

Tartu Ülikool  
Ajaloo- ja Arheoloogia Instituut  
Eesti ajaloo õppetool

Reigo Rosenthal

**Johan Laidoneri tegevus ja roll Eesti Vabadussõja esimesel  
poolel Eesti vägede kõrgema operatiivjuhina**

Magistritöö

**Juhendaja: dots. Ago Pajur**

Tartu 2008

# Sisukord

Sissejuhatus	4
Viitamisel kasutatud lühendid	14
I osa. Vabadussõja algusperiood: taandumine, murdelahingud ja vastu- pealetung (1918. aasta detsember–1919. aasta veebruari algus)	15
1. Johan Laidoneri sõjaväeline haridus ning teenistuskogemus enne Vabadussõda	15
2. Johan Laidoneri määramine Operatiivstaabi ülemaks ning Sõjavägede ülemjuhatajaks. Eesti Vabariigi üldine sõjaline olukord Vabadussõja alguses	20
3. Eesti sõjavägede keskse operatiivjuhtimise organisatsioon ning toimimine Vabadussõja algusperioodil	25
4. Eesti väejuhatuse strateegiline kava 1918. aasta detsembris ning eeldused selle läbiviimiseks. Välisabi tähtsus	32
5. Taandumine ja murdelahingud (1918. aasta detsember–1919. aasta jaanuari esimene nädal)	36
5.1. Eesti vägede rinnetel 18. detsembriks kujunenud olukord	36
5.2. Taandumine jätkub (detsembri teine pool)	40
5.3. Murdelahingud (jaanuari esimene nädal)	58
6. Eesti vägede üldine vastupealetung (1919. aasta 7. jaanuar–4. veebruar)	63
6.1. Vastupealetungi esimene faas: Tartu ja Narva vabastamine	63
6.2. Vastupealetungi teine faas: vaenlase väljatõrjumine Lõuna-Eestist	74
6.3. Sündmused 1. diviisi rindel pärast Narva vabastamist kuni veebruari alguseni	83

II osa. Võitlus “aktiivse kaitsesõja” kava läbiviimise nimel (1919. aasta veebruar–juuni algus)	88
1. Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna strateegiline kava 1919. aasta kevadtalvel – “aktiivne kaitsesõda”	88
2. Jõududest ja vahenditest ülemjuhatuse käsutuses 1919. aasta esimesel poolel	101
2.1. Kõrgema väejuhatuse ümberkorraldamine veebruaris	101
2.2. Sõjajõudude üldine arvukus, relvastus, varustus	103
2.3. Soomusrongide divisjon	108
3. Võitlused 1919. aasta veebruari keskpaigast kuni aprillikuu esimese pooleni: vastaspooled ei saavuta oma eesmäärke	113
3.1. Eesti väejuhatuse operatsioonikavad veebruaris. Poolte jõud veebruari keskpaigast kuni aprilli esimese pooleni	113
3.2. Eesti vägede ebaõnnestunud pealetung ning initsiatiivi loovutamine vaenlasele (veebruari esimene pool–märtsi algus)	122
3.3. Vahelduva eduga võitlused lõunarindel märtsis ning aprilli esimesel poolel	131
3.4. 3. diviisi moodustamine. Laidoneri konflikt 2. diviisi staabi-ülemaga	145
4. Punaarmee kevadpealetungide läbikukkumine ning initsiatiivi haaramine Eesti vägede poolt kõikidel rinnetel (1919. aasta aprilli keskpaik–juuni algus)	152
4.1. Eesti väejuhatuse operatsioonikavad aprillis	152
4.2. Punaarmee aprilli- ja maipealetungide tagasilöömine	159
4.3. Eesti väed haaravad initsiatiivi: pealetungid mais ning juuni alguses	177
Kokkuvõtte	206
Summary	225
Lisa 1. Tabelid: Eesti sõjaväe operatiivkoosseis 1918. aasta 18. detsembrist–1919. aasta 5. juunini	233
Lisa 2. Skeemide loetelu ning skeemidel kasutatud tingmärgid	279
Kasutatud allikad ja kirjandus	280

## Sissejuhatus

Johan Laidoner (sündinud 1884. a 31. jaanuaril, surnud 1953. a 13. märtsil) oli eesti sõjaväelane ning poliitik, kes mängis Eesti Vabariigi elus alates riigi sünnist 1918. aastal kuni hävitamiseni Nõukogude Liidu poolt 1940. aastal silmapaistvat rolli. Olles Eesti Vabariigi Sõjavägede ülemjuhatajaks Eesti Vabadussõjas, mille käigus Eesti armee tagas riigi püsimajäämise, saavutas Laidoner sellega laialdase tuntuse ning populaarsuse. Vabariigi valitsusele allunud Sõjavägede ülemjuhataja oli kõikide Eesti sõjajõudude kõrgemaks operatiiv- ja administratiivjuhiks. Koostöös riigi poliitilise juhtkonnaga kujundas sõjavägede ülemjuhatus ka Eesti sõjalis-poliitilise strateegia. Vabadussõja ajal Eestis kehtinud endise Vene riigi vägede juhtimise seaduses kindlaks määratud võimkonnas oli ülemjuhatajal õigus tervel Eesti territooriumil käsutada riigi- ja omavalitsusasutusi, nagu ka kõiki kodanikke.<sup>1</sup>

Käesoleva töö eesmärgiks on uurida Johan Laidoneri kui Eesti sõjalis-poliitilise strateegia kujundaja ning kõrgema operatiivjuhi tegevust Eesti Vabadussõja esimesel poolel, samuti püütakse anda tema sellealasele tegevusele hinnang, millega kaasneb ühtlasi katse määratleda J. Laidoneri rolli Eesti vägede sõjaliste saavutuste juures. Olgu rõhutatud, et mitmekülgse ning täieliku hinnangu andmiseks J. Laidoneri tegevusele Vabadussõjas on vajalik lisaks operatiivjuhtimisele uurida ka tema osalust Eesti sõjajõudude organiseerimise ning administreerimise juures, tagala korraldamisel ning samuti riigi sise-, majandus- ja välispoliitika kujundamisel. Magistritöös on neid probleeme puudutatud vaid juhul, kui seda on peetud vajalikuks töö teema paremaks mõistmiseks, ent olgu osutatud, et Laidoneri enda arvamuse kohaselt kulus Vabadussõjas valdav enamus tema ajast just nimetatud küsimuste lahendamisele, samas kui sõjategevuse operatiivjuhtimine hõlmas vaid vast ligi viiendiku tema töö mahust.<sup>2</sup>

Töö ajalisteks raamideks on 1918. aasta detsember kuni 1919. aasta juuni algus ehk Vabadussõja esimene pool. Terve Vabadussõja perioodi käsitlemisest on loobutud, kuna teema vähegi ammendav esitamine nõuab mahukat ruumi, ent magistritööle on mahu osas esitatud soovitatavad piirangud. Samas võib Vabadussõja esimest poolt, kuni 1919. a juunikuu alguseni, pidada täiesti eraldiseisvaks etapiks sõja ajaloos. Tegu oli ajajärguga, mil Eesti väed

---

<sup>1</sup> Vt Eesti Vabadussõda. 2. köide. Tallinn, 1997, lk 480; Sõjavägede Ülemjuhataja võimupiiridest. // Sõdur. 1919, nr 1, lk 3–4.

<sup>2</sup> J. Laidoneri kõne 1.09.1938 Kõrgema Sõjakooli 8. lennu lõpuaktusel: ERA 2124–2–60. L 49–50.

lõid esmalt tagasi vaenlase sissetungi, ilma milleta oleks Eesti riik vaevalt, et püsima jäänud. Seejärel tõrjuti Punaarmee uued katsed Eestit allutada. Maikuus suutsid Eesti väed aga kõikidel rinnetel ise initsiatiivi haarata ning juuni alguseks Punaarmee Eesti piiridest kaugemale eemale tõrjuda. See oli oluliseks eelduseks Nõukogude Venemaa juhtkonna poolt 1919. a suvel vastu võetud otsusele, asuda Eestiga rahusõlmimise teele. 1919. a 5. juunist kuni 3. juulini kestnud Landeswehri sõda jääb töös vaatluse alt välja.

Kuni seniajani on puudunud vähegi üksikasjalikum ja süsteemsem tervikülevaade ning analüüs Eesti sõjavägede ülemjuhatause, rääkimata siis juba konkreetselt Laidoneri tegevusest Vabadussõjas strateegilise- ning operatiivjuhtimise seisukohast. Paul Villemi Kõrgemas Sõjakoolis 1937. a kirjutatud lõputöö kannab küll paljulubavat pealkirja – “Operatiivse ja taktikalise juhtimise põhijooned Vabadussõjas” –, kuid kahjuks on see lõputöödele esitatud mahupiirangu tõttu jäänud siiski väga pealiskaudseks.<sup>3</sup> Kaks kõige mahukamat seniilmunud üldkäsitlust sõjast – Jaan Maide kirjutatud “Ülevaade Eesti Vabadussõjast”<sup>4</sup> ning Vabadussõja Ajaloo Komitee liikmete ühistööna valminud kaheköiteline “Eesti Vabadussõda 1918–1920”<sup>5</sup> – sisaldavad küll muuhulgas palju fakte ning ka hinnanguid ülemjuhatause tegevuse kohta, ent tegemist pole siiski sellele probleemistikule, vaid sõjale üldiselt keskendunud teostega. Lisaks sellele, et neis leidub mõningaid faktivigu, on tegemist ikkagi ka niiöelda oma aja lastega. Ehkki ühelt poolt sooviti küllap kirja panna võimalikult korralik Vabadussõja ajalugu, siis teiselt poolt nähti eriti kaheköitelises “Eesti Vabadussõjas” ilmselt ka rahva ning sõjaväelaste isamaalise kasvatus vahendit. Lisaks sellele tuleb arvestada, et Vabadussõja Ajaloo Komitee koosseisus oli Vabadussõjast isiklikult osa võtnud ohvitsere, samas kui komitee eesotsas seisis kogunisti Vabadussõja-aegne Sõjavägede ülemjuhataja staabiülem kindralmajor Jaan Soots. Samas ei olnud Eesti ülemjuhatause Vabadussõja-aegse tegevuse kritiseerimine avalikkuse ees ei 1920-il ega ka 30-il aastail üleüldiselt tavaks. Tõsi, 2. diviisi staabiülem Viktor Mutt, kellel tekkis sõja ajal nii Laidoneriga kui ka Sootsiga terav konflikt, arvustas oma 1927. a ilmunud ja osalt mälestustel ning osalt dokumentaalmaterjalil põhinevas raamatus<sup>6</sup> ülemjuhatause tegevust Alüksne–Jēkabpils operatsioon ajal 1919. a mai lõpus–juuni

---

<sup>3</sup> Vt Villemi, P. Operatiivse ja taktikalise juhtimise põhijooned Vabadussõjas. Masinakiri. Tallinn, 1937: ERA 495–12–833.

<sup>4</sup> Maide, J. Ülevaade Eesti Vabadussõjast. Tallinn, 1933.

<sup>5</sup> Eesti Vabadussõda 1918–1920. 1.–2. köide. Tallinn, 1937–1939. Käesoleva töö kirjutamisel on kasutatud kordustrukki: Tallinn, 1996–1997.

<sup>6</sup> Mutt, V. Võru alt Jakobstadti (27 V – 5 VI 1919). Tartu, 1927.

alguses. Laidoner ise V. Mutiga poleemikasse ei laskunud, küll aga tegi seda J. Soots.<sup>7</sup> Seda probleemistikku ennast vaatleme põhjalikumalt edaspidi töö käigus. Kokkuvõttes on seega mõistetav, et nii J. Maide raamatus, eriti aga koguteoses “Eesti Vabadussõda” võidi Eesti väejuhatuse ning vägede tegutsemist mõnikord tegelikkusega võrreldes ilustatuna kujutada, samas kui mitmesugused asjaolud vaikiti maha.

Aja jooksul on ilmunud ühtlasi rida lühemaid või pikemaid Laidoneri biograafiaid. Neist olulisim on kahtlemata Laidoneri 50. sünnipäevale pühendatud elulooraamat<sup>8</sup>, mis sisaldab nii uurimuslikku laadi kui ka mälestustel põhinevaid kirjutisi Laidoneri senisest elukäigust, sealjuures ka tegevusest Vabadussõja ajal. Ehkki mõnikord on tegemist pigem pidupäevale omase üldsõnalise kiitmisega, sisaldavad paljud artiklid hulgaliselt tõsiseltvõetavat faktilist materjali. Eriti võiks selle teose puhul esile tõsta J. Sootsi mälestusartikleid. 1938. aastast pärineb Mart Tuisu ligi poolesajaleheküljeline Laidoneri elulugu<sup>9</sup>, mis aga, olles pealegi eelkõige noorsoole suunatud, midagi olulist uut ei paku. Pärast Teist maailmasõda ilmus Välis-Eestis Villem Leopold Saarseni koostatud Laidoneri biograafia<sup>10</sup>, mis sisaldas peamiselt mälestusliku laadiga kirjutisi erinevatelt autoritelt. Ehkki kogumikust võib leida nii mõndagi huvitavat Laidoneri tegevuse kohta pärast Vabadussõda, on nimetatud sõda ise kõnealuses raamatus kajastatud juba eelpool mainitud Laidoneri 50. sünnipäevale pühendatud elulooteose põhjal. Alates 1980-te aastate lõpust on Laidoneri isikut oma kirjutistes puudutanud Hannes Walter, kelle vastavad tööd<sup>11</sup>, ehkki sisaldavad küll huvitavaid hinnaguid ning üldistusi, põhinevad siiski juba seniavaldatud materjalidel ning jäävad pealiskaudseteks. Sarnane on ka H. Walteri sulest pärinev Vabadussõda puudutav peatükk Laidoneri 115. sünniaastapäevaks ilmunud kogumikus (koostaja – Mati Õun)<sup>12</sup>. Kogumik iseenesest sisaldab Laidoneri tegevuse kohta nii enne kui ka pärast Vabadussõda palju uut teavet.

---

<sup>7</sup> Vt Soots, J. Lahkarvamisi kindral Laidoneri ja kolonel Muti vahel. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934.

<sup>8</sup> Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934. Toimetanud Vabariigi Ohvitseride Keskkogu komisjon eesotsas kindralmajor A. Tõnissoniga.

<sup>9</sup> Tuisk, M. Ülemjuhataja kindral Johan Laidoner: Vabadussõja võidurikas juht. Tallinn, 1938.

<sup>10</sup> Johan Laidoner. Stockholm, 1953.

<sup>11</sup> Vt nt Walter, H. Johan Laidoner. // Ausalt & avameelselt Eesti suurmeestest. Tallinn, 1990.

<sup>12</sup> Kindral Johan Laidoner – 115 aastat sünnist. Tallinn, 1999.

Käesoleva töö kirjutamisel kasutatud allikad võib üldistavalt jagada nelja jakku: esiteks – arhiivimaterjalid dokumentide näol, millest vaid väike murdosa on seni allikapublikatsioonides avaldatud; teiseks – seni avaldatud ning avaldamata Vabadussõda puudutavad mälestused, päevikud ja isiklik kirjavahetus; kolmandaks – nii seni avaldatud kui ka avaldamata Vabadussõda puudutavad uurimused ja ülevaated; neljandaks – Vabadussõja-aegne perioodika.

Kasutatud allikatest tuleb kahtlemata kõige tähtsamaks lugeda Eesti Riigiarhiivis (ERA) talletatud arhiivimaterjale. Tegemist on originaaldokumentidega – käskudega, ettekannetega, memorandumitega, lepingutega, protokollidega, kokkuvõtetega jne. Näib, et valdav enamus Operatiivstaabi ning Sõjavägede ülemjuhataja staabi poolt Vabadussõja ajal produtseeritud dokumentatsioonist on säilinud tänapäevani. Siinkirjutajal tuli uurimistöö käigus ette vaid üksikuid juhuseid, mil ühe või teise dokumendi olemasolu oli kaudsetest allikatest teada, ent selle originaali või ärakirja ei õnnestunud leida. Ühtlasi on töö kirjutamise käigus tutvutud teiste sõjaväe keskorganite ning diviisistaapide dokumentatsiooniga, vajadusel ka veelgi alamate staapide materjalidega. Tähelepanu on pööratud ühtlasi Eesti Vabariigi valitsuse kantselei ning ministeeriumite dokumentatsioonile. Paraku ei talletatud Vabadussõja ajal kirjalikul kujul sugugi mitte kõiki ettekandeid ning käskke. Näiteks telefonisõnumite ja -vestluste sisu kirjutati ilmselt vaid harva üles. Samuti on reeglina vähe andmeid Laidoneri poolt rindelkäikudel tehtud suuliste korralduste osas. Samuti peab osutama, et kuigi arhiivimaterjalide abil saab enam-vähem tõese üldpildi sellest, mis tegelikult toimus, siis nii mõnigi kord peavad väejuhatuse täpsemad kavatsused, nagu ka ühe või teise otsuse võimalikud tagamõtted jääma oletusteks. Selles osas ei sisalda paraku midagi uut ka arhiivis leiduv Sõjavägede ülemjuhatus pärevaraamat,<sup>13</sup> mille sisu koosneb pelgalt valikuliselt ümber kirjutatud operatiivdokumentatsioonist, käskudest ja kokkuvõtetest. Pealegi on see koostatud ilmselt juba pärast sõja lõppu.

Mõnevõrra aitavad kirjeldatud lünka arhiivimaterjalis asendada Vabadussõjas juhtival positsioonil olnud või siis nendega lähemalt kokku puutunud isikute memuaarid, ning isiklik kirjavahetus. Laidoneri abikaasa kinnitusel<sup>14</sup> tema mees päevikut ei pidanud ning pärast Teist maailmasõda eesti pagulaste seas levinud teateid<sup>15</sup> Läänemaailma jõudnud Laidoneri päevikust ei saa tõsiselt võtta. Paraku ei jõudnud Laidoner asuda ka oma vähegi

---

<sup>13</sup> ERA 495–10–19; ERA 495–10–109.

<sup>14</sup> M. Laidoneri kiri T. Männikule 23.02.1973: Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum. Fond 3.

<sup>15</sup> Vt Venelaste huvi salapärase käsikirja vastu. // Eesti Päevaleht. 21.02.1973, lk 1.

põhjalikumate memuaaride kirjutamisele. 1926. a avaldas ta tuntud ajakirjanikule, publitsistile ning ajaloolasele Eduard Laamanile eravestluses, et tema, Laidoneri, mälestused oleksid küll tähtis ajalooallikas, ent samas ei lugenud ta võimalikuks kõike avaldada, sest see võinuks heita halba varju mõnedele tähtsal positisoonil olevatele inimestele.<sup>16</sup> Põrselt Laidoner oma mälestuste avaldamisest siiski ei loobunud. 1920-il ja 1930-il aastail ilmus temalt paar lühiartiklit erinevates kogumikes,<sup>17</sup> samuti avaldati ajakirjanduses rida Laidoneri lühikesi mälestustestartikleid, milles puudutati ühte või teist Vabadussõjaga seotud asajolu.<sup>18</sup> Tõsi, nagu märkis Laidoneriga hästi läbi saanud ajakirjanik Voldemar Kures oma päevikusse, oli nähtav, et oma mälesusi ajakirjanikele dikteerides rääkis Laidoner ettevaatlikult, kaaludes iga sõna. Seejärel, eravestluses V. Kuresega oli Laidoner aga kohati palju avameelsem.<sup>19</sup> Õnneks talletas Kures need vestlused samuti oma päevikusse, mis nüüd on osaliselt ka trükitis avaldatud ja lubavad sinna talletatud Laidoneri sõnade läbi heita nii mõnelegi Vabadussõja tahule üldlevinust pisut erineva pilgu. Täpselt samamoodi talletas oma päevikusse<sup>20</sup> üles Laidoneriga peetud vestlusi E. Laaman. Lisaks sellele on säilinud E. Laamani märkmed intervjuudest J. Laidoneriga 1930-te aastate alguses.<sup>21</sup> Osaliselt kasutas Laaman neid oma 1936. aastal ilmunud ning käesolevagi töö juures kasutamist leidnud teose “Eesti iseseisvuse sünd”<sup>22</sup> kirjutamise juures, ent suures osas jäid need avaldamata. Laidonerilt pärineb ühtlasi kaks artiklit, mille käsikiri asub arhiivis. Neist üks, pealkirjaga “Mõned mälestused ja mõtted Põhjakorpusest ja Põhja-Lääne armeest”<sup>23</sup> on seni avaldamata. Ajaloo-uuri ja jaoks on tegemist väärtusliku kirjutisega, milles selgub nii mõndagi uut Eesti väejuhatuse ning Vene valgete suhete kohta, samuti Laidoneri strateegiliste kavatsuste osas. Teine artikkel on arhiivis

---

<sup>16</sup> E. Laamani päevik 28.10.1926: ERA 827–1–6a. Lk 186.

<sup>17</sup> Laidoner, J. Inglaste tulek. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930; Laidoner, J. K. Päts Eesti Ajutise Valitsuse juhina Vabadussõja algpäevil. // K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn, 1934.

<sup>18</sup> Vt nt Raskemad ajajärgud Vabadussõjas. // Waba Maa. 24.02.1928; Murrang wabadussõjas. “Soomlased olid sädemeks, mis süütas usu ja julguse”. Meie osa sõjalises edus. Kindral Laidoneri mälestused. // Waba Maa. 3.01.1929; Soomlased Eesti wabadussõjas. Kindral J. Laidoneri seletused “Kaja” esitajale. // Kaja. 5.01.1929.

<sup>19</sup> Kures, V. Seitsme lukuga suletud raamat. Tartu, 2006, lk 24, 35 (päeviku sissekanded 4.01.1929 ja 3.01.1930).

<sup>20</sup> E. Laamani päevik: ERA 827–1–6a.

<sup>21</sup> Vt ERA 827–1–24.

<sup>22</sup> Laaman, E. Eesti iseseisvuse sünd. Stockholm,

<sup>23</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused ja mõtted Põhjakorpusest ja Põhja-Lääne armeest. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–563.



säilinud ilma pealkirjata<sup>24</sup>, käsitledes lühidalt 1919. a veebruaris kavas olnud Soome ja Eesti ühisoperatsiooni Petrogradi vallutamiseks, sealjuures rõhuga Ingeri Ajutise Valitsuskomitee aktivistide kavadel. Säilinud on ühtlasi paar Laidoneri kõnede konspekti, kus sõjaväelaste kitsamas ringis esinedes meenutas ta Vabadussõja probleemistikku mõnevõrra avameelsemalt.<sup>25</sup> Omaette allikat kujutavad endast Nõukogude Liidu julgeolekuorganites 1941. ja 1952. aastal Laidoneri ülekuulamisel koostatud protokollid, mis on talletatud Eesti Riigiarhiivi Filiaalis (ERAF). Ehkki neist võib leida mõningaid väiteid, mille usaldusväärsuses pole mõtet eriti kahelda, on ometi selge, et Laidoneri huvides oli anda vaid sellist informatsiooni, mis ülekuulajaid võimalikult vähe ärritanuks. 1952. aastal kasutati ülekuulamiste juures Laidoneril kallal ühtlasi füüsilist vägivalda.<sup>26</sup> Kokkuvõttes võib kõnealuseid protokolle allikana kasutada vaid ettevaatusega.

Laidonerist mõnevõrra viljakam mälestuste avaldaja oli tema Vabadussõja-aegne staabiülem. Tõsi, ka Soots piirdus siiski vaid artiklitega või lühikeste brošüüridega.<sup>27</sup> Tegemist on kohati üpris informatiivsete kirjutistega. Nagu juba märgitud, terve rida Sootsi sulest pärinevaid artikleid Vabadussõja kohta ilmus ka Laidoneri 50. sünnipäevale pühendatud elulooaamatus. Soots on autoriks ühtlasi 1926. a avaldatud lühiülevaatele Vabadussõjast,<sup>28</sup> mis oma konspektiivsuses siiski midagi uut ei paku.

Võrreldes Laidoneri ja Sootsiga polnud enamik teisi Eesti kõrgemaid sõjaväelasi oma Vabadussõja-ajast pärit mälestuste kirjapanemisel oluliselt agaramad. Merejõudude juhataja Johan Pitka sisukas mälestusteraamat<sup>29</sup> on siinkohal üheks vähestest eranditest. Samuti

<sup>24</sup> Masinakiri, 1934: ERA 2124–3–507.

<sup>25</sup> Kokkuvõted J. Laidoneri kõnedest Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloolisel ekskursioonil 31.08. ja 1.09.1935: ERA 2124–3–1767.

<sup>26</sup> Videointervjuu Vladimir Pooliga 1997 (intervjueerija Irene Lään) // Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum, video 56. Säilinud on fotokoopia Laidonerilt 1952. aastal vangistuses konfiskeeritud paberilehest, millele ta oli omakäeliselt kirja pannud kalendri. 12. märtsi kohal seisab kalendris märge, et ülekuulajaga toimus kokkupõrge. (Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum. Fond 3.) Ülekuulamisprotokollis see aga kuidagi ei kajastu kui ehk välja arvata asjaolu, et Laidoner tunnistas end süüdi Eesti töölis- ning kommunistliku liikumise represseerimises ja mahasurumises. (J. Laidoneri ülekuulamisprotokoll 12.03.1952: ERAF 129–1–28797 II. L 259–261.) Protokollid on osaliselt avaldatud Magnus Ilmjärve poolt: President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees: dokumente ja materjale. Tallinn, 1993.

<sup>27</sup> Soots, J. Eesti punase diwisi ülema Ritti ületulek Eesti sõjaväkke. // Kaja. 5.12.1921; Soots, J. Katkendid sõjamälestustest. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930; Soots, J. Mälestused rahutegemisest ja Tartu Eesti-Wene konverentsilt. Tallinn, [1921].

<sup>28</sup> Soots, J. Eesti Vabadussõda 1918–1920. // Eesti. Maa · Rahvas · Kultuur. Tartu, 1926.

<sup>29</sup> Pitka, J. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni: 1914–1920. Tallinn, 1993.

kirjutas Soomusrongide diviisi ülem Karl Parts üpris mahukad mälestused<sup>30</sup>, kuid kahjuks katkevad need 1919. a aprillis ning sõjavägede ülemjuhatus ja Laidoneri tegevuse kohta ei sisalda need siiski kuigi palju andmeid. Sama võib öelda Soomusrongide diviisi ülema abi Arnold Hinnom mälestuste<sup>31</sup> kohta, mis hõlmavad küll tervet Vabadussõja perioodi. Ülejäänud kõrgematelt Eesti sõjaväelastelt, välja arvatud V. Mutt koos oma juba ülalmainitud teosega, ilmus vaid üksikuid artikleid kui sedagi. Töö kirjutamisel kasutatud teiste riikide kõrgemate sõjaväelaste mälestustest võiks esile tõsta Loodearmee juhataja Aleksandr Rodzjanko memuaarid<sup>32</sup> ning Looderinde ülemjuhatajale, kindral Nikolai Judenitšile lähedal seisnud kontradmiral Vladimir Pilkini trükis avaldatud päevik<sup>33</sup>. Lisaks on töö kirjutamisel tutvutud terve hulga seni avaldatud ning avaldamata madalama astme Eesti ja välismaiste ohvitseride ning sõdurite, samuti poliitikute ja ühiskonnategelaste meenutustega ning päevikutega, mis käesoleva uurimuse seisukohalt jäävad siiski teisejärgulise tähtsusega allikateks.

Nagu juba märgitud, spetsiaalne ning vähegi põhjalikum uurimus Eesti sõjavägede ülemjuhatus tegevuse osas Vabadussõjas operatiivse ja strateegilise juhtimise seisukohast seni puudub. Kõrgemas Sõjakoolis enne 1940. aastat kirjutatud ning tänapäeval Eesti Riigiarhiivis tallel olevate lõputööde seas on samas terve rida ühele või teisele Vabadussõja operatsioonile keskendunud uurimusi, ning neist võib leida ka ülemjuhatus tegevuse kirjeldust ja analüüsi seoses kõnealuse operatsiooniga.<sup>34</sup> Magistritöö kirjutamisel on ühtlasi kasutatud Eesti Riigiarhiivis Vabadussõja Ajaloo Komitee Töökomisjoni fondis leiduvat suuremat hulka artiklite ja uurimuste käsikirju, mis keskenduvad ühele või teisele Vabadussõja probleemile. Enamus neist on siiani avaldamata. Magistritöö teema seisukohast

---

<sup>30</sup> Parts, K. Kas võit või surm. Mälestusi võitluspäevilt isamaa eest. 1.–3. osa. Tallinn, 1991.

<sup>31</sup> Hinnom, A. Suurte murrangute päewil. Memuaare 1916–1921. 1., 2. ja 3. osa. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–197; ERA 2124–3–198; ERA 2124–3–199. Kärbitult on mälestused avaldatud pärast Teist maailmasõda Välis-Eestis: Hinnom, A. Suur heitlus. Mälestusi rahvusväeosade ajast ja Vabadussõjast. Lund, 1955.

<sup>32</sup> Родзянко, А. Воспоминания о Северо-Западной армии. Берлин, 1921.

<sup>33</sup> Пилкин, В. В Белой борьбе на Северо-Западе: Дневник 1918–1920. Москва, 2005.

<sup>34</sup> Kraus, P. Viru rinde kaitsmine 19. jaanuarist 13. maini 1919. a. Masinakiri. Tallinn, 1938: ERA 495–12–677; Unt, J. Murrang Vabadussõjas 1918. ja 1919. a. vahetusel, selle põhjused ja areng. Masinakiri. Tallinn, 1936: ERA 495–12–810; Õunapuu, E. Meie vägede operatiivne ja taktikaline juhtimine vastupealetungi kestel Lõunarindel 1919. a. jaanuaris ja veebruaris. Masinakiri. Tallinn, 1939: ERA 495–12–837.

võiks neist materjalidest eriti esile tõsta F. Kivimäe uurimuste käsikirjad<sup>35</sup>, mis käsitlevad äärmise põhjalikkusega Eesti vägede operatsioone Põhja-Eestis 1919. aasta jaanuaris, puudutades sealjuures ka ülemjuhatusetegevust.

Tähelepanuta pole jäänud ka seni avaldatud ning üpris muljetavaldav hulk Vabadussõda suuremal või vähemal määral puudutav uurimusliku või ülevaatliku sisuga kirjandus, alates juba mainitud üldkäsitlustega ning lõpetades üksikute operatsioonide või väeosade ajalugude kirjeldusega. Tutvutud on ühtlasi Nõukogude Liidus välja antud vastava kirjandusega, millest käesoleva töö kirjutamisel siiski võrdlemisi vähe kasu oli, kuna nõukogude ajalookirjutus ei seadnud kunagi eesmärgiks Eesti väejuhatuse tegevuse vähegi põhjalikumalt ning objektiivset valgustamist.

Kokkuvõttes võib olemasolevaid allikaid hinnata üldiselt piisavateks, saavutamaks ülalpool seatud eesmärgi – esitada ülevaade Laidoneri kui Eesti sõjavägede ülemjuhataja tegevusest kõrgema operatiiv- ning strateegilise juhina Vabadussõja esimesel poolel, ning anda sellele tegevusele hinnang. Kindlasti pole aga liigne edasine töö Suurbritannias, Venemaal, Lätis ning Ameerika Ühendriikides leiduvate arhiivimaterjalidega, mis kajastavad Läti sõjavägede ülemjuhatuset, Loodearmee juhatust ning Suurbritannia sõjaliste esindajate suhteid Eesti ülemjuhatusel, ja seega võivad ka heita rohkem valgust näiteks Laidoneri kavatsustele ühes või teises küsimuses.

Töö ülesehitus järgib kronoloogilist põhimõtet. Töö on jagatud kahte ossa, mis mõlemad keskenduvad murrangu saavutamisele – vastavalt siis 1919. a jaanuaris vastupealetungi näol, ning 1919. a mais ja juuni alguses vaenlase tõrjumise näol kaugemale Eesti piiridest. Esimene osa algab lühikese ülevaatega Laidoneri sõjalisest haridusest ning teenistuskäigust enne Vabadussõda. Seejärel käsitletakse ajajärkku 1918. a detsembrist kuni 1919. a veebruari alguseni, mil Eesti väed, olles esialgu vaenlasele sunnitud loovutama ligi poole Eesti mandriosast, vaenlase pealetungi jaanuari alguses peatasid, misjärel üldisele vastupealetungile üle läksid ning maa vaenlasest vabastasid. Töö teine osa puudutab perioodi 1919. a veebruarist kuni juuni alguseni, mida võib Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna vaatepunktist iseloomustada kui võitlust oma strateegilise plaani elluviimise eest. Tegemist oli kavaga sõjategevuse üleviimiseks kaugemale Eesti piiridest, kusjuures piiride taga kavatseti

---

<sup>35</sup> Kivimägi, F. 1. diviisi pealetung Jõhvi vallutamiseks 16.01.19. Masinakiri, 1937: ERA 2124–3–419; Kivimägi, F. Vabadussõja murdelahingud põhjarindel 1919. a. jaanuaris. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–418; Kivimägi, R. Vastupealetung Põhjarindel 1919. a. Masinakiri, 1939: ERA 2124–3–420.

jalule aidata Eesti liitlased – Vene valged ning Läti rahvuslikud jõud. Töö lõpus olevad lisad sisaldavad endas sõjategevuse üldist käiku kujutavaid skeeme. Ühtlasi on esmakordselt tehtud katse, anda tabelite näol süstemaatiline ülevaade Eesti väejuhatuse käsutuses olnud rindevägede koosseisust ning muutustest selles. Peab rõhutama, et see küsimus nõuab veel põhjalikku eriuurimust; kõnealused tabelid võivad sisaldada vigu ja puudujääke, ent siinkirjutaja hinnangul siiski mitte tähtsaid.

Kõik töös esinevad kuupäevad on kuni 1918. a 31. jaanuarini märgitud juuliusse kalendri järgi, seejärel gregooriusse kalendri põhjal. Kohanimed on kirjutatud nii, nagu seda tehakse asukohamaa keeles. Erandiks on need välismaised nimetused, millel on olemas eksonüümid, näiteks Pihkva, Ruhja. Nende nimede puhul, mida on vahepeal muudetud, on säilitatud siiski nende omaaegne kuju, näiteks Kingisepa asemel on kasutatud Jamburgi. Samadest põhimõtetest on lähtunud kohanime sisaldavate väeosade nimetuste puhul. Arhiivimaterjalide tsiteerimisel on parandatud olulisemaid õigekirjavigu ning eksimusi kohaja isikunimede kirja pildis. Ruumi kokkuhoiu mõttes on tekstis terve rea väeosade nimetuste puhul pärast nende esmakordset mainimist edaspidi kasutatud lühendatud nimetusi. Kuni 1919. a 27. märtsini, mil Eesti armee kehtestati oma auastmete süsteem, kasutatakse töös Eesti sõjaväelaste puhul endise Vene armee auastmeid. Töös esinevate sõjaväelaste esmakordsel mainimisel on ära märgitud ka nende kuulumine kindralstaapi, kui see on teada.

Viitamisel on dokumentide nimetuste puhul ruumi kokkuhoiu mõttes kasutusele võetud rida lühendeid, mille seletused on ära toodud sissejuhatuse järel.

Töö käigus on esitatud terve rida arvandmeid nii Eesti kui ka vastaspoole vägede tugevuse kohta. Vastavalt Vabadussõja ajal kasutusel olnud terminoloogiale, kirjeldatakse väeosade lahingukoosseisu mõistega “täägid ja mõõgad”. Tääkide ja mõõkade alla loeti reeglina laskur- ning ratsaüksuste vintpüsside ja/või saablitega relvastatud alalolevad võitlejad. Tääkideks ja mõõkadeks loeti ka luureükuste vastavalt relvastatud võitlejad. Mõiste alla ei kuulunud näiteks ohvitserid, kuulipildurid, suurtükiväelased, inseneriväelased, sideväelased, meditsiinipersonal, komandantuuride ning intendantuuri isikkoosseis jne. Samuti ei arvestatud tääkide ja mõõkade hulka tagavaraväeosade isikkoosseisu, välja arvatud juhul, kui see otseselt rindel võitles. Käesolevas töös esitatud tääkide ja mõõkade arvude puhul on püütud järgida sarnaseid põhimõtteid, sealjuures ei ole nende arvude sisse loetud ka kooliõpilaste väeosade näitajaid, välja arvatud siis, kui väeosa otseselt rindel võitles. Ühtlasi peab osutama, et mis puudutab Eesti vägede arvukust Vabadussõja ajal väeosade kaupa, siis

see küsimus, kui välisuurtükivägi välja arvata<sup>36</sup>, nõuab tegelikult samuti põhjalikku eriuurimust, mistõttu magistritöös toodud arve tuleb lugeda hinnangulisteks. Sama kehtib ka töös ära toodud arvude puhul vastaspoole vägede tugevuse kohta. Ometi ei saa siinkirjutaja hinnangul võimalikud vead olla oluliselt suured.

---

<sup>36</sup> Vabadussõja-aegse Eesti välisuurtükiväe kohta pärineb Richard Rubachi sulest rida detailseid uurimusi: Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. I. Nov. 1918–4. jaan. 1919. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1169; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II. 4. jaan.–16. veebr. 1919. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–1170; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III. 16. veebr. 1919–25. mai 1919. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–1171; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. IV. 25. mai 1919–25. aug. 1919. Masinakiri, 1936: ERA 2124–3–1172; [Rubach, R.] Suurtükivägi Vabadussõjas. V. 25. aug. 1919–03. jaan. 1920. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1792.

## **Viitamisel kasutatud lühendid**

Divstaabül1 – 1. diviisi staabi ülem

Divstaabül2 – 2. diviisi staabi ülem

Divstaabül3 – 3. diviisi staabi ülem

Divül1 – 1. diviisi ülem

Divül2 – 2. diviisi ülem

Divül3 – 3. diviisi ülem

Juh – juhataja

Jvp – jalaväepolk

Kapat – kaitsepataljon

Kinstaabül – Kindralstaabi valitsuse ülem

Ksr – kitsarööpaline soomusrong

Lrs – laiarööpaline soomusrong

Ln – leht nummerdamata

Opstaabül – Operatiivstaabi ülem

PVK – päevakäsk

PÜK – Põhjaarmee üksik korpus, Põhjaarmee üksiku korpuse

Resol - resolutsioon

SRD – Soomusrongide divisjon

SRDstaabül – Soomusrongide divisjoni staabiülem

Staabül – staabiülem

STP – sõjategevuse päevaraamat (siia alla on loetud ka ülevaated väeosade ajaloost)

SÜP – Sõjavägede ülemjuhataja päevakäsk

Ül – ülem, ülema

Üljuh – ülemjuhataja

Üljuhstaabül – Ülemjuhataja staabi ülem

# **I osa. Vabadussõja algusperiood: taandumine, murdelahingud ja vastupealetung (1918. aasta detsember – 1919. aasta veebruari algus)**

## **1. Johan Laidoneri sõjaväeline haridus ning teenistuskogemus enne Vabadussõda**

Nooruses metsateadlaseks saada unistanud Johan Laidoner otsustas perekonna majandusliku kitsikuse tõttu siiski hoopis ohvitseri elukutse kasuks – sõjakooli õppemaksu tasus nimelt riik.<sup>37</sup> 1902. aastal astus Laidoner Vilno jalaväe junkrukooli, lõpetas selle silmapaistvate tulemustega kolm aastat hiljem ning sai alamleitnandi auastme. Seejärel, aastail 1905–1909 teenis Laidoner 13. Jerevani Tema Kõrguse ihugrenaderide polgus ohvitserina erinevatel ametikohtadel, sealjuures 1908. a ülendati ta leitnandiks. 1909. a asus Laidoner õppima Keiserlikku Nikolai Sõjaakadeemiasse, olles eelnevalt läbinud tiheda sisseastumiskonkursi.<sup>38</sup> Ülemustelt Jerevani polgus oli Laidoner saanud kaasa väga hea atestatsiooni. Nii iseloomustas teda polgu 9. roodu ülem: “Väga võimekas, arenenud ohvitser. Huvitub sõjaasjandusest, jälgib sõjakirjandust. Teenistusse suhtub kohusetruult. Nõudlik ja visa. Alluvate eest hoolitseb. Oma viljaka tööga roodus osutab roodu komandörile suurt abi. Kõlbelised põhimõtted suurepäraseks. Iseloom tasane, rahulik. Tugeva tervisega.” Polgu III pataljoni ülem märkis lühidalt: “Suurepärase ohvitser igas suhtes.”<sup>39</sup>

Nikolai sõjaakadeemia eesmärk oli anda üldine, mitmekülgne sõjaline kõrgharidus. Akadeemia nõutud tulemustega lõpetanud ohvitserid arvati kindralstaabi kutseliiki ning neid loeti sisuliselt armee eliidiks.<sup>40</sup> Akadeemias omandati teadmisi strateegias, sõjaväe administratsioonis, taktikas, geodeesias, topograafias, sõjaajaloos, Vene ja Euroopa ajaloos, riigi- ja rahvusvahelises õiguses, statistikas, inseneri-, suurtüki- ja sõjamereasjanduses. Õpiti ka ratsutamist ning kohustuslikult ühte võõrkeelt, millele oli soovi korral võimalik juurde

---

<sup>37</sup> Maria Laidoneri Lugu. Kirja pandud Kaupo Deemanti poolt. // Kindral Johan Laidoner – 115 aastat sünnist. Tallinn, 1999, lk 164; Rätsep, A. Ruudi Toomsalu meenutab. Tallinn, 2001, lk 11.

<sup>38</sup> J. Laidoneri teenistusleht 1912: ERA 2553–1–96. Ln.

<sup>39</sup> J. Laidoneri atestatsioon 1909: ERA 2553–1–96. Ln.

<sup>40</sup> Ганин, А. Атаман А. И. Дутов. Москва, 2006, lk 52–53; Месснер, Е., Вакар, С., Вербицкий, Ф. Российские офицеры. // <http://www.rovs.atropos.spb.ru> (vaadatud 10.02.2007).

võtta veel kuni kaks. Laidoner õppis ilmselt saksa ja prantsuse keelt. Läbinud kahe aasta pikkuse õppeprogrammi, arvati Laidoner akadeemia täienduskursustele, kuhu võeti vaid teatud keskmise hinde saavutanud õpilased. Kindralstaabi kutseliiki arvamiseks, oli täienduskursused samuti vaja läbida teatud keskmise hindega ning olgu kohe öeldud, et Laidoner suutis ka seda teha. Kursuste jooksul kirjutas ja kandis ta ette sõjaajaloolise töö Preisi–Prantsuse sõja teemal ning taktikalise töö Vene–Jaapani sõja näitel. 1912. a jaanuarist aprillini olid kursusel ametis strateegilise ülesande lahendamiseks.<sup>41</sup> Lõpetanud akadeemia 1912. aastal, saadeti Laidoner tagasi oma varasemasse teenistuskohata Jerevani polku ning sama aasta lõpus ülendati ta staabikapteniks.<sup>42</sup> Huvipakkuvad on Laidonerile õppejõudude poolt akadeemias antud hinnangud. Nii märkis kindralstaabi polkovnik Mihhail Bontš-Brujevitš atestatsioonis 1910. a: “Füüsiliselt terve. Kasvatatud. Töökas. Vaimuannetelt üle keskmiste. Sobilik kindralstaabi teenistusse.” Täienduskursustel märkis kindralstaabi polkovnik Anatoli Keltševski: “Paistab silma tagasihoidlikkusega ja erilise kiindumusega sõjaasjandusse.”<sup>43</sup>

1913. a 21. märtsil arvati Laidoner kindralstaabi kutseliiki ning komandeeriti üheks aastaks rivipraktikale rooduülemaks 1. Kaukaasia kindralfeldmarssal suurvürst Mihhail Nikolajevitši kütipolku.<sup>44</sup> Pärast seda määrati ta teenima Kaukaasia sõjaväeringkonna staapi Sõjaliiklemisteede osakonda.<sup>45</sup>

I maailmasõja alates nimetati Laidoner 3. Kaukaasia armeekorpuse staapi käsundusohvitseriks.<sup>46</sup> Tema teenistuse ajal seal, kuni 1915. a märtsini, võttis korpus osa lahingutest Galiitsias ning Poolas.<sup>47</sup> Leidub teateid, et Laidoneri loeti korpuse staabis silmapaistvamate ohvitseride sekka kuuluvaks. Korpuse ülem usaldanud vastutusrikaste

---

<sup>41</sup> Larka, A. Akadeemias. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 50–53; Ганин, А. Атаман, lk 53–54.

<sup>42</sup> J. Laidoneri teenistusleht 1912: ERA 2553–1–96. Ln.

<sup>43</sup> ERA 2553–1–96. Ln.

<sup>44</sup> J. Laidoneri teenistusleht 1912: ERA 2553–1–96. Ln; J. Laidoneri isikuloolised andmed internetilehel “Русская армия в Первой мировой войне”. // <http://grwar.ru> (vaadatud 10.02.2007).

<sup>45</sup> Andmed J. Laidoneri teenistusaja arvestuse ja pensioni maksmise aluste kohta: ERA 2553–1–1. L 21p; J. Laidoneri ülekuulamisprotokoll 28. ja 30.06.1941. ERAF 129–1–28797 I. L 39; Tuisk, M. Eluloolisi andmeid. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 426.

<sup>46</sup> Andmed J. Laidoneri teenistusaja arvestuse ja pensioni maksmise aluste kohta: ERA 2553–1–1. L 21p.

<sup>47</sup> Tuisk, M. Eluloolisi, lk 426, 427; Керсновский, А. История Русской армии. Часть III, 2004, lk 213, 219.



operatsioonide ettevalmistamise tihti Laidoneri kätte.<sup>48</sup> Veel 1914. a esitati Laidoner autasustamiseks Georgi ordeni 4. järguga ning Georgi kuldmõõgaga, neist viimane talle ka annetati. Ehkki autasustamisesildistes kirjeldatud teod hõlmasid ühtlasi isiklikku vaprust vaenlase tule all, paistis Laidoneri tegutsemine eelkõige silma rindel kujunenud taktikalise olukorra õige hindamisega, sellest lähtuvalt tehtud õigete otsustega ning initsiatiivi ülesnäitamisega.<sup>49</sup>

1914. a novembris<sup>50</sup> kapteniks ülendatud Laidoner määrati järgmise aasta märtsis uuele teenistuskohale, nimelt 3. Kaukaasia armeekorpusse 21. jalaväediviisi staabi vanemadjutandiks, millisel ametikohal oli kuni sama aasta oktoobri lõpuni. Vahepeal (selgusetuks jääb, kui kaua), tuli tal täita ka nimetatud diviisi staabiülema kohuseid. Tema lahkumise puhul diviisist andis selle ülem välja käskkirja, mis annab aimu Laidoneri tegevuse iseloomust vanemadjutandina. Käskkirjas märgiti, et Laidoner näitas üles “korduvalt suurt vahvust ja isiklikku julgust. Seitsmekuulise vahetu lahingu vältel, kus nõuti diviisi staabilt väsimata tööd ja pingutust nii päeval kui ka öösi, kapten Laidoner näitas end väljapaistva kindralstaabi ohvitserina: äärmiselt külmaverelisena, suure tööjõuga, kiire otsustusvõimega, ta suutis kaitsta oma mõtteid selgelt, lihtsalt ja mõjuvalt. Lahingutes, puutudes kokku riviväeosadega, väljendas ta kindlat nõudlikkust ja valmisolekut olla väeosade teenistuses. Diviisi kuulsad Kaukaasia rügemendid ei unusta oma väsimata arjergardi kindralstaabi ohvitseri neil rasketel taganemise päevil Karpaatidest”.<sup>51</sup>

Pärast 21. diviisi staabist lahkumist nimetati Laidoner Läänerinde staabi luureosakonna ülemaks kohale, millel asus 1915. a novembrist kuni 1917. a märtsini.<sup>52</sup> Rinde staabi luureosakonna ülesandeks oli koguda ning analüüsida andmeid vaenlase vägede kohta.<sup>53</sup> 1916. a augustis ülendati Laidoner ka alampolkovnikuks.<sup>54</sup>

---

<sup>48</sup> Lään, I., Lään, T. Püüis kahele. J. Laidoner Pensas – aprill 1941. // Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2001. Laidoneri Muuseum, 2002, lk 135.

<sup>49</sup> Vt Maasing, R. Kaukaasias ja Maailmasõjas. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 56, 58.

<sup>50</sup> Andmed J. Laidoneri teenistusaja arvestuse ja pensioni maksmise aluste kohta: ERA 2553–1–1. L 21p.

<sup>51</sup> Maasing, R. Kaukaasias, lk 58, 60 (tegu on R. Maasingu tõlkega vene keelest).

<sup>52</sup> Tuisk, M. Eluloolisi, lk 427.

<sup>53</sup> Vt Walter, H. Salaluure Eesti Vabariigi sünnimise ajal. // Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik. Tallinn, 1999, lk 16.

<sup>54</sup> Andmed J. Laidoneri teenistusaja arvestuse ja pensioni maksmise aluste kohta: ERA 2553–1–1. L 21p; Tuisk, M. Eluloolisi, lk 427.

1917. a märtsis määrati Laidoner Kaukaasia grenaderidiviisi (nimetati 1917. a ümber 1. Kaukaasia grenaderidiviisiks) staabiülemaks. Sellel kohal teenis ta kuni septembrikuuni, mil nimetati 62. jalaväediviisi staabiülemaks.<sup>55</sup> Mõlemad diviisid kuulusid Läänerinde koosseisu. Pärast veebruarirevolutsiooni oli alanud Vene armee võitlusvõime järjest kiirenev allakäik. 1. Kaukaasia grenaderidiviis võttis 1917. a juulis osa Läänerinde pealetungist, mis aga ebaõnnestus. Seejärel lahingutegevus Läänerindel vaibus.

1917. a detsembris saabus Laidoner eesti rahvusväeosade formeerijate kutsel Tallinnasse 1. eesti jalaväediviisi ülema kohale. Siinkohal võiks märkida, et rahvusväeosade formeerijad olid eelnevalt tervelt realt Vene armee kindralstaabi ohvitseridelt kuulnud Laidoneri kohta väga head iseloomustust.<sup>56</sup> Kui Laidoner saabus Eestisse ilmselt juba hea kuulsusega, siis, nagu on osutanud ka ajaloolane H. Walter, seejärel eesti diviisi ülemana ta kinnistas oma autoriteedi nii paljude poliitikute kui ka sõjaväelaste seas. Seda tuleb aga arvestada ühe olulise tegurina tema Eesti vägede ülemjuhatajaks nimetamise juures 1918. a detsembris.<sup>57</sup>

1. eesti jalaväediviisi ülemana tuli Laidoneril tegeleda vaid administratiiv-küsimustega; diviis lahingutegevusest osa ei võtnud. 1918. a 19. veebruaril võtsid enamlased diviisi staabi üle, ning nelja päeva pärast lahkus Laidoner pealetungivate Saksa vägede eest Venemaale. Nagu ta ise põhjendas, arreteerisid sakslased kõik luureohvitserid, aga Laidoner oli ju maailmasõja ajal vastaval alal pikemat aega tegutsenud.<sup>58</sup>

---

<sup>55</sup> NKVD andmed Nõukogude Liidus asunud arhiivimaterjalide põhjal: ERAF 129–1–28797 III. L 408.

<sup>56</sup> Vt J. Laidoneri ülekuulamisprotokoll 7.03.1952: ERAF 129–1–28797 II. L 227; Päts, K. Tulek Eesti rahvuslikkudesse väeosadesse. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 70–71; Strandman, O. Autonoomia ja okupatsioon. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. I köide. Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn, 1927, lk 12; Šneider, P. Endise Vene kindralstaabi arvamine kindral Laidonerist. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 386–387; Vildenau, N. Isiklikke mälestusi eesti rahvusväeosade asutamisest. // Eesti rahvusväeosade album I. Tallinn, 1935, lk 91.

<sup>57</sup> Walter, H. Johan Laidoner. // Ausalt & avameelselt Eesti suurmeestest. Tallinn, 1990, lk 9. Laidoneri autoriteeti kinnitab ka nt: K. Pätsi kiri J. Laidonerile 20.03.1918: ERA 495–10–5. L 40; Hellat, A. Mõnda kindral Laidonerist. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 252.

<sup>58</sup> E. Laamani märkmed vestlusest J. Laidoneriga 14.11.1931: ERA 827–1–24. L 61, 61p; Kures, V. Seitsme lukuga, lk 35–36 (päeviku sissekanne 3.01.1930).

Viibimise ajal Venemaal tegutses Laidoner 1918. a aprillist kuni novembrini Eesti Vabariigi esindaja Venemaal – Julius Seljamaa – abina.<sup>59</sup> 4. aprillil ülendas Eesti Ajutine Valitsus Laidoneri polkovnikuks.<sup>60</sup> Järgneva Vabadussõja seisukohalt võiks Laidoneri tegevuse puhul Venemaal 1918. aastal rõhutada kahte momenti. Esiteks, Laidoneri eestvõttel asuti Venemaal olevaid eesti sõjaväelasi koondama Põhja-Venemaal maabunud Entente'i vägede juurde, lootes seal moodustada eesti väeosa, millest tulevikus Eesti iseseisvusvõitluses loodetavasti mingit kasu olnuks. Näiteks Arhangelskis registreeris end 187 eesti sõjaväelast.<sup>61</sup> 1919. a kestel saabus suurem osa eestlasi Põhja-Venemaalt gruppidega tagasi Eestisse.<sup>62</sup> Põhja-Venemaale koondunud vilunud ohvitserid olid viimaste nappuse käes vaevlevasse Eesti sõjaväkke Vabadussõja ajal väga oodatud.<sup>63</sup> On tõenäoline, et ilma nende eelneva suunamiseta Põhja-Venemaale, poleks neist paljudel olnud võimalik 1919. aastal Venemaalt Eestisse naasta.

Teiseks, Laidoneril oli võimalus sõjaväelase pilguga põhjalikult tundma õppida Nõukogude Venemaa olusid, sealhulgas rasket majanduslikku seisukorda, aga ühtlasi Punaarmee omadusi. Laidoner järeldas õigesti, et Punaarmee omab võrdlemisi madalat võitlusvõimet ning pole ka arvuliselt võrreldav endise keisririigi armeega, olles oma põhijõududega pealegi veel seotud kodusõja rinnetel. Laidoner märkis hiljem ilmselt õigustatult, et Eestisse jäänud sõjaväelastel ei olnud taolist selget pilti ning seetõttu kiputi vaenlast Vabadussõja alguses reeglina üle hindama. Ühtlasi leidub nähtavasti tõetera Laidoneri arvamuses, et omades järgnevalt ülemjuhatajana taolist realistlikku hinnangut, oli see üks edu alustest Vabadussõjas.<sup>64</sup>

<sup>59</sup> Seljamaa, J. Politiline tegevus Venemaal Saksa okupatsiooni ajal. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 78–79.

<sup>60</sup> Tuisk, M. Eluloolisi, lk 427.

<sup>61</sup> E. Laamani märkmed vestlusest J. Laidoneriga, dateerimata: ERA 827–1–24. L 51p; Vellner, H. Eesti Leegion Põhja-Venes. // Vabadussõja Tähistel. 1936, nr 3, lk 106–111; Vellner, H. Eesti sõjaväelaste koondamine N.-Venes 1918. a. // Vabadussõja Tähistel. 1936, nr 2, lk 81–83; Vellner, H. Teekond Põhja. Mälestusi matkast Arhangeli. // Kaitse Kodu. 1928, nr 3, lk 204–206.

<sup>62</sup> Vt Esimesed Eesti ohvitserid, // Postimees. 27.02.1919, lk 3; 150 eestlast Tallinna jõudnud. // Postimees. 9.10.1919, lk 2; Sõduritest. // Waba Maa. 22.07.1919, lk 4; Üljuhstaabül – leitnant A. Schmidt 26.03.1919: ERA 495–10–65. L 44.

<sup>63</sup> Vt üljuh – sõjaminister 21.03.1919: ERA 495–10–65. L 34.

<sup>64</sup> Vt Kures, V. Seitsme, lk 36 (päeviku sissekanne 3.01.1930); Laidoner, J. Inglaste, lk 14–15.

1918. a novembri lõpus lahkusid Laidoner ja Seljamaa Petrogradist ning saabusid seejärel Soome kaudu 8. detsembri hommikul Tallinnasse.<sup>65</sup>

Kokkuvõttes oli Laidoneri näol tegemist ilmselt andeka sõjaväelasega. Sellele osutavad tema väga head tulemused õpingutel Vilno sõjakoolis ja Nikolai akadeemias, samuti õppejõudude, ülemuste ning teenistuskaaslaste hinnangud tema isikule. Laidoneri tegevus maailmasõjas näitab ühtlasi et ta suutis vajadusel üles näidata nii külma verd kui ka isiklikku initsiatiivi. Väärtusliku kogemuse andis talle osalemine maailmasõja ajal luureohvitserina rindestaabi töös. Ilmselt oli Laidoneri haridus piisav, et asuda Vabadussõjas Eesti sõjaväe ülemjuhataja kohale. Mis puutub Laidoneri kogemustesse seoses sõjaliste operatsioonide juhtimisega, siis oli ta enne 1918. aastat pikemat aega lähedal seisnud diviisi ja korpuse operatiivjuhtimisele, ehkki otseselt kogemus diviisi või korpuse ülemana tal puudus. Võrdluseks võiks lisada, et näiteks Vabadussõja ajal edukalt diviise juhtinud Aleksander Tõnisson, Viktor Puskar ja Ernst Põdder olid enne eesti rahvusväeosadesse saabumist võitlustes maailmasõja rinnetel juhtinud mitte suurema üksuse kui pataljoni lahingutegevust.<sup>66</sup>

## **2. Johan Laidoneri määramine Operatiivstaabi ülemaks ning Sõjavägede ülemjuhatajaks. Eesti Vabariigi üldine sõjaline olukord Vabadussõja alguses**

1918. a 14. detsembril otsustati Eesti Vabariigi Ajutise Valitsuse istungil sõjaministri ettepanekul moodustada Operatiivstaap eesotsas polkovnik Laidoneriga. Viimasele pidid alluma kõik maa- ja merejõud rindel.<sup>67</sup> Et mõista selle otsuse tagamaid, aga ühtlasi järgnevaid sündmusi, on tarvilik heita pilk Eesti riigi ning tema relvastatud jõudude üldisele olukorrale 1918. a detsembri keskpaigas.

1918. a 28. novembril Punaarmee pealetungiga Narvale alanud sõda kulges Eesti Vabariigile esialgu õnnetult. Vaenlane hõivas detsembri keskpaigaks suurema osa Virumaast ning jätkas üle Rakvere, mis langes 15. detsembril, pealetungi Tallinna suunas. Samuti oli

---

<sup>65</sup> Laidoner, J. Inglaste, lk 14–16; Seljamaa, J. Katked päewaraamatust. // Waba Maa. 28.11.1919, lk 2.

<sup>66</sup> V. Puskari teenistusleht: ERA 495–7–4344. L 2–3; E. Põdderi teenistusleht: ERA 495–7–4364. L 7–12; A. Tõnissoni teenistusleht: 495–7–6254. L 17–20p.

<sup>67</sup> Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll 14.12.1918: ERA 31–1–8. L 69p.

vaenlane hõivanud Kagu-Eesti ning detsembri keskel liginesid punaväed Tartule ja Valgale. Eesti vägede ebaedu põhjuseks olid eelkõige järmised asjaolud. Sõda oli tabanud riiki hetkel, mil riigiparaat ning armee asusid alles organiseerimise algjärgus. Samas valitses riigis raske majanduslik olukord, sealjuures tunti puudust sõjavarustusest, toiduainetest ja kütusest. Riigikassas nappis raha. Ühtlasi oli üks osa elanikkonnast meelestatud Eesti Vabariigi vastaselt või ükskõikselt, samas kui teise osa tegutsemistahet halvas laialt levinud arvamus vastupanu mõttetusest Vene suurriigi ees. Riigivõimu nõrkusega kaasnes selle käskude eiramine, kõrvalehoidmine mobilisatsioonist ning deserteerumine. Lõuna-Eestis oli riigivõimu kehtestamine ning sõjaväe organiseerimine novembris ja detsembri esimesel poolel raskendatud sealt veel evakueerumata Saksa sõjaväevõimude vastutegevuse tõttu. Kõikide ühiskonnakihtide seas leidis siiski ka neid, kes olid kõigest hoolimata otsustanud valitsust aktiivselt toetada. Selles osas paistsid teistest rohkem silma ohvitserkonna esindajad ning keskkooli- ja üliõpilased.<sup>68</sup>

Ajutine Valitsus oli novembris esialgu välja kuulutanud vabatahtlike ning ohvitseride, arstide ja ametnike mobilisatsiooni, seejärel aga ka 21–35 aastaste meeste sundusliku väkkevõtmise. 15. detsembriks loeti mobiliseerituid 9073 inimest, neist 1238 vabatahtlikku.<sup>69</sup> 5. jaanuariks ehk vastupealetungi eel arvestati mobiliseerituid 15 343, neist 1257 vabatahtlikku, lisaks oli veel vähemalt ligi 2300 inimest astunud vabatahtlikult sõjaväkke ilma end vastuvõtukomisjonides registreerimata.<sup>70</sup> Eesti vägede kätte jäänud territooriumil suudeti mobilisatsioon enne vastupealetungi algust ilmselt üpris põhjalikult läbi viia,<sup>71</sup> välja arvatud Saaremaal, kus see detsembris, nagu ka jaanuaris läbi kukkus.<sup>72</sup> Tõsiseks probleemiks kujunes aga väejooks rindelt. Detsembris deserteerus rindel jalaväepolkude allüksustest ligi 30–70 protsenti mobiliseerituist, tõsi, osa neist koguti rinde lähitagalas peagi jälle kokku – ja nii korduvalt.<sup>73</sup> Kõige ebakindlama elemendi deserteerumine rindeväeosadest tähendas pigem siiski nende lahinguväärtuse suurenemist, ent samas oli järelejäänutegi meeoleolu olukorra

<sup>68</sup> Eesti Vabadussõda, 1. kd, lk 165, 167, 170, 175–185; Tuvikene, K. Eesti rahva suhtumine vabadusevõitlusele 1918–1920. Öpiseid ja järeltusi. Masinakiri, 1933: ERA 2124–3–1561. L 5–43.

<sup>69</sup> Aruanne mobilisatsioonist 16.12.1918: ERA 496–4–559. L 179.

<sup>70</sup> Vt Rubach, R. Sõjaväe arvuline ülevaade 6.01.1919. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1179. Ln.

<sup>71</sup> Vt aruanne mobilisatsioonist 28.12.1918: ERA 495–10–16. L 53.

<sup>72</sup> Vt Kaitseliidu Saaremaa maleva arengulugu. I osa. XI 1918–XII 1924. Kaitseliidu Saaremaa Maleva väljaanne, 1998, lk 18–19.

<sup>73</sup> Vt Tuvikene, K. Rägavere lahing 15. detsembril 1918. a. ja Rakvere langemine. // Sõdur. 1932, nr 37/38/39, lk 926; Tuvikene, K. 5. Rakvere jalaväe polk. Masinakiri, 1932: ERA 2124–3–1556. L 30, 34–35, 184–210, 250–251.

näilise lootusetuse tõttu valdavalt ikkagi rõhutatud, mida süvendas detsembri jooksul jätkunud ebaedu.<sup>74</sup>

Sõjaväe varustamine elutarvetega (riietus, jalanõud, toit, seep, tubakas) oli nende nappuse tõttu raskendatud. Korraliku riietuse ning jalatsite puudumise tõttu polnud võimalik ühte osa mobiliseerituid rindele saata. Rahanappusel ei suudetud sõjaväelastele korralikult palka maksta. Puudust tunti sanitaar-, voori- ja eriti sidevarustusest, samas kui insenerivarustust oli endistesse Vene armee ladudesse Eestisse maha jäänud siiski suuremal hulgal.<sup>75</sup> Relvastuse osas tunti eelkõige puudust suurtükkidest, nimelt ehkki neid oli Eestisse jäänud küll hulgaliselt, oli valdav enamus neist rikutud. Osa neist oli küll võimalik parandada, kuid see pidi aega võtma. Enam-vähem korras suurtükke jätsid Eestist lahkuvad Saksa väed maha või müüsid eesti sõjaväelastele kokku 13, kuid neist 8 olid vähetõhusad 57 mm kahurid, millele pealegi nappis kasutuskõlblikku laskemoona. Samas ülejäänud suurtükitüüpide jaoks oli Eestis laskemoona esialgu piisavalt. Ühtlasi oli siia ladudesse jäänud rohkesti püssipadruneid. Vintpüsse ja kuulipildujaid oli detsembris kasutada samuti enam-vähem rahuldavas koguses, neid oli võimalik osta ka Soome valitsuselt. Üldse saadi 29. novembrist kuni 5. detsembrini Soomelt ligi 5000 vintpüssi, 5 kuulipildujat, 20 suurtükki, 20 000 käsigranaati, samuti laskemoona. Tõsi, vintpüssid vajasisid esialgu korrastamist, nagu ka enamus suurtükkidest, mis olid pealegi vananenud tüüpi 87 mm kahurid. 18. detsembril saadi Soomest lisaks neli korras moodsat 76 mm kahurit. Sakslastelt saadi kuni selle ajani mitmesugusel teel ühtlasi umbes 37 korras kuulipildujat.<sup>76</sup>

1918. a novembris kavandatud Eesti riigikaitse juhtimise organisatsioon osutus detsembri esimesel poolel kujunenud oludes ebaõnnestunuks. Kava kohaselt pidi riigikaitse kõrgem juht olema sõjaminister, kellele allusid Peastaap, Eesti Kaitseliit ning 1. diviis. Kuna aga sõjaminister Konstantin Päts oli samaaegselt ühtlasi peaministri ametipostil, siis puudusid tal aeg ja võimalused riigikaitse probleemidega süvitsi tegeleda, ning tegelikult jäi põhitöö sõjaväe organiseerimisel ja juhtimisel K. Pätsi asemel Peastaabi ülema kindralstaabi kindralmajor Andres Larka õlule. Sõjategevuse operatiivjuhtimist rindel pidi samal ajal teostama 1. diviisi ülem kindralmajor A. Tõnisson. Kui Punaarmee novembri lõpus Kirde-

<sup>74</sup> Vt nt Tuvikene, K. 5. Rakvere: ERA 2124–3–1556. L 184–210, 250–251.

<sup>75</sup> Eesti Vabadussõda, 1. kd, lk 203–206, 210–212.

<sup>76</sup> Lipstok, H. Kaitseväe varustamine Vabadussõja ajal. (Relv- ja tehn. varust.) 11.11.18–25.5.19 a. Masinakiri, 1933–1935: ERA 2124–3–646. L 34–41, 66–67, 150–151, Nimekiri nr 3; Nõmm, T. Eesti suurtükivägi 1918–1940. Relvastus ja ülesehitus. // Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2004. Laidoneri Muuseum, 2005, lk 47–49.

Eestisse tungis, siis suundus diviisi ülem vägede juhtimise tõhususe huvides sinna rindele. Kuid detsembri esimesel nädalal tungis vaenlane ühtlasi Kagu-Eestisse, kus formeerimisel olevate väeosadega oli 1. diviisi staabil side raskendatud, pealegi koondus diviisi juhatuse tähelepanu täielikult tegevusele Põhja-Eestis. Seetõttu moodustati 8. detsembril Kagu-Eestis asuvate Eesti vägede operatiivjuhtimiseks 1. diviisi 1. brigaadi juhatus eesotsas polkovnik Ernst Limbergiga. Peale selle asus Lõuna-Eestis Eesti väejuhatusele alluv Vene valgete Põhjaarmee üksik korpus (Põhjakorpus), mida brigaadi käsutusse ei antud. Seega kujunes olukord, kus sõjaminister ja Peastaabi ülem olid enda peale sunnitud võtma 1. diviisi, selle 1. brigaadi ning Põhjakorpuse operatiivtegevuse kooskõlastamise. Ent peale selle formeeriti Edela-Eestis ja Tallinnas 1. diviisi allüksusi mille käsutamise pidid sõjaminister ja Peastaap samuti endale võtma. Peastaap aga oli moodustatud Vene rahuaegse sõjaväeringkonna eeskujul ning sellel puudusid sõjategevuse operatiivjuhtimiseks vajalikud organid – oldi ju kavatsatud, et sellega tegeleb 1. diviisi juhatus. Seetõttu moodustatigi 14. detsembril valitsuse otsusel sõjaväe operatiivjuhtimise keskorganina Operatiivstaap eesotsas polkovnik Laidoneriga.<sup>77</sup> Koguteose “Eesti Vabadussõda” autorite väitel tuli initsiatiiv selleks Laidonerilt endalt.<sup>78</sup> Operatiivstaap hakkas alluma otse sõjaministrile ning oli seega paralleelasutuseks Peastaabile. Viimase ülesandeks pidi nüüd jääma vaid vägede formeerimine, täiendamine ja varustamine.<sup>79</sup> Lisaks allus sõjaministrile Eesti Kaitseliit, mille ülem kindralmajor Ernst Põdder sai 17. detsembril valitsuselt endise Vene seadusandluse põhjal sõjaväe ülemjuhataja õigused Tallinnas ning Harju-, Lääne- ja Järvamaal. Need õigused lubasid tagalas korra kindlustamiseks laialdasi abinõusid rakendada.<sup>80</sup>

Kõigi kolme nimetatud organi (Peastaap, Operatiivstaap, Eesti Kaitseliit) koostööd pidanuks koordineerima sõjaminister, kuid juba mainitud põhjustel oli see raskendatud, mistõttu peab oletama, et nimetatud organite juhtisikud pidid aega kulutama läbirääkimisteks omavahelise koostöö üle. Pealegi polnud sõjaminister K. Päts, nagu ka tema abi advokaat Tõnis Jürine, siiski hariduselt sõjaväelased, mistõttu nende sügavamas asjatundlikkuses

---

<sup>77</sup> Vt Eesti Vabadussõda, 1. kd, lk 196–199, 202, 259–261; R. T[ammemägi]. Sõjavägede keskasutuste organiseerimine. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1846. L 20, 21; Soots, J. Wabadussõja strateegia ja taktika võtted. // Sõdur. 1921, nr 4, lk 4.

<sup>78</sup> Eesti Vabadussõda, 1. kd, lk 199.

<sup>79</sup> Eesti sõjaväe-valitsuse arenemine 12. novembrist 1918 a. kuni 24. veebruarini 1919 a. // Sõdur. 1919, nr 2, lk 3; E. P. Peastaabist Ülemjuhataja Staabini. // Sõdur. 1937, nr 50, lk 1249.

<sup>80</sup> Vt “Sõjaväe ülemjuhataja Tallinnas ning Harju-, Lääne- ja Järvamaal” käsud ja päevakäsud 17.–28.12.1918: ERA 509–1–6. L 1–7p.

sõjaaegse riigikaitse korraldamisel peab kahtlema. Vene riigis, mille sõjaväelisest korraldusest Eesti sõjaväelased põhjalikumaid kogemusi ning teadmisi omasid, oli sõja ajal seaduslikult ametis suurte volitustega sõjavägede ülemjuhataja, kellel oli võimalik kiiresti otsuseid langetada, samas kui sõjaminister pidi oma tegevuses kohati sõltuma kollegiaalsest organist – valitsusest. Ülemjuhataja pidi tegutsema koostöös oma staabiülemaga, kellel lasus kaasvastutus ning seega ka teataud kontroll ülemjuhataja tegevuse üle. Kahtlemata oli taoline juhtimissüsteem otstarbekam kui see, mis Eesti riigikaitse puhul detsembri teiseks pooleks reaalsuses oli kujunenud.<sup>81</sup>

Ühtlasi oli 1918. a detsembris probleemiks kujunenud üldise korraldava “kõva käe” puudumine sõjaväes. Sõjaminister sellega ilmselt hakkama ei saanud. Kindralmajor Põdderi, kui Kaitseliidu ülema puhul, pole põhjust “kõva käe” puudumises küll kahelda,<sup>82</sup> ent Peastaabi ülema kindralmajor Larka puhul on seda küll osutatud. Ehkki Larka oli ilmselt kohusetundlik ning kogenud sõjaväelane, kaldus ta oma iseloomu kohaselt tagasihoidlikkusse ning passiivsusesse.<sup>83</sup> Kaasaegsed märkasid Peastaabi töö juures range korralduse puudumist (millist viga Laidoner pärast ülemjuhatajaks saamist muide ka parandama asus).<sup>84</sup> Rindel aset leidva ebaedu tingimustes süvenes Peastaabis järjest enam ka meeleolu langus.<sup>85</sup>

Kujunenud olukorras soovitas Laidoner Maanõukogu juhatusle ning valitsusele luua Sõjavägede ülemjuhataja amet.<sup>86</sup> Laidoneri ettepanekut asusid teiste seas toetama 22. detsembril Tallinnasse sõjaväeteenistusse saabunud kindralstaabi alampolkovnik Jaan Soots (rahvusväeosade-aegse 1. eesti jalaväediviisi staabiülem), samuti Eesti merejõudude

---

<sup>81</sup> Soots, J. Vabadussõja strateegia (nr 4), lk 4–5.

<sup>82</sup> Vt Soots, J. Katkendid, lk 64.

<sup>83</sup> Vt A. Larka iseloomustusi: Kettunen, L. Laadogast Balatonini. Mälestusi 1918–1924. Tartu, 1999, lk 30; Kures, V. Seitsme lukuga, lk 27 (päeviku sissekanne 5.01.1929); Marandi, R. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. I. Legaalne periood (1929–1934). Stockholm, 1991, lk 90, 383; Tõnisson, A. Mälestusi kindralmajor A. Larkast. // Võitlus. 6.03.1934, lk 4.

<sup>84</sup> Vt Freiberg, H. Kaitseväe organisatsiooni määravana. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 305; Hindrey, K. A. Admiral Johan Pitka – Eesti Vabadussõja hing. // Johan Pitka. Kodanik ja admiral 125. Kogumik. Tallinn, 1997, lk 35–36; Pitka, J. Esimesi muljeid. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 94; Reimann, R. Mälestusi ja soove. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 251; R. T[ammemägi]. Sõjavägede keskasutuste: ERA 2124–3–1846. L 24; Vries, A. de. Närvitsev Riigikogu ja Laidoner. // Võitleja. 1954, nr 1, lk 2.

<sup>85</sup> Vt Freiberg, H. Kaitseväe, lk 305; Jürgenstein, A. Minu mälestused. II jagu. Tartu, 1927, lk 242.

<sup>86</sup> Vt Saral, K. J. Laidoner Tudulinnas maapaos ja maapäeva usku kinnitamas. // Postimees 12.01.1934, lk 2.



operatiivjuht Johan Pitka, Peastaabi ülem kindralmajor A. Larka ning Varustusvalitsuse ülem alampolkovnik Rudolf Johannes Reimann, aga ka pea- ja sõjaminister K. Päts ning sõjaministri abi T. Jürine.<sup>87</sup> 23. detsembril otsustaski Ajutine Valitsus polkovnik Laidoneri Sõjavägede ülemjuhatajaks nimetada.<sup>88</sup> Ülemjuhataja pidi alluma Eesti Vabariigi valitsusele ning oma tegevuses juhinduma endise Vene riigi vastavast seadusandlusest.<sup>89</sup>

### **3. Eesti sõjavägede keskse operatiivjuhtimise organisatsioon ning toimimine Vabadussõja algusperioodil**

Olles 1918. a 14. detsembril määratud Operatiivstaabi ülemaks, andis Laidoner samal päeval sellest teada rindel sõjategevuse juhtimise eest vastutavatele staapidele.<sup>90</sup> Operatiivstaabi ülemale allusid sel hetkel 1. diviis, 1. diviisi 1. brigaad, Põhjakorpus, samuti oli tal õigus käsutada mereväe nappe lahingujõude. Nagu hiljem näeme, allutati Põhjakorpus 19. detsembril 1. diviisi 1. brigaadile, samas kui viimane nimetati 24. detsembril ümber 2. diviisiks. 23. detsembrist allus Laidonerile operatiivselt ka Järvamaa löögipataljon. Operatiivstaapi ennast 14. detsembri seisuga aga ei eksisteerinud, mistõttu Laidoneri esimeseks sammuks pidi olema staabi komplekteerimine isikkoosseisuga ning nende ülesannete määratlemine. Kuni 23. detsembrini, mil Laidoner sõjavägede ülemjuhataja postile määrati, jõuti Operatiivstaabi koosseisus moodustada kaks osakonda. Esimesena alustas 15. detsembril tegevust Sidede osakond, seejärel, 18. detsembril, Operatiivosakond.<sup>91</sup> Sidede osakonna ülesandeks oli korraldada side loomist ja toimimist Operatiivstaabi ning sellele alluvate rindel tegutsevate staapide vahel. Peastaabi koosseisus puudus seni sideorgan ühenduse korraldamiseks Tallinna ja rindestaapide vahel ning sidet peeti üldkasutatava telegraafi või telefoni teel, viimast oli eraisikuil, muide, kerge pealt kuulata.<sup>92</sup> Pealegi oli telefoniühendus sageli ka halva kuuldavusega; Viljandist aga ei saadud 23. detsembri seisuga

---

<sup>87</sup> Eesti sõjaväe-walitsuse, lk 22; Pitka, J. Esimesi, lk 94–95; Soots, J. Katkendid, lk 65–66.

<sup>88</sup> Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll 23.12.1918: ERA 31–1–8. L 80p.

<sup>89</sup> SÜP 26.12.1918: ERA 495–6–8. L 1.

<sup>90</sup> Opstaabül – 1. diviisi 1. brigaadi ül, 2. jvp ül., PÜK juh 14.12.1918: ERA 496–2–1. L 21. Puudub selgus, kuidas ja millal andis Laidoner sellest teada 1. diviisile.

<sup>91</sup> Operatiivstaabi PVK 27.12.1918 ja 1.01.1919: ERA 496–1–2. L 1–2.

<sup>92</sup> Soots, J. Wabadussõja strateegia ja taktika võtted. // Sõdur. 1921, nr 5, lk 4.

telefonitsi juba paar nädalat Tallinnaga ühendust, vastupidi oli see siiski võimalik.<sup>93</sup> Taolistes tingimustes oli vägede keskne operatiivjuhtimine Tallinnast muidugi tugevasti raskendatud ning seega tuli esimeses järjekorras asuda tõhusa side loomisele rindegas. Samal päeval määras Laidoner 1. järgu posti- ja telegraafiametniku Hans Tomsoni Sidede osakonna ülemaks. 16. detsembril suundus Laidoner Sidede osakonna ülemat kaasa võttes 1. diviisi rindele. Tapal kohtus ta 1. diviisi juhatusega ning tutvus olukorraga, samas asus H. Tomson Laidoneri näpunäidetel Tallinna ning diviisistaabi vahel telegraafi otsesidet organiserima, mis pidi üldkasutatavast sidevõrgust eraldatud olema.<sup>94</sup> Ilmselt oli Tomsonil selleks kasutada Inseneripataljoni Telegraafiroodu isikkoosseis, nimelt oli see üksus 15. detsembril Operatiivstaabi käsutusse antud.<sup>95</sup> Pannud Põhja-Eestis töö käima, viibis Tomson 18.–21. detsembrini samal eesmärgil lõunarindel, loomaks sidet ühelt poolt Tallinna ning teiselt poolt Viljandi ja Tartu vahel.<sup>96</sup> Telegraafi otseühendus Tallinna ja 1. diviisi staabi vahel valmis 21. detsembriks;<sup>97</sup> ühendus Viljandiga samas ilmselt mõnevõrra hiljem.

Operatiivstaabi Operatiivosakonna ülesandeks oli vastu võtta rindestaapidest saabuv operatiivse iseloomuga informatsioon (teated sõjategevusest, väeosade koosseisust, vaenlasest), edastades selle Operatiivstaabi ülemale, Samuti koostas osakond saadud informatsiooni põhjal kokkuvõtteid nii staabi ülemale kui ka rindestaapidele. Peastaabi juures oli taolise ülesandega organ seni puudunud. 19. detsembril saatis Laidoner isiklikult talle alluvatele staapidele esimest korda kokkuvõtte Eesti väeosade paiknemisest ning vaenlase tegevusest, mida hakkas järgnevalt regulaarselt kaks korda päevas tegema.<sup>98</sup> Taolised kokkuvõtted aitasid rindestaapidel üldises olukorras orienteeruda ning nende senise puudumise või juhuslikkuse üle olid 1. diviisi ning selle 1. brigaadi juhatuse eelnevalt ka kurnud.<sup>99</sup> Kokkuvõtete tegemiseks, ent eelkõige muidugi iseenda informeerimiseks oli

---

<sup>93</sup> Vt Operatiivstaabi Operatiivosakonna ül – Järvamaa kapat ül 5.01.1919: ERA 496–2–13. L 86; sõjaministri sekretär – sõjaminister 23.12.1918: ERA 2315–1–63. L 63.

<sup>94</sup> Maasing, R. Ülemjuhataja Staabis Vabadussõja päevil. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 118; Üks autasusaamise lugu. // Walwe. 1922, nr 15, lk 5–6.

<sup>95</sup> Peastaabi ül käsk 15.12.1918: ERA 495–6–166. L 10.

<sup>96</sup> Üks autasusaamise, lk 5.

<sup>97</sup> Mehaanik Kokweli – Operatiivstaap 21.12.1918: ERA 496–2–7. L 116.

<sup>98</sup> Vt Opstaabül – divül1, 1. diviisi 1. brigaadi ül, 6. jvp ül 19. ja 20.12.1918: ERA 495–10–14. L 1, 14–14p, 107–107p.

<sup>99</sup> Vt 1. diviisi staabül – Peastaabi ül 13.12.1918: ERA 2315–1–20a. L 100; 1. diviisi 1. brigaadi staabül – Peastaabi ül 18.12.1918: ERA 495–10–29. L 16–16p.

Laidoneril tarvis samamoodi regulaarseid ettekandeid alluvailt, mistõttu nõudis, et iga päev kell 10 ning 20 tuleb Operatiivstaapi saata teated oma vägede seisukorra ja tegevuse, samuti vaenlase tegevuse üle. Iga päev kell 20 tuli ühtlasi teatada kogutud luureandmed vaenlase vägede kohta rindel; alates 29. detsembrist tuli seda teha kaks korda ööpäevas.<sup>100</sup> 23. detsembrist hakkas regulaarseid kokkuvõtteid alluvatele koostama ja edastama Operatiivosakonna ülem kapten Paul-Adolf Lill, kes oli sellele kohale asunud 18. detsembril.<sup>101</sup> Korraldus<sup>102</sup> alluvatele, teatada iga päev kell 20 oma väeosade täpne arvuline koosseis, järgnes Operatiivstaabist 27. detsembril – ilmselt ei peetud enne otstarbekaks seda regulaarselt nõuda, kuna diviisistaapidel enestelgi polnud alati täpseid teateid alluvatest jõududest, puudus ju nendega tihti tõhus side. Järgnevalt juhtus sõja jooksul nii mõnigi kord, et tähtajalised teated alluvatelt hilinesid, mistõttu Tallinnast tuli nende saatmist meelde tuletada.<sup>103</sup>

Pärast ülemjuhatajaks nimetamist 23. detsembril, järgnes kolm päeva hiljem Laidoneri käsk uue sõjaväe juhtimise organisatsiooni kehtestamiseks. Sõjavägede ülemjuhatajale hakkasid nüüd alluma Operatiivstaap, Peastaap, Sõjaväe varustusvalitsus, Sõjaväe tervishoiuvalitsus, Soomusrongide juhataja, Merejõudude juhataja, Sisemise kaitse ülem (samaaegselt Eesti Kaitseliidu ülem), Sõjaväe prokurör, 1. diviis ja 2. diviis ning, ehkki seda käsus ei märgitud, administratiivselt ka Põhjaarmee üksik korpus, mis jäi operatiivselt esialgu 2. diviisi käsutusse.<sup>104</sup> Loetletud organitest olid vägede või laevastiku operatiivjuhtimisega seotud Operatiivstaap, Soomusrongide juhataja, Merejõudude juhataja, 1. ja 2. diviis ning Põhjakorpus. Lisaks oli operatiivselt Laidoneri otsealluvuses Järvamaa löögipataljon. Soomusrongide juhatajaks nimetatud kapten Karl Partsile allusid vaid laiarööpalised soomusrongid. Olles administratiivselt küll otse ülemjuhataja alluvuses, jäeti Soomusrongide

---

<sup>100</sup> Opstaabül – divül1, 1. diviisi 1. brigaadi ül 19.12.1918: ERA 495–10–14. L 5; Opstaabül – divül1, divül2, 6. jvp ül, Järvamaa kapat ül 29.12.1918: ERA 496–2–3. L 8.

<sup>101</sup> Vt Operatiivstaabi PVK 27.12.1918: ERA 496–1–2. L 1; Operatiivstaabi Operatiivosakonna ül – divül1, 1. diviisi 1. brigaadi ül 23.12.1918: ERA 496–2–1. L 66.

<sup>102</sup> ERA 495–10–16. L 7.

<sup>103</sup> Vt nt Opstaabül – divül2, 6. jvp ül, Järvamaa kapat ül 29.12.1918: ERA 496–2–1. L 117; Opstaabül – divül1 30.12.1918: ERA 495–10–12. L 17; Üljuhstaabül – divstaabül2 7.03.1919: ERA 495–10–79. L 425; Kinstaabül – divstaabül2, SRD staabül 20.04.1919: ERA 495–10–80. L 513; Kinstaabül – divstaabül1, divstaabül2, SRD ül 27.05.1919: ERA 495–10–58. L 898; Üljuhstaabül – divstaabül2 26.08.1919: ERA 495–10–90. L 820.

<sup>104</sup> SÜP 26.12 ja 28.12.1918: ERA 495–6–8. L 1, 3; E. P. Peastaabist, lk 1250.

juhataja operatiivselt selle diviisi käsutusse, mille lõigus tegutses. 2. diviisi alluvuses tegutseva Põhjakorpuse staap toodi jaanuari alguses üle Tallinnasse ning seejärel, kuni maikuuni, vägede operatiivjuhtimisega rindel ei tegelenud. Kokkuvõttes tuli ülemjuhatajaks nimetatud Laidoneril detsembris kooskõlastada 1. ja 2. diviisi, Merejõudude ning Järvamaa löögipataljoni operatiivtegevust ning siinkohal võib osutada, et selles osas jäid Laidoneri ülesanded samasuguseks, nagu need olid olnud Operatiivstaabi ülemana. Järgnevalt leidis Laidoneri otseses operatiivalluvuses olevate väeosade koosseisus aset muutusi, mida vaatame aga hiljem.

Peastaabi ülesandeks jäi endiselt sõjaväe administreerimine ja väljaõppe korraldamine; staabi ülemale pidid alluma kõik formeerimisel olevad väeosad ning tagavaraväeosad.<sup>105</sup> 26. detsembril Sisemise kaitse ülema ametinimetuse saanud kindralmajor E. Põdderile oli, lisaks Eesti Kaitseliidule, tagalajulgestuse eesmärgiga allutatud rida üksusi. Sõjaväe varustusvalitsuse, Sõjaväe tervishoiuvalitsuse ning Sõjaväe prokuröri ülesannete iseloom ei vaja siinkohal täpsemat lahtiseletamist. Alates 1. jaanuarist allus ülemjuhatajale ka Mereväe koosseisu ja tehnilise varustuse valitsus. Tegemist oli novembris Peastaabi alluvuses moodustatud Mereväeosakonnaga, mille Laidoner 26. detsembril Operatiivstaabi käsutusse andis, ent juba kaks päeva hiljem allutas Merejõudude juhatajale J. Pitkale.<sup>106</sup> Ilmselt aga polnud Pitka, kes oli täielikult hõivatud sõjalaevastiku operatiivjuhi ülesannetega, ning viibis suure osa ajast merel, sel hetkel lihtsalt võimeline millegi muuga tegelema, mistõttu Laidoner allutas ka kõnealuse valitsuse peagi ajutiselt otse endale. 27. jaanuaril, pärast navigatsioonihooaja lõppu, andis Laidoner valitsuse taas Pitka käsutusse, allutades talle ka Sadamate valitsuse ning Peipsi laevastiku. Sellega koondati sisuliselt kogu riikliku mereasjanduse organiseerimine J. Pitka kätte.<sup>107</sup>

Operatiivjuhtimise vahendiks ülemjuhataja juures oli Operatiivstaap, mille ülema kohale määras Laidoner 24. detsembril alampolkovnik J. Sootsi. Staap hakkas esialgu koosnema Operatiivosakonnast, Sidede osakonnast, Maakuulamise osakonnast, Teadete kogumise osakonnast ning Raudtee liikumise osakonnast.<sup>108</sup> Peab rõhutama, et rindel tegutsevad väed J. Sootsile ei allunud ja seega ei juhtinud staabi ülem sõjategevust rindel, vaid oli selle juures ülemjuhataja abiline. Operatiivstaabi ülema kohuste sekka kuulus ka staabi administreerimine. Operatiivstaabi Operatiivosakonna ülema ülesannete hulka käis

<sup>105</sup> SÜP 26.12.1918: ERA 495–6–8. L 1.

<sup>106</sup> SÜP 28.12.1918 ja 31.12.1918: ERA 495–6–8. L 3, 13.

<sup>107</sup> SÜP 27.01.1919: ERA 495–6–8. L 53; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses.

<sup>108</sup> SÜP 26.12.1918 ja 29.12.1919: ERA 495–6–8. L 1, 5; Operatiivstaabi PVK 27.12.1918: ERA 496–1–2. L 1.

vormiliselt küll operatiivandmete analüüsi põhjal üldiste operatsioonikavade koostamine ning staabiülemale esitamine, kuid, nagu meenutas osakonna ülem P. Lill, ta seda pea kunagi ei teinud: “Tegelikult kujunes töö selliseks, et J. Laidoner ja J. Soots igapäev – ja vahel ka öösel – korduvalt tulid operatiivosakonna tuppa, nõudsid kõik käepärast olevad andmed ja siinsamas kaalusid ning hindasid olukorda ja siinsamas valmisid ka J. Laidoneri peas operatsioonide kavad. Ta kirjutas siinsamas isiklikult lühikesed operatiivkäsud ja need anti kohe edasi väeosadele.”<sup>109</sup> Konkreetselt operatiivotsuste tegemine kuulus ülemjuhataja valdkonda. Küll võis Operatiivstaabi ülem ülemjuhataja poolt tehtud otsuste raames anda vägedele juhiseid ning kooskõlastada nende tegevust. Laidoneri korraldusel<sup>110</sup> pidid kõik Sootsi poolt ülemjuhataja nimel antud käsud täidetud saama. Samas võis ka näiteks Operatiivstaabi Operatiivosakonna ülem koordineerida näiteks maavägede ning laevastiku koostööd.

Nagu ülalsiteeritud P. Lille mälestustest nägime, arvestas Laidoner otsuste tegemise juures ka oma lähemate kaastööliste arvamusega, pidades nendega nõu. Kindlasti kuulub J. Sootsile siinjuures eriline roll. Vabadussõja jooksul, esialgu Operatiivstaabi ülemana, seejärel Ülemjuhataja staabi ülemana, oli Soots Laidonerile niiöelda “paremaks käeks”. Mõlemad olid koos õppinud nii Vilno sõjakoolis kui ka Nikolai akadeemias.<sup>111</sup> Pole alust kahelda, et nende omavaheline vahekord oli midagi muud kui sõbralik. Laidoner kinnitas hiljem, et nii mõnigi otsus Vabadussõja ajal sündis alles pärast pikemat mõttevahetust ning vaidlust Sootsiga, sealjuures oli juhtumeid, mil Sootsil õnnestus teda esialgsetest kavatsustest ümber veenda.<sup>112</sup>

Järgnevalt pöörame Operatiivstaabi organisatsioonile ja selle osakondade toimimisele pisut üksikasjalikumalt tähelepanu. Operatiiv- ja Sidede osakonna ülesandeid on juba ülalpool kirjeldatud. Olgu veel lisatud, et Sidede osakonnale anti õigus käsutada Teedeministeeriumi Posti peavalitsuse isikkoosseisu. Samamoodi pidi viimatinimetatud ametkonna personal täitma sideühenduse osas diviisistaapide nõudmisi.<sup>113</sup>

---

<sup>109</sup> Lill, P. Mälestuste kilde. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 41, 42.

<sup>110</sup> Üljuh – alluvad 26.12.1918: ERA 496–2–1. L 89.

<sup>111</sup> Vt J. Sootsi teenistusleht: ERA 495–7–5448. L 12p, 13.

<sup>112</sup> Alver, E. Suur organisaator. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 244; Pidusõök kindral Laidoneri auks. // Kaja. 11.04.1920, lk 1.

<sup>113</sup> Kivimägi, F. 1. diviisi: ERA 2124–3–419. L 25–26.

Maakuulamise osakond alustas tööd 28. detsembril ning selle ülesandeks oli vaenlase vägede kohta käivate andmete kogumine ning süstematiseerimine.<sup>114</sup> Osakonna peamiseks infoallikaks vaenlase vägede kohta näivad terve Vabadussõja jooksul olevatki olnud vangivõetud ning üle jooksnud vastase sõjaväelaste ülekuulamisel saadud andmed. Vange ja ülejooksikuid kuulati üle nii osakonnas endas, ent suurem osa informatsioonist saabus osakonda diviisistaapidest, kus samuti ülekuulamisi läbi viidi. Taoline meetod lubas reeglina siiski saada andmeid vaid vastase eesliinil tegutsevate osade kohta ning muidugi polnud need täielikud ja võisid sisaldada vigu. Informatsiooni võidi saada ühtlasi saagiks saadud vastase dokumentatsioonist. Vaenlase suurtükiväe ning tema sügavamal tagalas asetsevate jõudude täpsemaks kindlakstegemiseks oluks tarvis agentuurluuret, mille roll võrreldes vangide ülekuulamisel saadud andmetega aga ilmselt siiski üpris väikeseks jäi.<sup>115</sup> Luureandmeid vaenlase kohta vahetati järgnevalt sõja jooksul ka oma liitlastega.<sup>116</sup> Lisaks tegeles Maakuulamise osakond kirjaliku propaganda korraldamisega vaenlase vägedes, koostades lendlehti.<sup>117</sup>

Teadete kogumise osakond toodi 28. detsembril üle Peastaabi alluvusest ning selle ülesandeks oli vastuluure organiseerimine. Alates jaanuarist avati osakonna koosseisus teadete kogumise (see tähendab – vastuluure) punkt reas linnades, samuti diviisistaapide juures. Operatiivselt allusid punktid diviisile, mille piirkonnas tegutsesid.<sup>118</sup>

Raudtee liikumise osakond, oli eelnevalt, 18. detsembril, moodustatud Peastaabi Insenerivalitsuse koosseisus Sõjaväe liikumise osakonna nimetuse all, misjärel 28. detsembril

---

<sup>114</sup> Operatiivstaabi PVK 27.12.1918: ERA 496–1–2. L 1; Kivimägi, F. 1. diviisi: ERA 2124–3–419. L 3–4.

<sup>115</sup> Operatiivstaabi (Kindralstaabi valitsuse) Maakuulamise osakonda 1918. a detsembrist kuni 1920. a jaanuarini sissetulnud luureandmed ja ülekuulamisprotokollid ning osakonna poolt koostatud kokkuvõtted vaenlase jõududest: ERA 495–10–46; ERA 495–10–49; ERA 495–10–76; ERA 495–10–81; ERA 495–10–82; ERA 495–10–85; ERA 495–10–88; ERA 495–10–89; ERA 495–10–93; ERA 495–10–105; ERA 495–10–107; ERA 495–10–141; ERA 496–2–29.

<sup>116</sup> Soome väejuhatuse poolt Vabadussõja ajal Eesti väejuhatusele saadetud luureandmeid vt: ERA 495–10–102; ERA 495–10–106; ERA 496–2–25; Saksa väejuhatuse poolt 1919. a märtsis ja aprillis saadetud luureandmed: ERA 495–10–82. L 63, 65–72; ERA 495–10–85. L41–52, 123–135; luureandmed Entente'i sõjalistelt missioonidelt 1919. a: ERA 496–2–26. L 14jj; luurekokkuvõtted Loodearmeele 1919. a: ERA 515–1–648; ERA 515–1–649.

<sup>117</sup> Vt nt Kindralstaabi valitsuse Maakuulamise osakonna ül – divistaabül 9.03.1919: ERA 496–2–3. L 99; Kindralstaabi valitsuse Maakuulamise osakonna ül – kõik diviisiülemad 12.09.1919: ERA 496–2–3. L 189.

<sup>118</sup> SÜP 26.12.1918: ERA 495–6–8. L 4; Operatiivstaabi PVK 8.02.1919: ERA 496–1–2. L 14; Kivimägi, F. 1. diviisi: ERA 2124–3–419. L 4.

Operatiivstaabi alluvusse anti. Osakond pidi sõjaväe vajadustest lähtuvalt koostöös Teedeministeeriumi Raudteevalitsusega korraldama raudteeliiklust, omades õigust nimetatud valitsuse personali käsutada. Osakonnale allusid ka jaamakomandandid. 1919. a 3. veebruaril nimetati osakond ümber Sõjavägede liikumise jaoskonnaks.<sup>119</sup>

Laidoneri 7. jaanuari käsuga tuli Operatiivstaabi koosseisus moodustada ühtlasi Topograafia jaoskond, mille ülesandeks oli kaartide valmistamine; viimastest tunti nimelt puudust. Seni olid topograafid tegutsenud Peastaabi Reajaoskonna alluvuses.<sup>120</sup>

11. jaanuaril käskis Laidoner Operatiivstaabi koosseisus moodustada veel eraldi Trükitööde sõjakontrolli, mille ülesandeks jäi sõjatsensuuri organiseerimine. Eelnevalt, alates 1. jaanuarist, oli sõjatsensuuri korraldanud Maakuulamise osakond.<sup>121</sup> Tsensuuri eesmärk oli ära hoida sõjavägede kritiseerimine ajakirjanduses, mis mõjunuks rahva ja armee meeleolule halvasti; samuti tuli takistada teadete avaldamist, mida võis hinnata vaenlasele kasulikuks.<sup>122</sup> Sõjaministeerium oli küll veel 11. detsembri paiku ajakirjandusele teatanud, et sõjavägede tegevust puudutavaid materjale võib avaldada vaid Peastaabi loal,<sup>123</sup> ent eeltsensuur seni tegelikult puudus. Laidoner oli ka, muide, veel 28. detsembril käskinud Tallinna telegraafikontoris korraldada eraisikute telegrammide kontrolli.<sup>124</sup> Kuna eraisikute ja -asutuste telefonikasutamist polnud võimalik kontrollida, oli telefoni tarvitamine neile 20. detsembril Sidede osakonna ülema algatusel ja Laidoneri heakskiidul üleüldse ära keelatud.<sup>125</sup> Trükitööde sõjakontrolli koosseisus avati järgnevalt reas linnades kontrollpunktid, mille ülesandeks oli ühtlasi erakirjavahetuse jälgimine ning selle põhjal rinde ja tagala meeleoludest

---

<sup>119</sup> SÜP 3.02.1919: ERA 495–6–8. L 65; Operatiivstaabi PVK 27.12.1918: ERA 496–1–2. L 1; Peastaabi PVK 18.12.1918: ERA 495–6–166. L 15; Kivimägi, F. 1. diviisi: ERA 2124–3–419. L 4.

<sup>120</sup> SÜP 7.01.1919: ERA 495–6–8. L 25; Ahman, E. Kaardi tähtsusest sõjas. // Sõdur. 1938, nr 3, lk 77.

<sup>121</sup> Operatiivstaabi PVK 1.01.1919: ERA 496–1–2. L 2.

<sup>122</sup> SÜP 11.01.1919: ERA 495–6–8. L 30; sõjaministri abi – Kaitseliidu ül 30.12.1918: ERA 496–2–10. L 129; Üljuh sunduslik määrus trükitsensuuri kohta 5.01.1919: ERA 496–1–1. L 10. Viimatinimetatud määrust täiendas: Sunduslik määrus 1.03.1919: ERA 15–2–578. Ln.

<sup>123</sup> Vt Kui side puudub, // Postimees. 11.12.1918, lk 1.

<sup>124</sup> Opstaabül – Teedeministeeriumi Posti- ja telegraafivalitsuse ül 28.12.1918: ERA 495–10–23. L 4.

<sup>125</sup> Kindralstaabi valitsuse Sidede osakonna ül – Kinstaabül 26.03.1919: ERA 495–10–24. L 169. 1919. a aprillis hakati valitud eraisikutele telefonikasutustuba andma. (Määrused telefonide sisseseadmise kohta 16.04.1919: ERA 495–10–24. L 233.)

kokkuvõtete tegemine. Samuti jälgiti erakirjavahetuse põhjal sõjaväeosade toitlustamist ning varustamist, mis aitas väejuhatusel selles osas kitsaskohti avastada.<sup>126</sup>

19. jaanuaril asutati Operatiivstaabi alluvuses ühtlasi Eesti Vabastuse Sõja Muuseum.<sup>127</sup>

Vabadussõjas oli Eesti sõjaväele üldiselt iseloomulik ohvitseride nappus, sealjuures eriti tunti puudust kõrgema sõjalise haridusega ning eelneva staabitöö kogemusega inimestest. Seetõttu ei määranud Laidoner endale ka esialgu ülemjuhataja staabi ülemat, lootes kindralstaabi ohvitseride nappust arvestades esialgu ilma hakkama saada.<sup>128</sup> Komplekteerides 1918. a detsembris ning 1919. a jaanuaris Operatiivstaapi, olid Laidoner ning Soots sunnitud sinna võtma inimesi, kes olid reeglina varem staabitöös vilumata. Samas püüti leida energilisi ning pigem nooremaid isikuid, lootes, et nad suudavad uute ülesannetega kergemini kohaneda.<sup>129</sup>

#### **4. Eesti väejuhatuse strateegiline kava 1918. aasta detsembris ning eeldused selle läbiviimiseks. Välisabi tähtsus**

Eesti väejuhatuse strateegiliseks eesmärgiks 1918. a detsembris oli Punaarmee pealetungi peatamine ning vaenlane omapoolse vastupealetungiga Eesti piirest välja lüüa.<sup>130</sup> Kaugemaleulatuvamaid plaane ei olnud sel hetkel ilmselt veel mõtet teha. Esialgu oli aga initsiatiiv vaenlase käes ning väejuhatusel ei jäänud muud üle kui jätkata täiendavate jõudude formeerimist, lootuses, et ühes välisabi saabumisega saab neid ükskord vaenlase peatamiseks piisavalt. Nagu Laidoner hiljem meenutas oli temalgi 1918. aasta detsembrikuu keskel tegelikult vähe usku, et Punaarmee ikkagi lõpuks suudetakse peatada. Kuid, teades vaenlase nõrkust ning oodates välisabi saabumist, väike lootus ometi jäi.<sup>131</sup> Laidoner proovis sealjuures

---

<sup>126</sup> Vt nt Tallinna postkontori trükitööde sõjakontrolli aruanne 27.04.–3.05.1919 ja üljuh resol 9.05.1919: ERA 495–10–23. L 62–62p.

<sup>127</sup> SÜP 19.01.1919: ERA 495–6–8. L 44.

<sup>128</sup> Soots, J. Kaitseväge, lk 106; Soots, J. Meie praegustest sõjaväe juhtidest ja uute ettevalmistamistest. II. // Päewaleht. 18. september 1920, lk 2.

<sup>129</sup> E. P. Peastaabist, lk 1250.

<sup>130</sup> Vt Maide, J. Ülevaade, lk 139.

<sup>131</sup> Kokkuvõtted J. Laidoneri kõnedest Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloolisel ekskursioonil 31.08. ja 1.09.1935: ERA 2124–3–1767. L 1, 4; Raskemad ajajärgud, lk 5.



oma kõhklusi mitte välja näidata ning üritas alluvaile igati optimismi sisendada – lootusetust meeleolust tulenev tegutsemistahte kadu viinuks kindlasti lüüasaamisele vaid lähemale.<sup>132</sup>

Lootused välisabiks olid aga täiesti reaalsed. Nagu juba nägime, oli Soomest võimalik relvi hankida. 23. detsembril allkirjastas Eesti valitsus lepingu Eesti Abistamise Peatoimkonnaga Helsingis (toimkond koondas Soomes Eesti toetamisele asunud inimesi). Lepingu kohaselt kohustusid soomlased kolme nädala jooksul (ehk jaanuari keskpaigaks) moodustama ning Eestisse saatma paarituhande-mehelise vabatahtlike väeosa. Relvastuse ja palgaraha sellele pidi andma siiski Eesti valitsus.<sup>133</sup> Soome vabatahtlike oodatav saabumine mõjus kindlasti nii Eesti sõjalis-poliitilisele juhtkonnale kui ka rahvale ning sõjaväele lootusrikkalt. Rindel oodati soomlasi detsembris pikisilmi.<sup>134</sup> Tulles vastu Eesti valitsuse ning väejuhatuse palvetele, alustas 1. soome vabatahtlike salga ülem major Martin Ekström veel detsembri lõpus oma salga allüksuste Eestisse saatmist, ehkki lepingu järgi oli tal selleks veel paar nädalat aega. Esimene soome kompanii saabus Tallinnasse 30. detsembril, peagi järgnesid teised.<sup>135</sup> Peab oletama, et kui polnuks lootust soome vabatahtlike abile, siis puudunuks Eesti juhtkonnal ja sõjaväelastel alus optimismiks sellelgi määral, mis neil tegelikult oli. Tekib kahtlus, kas taolises olukorras suudetuks riiklikku ja sõjalist organiseerimistööd ning keskvõimu autoriteedi kehtestamist sama kindlalt läbi viia kui seda tegelikkuses tehti. Teade soome vabatahtlike päralejõudmisest tõstis märgatavalt rindevägede meeleolu.<sup>136</sup> Võimalik, et Eesti väed suutunuks vaenlase peatada ja vastupealetungi läbi viia

---

<sup>132</sup> Vt Kirschbaum, G. Juhi sünd. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitsevägede Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 390; Maasing, R. Ülemjuhataja, lk 114–115.

<sup>133</sup> Zetterberg, S. Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopoliitiikan alkuun. Helsinki, 1977, lk 156, 159.

<sup>134</sup> Vt nt Hakk, H. L.r. Soomusrong Nr. 3 nii, nagu mina teda mäletan. Käsikiri, 1940: ERA 2124–3–152. L 13–13p; Hansar, E. Andmed 5 jalgväe rügemendist. Käsikiri, 1932: ERA 2124–3–158. L 30; Lipnik Jaan Raudsepa mälestusi soomusr. “Kapten Irve” lahingutegevusest. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1094. L 37; Soomlaste esimene kompanii rindel. “Ei usu enne kui ei ole näinud”. Kindral Tõnissoni jutustus. // Waba Maa. 5.01.1929, lk 5.

<sup>135</sup> Helanen, V. Suomalaiset Viron vapaussodassa. Helsinki, 1921, lk 216; Kirotar, E. Eesti Üliõpilaste Selts ja Vabadussõda. // Eesti Üliõpilaste Seltsi Album XV. Stockholm, 1970, lk 51–52; Kirotar, E. Soome vabatahtlikest ja teistest. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936, lk 34–35.

<sup>136</sup> Vt A. W. Meie rahvast, rahwawäest, seltskonnast ja väejuhtidest. II. // Päewaleht. 18.11.1920, lk 2; Hansar, E. Andmed: ERA 2124–3–158. L 30p; O. Põdra päevik 1.01.1919: ERA 2124–3–550. L 8p; Jalak, J. Avinurme kaitseliit ja Aidu lahingud. Õppursõduri Joh. Jalak'i mälestusi. Käsikiri, 1937: ERA 2124–3–274. L 5; Soomlased Eesti wabadussõjas. Kindral J. Laidoneri seletused “Kaja” esitajale. // Kaja. 5.01.1929, lk 4;

ka ilma otsese soomlaste füüsilise panuseta, ent ei saa välistada, et soomlaste ootusest ja saabumisest tuleneva mõjuta meeleolule, poleks Eesti väed suutnud vaenlast peatada.

Väheoluline polnud ka asjaolu, et veel 12. detsembril oli Soome lahte jõudnud Suurbritannia laevastikukoondis. Laidoneri enda roll selle saabumise juures polnud, muide, vähetähtis, sest ilmselt just tema oli tulnud 8. detsembril Tallinnas mõttele kutsuda britid Liepajast Tallinnasse, misjärel suundus koos lootsidega isiklikult laevaga Liepajasse seda tegema.<sup>137</sup> Laidoner suutis seejärel kõhklevat briti kontradmirali Edwin S. Alexander-Sinclairi veenda Tallinnasse tulema.<sup>138</sup> Laidoner ise hindas briti laevastiku saabumist pea otsustava tegurina Vabadussõja käigule: tema arvates võinuks kaitsetus mere poolt Eestile saatuslikuks saada, tuues siinkohal näiteks kahe nõukogude Balti laevastiku hävitaja saabumise Tallinna alla 1918. a 26.–27. detsembril, mis aga lõppes nende jaoks teatavasti vangistamisega briti laevastiku poolt.<sup>139</sup> Briti laevastiku rolli ei saa tõepoolest alahinnata. Kahtlemata tõstis see üldiselt meeleolu nii rahva seas, sõjaväes kui ka Eesti juhtkonnas. Tõsi küll, laiemates rahvahulkades ja sõdurkonnas oli see meeleolu tõus küllap vaid ajutine, sest näis, et laevastik pole võimeline sõjategevuse käiku maismaarindel kuigivõrd mõjutama. Samas oli briti laevastiku saabumisel hirmutav mõju ka enamlaste tegevusele Eesti rinde tagalas.<sup>140</sup> Oluliseks abiks oli Eesti sõjaväele aga briti laevastiku pardalt detsembrikuus üle antud 6500 vintpüssi ja 207 kergekuulipildujat koos laskemoonaga, samuti 2 suurtükki.<sup>141</sup> Mis puutub võimalikku ohtu vaenlase Balti laevastiku poolt, siis peab märkima, et Nõukogude Venemaa mereväe juhatuse hinnangul oli nimetatud laevastik 1918. a lõpus maavägede tiiba võimeline toetama, ent läbi viima vaid väikesemõõdulisi dessantoperatsioone, sealjuures vägesid transportida leiti

---

Tõnisson, A. Visked vabadussõja mälestustest. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk 32; Viiraja, E. Mälestusi Eesti rahvusvägede loomisest ja nende eelorganiseerimisest Soomemaal, Viiburi linnas ja mõningaid märkmeid Vabadussõjast. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1684. L 6; Villemi, P. Soomusrong nr 1 Kehra lahingus 4. jaanuaril 1919. Käsikiri, 1939: ERA 2124–3–838. L 12.

<sup>137</sup> Inglismaa tuleb appi. Öine sõit Liibavi ujuvate miinide vahelt. – J. Laidoneri kindel korraldus. – Kapten P. Kask jutustab ühest ajaloolisest sõidust. // Uus Eesti. 31.01.1936, lk 5; Laidoner, J. Inglaste, lk 16–20.

<sup>138</sup> Vt M. Martna kiri E. R. Virgole ja K. R. Pustale 1.01.1919: ERA 1621–1–34. L 42; Martna, M. Mõned päevaraamatu lehed. // Iseseisvuse tuleku päiwilt. Mälestused. Tartu, 1923, lk 31; Martna, M. 1918–19 päevaraamatust. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk 331.

<sup>139</sup> Laidoner, J. Inglaste, lk 20.

<sup>140</sup> Liebman, A., Mattisen, E. Ajastu peateel. Eesti Tööraha Kommuuni ajaloost. Tallinn, 1978, lk 70.

<sup>141</sup> Lipstok, H. Kaitseväe: ERA 2124–3–646. Nimekiri nr 3.

võimalik olevat vaid ilma hobuste, vooride ja suurtükkideta.<sup>142</sup> 28. novembril sooritaski Balti laevastik dessandi Narva-Jõesuus, ning detsembri alguses pommitati vähesel arvul kordi rannikupiirkonda,<sup>143</sup> ent aktiivsem tegevus jäi ilmselt eelkõige kütuse vähesuse tõttu ära.<sup>144</sup> Ehkki Balti laevastiku juhtkonnani jõudsid detsembris ka teated briti laevastiku viibimisest Soome lahel, ei oldud nende tõlevastavuses kindel. Seetõttu võetigi detsembri lõpus ette juba mainitud retk Tallinna alla, eesmärgiga selgitada välja seal olevad vaenlase laevastikujõud ning need võimaluse korral hävitada.<sup>145</sup> Retk kukkus läbi, kaks enamlaste hävitajat vangistati brittide poolt ning anti seejärel Eestile üle kasutamiseks. Veendunud seega briti aluste olemasolus, ning hinnates võitlust nendega enesele üle jõu käivaks, loobus Balti laevastiku juhatus igasugustest operatsioonidest Eesti rannikul.<sup>146</sup> Tegelikult lahkus briti laevastik 6. jaanuariks Soome lahelt, kuid vastaspool seda ilmselt ei teadnud ja nii võisidki Eesti merejõud 1919. a jaanuaris vastupeatungi ajal täiesti takistamatult tegutseda. Peab ka lisama, et briti aluste viibimine Eesti vetes enne seda oli tunduvalt julgustanud Eesti mereväe tegevust.<sup>147</sup> Balti laevastiku toetuse puudumine rannikul sundis nõukogude väejuhatust vaenlase dessandi kartuses Põhja-Eesti ranniku kaitseks jaanuari alguseks rakendama suure osa oma eelnevalt Narva–Tallinna suunale täienduseks saabunud jõududest – kokku rakendati selleks viite pataljoni, neist üks pataljon oli ära tõmmatud rindelt. Rindel jätkasid samas pealetungi Tallinna sihis peamiselt juba kurnatud väeosad.<sup>148</sup> Kokkuvõttes peab briti laevastiku Soome lahte saabumist Vabadussõja käigu seisukohalt pidama seega oluliseks – ei saa päriselt välistada, et laevastiku mittesaabumise korral poleks Punaarmee Eestit vallutanud.

Välisabi tähtsuse juures peab aga samas rõhutama, et sellest üksinda polnuks mingit kasu, kui samaaegselt poleks kaasnenud Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna energilist riiklik-

<sup>142</sup> Vt Балтийские моряки в борьбе за власть советов (ноябрь 1917–декабрь 1918). Ленинград, 1968, lk 286.

<sup>143</sup> Vt Unt, J. Murrang Vabadussõjas 1918. ja 1919. a. vahetusel, selle põhjused ja areng. Lisad. Masinakiri. Tallinn, 1936: ERA 495–12–811. L 12.

<sup>144</sup> Vt Punaarmee Läänerinde Revolutsioonilise sõjanõukogu liikme ja 7. armee Revolutsioonilise sõjanõukogu liikme kõnelus 26.12.1918: ERAF 27–1–540. L 14b.

<sup>145</sup> Балтийский флот в Октябрьской революции и гражданской войне. Ленинград, 1932, lk 154–155, 157.

<sup>146</sup> Vt Tummeltau, H. Sõjategewus Eestimaal detsembris ja jaanuaris 1918. ja 1919. a. // Proletaarne Rewolutsioon Eestis. 1927, nr 3, lk 22–23; Балтийские моряки в борьбе за власть советов в 1919 г. Ленинград, 1974, lk 17–18.

<sup>147</sup> Vt nt Varma, A. Merevägi, lk 22.

<sup>148</sup> Vt Punaarmee 7. armee ning 6. kütidiviisi staabi dokumentatsioon 2.–4.01.1919: ERAF 27–4–1. L 157, 162–163; ERAF 27–4–3. L 49, 58–59.

sõjaväelist organiseerimistööd, mille juures toetuti rahva sellele osale, kes kujunenud rasketes tingimustes soovis ja julges Eesti riigi kaitsmise juures, kas siis rindel või tagalas oma panuse anda. Samas detsembri lõpuks kujunenud olukorras pidasid nii Eesti väejuhatuse kui ka poliitikut briti laevastiku ning soome vabatahtlike saabumisest tulenevat abi tegelikult ikkagi liiga väheks. 27. detsembril Toompea lossis aset leidnud Maanõukogu ja valitsuse ühisel kinnisel koosolekul, kuhu oli teiste seas kutsud rida kõrgemaid sõjaväelasi, kinnitas Laidoner, et olukord on “väga raske”. Lootus vaenlase peatamiseks polnud, nagu ta selgitas, küll kadunud, ning tuli jätkata Eesti vägede energilist formeerimist ja kõikide riiklike jõudude koondamist oma eesmärkide saavutamiseks. Kuid “oma vabastuse sõda” ilma välise abita Laidoneri hinnangul siiski läbi viia ei suudetuks. Ta leidis ühtlasi, et soome vabatahtlike abiga võiks vaenlase küll peatada, ent tema väljatõrjumiseks Eestist vajatuks abi välismaiste regulaarväeosade näol.<sup>149</sup> Samal õhtul otsustas Maanõukogu paluda Suurbritannia valitsuselt Eesti okupeerida ning oma sõjalise kaitse alla võtta, sealjuures pakuti Eesti vägesid briti väejuhatuse alluvusse.<sup>150</sup> See samm jäi siiski tagajärjetuks.

## **5. Taandumine ja murdelahingud (1918. aasta detsember – 1919. aasta jaanuari esimene nädal)**

### **5.1. Eesti vägede rinnetel 18. detsembriks kujunenud olukord**

Võtnud detsembri keskel ette meetmed tõhusa side loomiseks Tallinna ja rindestaapide vahel, asus Laidoner 18. detsembril otseselt ka Eesti vägede kõrgema operatiivjuhi kohuseid täitma. Operatiivstaabi ülemana oli Laidoneri õlul sel hetkel 1. diviisi, 1. diviisi 1. brigaadi, Põhjakorpuse ning Merejõudude tegevuse kooskõlastamine. Asudes Tallinnas, oli tal muidugi võimatu üksikasjalikult ning ajakohaselt orienteeruda sündmustes rindel, mistõttu jättis järgnevalt kohalikele ülematele reeglina vabad käed oma äranägemise järgi otsustada. Laidoneri peamiseks võimaluseks sõjategevuse käiku mõjutada jäi esialgu tagalas formeeritud väeosade suunamine rindele. Vägede ümberpaigutamist Põhja- ning Lõuna-Eestis tegutsevate grupeeringute vahel ta järgnevalt läbi ei viinud – ilmselt ei olnud kummastki rindelõigust selleks lihtsalt vabu jõude võtta.

---

<sup>149</sup> Maanõukogu protokoll 27.12.1918 päeval: ERA 78–1–122. L 2–4.

<sup>150</sup> Maanõukogu protokoll 27.12.1918 õhtul: ERA 78–1–122. L 4p–6.

Eesti vägede olukord oli 18. detsembriks kujunenud järgmiseks. Põhja-Eestis tegutsevas 1. diviisis loeti sel hetkel ligi 1000 tääki ja mõõka, 34 kuulipildujat, 10 välisuurtükki ning üks soomusrong (ühe suurtükiga). Pärast Rakvere vallutamist 17. detsembril pealetungi jätkanud vaenlase surve all taandus 1. diviis 18. detsembriks Viitna–Kadrina–Väike-Maarja üldjoonele.<sup>151</sup> Paides alustati 18. detsembril Järvamaa löögipataljoni (alates detsembri lõpust nimetati Järvamaa kaitsepataljoniks) formeerimist.<sup>152</sup> Kuna ametlikult andis käsu pataljoni ülema määramiseks “Sõjaväe ülemjuhataja Tallinnas, Harju- Lääne- ja Järvamaal” kindralmajor Põdder,<sup>153</sup> siis ilmselt loeti pataljoni esialgu talle alluvaks.

Kagu-Eestis tegutseva 1. diviisi 1. brigaadi põhijõud asusid 18. detsembri seisuga Meeksi–Ahja–Kambja üldjoonel, lisaks paiknes väiksemaid osi Puka ning Torma rajoonis. Kokku võis brigaadi käsutuses olla ligi 4000 meest, sealhulgas mõnisada Tartu maakonna kaitseliitlast. Brigaadi tääkide ja mõõkade arvuks võiks umbkaudselt hinnata ligi 2000 (neist umbes 260 Torma piirkonnas) koos umbes 30 kuulipildujaga ning 5 välisuurtükiga. Vaenlane alustas 18. detsembril brigaadi lõigus Võru–Tartu ning Räpina–Tartu suunal pealetungi, ehkki esialgu suurema eduta. Samas löödi Eesti väed 18. detsembril taganema Torma kandist, kust tõmbusid Võduvere ümbrusse.<sup>154</sup>

18. detsembril hõivas Punaarmee vastupanuta Valga linna, millega tekkis vaenlase sissetungi oht ühtlasi Edela-Eestisse. Eesti väejuhatuse käsutuses oli sellel suunal Põhjakorpus Härgmäe jaama piirkonnas, milles võis olla kuni 1200 meest, neist tääke ja mõõku hinnanguliselt umbes 500–600 koos kümnekonna kuulipildujaga. Tõsi, suur osa neist oli korraliku riietuse ning jalatsite puudusel sisuliselt võitlusvõimetud.<sup>155</sup> Pärnus ja Viljandis formeeriti samal ajal 6. jalaväepolku, mille isikkoosseis tõusis detsembri keskel küll juba ligi 1800 inimeseni, ent valdav enamus polgu allüksusi polnud siiski veel lahinguvalmis. Mobiliseeritute juurdevoolu tõttu asuti detsembri teisel poolel veel ka kolmanda pataljoni

---

<sup>151</sup> Laaman, E. Soomusrongide diviis vabadussõjas. I. Punaväe sissetungimine ja väljatõrjumine. Tallinn, 1923, lk 29; Maide, J. Ülevaade, lk 174–175; Tuvikene, K. Rägavere, lk 926–927; Tuvikene, K. 5. Rakvere: ERA 2124–3–1556. L 164.

<sup>152</sup> 7. jalaväe polk 18. XII 1918.–18. XII 1928. a. Rügemendi 10. aastapäeva puhul. // Sõdur. 1928, nr 51/52, lk 1404–1405; Unt, J. Murrang: ERA 495–12–810. L 74; Veiler, A. 7. jalaväe rügemendi sünd. // Sõdur. 1928, nr 51/52, lk 1427.

<sup>153</sup> SÜP 17.12.1918: ERA 509–1–6. L 1p.

<sup>154</sup> Vt K. R. Tartumaa Kaitseliidu organiseerimisest ja tegevusest Vabadussõja algpäevil. // Vabadussõja Tähistel. 1940, nr 2, lk 46–51; Maide, J. Ülevaade, lk 189; Rosenthal, R. Loodearmee. Tallinn, 2006, lk 59–63.

<sup>155</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 69–70, 75.

roodude moodustamisele.<sup>156</sup> Viljandimaa kaitseliit oli detsembri keskel alles organiseerimise algjärgus, pisut parem olukord oli selles osas Pärnumaal, kus detsembri teisel poolel paigutati ka ligi 250 kaitseliitlast valvepostidena Eesti–Läti piirialale.<sup>157</sup>

Kokku võib Eesti sõjajõude rindel 18. detsembri paiku hinnata umbes 3500–4000 täägile ja mõõgale, lisaks veel 15 välisuurtükki ning kaks soomusrongi (3 suurtükiga), millest üks viibis ajutiselt paranduses Tallinnas. Samal ajal oli pealinnas formeerimisel veel terve rida lahinguväeosi: 1. jalaväepolk, 1. ratsapolk ning 1. suurtükiväepolgu patareisid.<sup>158</sup> Pealinnas paiknes ühtlasi Inseneripataljon, mis sisaldas endas muuhulgas sapööri-, raudtee-, side-, ning lennuallüksust, korras lennukid küll puudusid. Vastavalt vajadusele saadeti pataljoni koosseisust järgnevalt allüksusi rindestaapide operatiivalluvusse.<sup>159</sup>

Korra tagamine ning valveteenistus rinde tagalas lasus peamiselt vabatahtliku organisatsiooni Eesti Kaitseliit õlul. Rinde tagalas olev Kaitseliidu organisatsioon kuulus kindralmajor Põdderi käsutusse, samas kui rindepiirkonnas tegutsevad Kaitseliidu üksused olid rindestaapide operatiivalluvuses. Jaanuarist loeti rindelähedastes maakondades, kus diviisiülemad omasid sõjaseaduse kohaselt käsutusõigust, Kaitseliidu organisatsioon operatiivselt diviiside alluvuses olevaks. Kindralmajor Põdderi kui tagala julgeoleku eest vastutava isiku käsutusse kuulus ka 16. detsembril Tallinnas moodustatud Tallinna kooliõpilaste rood.<sup>160</sup> Põdder käsutas ühtlasi Tallinnas asuvat Ohvitseride reservi, Peastaabi kuulipildujakomandot ning väikese arvulist Tallinna ratsapartisanide salka.<sup>161</sup> 23. detsembril moodustati Põdderi alluvuses veel Sõjaväe seljataga korraldav salk, mille ülesandeks oli tagalas riigivõimu korralduste täitmise järele valvamine, samuti väejooksikute ja salaviinapõletajate püüdmine.<sup>162</sup>

Tallinna rannakaitse eest vastutas Peastaabile alluv Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni staap, tõsi divisjoni koosseisus oli täiesti lahingukorras ilmselt vaid üks 107-mm

---

<sup>156</sup> Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn 1938, lk 15–16.

<sup>157</sup> Vt K. R. Pärnumaa Kaitseliidu organiseerimisest ja tegevusest Vabadussõja algpäevil. // Vabadussõja Tähistel. 1940, nr 6, lk 233; K. R. Viljandimaa kaitseliidu organiseerimisest ja tegevusest Vabadussõja algpäevil. // Vabadussõja Tähistel 1940, nr 4, lk 125.

<sup>158</sup> Tomander, A. 1. jal. rügement Vabadussõjas. Lühike ülevaade. // Sõdur. 1932, nr 15/16/17, lk 394, 396.

<sup>159</sup> Vt H. S. Jooni Eesti inseneriväe arenemisest. // Sõdur. 1928, nr 6/7/8, lk 326, 327; Lipstok, H. Kaitseväe: ERA 2124–3–646. L 186.

<sup>160</sup> Vt Tuvikene, K. Kooliõpilaste osa Vabadussõjas. // Sõdur. 1931, nr 31/32, lk 853.

<sup>161</sup> Vt H. Foelschi teenistusleht: ERA 495–7–717. Ln.

<sup>162</sup> Volitus “Sõjaväe ülemjuhatajalt Tallinnas ning Harju- Lääne- ja Järvamaal” 23.12.1918: ERA 495–7–2546. L 7.

patarei Naissaarel.<sup>163</sup> Eesti sõjalaevastik oli samas nõrk: lahingukorras oli vaid kergesuurtükiga relvastatud vahilaev “Laene”; paranduses viibis küll paremini relvastatud suurtükipaati “Lembit”. Lisaks asetati veel paarile alusele kummagile kergekahur.<sup>164</sup>

Millised olid aga Eesti vägede vastas seisvad vaenlase jõud? Eesti ala vallutamine oli ülesandeks tehtud Punaarmee Põhjarinde 7. armeele. Viimane asetas oma pealöögi Eestis Narva–Tallinna sihile, samas kui Lõuna-Eesti hõivamisel pidid tegutsema nõrgemad jõud. Põhja-Eestis tungis peale 7. armee 6. kütidiviis, mille põhijõud pidid tegutsema Rakvere–Tapa–Tallinna üldsuunal, samas kui diviisi lõunatiib pidi edenema üle Mustvee, Jõgeva, Paide. Diviisi käsutuses 18. detsembril olevate vägede tugevuse kohta täpsemad andmed puuduvad, kuid võib oletada, et tääkide ja mõõkade arv (diviisi reserv kaasaarvatud) ei erinenud palju novembri lõpu seisust, mil neid loeti ümmarguselt 4000. Välisuurtükke oli 18. detsembril 14; soomusrongid Narva jõe purustatud raudteesilla tõttu puudusid.<sup>165</sup> Lõuna-Eesti pidi samal ajal hõivama 7. armee 2. Novgorodi jalaväediviisi parem tiib. 18. detsembrile järgnevatel päevadel koondati Valga piirkonda tegevuseks Edela-Eestis ligi 400 tääki, samas kui Tartu vallutamiseks oli eraldatud umbes 1400 täägi ja mõõga suurune grupeering koos kuni 8 suurtükiga.<sup>166</sup> Kokkuvõttes võib hinnata, et Punaarmee käsutuses oli Eestis 18. detsembri seisuga ligi 6000 tääki ja mõõka koos 22 välisuurtükiga. Punaarmee üldine ülekaal oli seega umbes pooleteisekordne (pealöögi suunal küll suurem), samas kui suurtükiväe osas oli ülekaal väiksem, tõsi, Eesti välisuurtükiväest ligi poole moodustasid vananenud ja vähetõhusad 57- ning 87-mm suurtükid,<sup>167</sup> mida Punaarmee rindel Eestis ei kasutanud. Järgnevalt, kuni Eesti vägede vastupealetungi alguseni 7. jaanuaril, sai 6. kütidiviis veel täienduseks 10 suurtükki, kolm pataljoni jalaväge; samuti moodustati diviisi alluvuses üks ratsapolk. Viimane aga jõudis rindele alles vastupealetungi alguses, samas kui kolme pataljoni ei rakendatud mitte rindel, vaid hoopis rannikukaitseks.<sup>168</sup> Lõuna-Eestis tegutsev Punaarmee

<sup>163</sup> Vt Israel, R. Meie merekindluste tekkimise ajalugu. // Merendus. 1935, nr 2, lk 42–43; Naissaare merekindluse 10. aastapäeva puhul. 16. nov. 1918.–16. nov. 1928. // Sõdur. 1928, nr 46/47, lk 1312–1313; Pitka, J. Minu mälestused, lk 68–69.

<sup>164</sup> Varma, A. Merevägi, lk 21–22, 52; Lipstok, H. Kaitseväe: ERA 2124–3–646. L 180.

<sup>165</sup> Vt Punaarmee 7. armee ja 6. kütidiviisi staabi dokumentatsioon: ERAF 27–1–540. L 7–8; ERAF 27–4–1. L 59, 88, 201–204; ERAF 27–4–3. L 59; Типнер, И. В огне революции. Таллин, 1964, lk 106, 111–113, 128, 131, 139.

<sup>166</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 60, 61, 71–72, 74.

<sup>167</sup> Vt Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. I: ERA 2124–3–1169. L 8, 9, 12.

<sup>168</sup> 6. kütidiviisi lahingutegevuse päevaraamat: ERAF 27–1–582a. L 15, 17, 22, 23, 25; 6. kütidiviisi ja 7. armee staabi dokumentatsioon: ERAF 27–4–1. L 157; Типнер, И. В огне, lk 112, 138–139, 145, 156.

grupeering täienes aga kuni 6. jaanuarini vaid paari läti punastest moodustatud partisanisalgaga, kahe suurtükipatareiga, ühe soomusautoga ning ühe soomusrongiga.<sup>169</sup> Kokkuvõttes võib öelda, et kui Laidoner järgnevalt alluvaid julgustas, kinnitades, et vastane pole kuigi tugev, siis ta ei eksinud, ehkki vaenlase täpset arvukust ei teadnud küllap temagi.

## 5.2. Taandumine jätkub (detsembri teine pool)

Laidoneri esimene teadaolev operatiivkorraldus pärineb 18. detsembrist, mil ta käskis Põhjakorpusel edasi Härgmäe jaama piirkonda jääda ning seal enda ümberformeerimist teostada.<sup>170</sup> Korpuse juhatus oli nimelt veel eelmisel päeval esitanud sõjaministrile ettekande, milles palus väekoondis lahinguvõimetuse tõttu kolmeks nädalaks tagalasse ümberkorraldamisele viia, nagu seda oli tegelikult lubatud ka korpuse ning Eesti valitsuse vahel 6. detsembril sõlmitud koostöölepingus. 18. detsembril avaldas korpuse juhatus soovi oma väeosad Mõisakülasse koondada. Eesti väejuhatuse, arvestades jõudude üldist nõrkust Edela-Eestis, aga venitas korpuse tagalassetõmbamisega. Siiski hakkasid korpuse osad veel 18. detsembri õhtul Härgmäe ümbrusest Pikksaare suunas taganema, mida põhjendati vaenlase survega. Kui see ka tõsi oli, siis igal juhul see surve kohe taas katkes, sest Valga vallutanud punavägede põhijõud jätkasid sealt pealetungi Riia suunas. Järgnevalt, kuni 24. detsembrini, Punaarmee Valga piirkonnast Edela-Eesti suunas tegelikult mingit aktiivsust üles ei näidanud.<sup>171</sup>

19. detsembril kell 10.20 allutas Laidoner 1. diviisi 1. brigaadi ülemale polkovnik E. Limbergile kõik väed (sealhulgas ka Põhjakorpuse) Tartu, Viljandi ja Pärnu maakonnas, andes talle ühtlasi diviisiülema õigused. Laidoner rõhutas samas, et brigaadil tuleb oma vasakul tiival kaitsta Jõgevat Mustvee suunast peale tungiva vaenlase vastu. Pärnus formeeritavad 6. polgu roodud käskis ta Viljandisse ning Mõisakülla koondada, kus nende väljaõpet tuli jätkata (“ilma õppetamata väerinnale saatmine on kasuta ja koguni kahjulik”). Laidoner soovitas Limbergil rindel rakendada ühtlasi kohalikke kaitseliitlasi ning informeeris, et Põhjakorpuse ülemale on antud käsk Ruhjast mitte kaugemal taganeda. Lõpetuseks lisas ta:

---

<sup>169</sup> Punaarmee 7. armee ja 2. Novgorodi jalaväediviisi staabi dokumentatsioon: ERAF 27–4–1. L 59, 71, 74, 88; Латышские стрелки в борьбе за советскую власть в годах 1917–1920. Воспоминания и документы. Рига, 1962, lk 301–303.

<sup>170</sup> Opstaabül – PÜK juh 18.12.1918: ERA 496–2–1. L 24.

<sup>171</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 71–72.



“Punaste jõud on nõrgad ja nemad tungivad edasi ainult sellepärast, et meie jõud väha organiseeritud ja õppetatud on, seda peab tingimata tegema.”<sup>172</sup> Eelmisel päeval oli Peastaabi ülem kindralmajor Larka samuti käskinud Jõgeva ning Viljandimaa kaitseliidul vaenlasele oma salkadega vastu astuda,<sup>173</sup> tõsi – tegelikkuses jäi kaitseliitlaste salkade tegevus rindel järgnevalt siiski tagasihoidlikuks. 1. brigaadi staap Tartus paiknes 22. detsembriks ümber Viljandisse.<sup>174</sup> Kuni selle ajani tuli Edela-Eestis olevaid vägesid tegelikult endiselt käsutada Operatiivstaabil, kuna brigaadi staabil oli see side puudumise tõttu raskendatud.

Samal ajal kui Põhja-Eestis tegutses 1. diviisi juhatus eesotsas kindralmajor A. Tõnissoniga raskest olukorrast hoolimata võrdlemisi energiliselt ning kindlalt, siis lõunarindel oli väeülemate puhul märgata suuremat kõhklemist ning eneseusu puudust. 17. detsembril nõudis 1. brigaadi staabiülem kapten Konrad Rotschild Tallinnast kiiremas korras täiendust, järgmisel päeval aga kurtis, et olukord Tartu rindel on “väga raske” ning lubati juhul, kui kahe päeva jooksul Tallinnast toetust ei saabu, Tartu maha jätta ning taganeda Viljandi piirkonda. Ööl vastu 19. detsembril palus brigaadiülem Peastaabilt Jõgeva kaitseks appi suunata soomusrong.<sup>175</sup> 1. brigaad ise saatis 19. detsembril Tartust Jõgeva piirkonda täienduseks vaid ühe Balti Kodumaakaitse roodu.<sup>176</sup> Laidoner rõhutas seejärel 1. diviisile Jõgeva kaitsmise vajadust ning soovitaski võimaluse korral sinna soomusrong saata.<sup>177</sup> 1. diviisi käsutuses oli sel hetkel vaid üks soomusrong, 20. detsembril saabus Tallinnast parandusest veel teinegi, ent olukord diviisi rindel ei võimaldanud Jõgeva piirkonda mingeid jõude saata. Tartust eelneval paaril päeval tulnud paanilise alatooniga abipalvetele vastates osutas Laidoner, et pealinnast pole võimalik 1. brigaadile olulist abi saata, sest seda on rohkem vaja Põhja-Eestisse. Tartu pidi seega paar nädalat ise vastu pidama. Laidoner käskis hoolega formeeritavatele väeosadele väljaõpet korraldada ning paralleelselt vabatahtlikest partisanisalku moodustada.<sup>178</sup> 19.

---

<sup>172</sup> Opstaabül – 1. diviisi 1. brigaadi ül, 6. jvp ül 19.12.1918: ERA 495–10–14. L 3–3p.

<sup>173</sup> Peastaabi ül – Jõgeva Kaitseliidu ül 18.12.1918: ERA 496–2–1. L 23; Peastaabi ül – Kaitseliidu staap, Viljandi Kaitseliidu ül 18.12.1918: ERA 496–2–1. L 22.

<sup>174</sup> Animägi, P., Kangro, P. Sakala partisanid. 1918–1934. Viljandi, 1934, lk 19.

<sup>175</sup> 1. diviisi 1. brigaadi staabül – Peastaabi ül 17.12.1918: ERA 495–10–1. L 40–41p ja ERA 495–10–29. L 15p–16; 1. diviisi 1. brigaadi staabül – Peastaabi ül 18.12.1918: ERA 496–2–7. L 79; 1. diviisi 1. brigaadi ül – Peastaabi ül 19.12.1918: ERA 496–2–7. L 97.

<sup>176</sup> Vt Wrangell, W. Geschichte des Baltenregiments. Das Deutschtum Estlands im Kampfe gegen den Bolschewismus 1918–1920. Reval, 1928, lk 32.

<sup>177</sup> Opstaabül – divül 19.12.1918: ERA 495–10–14. L 2.

<sup>178</sup> Opstaabül – 1. diviisi 1. brigaadi ül 19.12.1918 (dateeritud sisu järgi): ERA 496–2–1. L 30.

detsembril julgustas Laidoner Tartut, et vaenlane on tegelikult nõrk.<sup>179</sup> Tõepoolest – inimeste arvult Eesti väed Tartu rindel vaenlast tegelikult veidi isegi ületasid, kuid 1. brigaadi juhatus hindas vaenlase tugevust ilmselt üle.

Oluliselt parem polnud ka 6. jalaväepolgu ülemalampolkovnik Johan Puskari meeoleolu. Nimetatud isiku tegevust 1918. a detsembripäevil on hinnatud üldiselt arglikuks ning passiivseks,<sup>180</sup> millega võib nõustuda. 19. detsembril palus J. Puskar Operatiivstaabilt selgitust oma ülesannete kohta. Laidoner vastas õhtul, et 6. polk peab kaitsma Viljandi- ja Pärnumaad vaenlase pealetungide vastu idast ning kagust. Ta rõhutas selle ülesande juures kaitseliidu salkade ära kasutamist ning käskis teha koostööd Põhjakorpusega, mille Laidoner oli nüüd otsustanud koondada Abja jaama piirkonda, eelsalgaga Mõisakülas.<sup>181</sup> Vahepeal tuli aga J. Puskarilt veel teade, et Ruhjast liigub kohalike läti enamlaste salk Mõisaküla suunas, kus tema sõnul “vaid” ligi 50-meheline 6. polgu jalamaakuulajate komando oli. Laidoner imestas oma vastuses võimaluse üle, et see komando kohalikke enamlasi kartma peaks: “... tuleb neid lihtsalt tagasi kihutada ...”.<sup>182</sup> Ruhja võtsid samal päeval enda alla Põhjakorpuse osad, millega kohalike punaste võim seal ajutiselt likvideeriti. Abja juurde korpuse osi aga esialgu ei koondatud, sest järgnevate päevade jooksul läbisid selle piirkonna Tartust üle Viljandi Riia suunas lahkuvad Saksa väed (tegemist oli veel viimaste Eesti territooriumile jäänud Saksa väeosadega).<sup>183</sup> 20. detsembril rõhutas Laidoner, et Viljandimaa kaitseliitlaste salgad peavad vaenlase nõrkade jõudude vastu julgelt välja astuma, sellega niiviisi 6. polgu formeerimist kattes. Ta soovitas Edela-Eestis ka vabatahtlikke koondada.<sup>184</sup> Samal päeval palus J. Puskar Tallinnast saata kergekuulipildujaid, soomusauto ja kaks suurtükki. Laidoner vastas, et võimalik on saata vaid 4 kergekuulipildujat.<sup>185</sup>

1. diviisi rindel jätkus samas vaenlase surve ning 19. detsembril suunas diviisi staabiülem kindralstaabi polkovnik Jaan Rink Laidonerile väga pessimistliku alatooniga raporti. Ta hindas, et jalaväepolkude meeoleolu on madal. Arvestades rindejoone pikkust, oldi

<sup>179</sup> Opstaabül – 1. diviisi 1. brigaadi ül, Tartu maakonnaavalitsuse esimees 19.12.1918: ERA 495–10–14. L 4.

<sup>180</sup> Kirotar, J. Mälestusi revolutsiooni ja Saksa okupatsiooni aegadest. Käsikiri, 1936: ERA 2124–3–405. L 15.

<sup>181</sup> 6. jvp ül – Opstaabül 19.12.1918: ERA 496–2–7. L 85; Opstaabül – 1. diviisi 1. brigaadi ül, 6. jvp ül 19.12.1918: ERA 495–10–14. L 6–6p.

<sup>182</sup> 6. jvp ül – Opstaabül 19.12.1918: ERA 496–2–7. L 70; Opstaabül – 6. jvp ül 19.12.1918: ERA 495–10–14. L 7.

<sup>183</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 72.

<sup>184</sup> Opstaabül – Viljandi Kaitseliidu ülem, 6. jvp ül 20.12.1918: ERA 495–10–14. L 12a–12ap.

<sup>185</sup> 6. jvp ül – Opstaabül 20.12.1918: ERA 496–2–7. L 104; Opstaabül – 6. jvp ül 21.12.1918: ERA 495–10–16. L 1.

diviisi väikesearvulist jõudu sunnitud killustama üksteisest eraldatud salkadena, mis hõlbustas vaenlasel nende vastu tegutsemist. Rink lisas, et 1. diviisi peale ei saa vastase peatamisel mingit lootust panna (“me oleme agoonias ja meie jõud võrdub nulliga”), mistõttu soovitas varakult Tallinna ees, näiteks Pirita jõe joonel, uut kaitseliini ette valmistama hakata ja sinna vägesid koondada.<sup>186</sup> Kuid ilmselt nägi Rink olukorda mustemates toonides kui see tegelikult oli – suurema osa ebakindla elemendi deserteerumisega oli eesliiniüksuste lahinguvõime vahepeal tegelikult üldiselt paranenud. Nii löödi diviisi tsentris 19.–22. detsembril kõik vaenlase pealetungid tagasi. 20. detsembril saavutas Punaarmee siiski mõningast edu mereäärsel tiival, mis jätkus ka järgmisel päeval. Seetõttu oldi 22. detsembril sunnitud tagasi tõmbama tervet diviisi rinnet, mis 23. detsembri seisuga asus Valgejõe üldjoonel.<sup>187</sup> 22. detsembril saabus Tallinnast 1. diviisi käsutusse Pitka initsiatiivil kiiruga formeeritud Laiarööpeline<sup>188</sup> soomusrong nr 3.<sup>189</sup> Viru rindele kavatseti samas saata ka äsja Sadamatehases valminud Soomusauto nr 1 (hilisem “Estonia”),<sup>190</sup> kuid osutus, et masina mootori võimsus ei luba sellel lumistel teedel liikuda, mistõttu oldi sunnitud auto Tallinnasse sisekorra kaitseks jätma.<sup>191</sup> 23. detsembri hilisõhtul suunati Tallinnast 1. diviisile appi veel ka 12-meheline vabatahtlike salk eesotsas Peastaabi Komandandijaoskonna ülemaga, kapten Ernst Asmanniga (nimetati seejärel 1. löögirooduks).<sup>192</sup>

Kuna vaenlane oli tungimas Järvamaa piiridesse, allutas Laidoner 23. detsembril Järvamaa löögipataljoni endale, nimetades pataljoni ülema leitnant Konstantin Kanepi maakonna kaitse ülemaks. Pataljoni ülesandeks jäi Tamsalu–Kiltsi–Rakke–Vägeva joonel kaitset korraldada, pidades oma vasakul tiival sidet 1. diviisiga. Laidoner lisas, et pataljon peab valmistuma ka vastupealetungikäsu täitmiseks tulevikus.<sup>193</sup> Operatiivstaabis ilmselt ei teatud sel hetkel, et vaenlane oli veel 22. detsembril Rakkest ja Kiltsist Järvamaa kaitseliitlaste väikesearvulised salgad välja löönud,<sup>194</sup> mistõttu tegelikkuses astusid Paides

<sup>186</sup> Divistaabül – Opstaabül 19.12.1918: ERA 496–2–7. L 88–89p.

<sup>187</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 175–176.

<sup>188</sup> Edaspidi lühendatult – L.-r.

<sup>189</sup> Laaman, E. Soomusrongide, lk 40–41.

<sup>190</sup> Opstaabül – divül 20.12.1918: ERA 495–10–14. L 16.

<sup>191</sup> Noormets, T., Õun, M. Eesti soomusmasinad. Eesti soomusautod ja tankid 1918–1940. Tallinn, 1999, lk 8.

<sup>192</sup> Steinberg, A. Jõululaupäeval punaste seljataga. // Kaitse Kodu. 1929, nr 51/52, lk 1441; Wäerinnalt. I. // Päewaleht. 31.01.1919, lk 1.

<sup>193</sup> Opstaabül – Järvamaa löögipataljoni ül 23.12: ERA 496–2–1. L 59.

<sup>194</sup> Waga, A. Wiru wäerind Wabadussõjas. I. Tallinn, 1923, lk 89.

formeerimisel olevad Järvamaa pataljoni osad järgnevalt vaenlasega lahingusse nimetatud liinist lääne pool.

Vahepeal olid Laidoner ja Pitka otsustanud ka asuda mereoperatsioonide teostamisele Põhja-Eesti rannikul. Energiline Pitka oli märganud korralagedust ja loidust merejõudude organiseerimisel Peastaabi Mereväevalitsuse poolt, mistõttu otsustas selle ise käsile võtta. 17. detsembril sai ta sõjaministri abilt ning Peastaabi ülemalt tunnistuse, mille kohaselt talle allutati sõjalaevad “Lembit” ja “Laene”, nagu ka Tallinna sadam. 21. detsembril kirjutasid Päts ja Laidoner aga alla tunnistusele, millega Pitka võis endale allutada kõiki laevu oma äranägemise järele, samamoodi neid ka varustada; ühtlasi nimetati ta kõikide soomusrongide ja soomusautode üldjuhiks ehk tema kätte jäeti nende formeerimine ning administreerimine.<sup>195</sup> Veel 20. detsembril tegi Laidoner Pitkale ülesandeks “ligematel päevadel” vaenlast Kunda, Aseri ja Narva-Jõesuu ümbruses pommitada ning rannikul luuret toimetada.<sup>196</sup> Umbes sama aja kohta käivad ka teated, mille kohaselt Tallinnas Virumaa sõjapõgenike koosolekul viibinud Laidoner ja Pitka pärisid põgenikelt andmeid dessandivõimaluste kohta Virumaa rannikul, misjärel kutsusid põgenikke ka üles dessantüksusesse astuma. Selle tulemusena saadi mõnikümmend vabatahtlikku.<sup>197</sup> Pisut pärast keskööd vastu 23. detsembrit suunduski Pitka oma laevadega, saadetuna kahe briti hävitaja poolt, Kunda lahte. Samal päeval maandati seal 32-meheline Dessantrood, mis Kunda pärast pisemat kokkupõrget hõivas. Kogu ettevõtmise eesmärk oli vastase tagalat häirida.<sup>198</sup> Nagu juba ka eelnevalt osutatud, Eesti dessantoperatsioonid järgnevalt selle eesmärgi saavutasid. Nimelt hakkas vastane rannikukaitseks koondama jõude, mida ta võinuks muidu rindel Tallinna suunal ära tarvitada. Kuid peamine eeldus selle eesmärgi saavutamisel oli ikkagi vaenlase Balti laevastiku juhatuse kartus briti laevastiku ees, mistõttu Balti laevastik ei riskinud oma aluseid Eesti rannikule maavägede tiiba julgestama saata.

Lisaks operatiivtegevuse juhtimisele püüdis Laidoner jõudumööda kaasa aidata ka uute väeosade formeerimisele. Nii käis ta umbes 20. detsembri paiku koos Pitkaga ning paari ohvitseriga Tallinna kasarmuisesse koondatud paari-kolmetuhande mobiliseeritu seast värbamas vabatahtlikke formeeritavasse Tallinna 1. löögipataljoni. Neid saadi sealt aga vaid viis-kuus

---

<sup>195</sup> Pitka, J. Minu, lk 56–60.

<sup>196</sup> Opstaabül – “Lembitu” ja “Laene” ülem 20.12.1918: ERA 495–10–14. L 15–15p.

<sup>197</sup> Raud, M. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Tallinn, 1991, lk 134; Saawel, P. Waendlase seljataga Kundas. // Waba Maa. 28.12.1918, lk 2; Varma, A. Merevägi, lk 21.

<sup>198</sup> Pitka, J. Minu, lk 62; Varma, A. Merevägi, lk 21–22; Õun, M., Walter, H., Sammalsoo, P. Võitlused Läänemerel 1918–1919. Suurbritannia ja Eesti laevastik Vabadussõjas. Tallinn, 2003, lk 39–40.

meest, misjärel masendunult suunduti viimases hädas Tallinna kooliõpilaste roodu. Ligi paarisajast kohal olnud õppurist lasi tervelt 125 end löögipataljoni kohe kirja panna.<sup>199</sup> Kokkuvõttes kukkus löögipataljoni moodustamine siiski läbi – selle ridadesse kogunes vaid 142 inimest,<sup>200</sup> neist valdav enamus koolipoisid. Pataljonist läks seejärel ligi poolsada õpilast Soomusrongi nr 3 koosseisus rindele, samas kui ligi 25 astusid 1. ratsapolku.<sup>201</sup> 26. detsembril lahkus löögipataljon 68-mehelises koosseisus Tallinnast rindele 1. diviisi käsutusse, kus aga järgmisel päeval Aegviidus diviisi ülema ning Soomusrongide juhataja otsusel väikesearvulisuse tõttu laiali saadeti ning isikkoosseis jaotati ära soomusrongide vahel.<sup>202</sup>

Mõte, luua vabatahtlike üksusi, oli samas haaranud teisigi. Nõnda sõlmis endine Ameerika Ühendriikide mereväe kapten Henry C. Reissar 17. detsembril valitsusega lepingu, millega kohustus moodustama ning ülal pidama ühe vabatahtlike roodu nimetusega “Eesti Scouts”. Väeosa formeerimisega hakati peale 19. detsembril Viljandis.<sup>203</sup> 20. detsembril algas vabatahtlike vastuvõtt ühtlasi Kalevlaste Malevasse, millise väeosa loomise mõtte oli detsembri keskel algatanud rida spordiseltsi “Kalev” liikmeid.<sup>204</sup> Võib öelda, et detsembri teisel poolel toimus teatud hulga Eesti Vabariigi pooldajate meeleolu seas niiöelda väike murrang – olles seni ilmselt kõhelnud, otsustati nüüd vabatahtlikult sõjaväkke astudes siiski teha katset vaenlasele vastu astuda. Kuid peab samas rõhutama, et muutusest rahvamasside käitumises siinkohal rääkida ei saa – väeosad, mis moodustati detsembri teisel poolel vaid vabatahtlikkuse alusel, jäid väikesearvulisteks ning suurt lootust neile panna ei saanud. Samas aga tegi sotsiaaldemokraadist leitnant Otto Sternbeck pisut enne 20. detsembrit ühel

---

<sup>199</sup> E. Laamani märkmed vestlusest J. Pitkaga, dateerimata: ERA 827–1–5. L 37p, 54; J. Laidoner Riigikogus 27.06.1922: I Riigikogu. VII istungjärg, vg 362; Kokkuvõte J. Laidoneri kõnest Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloolisel ekskursioonil 1.09.1935: ERA 2124–3–1767. L 5; Kann, P. Kilde. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 98; Luiga, O. Kolmas rong. // Vabadussõja Lood. 1936, nr 1, lk 11; Manke, A. Soomusrong No 3 lahinguist. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–700. L 4–5; Pals, J. Koolipoisid. Isiklikke mälestusi meie iseseisvuse saabumispäevadelt. // Kaitse Kodu. 1933, nr 6, lk 159; Tuvikene, K. Tallinna õppurkond Eesti iseseisvusvõitluses. // Vabadussõja Tähistel. 1938, nr 12, lk 356.

<sup>200</sup> Raamot, I. Mälestused. I. Turku, 1975, lk 48.

<sup>201</sup> Riive, V. Mälestusi kooliõpilaste tegevusest 1917–1918 a. Käsikiri, 1938: ERA 2124–3–1129. L 5; Tuvikene, K. Tallinna, lk 356.

<sup>202</sup> Operatiivstaabi Operatiivosakonna ül – divül 26.12.1918: ERA 496–2–1. L 87; Laaman, E. Soomusrongide, lk 46–47; Parts, K. Kas võit või surm (1. osa), lk 96

<sup>203</sup> Võting, A. Scouts Rügement Vabadussõjas. Tallinn, 1936, lk 16–17.

<sup>204</sup> Aro, J. Kalevi Üksik Jalaväepataljon 20-aastane. 20.12.18.–20.12.38. // Sõdur. 1938, nr 50/51/52, lk 1280.

poliitikategelaste nõupidamisel ettepaneku, asuda “kaitsepataljonide” formeerimisele haritlastest ja kodanlusest, kes siis oma eeskujuga pidanuks mõjutama ka ülejäänud rahvakihte. Samuti kohal viibinud Laidoner oli mõttega päri. Kuna oli selge, et vabatahtlikke on liiga vähe, siis otsustati selleks nimetatud ühiskonnakihtide seas läbi viia mobilisatsioon, sealjuures teadaolevalt ebausaldusväärne element tuli välja praakida.<sup>205</sup> Seega – kavatseti luua väeosad, mis koosnenuks põhimõtteliselt Eesti Vabariiki pooldavatest inimestest, ent kes olukorra näilise lootusetuse tõttu valdavalt passiivseks olid jäänud. 20. detsembril alustaski Tallinnas vastaval põhimõttel tööd mobilisatsioonikomisjon<sup>206</sup> ning 22. detsembril pandi alus Eesti Kaitse Liidu 1. Tallinna pataljonile,<sup>207</sup> mis peagi Tallinna 1. kaitsepataljoni nime sai.

22. detsembril kirjutas alampolkovnik Karl-Johan Badendick Eesti valitsusega alla lepingule, moodustada 20 päeva jooksul vähemalt 400-meheline vene vabatahtlike väeosa. 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalga formeerimine algas samal päeval. Kui uskuda K. Badendicki hilisemaid tunnistusi NKVD ees, siis oli väeosa loomise algatajaks just Laidoner.<sup>208</sup>

Lõunarindel oli Eesti vägesid vahepeal aga tabanud raske löök, kui 1. diviisi 1. brigaadi osad jätsid 21. detsembril maha Tartu. Nimelt olid Eesti väed 18. detsembril Võru–Tartu ja Räpina–Tartu suunal alanud vastase pealetungi survele Tartu suunas tagasi tõmbunud. 1. brigaadi juhatus planeeris küll 20. detsembril vastupealetungile minna, milleks asus ka vägesid ümber grupeerima, kuid arvestades juba osutatud lootusetuselähedasi meeleolusid brigaadi juhatuses, võib oletada, et selle edusse tegelikult kuigi palju ei usutud. Vastupealetungiplaanidest aga loobuti kui 20. detsembril puhkesid Tartus mõnede seal formeerimisel olevate 2. jalaväepolgu allüksuste seas korratused, mille õhutamisel oli mängus ka enamlike agitaatorite käsi.<sup>209</sup> Peale mässu algust lahkus 1. brigaadi staap Tartust Viljandisse, jättes Tartu rinde juhtimise 2. polgu ülema polkovnik Johan Undi kätte. Brigaadi staabi lahkumist tõlgendati mahajääjate poolt aga kui lootusetus olukorras

---

<sup>205</sup> Sternbeck, O. 8. jalaväepolgu sünnipäivilt. Muljeid ja mälestusi. // Sõdur. 1933, nr 20, lk 644.

<sup>206</sup> Hellat, A. Tallinna raatuses ja Toompeal. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk 235. Lepp, K. Mälestusi kaitseliidu mobiliseerimisest Tallinnas 1918/19. vahetusel. Käsikiri, 1936: ERA 2124–3–1291. L 1–2.

<sup>207</sup> Kaitseliidu 1. Tallinna pataljoni ül – Kaitseliidu ül 24.12.1918: ERA 496–2–10. L 45.

<sup>208</sup> K.-J. Badendicki ülekuulamisprotokollid 1940–1941: ERAF 130–1–15093kd1. L 51–52; ERAF 130–1–15093JV. L 9; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 79.

<sup>209</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 63–65.

põgenemist ning oli seega psühholoogiliselt väärsamm.<sup>210</sup> Igatahes otsustas 2. polgu ülem ööl vastu 21. detsembrit positsioonid Tartust lõunas ja linna enese maha jätta ning Põltsamaa suunas taanduda, julgemata enne seda teha kasvõi näiteks katset ohvitseridest moodustatud salga abil mäss relvajõul maha suruda.<sup>211</sup> 24. detsembriks taganesid Eesti väed Tartu piirkonnast Emajõe suudme–Puurmani–Saduküla–Aidu–Tapiku joonele. Samal päeval oli Mustvee suunast peale tungiv vaenlane ka vallutanud Jõgeva. Enne Tartu mahajätmist 2. jalaväepolgu koosseisus olnud ligi 2300-st inimesest oli enamus deserteerunud ning polku jäi vaid 712 meest, kuid selle eest oli tegemist moraalselt kindlama elemendiga.<sup>212</sup>

22. detsembril Tallinnasse sõjaväeteenistusse jõudnud alampolkovnik Soots andis Laidonerile edasi eelmisel päeval Viljandist läbisõidul saadud muljed – seal valitses korralagedus ning rõhutud meeleolu.<sup>213</sup> Järgmisel päeval saabus vahepeal Viljandisse jõudnud 1. diviisi 1. brigaadi ülemalt polkovnik E. Limbergilt pessimistliku alatooniga telegramm, milles avaldati kartust, et linnas korduvad Tartu sündmused – see tähendab mäss.<sup>214</sup> Sõjapõgenikest täidetud Viljandis oli meeleolu Tartu langemise järel tõepoolest madalseisu langenud, mida kasutasid ära enamlikud agitaatorid, kes võisid kohalike võimude loiu tegevuse tõttu üsna takistamatult tegutseda.<sup>215</sup> Soots suundus nüüd Helsingisse Soome juhtkonnaga sõjalise toetuse üle läbi rääkima, mis siiski mingeid tulemusi ei andnud ning paari päeva pärast jõudis Soots tagasi Tallinnasse.<sup>216</sup> Värskest ülemjuhatajaks nimetatud Laidoner aga otsustas vahepeal isiklikult Viljandit külastada, kuhu keskööl vastu 24. detsembrit lahkuski.<sup>217</sup>

Viljandis 24. detsembril aset leidnud nõupidamistest võtsid osa kohalikud sõjaväeülemad, samuti Viljandi- ning Tartumaa omavalitsus- ning seltskonnategelased. Laidoner üritas kohalikele igati sisendada optimistlikku meeleolu.<sup>218</sup> Viljandi seltskond

---

<sup>210</sup> Jakobson, V. Mõningaid sündmusi Vabariigi esimesilt loomispäevilt Tartus. Käsikiri, 1940: ERA 2124–3–265. L 1; Jakobson, V. Tartu langemine 1918. a. Mälestusi ja muljeid toleaeagseist sündmusist. Käsikiri, 1937: ERA 2124–3–258. L 2, 8.

<sup>211</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 65–69.

<sup>212</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 190–191, 202–203.

<sup>213</sup> Soots, J. Katkendid, lk 65.

<sup>214</sup> Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 19–20.

<sup>215</sup> Feldmann-Põldemaa, K. Mälestusi 1917–1919 a. a. Sündmusi ja olude kirjeldusi Viljandimaal ja Viljandi linnas. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–128. L 43–44.

<sup>216</sup> Vt Laaman, E. Eesti, lk 384.

<sup>217</sup> Maasing, R. Ülemjuhataja, lk 118.

<sup>218</sup> Vt Jaakson, A. Kärstna lahingud 2.–6. jaanuarini 1919. a. // Sõdur. 1934, nr 37/38, lk 956.

avaldas samas rahulolematust 1. brigaadi ülema polkovnik E. Limbergi suhtes ning nõudis tema väljavahetamist. Laidoner vastas, et tal puudub Limbergi asemele kohane kandidaat, mille peale Viljandi linnapea Gustav Talts osutas samuti laua taga istuvale alampolkovnik Viktor Puskarile, keda teda tundvad seltskonnategelased pidasid energiliseks isikuks. Laidoner määraski selle peale V. Puskarile kohe Limbergi asemele, nimetades samas 1. brigaadi ümber 2. diviisiks.<sup>219</sup> Järgmisel päeval antud käsus põhjendas Laidoner Limbergi tagandamist eelkõige tema saamatu tegutsemisega Tartu kaitsmisel, mille tõi negatiivseks eeskujuks teistele ülematele, lisades: “Nõuan, et sõjaväe ülemused kindlalt igal kohal oma volitusi pruugiks.”<sup>220</sup> Ehkki V. Puskar määrati ta enda sõnul diviisiülemaks vastu enese tahtmist,<sup>221</sup> näitasid tulevased sündmused, et Viljandi seltskond ei olnud oma hinnangus eksinud. Puskar oli äsja Eestisse saabunud läbi rinde Petrogradist ning Venemaal saadud kogemuste põhjal oli ta, nagu Laidonerigi, seisukohal, et vastane on nõrk ja madala lahinguvõimega, mistõttu pidi olema ka lootust teda tagasi lüüa. Viljandisse jõudnud, lootis ta siin moodustada vabatahtlikest löögipataljoni.<sup>222</sup> Näib, et Laidoner oli tegelikult kaalunud Limbergi tagandamist oma kohalt juba veel enne Tallinnast lahkumist, nimelt sai Laidoner sõjaministeeriumist Viljandisse kaasa tõendi, et tal on muuhulgas õigus diviisi ülemat nimetada.<sup>223</sup>

Enne Viljandist lahkumist rääkis Laidoner V. Puskariga läbi 2. diviisi osade edasise tegevuse suhtes, mis pidi olema võimalikult aktiivne.<sup>224</sup> V. Puskar nõustus samas täielikult juba eelpool kirjeldatud valikulise mobilisatsiooni põhimõttega. 25. detsembril formeeriti tema initsiatiivil Viljandi vabatahtlike pataljon (hilisem Viljandi kaitsepataljon), kuhu käskis vabatahtlike vähesuse tõttu mobiliseerida jõukamaid isikuid, kellel enamlaste võidu puhul midagi head polnud loota.<sup>225</sup> Tartu linna kaitseliidu ülema, tollase alamleitnandi, Karl Einbundi meenutusel sai ta Viljandi nõupidamisel Laidonerilt korralduse kujundada Põltsamaale koondatud Tartu kaitseliitlaste-õppurite põhjal vabatahtlike pataljon.<sup>226</sup> Tartu

<sup>219</sup> Animägi, J. Scout-rügement vabadussõjas. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk 160; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 20.

<sup>220</sup> Üljuh – divül1, divül2, PÜK juh 25.12.1918: ERA 496–2–1. L 76.

<sup>221</sup> Puskar, V. Mälestusi Eesti Vabariigi alguspäevilt. // Sõdur. 1933, nr 50/51/52, lk 1565.

<sup>222</sup> Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 21–24; Pedak, H. Sakala Partisanide Pataljoni varustamine Vabadussõja algpäevil. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–949. L 27.

<sup>223</sup> Tõend sõjaministri abilt J. Laidonerile 23.12.1918: ERA 495–10–5. L 141.

<sup>224</sup> Jaakson, A. Kärstna, lk 956.

<sup>225</sup> Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 24–28, lk 641.

<sup>226</sup> Einbund, K. 8. üksikule jalaväepataljonile. // Sõdur. 1933, nr 20, lk 641.



kaitsepataljoni formeerimist alustati Viljandis 8. jaanuaril.<sup>227</sup> 28. detsembril avaldas Laidoner tagantjärele ka päevakäsu kaitsepataljonide formeerimiseks. Neid tuli luua kuus: Tallinna, Tartu, Paide, Viljandi, Pärnu ja Haapsalu oma. Iga pataljoni juures tuli moodustada tagavararood, mida tuli vajadusel ka sisekaitseülesannetel kasutada. Samas kutsus Laidoner inimesi üles kaitsepataljonidesse vabatahtlikult astuma.<sup>228</sup> Tallinna, Tartu, Järvamaa (nimetust Paide kaitsepataljon siiski kasutama ei hakatud) ja Viljandi pataljoni asutamiseks oli selleks ajaks tegelikult juba käsk antud. Pärnu pataljon moodustati järgnevalt jaanuari keskel, Haapsalu oma aga ei formeeritudki. Lisaks kaitsepataljonidele alustas Tartumaa kaitseliidu ülem leitnant Julius Kuperjanov 24. detsembril Puurmanis formeerima neljaroodulist salka (25. detsembrist Leitnant Kuperjanovi partisanisalk), rakendades sealjuures samuti valikulise mobiliseerimise põhimõtet.<sup>229</sup> Detsembri lõpupoole tekkis Tallinnas mõnede Virumaa sõjapõgenike seas mõte moodustada ühtlasi Virumaa põgenikest vabatahtlik üksus. Oma esindajad saadeti 31. detsembril Laidoneri jutule, kes samas ka loa andis. Viru kaitseroodu formeerimine algas uue aasta esimesel päeval.<sup>230</sup>

Pärast Laidoneri lahkumist 24. detsembri õhtul Viljandist Tallinnasse, asus uus 2. diviisi ülem detsembri lõpus Viljandis sisekorra kõvendamisele, sealjuures 28. ja 31. detsembril hukati seal välikohtuotsusega kokku kolm enamlaste kasuks tegutsenut, millest teavitati ka kohalikku avalikkust.<sup>231</sup> Enamlaste pooldajate aktiivsus vähenes Viljandis koheselt märgatavalt. Sarnane protsess toimus jaanuari algupäevadel ka Pärnus, kus samuti surmaotsuseid täide viidi (ajalehesõnumite järgi oli neid viis, neist üks hukati kui röövmõrtsukas ning neli kui enamlaste kasuks tegutsejad).<sup>232</sup> Laidoner isiklikult püüdis oma

---

<sup>227</sup> Tartu vabatahtliku pataljoni päevakäsk 8.01.1919: ERA 571–1–1. L 3, 4, 13. Esialgu kasutati pataljonisiseses dokumentatsioonis mõnda aega Tartu kaitsepataljoni asemel Tartu vabatahtliku pataljoni nimetust.

<sup>228</sup> SÜP 28.12.1918: ERA 495–6–8. L 2.

<sup>229</sup> Leitnant Kuperjanovi partisanisalga päevakäsk 25.12.1919: ERA 560–1–1. L 12; Pirn, O. Ülevaade Kuperjanovi Partisanide ajaloost. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1004. L 24–25.

<sup>230</sup> SÜP 3.01.1919: ERA 495–6–8. L 18; Wiru roodu asutamine ja tegewus Wabadussõjas. A. Überi mälestused. Käsikiri, 1936: ERA 2124–3–1748. L 1–2.

<sup>231</sup> Divstaabül2 – Opstaabül 28.12.1918: ERA 496–2–7. L 243p; divstaabül2 – üljuh 1.01.1919: ERA 496–2–13. L 7.

<sup>232</sup> Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 34, 35; Jung, A. Rahvus-sotsioloogilisi mälestusi wabadussõja kohta. Käsikiri, 1938: ERA 2124–3–295. L 4; Feldmann-Põldemaa, K. Mälestusi: ERA 2124–3–128. L 43–44; Kohalikud Teated. // Pärnu Postimees. 11.01.1919, lk 1; Laaman, E. Ühistöö Eesti riigi rajamisel. Tallinn, 1927, lk 63, 130; Sõjawälja kohtu poolt mõistetud ja täidesaadetud otsused. // Pärnu Postimees. 7.01.1919, lk 1.

korraldustega samuti tagalas korra kindlustamisele kaasa aidata. Veel 20. detsembril oli ta käskinud kõik telegraafi- ja telefoniliinide rikkumises, mida sageli ette tuli, kahtlustatavad isikud anda sõjakohtu alla; kohal sellelt teolt tabatud aga pidi ka koha peal maha lastama.<sup>233</sup> Paar kuud hiljem hindas Laidoner, et see käsk mõjus olukorra paranemisele tunduvalt.<sup>234</sup> 25. detsembril andis Laidoner Tartu sündmuste mõjul käsu, kõik rüüstamiselt tabatud isikud koha peal maha lasta.<sup>235</sup> Kui Pärnus ilmnesis mobiliseeritute puhul tõrkumised käsutäitmisel, siis soovitas Laidoner 30. detsembril 6. polgu ülemale seal paar meest välikohtu otsuse põhjal maha lasta, mis ülejäänuid distsiplineerima pidanuks.<sup>236</sup> 31. detsembril käskis ülemjuhataja välikohtuotsused efekti saavutamise kiiruse huvides kinnitada koha peal selle väeosa ülema poolt, kelle juures kohus tegutses.<sup>237</sup>

Vahepeal oli olukord 1. diviisi rindel Põhja-Eestis üha halvenenud. Vaenlane oli seal 24. detsembril pealetungi jätkanud ning vallutanud Tapa, sundides Eesti väed 25. detsembriks taanduma Pudi-soo–Lehtse–Ambla–Kurissoo üldjoonele. Samal ajal oli üks Punaarmee kolonn tunginud üle Avinurme ja Rakke, jõudes 25. detsembriks Koerusse. Selle kolonni vastas tegutsenud mõnekümnemeheline Järvamaa kaitseliidu salk asus 25. detsembril Müüsleri mõisa. Paides eneses jätkus samas Järvamaa löögipataljoni formeerimine.<sup>238</sup> Laidoner julgustas 25. detsembril pataljoni ülemat, et Paide suunas peale tungiv vaenlane on nõrk, mistõttu ta ka tagasi löödud pidi saama. 1. diviisi ülemal aga käskis ta võimaluse korral Järvamaa pataljonile abi anda,<sup>239</sup> mida diviis siiski võimeline polnud tegema. Samas oli rida Tallinnas formeerimisel olevaid väeosi saavutanud enam-vähem lahingukõlblikkuse. 24. detsembril oli Laidoner 1. ratsapolgu ülemale andnud käsu, valmistuda rindele suundumiseks järgmisel päeval.<sup>240</sup> Laidoneri kavatsus oli anda polk 1. diviisi käsutusse, misjärel see pidanuks diviisi lõunatiival andma löögi üle Aravete, Tapa ja Rakvere. Seejärel pidi ratsapolk liikuma Loksa suunas, ning astuma diviisi põhjatiival ühendusse mererannikul asuva 4.

<sup>233</sup> Opstaabül – divül1, 1. diviisi 1. brigaadi ül, 6. jvp ül 20.12.1918: ERA 495–10–14. L 12–12p.

<sup>234</sup> Saare maakonna valitsus – üljuh 8.02.1919 ja Opstaabül – Saare maakonna valitsus 16.02.1919: ERA 495–10–24. L 151–151p.

<sup>235</sup> Üljuh – kõik alluvad 25.12.1918: ERA 495–10–12. L 9.

<sup>236</sup> Üljuh – 6. jvp ül 30.12.1918: ERA 496–2–1. L 126.

<sup>237</sup> SÜP 31.12.1918: ERA 495–6–8. L 10.

<sup>238</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 176–178.

<sup>239</sup> Üljuh – Järvamaa löögipataljoni ül 25.12.1918: ERA 496–2–1. L 74; Üljuh – divül1, divül2 25.12.1918: ERA 496–2–1. L 72.

<sup>240</sup> Onny, E. 1. ratsapolk Vabadussõjas 1918–1920. Masinakiri, 1932: ERA 2124–3–886. L 14.

jalaväepolguga.<sup>241</sup> Seega tulnuks ratsapolgul sooritada reid sügavale vastase tagalasse. Samal ajal pidanuks ka ülejäänud 1. diviisi osad vastupealetungile minema, eesmärgiga Tapa raudteesõlm tagasi võtta. 25. detsembril käis Laidoner koos Pitkaga ka 1. diviisi staabis, kus oma kava selgitas.<sup>242</sup> Sealsamas määras Laidoner rindel tegutsevate soomusrongide tegevuse kooskõlastamise huvides nende üldjuhiks kapten K. Parts, jättes ta 1. diviisi alluvusse.<sup>243</sup> Järgmisel päeval nimetas Laidoner oma päevakäsuga Parts Soomusrongide juhatajaks.<sup>244</sup> Naasnud Tallinnasse, suunas Laidoner sealt 26. detsembril ešelonidega 1. diviisi käsutusse teele terve rea väeosi: 1. ratsapolgu koos Ratsa-poolpatareiga, Tallinna 1. löögipataljoni, 1. jalaväepolgu 13. roodu ning 1. suurtükiväepolgu 1. patarei, kokku pisut üle 500 täägi ja mõõga ning 6 suurtükki. 1. diviisi tääkide ja mõõkade arv võis nüüd, täienduste saabumise järel, tõusta ligi 1500-ni, sealjuures kõikide täienduseks saadetud väeosade, välja arvatud 1. polgu 13. roodu meeleolu oli tollastes oludes võrdlemisi hea.<sup>245</sup> Lisaks allutati 26. detsembril 1. diviisile Balti Kodumaakaitse (kaks roodu), mis oli eelmisel päeval omavoliliselt 2. diviisi käsutusest Põltsamaa piirkonnast lahkunud Tapa suunas, et ühineda 1. diviisi 5. jalaväepolgu koosseisus tegutseva Balti ratsakuulipildujakomandoga. Laidoner käskis kindralmajor Tõnissonil nüüd kõikidest baltisaksa üksustest formeerida 1. diviisi lõunatiival üks pataljon, mille tulemusel moodustatigi 29. detsembril Balti pataljon.<sup>246</sup>

Punaarmee surve 1. diviisi lõigus vahepeal jätkus, mille tulemusena pidi diviisi tšenter raudtee ümbruses ööl vastu 26. detsembril mõnevõrra tagasi tõmbuma. 27. detsembril oli diviisi lõigus aga vaikne. Samas sooritas Pitka 26. detsembri hommikul järjekordse dessandi, maandades Loksa sadamas vähest vastupanu kohates Dessantroodu. Samas pidi 4. polk, vastavalt Tallinnast antud käsule, piki rannikut ida suunas löögi andma ja dessandiga ühinema, ent mingil teadmata põhjusel polk järgnevalt aktiivsust ei avaldanud, misjärel

<sup>241</sup> Kramm, E. Eesti ratsavägi 11. XI. 1917.–11. XI. 1927. // Sõdur. 1927, nr 44/45, lk 1106. Tuvikene, K. 5. Rakvere: ERA 2124–3–1556. L 219.

<sup>242</sup> Vt Parts, K. Kas võit või surm (1. osa), lk 91.

<sup>243</sup> Villemi, P. Kindral Laidoner ja soomusrongid. Masinakiri, 1933: ERA 2124–3–229. L 8.

<sup>244</sup> SÜP 26.12.1918: ERA 495–6–8. L 1.

<sup>245</sup> Vt Operatiivstaabi Operatiivosakonna ül – divül 26.12.1918: ERA 496–2–1. L 87; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 11, 14; Waga, A. Wiru, lk 97.

<sup>246</sup> Vt divistaapül 2 – Peastaabi ül 25.12.1918: ERA 496–2–7. L 167; üljuh – divül 1, Järvamaa löögipataljoni ül, Balti Kodumaakaitse ül 26.12.1918: ERA 496–2–1. L 84; divül 1 – Opstaabül 29.12.1918: ERA 495–10–16. L 26.

Dessantrood tõmbus tagasi laevadele.<sup>247</sup> 1. diviisi osade poolt 28. detsembril ette võetud loid vastupeatungikatse raudtee ümbruses Tapa suunas ebaõnnestus.<sup>248</sup> 1. ratsapolk jõudis samas oma kavatsetud reidi lähtepositsioonile Võhmata mõisa alles 28. detsembri õhtuks, kuid mingit lööki Tapa sihis sealt tegelikult ei järgnenud. Polguga koos tegutseva Ratsa-poolpatarei kaks 57-mm kahurit osutusid nimelt lahingukõlbmatuiks (uued 76-mm kahurid saabusid Tallinnast patareile 4. jaanuaril) ning metsateed kinnituisanuiks, samas kui suurematel teedel Tapa suunal oli ees vastane, keda ilma suurtükitle toetuseta rünnata ei riskitud. Polk avaldas selle asemel 29. ja 30. detsembril aktiivsust Tamsalu suunal, lüües siin ühtlasi lahinguid.<sup>249</sup> Vastupealetung jäi seega tegelikult ära; 1. diviisi juhatusel puudus samas ilmselt ka usk selle edusse, hoolimata täienduste saabumisest.<sup>250</sup>

28. detsembri õhtul suundus Pitka Tallinnast taas Loksa alla, et seal dessant maale saata, samal ajal kui 4. polk pidi jälle andma löögi ida suunas ja dessandiga ühinema. Kuid järgmisel hommikul Loksa reidile jõudes selgus Sootsi saadetud raadiogrammist, et 4. polk oli eelmisel õhtul vaenlase survele hoopis sunnitud tagasi tõmbuma Kursi–Loo liinile. Operatsiooniplaanist siiski ei loobutud ning dessantsalk (Dessantrood ja Kalevlaste Maleva) maabus erilist vastupanu kohtamata. Kuid 4. polk ei suutnud pealetungile asuda, sest vastane jätkas selle rindel rünnakuid, samas aga ei ilmutanud Loksas maabunud dessantsalga ülem alampolkovnik Hendrik Vahtramäe edaspidi mingit aktiivsust. Õhtul lahkus salk laevadel Tallinnasse. Mugal 1. diviisi rindel toimusid 29. detsembril vaid väiksemad kokkupõrked. 30. ja 31. detsembril sunniti aga diviisi mereäärset tiiba veelgi taganema mistõttu ka diviisi ülejäänud rinnet tagasi tõmmati. Selle tulemusena asus diviis 31. detsembril Valkla–Külmallika–Läpi–Käravete–Kaalepi joonel; 1. ratsapolk paiknes diviisi lõunatiival Järva-Jaani ümbruses. 31. detsembri hommikul oli Pitka Laidoneri ülesandel maandanud dessantsalga (Kalevlaste Maleva, Dessantrood, meremeeste salk) Tsitres, taaskord plaaniga anda 4. polgu ees oleva vastase seljataha löök, samal ajal kui polk, vastavalt Tallinnast antud käsule, pidi samuti pealetungile asuma. Tsitre hõivati, kuid seejärel sattus dessant Tsitrest

---

<sup>247</sup> Waga, A. Wiru, lk 94–97. Dessandi kohta vt ka: Merejõudude juh – Opstaabül 26.12.1918: ERA 496–2–7. L 180; 4. jvp ül – Peastaabi ül 26.12.1918: ERA 496–2–7. L 182; Peastaabi ül – Merejõudude juh 26.12.1918: ERA 496–2–7. L 183.

<sup>248</sup> Laaman, E. Soomusrongide, lk 49.

<sup>249</sup> Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 14–15; Waga, H. Wiru, lk 106–107; Tallinna Sadama jaama komandandi abi – Opstaabül 4.01.1919: ERA 496–2–13. L 70.

<sup>250</sup> Vt Irv, A. Soomusrongil. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930, lk 115.

paar kilomeetrit kagus Muuksi all vastupanule, misjärel tõmbus ilma tõsist pealetungikatset tegemata laevadele tagasi. 4. polk ise oli samal ajal aga hoopis vaenlase surve all ning pidi pealetungimise asemel taganema.<sup>251</sup> Pidades dessandi ülema alampolkovnik H. Vahtramäe tegevust Pitkalt saadud ettekande<sup>252</sup> põhjal saamatuks, avaldas Laidoner talle oma päevakäsus noomitust ning hoiatas, et edaspidi “mina iga nõrkuse avalduse eest süüdlasi sõjakohtu alla annan”.<sup>253</sup> Pitka määras dessantsalgale Vahtramäe asemele uue juhi.<sup>254</sup>

27. detsembril oli vaenlane pealetungile asunud ka Järvamaa pataljoni rindel Müüsleri suunas ning sundis pataljoni osad tõmbuma Vodja–Mündi joonele. Pataljoni ülemalt leitnant K. Kanepilt järgnes Tallinnasse palve, suunata Paide alla appi jõude 1. diviisi lõunatiivalt. Laidoner seda siiski ei teinud, vastates, et kõikide märkide kohaselt pole vaenlane Paide suunal tugev, mistõttu talle tuli anda vastulöök. Punaväed seejärel aga märkimisväärselt survet Paidele ei jätanud, tõmbudes 29. detsembri õhtul koguni ise tagasi, misjärel neile järgnevad Järvamaa pataljoni osad hõivasid 1. jaanuariks Peetri–Müüsleri–Huuksi joone. Vaenlase taandumise põhjuseks oli ilmselt 1. ratsapolgu samaaegne aktiivsus punaste Paide all tegutseva grupeeringu põhjatiival Järva-Jaani–Tamsalu suunal.<sup>255</sup> Laidoner oli samas veel 26. detsembril 2. diviisi ülema V. Puskari tähelepanu juhtinud võimalikule Paide sihist tulevale Tallinn–Viljandi raudtee läbilõikamise ohule, millisel juhul pidi diviis seda likvideerida aitama.<sup>256</sup> 29. detsembril, mil olukord Paide all veel selgusetu oli, andis ta V. Puskarile korralduse saata igaks juhuks Türi-Allikule üks rood kahe kuulipildujaga, mis 30. detsembril sündiski. 6. polgu 7. rood jäi seal olles endiselt 2. diviisi ülema käsutusse ning ohu möödumisega Paide all toodi see sealt 3. jaanuaril tagasi Viljandisse.<sup>257</sup>

Punaarmee kirjeldatud pealetung Paide suunas oli seal mõningate isikute seas paanikat tekitanud, sealjuures põgenes Ajutise Valitsuse Järva- ja Pärnumaa komissar Viktor

---

<sup>251</sup> Pitka, J. Minu, lk 66–67; Maide, J. Ülevaade, lk 178–180; Tuvikene, K. 5. Rakvere: ERA 2124–3–1556. L 244–245; Varma, A. Merevägi, lk 29–30; Waga, H. Wiru, lk 98–105; Õun, M., Walter, H., Sammalsoo, P. Võitlused, lk 47.

<sup>252</sup> Merejõudude juh – üljuh 1.01.1919: ERA 495–10–116. L 1–1p.

<sup>253</sup> SÜP 2.01.1919: ERA 495–6–8. L 17.

<sup>254</sup> Pitka, J. Minu, lk 68.

<sup>255</sup> Järvamaa löögipataljoni ül – Peastaap 27.12.1918: ERA 496–2–7. L 205; üljuh – Järvamaa löögipataljoni ül 27.12.1918: ERA 496–2–1. L 105; Üljuh – Järvamaa kapat ül 28.12.1918: ERA 496–2–1. L 114; Kivimägi, F. Vabadussõja: ERA 2124–3–418. L 9, 14–16.

<sup>256</sup> Üljuh – divül2 26.12.1918: ERA 496–2–1. L 91.

<sup>257</sup> Üljuh – divül2, Järvamaa kapat ül 29.12.1918: ERA 496–2–1. L 124; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 104.

Tomberg<sup>258</sup> Türi, kust saatis Tallinnasse äreva sisuga teate Paide peatsest langemisest vaenlase kätte. Peagi, öösel, helistas Laidoner isiklikult Paidesse ning leitnant Kanep seletas talle, et V. Tombergi teated tõele ei vasta. Siiski suunas Laidoner igaks juhuks 30. detsembril Paidesse oma volinikuna olukorda kontrollima alampolkovnik Peeter Kanni<sup>259</sup>, kes pidi vajaduse korral koha peal juhtimise üle võtma.<sup>260</sup> Viimane viibis seal 31. detsembrist 2. jaanuarini<sup>261</sup> ning veendus, et Kanep seisab oma ülesannete kõrgusel.<sup>262</sup> Laidoneri poolt järgnes 2. jaanuaril korraldus Tomberg tagandada; Järvamaa kaitsepataljonile eesotsas selle ülemaga ning pataljoni organiseerimisel kaasalöönud isikutele avaldas ta samas aga Eesti sõjavägede nimel senise tegevuse eest tänu.<sup>263</sup>

Lõuna-Eestis, 2. diviisi rindel, ilmutas vaenlane detsembri viimasel veerandil vaid vähest aktiivust. 26. detsembri seisuga oli suurem osa Eesti 6. polgu allüksusi Viljandis ja Pärnus veel alles moodustamisel; vaid mõned lahinguvalmis osad olid enda alla võtnud Ööbiku–Laatre joone Mõisakülalt lõunas. Tõrva ja Taagepera piirkonnas paiknes paar 6. polgu poolt kohalikest elanikest moodustatud partisanisalka. Põhjakorpus (täpsemalt selle Läänesalk) oli koondunud Abja–Halliste piirkonda.<sup>264</sup> 26. detsembril saadeti Tallinnast 2. diviisi käsutusse 1. suurtükiväepolgu 5. patarei (4 suurtükki),<sup>265</sup> mille formeerimine pidi seal küll mõnda aega veel jätkuma. Samal hilisõhtul tegi Laidoner V. Puskarile korralduse koondada Võrtsjärve ning Põltsamaa vahelises piirkonnas asuv Põhjakorpuse Idasalk (ligi 900

---

<sup>258</sup> Senises ajalookirjanduses on V. Tombergi nimetatud Järva maavalitsuse esimeheks, kuid komissari kohuseid täitma asudes andis ta maavalitsuse esimehe koha 26. detsembril tegelikult üle teisele isikule. (Vt Järva maavalitsuse esimees – üljuh 3.01.1919: ERA 496–2–29. L 64–64p; siseministri abi – üljuh ja viimase resol 8.01.1919: ERA 2315–1–26. L 72–72p.)

<sup>259</sup> Alates 24. detsembrist oli P. Kann nimetatud Peastaabi juures vabatahtlike väeosade organiseerimise juhatajaks. (SÜP 29.12.1918 ja 11.02.1919: ERA 495–6–8. L 5, 74.)

<sup>260</sup> Kanep, K. Seltskondlikult asutatud väeosa Vabadussõjas. // Võitleja. 1958, nr 11, lk 2; Kann, P. Inspeksiooni käigul Paides 1918. a. lõpul. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–359. L 1; Volitus ülemjuhatajalt P. Kannile 30.12.1918: ERA 495–10–33. L 5; üljuh – Järvamaa kapat ül, Paide maavalitsuse esimees, Paide linnapea 2.01.1919: ERA 495–10–3. L 247p.

<sup>261</sup> Alampolkovnik P. Kann – üljuh 23.01.1919: ERA 495–10–33. L 3.

<sup>262</sup> Kann, P. Inspeksioonikäigul Paides 1918. a. lõpus. // Sõdur. 1938, nr 50/51/52, lk 1274; Kann, P. Inspeksiooni: ERA 2124–3–359. L 1.

<sup>263</sup> Üljuh – Järvamaa kapat ül, Paide maavalitsuse esimees, Paide linnapea 2.01.1919: ERA 495–10–3. L 247–247p.

<sup>264</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 198–199; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 74.

<sup>265</sup> Operatiivstaabi Operatiivosakonna ül – divül2 26.12.1918: ERA 496–2–1. L 83.

meest, 5 välisuurtükki) Viljandisse, kust see tuli raudteed mööda Rapla piirkonda saata.<sup>266</sup> Eesti valitsuse ning Põhjakorpuse vahel sõlmitud lepingus oli nimelt venelastele lubatud väeosade ümberkorraldamiseks tagalas kolm nädalat puhkust, mida seni ei olnud peetud võimalikuks anda. Laidoneri korraldus viidi järgnevatel päevadel ka ellu ning 31. detsembriks olid Idasalga osad Raplas.<sup>267</sup>

Vahepeal, 27. detsembril, sundis vaenlane pealetungiga Ruhja–Mõisaküla suunal 6. polgu allüksused Ööbiku–Laatre joonelt aga taanduma, misjärel need tõmbusid Voltveti juurde. Kuid Mõisaküla hõivanud punaväed sealt oma jõudude vähesuse tõttu tõsisemat pealetungi ei jätanud. Mujal 2. diviisi rindel toimusid kuni detsembri lõpuni vaid mõned kohaliku tähtsusega kokkupõrked, sealjuures 28. detsembril vallutas vastane Saduküla. Punaarmee grupeeris samas detsembri viimase veerandi jooksul Tartu piirkonnast vägesid ümber Valka, kust kavatses seejärel Viljandi suunas pealetungile minna.<sup>268</sup> Kuna Mõisaküla langemisega lõigati läbi telefoniühendus Pärnus asuva 6. polgu staabi ning Viljandis paikneva 2. diviisi staabi vahel, siis allutati 6. polk (välja arvatud selle Viljandis asuv II pataljon) alates keskööst vastu 29. detsembrit otse ülemjuhatajale.<sup>269</sup>

Detsembri lõpus otsustati Tallinnas ka kõik ülejäänud seni veel 2. diviisi käsutuses viibivad Põhjakorpuse osad (korpuse Läänesalk) tagalasse ümberkorraldamisele toimetada. Selleks ajaks oli 6. polgu formeerimine juba kaugele edenenud, mistõttu korpuse osad, pealegi valdavalt lahinguvõimetud, polnud lõunarindel enam niivõrd vajalikud. Viimased vene üksused lahkusid Abja–Halliste kandist 2. jaanuaril ja koondati Kohila ümbrusse. Seega oli Põhjakorpus kontsentreeritud tagalasse Kohila–Rapla piirkonda, samas kui väekoondise staap asus Tallinnasse.<sup>270</sup>

6. polgu ülem alampolkovnik J. Puskar ei paistnud aga endiselt silma kuigi kindla meeoluga. Pisut enne 28. detsembrit oli ta 2. diviisi staabist saanud suusõnalised juhtnõõrid Pärnust kolme päeva jooksul varustus evakueerida ning garnison võimalikuks taganemiseks ette valmistada, mida J. Puskar aga tõlgendas kui kavatsust üldse mitte tehagi katset Pärnut kaitsta. Selle arusaama ekslikust talle Tallinnast seejärel ka osutati, ehkki varustuse evakuatsiooni Haapsalusse pidi ta ikkagi läbi viima. J. Puskar teatas ka, et on lasknud viletsa

---

<sup>266</sup> Üljuh – divül2 26.12.1918: ERA 496–2–1. L 85.

<sup>267</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 69.

<sup>268</sup> Vt Maide, J. Ülevaade, lk 198–203.

<sup>269</sup> Opstaabül – divül2, 6. jvp ül 28.12.1918: ERA 496–2–1. L 112; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 80.

<sup>270</sup> PÜK staabül – sõjaminister ja üljuh resol 30.12.1918: ERA 496–2–7. L 264–264p; PÜK juh – divül2 2.01.1919: ERA 518–1–159. L 15; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 75.

riietusega ja jalanõudega, samuti enamlusmeelsuses kahtlustatavad mobiliseeritud ajutiselt koju. Laidoner andis selle peale 6. polgu ülemale õiguse kohapeal oma äranägemise järgi jalatseid ja riideid rekvireerida, kuna Tallinnast neid saata polnud.<sup>271</sup> J. Puskar lubaski seda teha, paludes aga Tallinnast suurtükke appi saata.<sup>272</sup> Samas valmis Pärnus 1. jaanuaril 6. polgu kitsarööpaline soomusrong.<sup>273</sup> 2. jaanuaril kordas Laidoner J. Puskarile taas rekvireerimise vajadust ning käskis tal ka omavalitsustelt varustust nõuda. Samas teatas Laidoner, et ei kiida heaks 6. polgu ülema otsust osa mobiliseeritud koju lubada.<sup>274</sup> Puudub selgus, miks ta sellise hinnanguga nõnda kaua viivitas – oli ju J. Puskar ülemjuhatus oma taolisest otsusest veel 28. detsembril teavitanud. Laidonerini jõudsid ühtlasi teated, et Pärnus venitatakse väliskohtuotsuste täidesaatmisega, mistõttu ta nõudis nende rakendamist 24 tunni jooksul.<sup>275</sup> J. Puskar selgitas 4. jaanuaril, et rekvireerimine linnas andis vaid väheseid tulemusi, samas kui kojulastud element oma meelsusega vaid demoraliseeris ümbritsevaid. Laidoner nõustus nüüd selle põhjendusega.<sup>276</sup> Vahepeal oli ta aga otsustanud oma volinikuna Pärnusse komandeerida äsja Paidest tagasi jõudnud alampolkovnik Kanni. Viimane viibis seejärel 6. polgu juures 3.–14. jaanuarini<sup>277</sup> ning andis hiljem mälestustes mõista, et pidi J. Puskarit tublisti aktiivsemale tegutsemisele mõjutama.<sup>278</sup> 7. jaanuaril teatas Kann Pärnust muuseas, et välikohus töötab, samuti oli linnas alanud “kodanlaste” mobilisatsioon ning käsil olid 6. polgu “puhastamise eeltööd”. Pärnus oli 6. polgu koosseisus alustatud ka soomusauto (hilisem “Wanapagan”) ehitamist, mida pidi tarvitama linna sisekaitseks.<sup>279</sup>

Vastavalt eelmisel päeva saadud loale,<sup>280</sup> saabus 31. detsembril Tallinnasse olukorrast rindel Laidonerile isiklikult aru andma 1. diviisi ülem kindralmajor Tõnisson, kelle ettekande juures viibis ka pea- ja sõjaminister Päts. Tõnisson oli murelik ning rõhutas, et kui välisabi peagi ei saabu, siis ei suudeta enam vastu panna. Seepeale leidsid kõik kolm, et saabunud on

<sup>271</sup> 6. jvp ül – Opstaabül 28.12.1918: 496–2–7. L 238–238p; 6. jvp ül – Opstaabül ja üljuh resol 28.12.1918: 496–2–7. L 230–230p; üljuh – 6. jvp ül 28.12.1918: ERA 496–2–1. L 108.

<sup>272</sup> 6. jvp ül – Opstaabül 31.12.1918: ERA 496–2–7. L 282–282p.

<sup>273</sup> Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 52, 101–102.

<sup>274</sup> Üljuh – 6. jvp ül, Ajutise Valitsuse volinik Pärnus 2.01.1919: ERA 495–10–116. L 3.

<sup>275</sup> Üljuh – 6. jvp ül 2.01.1919: ERA 495–10–116. L 3.

<sup>276</sup> 6. jvp ül – Opstaabül 4.01.1919 ja üljuh resol 5.01: ERA 496–2–13. L 80–80p.

<sup>277</sup> Alampolkovnik P. Kann – üljuh 23.01.1919: ERA 495–10–33. L 3.

<sup>278</sup> Kann, P. Inspektsioonikäigul, lk 1274.

<sup>279</sup> Alampolkovnik Kann – üljuh 7.01.1919: ERA 496–2–13. L 152.

<sup>280</sup> Divüül – üljuh ja viimase resol 30.12.1918: ERA 496–2–7. L 260.



viimane aeg kõik vähegi lahingukõlbulikud Tallinnas olevad üksused eesliinile saata.<sup>281</sup> Esimesed soome vabatahtlikud olid selleks ajaks juba Tallinnasse jõudnud, täpsemalt 1. soome vabatahtlike salga 1. kompanii 30. detsembril. 3., 4. ja 8. jaanuaril saabus veel kokku kolm nimetatud salga kompaniid, lisaks jõudsid selle aja jooksul Tallinnasse moodustada kavatsetava patarei meeskond, nagu ka kuulipilduja- ning sidekompanii oma. Nelja soome laskurkompanii koosseisus loeti kokku ligi 560 meest.<sup>282</sup> 1. jaanuaril sai Tallinnas formeeritava 1. polgu ülem polkovnik Otto Heinze käsu tulla Pagari tänavale, kus Laidoner, Soots ja Tõnisson teda täpsemalt olukorraga rindel tutvustasid, misjärel O. Heinze sai ülesande, järgmisel päeval oma polgu staabiga ja valmisformeeritud osadega 1. diviisi käsutusse selle seni võrdlemisi nõrgale mereäärsele tiivale toetuseks suunduda.<sup>283</sup> Heinze tegigi seda, tõsi küll, 1. polgu Tallinnas moodustatavaist allüksustest leiti võimalik olevat kaasa võtta kõigest 14. rood ja mõni komando koos vooriga, lisaks anti polgu käsutusse seni Pitka alluvuses tegutsenud Dessantrood ning operatiivselt allutati ka Kalevlaste Maleva – kõik kokku 386 tääki, 17 kuulipildujat.<sup>284</sup> Tegelikult pidi Heinze käsutuses rindele lahkuma ühtlasi soome 1. kompanii (150 meest), kuid Laidoner teatas 2. jaanuaril Tõnissonile, et soomlased lahkuvad rindele ülejäämine päev ja siis juba mitu kompaniid korraga.<sup>285</sup> Laidoneri meenutuste kohaselt oli soomlaste 1. kompanii keeldunud rindele minemast enne, kui neile oli välja makstud lepingus lubatud palk.<sup>286</sup> Rahandusminister J. Kukk suutnud seejärel ühe päeva jooksul nõutud summa ka kuidagi kokku koguda.<sup>287</sup> Tallinnasse jäänud 1. polgu formeerimisjärgus allüksused, nagu ka vahiteenistuseks kasutatav III pataljon, arvati seejärel

<sup>281</sup> Kui tulid soomlased. Murdepunkt vabadussõjas. K. Päts jutustab. // Waba Maa. 2.01.1929, lk 5; Tõnisson, A. Visked, lk 27, 29.

<sup>282</sup> Helanen, V. Suomalaiset, lk 223–226; Kattai, M. Soome abi. Soome vabatahtlikkude osavõtt Eesti abistamisest, ühenduses Eesti Vabadussõja operatsioonidega 1919. a. alul. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936, lk 155, 217.

<sup>283</sup> Heinze, O. Esimesi muljeid ja kokkupuuteid. // Eesti rahvusväeosade album I. Tallinn, 1935, lk 11.

<sup>284</sup> Üljuh – divül1, 1. jvp ül 1.01.1919: ERA 496–2–14. L 5; 1. jvp ül – Opstaabül 2.01.1919: ERA 496–2–13. L 20–20p.

<sup>285</sup> 1. jvp ül – Opstaabül 2.01.1919: ERA 496–2–13. L 20–20p; üljuh – divül1 2.01.1919: ERA 496–2–14. L 3.

<sup>286</sup> Seda näib kinnitavat ka sõjaministri abi märgukiri Ajutisele Valitsusele 2.01.1919: ERA 20–1–64. L 6.

<sup>287</sup> Kokkuvõte J. Laidoneri kõnest Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloolisel ekskursioonil 1.09.1935: ERA 2124–3–1767. L 1, 4; Laidoner, J. K. Päts Eesti, lk 250–251.

1. diviisi tagavarapataljoni koosseisu.<sup>288</sup> Käsu nimetatud tagavarapataljoni, nagu ka Haapsalus  
2. diviisi oma moodustamiseks, oli Laidoner andnud 31. detsembril.<sup>289</sup>

### 5.3. Murdelahingud (jaanuari esimene nädal)

1. jaanuaril oli vaenlane 1. diviisi rindel pealetungi jätkanud, surudes Eesti vägesid veelgi Tallinna suunas tagasi, mille tulemusena asus diviis 2. jaanuaril Valkla–Soodla–Priske–Voose–Nõmmküla joonel; 1. ratsapolk püsis veel Järva–Jaani ümbruses, kust aga vastase survele 5. jaanuariks Purdi kanti tõmbus.<sup>290</sup> Nagu meenutas üks soomusronglane, oli 1. diviisi vägede meeleolu jaanuari alguseks jõudnud kriitilisse faasi ning kui taandumine veelgi jätkunuks, puhkenuks deserteerumine ilmselt ka soomusrongidelt.<sup>291</sup> 1. jaanuar jäi siiski viimaseks päevaks, mil diviis suuremas ulatuses taganes. Veelgi enam – kui vastane 3. ja 4. jaanuaril mitmel pool pealetungi jätkas (vt Skeem 2), siis saavutas ta vaid vähest edu ning seegi likvideeriti vastulöökidega. Raudtee ümbruses löödi punaväed 4.–5. jaanuaril aga segaduses taganema ning 6. jaanuaril edu arendamine Eesti vägede poolt siin jätkus, soomusrongid hõivasid Jäneda ümbruse ja vaenlaselt saadi siin saagiks esimesed neli suurtükki. 1. diviisi vastas oli Punaarmee osade pealetungivaim sellega tegelikult murtud. Soome vabatahtlikud jõudsid rindele küll 5. jaanuaril, ent kirjeldatud võitlustes nad otseselt ei osalenud.<sup>292</sup>

Samamoodi toimus jaanuari alguses murrang lõunarindel. 2. ja 4. jaanuaril lõi 2. polk Aidu juures tagasi vastase Jõgeva sihist tulevad pealetungid. Punaarmee oli vahepeal, detsembri lõpus, alustanud edenemist Valga–Viljandi suunal, hõivates jaanuari alguspäevadel olulist vastupanu kohtamata Abja, Karksi-Nuia, Taagepera, Tõrva ja Kärstna. Kuid punaväed peatati seejärel Viljandist saabunud 2. diviisi osade poolt lahinguis Kärstna ümbruses 3.–6. jaanuarini, misjärel nad Tõrva suunas tagasi tõmbusid. Ühtlasi löödi vaenlane 5. jaanuaril

<sup>288</sup> Vt Tomander, A. 1. jal. rügement, lk 396; 1. diviisi tagavarapataljoni ül – Peastaabi ül 1.02.1919: ERA 497–1–30. L 42–42p.

<sup>289</sup> SÜP 31.12.1918: ERA 495–6–8. L 11–11p.

<sup>290</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 181; Kivimägi, F. Vabadussõja: ERA 2124–3–418. L 27–38.

<sup>291</sup> Hakk, H. L. r. Soomusrong Nr. 3: ERA 2124–3–152 L 13–13p.

<sup>292</sup> Kivimägi, F. Vabadussõja: ERA 2124–3–418. L 43–135.

taganema Karksi-Nuia piirkonnast, misjärel 2. diviisi kätte langes järgmisel päeval Taagepera.<sup>293</sup>

Murdelahingutes saavutatud edu eeldustest rääkides, tuleb arvestada järgmisi asjaolusid. Esiteks, Eesti rindevägede arvukus oli energilise organiseerimistöö tagajärjel pidevalt kasvanud. Teiseks, teade soome vabatahtlike appisaabumisest tõstis tugevasti Eesti vägede meeleolu eriti 1. diviisi rindel, mis jaanuari alguseks oli ilmselt langenud kriitilisse faasi. Samuti kasvas alates 2.–3. jaanuarist Eesti vägede poolt saavutatud edu väeosade isikkoosseisu seas eneseusku. Teated soome väeosade saabumisest Eestisse mõjusid, muide, ka vaenlase moraalile, ainult, et halvasti.<sup>294</sup> Kolmandaks, Tallinna suunas tungiv Punaarmee grupeering oli end välja kurnanud ning, kohates tõsisemat vastupanu ja tagasilööke murdelahingutes, langes niigi madala võitlusvõimega punavägede meeleolu veelgi. Olgu ka lisatud, et kirjeldatud sündmusi saab “murranguks” nimetada vaid seetõttu, et lahingutele järgnes koheselt Eesti vägede üldine vastupealetung, mida vaatleme lähemalt mõnevõrra hiljem. Kui vastupealetungi ei järgnenuks, siis jäänuks kirjeldatud lahingud jaanuari esimesel nädalal kõigest Eesti vägede kohaliku tähtsusega ajutiseks taktikaliseks eduks, mida oldi ju eelneva taandumisegi jooksul mõnikord saavutatud.

Eesti ülemjuhatause ning konkreetselt Laidoneri enese tegevus murranguliste võitluste perioodil väljendus järgmises. 2. jaanuaril andis ülemjuhataja alluvatele vägedele direktiivi, milles määratles veelkord nende ülesanded, aga ühtlasi määras konkreetselt igale väekoondisele tema vastutusriba. 1. diviisi ülesandeks tegi Laidoner Tallinna kaitsmise ida suunast, sealjuures pidi diviis, mida samal päeval oli täiendatud 1. polguga, oma positsioonide parandamiseks mereäärsel tiival tagasi vallutama Kuusalu ümbruse. Järvamaa kaitsepataljoni ülesandeks jäi Paide suuna kaitse. 2. diviis pidi kaitsma Viljandit idast ja lõunast ning 6. polk pidi kaitsma Pärnut lõunast ja kagust. Laidoner rõhutas, et kaitse peab olema aktiivne, vastast tuli häirida rünnakutega ning maakuulamisega.<sup>295</sup> Veel enne ülemjuhataja direktiivi kättesaamist oli 2. diviisi ülem V. Puskar alluvatele osadele andnud käsu Tõrva ja Mõisaküla suunas pealetungile asuda,<sup>296</sup> millest teatas ka seejärel Laidonerile. Viimane kiitis selle sammu heaks, rõhutades taas, et vaenlane on arvult nõrk ning et oluline on initsiatiiv haarata, kuna oma väheste jõudude juures olnuks edukas passiivne kaitse mõeldamatu.<sup>297</sup> Tõepoolest –

<sup>293</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 201–211.

<sup>294</sup> Vt Kattai, M. Soome, lk 155–156, 199.

<sup>295</sup> Üljuh – divül 1, divül2, 6. jvp ül, Järvamaa kapat ül 2.01.1919: ERA 496–2–14. L 10.

<sup>296</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 21.

<sup>297</sup> Kõnelus üljuh – divül2 2.01.1919: ERA 496–2–13. L 25–26p.

vastaspoolte vägede suhteline vähesus rindel tingis paratamatult allüksuste vahelised suured vahemaad, mida oli võimalik ära kasutada nende tiibhaaramisteks. Taolises olukorras pidi edu eelkõige saatma aktiivsemat poolt. Nagu ülalpool nägime, võibki 1. ja 2. diviisi tegevust perioodil 3.–6. jaanuar üldiselt iseloomustada kui aktiivset, mis andis ka häid tulemusi.

Energilist tegutsemist jätkasid ka merejõud. Pitka alluvuses oli Tallinnas 2. jaanuaril alustatud Dessantpataljoni moodustamist, täpsemalt esialgu küll vaid selle 1. roodu. 3. jaanuaril suundus Pitka Kolga lahele, kus toetas suurtükitulega maavägesid. 5. jaanuaril jõudis talle sinna järele ka Dessantpataljoni 1. rood (129 meest), nagu ka kaks briti hävitajat, mille toetust Laidoner brittidelt oli palunud. Samal päeval maandati Tsitres dessant, eesmärgiga anda sealt löök 4. polgu ees tegutseva vastase tagalasse. Kuid dessant löödi Muuksi alt tagasi ning põgenes paanikas laevadele, misjärel viidi tagasi Tallinnasse. 6. jaanuaril saabus Pitka käsutusse põhjarannikule ka hävitaja “Lennuk” (teine brittide poolt kingitud hävitaja – “Wambola” – oli kuni veebruari keskpaigani remondis).<sup>298</sup>

Soome vabatahtlike 1. ja 2. kompanii rindelesaاتمiseni Tallinnast 1. diviisi käsutusse jõuti 5. jaanuari hommikul. Uuele turule “Estonia” teatri ette rivistatud vabatahtlikele pidasid Päts ja Laidoner kõne. Seejärel asusid soomlased regedel teele Jõelähtmesse, kuhu neid 1. diviisi staabist oli eelnevalt palutud saata.<sup>299</sup>

Vahepeal, 5. jaanuaril, oli vaenlane taas pealetungile asunud Paide suunas Järvamaa kaitsepataljoni lõigus, sundides pataljoni taanduma Valgma–Vodja joonele.<sup>300</sup> Leitnant Kanepi abipalve peale käskis Laidoner samal päeval Tallinnast Paidesse saata äsja formeerimise lõpetanud 1. suurtükiväepolgu 6. patarei,<sup>301</sup> mis 6. jaanuaril sihtkohta jõudis. 1. diviis sai Laidonerilt 5. jaanuari õhtul korralduse oma parema tiiva osadega, eelkõige 1. ratsapolguga, Järvamaa pataljoni toetada. Tõsi, Operatiivstaabi käsutuses olevail vananenud andmeil oli ratsapolk sel hetkel Roosna-Alliku kandis, kust oleks pidanud andma löögi Müsleri sihis (Paide suunas tungiva vaenlase tiivale). Tegelikult aga oli polk selleks ajaks juba tõmbunud Purdi kanti, kust 6. jaanuaril Vodja piirkonda liikudes Järvamaa pataljoni

---

<sup>298</sup> Kaimik, J. Mälestused. Käsikiri, 1936: ERA 2124–3–330. L 5; Kivimägi, F. Vabadussõja: ERA 2124–3–418. L 138–145.

<sup>299</sup> Helanen, V. Suomalaiset, lk 230–231; Kui tulid soomlased, lk 5; Murrang vabadussõjas, lk 2; peaministri selgitused kohtumisel ajakirjanikega 6.01.1919: ERA 31–1–129. L 5; divstaabül – Opstaabül 4.01.1919: ERA 496–2–13. L 71.

<sup>300</sup> Kivimägi, F. Vabadussõja: ERA 2124–3–418. L 20–21.

<sup>301</sup> Järvamaa kapat ül – Opstaabül ja üljuh resol 5.01.1919: ERA 496–2–13. L 84; Opstaabül – Järvamaa kapat ül 5.01.1919: ERA 496–2–14. L 33.

toetuseks tegelikult juba omal initsiatiivil tegevusse astus. Vastane löödi Paide alt samal päeval tagasi ning ka need võitlused tuleb lugeda murdelahingute hulka.<sup>302</sup> Laidoner oli 5. jaanuaril ühtlasi käskinud 2. diviisil saata üks rood Kärevere jaama, et seda kasutada, kui vastase edu Paide all jätkunuks. V. Puskar vastas, et ei saa seda siiski teha, kuna tal reserve pole.<sup>303</sup> Laidoner otsustas nüüd grupeeringut Paide rajoonis, kus olukorra arenemine polnud veel selge, täiendada mõne enam-vähem lahinguvõimelise Põhjakorpuse osaga – 6. jaanuaril käskis ta, küllap pärast nõupidamist korpuse juhatusel, järgmisel päeval Kohilast rongiga Paidesse leitnant Kanepi käsutusse saata Ratsajäägrite divisjoni eskadroni (ligi 80 meest), milline korraldus ka täideti.<sup>304</sup>

6. jaanuari keskpäeval andis 2. diviisi ülem V. Puskar Tallinnasse teada, et jätkab Viljandist lõunas pealetungi, eesmärgiga võtta enda alla Mõisaküla–Taagepera–Tõrva joon. Laidoner kiitis selle heaks ning tegi vastavalt V. Puskar soovile seejärel 6. polgu ülemale korralduse asuda pealetungile Pärnu–Mõisaküla suunal.<sup>305</sup> Samal õhtul andis Laidoner alluvatele direktiivi, milles märkis, et kuni selle ajani polnud rindel võimalik vähegi suuremaid reserve moodustada, sest jõudude vähesuse tõttu tuli neid eesliinil hoida, mis soodustas initsiatiivi loovutamist vaenlasele. Nüüd aga pidi algatus vastase käest ära kistama ning esimeseks sammuks selle juures pidi olema reservi moodustamine, mille abil pidi võimalik olema tulemuslikumalt lahingu käiku mõjutada; ka pidi see andma võimaluse ühele osale vägedest puhkuseks.<sup>306</sup> Selle direktiivi põhjal näib, et antud hetkel ülemjuhatus veel kohest üldisele vastupealetungile üleminekut ette ei näinud, ehkki käskis selleks juba ettevalmistusi teha. Kuid ööl vastu 7. jaanuarit andis 1. diviisi ülem tervele diviisile (välja arvatud 1. ratsapolk) pealetungiülesanded. On oletatud, et selleks saabus Tallinnast kesköö paiku korraldus telefoni teel,<sup>307</sup> mida koguteoses “Eesti Vabadussõda” esitatakse kui fakti.<sup>308</sup> Igatahes telegraafi teel vastupealetungikäsku 1. diviisile ilmselt ei antud. Sellele, et ülemjuhatus enne keskööd oma plaane tõepoolest korrigeeris, näivad viitavat ka kavad soome 3. kompaniiga. Nimelt kui veel kella poole kaheksa ajal õhtul planeeris Laidoner järgmisel

<sup>302</sup> Üljuh – divül1 5.01.1919: ERA 496–2–14. L 31; Kivimägi, F. Vabadussõja: ERA 2124–3–418. L 38–41.

<sup>303</sup> Opstaabül – divül2 ja divstaabül2 resol 5.01.1919: ERA 518–1–143. L 70–70p.

<sup>304</sup> Üljuh – PÜK juh 6.01.1919 ja Opstaabül – Järvamaa kapat ül 6.01.1919: ERA 496–2–14. L 45, 50; Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 32.

<sup>305</sup> Divül2 – Opstaabül ja üljuh resol 6.01.1919: ERA 496–2–13. L 108.

<sup>306</sup> Üljuh – divül1, divül2, 6. jvp ül, Järvamaa kapat ül 6.01.1919: ERA 496–2–14. L 74–74p.

<sup>307</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 3–4.

<sup>308</sup> Eesti Vabadussõda. 1. kd, lk 347.

hommikul kompanii Tallinnast 1. diviisi käsutusse suunata, soovitades kindralmajor Tõnissonil kõiki soomlasi rindel koos ühe väeosana kasutada ning anda neile pealetungiülesanne,<sup>309</sup> siis ajaks pisut enne keskööd mõtles ta ümber: soomlasi tuli üheskoos Dessantpataljoniga hoopis kasutada dessantoperatsiooniks. Dessantpataljoni jaoks käskis ta samas 24 tunni jooksul formeerida ning varustada veel ühe roodu, mille jaoks pidi isikkoosseis võetama Tallinnas moodustamisel olevaist 1. polgu roodudest.<sup>310</sup> Kui ülemjuhatus tõepoolest kesköö paiku 1. diviisile käsu vastupealetungiks andis, siis ilmselt mõjutasid teda selleks eelnevalt saabunud teated diviisi tsentris aset leidnud ulatuslikust edust. Ei saa muidugi ka välistada, et 1. diviisi juhatus andis vastupealetungikäsu tegelikult omal algatusel, misjärel ülemjuhatus selle heaks kiitis. Muide, Laidoneri kinnitusel polevat keegi osanud ette näha, et üldine murrang Vabadussõjas niivõrd ruttu, juba jaanuari alguses saabub.<sup>311</sup>

Olukord vastupealetungiks oli tegelikult kujunenud soodsaks ka jõudude vahekorra mõttes. Põhja-Eestis 1. diviisi, Dessantpataljoni ning Järvamaa kaitsepataljoni koosseisus võis 6. jaanuari seisuga kokku olla ligi 400 ohvitseri, 2930 tääki ja mõõka (neist ligi 300 tääki soomlasi), 150 kuulipildujat, 17 välisuurtükki, 3 soomusrongi (4 suurtükiga).<sup>312</sup> Eesti 2. diviisis, 6. jalaväepolgus ning Pärnumaa kaitseliidu salkades Eesti edelapiiril oli samal ajal vähemalt 230 ohvitseri (tegelikult isegi rohkem), ligi 3500 tääki ja mõõka, 49 kuulipildujat, 4 välisuurtükki, üks kitsarööpaline soomusrong.<sup>313</sup> Seega kokku vähemalt 630 ohvitseri, ümmarguselt 6400 tääki ja mõõka, 199 kuulipildujat, 21 välisuurtükki (neist 13 vananenud tüüpi)<sup>314</sup>, 4 soomusrongi (4 suurtükiga). Samas töötas Eesti vägede lahingukoosseis peagi veelgi kasvada soome vabatahtlike ning formeerimisel olevate osade arvel.

Vaenlase 6. kütidiviisi koosseisus otseselt rindel rannikust kuni Jõgevani võis samal ajal hinnanguliselt tegutseda ligi 2300 tääki ja mõõka, lisaks asus Loksa piirkonnas rannikukaitsel umbes 500 tääki. Veel oli Punaarmee Põhja-Eestisse rannikukaitsese või

<sup>309</sup> Üljuh – divül 1 6.01.1919: ERA 496–2–14. L 68.

<sup>310</sup> Üljuh – divül 1 6.01.1919: ERA 496–2–14. L 69; üljuh – Merejõudude juh 6.01.1919: ERA 496–2–14. L 51; üljuh – Peastaabi ül, Varustusvalitsuse ül 6.01.1919: ERA 496–2–14. L 52.

<sup>311</sup> Kokuvõtte J. Laidoneri kõnest Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloolisel ekskursioonil 1.09.1935: ERA 2124–3–1767. L 4.

<sup>312</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. Tabel nr 1.

<sup>313</sup> Vt Tomson, J. Lõunarine parem tiib Vabadussõja esimesel poolel. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–188. L 6; Vabadussõja Ajaloo Töökomitee koostatud ülevaade lõunarine koosseisust 6.01.1919: ERA 2124–3–1176. L 12.

<sup>314</sup> Vt Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. I: ERA 2124–3–1169. L 8–10.

reservi koondatud väeosades hinnanguliselt ligi 1500 tääki ja mõõka. Kokku võis seega Põhja-Eestis paikneda ligi 4300 tääki ja mõõka. Põhja-Eestise oli koondatud 8 kütipolku, üks pataljon, meremeeste koondsalk, 4 üksikut roodu või sotnjat, üks ratsapolk, 2 üksikut eskadroni, 8 patareid.<sup>315</sup> Välisuurtükke oli 6. kütidiviisi käsutuses 7. jaanuaril 21, neist 4 kaugemal tagalas. Samal päeval jõudis diviisi käsutusse ka üks soomusrong kahe suurtükiga.<sup>316</sup> Punaarmee 2. Novgorodi jalaväediviisi alluvuses Lõuna-Eestis ning Tartu–Jõgeva piirkonnas tegutsev grupeering ei sisaldanud samal ajal ilmselt rohkem kui paartuhat tääki ja mõõka (2 kütipolku, 2 partisanisalka, 2 eskadroni, 4 patareid) koos umbes 16 välisuurtükiga, ühe soomusrongiga ning ühe soomusautoga.<sup>317</sup> Seega oli Eesti vägedel otseselt rindel mõningane ülekaal; vaid Lõuna-Eestis jäadi vastasele suurtükkide osas alla. Samas ületati Punaarmeed kuulipildujate arvult; Põhja-Eestis hinnanguliselt isegi kuni kaks korda.<sup>318</sup> Oluline oli ka Eesti poole ülekaal soomusrongides. Oma vägede ülekaalule rindel osutas ühtlasi Operatiivstaabi hinnanguline kokkuvõtte vaenlase tugevusest.<sup>319</sup>

## **6. Eesti vägede üldine vastupealetung (1919. aasta 7. jaanuar–4. veebruar)**

### **6.1. Vastupealetungi esimene faas: Tartu ja Narva vabastamine**

Eesti vägede üldise vastupealetungi alguspäeval, 7. jaanuaril, kuulusid Laidoneri kui ülemjuhataja otsesse operatiivalluvusse 1. ja 2. diviis, Järvamaa kaitsepataljon ning 6. jalaväepolk, samuti Merejõud. Peale selle sai esialgu teatud aja jooksul ülemjuhatajalt korraldusi 1. ratsapolk. Viimane kuulus vormiliselt küll 1. diviisi alluvusse, kuid tegutsedes Paide piirkonnas, omas polk diviisiga traatsidet vaid Operatiivstaabi kaudu,<sup>320</sup> mistõttu ülemjuhatus pidas otstarbekamaks anda polgu tegevuseks korraldusi vahetult ise.

---

<sup>315</sup> Vt Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 8–9; Punaarmee 6. kütidiviisi STP: ERAF 27–1–582a. L 27, 30.

<sup>316</sup> Punaarmee 7. armee ja 6. kütidiviisi staabi telegrammide vahetus 7.01.1919: ERAF 27–4–3. L 52, 55–57; Типнер, И. В огне, lk 112, 139.

<sup>317</sup> Vt ka 2. Novgorodi jalaväediviisi käsk 23.12.1919: ERAF 27–4–1. L 73–74.

<sup>318</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 12.

<sup>319</sup> Vt Sõjavägede ülemjuhatus STP: ERA 495–10–19. I osa, l. 29.

<sup>320</sup> Vt Kivimägi, F. 1. diviisi: ERA 2124–3–419. L 26.

7. jaanuaril vastupealetungile läinud 1. diviisi osad (välja arvatud 1. ratsapolk) liikusid päeva jooksul edasi 4–8 kilomeetrit. Vaenlane taganes reeglina vastupanu osutamata. Järgmisel päeval pealetung diviisi ülema kindralmajor Tõnissoni korraldusel jätkus. Samal hommikul maabus Loksa all Tallinnast vahepeal Pitka käsutusse saadetud dessantsalk (Dessantpataljoni 2. rood ja soome 3. kompanii; neile anti Loksa reidil toetuseks ühtlasi mereväelaste salk), millele Laidoner oli eelmisel õhtul ülesandeks teinud liikuda Loksast üle Kolga ning ühineda rannikul edasitungiva 4. polguga. Viimase ning Operatiivstaabi vahel oli selleks ajaks loodud otseside, et võimaldada polgu ja mereväe koostöö paremat koordineerimist. Dessantoperatsioon kulgeski vastavalt plaanile.<sup>321</sup> Võib oletada, et ülemjuhatus viivitas esialgu pealetungikäsuga Järvamaa pataljonile ning 1. ratsapolgule, et ära oodata 1. diviisi parema tiiva edenemine nendega enam-vähem ühele joonele. 8. jaanuari ennelõunal andis Laidoner aga ka nimetatud väeosadele pealetungiülesanne (see saadi küll alles kella 16 ajal Paides kätte): Paidest idas tuli vastane taanduma lüüa, sealjuures ratsapolk pidi peale tungima üle Järva-Jaani Rakke suunas. Järvamaa pataljoni ülem pidi kasutama tema käsutuses olevat Ratsajäägrite divisjoni eskadroni vastase lõunatiiva haaramiseks.<sup>322</sup> Sama päeva õhtul arutasid Laidoner ning 1. diviisi staabiülem polkovnik Rink telegraafi teel olukorda ning jõudsid kokkuleppele, et ehkki paanikas taganeva vastase kannul püsimine oleks väga soovitav, peaks 9. jaanuaril diviisi osadele ometi andma puhkepäeva, mida tuleks kasutada ühtlasi side korraldamiseks diviisi staabi ning alluvate vahel. Veidi enne keskööd järgnes ka Laidoneri vastav käsk.<sup>323</sup> Tegelikult 9. jaanuaril diviisi pealetung siiski üldiselt jätkus, kuna kindralmajor Tõnisson andis käsu puhkusele asuda alles siis, kui alluvad osad on saavutanud tema veel eelmisel päeval antud käsus ettenähtud liini. Seda ka üldiselt tehti, kusjuures soomusrongid ületasid omal initsiatiivil selle joone, vallutades Tapa. 9. jaanuaril jõudsid diviisi osad seega välja Vihasoo–Suru–Valgejõe–Tapa–Ambla–Orgmetsa–Kaalepi üldjoonele; 1. ratsapolk hõivas Järva-Jaani. Järvamaa pataljoni ettevalmistused vastupealetungile üleminemiseks samas venisid ning väeosa seisis endiselt Vodja–Valgma piirkonnas.<sup>324</sup>

Samal ajal oli 2. diviisi rindel Eesti vägede vastupealetung Viljandist lõunas 7. jaanuaril takerdunud. Vastasele oldi taas sunnitud loovutama Taagepera, misjärel diviisi osad

<sup>321</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 13–51.

<sup>322</sup> Üljuh – Järvamaa kapat ül, 1. ratsapolgu ül 8.01.1919: ERA 496–2–14. L 80.

<sup>323</sup> Kõnelus üljuh – divstaabül 08.01.1919: ERA 496–2–13. L 164–166; üljuh – divül 8.01.1919: ERA 496–2–14. L 87.

<sup>324</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 53–84.



seisid Abja–Karksi–Nuia–Kärstna üldjoonel.<sup>325</sup> Mäletatavasti oli ülemjuhataja otsealluvuses seisev 6. polk saanud veel 6. jaanuaril käsu asuda pealetungile Pärnu–Mõisaküla suunal. Polgu ülem otsustas aga enne ära oodata Tallinnast talle toetuseks lubatud patarei.<sup>326</sup> 2. diviisi ülem alampolkovnik V. Puskar polnud sellega rahul ning tema palvel kiirustati Tallinnast 6. polgu ülemat alampolkovnik J. Puskarit 7. jaanuaril korduvalt tagant. J. Puskar teatas seepeale esialgu, et lahkub Pärnust koos seal formeeritud allüksustega rindele 8. jaanuaril, et järgmisel päeval pealetungile asuda, mille peale Tallinnast nõuti aga kohest vastupealetungile üleminekut. J. Puskar teatas seejärel, et kuuletub.<sup>327</sup> Veel samal päeval langes 6. polgu osade kätte Mõisaküla, mille vastane oli eelnevalt ise maha jätnud. Öhtuks taastati üle Mõisaküla traatside Pärnu ja Viljandi vahel, misjärel 6. polk anti jälle 2. diviisi käsutusse.<sup>328</sup> Laidoner tegi 2. diviisile 8. jaanuari õhtul korralduse vallutada ka Ruhja,<sup>329</sup> mis 9. jaanuaril langeski 6. polgu kätte. Samal päeval saabus Tallinnast polgu käsutusse lõpuks ka suurtükke – Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 57-mm poolpatarei. Lisaks suunati 8. jaanuari paiku Tallinnast 2. diviisi vasakule tiivale Põltsamaa–Jõgeva suunale toetuseks 1. suurtükiväepolgu 4. patarei.<sup>330</sup> 9. jaanuaril hõivasid 2. diviisi vasaku tiiva osad Jõgeva.<sup>331</sup> Sellega oli 2. diviisi tiib Jõgeva ümbruses oma vasakpoolsest naabrist – Järvamaa pataljoni – kaugemale ette tunginud, asus ju viimane veel Paide piirkonnas. Mingeid negatiivseid tagajärgi see 2. diviisi katmata tiivale kaasa ei toonud, sest, nagu näeme, järgmisel päeval anti 2. diviisi tiiva kohal Rakke piirkonnas asuvalle vaenlase grupeeringule löök soomusrongide poolt, samuti alustas ka Järvamaa pataljoni edasitungi.

9. jaanuari õhtul andis Laidoner direktiivi vastupealetungi jätkamiseks. 1. diviisi esialgseks ülesandeks jäi koostöös merejõududega Rakvere hõivamine. 1. ratsapolk ning Järvamaa kaitsepataljon pidid vallutama Kiltsi ja Rakke jaamad, milleks pidi löögiga Tapa suunast kaasa aitama üks soomusrong 1. diviisist. 2. diviisi ülesandeks jäi hõivata Lõuna-Viljandimaa ning oma vasakul tiival peale tungida Tartu suunas. Valga sihil tuli diviisi ülema enda äranägemise järgi jääda, kas kaitsesse või siis võimaluse korral ühtlasi nimetatud linn

---

<sup>325</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 30–32.

<sup>326</sup> 6. jvp ül – divül2 6.01.1919: ERA 518–1–159. L 70.

<sup>327</sup> Divül2 – üljuh 7.01.1919; 6. jvp ül – Opstaabül 7.01.1919; 6. jvp ül – Opstaabül 8.01.1919: ERA 496–2–13. L 144, 157, 187; Opstaabül – 6. jvp ül 7.01.1919; üljuh – 6. jvp ül 7.01.1919: ERA 496–2–14. L 58, 61, 77.

<sup>328</sup> Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 117–122.

<sup>329</sup> Üljuh – divül2, 6. jvp ül 8.01.1919: ERA 496–2–14. L 96.

<sup>330</sup> Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 7–8, 24, 27.

<sup>331</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 37.

vallutada. Laidoner lisan, et jätab kirjeldatud ülesannete läbiviimise mooduse väeülemate eneste otsustada: “Ainult ühte nõuan mina: julgeste edasi!”.<sup>332</sup> 1. soome vabatahtlike salga ülemale tegi ta ettepaneku, lükata kuni Rakvere hõivamiseni edasi salgale eelnevalt lubatud 3-ööpäevane puhkeperiood väeosa organiseerimiseks.<sup>333</sup> 12. jaanuaril saadeti Tallinnast salga käsutusse ka selle 4. kompanii.<sup>334</sup>

1. diviisi 10. jaanuaril jätkunud pealetung arenes edukalt, muutudes üldiselt demoraliseerunud vastase jälitamiseks, viimane osutas vaid harva tõsisemat vastupanu. Pitka poolt samal päeval Kundas maandatud Dessantpataljon, mis pidi sealt andma löögi Rakvere suunas, ei suutnud siiski vaenlase vastupanu Kunda lähedal murda. Pataljon taganes segaduses, misjärel tõmmati õhtul tagasi laevadele. Samas vallutasid Tapalt lähtunud soomusrongid 10. jaanuaril Rakke jaama, pärast mida kesköö paiku õhutas Laidoner 1. ratsapolku ning Järvamaa kaitsepataljoni julgemini Rakke suunas edasi tungima. Merejõududele andis ta samas käsu järgmisel päeval sooritada dessant “Rakvere poole”. 11. jaanuaril saavutasid ratsapolk ning Järvamaa pataljon Rakke jaama piirkonna, samas kui 1. diviis jõudis õhtuks Vainupea–Haljala–Hulja–Karitsa–Assamalla üldjoonele. Merejõud olid samal päeval Kundas taas maale saatnud Dessantpataljoni, mis hõivas nimetatud asula koos lähiümbrusega.<sup>335</sup>

2. diviisi rindel püsis olukord vahepeal, 10.–11. jaanuaril, suuremate muutusteta. Toimusid kohaliku tähtsusega kokkupõrked. Diviisi ülem oli 9. jaanuaril alluvatele vägedele Liivi lahe ja Võrtsjärve vahel teinud ülesandeks kaitse, samas kui asus ettevalmistama diviisi vasaku tiiva pealetungi Tartu sihis, nagu oli käskinud ülemjuhataja. Diviisi vasaku tiiva osad olid vahepeal ka pisut edasi nihkunud, seistes 11. jaanuaril Laiuse–Jõgeva–Puurmani–Laeva–Emajõe suudme üldjoonel.<sup>336</sup>

11. jaanuaril, pisut enne keskööd, määras Laidoner taas pealetungivate vägede ülesanded. 1. diviisi ning merejõudude esialgseks ülesandeks jäi endiselt Rakvere vabastamine, sealjuures 1. ratsapolk diviisi lõunatiival pidi liikuma Rakkest edasi üle Laekvere, Avinurme ja Tudulinna. Seega planeeris Laidoner Narva–Rakvere suunal tegutseva vaenlase grupeeringu lõunatiiva haaramist. 2. diviisi ülesandena nimetas ülemjuhataja Tartu

---

<sup>332</sup> Üljuh – divül1, divül2, 1. ratsapolgu ül, Järvamaa kapat ül, Merejõudude juh 9.01.1919: ERA 496–2–14. L 107–107p.

<sup>333</sup> Üljuh – 1. soome vabatahtlike salga ül 9.01.1919: ERA 495–10–22. L 11–11p.

<sup>334</sup> Kattai, M. Soome, lk 157.

<sup>335</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 85–133a.

<sup>336</sup> Laaman, E. Soomusrongide, lk 111; Maide, J. Ülevaade, lk 225–226, 235–236.

hõivamist, samas kui Valga sihil pidid diviisi osad kaitsesse jääma. Ta allutas sealjuures 2. diviisile Järvamaa kaitsepataljoni koos 1. suurtükiväepolgu 6. patareiga, mida pidi kasutatama Põhja-Tartumaa vabastamiseks.<sup>337</sup> Soomest tulnud teadete kohaselt (ilmselt oli tegu luureandmetega Soome väejuhatusest) oli vaenlasel samas käsil suuremate jõudude ümbergrupeerimine Petrogradist üle Pihkva Valgasse.<sup>338</sup> Ehkki detailides ebatäpne (suuremat ümbergrupeerimist Petrogradist ei toimunud), siis põhimõtteliselt oli see teade tegelikult toimuvaga kooskõlas. Vaenlase väejuhatuse vahepeal tehtud korralduste põhjal oli alates 8. jaanuarist Põhja-Eestisse 6. kütidiviisi selleks ajaks täienduseks saabunud või saabumas kaks kütipolku, üks pataljon ja paar eskadroni (kuni Narva langemiseni, 19. jaanuaril, lisandus Põhja-Eestisse veel üks kütipolk, üks salk ning kolm soomusrongi), samas kui Võru–Valga piirkonda oli koondatud või koondamisel täiendavalt kuus polku (enamus neist küll väikesearvulised), paar eskadroni ja üks soomusrong.<sup>339</sup>

1. diviis jätkas 12. jaanuaril pealetungi, mille tulemusena hõivati samal päeval Rakvere. 14. jaanuariks saavutas diviisi vasak tiib Purtse jõe joone, kus vaenlase katse tõsisemat vastupanu avaldada läbi kukkus. Samaks õhtuks asus diviis Purtse–Maidla–Tudu–Iisaku–Tudulinna–Lohusoo üldjoonel. Järgmisel päeval vastavalt kindralmajor Tõnissoni käsule pealetungi ei jätkatud, vaid puhati, et sealjuures ühtlasi diviisi staabi ning alluvate vahel sidet korraldada, millega kiirel edasitungil järjest suuremad raskused tekkisid. Kask puhkuseks ei kehtinud siiski 1. ratsapolgu jaoks, mis vastavalt Laidoneri 11. jaanuari direktiivile oli suunatud üle Tudulinna vaenlase lõunatiiba haarama. 1. diviisi parema tiiva osadel oli kontakt vastasega peale Rakke vallutamist kadunud – vaenlane põgenes paanikas Vasknarva suunas. See võimaldas 1. diviisi paremal tiival järgnevalt ilma oluliste takistusteta pealetungi arendada.<sup>340</sup>

<sup>337</sup> Üljuh – divül1, divül2, 1. ratsapolgu ül, Järvamaa kapat ül 11.01.1919: ERA 496–2–14. L 114.

<sup>338</sup> Operatiivstaabi Operatiivosakonna ülema allkirjastatud teade 11.01.1919: ERA 496–2–29. L 113.

<sup>339</sup> Punaarmee 6. kütidiviisi STP: ERAF 27–1–582a. L 33–37; 7. armee käsk 9.01.1919: ERAF 27–4–3. L 4–5; 7. armee juh – 6. kütidiviisi ül 10.01.1919: ERAF 27–4–1. L 167; kõnelus 7. armee staabül abi – 7. armee vasakpoolse lahingulõigu staabül, dateerimata (u. 9.01.1919): ERAF 27–4–2. L 112–113; 2. Novgorodi jalaväediviisi käsk 12.01.1919: ERAF 27–4–1. L 62–64; Levini teadaanne 18.01.1919: ERA 2124–1–806. Ln; 6. kütidiviisi ül – 7. armee staabül 18.01.1919: ERAF 27–4–1. L 171; Harjula, M. Suomalaiset Venäjän sisälissodassa 1917–1922. Helsinki, 2006, lk 126, 127; Meister, A. Endise eesti punase soomusrongiga kodusõjas. // Eesti punakaart ja punavägi kodusõjas. I. Moskva-Leningrad, 1934, lk 151; Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Т. 1. Москва, 1971, lk 499.

<sup>340</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 134–202.

Laidoner oli 12. jaanuaril, pärast teadet Rakvere vallutamisest, avaldanud Pitkale soovi, et see maandaks võimaluse korral dessandi Purtse jõesuus. Niiviisi lootis ta Rakverest Narva suunas taganeval vastasel tee ära lõigata, mille tulemusena vaenlane oleks loodetavasti vähemalt oma voorid ja suurtükid põgenemisel maha jätnud.<sup>341</sup> Kuid Pitka hindas, et paarirooduline Dessantpataljon tema käsutuses on taolise ülesande jaoks liiga nõrk,<sup>342</sup> mistõttu vastas, et dessanti teha ei saa, küll kavatses ta aga järgmisel päeval pommitada Narva lahe rannikut. Laidoner nõustus nüüd sellega, rõhutades, et eelkõige on vajalik Purtse jõe piirkonnas suurtükitule alla võtta mööda Narva maanteed taganev vastane.<sup>343</sup> Pitka pommitaski 13. jaanuaril nõutud rajooni; ühtlasi oli ta veel 12. jaanuaril Tallinnast nõudnud meremiine, mille saabumisel suunas hävitaja "Lennuki" 14. jaanuaril Kroonlinna mereteed mineerima.<sup>344</sup> Sealjuures oli Mereväe Koosseisu ja Tehnilise Varustuse Valitsuse ülem 2. järgu kapten Rudolf Schiller miinide väljasaatmisel saamatust ilmutanud ning 15. jaanuaril järgnes Laidoneri päevakäsk tema tagandamisest.<sup>345</sup> Pitka saabus 14. jaanuaril isiklikult Tallinnasse, kus asuti nüüd Dessantpataljonile veel kolmandatki roodu moodustama. Laidoner käskis selleks eraldada ühe 1. jalaväepolgu formeerimisel oleva roodu isikkoosseisu ning samuti tegi ta korralduse anda ajutiselt pataljoni käsutusse 50 meest 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalgast, mis oli moodustamisel Tallinnas.<sup>346</sup>

2. diviisi vasaku tiiva pealetungi algus Tartu suunas aga viibis, kuna V. Puskar pidas oma käsutuses olevaid jõude selleks liiga nõrgaks. 14. jaanuaril teatas diviisi staabiülem kapten Konrad Rotschild Tallinnasse, et vaenlasel on diviisi vastu täiendavalt koondamisel terve läti küttide brigaad (see oli tegelikult ka tõsi)<sup>347</sup> ning palus appi ühte soome pataljoni (paari päeva eest oli Tallinnasse saabunud Põhja Poegade rügemendi I pataljon). Soots vastas talle, et hetkel loetakse tähtsamaks pealetungi Narva suunal, ent võimaluse korral 2. diviisi toetatakse, milleks oligi juba terve rida korraldusi tehtud. Sealjuures oli samal hommikul

<sup>341</sup> Üljuh – Merejõudude juh 12.01.1919: ERA 496–2–14. L 129.

<sup>342</sup> Pitka, J. Minu, lk 86.

<sup>343</sup> Üljuh – Merejõudude juh 12.01.1919: ERA 496–2–14. L 126, 131–132; Merejõudude juh – Operatiivstaap 12.01.1919: ERA 496–2–13. L 252.

<sup>344</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 174, 175; Pitka, J. Minu, lk 88; Varma, A. Merevägi, lk 52–53.

<sup>345</sup> SÜP 15.01.1919: ERA 495–6–8. L 35.

<sup>346</sup> Peastaabi ül – 1. diviisi tagavarapataljoni ül 14.01.1919: ERA 497–1–30. L 13; Opstaabül – kindralmajor W. Hennings 14.01.1919: ERA 496–2–13. L 275; Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 200.

<sup>347</sup> Vt Punaarmee 2. Novgorodi jalaväediviisi käsk 18.01.1919: ERAF 27–4–3. L 39–40; Янель, К. От Пскова до Виндавы и обратно (1918–1919 гг.) // Война и Революция. Кн. II, 1928, lk 82.

Viljandisse saadetud äsjavaalminud Soomusauto nr 2 (“Tasuja”).<sup>348</sup> 13. jaanuaril oli Laidoner andnud Tallinna 1. kaitsepataljonile käsu, järgmisel päeval koos Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Iseseisva raskepatarei 2. rühmaga suunduda ešelonis üle Tapa Tartu suunas nii kaugele, kui võimalik, kus pidi 2. diviisi käsutusse astuma.<sup>349</sup> 14. jaanuaril lahkuski pataljon (ligi 900 tääki)<sup>350</sup> Tallinnast. Pataljoni pealinna maha jäänud tagavararoodu põhjal alustati 17. jaanuaril Tallinna 2. kaitsepataljoni formeerimist, mida rakendati järgnevalt sisekaitseks ning Tallinna 1. kaitsepataljonile täienduse väljaõpetamiseks.<sup>351</sup>

15. jaanuaril lahkusid Tallinnast 2. diviisi käsutusse eelmisel päeval antud korralduste põhjal ühtlasi Kitsarööpaline soomusrong nr 2 (formeeritud Laidoneri korraldusel alates 7. jaanuarist<sup>352</sup>), baltisakslastest moodustatud Tallinna kaitseliidu 7. jaoskonna üksik rood (186 inimest), samuti Tartust pärit sõjapõgenikest äsja formeeritud Tartu kaitserood.<sup>353</sup> Mäletatavasti oli Laidoneri poolt 2. diviisi käsutusse eelnevalt antud ka Järvamaa kaitsepataljon, kuid mitmesugustel põhjustel ei suutnud diviisi staap sellega enne 16. jaanuarit sidet luua. Pataljoni ülem koondas väeosa vahepeal, 14. jaanuariks, omal initsiatiivil Torma–Mustvee piirkonda.<sup>354</sup> Ühtlasi anti Puskarile 14. jaanuaril ülemjuhataja poolt lubadus saada toetuseks Põhjakorpuse Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk (endine Idasalk), mille osad asusid sel hetkel Raplas ja Tallinnas. 2. diviisi ülem kavatses salka kasutada löögiks piki Peipsi rannikut Mehikoorma suunas, samas kui ülejäänud diviisi vasaku tiiva osad pidid põhjast ja loodest Tartu suunas pealetungi arendama. Lisaks kavatses ta samaaegselt anda löögi Pikasilla–Puka suunas vaenlase Tartu grupeeringu tagalasse.<sup>355</sup> Laidoner tegi sellesse plaani siiski korrektiivi, tehes korralduse vene valgete koondsalka, mille lubas 16. jaanuaril Raplast Õisu jaama saata, kasutada hoopis löögiks üle Pikasilla Räpina suunas, eesmärgiga

<sup>348</sup> Kõnelus Opstaabül – divstaabül 2 14.01.1919: ERA 496–2–13. L 277–278.

<sup>349</sup> Üljuh – Tallinna 1. kapat ül 13.01.1919: ERA 496–2–14. L 136.

<sup>350</sup> Sõjavägede ülemjuhatus STP: ERA 495–10–19. I osa, l. 36p.

<sup>351</sup> Vt Tallinna 2. kaitsepataljoni päevakäsud: ERA 569–1–7. Ln.

<sup>352</sup> Opstaabül – Sadamatehase inspektor 7.01.1919: ERA 495–10–6. L 23.

<sup>353</sup> Opstaabül – Tallinna Kaitseliidu 7. jaoskonna ül 14.01.1919: ERA 496–2–14. L 151; Opstaabül – Krs nr 2 ül 14.01.1919: ERA 496–2–14. L 140; üljuh – divül 2 14.01.1919: ERA 496–2–14. L 121–121p; Tallinna Kaitseliidu 7. jaoskonna üksiku roodu STP 15.01.1919: ERA 570–1–9. Ln.

<sup>354</sup> Kanep, K. Mälestusi Vabadussõjast 18.12.18.–05.02.19. // Sõdur. 1938, nr 50/51/52, lk 1272; Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 166, 182; kõnelus Opstaabül – divstaabül 2 14.01.1919: ERA 496–2–13. L 277–278.

<sup>355</sup> Kõnelus üljuh – divül 2 14.01.1919: ERA 496–2–13. L 274–274p.

vaenlase Tartu grupeeringu taganemistee lõuna sihis niiviisi täielikult ära lõigata.<sup>356</sup> Koondsalga väljasaatmine järgnevalt küll millegipärast venis ning Õisu jaama jõudis see (umbes 900 inimest, 2 suurtükki) 18. jaanuariks.<sup>357</sup>

14. jaanuaril kell 23 andis Laidoner ka direktiivi, milles tegi 1. diviisile ülesandeks, vallutada koostöös laevastikuga Narva, ning võtta enda alla Narva jõe liin. 2. diviis pidi vallutama Tartu. Mõlemad diviisiülemad said vabaduse pealetungi algusaeg määrata oma äranägemise järgi, kuid tegutseda tuli põhimõttel: “julgesti edasi”.<sup>358</sup> Samas direktiivis oli ühtlasi kästud: “Kapten Partsi soomusrongid peavad mõlemaid diviise ligi aitama”, mida on tõlgendatud<sup>359</sup> kui Partsi allutamist operatiivselt otse ülemjuhatajale. Kuid peab märkima, et tegemist on siiski vaid ühe tõlgendamisvõimalusega, sest seda võib ju ühtlasi mõista kui korraldust 1. diviisi ülemale, kellele Parts seni oli allunud, anda soomusrongide näol toetust ka 2. diviisile. Lisaks peab oletama, et kui Laidoner tõesti otsustanuks soomusrongide juhti operatiivselt otse endale allutada, siis oleks ta vastava otsuse ka selgesti formuleerinud. Nagu peagi näeme, faktiliselt kujunes olukord peagi aga selliseks, et soomusrongid eesotsas oma juhatajaga koondusid kõik 2. diviisi käsutusse.

Koostades 14. jaanuaril alles kavasid Tartu vallutamiseks, ei teadnud ei ülemjuhatus ega ka 2. diviisi ülem, et linn oli veel samal päeval kella 14 ajal vabastatud L.-r. soomusrongide nr 1 ja 2 ning nendega 13. jaanuaril Mõisamaa kandis ühinenud Leitnant Kuperjanovi partisanisalga poolt. Nimelt olid soomusrongide ülemad eesotsas kapten Partsiga otsustanud veel 12. jaanuari õhtul, arvestades raudteesildade rikutust Tapa–Rakvere suunal, mistõttu rongid ei saanud seal lahingutegevusest osa võtta, suunduda Tartut vallutama. Seda tehti ilma 1. diviisi ülema loata ning tema järgnevat korraldust, tagasi pöörduda, eirates.<sup>360</sup> Soomusrongide retke edukuse tõttu jäi see asjaolu järgnevalt siiski ilmselt tähelepanuta. Nimelt tõi Parts ja tema soomusronglaste initsiatiiv, mida võib ka iseloomustada kui hulljulgest, kaasa Tartu Eesti vägede kätte langemise olukorras, mil edasitungi kiirus oli, arvestades asjaolu, et vaenlane oli alustanud Lõuna-Eestisse täiendavate jõude koondamist, maa vabastamise seisukohalt väga oluline. Pealegi alustasid enamlased nende kätte veel jäänud Eesti alal mobilisatsiooni Punaarmeesse – Põhja-Eestis 13.–14. jaanuaril ning Lõuna-

<sup>356</sup> Üljuh – divül2 14.01.1919: ERA 496–2–14. L 121–121p.

<sup>357</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 94.

<sup>358</sup> Üljuh – divül1, divül2, Soomusrongide juh 14.01.1919: ERA 496–2–14. L 122.

<sup>359</sup> Vt nt Kivimägi, F. 1. diviisi: ERA 2124–3–419. L 19.

<sup>360</sup> Irv, A. Soomusrongil, lk 124; Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 169–170, 191.

Eestis 21. jaanuaril.<sup>361</sup> Tartule antud löögi hoogsuse tõttu ei suutnud vaenlane lõhkuda ka raudteesilda Emajõel, mille parandamine oleks pikemat aega võtnud. Laidoner ise ei kõhelnud hiljem rõhutamast, et Tartu langemine Eesti vägede kätte 14. jaanuaril tulenes täielikult Parts'i ja Kuperjanovi initsiatiivist.<sup>362</sup> Tartu vabastamise esimese aastapäeva pidulikul tähistamisel teatas Laidoner, et tal isegi polnuks moraalset õigust anda niivõrd suurt ülesannet, nagu Tartu vallutamine, arvult niivõrd väikestele jõududele, kui seda olid soomusrongid ja kuperjanovlased.<sup>363</sup>

Tallinnas saadi teade Tartu vallutamisest hiljemalt 15. jaanuari ennelõunal kell 9.<sup>364</sup> Samal päeval jõudis Tartusse 2. diviisi ülem Puskar koos diviisi operatiivadjutandi kindralstaabi staabikapteni, Viktor Mutiga, samuti Tallinna 1. kaitsepataljon ja 2. polgu I pataljon. Nimetatud osad suunas diviisi ülem Aakaru–Reola–Kaagvere joonele Tartust lõunas, jätkates samas Tartu piirkonda täiendavate vägede koondamist.<sup>365</sup> Soomusrongide juhataja kapten Parts nõustus samuti V. Puskari käsutusse asuma.<sup>366</sup> Operatiivstaabi korraldusel alustati samal ajal kiiresti traatsideühenduse korrastamist Tapa ja Tartu vahel.<sup>367</sup> Peagi suudeti luua telefoniühendus, ent 17. jaanuari seisuga katkes see pikemaks ajaks liinide rikkumise tõttu. Telefoniside Viljandi ja Tartu vahel toimis vaid üle Põltsamaa ja Jõgeva; otseühenduse sisseseadmiseks puudus esialgu traat või kaabel.<sup>368</sup> Vahepeal, 16. jaanuaril, oli vaenlane Tartust lõunas asunud linna suunas vastupealetungile ja saavutanud ka mõnevõrra edu, lüües 2. diviisi osad taanduma. Taolises olukorras saatis diviisi juhatus Tartust ülemjuhatajale abipalve hiljemalt järgmiseks hommikuks Tartusse täiendavaid jõude saata.<sup>369</sup> Laidoner andis seepeale 1. diviisile käsu, kui vähegi võimalik, kõik soomusrongid Tartusse saata. 2. diviisile rõhutas ta, et Tartut loovutada ei tohi ning lubas järgmisel hommikul Tallinnast appi saata ühe

---

<sup>361</sup> Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917–1920). II köide. Tallinn, 1982, lk 195.

<sup>362</sup> Meie riigi pind peab olema meile püha. Ülemjuhataja J. Laidoneri kõned Tartus. // Päevaleht. 16.01.1939, lk 6.

<sup>363</sup> Tartu linna ja maakonna vabastamise aastapäeva pühitsemine 14. jaanuaril 1920. // Postimees. 15.01.1920, lk 1.

<sup>364</sup> Vt divistaabül2 – Operatiivstaap 15.01.1919: ERA 496–2–13. L 284.

<sup>365</sup> Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 43–44.

<sup>366</sup> Mutt, V. Kui Tartu lõpulikult vabanes... // Aja-Kaja. 1929, nr 2/3, lk 71.

<sup>367</sup> Vt Opstaabül – kõik jaamaülemad ja -komandandid Tapast Tartuni 16.01.1919: ERA 496–2–14. L 164.

<sup>368</sup> Vt Opstaabül – teedeminister 17.01.1919: ERA 495–10–24. L 29; kõnelus Opstaabül – divistaabül2 17.01.1919: ERA 496–2–13. L 308; divistaabül2 – üljuh 17.01.1919: ERA 495–10–24. L 30.

<sup>369</sup> 2. diviisi staap – üljuh 16.01.1919: ERA 496–2–13. L 298–298p.

eskadroni.<sup>370</sup> Tegelikult oli 1. diviisi ülem veel 15. jaanuaril andnud loa ühele kahest tema käsutusse jäänud soomusrongist (nr 3 ja hiljuti formeeritud nr 4) Tartusse minna, misjärel peagi järgnes sellele ilmselt omavoliliselt teinegi (nr 4).<sup>371</sup> Seega olid 16. jaanuariks kõik neli laiarööpalist soomusrongi tegelikult juba Tartus. Ülemjuhataja lubatud eskadron – 2. ratsapolgu 1. eskadron – moodustati Tallinnas 17. jaanuaril mõne tunni jooksul ning jõudis 18. jaanuaril 85-mehelises koosseisus Tartusse.<sup>372</sup> Vahemärkusena olgu lisatud, et 2. ratsapolgu moodustamiseks oli Laidoner käsu andnud 16. jaanuaril ning 18. jaanuaril lahkus formeeritav polk tema korraldusel Tallinnast Viljandisse 2. diviisi alluvusse, kus polgu moodustamine pidi jätkuma.<sup>373</sup> Vaenlase edu Tartu all jäi aga ajutiseks ning see likvideeriti veel 17. jaanuaril 2. diviisi osade vastulöögiga. Soomusrongid hõivasid samal päeval Elva ning Tartu kaitsepataljon oli veel eelmisel päeval enda alla võtnud Rõngu, kust 17. jaanuaril küll Valguta mõisa juurde tagasi tõmbus.<sup>374</sup> 2. diviisi paremal tiival polnud olukorras vahepeal, 12.–17. jaanuaril, olulisi muutusi toimunud, endiselt leidsid aset kohaliku tähtsusega kokkupõrked. 12. jaanuari õhtul oli diviisi ülema nõusolekul 6. polgu osade poolt küll maha jäetud Ruhja, kust põhja suunas Kirbla ümbrusesse tagasi tõmbuti. Ruhjast taandumise peapõhjuseks oli sealse kohaliku läti elanikkonna seas levinud vaenulik suhtumine Eesti vägedesse.<sup>375</sup>

1. diviisi pealetung Narva suunas oli vahepeal samuti jätkunud, 16. jaanuaril vallutati Jõhvi. Samal päeval sai Viru kaitserood ülemjuhatuselt käsu lahkuda Tallinnast 1. diviisi käsutusse, kus seda tuli kasutada korrapidamisel Narvas.<sup>376</sup> 16. jaanuari hommikul suundus Tallinnast Kundasse laevastik Pitka juhtimisel, pardal kolmerooduliseks kasvanud Dessantpataljon. Kundasse oli vastavalt ülemjuhataja käsule koondatud 1. soome vabatahtlike salk, et seda samuti dessandiks kasutada. Salga laevastiku pardale laadimine lõppes ööl vastu 17. jaanuarit, misjärel Pitka Narva lahele suundus, kus valis Utria küla lähedase ranna dessandi maabumise kohaks. Nagu Tallinnas eelnevalt kokku oli lepitud, pidi maabunud dessant andma löögi Narva suunas, et niiviisi 1. diviisi ees asuvate vastase jõudude

<sup>370</sup> Opstaabül – divül1 16.01.1919; üljuh – divül2, divstaabül2 16.01.1919: ERA 496–2–14. L 158–159.

<sup>371</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 215–216.

<sup>372</sup> 2. ratsapolgu ül – divstaabül2 26.02.1919: ERA 518–1–6. L 81; 2. ratsapolgu ül – Opstaabül 17.01.1919: ERA 496–2–13. L 305; Tartu jaama komandant – divül2 18.01.1919: ERA 518–1–159. L 289.

<sup>373</sup> SÜP 16.01.1919: ERA 495–6–8. L 40; 2. ratsapolgu PVK 18.01.1919: ERA 620–2–1. L 6.

<sup>374</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 37. L 44–50.

<sup>375</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 236–238; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 124–125.

<sup>376</sup> Opstaabül – Viru kaitseroodu ül 16.01.1919: ERA 495–10–16. L 249.



taandumistee ära lõigata. Tallinnas oldi eelnevalt tegelikult arutatud ka Narva-Jõesuus maabumise võimalust, ent Pitka hindas seda siiski liiga riskantseks, oletades, et vaenlane võib just selles piirkonnas dessanti oodata, mis osutus hiljem ka tõeks. Tugeva lainetuse tõttu suudeti 17. jaanuaril maandada vaid kaks soome kompaniid, mis vallutasid Utria ning Laagna mõisa. 1. diviisi osad jõudsid samaks õhtuks Konju–Vasavere–Kuremäe üldjoonele, kust 18. jaanuaril edasitung jätkus. Vaenlane rakendas Narva piirkonnas lahingusse küll värskaid vägesid, ent tegemist oli valdavalt madala lahinguvõimega väeosadega. 18. jaanuari hommikul õnnestus Utria all maandada ka dessandi peajõud, misjärel vallutati Narva-Jõesuu ning õhtuks ka Narva linna põhjaosa. Vaenlase peajõudude taganemist õhtul ja järgmise öö jooksul üle Narva sildade jõe idakaldale siiski takistada ei suudetud ning hommikul lasi vastane sillad ka õhku. Ülemjuhatus roll kõnealuse operatsiooni juures seisnes 1. diviisi ja merejõudude tegevuse kooskõlastamises, mis oli aga tugevasti raskendatud, kuna nii merejõududel, eriti aga 1. diviisil oli alluvatega side puudulik ning informatsioon kulges aeglaselt. Nii tegeleski ülemjuhatus dessandi ajal peamiselt merejõudude juhataja ning 1. diviisi staabi vahel teadete vahendamisega (mis küll sageli olid vananenud) ning mõlema pealetungile julgustamisega. 18. jaanuaril kell 12.30 oli Laidoner ka käskinud 1. diviisil peale Narva vallutamist hõivata Jaanilinn. Narva jõe liini käskis ta pärast selle hõivamist kaitsta aktiivselt, milleks Narva piirkonnas pidi hõivatama jõe mõlemad kaldad. 19. jaanuaril langesidki Narva ja Jaanilinn täielikult Eesti vägede kätte ning 20. jaanuariks võeti enda alla kogu Narva jõe läänekallas Narva lahest kuni Peipsi järveni. 1. diviisi staap asus Vaivara jaama.<sup>377</sup> 20. jaanuaril otsustas Eesti valitsus peaministri ettepanekul Laidoneri, tema seniseid teeneid arvestades, mille tulemuseks oli Tartu ning Narva tagasivõtmine, kindralmajoriks ülendada.<sup>378</sup>

Nagu juba märgitud, olid vahepeal Soomest Eestisse hakanud saabuma ka teise Soome vabatahtlike väeosa – Põhja Poegade rügemendi – allüksused. Rügement saabus Eestisse ajavahemikul 12.–23. jaanuarini. Samuti jõudis 17. jaanuaril Tallinnasse Soome vabatahtlike vägede juhataja kindralmajor Paul Martin Wetzer koos tema käsutuses oleva staabiga. Tallinnas leidis kõigepealt aset sinna saabunud rügemendi allüksuste varustamine ning relvastamine, mis aga kulges varustuse puuduse tõttu vaevaliselt. Eemaldamaks vabatahtlikke demoraliseerivast linnakeskkonnast, saadeti rügemendi I pataljon kindralmajor

---

<sup>377</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 204–304.

<sup>378</sup> Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll 20.01.1919: ERA 31–1–13. L 39p.

P. M. Wetzteri ettepanekul 19. jaanuaril Tallinnast Tapale. Peagi saabusid Soomest rügemendi ülejäänud allüksused, seajuures 23. jaanuaril II pataljon. Samal päeval jõudis Eestisse ühtlasi 1. soome vabatahtlike salga 5. kompanii; viimane suunati seejärel oma väeosa juurde Narva rindele.<sup>379</sup> 7. veebruaril saabus Tallinnasse veel neli 76-mm suurtükki, mis Mannerheimi poolt isiklikult Wetzteri käsutusse olid antud. Suurtükkide baasil moodustati Soome vabatahtlike väeosade välipatarei, mis jäi esialgu Wetzteri alluvusse.<sup>380</sup> Kokku saabus Eesti Vabadussõtta ligi 3950 Soome vabatahtlikku, sealhulgas 3700 rindeväeosade koosseisus.<sup>381</sup>

## 6.2. Vastupealetungi teine faas: vaenlase väljatõrjumine Lõuna-Eestist

Kui Põhja-Eesti puhastati vaenlasest 20. jaanuariks täielikult, siis Kagu-Eesti, Lõuna-Viljandimaa ning Valga olid endiselt veel Punaarmee võimuses. 17. jaanuari õhtu seisuga asus Eesti 2. diviisi parem tiib Liivi lahe ja Võrtsjärve vahel Ikla–Kirbla–Karksi-Nuia–Pikasilla üldjoonel ning vasak tiib idapool Võrtsjärve Valguta–Elva–Reola–Kaagvere liinil. Diviisi paremal tiival oli olukord pikemat aega olnud võrdlemisi stabiilne, toimus vaid kohaliku tähtsusega lahingutegevus. Vastaspooled lugesid oma jõude siin veel liiga nõrgaks, et suuremat pealetungi üritada. 2. diviisi vasakul tiival olid Eesti väed pärast Tartu vallutamist mäletatavasti lõõnud tagasi vaenlase vastupealetungikatse Tartule ning samas Tartu–Valga suunal mõnevõrra edasi liikunud. 18. jaanuaril andis diviisi ülem alampolkovnik Puskar operatiivkäsu<sup>382</sup>, mille kohaselt pidi diviisi tsenter pealetungile asuma, esialgse eesmärgiga vallutada Ruhja–Talli–Tõrva–Puka–Elva joon. Tartu–Võru sihil pidid diviisi osad esialgu kaitsesse jääma – ilmselt ei peetud oma jõude sellel suunal tegutsemiseks hetkel piisavaks.<sup>383</sup>

Pealetungile läinud 2. diviisi parema tiiva osadel oli järgnevatel päevadel edu siiski visa tulema. Eesti vägede kätte langesid 18.–21. jaanuaril küll Taagepera, Ruhja, Nauksi ja

---

<sup>379</sup> Göös, H. Mälestusi. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 191; Helanen, V. Suomalaiset, lk 154, 302, 345–348, 351–357; Soome uued abiväed Tallinna jõudnud. // Päevaleht. 13.01.1919, lk 1; Tamminen, J. Põhja-Poegade võitlusi Valga pärast. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936, lk 109.

<sup>380</sup> Kõnelus Lõunarinde juh – Opstaabül 16.02.1919: ERA 495–10–37. L 441p; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. II: ERA 2124–3–1170. L 6a–6b.

<sup>381</sup> Zetterberg, S. Suomi, lk 161.

<sup>382</sup> ERA 518–1–145. L 9–9p.

<sup>383</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 51.

Pikksaare, kuid 23. jaanuaril oldi sunnitud viimane maha jätma. Samas pani vaenlane tugevasti vastu Kärstna–Tõrva suunal, võitlused siin kulgesid vahelduva eduga, 22. jaanuaril õnnestus Eesti vägedel siiski Tõrva vallutada. Võrtsjärve idakaldal Puka suunas peale tungivad väed olulist edu ei suutnud saavutada. Soomusrongide edasitung oli takistatud purustatud silla tõttu Elva juures, mille parandamine kestis 22. jaanuarini. Tartu–Võru suunal olid 2. diviisi osad 18. jaanuaril liikunud Vissi–Vooreküla joonele, jälitades end mõnevõrra Võru suunas tagasi tõmmanud vastast.<sup>384</sup> Kuna 2. diviisi staabiülemal kinnitusel avaldas lõunarindele toetuseks saabunud Soomusauto “Tasuja” nii oma kui ka vaenlase vägede meeoleole tugevat mõju, andis Operatiivstaabi ülem 20. jaanuaril korralduse asuda veel kahe soomusauto ehitamisele.<sup>385</sup>

22. jaanuari hommikul suundus Laidoner Tallinnast rongiga Tartusse isiklikult olukorraga 2. diviisi rindel tutvuma ning diviisi juhatusega edasise tegevuse üle läbi rääkima. Ülemjuhataja kohuste täitjaks Tallinnas määras ta oma rindelviibimise ajaks Sootsi,<sup>386</sup> mis oli tavaline praktika ka Laidoneri järgnevate rindelkäikude puhul. Tartusse jõudnud Laidoner käskis, pärast vestlust Puskariga, Sootsil tagant kiirustada Viljandis asuvat 2. diviisi staabiülemat kapten Rotschildi, et see alustaks pealetungi Pikasilla–Puka sihis, et anda nõnda löök Tartu–Valga suunal tugevat vastupanu osutava ning ka üha enam aktiivsust ilmutava vaenlase seljataha.<sup>387</sup> 2. diviisi staabiülem tegutses nimelt lääne pool Võrtsjärve asuva 2. diviisi rindelõigu operatiivjuhina, samas kui Tartus paikneva diviisiülemal tähelepanu oli keskendunud rindelõigule ida pool Võrtsjärve. Pealetungi üle Pikasilla Puka sihis siiski ei järgnenud, kuna selleks puudusid vabad jõud. Eelnevalt sel eesmärgil kasutada kavatsatud Ataman Bulak-Balakhovitši koondsalk oli tegelikult 20. jaanuaril suunatud tugevduseks Tõrva suunale ning oli seal seotud lahingutega.<sup>388</sup>

22. jaanuari õhtul lahkus Laidoner ühes 2. diviisi ülemaga Tartust rongiga rindele Elva jaama, et kohtuda Soomusrongide juhatajaga kapten Partsiga. Vaadanud kõigepealt üle Nõo jaamas seisnud L.-r. soomusrongi nr 1 meeskonna ning seejärel Elva jaamas ka L.-r. soomusrongide nr 2 ja 3 meeskonnad,<sup>389</sup> järgnes nõupidamine ülemjuhataja vagunis. Kuna

<sup>384</sup> Maide, J. Ülevaade, lk 238–239; Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 53–57.

<sup>385</sup> Divistaabül2 – Opstaabül ja viimase resol 20.01.1919: ERA 496–2–13. L 362.

<sup>386</sup> SÜP 22.01.1919: ERA 495–6–8. L 47.

<sup>387</sup> Üljuh – Opstaabül 22.01.1919: ERA 496–2–13. L 388.

<sup>388</sup> Vt 2. diviisi operatiivkäsk 20.01.1919: ERA 518–1–145. L 10.

<sup>389</sup> Vt Laaman, E. Soomusrongide, lk 131–132; Les. Punaste kannul Tartust Valga poole. // Vabadussõja Tähistel. 1938, nr 2, lk 64; Meos, E. Vapramäe–Uderna–Kirepi. Isiklikke mälestusi ja elamusi Vabadussõjast

vaenlane oli tugevdanud Tartu–Valga suunda läti kütiväeosadega, siis tõstatus küsimus täiendavate jõudude koondamisest soomusrongide toetuseks. Puskar oli ilmselt veel eelnevalt lubanud Partsile toetuseks saata kolm roodu Tartu lähedal reservis asuvast Järvamaa kaitsepataljonist,<sup>390</sup> kuid näib, et kõnealusel nõupidamisel otsustati need hoopis asendada Leitnant Kuperjanovi partisanipataljoniga, mis seni samuti Tartus varus oli asunud, kus teda isikkoosseisuga täiendati. Laidoner lootis ligematel päevadel Valga suunale saata ühtlasi ühe soome pataljoni ning seejärel veel teisegi (ilmselt käis jutt Põhja Poegade rügemendist). Parts luges võimalikuks, kirjeldatud jõudude saabumise järel, Valga ka vallutada.<sup>391</sup> 23.–24. jaanuari jooksul saabuski partisanipataljon Tartust Soomusrongide juhataja käsutusse.<sup>392</sup> Soomusrongid jätkasid samas Valga sihis pealetungi veel 23. jaanuaril, mis esialgu kulges küll vaevaliselt. Olgu lisatud, et samal päeval langes Parts haavatasaamise tõttu pikemaks ajaks rivist välja, mistõttu Soomusrongide juhataja kohuseid asus täitma kapten Anton Irv.<sup>393</sup>

Laidoner vaatas 23. jaanuaril üle Tartu lähedal Ropka mõisas 2. diviisi reservis seisvaid Järvamaa kaitsepataljoni osi ning Luunja mõisas asuva 2. polgu II pataljoni.<sup>394</sup> Jõudnud 24. jaanuaril Tallinnasse ning võtnud seal ülemjuhataja kohused Sootsilt taas üle,<sup>395</sup> kutsus Laidoner sinna läbirääkimisteks parajasti Narvas 1. soome vabatahtlike salga juures viibiva kindralmajor Wetzeri.<sup>396</sup> Peale selle, ilmselt olles pärast läbirääkimisi Põhja Poegade rügemendi ülemaga veendunud, et rügemendi I pataljon Tapal on lahinguvalmis, teatas Laidoner II pataljoni planeeritavast saabumisest Tartusse 26. jaanuaril, misjärel pidi peagi järgnema veel teinegi soome pataljon koos patareiga. Tõsi, Laidoner polnud seda otsust Wetzoriga tegelikult veel kooskõlastanud, mida lootis teha viimase Tallinnasse saabumisel.<sup>397</sup> Wetzer oli veel kuni selle ajani lootnud kõiki Soome väeosi Narva rindele koondada, ent veendi Laidoneri poolt pärast Tallinnasse saabumist ümber, kui talle osutati vajadust Põhja

---

// Aja-Kaja. September, 1929, lk 21; Lrs “Kapten Irv” STP: ERA 2477–1–8. L 8p; Tartust Pritsuni. (Meie erisõjakirjasaatjalt.) // Päewaleht. 29.01.1919, lk 1; Villemi, P. Kindral Laidoner: ERA 2124–3–229. L 3–4.

<sup>390</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 60.

<sup>391</sup> Laaman, E. Soomusrongide, lk 133–134; Parts, K. Kas võit või surm (2. osa), lk 28.

<sup>392</sup> Pirn, O. Ülevaade: ERA 2124–3–1004. L 33.

<sup>393</sup> Laaman, E. Soomusrongide, lk 134–137.

<sup>394</sup> Matson, H. 2. jalaväe polgu 5. rooduga Aido külast Irboska alla. 10. jaan.–17. veebr. 1919. a. // Sõdur. 1929, nr 50/51/52, lk 1314–1315; 7. jalaväe polk, lk 1408–1409; 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 12p.

<sup>395</sup> SÜP 24.01.1919: ERA 495–6–8. L 49.

<sup>396</sup> Üljuh – divül1 24.01.1919: ERA 496–2–14. L 216.

<sup>397</sup> Vt üljuh – divül2 24.01.1919: ERA 495–10–22. L 24; üljuh – Põhja Poegade rügemendi ül 24.01.1919: ERA 496–2–14. L 214.

Pöegadega hoopis lõunarinnet tugevdada.<sup>398</sup> Samas lubati Wetzerile lõunarinde juhataja ametikoht anda. 25. jaanuaril järgnes ka Laidoneri käsk Wetzeri Lõunarinde ajutiseks juhatajaks nimetamisest. Talle pidid alluma kõik Lõuna-Eestis tegutsevad väed. Rinde esialgseks ülesandeks püstitas Laidoner samas Valga ja Võru vallutamise. Pealetungi selleks võis Wetzer alustada oma äranägemise järgi valitud ajal, kuid siiski soovitatavalt mitte hiljem kui 29. jaanuaril.<sup>399</sup> Wetzer lahkus Tallinnast Tartusse oma uuele ametikohale 27. jaanuari hommikul,<sup>400</sup> olles enne seda Laidoneri ja Sootsiga rinde pealetungiplaani suhtes läbi rääkinud. Sootsi mälestuste kohaselt oli Wetzer sealjuures nõustunud ülemjuhatuses kavadega.<sup>401</sup> Wetzeri Lõunarinde juhatajaks nimetamise puhul peab ühtlasi rõhutama, et tema näol oli tegemist rinde operatiivjuhiga, samas kui kõik administratiivküsimused jäid endiselt 2. diviisi ülema ülesandeks. Lõunarinde juhatajal aga oma staap puudus, mistõttu rinde operatiivjuhtimiseks pidi ta kasutama 2. diviisi staapi Tartus. Wetzeri käsutuses oli tegelikult küll ka Soome vabatahtlike vägede staap, mis jõudis 28. jaanuaril<sup>402</sup> Tartusse, kuid see oli mõeldud Soome abivägede juhtimiseks ja administreerimiseks. Niisiis asus Wetzer lõunarinde operatiivjuhina täitma ülesandeid, mis olid enne seda olnud 2. diviisi ülema alampolkovnik Puskari õlul. Viimase ülesandeks operatiivjuhina jäi nüüdsest vaid sõjategevuse juhtimine Kagu-Eestis, mis ilmselt võimaldas tal endisest rohkem tähelepanu pöörata diviisi tagala organiseerimisele.<sup>403</sup> Selge on aga, et Wetzeri eelnev määramine Lõunarinde juhatajaks oli eelkõige poliitiline otsus, mitte niivõrd lõunarindel kujunenud olukorrast lähtuv. Wetzerile sooviti ilmselt anda võimalikult tähtis roll, rahuldamaks nõnda teda toetavaid Soome valitsusringkondi, sealhulgas Mannerheimi.<sup>404</sup> Eesti ülemjuhatuses tõelist suhtumist Wetzerisse iseloomustab küllap Sootsi soovitus, seletada märtsi alguses Eestisse saabunud Ameerika Ühendriikide sõjaväemissioonile, et lõunarinde “elu ja hing on polkovnik Puskar, nii et Wetzer on meile kaela määratud selle abi eest, mis nad (soomlased – R. R.) meile annavad”.<sup>405</sup>

---

<sup>398</sup> Laaman, E. Soomusrongide, lk 179, 180.

<sup>399</sup> Üljuh – Lõunarinde juh, divül1, divül2, 3. jvp ül, 6. jvp ül 25.01.1919: ERA 496–2–14. L 223–223p.

<sup>400</sup> Kõnelus Opstaabül – divstaabül2 27.01.1919: ERA 496–2–13. L 464.

<sup>401</sup> E. Laamani märkmed vestlusest J. Sootsiga, dateerimata: ERA 827–1–5. L 28p.

<sup>402</sup> Helanen, V. Suomalaiset, lk 156.

<sup>403</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 64–65.

<sup>404</sup> Vt ka Kalm, H. Pohjan, lk 168.

<sup>405</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – Kinstaabül u. 7.03.1919: ERA 495–10–79. L 408.

Laidoneri meenutuste põhjal võib järeldada, et suhteid Wetzoriga püüti siiski alati headena hoida.<sup>406</sup>

Vahepeal oli olukord 2. diviisi rindelõigus mõnevõrra halvenenud. Ehkki Tartu–Valga suunal hõivasid Eesti väed 25. jaanuariks pärast ägedaid võitlusi Puka jaama, oli vaenlane Valga–Viljandi sihil 24. jaanuaril vastupealetungile asunud, vallutades Tõrva. 25. jaanuaril taganesid Eesti väed siin Murikatsi–Suislepa joonele.<sup>407</sup> Kõnealusel suunal 2. diviisi koosseisus tegutseva operatiivgrupi ning samaaegselt 3. jalaväepolgu ülem alampolkovnik Eduard-Alfred Kubbo hindas samal päeval kõneluses Operatiivstaabi ülemaga olukorda talle alluvas rindelõigus tõsiseks ning palus abiks täiendavaid jõude. Soots vastas, et ainukeseks reserviks ülemjuhatuses käsutuses on hetkel Põhja Poegade rügement, mida aga kavatsetakse kasutada pealeungiks Tartu–Valga sihil. Soots päris samas E. Kubbolt, kas viimase staap oleks võimeline ühtlasi juhtima 6. polgu (polgule oli sel hetkel operatiivselt allutatud ka Pärnu kaitsepataljon) tegevust diviisi paremal tiival või oleks selleks tarvis luua eraldi brigaadistaap. Kubbo arvas, et tema operatiivgrupi staap on taoliseks ülesandeks liiga väike. Soots pidas seejärel nõu Laidoneriga, andes selle tulemusena Kubbole edasi ülemjuhataja korralduse, mille kohaselt pandi Kubbole ajutiselt brigaadiülema kohused, sealjuures pidi ta enda käsutusse võtma 2. diviisi staabi sidesõlme Viljandis.<sup>408</sup> Seega moodustati 25. jaanuaril Võrtsjärve ja Liivi lahe vahel tegutsevatest vägedest 2. diviisi brigaad. Sealjuures kui endise Vene armee jalaväediviiside brigaadiülemate juures tegelikult eraldi staap puudus, siis 2. diviisi brigaadi puhul loeti see vajalikuks luua, kuna brigaad tegutses iseseisval operatsioonisuunal. 2. diviisi staap viidi 26. jaanuaril Viljandist üle Tartusse.<sup>409</sup> Brigaadi staabi formeerimiseks käskis Laidoner komandeerida inimesi 2. diviisi staabist, sealjuures diviisi staabiülem kapten Rotschild pidi ajutiselt Viljandisse brigaadi staabiülema kohuseid täitma jääma.<sup>410</sup> 28. jaanuaril määrati brigaadi ülemaks alampolkovnik P. Kann.<sup>411</sup>

2. diviisi ülem V. Puskar kavatses 26. jaanuaril, olukorra kergendamiseks Viljandi–Valga suunal, anda Puka piirkonnast üle Pikasilla lõök vastase Viljandi sihil tegutseva grupeeringu tiivale, milleks kavatses kasutada Tartusse oodatavaid soomlasi. Kuid Laidoner

---

<sup>406</sup> Vt Murrang wabadussõjas, lk 2.

<sup>407</sup> Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 58; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 97.

<sup>408</sup> Kõnelus Opstaabül – 3. jvp ül 25.01.1919: ERA 496–2–13. L 434–435.

<sup>409</sup> Vt divstaabül2 – Opstaabül 26.01.1919: ERA 496–2–13. L 449; kõnelus Opstaabül – divstaabül2 27.01.1919: ERA 496–2–13. L 464–464a.

<sup>410</sup> Divstaabül2 – divül2 26.01.1919: ERA 518–1–6. L 1.

<sup>411</sup> SÜP 28.01.1919: ERA 495–6–8. L 54.

sellega ei nõustunud, käskides soomlased esialgu veel Tartusse jätta.<sup>412</sup> Ilmselt ei soovinud ta enam muuta juba Wetzoriga Tallinnas läbi räägitud kava, mille kohaselt pidi soomlasi kasutatama pealetungiks Valga suunal. Löök Puka–Valga sihil, samaaegselt kavandatava pealetungiga Ruhja–Valga suunal, pidi paratamatult Viljandi sihil Tõrva piirkonnas tegutsevat vaenlast ümberpiiramisega ähvardama ning teda sealt taganema sundima. Seega oli Laidoneri keeldumine Puskari kavast põhjendatud, pealegi 26. jaanuaril vaenlane Valga–Viljandi suunal tegelikult pealetungi ei jätkanudki. Järgmisel päeval läksid siin vastupealetungile 2. diviisi brigaadi osad, mille tulemusena saavutatud edu polnud siiski kuigi oluline,<sup>413</sup> mistõttu Rotschild hindas 28. jaanuaril olukorda niivõrd raskeks, et juhul, kui 2. diviisi osade pealetung Tartu–Valga sihil sel või järgmisel päeval ei pidanuks algama, tulnuks brigaadi osi tema arvates suuremas ulatuses tagasi tõmmata, eesmärgiga rindejoont lühendada.<sup>414</sup> Peagi olukord siiski lahenes, nimelt olid soomusrongid ja kuperjanovlased Valga sihil vahepeal edenemist jätkanud ning vallutasid 27. jaanuari õhtul juba Sangaste jaama, jõudes seega kaugele ette oma naabritest paremal ja vasakul tiival.<sup>415</sup> Ilmselt seetõttu tõmbus vaenlane 28. jaanuaril Valga–Viljandi suunal tagasi Tõrva ümbrusesse.<sup>416</sup> Taolisele sündmuste arengule oldigi Tallinnas tegelikult loodetud, mistõttu olukorda Valga–Viljandi sihil ei oldud seal peetud kuigi ohtlikuks.<sup>417</sup> 2. diviisi brigaadi paremal tiival Ruhja piirkonnas ning sealt läänes valitses samal ajal suhteline vaikus. 2. diviisi vasakul tiival Võrtsjärvest idas olid Eesti väed 27.–28. jaanuaril hõivanud Akste–Sakna piirkonna, järgmisel päeval vallutati ka Räpina.<sup>418</sup> 28. jaanuaril päris Laidoner Rotschildilt, kas see peab võimalikuks saata 2. diviisi brigaadi käsutusest Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk Peipsi järve kaldale. Rotschild, lugedes koondsalka lahinguvõimet madalaks, polnud selle vastu. 2. diviisi ülemale anti seejärel samal päeval edasi ülemjuhataja korraldus, kasutada koondsalka “kusagil Räpina pool” reidideks vaenlase seljataha, et seal paanikat sünnitada.<sup>419</sup>

<sup>412</sup> Divül2 – üljuh ja viimase resol 26.01.1919: ERA 496–2–13. L 451.

<sup>413</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 97–98.

<sup>414</sup> Divstaabül2 – Opstaabül 28.01.1919: ERA 496–2–13. L 472–473.

<sup>415</sup> Laaman, E. Soomusrongide, lk 169–177.

<sup>416</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 98–99.

<sup>417</sup> Vt kõnelus Opstaabül – divül2 28.01.1919: ERA 496–2–13. L 479–480p.

<sup>418</sup> Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 69; Sõjategevuse päevaraamat. 2se Eesti jalaväe polgu Sõjategevuse päevaraamat. Alatud: 21/XI. 1918. Lõpetatud: 31/XII. 1919. Tallinn, 2003, lk 45–48.

<sup>419</sup> Kõnelus üljuh – divstaabül2 28.01.1919: ERA 496–2–13. L 481–481p; kõnelus Opstaabül – divül2 28.01.1919: ERA 496–2–13. L 479–480p.

Valmistudes Lõuna-Eesti täielikuks vabastamiseks, suunas ülemjuhatus lõunarindele täiendavaid jõude. 26. jaanuaril Tallinnast ja Tapalt teele saadetud Põhja Poegade rügement (ligi 2100 inimest; 10 suurtükki) jõudis 26.–27. jaanuaril Tartusse.<sup>420</sup> 26. jaanuaril saabus 2. diviisi brigaadi käsutusse Tallinnas formeeritud K.-r. soomusrong nr 3 ning 29. jaanuaril jõudis Tartusse 2. suurtükiväepolgu 1. patarei (2 suurtükki).<sup>421</sup> Kindralmajor Wetzeri kui Lõunarinde juhataja 28. jaanuari direktiivis seati rinde vägedele eesmärgiks vaenlane Eesti piiridest “niikaugele välja visata, et meie sõjavägede seisukohad meie vabariigi piirisi vaenlase sõjategevuse eest kaitseks”. Wetzeri otseses operatiivalluvuses pidi direktiivi kohaselt tegutsema kolm operatiivväekoondist: 2. diviisi brigaad, Põhja poegade rügemendi ülema grupp ning 2. diviisi ülema grupp. 2. diviisi brigaadi vasak tiib ning Tartu–Valga suunal tegutsev Põhja Poegade rügemendi ülema grupp pidid pealetungiga Valga sihis nimetatud linna vallutama, samas kui 2. diviisi ülema otseses operatiivalluvuses tegutsevad osad pidid hõivama Piusa jõe–Petseri–Vastseliina liini; Vastseliinast lääne pool tuli saavutada joon, mis kulgenuks võimalikult mööda etnograafilist piiri.<sup>422</sup> Ilmselt olid taolised eesmärgid ja tegevuskava juba eelnevalt Tallinnas ülemjuhatusena kokku lepitud. Nagu Soots 28. jaanuaril 2. diviisi ülemale teatas, kavatseti pärast Valga vallutamist saata sinna Tallinnast purustajate komando, mis pidanuks Koiva jõe raudteesilla Valgast lõunast lõhkuma, et linna järgnevat kaitsmist kergendada. Ühtlasi märkis Soots, et sideolude tõttu võib Wetzeral Tartus osutada raskeks Viljandis paikneva 2. diviisi brigaadi juhatuse käsutamine, mistõttu Soots pakkus võimalust brigaad operatiivselt otse ülemjuhatusale allutada.<sup>423</sup> Ent Wetzter ilmselt siiski arvas suutvat ka brigaadi käsutada.

28. jaanuari õhtul sõitis Laidoner Tallinnast taaskord rindele, seekord Viljandisse. Rongireisil saatis teda 2. diviisi brigaadi ülema ametikohale suunduv alampolkovnik Kann.<sup>424</sup> Laidoneri tegevusest Viljandis andmeid napib. 29. jaanuaril informeeris Soots teda Tallinnast, et soomusrongid on hõivanud Sangaste, mistõttu “ehk leiate tarviliseks” ka 2. diviisi brigaadi

---

<sup>420</sup> Helanen, V. Suomalaiset, lk 360, 363, 367; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 6b.

<sup>421</sup> Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 135; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 4.

<sup>422</sup> Lõunarinde juh direktiiv 28.01.1919: ERA 518–1–147. L 1–1p.

<sup>423</sup> Kõnelus Opstaabül – divül2 28.01.1919: ERA 496–2–13. L 479–480p.

<sup>424</sup> SÜP 28.01.1919: ERA 495–6–8. L 54; Kann, P. Kilde, lk 98.



Valga suunas pealetungimisele õhutada. Laidoner lubas selles osas teha, mis võimalik.<sup>425</sup> Teadaolevalt viibis ülemjuhataja samal päeval isiklikult ka 6. polgu staabis Ruhjas.<sup>426</sup>

Jõudnud 30. jaanuaril tagasi Tallinnasse, andis Laidoner oma päevakäsus korralduse Järvamaa kaitsepataljon ümber formeerida 7. jalaväepolguks.<sup>427</sup> Kuna nimetatud pataljoni 1. rood oli vastupealetungi käigus Põhja-Eestis jäänud 1. diviisi käsutusse, siis vastavalt 2. diviisi ülema palvele kästi 1. diviisil see esimesel võimalusel 7. polgu juurde tagasi saata. Ilmselt kindralmajor Tõnisson seda võimalikuks ei pidanud ning 9. veebruaril korraldi käsku juba kategoorilises vormis.<sup>428</sup> Rood jõudis 7. polgu juurde Võrru kuus päeva hiljem.<sup>429</sup>

30. jaanuaril üldpealetungile läinud Eesti Lõunarinde vägesid saatis koheselt edu. Punaarmee grupeerimise Lõunarinde vägede vastas (Nõukogude Läti armee 2. Novgorodi jalaväediviis ja Nõukogude Läti 1. kütidiviis, samuti 7. armee Peipsi lõik) oli jaanuari teisel poolel veelgi tugevnenud ning sisaldas kuu lõpus kokku 14 kütipolku (neist 6 läti polku), 2 üksikut pataljoni (mõlemad läti-), 8 eskadroni (neist 2 läti-), 3 soomusrongi (neist üks oli vigastatud), 2 soomusautot ja 9,5 patareid (neist 2,5 läti patareid). Peale selle veel paar üksikut roodu ning raudteekaitse- ja piirivalveüksusi.<sup>430</sup> Üks osa neist vägedest oli küll Eesti vägede vastupealetungi käigus eelnevalt tugevasti kannatada saanud ning vene polkude lahinguvõime polnud reeglina kuigi kõrge. 1. veebruaril vabastas Põhja Poegade rügemendi ülema grupp koostöös 2. diviisi brigaadi vasaku tiivaga Valga. 2. diviisi ülema grupi parem tiib hõivas samal ajal Võru, vasaku tiiva osad asusid 1. veebruaril Lämmijärve ääres ning Partsi–Kahkva joonel, kust jätkati edasitungi Petseri suunas.<sup>431</sup>

1. veebruari õhtul andis Lõunarinde juhataja direktiivi, milles 2. diviisi brigaadile tehti ülesandeks kaitsta kaitsta rinnet lõigus Liivi lahe ning Valga–Alüksne raudtee vahel, samas kui 2. diviisi ülema grupp pidi jätkama pealetungi Wetzteri 28. jaanuari direktiivis märgitud

<sup>425</sup> Opstaabül – üljuh 29.01.1919 ja üljuh – Opstaabül 29.01.1919: ERA 496–2–14. L 238, 243.

<sup>426</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 71.

<sup>427</sup> SÜP 30.01.1919: ERA 495–6–8. L 59.

<sup>428</sup> Divül2 – üljuh 2.02.1919; Opstaabül – divül1 2.02.1919: ERA 495–10–37. L 57, 63; Opstaabül – divül1 9.02.1919: ERA 495–10–37. L 222.

<sup>429</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 118p.

<sup>430</sup> Vt Jens, H., Saidlo, J. N.-Vene punaväe tegevusest Eesti vastu 1918–1920. Masinakiri, 1932–1934: ERA 2124–3–286. L 45; Punaarmee komissarid Fabritsius ja Levin – 7. armee sõjanõukogu 30.01.1919: ERAF 27–1–583. L 13; käsk Volmari gruppide 1.02.1919: ERA R-1534–1–55. L 13–16; 2. Novgorodi jalaväediviisi käsk 20.01.1919: ERA R-1534–1–55. L 3–5; Meister, A. Endise, lk 151–152; Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Т. 4. Москва, 1978, lk 783.

<sup>431</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 71–91.

joone saavutamiseks. Soomusrongide juhataja, kelle Wetzer allutas operatiivselt otse endale, sai ülesande toetada nii 2. diviisi kui ka 2. diviisi brigaadi. Põhja Poegade ülema operatiivgrupp saadeti laiali, rügement jäi otse Wetzери alluvusse.<sup>432</sup> Seda Wetzери direktiivi on hiljem kritiseeritud ka kui liiga passiivset, sest lõunarindel kujunenud olukord, arvestades vaenlase üldist demoraliseeritust, nõudnuks pealetungi jätkamist näiteks ka 2. diviisi brigaadi lõigus, et vaenlast Ruhja–Valga kitsarööpalisest raudteest võimalikult kaugemale paisata.<sup>433</sup> Kuid peab märkima, et ka ülemjuhatus, kellele Wetzери direktiivist 1. veebruari õhtul ära kiri saadeti,<sup>434</sup> ei pidanud vajalikuks seda korrigeerida. Võib oletada, et enne pealetungi jätkamist sooviti vägedele mõnevõrra puhkust anda. Kavasid sügavamale Lätisse tungida võis ka kärpida teadmine kohaliku läti elanikkonna üldisest vaenulikkusest Eesti vägede suhtes. Samas 2. diviisi ülema grupi vasakul tiival pealetung veebruari alguses jätkus, mille tulemusena vallutati kuu neljandal päeval Petseri. Oma paremal tiival, Võru–Alüksne suunal, Puskar pealetungi siiski ei jätanud, hoolimata ka sellest, et 4. veebruaril käskis Wetzer tal seal etnilise piiri suunas niipalju, kui võimalik, edasi liikuda.<sup>435</sup> Siinkohal võib näha 2. diviisi ülema poolt liigset passiivsust, sest ehkki diviisi käsutuses polnud kuigi tugevad jõud, oli ka vaenlane Alüksne suunal nõrk ja pealegi täielikult demoraliseerunud, mistõttu eesti keelepiiri saavutamine polnuks diviisile siin tõenäoliselt suuri raskusi tegelikult valmistanud.<sup>436</sup>

4. veebruarit võib lugeda Eesti vastupealetungi lõppkuupäevaks. Järgnevalt, kuni kuu keskpäevani, mil Eesti väed lõunarindel taas pealetungile läksid, valitses seal suhteline vaikus, toimusid vaid väiksemad kohaliku tähtsusega kokkupõrked, sealjuures 10. veebruaril vallutati Piirissaar.<sup>437</sup>

Niisiis oldi vastupealetungi tulemusena veebruarikuu alguseks vabastatud pea terve eelnevalt vaenlase kätte langenud Eesti ala ühes rahvastiku- ning majandusressurssidega. Vaenlane okupeeris veel vaid väikest osa Lõuna-Võrumaast. Vastupealetungi tulemusena tõusis Eesti riigi maine nii kodu- kui ka välismaal. Edukas vastupealetung tõstis tunduvalt Eesti vägede moraali. Elanikkonna seas vähenesid kõhklused riigi toetamise otstarbekuse suhtes, samas kui riigivõimu esindajaid ning sõjaväelasi julgustas edu kindlamini oma võimu

---

<sup>432</sup> Lõunarinde juh direktiiv 1.02.1919: ERA 495–10–37. L 24–24p.

<sup>433</sup> Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 93.

<sup>434</sup> Vt Lõunarinde juh direktiiv 1.02.1919: ERA 495–10–37. L 24.

<sup>435</sup> Lõunarinde juh direktiiv 4.02.1919: ERA 495–10–37. L 103–103p.

<sup>436</sup> Vt ka Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 93–94.

<sup>437</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 102–103.

rakendama. Vabastatud alal oli võimalik läbi viia mobilisatsioon ning väeosadesse ilmus tagasi enamik sealt eelnevalt deserteerunud meestest. Veel 21. jaanuaril oli Laidoner käskinud igas jalaväepolgus esimesel võimalusel kolmas pataljon formeerida.<sup>438</sup> 7. veebruaril andis 2. diviisi ülem Tartus viibiva Laidoneri nõusolekul käsu, moodustada 2., 3. ja 6. polgu juures ka neljas pataljon. Kui 2. polgu IV pataljon oli määratud Peipsi ranniku kaitseks, siis 3. ja 6. polgu oma oli mõeldud Tartu, Võru, Pärnu ning Viljandi maakonna sisekorra tagamiseks.<sup>439</sup> 2. jalaväepolgu IV pataljonina oli veel veebruari alguses hakatud formeerima väeosa, mis nimetati Peipsi rannakaitsepataljoniks ning tegelikult seda 2. polgu koosseisu ei arvatud. Laidoneri 3. aprilli päevakäsuga vormistati ka rannakaitsepataljoni loomine ametlikult. Samas käskis ta 3. ja 6. polgu neljanda pataljoni laiali saata.<sup>440</sup>

### **6.3. Sündmused 1. diviisi rindel pärast Narva vabastamist kuni veebruari alguseni**

Mäletatavasti oli Laidoner 18. jaanuaril käskinud 1. diviisil pärast Narva vallutamist kaitsta aktiivselt Narva jõe joont, sealjuures Narva piirkonnas tuli Eesti vägedel luua platsadarm jõe idakaldal. 19. jaanuari hilisõhtul tegi Laidoner sellele täienduseks korralduse, Narva linna ja Narva jõe joont kindlalt enda käes hoida, milleks diviis pidi hõivama terve jõe idakalda. Laevastik sai samas käsu Tallinnasse naasta.<sup>441</sup> Kindralmajor Tõnisson teatas 19. jaanuaril, et Narva linna pommitavad kaks vaenlase patareid, mille likvideerimine oluks tema hinnangul võimalik vaid pärast Narva sildade parandamist.<sup>442</sup> Narva raudteesilla parandamine siiski järgnevalt venis – seda alustati millegipärast alles 27. mail ning tööd lõpetati 10. juulil.<sup>443</sup> Võimalik, et tööde hilise alguse põhjuseks oli silla eelnev viibimine vastase suurtükiväe ulatuses, samuti näib, et vastavate spetsialistide ning tööjõu järele tunti

---

<sup>438</sup> SÜP 21.01.1919: ERA 495–6–8. L 45.

<sup>439</sup> 2. diviisi PVK 7.02.1919: ERA 518–1–700. L 18–18p.

<sup>440</sup> SÜP 3.04.1919: ERA 529–2–26. L 6–6p.

<sup>441</sup> Üljuh – divül, Merejõudude juh 19.01.1919: ERA 496–2–14. L 190.

<sup>442</sup> Divstaabül – Opstaabül ja üljuh resol 19.01.1919: ERA 496–2–13. L 375–376; Opstaabül – teedeminister 21.01.1919: ERA 496–2–14. L 206.

<sup>443</sup> Vt Ipsberg, K. Raudteed Vabadussõja ajal. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 249.

mujal suuremat vajadust.<sup>444</sup> Sildade puudumine aga ei takistanud Laidoneri siiski veel 20. jaanuari õhtul andmast 1. diviisile käsku, vallutada ühtlasi võimalikult ruttu Jamburg, et seal sillad üle Luuga jõe põhjalikult purustada.<sup>445</sup> Jamburg kavatseti pärast seda taas maha jätta. Pitka oli tegelikult veel enne Narva hõivamist 1. soome vabatahtlike salga ülemaga, major Ekströmiga kokku leppinud, et pärast linna vallutamist jätkavad soomlased pealetungi, eesmärgiga lõhkuda sillad Jamburgi juures. Kuid pärast 5. polgu Narva jõudmist 19. jaanuaril pani selle ülem alampolkovnik Nikolai Reek ette, et jätkab vaenlase jälitamist ise. Jälitamine jäi seejärel aga ära, kuna kindralmajor Tõnisson ei pidanud õigeks seda enne Narva jõe sildade parandamist ette võtta.<sup>446</sup> Pole võimatu, et Laidoneri 20. jaanuari õhtul antud käsk Jamburgi vallutamiseks oli tegelikult mõjutatud Tallinnasse saabunud Pitka poolt.

Saanud ülemjuhataja käsu kätte, otsustas kindralmajor Tõnisson pealetungi Jamburgi vallutamiseks alustada juba 21. jaanuaril, sealjuures pidid Eesti väed põhja pool Krivaja Luka–Porhovo joont saavutama Luuga jõe liini, lõuna pool aga Pljussa jõe joone. Sellega jäänuks ka Narva linn väljaspoole vaenlase suurtükitle ulatust.<sup>447</sup> Pealetungist pidi muuseas osa võtma 1. soome vabatahtlike salk, kuid Eesti valitsusega sõlmitud lepingu kohaselt olid soomlased kohustatud vaid osalema Eesti kaitsmises, mistõttu edasitungi nõuet üle Narva jõe, mida peeti tollal üldiselt Eesti piiriks, võis tõlgendada kui lepingu rikkumist. Major Ekström nõustus põhimõtteliselt küll operatsioonis osalema, aga vaid juhul, kui mitte keegi tema salgas sellele vastuseisu ei avalda. Siiski leidis tõepoolest ka vastaseid ning Ekström teatas, et peab seetõttu osavõttust ikkagi keelduma. 22. jaanuaril saabus Narva salka üle vaatama kindralmajor Wetzer, kes kinnitas samuti, et leping Eestiga ei luba vabatahtlikel Narva jõe joont ületada. Tegelikult oli see Wetzери poolt pigem ettekääne, sest ta oli teadlik Soome juhtkonna, sealhulgas Riigihoidja Carl Gustaf Emil Mannerheimi seisukohast, mille järgi tuli Eestis hoiduda Soome vabatahtlike väeosade väljakurnamisest, olemaks tulevikus valmis neid kasutama hoopis suuremaulatuslike eesmärkide saavutamiseks. Soome juhtkond kavatses nimelt vallutada Petrogradi, millise operatsiooni abil loodeti Soome riiklikku ning rahvusvahelist olukorda tunduvalt parandada. Ettevõtmiseks loeti aga vajalikuks teatud kokkulepete saavutamist Entente'iga, enne seda tuli aktiivsest tegevusest Petrogradi suunal hoiduda ning seega ka Eestis asuvate Soome vabatahtlike jõudu säästa.<sup>448</sup>

<sup>444</sup> Vt üljuh – teedeminister 14.03.1919: ERA 495–10–79. L 573.

<sup>445</sup> Üljuh – divül 20.01.1919: ERA 496–2–14. L 199.

<sup>446</sup> Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–420. L 304; Pitka, J. Minu, lk 102.

<sup>447</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 28.

<sup>448</sup> Vt Helanen, V. Suomalaiset, lk 144–145, 158–159, 305–307.

Kindralmajor Tõnisson pärast Ekströmi keeldumist pealetungikavast ei loobunud, vaid ettevõtmise alguskuupäev lükati 25. jaanuarile. 23.–25. jaanuaril viibis Narva lahes maavägede tiiva toetamise eesmärgil ka Eesti sõjalaevu Pitka juhtimise all, mis seejärel jääolude tõttu Tallinnasse naasid. Pealetung Jamburgile jäi samas aga taas ära. Nimelt selgus, et ettevõtmises soome salka asendama pidanud Dessantpataljoni pole võimalik selleks kasutada väeosas valitseva meeleolu tõttu. Lisaks sellele, et eesti sõdurite hulgas valitses üldiselt vastumeelsus Venemaale tungimise osas, oli Dessantpataljoni isikkoosseisu seas tekkinud kibestumine, kui diviisi juhatuse käsul oli neilt ära võetud Narva vallutamisel Punaarmeele saadud sõjasaak, mida pataljon pidas enda omaks, ehkki seaduse järgi kuulus see Eesti riigile. Ühtlasi oldi eelnevalt Pitka ning Tõnissoni poolt pataljonile Narva vallutamise järel lubatud 10 päeva puhkust, millist lubadust aga nüüd rikkuda kavatseti. Pataljoni isikkoosseis eesotsas juhtidega avaldas igatahes pealetungis osalemisele vastuseisu. Seepeale saatis Tõnisson 25. jaanuaril Dessantpataljoni laiali, andes selle isikkoosseisu 1. polgu käsutusse.<sup>449</sup> Pataljoni ülema, staabikapten Karl-Aleksander Pauluse alandas Ajutine Valitsus järgnevalt reameheks, süüdistatuna sõjasaagiks saadud ladudest kraami laialikandmise lubamises, samuti selles, et ei näidanud üles piisavat tahet, mõjutamaks oma pataljoni pealetungikäsule alluma.<sup>450</sup>

Pärast vahejuhtumit Dessantpataljoniga otsustas 1. diviisi ülem Jamburgi vallutamisest loobuda, millega oli sunnitud nõustuma ka ülemjuhatus. Narva jõe idakalda hõivamise kava jäi aga endiselt jõusse. 1. diviisi osad olid sel eesmärgil kohati veel alates 23. jaanuarist aktiivselt tegutsenud. Narva jõe alamjooksul hõivati järgnevatel päevadel jõe idakaldal suurem platsdarm (Kallivere piirkonnas), kuid Narva linnast idas seda teha ei suudetud ning Eesti väed jäid seal positsioonidele Jaanilinna ette, mistõttu Narva asus ka edaspidi vastase suurtükitle meelevallas. 26. jaanuaril vaenlase poolt ette võetud nõrgad rünnakud Narva-Jõesuu ning Narva suunas talle olulist edu kaasa ei toonud. Samas tegi Punaarmee 25.–30. jaanuarini Narva keskjooksul korduvalt pealetungikatseid Krivasoo–Suure-Žerdjanka rajoonis, selle ka ajutiselt vallutades, ent taoline edu likvideeriti 1. diviisi osade vastulöökidega. Narva jõe ülemjooksul polnud 1. diviisi osad oma nõrkuse tõttu aga võimelised üldse vastaskaldale tungima. Seega ei suutnud diviis ülemjuhataja nõuet – hõivata Narva jõe mõlemad kaldad – täita. Seejärel, veebruari alguses, toimusid Narva rindel kohaliku

---

<sup>449</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 29–36.

<sup>450</sup> Üljuh – sõjaminister 17.02.1919; üljuh – divül 17.02.1919: ERA 495–10–116. L 56, 58–58p; Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll 21.02.1919: ERA 31–1–13. L 86.

tähtsusega kokkupõrked, sealjuures aktiivsemaks pooleks olid Eesti väed, tehes vastase asetusse terve rea retki, eesmärgiga teda härida ning kurnata.<sup>451</sup> 1. diviisi lõigus kujunes välja positsioonisõda.

Ülemjuhatause põhitähelepanu oli samas pööratud Lõuna-Eestile, kuhu sõjategevuse raskuspunkt jaanuari teisel poolel kandunud oli, mistõttu sinna suunati ühtlasi suurem osa täiendustest. 1. diviisi tugevdati jaanuari lõpus ning veebruari esimesel veerandil peamiselt tema alluvuses tegutsevate osade isikkoosseisu täiendamise teel, lisaks saadeti veebruari alguses diviisi käsutusse Põhjakorpuse Läänesalga 1. partisanisotnja.<sup>452</sup> 30. jaanuaril tegi Laidoner oma päevakäsus ühtlasi korralduse “Eesti piiride kaitseks” moodustada 2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni,<sup>453</sup> mille valmisformeeritud patareid suunati järgnevalt Narva rindele. Esimesed kaks raskepatareid saabusid veel ajavahemikul 29. jaanuar kuni 1. veebruar. Et ülemjuhatus Narva kaitsmist raskesuurtükiväega oluliseks pidas, näitab ka see, et üks raskesuurtükirühm toodi sealjuures ära lõunarindelt.<sup>454</sup>

26. jaanuaril oli Laidoner andnud 1. diviisile loa 1. soome vabatahtlike rügementi (salk oli 24. jaanuaril rügemendiks ümber formeeritud) hoida Narvas kuni 30. jaanuarini, misjärel see tuli koondada Rakverre, kus arvati ülemjuhataja reservi.<sup>455</sup> Ilmselt sooviti väeosale anda puhkust; tõenäoliselt venitati rügemendi tagalassetõmbamisega 30. jaanuarini seoses vastase Narva rindel alanud ajutise surve tõttu. Nõutud päeval saadetigi rügement Rakverre, ehkki selle kaks kompaniid koos ühe poolpatareiga jättis 1. diviis ajutiselt veel igaks juhuks Narvasse. Ekstrõmi palve peale andis Laidoner korralduse need samuti oma väeosa juurde saata, mis sündiski 3.–4. veebruaril.<sup>456</sup>

3. veebruari seisuga lootis Laidoner 1. diviisile mõne päeva pärast Tallinnast täienduseks saata ühtlasi Põhjakorpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalga. Narva

---

<sup>451</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 31–62.

<sup>452</sup> Vt Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 57, 61–62.

<sup>453</sup> SÜP 30.01.1919: ERA 495–6–8. L 59. Tõsi, divisjoni formeerimine oli faktiliselt alanud veel 24. jaanuaril, seega Laidoneri päevakäsk vormistas vastava otsuse tagantjärele. (Vt Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 7.)

<sup>454</sup> Divül 1 – üljuh 29.01.1919: ERA 496–2–13. L 497–497p; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 8, 18.

<sup>455</sup> Üljuh – divül 1 26.01.1919: ERA 496–2–14. L 231; Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 62.

<sup>456</sup> Helanen, V. Suomalaiset, lk 318; Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 62; üljuh – Lõunarinde juh, divül 1 1.02.1919: ERA 495–10–37. L 8; kõnelus üljuh – divstaabül 1.02.1919: ERA 495–10–37. L 3–3p.

rindele pidi peagi saabuma ka sealsete vene väeosade üldjuht.<sup>457</sup> Viimane ehk Vene koondsalga ülem polkovnik Fjodor Georg jõudiski 8. veebruaril 1. diviisi käsutusse, ent partisanisalga saabumine venis eelkõige vormiriietuse nappusega seotud probleemide tõttu siiski kuni 13. veebruarini.<sup>458</sup>

---

<sup>457</sup> Kõnelus üljuh – divistaabül 3.02.1919: ERA 495–10–37. L 85.

<sup>458</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 85, 124.

## **II osa. Võitlus “aktiivse kaitsesõja” kava läbiviimise nimel (1919. aasta veebruar–juuni algus)**

### **1. Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna strateegiline kava 1919. aasta kevadtalvel – “aktiivne kaitsesõda”**

Olles 1919. a veebruari alguseks suutnud maa vaenlasest vabastada, tuli Eesti sõjalis-poliitlisel juhtkonnal paika seada edasise tegutsemise strateegia. Kahtlemata oli sealjuures lõppeesmärgiks ideaalis Eesti riikliku iseseisvuse püsijäämise kindlustamine. Selleks oli, esiteks, tarvis tagada, et vaenlase edaspidised võimalikud katsed Eestit vallutada, tooksid talle kaasa võimalikult vähest edu. Teiseks oli vajalik tagada rahu saabumine, et olnuks võimalik asuda riiklikule ülesehitustööle. Rahu saavutamine polnud aga võimalik enne kui Eestile kallale tunginud vaenlane selleks ise soovi avaldanuks või siis oleks see vaenlane hävitatud. Enamlased aga ei kavatsenud veebruaris sugugi Eesti vallutamise plaanidest loobuda.<sup>459</sup> Samas polnud Eesti juhtkonnal oma strateegia kujundamisel võimalik eirata üldist maailmapoliitilist olukorda, sealjuures tuli eriti silmas pidada võimalikke arenguid Venemaal. Nimelt polnud 1919. a alguses sugugi selge, kelle võiduga kodusõda Venemaal lõpeb. Enamlaste võimu püsijäämine oli igatahes veel tõsise kahtluse all. Selle võimu hävitamisega oleks iseenesest lõppenud ka Eesti sõda enamlaste vastu ning päevakorda oleks kerkinud uus lahendamist nõudev probleem – milliseks kujunevad Eesti suhted kodusõja võitnud valgete Venemaaga. Kuni Vene kodusõja võitja polnud selgunud, pidi Eesti juhtkond arvestama, et isegi kui enamlased pakkunuks Eestile rahu, siis selle sõlmimine kompromiteerinuks Eesti riiki tugevasti Vene valgete ning neid toetavate Lääneriikide poliitikute silmis. Nagu Ajutise Valitsuse pea- ja sõjaminister K. Päts formuleeris – sellest, millise positsiooni Eesti uue kodanliku Venemaa loomise juures võtab, olenevad tulevikus ka Eesti suhted selle uue Venemaaga.<sup>460</sup>

Niisiis oli pärast vastupealetungi Eesti juhtkonna prioriteediks tagada, et vaenlane ei suudaks maad enda alla heita, kuni ta ise sellest mingil põhjusel loobub või kuni teda sellest

---

<sup>459</sup> Vt Mattisen, E. Tartu rahu. Tallinn, 1989, lk 71–72.

<sup>460</sup> Peaminister – Eesti välisdelegatsiooni esimees, dateerimatma (sisu järgi 1919. a märtsi esimene pool): ERA 944–1–12. L 8p.



loobuma sunnitakse. Kuidas aga seda eesmärki saavutada, selleks oli rohkem kui üks variant. Võimalik oluks jääda passiivsesse kaitset, lootuses säilitada vastupealetungiga kätte võidetud positsioonid Eesti piiridel. Pealegi oli Eesti sõdurite ning avaliku arvamuse seas laialt levinud, nagu E. Laaman hiljem tabavalt väljendus, “piiride haigus” – soovimatus võidelda väljaspool Eesti rahvuspiire.<sup>461</sup> Kaitsetse jäämisega aga loovutatuks vaenlasele paratamatult initsiatiiv ning pidevalt säilinuks ikkagi oht, et tal õnnestub taaskord edu saavutada, mis parimal juhul toonuks kaasa piiriäärsete Eesti alade jäämise sõjategevuse tallermaaks, ent halvemal juhul võinuks lõppeda maa vallutamisega. Et seda võimalikult välistada, valis Eesti sõjalis-poliitiline juhtkond teistsuguse strateegia, mille kohaselt tuli kasutada igat võimalust, et vaenlane Eesti piiridest võimalikult kaugemale saaks tõrjutud. Sealjuures, nagu Laidoner hiljem meenutas: “Minu arusaamise järele oli meil tarvis ärakasutada kõiki elemente, kes valmis olid enamluse vastu võitlema, olgugi, et nende enamluse vastaste üksikute elementide lõppsihid lahku läksid.”<sup>462</sup> Ühele teda 1919. a 7. veebruaril intervjuueerinud ajakirjanikule täpsustas Laidoner, et Narva rindel peaksid Eesti väed tungima kuni Luuga jõeni. Lõunarindel aga tulnuks vallutada Pihkva ning Põhja-Läti. Pihkva piirkond tulnuks üle anda Vene valgete Põhjakorpusele, samas kui Põhja-Lätis aidatuks luua Läti Vabariigi sõjajõude, misjärel ka sealt pidanuks Eesti väed maa piiridele tagasi tõmbuma. Sellega looduks lõunarindel enamlaste ja Eesti vahel puhver ning Eesti vägede koormus vähenenuks tunduvalt. Kõike seda iseloomustas Laidoner kui “aktiivset kaitsetõda”.<sup>463</sup> Eesti vägede koormuse vähendamise peeti silmas ka vajadust, vabastada mehi kevadel algavateks põllutöödeks.<sup>464</sup> Muide, Päts oli veel 15. jaanuaril Maanõukogu vanematekogu ning Ajutise Valitsuse ühisel istungil selgitanud, et ülemjuhatus kavatses Põhjakorpuse pärast Võru vallutamist Pihkvasse saata, samas kui Eesti väed jäanuks sellel suunal positsioonile Eesti piiril.<sup>465</sup> Mis puutub lätlastesse, siis jaanuari lõpus tegi Läti Vabariigi peaminister Kārlis Ulmanis Eesti valitsusele konkreetse ettepaneku sõjalise koostöö osas – ta soovis, et Eesti aitaks enda kontrolli all oleval territooriumil formeerida Läti väeosi

---

<sup>461</sup> Laaman, E. Sõjas sündinu. // Sõdur. 1933, nr 7/8, lk 246. Vt ka R. R. Ebamõisted sõja asjus. // Postimees. 28.02.1919, lk 1.

<sup>462</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 2.

<sup>463</sup> -nd. Wägede ülemjuhataja jutul. (Meie eri-sõjakirjasaatjalt.) // Päewaleht. 11.02.1919, lk 1.

<sup>464</sup> Vt kõnelus üljuh – divül2 10.02.1919: ERA 495–10–37. L 267; divül2 – üljuh, peaminister 18.02.1919 ja üljuh resol 22.02.1919: ERA 495–10–79. L 88–88p.

<sup>465</sup> Maanõukogu vanematenõukogu ja Ajutise Valitsuse ühise koosoleku protokoll 15.01.1919: ERA 78–1–49. Lk 213.

(mis jäänuks esialgu Eesti ülemjuhatuse alluvusse) ning toetaks neid väeosi oma sõjajõududega Põhja-Läti hõivamise juures. Kõne all oli ka võimalik Läti vägede toomine Kuramaalt Eestisse.<sup>466</sup> Ettepanek vastas üldiselt ka Eesti huvidele ning sellele järgnesid läbirääkimised lepingu sõlmimiseks, mis leidiski aset 18. veebruaril. Läti väed jäid Kuramaalt küll toomata, sest Punaarmee pealetung jaanuari lõpus seal peatus.

Eelnevalt kirjeldatud kavatsusi tuleb aga lugeda siiski vaid niiöelda miinimumprogrammiks. Nimelt hellitas Eesti juhtkond tegelikult samal ajal lootusi ei vähemaks ega rohkemaks kui Petrogradi vallutamiseks. Tõsi – seda peeti siiski võimalikuks vaid koostöös Soomega. Päts oli veel 13. jaanuaril Eesti Abistamise Peatoimkonna liikmele Yrjö Ruuthile avaldanud seisukohta, et vajalik on enamluse hävitamine, sealjuures Eesti ja Soome pidanuks ühiselt vallutama Petrogradi. Päts rõhutas samas, et Eesti käitub selles küsimuses kooskõlas Soome poliitikaga. Jaanuari lõpus avaldas Päts peatoimkonna liikmetele arvamust, et Koltšaki vägede edu tõttu Vene kodusõjas võib Petrograd hiljemalt juunis Vene valgete kätte langeda. Sellega aga sattunuks ohtu Eesti iseseisvus kui Vene valged ei pidanuks Eesti eraldumist Venemaast tunnistama. Pätsi hinnangul pidanuks Eesti ja Soome seetõttu võimalikult kiiresti Petrogradi vallutama ning Venemaa Loodeosas võimule aitama advokaat Nikolai Ivanovi poliitilise grupi poolt moodustatud valitsuse, mis pidi seejärel Eesti ja ka Soome iseseisvust tunnustama. Põhjakorpusest, mis pidanuks samuti operatsioonis osalema, saanuks selle valitsuse sõjaline alustugi. Valitsus pidanuks olema Soome ja Eesti mõjualune. Loodetavasti poleks Vene valged seejärel, pärast võitu kodusõjas, seda Eestile antud tunnustust enam tagasi võtnud.<sup>467</sup> 20. veebruaril ja märtsi esimesel poolel Eesti välisdelegatsiooni juhile Jaan Poskale saadetud kirjades kinnitas Päts sisuliselt samu mõtteid. Ta andis edasi ka Eesti väejuhatuse hinnangu, mille kohaselt Soome ja Eesti vägede koostöös polnuks Petrogradi-vallutamise operatsioon raskesti läbiviidav. Pätsi sõnul oli “kaunis kindel”, et Petrogradi langemise järel “enamlaste lagunemine suurt hoogu võtab ...” Üldse hindas Päts enamlaste lüüasaamist Vene kodusõjas üpris tõenäoliseks. Samas tuli Petrogradi vallutamisega rutata enne, kui kevadine jääsula andnuks vaenlasele võimaluse, rakendada sõjategevuses Balti laevastikku. Ideaalis nägi Päts ette, et Entente tunnustab vastutasuks Petrogradi vallutamise eest Eesti ja Soome iseseisvust. Samas osutas ta, et lääneliitlaste toetuseta polekski operatsioon mõeldav, kuna ilma nende abita poleks nälgivat Petrogradi pärast selle vallutamist lihtsalt võimalik toita. Kokkuvõttes palus Päts Poskal lääneliitlaste

---

<sup>466</sup> Läti Vabariigi peaminister – Eesti Ajutine Valitsus 31.01.1919: ERA 957–5–2. L 25c–26.

<sup>467</sup> Zetterberg, S. Suomi, lk 227.

juures pinda sondeerida, kuidas viimased kõnealusesse ettevõtmisesse suhtuvad ning kas nad nõustuksid selleks varustust ning toitu andma. Veel ühe võimalusena tõi Päts esile, et pärast Petrogradi vallutamist võiks Eesti teha Entente'i vahendusel katset, sondeerida enamlaste juures rahu asjus, kuid leidis samas, et see pole kuigi tõenäoline, sest rahupakkumise saanud enamlased hindaks seda vaid kui nõrkuse tunnusavaldust ja keelduksid.<sup>468</sup> Siin on kohane ühtlasi osutada, et Päts, nagu ka paljud teised Eesti poliitkud, unistasid Eesti riikluse esimestel aastatel Eesti-Soome ühisriigist, millest aga Soome kuigivõrd huvitatud polnud.<sup>469</sup> Tõenäoliselt polnud Eesti-Soome uniooni vastu ka Laidoner.<sup>470</sup>

Veebruaris lisandus planeeritavale Petrogradi-retkele veel üks mõõde, kui Soomest saabusid Eestisse Ingeri Ajutise Valitsuskomitee esindajad. Komitee oli oma eesmärgiks seadnud Ingerimaa enamlastest vabastamise Soome ja Eesti abil.<sup>471</sup> Ilmselt veebruari esimesel poolel käis Laidoneri jutul komitee esindaja Paavo Tapanainen koos Suur-Soome aktivisti Kaarlo Herman Stenbergiga. Viimane leidis, et kätte on jõudnud soodne hetk Suur-Soome loomiseks Karjala ühendamise näol Soomega, sealjuures Karjala maakitsusel pidanuks Soome piir jooksmas mööda Neva jõge. P. Tapanainen soovis omakorda Lääne-Ingerimaa piiriks joont Pihkva järvest kuni Novgorodini ja sealt mööda Volhovi jõge Laadoga järveni. Ideaalis nägi P. Tapanainen seda ala iseseisva riigina või siis vähemalt tuli saavutada autonoomia tulevase kodanliku Venemaa koosseisus. Laidoner, nagu ta ise hiljem kinnitas, nõustus vestluspartneritega, et kunagi hiljem niivõrd soodsat momenti Suur-Soome loomiseks vaevalt, et tuleb, kuid kõige selle juures pidi otsustav olema Soome riigi seisukoht – ilma viimase vägede osavõtuta polnuks kirjeldatud kavade teostamine võimalik.<sup>472</sup> Mis puutub Lääne-Ingerimaa riigi loomisesse, siis peab arvama, et Eesti juhtkond seda kuigi tõsiselt ei võtnud – nagu nägime, planeeriti samal ajal Loode-Venemaal võimule aidata hoopis N. Ivanovi poliitiline grupp koos Põhjakorpusega. Samas saabus veebruari keskpaiku Eestisse Ingeri Ajutise Valitsuskomitee saatkond, mis tegi ettepaneku luua Eestis ingeri väeosa. Laidoner oli

---

<sup>468</sup> Peaminister – Eesti välisdelegatsiooni esimees 20.02.1919 ja dateerimata (sisu järgi 1919. a märtsi esimene pool): ERA 944–1–12. L 4p–5p, 8p–10.

<sup>469</sup> Vt Zetterberg, S. Suomi, lk 197–206.

<sup>470</sup> Vt Zetterberg, S. Ununenud utoopia: Soome ja Eesti uniooni idee. // Looming. 1989, nr 4, lk 543.

<sup>471</sup> Nevalainen, P. Rautaa Inkerin rajoilla. Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920. Helsinki, 1996, lk 45.

<sup>472</sup> J. Laidoneri mälestused. Masinakiri, 1934: ERA 2124–3–507. L 34–35.

sellega põhimõtteliselt päri ning suunas saatkonna valitsuse jutule.<sup>473</sup> Nagu Laidoner hindas, ingerlaste organiseerimine “nõrgendab meie vaenlase jõudu ja on abiks meile”.<sup>474</sup> Lepingu allakirjutamiseni Eesti valitsuse ning ingeri komitee vahel jõuti küll alles 26. märtsil, kuid Laidoner andis tegelikult veel 22. veebruaril käsu koondada kõik Eestisse läbi rinde saabuvad ingeri vabatahtlikud 1. diviisi tagavarapataljoni juurde.<sup>475</sup> Vabatahtlikke hakkas järgnevalt saabuma ühtlasi Soome kaudu.<sup>476</sup> Mai esimesel poolel moodustati seni formeeritud kahe ingeri roodu põhjal pataljon.<sup>477</sup> Selleks ajaks oli Tallinnase kogunenud ligi 400 ingerlast, kellest üle poole olid saabunud Põhja-Ingerimaalt (Karjala maakitsuselt).<sup>478</sup>

Ingerlased astusid 20. veebruaril ühendusse ka Põhja Poegade rügemendi ülemaga polkovnik H. Kalmiga, kellest oma plaanidele nagu ka Suur-Soome idee le innuka toetaja leidsid. Kalm kavatses Eestis asuvate Soome vabatahtlikega, kelle arvu lootis kahekordistada, ning formeeritava ingeri väeosaga Petrogradi sõjakäigust osa võtta, millele ka Eesti väejuhatust muidugi vastu polnud. Kalm lootis, et enne Petrogradi langemist põgeneb sealt suur osa elanikkonnast. Järelejäänutest üks osa pidanuks Soome viidama, samas kui ülejäänud (enamlik element) tapetama. Kõigest väärtuslikust tühjendatud Petrograd lakanuks olemast suurlinn ja Vene võimu võimalik tugipunkt.<sup>479</sup> Siin aga peab rõhutama, et kirjeldatud kava näol oli tegu Kalmi ja mõnede Suur-Soome ning ingeri aktivistide isikliku nägemusega.

Eesti juhtkond arutas Petrogradi vallutamise plaane ühtlasi Tallinnasse Eesti Vabariigi esimese aastapäeva pidustustele saabunud Eesti Abistamise Peatoimkonna liikmetega eesotsas Oskar Wilhelm Louhivuoriga. Laidoner seletas viimasele, et Eesti kaitsmine muutub aja jooksul raskeks, kui enamlaste peamist toetuspunkti regioonis – Petrogradi – ei vallutata. Ta hindas, et operatsioon oleks läbiviidav kahe Soome diviisi (40 000 meest) ning ühe Eesti diviisi (20 000 meest) osavõtul. Eesti väed, sealhulgas Põhjakorpus, pidanuks peale tungima Narva–Petrogradi ning Pihkva–Petrogradi suunal (hõivates sealjuures Dno ja Luuga linna)<sup>480</sup>, samas kui Soome väed pidanuks seda tegema Karjala maakitsusel. Laidoner lisas, et

<sup>473</sup> Ajutise Valitsuse protokoll 17.02.1919: ERA 31–1–13. L 74; Ingeri saatkond Tallinnas. // Postimees. 18.02.1919, lk 2; J. Laidoneri mälestused. Masinakiri, 1934: ERA 2124–3–507. L 36.

<sup>474</sup> Üljuhstaabül – sõjaminister 27.02.1919: ERA 495–10–71. L 17.

<sup>475</sup> Üljuh – divül1, divül2, 2. diviisi 1. ja 2. brigaadi ül 22.02.1919: ERA 495–10–71. L 2.

<sup>476</sup> K. R. Ingerlaste organiseerimisest Eesti Vabadussõjas ja nende vahekorrast Põhjakorpusega. // Vabadusõja Tähistel. 1939, nr 3, lk 75.

<sup>477</sup> Üljuhstaabül – Varustusvalitsuse ül 6.05.1919: ERA 495–10–84. L 184.

<sup>478</sup> Nevalainen, P. Rautaa, lk 50.

<sup>479</sup> Kalm, H. Pohjan, lk 185–190; Zetterberg, S. Suomi, lk 229–230.

<sup>480</sup> Vt divül2 – üljuh, peaminister 18.02.1919 ja üljuh resol 22.02.1919: ERA 495–10–79. L 88–88p.

pealetung peaks algama lähemate nädalate jooksul, kuni on veel võimalik ära kasutada Eesti vägede seas nende senise edu tõttu tekkinud üldiselt head meeleolu. Laidoner märkis, et kirjeldatud operatsiooniga saaks lahenduse ühtlasi Suur-Soome loomise kava ning soovitas soomlastel mitte oodata operatsiooni jaoks nõusolekut Entente'ilt, sest Vene valgete liitlastena ei nõustuks lääneriigid Karjala vallutamisega Soome poolt. O. W. Louhivuori, nagu paljud teisedki Soome poliitikud, oli seisukohal, et kasulik oleks enamlusel lasta Venemaad nõrgendada, mille varjus Soome ning Eesti saanuks valmistuda võimalikuks võitluseks palju tugevama vastasega – kodusõja võitnud kodanliku Venemaaga. Samas pooldas ka tema Petrogradi vallutamist Soome ja Eesti poolt, millega mõlemad riigid saanuks oluliselt sekkuda uue, kodanliku Venemaa kujundamisse. Tõsi, Louhivuori osutas Laidonerile samas, et tõenäoliselt ei loe Soome juhtkond veel võimalikuks taolist kava käiku lasta. Kui Punaarmee veebruari lõpus Eesti-vastasel rindel taas pealetungile asus, siis otsustas Louhivuori, et on saabunud aeg Soome aktiivseks sõttaastumiseks, mida ta märtsi alguses Soome juhtkonnale ka ette pani. Kuid Soome valitsusliikmed ning Riigihoidja Mannerheim, kes olid Louhivuori seisukohtadega sarnastel põhjustel samuti põhimõtteliselt Petrogradi vallutamise poolt, võtsid positsiooni, et Soome pole selleks veel ei sõjaliselt ega poliitiliselt – puudus kokkulepe Entente'iga – valmis. Nagu juba eelnevalt märgitud, lootis Soome juhtkond ka Eestis viibivaid Soome vabatahtlikke Petrogradi vallutamisel tulevikus kasutada, kuid enne õiget aega ei tohtinud nad võimalikus taolises sõjakäigus osaleda.<sup>481</sup> Samas otsustas Soome valitsus 1. märtsil siiski toetada ingeri vabatahtlike transporti Eestisse.<sup>482</sup>

Põhja Poegade rügemendi ülem Kalm ei soovinud siiski niivõrd kergesti alla anda ning 14.–25. märtsil Soomes viibides püüdis ta Soome juhtkonda mõjutada ikkagi Petrogradi-operatsioonis osalema, kuid tulemusteta.<sup>483</sup> Samal ajal hellitas Kalm veel ka lootust Petrogradi peale minna isegi siis, kui Soome riik ei peaks sõjakäigust osa võtma. Kalmi nägemuses pidanuks ta Soome vabatahtlikega, keda Soomest juurde lootis saada, ning ingerlastega eestlaste toel peale tungima Narva–Petrogradi suunal, samas kui Karjala maakitsusel pidanuks rünnakule minema samuti paar Soome vabatahtlike üksust. Seda kava ei kiitnud heaks Eesti Abistamise Peatoimkond, kes leidis, et ei saa selles küsimuses vastuollu minna Soome juhtkonna positsiooniga.<sup>484</sup> Laidoneriga märtsi alguses vestelnud Suur-Soome aktivist K. H.

<sup>481</sup> Eesti Abistamise Peatoimkonna esimees – Eesti peaminister 24.03.1919: ERA 2315–1–24. L 115; Laaman, E. Eesti, lk 433; Zetterberg, S. Suomi, lk 228, 230–232.

<sup>482</sup> Nevalainen, P. Rautaa, lk 48.

<sup>483</sup> Kalm, H. Pohjan, lk 192; Zetterberg, S. Suomi, lk 232.

<sup>484</sup> Vt Eesti Abistamise Peatoimkonna esimees – Eesti peaminister 24.03.1919: ERA 2315–1–24. L 115.

Stenberg kinnitas seejärel, et Eesti ülemjuhataja lubas toetada Kalmi plaani Ingerimaale tungimiseks, hoolimata peatoimkonna vastuseisust.<sup>485</sup> Kalmi enda mälestustest jääb samuti mulje, et eestlased nõustusid ta kavadega.<sup>486</sup> Samas Lauri Einari Kettunen (peatoimkonna esindaja Eestis) meenutas hiljem, et ühel kohtumisel Pätsi ja Laidoneriga laitis viimane Kalmi plaanid maha – isegi kui Petrograd suudetuks vallutada, siis poleks seda ikkagi suudetud enda käes hoida.<sup>487</sup> Mäletatavasti oli Laidoner alles äsja pidanud vajalikuks 40 000-mehelise Soome väegrupi osalust operatsioonis, mistõttu võib oletada, et ta Kalmi konkreetset Petrogradi valutamise kava kuigi tõsiselt ei võtnud. See aga ei tähenda, et ta poleks võinud Kalmile vastupidist kinnitada, et õhutada viimast organiseerima Eestis Soome vabatahtlikke väeosi, mis tulnuks Eestile kui täiendav sõjaline jõud igal juhul vaid kasuks. Kalmi vabatahtlikke saanuks näiteks kasutada Ingerimaal, samaaegselt Põhjakorpuse tungimisega Venemaale. Siinkohal väärivad tsiteerimist veel Laidoneri meenutused: “Kalm oli samasugune kui Pitka, kes arvas, et mida tema teeb, see on ainuõige ja kõige tähtsam. Käskusid oli neile anda raske, ei tahtnud täita, see näis riivavat nende enesetunnet. Kui midagi tahtsid nende kaudu läbi viia, siis tuli neid sugereerida kaudselt selleks, et nad ise lõpuks tuleksid oma kavadega, ja sarnastega, mida ma ise tahtsin teostada. Kiitsin siis need hääks ja nii, nagu oleks need nende isiklikud plaanid ...”<sup>488</sup>

Märtsikuus hakkasid niisiis lootused Soome peatseks sõttaastumiseks, mis sellal Punaarmee pealetunge tagasilööva Eesti olukorda otsustavalt kergendanuks, kahanema. 29. märtsil teatas Eesti Sõjaministeeriumi esindaja Helsingist, et Soome sõttastumiseks pole lootust.<sup>489</sup> Seega jäi Eesti juhtkonnal vaid üle teha panus puhvri loomisel Eesti ja enamlaste vahel eelkõige Vene valgetele, ingerlastele ja lätlastele.

Vene valgete Põhjakorpuse juhatusega oli Eesti valitsus 1918. a 6. detsembril oma sõjajõudude suurendamiseks sõlminud koostöölepingu, mille kohaselt astus korpus Eesti käsutusse niikauaks, kui see võitleb Eesti piirides. Eesti pidi selle aja jooksul korpust kõige vajalikuga varustama.<sup>490</sup> Nagu nägime, asetas Eesti juhtkond seejärel oma plaanides korpusele üsna olulise rolli, kavatsedes seda kasutada puhvri loomisel Eesti ja enamlaste vahel Pihkva

---

<sup>485</sup> Vares, V. Hans Kalm ja suurpolitiikka – tottelemattomuudella miltei maailmanistoriaan. // Sotahistoriallinen Aikakauskirja 9. Helsinki, 1990, lk 67.

<sup>486</sup> Kalm, H. Pohjan, lk 188.

<sup>487</sup> Kettunen, L. Laadogast, lk 52.

<sup>488</sup> Kures, V. Seitsme, lk 24 (päeviku sissekanne 4.01.1929).

<sup>489</sup> Eesti Sõjaministeeriumi esindaja Soomes – sõjaminister 29.03.1919: ERA 2315–1–22. L 132–132p.

<sup>490</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 50–51.

piirkonnas või siis isegi tervel Loode-Venemaal. Eelpool juba mainitud Vene valgete poliitikategelaste grupp eesotsas N. Ivanoviga, kes umbes 1919. a jaanuari keskel Soomest Eestisse saabus, oli teatanud, et on valmis Eesti iseseisvust tunnustama,<sup>491</sup> misjärel Eesti juhtkond, nagu juba märgitud, asus planeerima N. Ivanovi grupi baasil Loode-Venemaal valitsuse loomist. Laidoneri kinnitusel sai Ivanov idee taolise valitsuse moodustamiseks just temalt.<sup>492</sup> Kuid Ivanovi puhul oli oluliseks puudujäägiks asjaolu, et teda ning tema gruppi ei soovinud aktsepteerida ka Põhjakorpuse juht- ja ohvitserkonna enamus. Lisaks sellele, et korpuse konservatiivsed ohvitserid kippusid üleüldiselt poliitikutesse üleolevalt suhtuma,<sup>493</sup> oli ta võrdlemisi vähetuntud. Ivanovi poliitiline karjäär oli alanud 1917. aastal pärast Veebruarirevolutsiooni. Paljudele korpuse ohvitseridele oli vastumeelne Ivanovi demokratism ning nad ei soovinud ka end siduda Eesti Vabariigi tunnustamisega, lükates selle üle otsustamise kunagi kokkukutsutava Vene Asutava Kogu õlule. Kindlasti aga nägi suur osa neist heameelega Eestit pärast kodusõja lõppu taas Venemaa osana. Soome oli samal ajal koondunud suurem hulk tuntud Vene poliitikuid ja sõjaväelasi, sealhulgas ka jalaväekindral Nikolai Judenitš. Viimast tunnustas veebruari alguses pealegi veel admiral. A. Koltšak. Soomes resideerivate Vene valgete käsutuses aga polnud vähegi arvestatava tugevusega sõjajõudu, pealegi ei lubanud Soome valitsus seda moodustada.<sup>494</sup> Eesti juhtkond kaalus samas ka koostööd Soome kogunenud Vene valgetega. Veebruaris leidsid Eesti ja N. Judenitši grupi vahel aset läbirääkimised. Judenitši grupp soovis Eestit kasutada baasina Petrogradi vallutamiseks. Eesti soovis, et sellisel juhul Judenitši grupi poolt Loode-Venemaal moodustatud valitsus tunnustaks Eesti iseseisvust, ent selgus, et seda poleks oodata.<sup>495</sup> Judenitši delegatsioon lahkus mingit lepingut allkirjastamata. Tõenäoliselt lepidi samas siiski kokku, et kõnelused jätkuvad Helsingis juba kolmepoolsetena – see tähendab koos soomlastega.<sup>496</sup> Kuid, nagu juba ülal märgitud, polnud Soome juhtkond sel hetkel huvitatud

<sup>491</sup> Иванов, Н. О событиях под Петроградом в 1919 г. Берлин, [1922], lk 19, 22.

<sup>492</sup> E. Laamani märkmed vestlusest J. Laidoneriga, dateerimata: ERA 827–1–24. L 1.

<sup>493</sup> Vt nt kõnelus PÜK Välissuhete osakonna ül – PÜK Varustusülem 5.06.1919: ERA 2124–1–609. Ln, kus korpuse varustusülem kasutab väljendit: "...boltunõ i politakantõ tipa Ivanova".

<sup>494</sup> Смолин, А. Белое движение на Северо-Западе России. 1918–1920 гг. Санкт-Петербург, 1999, lk 88–90, 117–118, 120–121.

<sup>495</sup> Vt lepingu projekt, veebruar 1919: ERA 31–1–130. L 12–13p.

<sup>496</sup> Vt kõnelus üljuh – divül2 15.02.1919: ERA 495–10–37. L 384; N. Judenitš – J. Laidoner 20.02.1919: ERA 495–10–11. L 24p–25.

sõjakäigust Petrogradi vastu ja ilmselt just seetõttu mingeid kolmepoolseid kõnelusi ei järgnenud.

Mis puutub võimalikku N. Ivanovi grupi poolt loodud valitsusse, siis 10. märtsil teatas Laidoner 2. diviisi ülemale Puskarile, et tõenäoliselt ei tule sellest midagi välja.<sup>497</sup> Võib oletada, et määravaks põhjuseks siin oli juba mainitud Ivanovi konflikt korpuse konservatiivse ohvitserkonnaga. Viimased olid kavatsenud Ivanovi anda koguni kohtu alla, ent Ivanov pääses siiski süüdistustest kui tema eestkostmisele asus ootamatult kindralmajor Aleksandr Rodzjanko. Veebruari alguses Kuramaalt Põhjakorpusesse saabunud A. Rodzjanko oli nimelt hakanud pretendeerima korpuse juhataja kohale. Ta lõi endale Eesti väejuhatuse ja valitsuse silmis hea maine, teatades, et on nõus Ivanovi põhiseisukohtadega, sealjuures kinnitades, et tal isiklikult pole midagi Eesti iseseisvuse tunnustamise vastu, vaid loeb seda vajalikuks. Igatahes isegi kui Rodzjanko sisimas lootis tulevikus Eesti taasliitmisele Venemaaga, siis ei näidanud ta seda välja, vaid mõistis, et eestlastelt maksimaalselt suure abi saavutamiseks on tarvilik vähemalt lubada nende iseseisvuse tunnustamist. Kohtumisel Rodzjankoga jäi Laidonerile viimasest väga hea mulje – ta leidis, et Rodzjanko vaated Põhjakorpuse ning Eesti suhetele on õiged, ka paistis Rodzjanko energilise ja teotahtelise isikuna. Lisaks toetas Rodzjankot pretendeerimisel korpuse juhataja kohale arvestatav hulk korpuse ohvitseri ning Laidoner otsustaski märtsis ta sellele ametipostile nimetada.<sup>498</sup> Kuid seejärel, aprilli esimesel poolel saabus Judenitšilt Helsingist kiri, milles ta palus korpuse juhtivkoosseisus muutusi mitte läbi viia. Ilmselt just seetõttu otsustas Laidoner Dzerožinski korpuse ülemaks siiski edasi jätta. Nagu ta hiljem meenutas: “... ei olnud mõtet Põhjakorpuse komanderi nimetamisega lahkkelisid väljakutsuda venelaste organisatsioonis, kes tolalajal võitlesid enamlaste vastu meiega käsikäes”.<sup>499</sup> Siiski vahetati välja korpuse staabiülem kindralstaabi polkovnik Wilhelm von Wahl. Viimast loeti korpuse konservatiivsete ohvitseride liidriks ning tal olnud ka teatud mõju korpuse juhataja üle.<sup>500</sup> 17. aprillil nimetati uueks staabiülemaks kindralstaabi polkovnik Otton von Krusenstiern.<sup>501</sup> Viimane oli Rodzjanko vana tuttav ning samuti vahepeal Ivanovile lähenenud.<sup>502</sup> 1917. a oli ta Balti

---

<sup>497</sup> Kõnelus üljuh – divül2 10.03.1919: ERA 495–10–79. L 773.

<sup>498</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 4–5.

<sup>499</sup> Vt Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 3; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 135–136.

<sup>500</sup> Иванов, Н. О событиях, lk 32.

<sup>501</sup> Brüggemann, K. Die Gründung der Republik Estland und das Ende des “Einen und unteilbaren Rußland”. Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920. Wiesbaden, 2002, lk 140.

<sup>502</sup> Иванов, Н. О событиях, lk 32; Родзянко, А. Воспоминания, lk 30.



laevastiku maavägede staabiülemena ilmutanud vastutulekut eesti rahvusväeosade organiseerimisel.<sup>503</sup> Laidoneri meenutuste kohaselt avaldas O. von Krusenstiern arvamust, et ilma Eesti abita on Vene valgete tegevus Loode-Venemaal võimatu, mistõttu tuleks ka Eesti iseseisvust tunnustada. Laidoner lisas, et Rodzjanko ja O. von Krusenstierni “isikud olid ka meile garantiiks, et Põhjakorpuse tegevus ei saa sihitud Eesti vastu”.<sup>504</sup> Uus staabiülem olevat alguses nõustunud Ivanovi nõudega – luua Põhjakorpuse juures Tsiviilnõukogu –, kuid mõtles seejärel ümber, lubades tulevikus luua vaid korpuse juhatusele alluva tsiviilosakonna, mis sai korpuse 1919. a maiepaletungi järel ka teoks.<sup>505</sup> Põhjakorpuse ülemkortermeisteriks nimetati 22. aprillil aga O. von Krusenstierni kindralstaabi alampolkovnikust vend Konstantin.<sup>506</sup> Tegu oli Laidoneri sõbraga,<sup>507</sup> kellega ta koos Läänerinde staabi luureosakonnas oli teeninud<sup>508</sup> ning keda hinnati kui isikut, kes alati “meist, eestlastest, kõige paremini on aru saanud.”<sup>509</sup>

Nagu hiljem näeme, oli Põhjakorpusel 1919. a mais-juunis oluline roll sõjategevuse viimisel Eesti piiridest eemale. Siinkohal peab rõhutama, et jääb Laidoneri ning Pätsi teeneks, et selliseid tulemusi saavutati. Eesti avalik arvamus oli valdavalt igasuguse koostöö vastu Põhjakorpusega. Laialdast pahameelt tekitasid teated korpuse osade poolt Eesti pinnal sooritatud röövimistest ning omavolilistest rekvireerimistest, mida teravalt võimendas arusaam korpusest kui väekoondisest, mis esindab “reaktsiooni” ning mille seas valitseb Eesti iseseisvuse vastane meeleolu.<sup>510</sup> Võrdluseks olgu märgitud, et Soome vabatahtlikud paistsid Eestis samuti silma röövimiste ning kuritegudega, kuid suhete lõpetamist nendega ei nõutud. Põhjakorpusega igasugust koostööd eitav meeleolu polnud levinud mitte ainult vasakpoolse

<sup>503</sup> Tomingas, W. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992, lk 28; Tõnisson, A. “1. Eesti polk oli suures Vene riigis ainuke väeosa, millest enamluse hammas jagu ei saanud ...” // Rahvusväeosade loomisest Eestis. Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918. Tartu, 1998, lk 81.

<sup>504</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 8.

<sup>505</sup> Горн, В. Гражданская война на Северо-Западе России. Берлин, 1923, lk 47.

<sup>506</sup> Brüggemann, K. Die Gründung, lk 140.

<sup>507</sup> Vt K. von Krusenstiern – J. Laidoner 4.02.1919: ERA 496–2–16. L 12p; Hinnom, A. Põhja-korpus – Loode armee. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–200. L 5.

<sup>508</sup> Рутыч, Н. Белый фронт генерала Юденича: Биографии чинов Северо-Западной армии. Москва, 2002, lk 245.

<sup>509</sup> Sõjavägede Staabi ül – siseminister 18.06.1920: ERA 495–2–1. L 334–334p.

<sup>510</sup> Vt A. Palm – sõjaminister 31.12.1919, sõjaministri abi resol ja üljuh resol 1.01.1919: ERA 2315–1–26. L 30–30p; Maanõukogu vanematekogu ja Ajutise Valitsuse ühise koosoleku protokoll 15.01.1919. 78–1–49. Lk 212–215; sõjaministri adjutant – üljuh 6.04.1919 ja viimase resol 9.04.1919: ERA 495–10–11. L 60–60p; Kohtuvalitsuse ül – üljuh 20.04.1919 ja viimase resol 21.04.1919: ERA 495–10–153. L 1, 1p; Civis, Wellner, H. Uus riikline võim Eestis? // Waba Maa. 11.04.1919, lk 2.

mõttelaadiga isikute seas, vaid näiteks oli samamoodi meelestatud Eesti Rahvaerakonna häälekandja.<sup>511</sup> Päts pidi tihti rünnakuid tõrjuma ja põhjendama, miks Eesti ikkagi korpusega koostööd teeb,<sup>512</sup> sealjuures toetus ta ka Laidoneri autoriteedile.<sup>513</sup> Põhjakorpuse-vastane meeleolu polnud levinud mitte ainult poliitikute ja ühiskonnategelaste seas, vaid ka sõjaväelaste hulgas. Nii avaldas 2. diviisi ülem Puskar veebruaris arvamust, et koostöö korpusega tuleks lõpetada, eriti kuna Vene valgetest ei olnud tema arvates mingit kasu.<sup>514</sup> Judenitši esindajate Tallinnas viibimise ajal veebruaris leidis Puskar, et Põhjakorpus pole seda väärt, et delegatsiooniga mingit lepingut sõlmida. Huvitav on Laidoneri vastus sellele: “Tean seda kõik väga hästi, aga üldine poliitiline seisukord ei luba, et meie neid likvideeriks, sest siis süüdistatakse meid terves ilmas, et meie ei lubavad Venemaad päästa.”<sup>515</sup> Kui Kohtuvalitsuse ülem arvas 20. aprillil, et Põhjakorpusest pole Eestile mingit kasu olnud ega saa ka kunagi olema, siis põhjendas Laidoner koostöö vajadust sarnase argumentatsiooniga, nagu äsjatsiteeritud vastuses Puskarile.<sup>516</sup> Siinkohal peab küll hindama, et Laidoneri taoline põhjendus oli lihtsalt nimetatud isikute rahustamiseks välja mõeldud. Nagu ülalpool nägime, oli Eesti väejuhatuse alates jaanuarist tegelikult pidevalt lootnud Põhjakorpus kasutada kaugeleulatuvate eesmärkide saavutamisel. Kokkuvõttes võib öelda, et Laidoneri ja Pätsi isikud garanteerisid korpuse kasutamise Eesti huvides. Paljud teised poliitikud ja sõjaväelased nende asemel oleksid arvatavasti koostööst korpusega loobunud.

Põhjakorpus ise, milles 1918. a detsembri alguses oli olnud kokku ligi 2000 inimest, kasvas 1919. a jaanuari lõpuks ligi 3000 inimesele; 22. veebruaril loeti korpuses juba 4148 inimest ning 30. märtsil ligi 5400. Seejärel isikkoosseis enam oluliselt ei tõusnud. 9. mai seisuga loeti korpuses 5640 inimest koos 12 töökorras välisuurtükiga (sealjuures oli Eesti väejuhatuse eelnevalt venelastele eraldanud 9 välisuurtükki). Tääkide ja mõõkade arv püsis aprillis ning mais kahe ja poole tuhande lähedal. Korpuse isikkoosseis oli täienenud peamiselt vangilangenud punaarmeeleaste arvel, sealjuures võeti korpuse ridadesse vastu ka

<sup>511</sup> Vt nt Suuremat ettewaatus. // Postimees. 12.12.1918, lk 1; R. R. Haletsemiswääriline Wenemaa. II. // Postimees. 15.04.1919, lk 6; S. N. Wene “walgekaart”. // Postimees. 28.01.1919, lk 2.

<sup>512</sup> Vt Maanõukogu koosoleku protokoll 4.02.1919: ERA 78–1–127. L 2; peaminister – Eesti välisdelegatsiooni esimees, dateerimata (sisu järgi u. aprilli keskpaik): ERA 957–11–84. L 157.

<sup>513</sup> Vt nt Maanõukogu vanematekogu ja Ajutise Valitsuse ühise koosoleku protokoll 15.01.1919. 78–1–49. Lk 214–215.

<sup>514</sup> Kõnelus Opstaabül – divül2 8.02.1919: ERA 495–10–37. L 195–195p.

<sup>515</sup> Kõnelus üljuh – divül2 15.02.1919: ERA 495–10–37. L 384–384p.

<sup>516</sup> Kohtuvalitsuse ül – üljuh 20.04.1919 ja viimase resol 21.04.1919: ERA 495–10–153. L 1–1p.

vabatahtlikke vangilaagritest. Võib öelda, et enamuse 1919. a jaanuarist kuni märtsini Eesti vangilaagritesse saabunud punaarmeelest läks seejärel Põhjakorpusesse. Lisaks astus Eestis korpuse ridadesse vabatahtlikke, samuti saabus neid mõningal määral piiri tagant.<sup>517</sup> Jaanuaris alustati ka Eestis elavate Vene alamate mobilisatsiooni, millega saadi järgnevalt ümmarguselt paarsada inimest.<sup>518</sup>

Võrreldes Põhjakorpusega oli Eesti koostöös Läti Vabariigiga esialgu vähem probleeme. Mäletatavasti tegi Läti peaminister K. Ulmanis 31. jaanuaril ettepaneku sõjaliseks koostööks. Järgnevalt töötati välja koostööleping, millisest protsessist võttis osa ka Laidoner, ning 18. veebruaril kirjutasid Eesti ja Läti esindajad lepingule ka alla. Selle kohaselt pidi Eesti aitama enamlastest vabastada Põhja-Lätit. Eesti ülemjuhatus võis oma äranägemise järgi formeerida Läti Vabariigi väeosi, mida tohtis kasutada vaid lõunarindel. Kui Eesti väed saavutaks Põhja-Lätis Lemsalu–Volmari–Smiltene–Alüksne joone, siis pidid seal tegutsevad Läti väeosad minema Läti staabi käsutusse (tingimusel, et see staap olemas on). Eesti võis ka Läti territooriumil rekvisitsioone läbi viia. Läti pidi Eestile väeosade formeerimisel antud varustuse eest tasuma esimesel võimalusel. Ühtlasi nimetati lepingus piiriäärsed vallad, mis pidid kuni kahe riigi vahelise piiri lõpliku kindlaksmääramiseni jääma Eesti haldusalasse, nagu ka Valga linn. Valga–Mõisaküla raudtee pidi terve sõja kestusel jääma Eesti käsutusse, samas kui Valga–Volmari ning Valga–Alüksne raudtee (viimase puhul selle Läti territooriumil olev osa) pidi Läti käsutusse minema mitte enne kui Eesti väed on Läti territooriumilt lahkunud.<sup>519</sup>

Laidoner oli samas veel 16. veebruaril määranud 2. diviisi ülema Puskari läti väeosade organiseerimise juhiks.<sup>520</sup> Samal päeval andis Puskar käsu alustada Tartus läti pataljoni formeerimist, mis paar päeva hiljem asendus käsuga formeerida polk (Laidoneri kinnitus polgu formeerimiseks saabus tagantjärele). 25.–26. veebruaril läbi viidud 18–40 aasta vanuste Läti alamate mobilisatsioon tõi kokku 1521 meest. Samuti suunati järgnevalt läti väeosade käsutusse rindel võetud lätlastest sõjavange ja ülejooksikuid. Märtsi teisel alustati ka läti patarei ning tagavarapataljoni formeerimist. 1. Volmari jalaväepolk (ligi 1200 tääki ja mõõka) ning neljasuurtükiline patarei suunati märtsi lõpus rindele. Aprillis moodustati lisaks teine patarei (mille jaoks ei jätkunud aga kuni juunikuuni suurtükke) ning üks läti eskadron. Mais

<sup>517</sup> Aruanne PÜK koosseisust 30.01.1919: ERA 496–4–567. L 7; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 78–85, 89, 619–620, 624–625.

<sup>518</sup> Aruanne Vene alamate mobilisatsioonist seisuga 9.05.1919: ERA 496–4–561a. L 20.

<sup>519</sup> Eesti ja Läti suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Tallinn, 1999, lk 14–17.

<sup>520</sup> Üljuh – Lõunarinde juh, divül2 16.02.1919: ERA 495–10–37. L 435–435p.

mobiliseeriti veel ka kuni 45-aastased mehed ja alustati 2. Võnnu jalaväepolgu formeerimist. Kuu lõpus lisandus väikesearvuline Põhja-Läti partisanipolk.<sup>521</sup> Võib oletada, et mai lõpuks oli Läti brigaadi arvukus seega tõusnud umbes mõnetuhande meheni. 31. märtsil andis Laidoner ühtlasi käsu, moodustada Läti brigaadi juhatus eesotsas polkovnik Jorg'is Zemitānsiga. Viimane pidi alluma 2. diviisile ning olema ka tsiviilvõimu kõrgemaks juhiks Läti territooriumil.<sup>522</sup> J. Zemitāns alustas brigaadi staabi formeerimist 25. aprillil. Brigaadi ülema abiks nimetati alampolkovnik Eduārdš Kalninš ning staabiülema kohusetäitjaks kindralstaabi alampolkovnik Voldemārs Ozols.<sup>523</sup> Läti tsiviilvalitsuse korraldamine pidi samas endiselt toimuma Eesti sõjaväevõimude kontrolli all. Oma 8. aprilli käsus nõudis Laidoner ühtlasi, et segarahvastikuga piirialadel saaks maksma pandud kord, kus “mõlemate naabri rahvaste sõja ja kodanliste võimude esitajad käsi käes töötaks, aga mitte üksteise vastu.” Eesti võimude poolt ei tohtinud ette tulla läti “rahvuse haavamist. ... Keele tagakiusamine on lubamata ...”<sup>524</sup> Tänapäeval näib ehk kummaline, kuid teravuse poolest teisel kohal, baltisakslaste järel, olid eestlaste suhted 20. sajandi alguses üldiselt lätlastega. Eestlaste seas hinnati tihti nimelt, et kahe rahva hingelaad ning iseloom on sõbrustamiseks liialt erinevad.<sup>525</sup> Vabadussõja ajal, eriti algusperioodil, vaadati Eesti sõjaväelaste poolt läti rahva peale tihti lisaks veel kui enamlastele.<sup>526</sup> Oli ju sel hetkel Punaarmees võitlemas tunduvalt rohkem lätlasi kui Läti Vabariigi vägedes. Põhja-Lätis kohtasid Eesti väed tihti

<sup>521</sup> Peniķis, M. Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. gada jūliam. Rīgā, 1932. V, VI ja VII osa eesti-keelne tõlge. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124-3-1919. V osa, lk 2-16, 35; Rubach, R. Lätlaste mobilisatsioon. Masinakiri, 1938: ERA 2124-3-1179. Ln; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124-3-1171. L 28-29.

<sup>522</sup> Kõnelus üljuh – divül2 29.03.1919: ERA 495-10-79. L 1042-1044; üljuh – divül2 31.03.1919: ERA 495-10-80. L 38; üljuh – divül2, Läti brigaadi ül 31.03.1919: ERA 495-10-100. L 24.

<sup>523</sup> Läti brigaadi ül – üljuh 7.05.1919: ERA 497-2-199. L 30.

<sup>524</sup> Üljuh – divül2, SRD ül, Läti brigaadi ül, 2. diviisi 2. brigaadi ül, 6. jvp ül 8.04.1919: ERA 495-10-100. L 27-28.

<sup>525</sup> Vt nt lipnik Hellat – Tallinna Teataja toimetis 15.02.1919: ERA 495-10-39. L 48; Hindrey, K. A. Tagantjärele targad. // Postimees. 10.07.1934, lk 2; Juhtund, J. “Kõnelen sarnase vihaga, et ise värisen...” // Rahvusväeosade loomisest Eestis. Mälestusi ja kirju aastatest 1917-1918. Tartu, 1998, lk 156, 157; Loorits, O. Meie, eestlased. Tartu, 2000, lk 225-226.

<sup>526</sup> Vt nt J. Abring'i päewaraamat Tallinna kaitsepatalj. staabist 14.I.1919-10.IV.1919: ERA 2124-3-3. L 84; Volmari jalaväe polgu ajalugu. Kokku seadnud polgu ajaloo komisjon. Läti keelest tõlkinud E. Täht. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124-3-1839. L 10.

kohaliku elanikkonna vaenulikkude suhtumist.<sup>527</sup> Kuid samas halvendas kahtlemata suhteid ka asjaolu, et Eesti väeosad viisid lätlaste seas sagedasti läbi omavolilisi rekvisitsioone, mida võis tõlgendada kui röövimist.<sup>528</sup> Konflikte ja arusaamatusi leidis aset ka Eesti ja Läti ametiisikute ning sõjaväelaste vahel.<sup>529</sup>

Kõige eelneva taustal peab ühtlasi arvestama, et Eesti–Läti piiriäärse ala segarahvastikuga valdadele ning Valga linnale pretendeerisid mõlemad riigid. 18. veebruari lepinguga olid need läinud ajutiselt Eesti valdusesse ning muidugi tähendas see loodetavasti eelist edaspidistel piiriläbirääkimistel. Saades teada, justkui oleks Heinaste valla elanikud (üle poole elanikest olnud seal eestlased) avaldanud soovi liituda Eestiga, otsustas viimase valitsus 21. veebruaril ühepoolset veel ka selle valla Eestiga liita.<sup>530</sup>

## **2. Jõududest ja vahenditest ülemjuhatause käsutuses 1919. aasta esimesel poolel**

### **2.1. Kõrgema väejuhatuse ümberkorraldamine veebruaris**

Mäletatavasti ei olnud 1918. aasta detsembris Ülemjuhataja staabi ülema kohta kindralstaabi ohvitseride nappust arvestades loodud. Samas suurenesid jaanuaris ja veebruaris tunduvalt Eesti vägede arvukus ning organisatsioon, mistõttu ka sõjaväe keskasutustes kasvas tunduvalt administratiivküsimustega seotud koormus. Ülemjuhatajale allus ühtlasi otseselt liiga palju staape ja asutusi, mille juhtimistehniliste küsimustega ta tegelema pidi. Veebruaris võeti seetõttu vastu otsus, asuda sõjaväe kõrgema juhtimise ümberkorraldamisele, selle tõhustamise eesmärgil.<sup>531</sup>

---

<sup>527</sup> Vt nt Villa, H. Mälestusi Eesti Vabadussõjast. 3. jalaväepolguga sõjaväljal. Käsikiri, 1938: ERA 2124–3–1694. L 4; Tõde ei põle tuleski. Ühe eesti ohvitseri elutee ja sõjamälestused. Paul Laamann, reserv-kapten Vabadussõjaegse Kitsarööpalise soomusrongi nr. 2 ülem. 1993, lk 65–66.

<sup>528</sup> Ciganovs, J. Eesti sõjajõud Läti territooriumil kuni Cēsise (Võnnu) lahinguni 1918–1919. // Viljandi Muuseumi aastaraamat 2001. Viljandi, 2002, lk 132–134.

<sup>529</sup> Vt nt 2. diviisi 2. brigaadi ül – üljuh ja viimase resol 24.03.1919: ERA 495–10–100. L 21–21p; divül3 – Kinstaabil 6.05.1919: ERA 495–10–84. L 173–177.

<sup>530</sup> Väljavõte Pärnu maakonna nõukogu protokollist 8.02.1919: ERA 495–10–39. L 56; Ajutise Valitsuse asjadevalitseja – üljuh 22.02.1919: ERA 495–10–39. L 55.

<sup>531</sup> Eesti sõjaväe-walitsuse, lk 3; E. P. Peastaabist, lk 1250.

Laidoneri 23. veebruari päevakäsuga asutati talle alluv Ülemjuhataja staap. Viimase ülemale allutati Kindralstaabi valitsus (ümbenimetatud Operatiivstaap), Korraldusvalitsus (ümbenimetatud Peastaap), Suurtükiväe valitsus (toodi üle Peastaabi alluvusest), Inseneriväe valitsus (toodi üle Peastaabi alluvusest), Kohtuvalitsus ning Ülemjuhataja staabi kantselei koos registratuuriga. Ülemjuhataja otsealluvusse jäid endiselt Sõjaväe varustusvalitsus, Sõjaväe prokurör, Sõjaväe tervishoiuvalitsus ning Sõjakontroll (oli alustanud tegutsemist 2. veebruaril)<sup>532</sup>, samuti 1. ja 2. diviis, Merejõud, Soomusrongide divisjon ja Sisemise kaitse ülem (samaaegselt ka Kaitseliidu ülem). Lisaks sellele käskis Laidoner 23. veebruaril asutada ülemjuhatajale alluva Tagavaravägede ülema ametikoha. 24. veebruaril nimetati Ülemjuhataja staabi ülemaks alampolkovnik Soots, Kindralstaabi valitsuse ülemaks polkovnik Rink, Korraldusvalitsuse ülemaks kapten Lill ning Tagavaravägede ülemaks kindralmajor Larka (viimane oli alates 1. veebruarist ühtlasi sõjaministri abi).<sup>533</sup> Soots asus ülemjuhataja staabiülema kohuste täitmisele 25. veebruaril, jäädes kuni Ringi Tallinnasse saabumiseni ajutiselt ka Kindralstaabi valitsuse ülemaks. J. Rink võttis valitsuse ülema kohused üle 2. märtsil.<sup>534</sup> Tagavaravägede ülemale hakkasid alluma kõik tagavaraväeosad, mis polnud otseselt diviiside või Soomusrongide divisjoni käsutuses.<sup>535</sup> Seejärel, käesolevas töös vaadeldava perioodi kestel olulisemaid muutusi sõjavägede kõrgema juhtimise organisatsioonis ei toimunud.

Sootsi roll vägede operatiivjuhtimise juures pärast ülemjuhataja staabiülemaks nimetamist sisuliselt ei muutunud. Sõjavägede ülemjuhataja staabi ülem, lisaks sellele, et tema ülesannete hulka kuulus nimetatud staabi administreerimine, pidi olema ülemjuhataja lähim kaastööline kõikidel aladel, sealjuures operatiivküsimustes. Endise Vene armee määruste kohaselt pidi staabiülem olema informeeritud ülemjuhataja kavade ning pidi viimasele esitama ka plaanid sõjategevuse sihtide ja teostuse abinõude üle. Staabiülem võis vastavalt ülemjuhataja juhistele anda alluvatele operatiivkorraldusi ning edastada operatiivinformatsiooni.<sup>536</sup>

Kindralstaabi valitsuse (endine Operatiivstaap) organisatsiooni ei toonud veebruarikuised ümberkorraldused endaga kaasa olulisi muutusi. Valitsus koosnes endiselt

---

<sup>532</sup> SÜP 2.02.1919: ERA 495–6–8. L 64.

<sup>533</sup> Peastaabi ül – divül1, divül2 25.02.1919: ERA 495–10–79. L 184.

<sup>534</sup> Ülemjuhataja staabi PVK 28.02.1919 ja 3.03.1919: ERA 495–6–130. L 1, 4; SÜP 4.03.1919: ERA 495–6–8. L 106.

<sup>535</sup> Vt Ratsapolkude tagavaraeskadroni PVK 3.03.1919: ERA 622–1–2. L 42–42p.

<sup>536</sup> Eesti sõjaväe-walitsuse, lk 4.

Operatiiv-, Sidede-, Maakuulamise-, Teadete kogumise- ning Sõjavägede liikumise osakonnast, samuti Trükitööde sõjakontrollist ja Eesti Vabastuse Sõja Muuseumist. Vaid Topograafia jaoskond, mis seni samuti Operatiivstaabi koosseisus oli tegutsenud, viidi 1. märtsil üle Korraldusvalitsuse käsutusse. Märtsis asutati valitsuse koosseisus ka ajakirja “Sõdur” toimetus.<sup>537</sup>

Seoses ülalkirjeldatud veebruarikuiste ümberkorraldustega leidsid aset muutused ka diviiside staabiülemate koosseisus. 19. veebruaril määras Laidoner 1. diviisi staabiülemaks alampolkovnik N. Reegi ning 2. diviisi staabiülemaks staabikaptän V. Muti.<sup>538</sup> Mutt võttis kaptän K. Rotschildilt 2. diviisi staabi üle 26. veebruaril.<sup>539</sup> Reek asus 1. diviisi staabiülema kohale 6. märtsil, enne seda, alates 1. märtsist oli ajutiselt vastavaid kohuseid Tallinnasse lahkunud Ringi asemel täitnud alamleitnant Eduard Freudenstein.<sup>540</sup>

Veebruarikuus aset leidnud ümberkorraldused sõjaväe kõrgemas juhtimises, mil moodustati Ülemjuhataja staap, vägede operatiivjuhtimise organisatsiooni seisukohalt seega muutusi kaasa ei toonud. Mõningaid ümberpaigutusi toimus vaid operatiivjuhtimisorganite kaadri seas.

## 2.2. Sõjavõimade üldine arvukus, relvastus, varustus

Eesti vägede jaanuarikuise vastupealetungi tagajärjel oli võimalik mobilisatsiooni läbi viia ka vahepeal Punaarmee kätte langenud aladel, kus seni oldi jõutud väkkevõtt reeglina läbi viia vaid piiratud ulatuses. Kui vastupealetungi alguseks loeti mobiliseeritud mäletatavasti ligi 15 000, siis 18. veebruariks oli see näitaja juba 24 773; 1. aprilliks 31 271 ning 31. maiks 41 877.<sup>541</sup> 2. diviisi ülem viis sealjuures omal initsiatiivil diviisi piirkonnas (Pärnu-, Viljandi-, Tartu- ja Võrumaa) 1919. a jaanuaris ning veebruaris kohati läbi ka 18–45 aastaste meeste mobilisatsiooni,<sup>542</sup> mis oli tegelikult seadusevastane – oli ju valitsus välja kuulutanud vaid

<sup>537</sup> Ülemjuhataja staabi PVK 1.03.1919: ERA 495–6–130. L 3; Kindralstaabi valitsuse koosseisutabel, kinnitatud 14.04.1919: ERA 497–2–191. L 209–210p; Korraldusvalitsuse koosseisutabel, kinnitatud 14.04.1919: ERA 497–2–191. L 212–213p.

<sup>538</sup> Üljuh – alluvad 19.02.1919: ERA 495–10–79. L 22.

<sup>539</sup> 2. diviisi PVK 26.02.1919: ERA 518–1–701. L 83p.

<sup>540</sup> 1. diviisi PVK 1.03.1919 ja 6.03.1919: ERA 515–1–994. Ln.

<sup>541</sup> Aruanne mobiliseeritute arvust 18.02.1919: ERA 496–4–560. L 258; aruanne mobiliseeritute arvust 1.04.1919: ERA 496–4–560. L 314; aruanne mobiliseeritute arvust 31.05.1919: ERA 496–4–561a. L 109.

<sup>542</sup> Viljandi maavalitsus – sõjaminister ja viimase abi resol 22.01.1919: ERA 496–2–13. L 386p; Pärnumaa mobilisatsioonikomisjoni esimees – sõjaminister 27.02.1919 ja viimase resol 28.02.1919: ERA 2315–1–26. L

22–35 aastaste meeste väkkevõtu.<sup>543</sup> Mais üle 35 aastased mehed vabastati väeteenistusest ning lubati koju põllutöödele.<sup>544</sup> Samuti suurendas ülemjuhataja mais puhkuselelubatavate sõjaväelaste protsenti, et võimaldada koju suunduda neil, kellel seal kedagi teist põldu harimas polnud.<sup>545</sup> Samas viidi aprillis ning mais valitsuse otsusega läbi ka 18–21 aastaste meeste mobilisatsioon. 23. mail andis valitsus sõjaministrile õiguse väkke kutsuda 17-aastased noormehed, ent sellest siiski loobuti sõjalise olukorra paranemise tõttu. Küll kästi nüüd Kaitseliitu astuda ka 16-aastaselt noormeestele.<sup>546</sup>

Sõjaväe toidul loeti 16. veebruaril kokku 24 738 inimest, milline näitaja tõusis 25. maiks 74 506 inimeseni.<sup>547</sup> Toidulolevate ning mobiliseeritute arvu suur vahe tulenes sellest, et mobiliseeritute sekka pole arvestatud vabatahtlikke, kes sõja alguses astusid armeesse komisjonidest möödaminnes; samuti sõjaväe toidul olevaid eraisikuid; sõjaväe toidul olevaid kaitseliitlasi, kes teenisid väeosades ja komandantuurides; kooliõpilasi erilistes kooliõpilaste väeosades. Ühtlasi oli Eesti sõjaväe toidul rohkearvuline liitlasvägede kontingent.

Kaitseliidu liikmetena registreeriti kevadtalvel mehed vanuses 16–60, kes ei kuulunud mobilisatsiooni alla. Juuniks oli neid ligi 100 000, kellest umbes kolmandik oli riviteenistuseks kõlblikud. Neist ligi 14 000 oli saanud sõjaväelist õppust.<sup>548</sup> Kaitseliidu ülesandeks oli sisekorra tagamine ning valveteenistus, ent 1919. a kevadtalvel kasutati selle allüksusi – eriti sõja tallermaaks olnud Võru maakonna Kaitseliidu omi – ka rindel.<sup>549</sup>

Sõjaväe isikkoosseisu suurenemisega hakkas aga üha enam tunda andma ohvitseride nappus. Kui abi- ning liitlasväed välja arvata, siis pidi 15. aprilli seisuga rindel tegutsevates polkudes (sealhulgas suurtükiväe-) ning pataljonides, samuti soomusrongidel planeeritud koosseisude kohaselt olema kokku 1001 ohvitseri. Tegelikult oli nende väeosade nimekirjas sel hetkel lausa 1012 ohvitseri (nimekirjas olevate ohvitseride protsent võrreldes koosseisudes

---

267, 267p; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 48; Kohalikud teated. Päewakäsk nr 8. // Postimees. 23.01.1919, lk 3.

<sup>543</sup> Vt Üljuhstaabül – sõjaminister 3.03.1919: ERA 2315–1–26. L 265, Laaman, E. Konstantin Päts. Poliitika-ja riigimees. Stockholm, 1949, lk 149.

<sup>544</sup> Divül2 – üljuh 17.05.1919: ERA 495–10–84. L 658.

<sup>545</sup> Divül1 – üljuh ja viimase resol 20.05.1919: ERA 495–10–84. Ln.

<sup>546</sup> Rubach, R. Kokkuvõtted mobilisatsiooni kohta Vabadussõja ajal. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1179. Ln.

<sup>547</sup> Eesti Vabadussõda. 2. kd, lk 55.

<sup>548</sup> Samas, lk 12–13.

<sup>549</sup> Vt Lühikene tagasiwaade Wõru maakonna Kaitse Liidu tegewuse peale, algusest kunni 1 juunini 1919 a. // Kaitseliitlane. 1920, nr 1, lk 5–7.



nõutuga varieerus väeositi), kuid neist kohal vaid 711.<sup>550</sup> Ülejäänutest olid valdav enamus kas haiged, haavatud või siis ka puhkusel. Staapides ning tagalas paiknevates väeosades olevad ohvitserid olid seal hädavajalikud või, nagu hindas Laidoner ise, niivõrd viletsa kvaliteediga, et nende rindelesaatmisest polnuks erilist kasu.<sup>551</sup> Samas jätkus ohvitseride arvu kahanemine lahingukaotuste ning haiguste tõttu. Mingil määral saabus ohvitseride lisaks küll piiri tagant, sealjuures ka Põhja-Venemaalt, ent kaugeltki mitte piisavalt. Taolises olukorras jõudis Eesti väejuhatuse märtsi teisel poolel otsuseni, asutada sõjakool.<sup>552</sup> Võib arvata, et seda ei oldud varem tehtud, kuna esialgu hinnati, et kooli õpetajaskonna moodustamiseks pole võimalik jõude eraldada. Vabariigi Sõjakool alustas Tallinnas õppetööd 14. aprillil, võttes aluseks endise Vene armee lipnikekooli programmi. Esimene lend lõpetas seal siiski alles augustikuu alguses ning seega käesolevas töös vaadeldavale perioodile sõjakooli asutamine tegelikult mõju ei avaldanud.<sup>553</sup>

Vaid Eesti enese ressursid poleks riigil 1919. aastal kuigi kaua sõda pidada lubanud. Eestil puudus, esiteks, relva- ja laskemoonatööstus. Esialgu sai laskemoona osas siiski toetuda endise Vene armee ladudesse maha jäänule. Samas ei suudetud Eestis sõjaväele ka piisavalt vormiriietust, eriti aga jalanõusid valmistada – saapavabrikud puudusid.<sup>554</sup> Üleüldist puudust tunti toiduainetest. Üheks võimaluseks sõjavaru- ning relvastuse hankimiseks oli selle hankimine sõjasaagi näol, millisel viisil suurendati tunduvalt näiteks oma raskekuulipildujate hulka (neid saadi sõja jooksul saagiks ligi 500)<sup>555</sup>, samuti suurtükiväge. Kuid pärast jaanuarikuist edukat vastupealetungi kahanes kevadtalvel sõjasaagi hulk tunduvalt. Eesti olukord kujunenuks ilmselt väljakannatamatult raskeks kui alates veebruarist poleks Suurbritannia hakanud Eestile saatma suuremas koguses mitmesugust relvastust, varustust, laskemoona, kütust, sõidu- ja veoautosid, lennukeid jne.<sup>556</sup> Rasked toitlustusolud leevenesid alates veebruarist välismaalt saabunud toiduainete abil.<sup>557</sup> Mai alguseks saabus Ameerika

---

<sup>550</sup> Korraldusvalitsuse kokkuvõtte ohvitseride arvust lahinguväeosades 15.04.1919: ERA 497–1–1. L 12.

<sup>551</sup> Kõnelus üljuh – divül2 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 791–792.

<sup>552</sup> Üljuh – sõjaminister 21.03.1919 ja viimase resol 23.03.1919: ERA 2315–1–26. L 440.

<sup>553</sup> Kümme aastat õppetööd sõjaväe õppeasutustes. // Sõdur. 1928, nr 6/7/8, lk 253.

<sup>554</sup> Org, J. Rahvaväe varustamine Vabadussõjas. Masinakiri. Tallinn, 1938: ERA 495–12–749. L 16.

<sup>555</sup> Samas, l. 45.

<sup>556</sup> Samas, l. 39.

<sup>557</sup> Eesti Vabadussõda. 2. kd, lk 33–34.

Ühendriikide Punaselt Ristilt suuurem kogus meditsiinitarbeid, mis tuli hetkel, kui nende puudus hakkas juba kriitiliseks muutuma.<sup>558</sup>

Otseselt sõjategevust takistavaks kujunes 1919. a kevadtalvel riietuse ning eriti saabaste nappus. Vastupealetungi alguseks olid sõjaväelased riigi poolt saabastega ning riietusega varustatud vaid ligi kolmandiku ulatuses. Saabaste puudusel polnud tagavara- ning formeeritavates väeosades järgnevalt võimalik suurele osale meestest korralikku väljaõpet läbi viia. Samas sulas rindeväeosade koosseis täienduse mittesaamisel kokku. Kui väljaõpe siiski suudeti olemasolevate viletsate jalatsite ja riietega kuidagi läbi viia, siis rindele ei saadud mehi nendega ometi saata.<sup>559</sup> Kuni maikuuni õnnestus välismaalt hankida ligi 40 000 saapapaari, kuid tegelik tarvidus nende järele oli märksa suurem – saapad ju kulusid kiiresti –, samas kui valuuta Eesti valitsusel nende täiendavaks ostmiseks puudus. Lõpuks mure leevenes, kui alates 25. maist saadi Suurbritanniast riidevarustust ja saapaid 25 000 inimesele, mõningaid riideesemeid koguni 50 000 inimesele.<sup>560</sup> Nende väljajagamiseni jõuti juuli esimesel poolel.<sup>561</sup>

Ehkki jaanuaris saadi Soomest 5000 vintpüssi ning Kuramaalt Saksa väejuhatusest 1000 püssi (Balti pataljoni tarbeks),<sup>562</sup> siis vastupealetungi tagajärjel oli Eesti armee koosseis niivõrd suurenenud, et veebruaris tekkis ajutiselt vintpüsside nappus.<sup>563</sup> Kuu lõpust hakkasid siiski saabuma vintpüssid Suurbritanniast, mida seejärel saadi kokku ümmarguselt 44 000. See kattis Eesti armee hädavajaliku nõude.<sup>564</sup> Veebruarist kuni juunini saabus brittidelt ka 897

---

<sup>558</sup> Eesti vabaduse sõda XI 1918–II 1920: terwishoidline osa. Tallinn, 1921, lk 215; Laaman, E. Ühistöö, lk 103; Loit, A. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919–1922. // *Acta Historica Tallinnensia*. 2002, nr 6, lk 73–76.

<sup>559</sup> Vt 2. diviisi 2. brigaadi ül – üljuh ja viimase resol 14.03.1919: ERA 495–10–4. L 80; kõnelus üljuh – divül2 10.03.1919: ERA 495–10–79. L 768–769; Tagavarapatarei ül – Suurtükiväevalitsuse ül 22.03.1919: ERA 495–10–43. L 59.

<sup>560</sup> Eesti Vabadussõda, 2. kd, lk 64; Org, J. Rahvaväe: ERA 495–12–749. L 47–52.

<sup>561</sup> Vt 1. jvp STP: ERA 539–1–3. L 81; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 502; Tuisk, Tomson, Maasik. Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk. 16. jaanuarist 1919–1. jaanuarini 1921. Tallinn, 1921, lk 104; Ühe vana Kuperjanovi partisani sõjamälestusi. Katkendeid lahinguist ja muust. // *Sõdur*. 1927, nr 3, lk 68.

<sup>562</sup> Lipstok, H. Kaitseväe: ERA 2124–3–646. L 230.

<sup>563</sup> Vt kõnelus üljuh – divül2 10.02.1919: ERA 495–10–37. L 267p; divül1 – üljuh 10.02.1919: ERA 495–10–37. L 268; kõnelus üljuh – divül2 15.02.1919: ERA 495–10–37. L 384–385; üljuh – Opstaabül 13.02.1919: ERA 495–10–37. L 338.

<sup>564</sup> Org, J. Rahvaväe: ERA 495–12–749. L 44.

kergekuulipildujat (neist 481 märtsi alguses), millele sõja teisel lisandus poolel veel 73.<sup>565</sup> Meenutagem, et esimene relvasaadetis oli Suurbritanniast saabunud veel 1918. a detsembris. Aprillis saadi sakslastelt Kuramaalt muuhulgas 900 püssi ja 4 kuulipildujat.<sup>566</sup> Saksamaalt relvastuse hankimine võis aga olla kompromiteeriv Entente'i silmis, mistõttu sellele suurt rõhku ei pandud.<sup>567</sup> Mis puutub Suurbritannia poolt saadetud välisuurtükkidesse, siis 24. veebruaril saabus neid 18, mai alguses üks ning 25. mail veel 30. Need saadetised lubasid järk-järgult pea täielikult eemaldada suurtükipatareidest vananenud tüüpi kergesuurtükid.<sup>568</sup> Mai lõpu saadetis käesolevas töös vaadeldavatele sündmustele siiski mõju avaldada ei jõudnud. Suurtükiväe-, püssi- ja kuulipildujate laskemoonast Vabadussõja esimesel poolel otsest puudust ei tuntud.<sup>569</sup> Märtsis tekkis ajutiselt siiski kergekuulipilduja "Lewis" padrunite nappus, mistõttu neid kästi kokku hoida.<sup>570</sup>

Terve Vabadussõja kestel, eriti selle esimesel poolel tunti üldiselt puudust kasutuskõlblikest veduritest ning veerevkoosseisust – see tähendab, et sageli ei jätkunud neid kõikide vajaduste üheaegseks rahuldamiseks. Pealegi olid olemasolevad vedurid tihti viletsas seisukorras ning polnud võimelised kuigi suurt koormat vedama. Nii rõhutas Laidoner 17. veebruaril sõjaministrile, et vedurite nappus ähvardab katastroofiliseks kujuneda, mistõttu palus kiirendada paranduses olevate vedurite remonti.<sup>571</sup> Sõja jooksul vedurite ning vagunite arv parandatud ning saagiks saadute arvel järk-järgult tõusis.<sup>572</sup>

---

<sup>565</sup> Lipstok, H. Kaitseväe: ERA 2124–3–646. Tabel välismaalt saabunud relvastuse kohta; Org, J. Rahvaväe varustamine Vabadussõjas. Lisad. Tallinn, 1938: ERA 495–12–751. L 8.

<sup>566</sup> Nõmm, T. Eesti suurtükivägi, lk 66.

<sup>567</sup> Vt Eesti konsul Liepājas – sõjainistri abi 3.04.1919 ja sõjainistri resol 10.04.1919 ning üljuh resol 15.04 ja 17.04.1919: ERA 2315–1–49. L 76–76p.

<sup>568</sup> Martma, V. Meie suurtükiväe organisatsioon, relvastis, varustis ja tegevuse iseloomustus Vabadussõjas. Masinakiri. Tallinn, 1938: ERA 495–12–715. L 39–40.

<sup>569</sup> Eesti Vabadussõda. 2. kd, lk 66.

<sup>570</sup> Üljuh – divül1, divül2 9.03.1919: ERA 495–10–79. L 471; kõnelus üljuh – divül2 20.03.1919: ERA 495–10–79. L 732p

<sup>571</sup> Üljuh – sõjainister 17.02.1919: ERA 495–10–13. L 135.

<sup>572</sup> Eesti Vabariigi raudteede 1919. a tegevuse aruanne. Tallinn, 1920, lk 12–13 (ERA 49–1–33).

### 2.3. Soomusrongide divisjon

Mäletatavasti oli Laidoner 1918. a 26. detsembril nimetanud kapten Parts'i Soomusrongide juhatajaks, kes administratiivselt pidi alluma ülemjuhatajale, ent operatiivselt sellele diviisile, mille rajoonis tegutses. Soomusrongide juhatajale allusid vaid laiarööpalised rongid, milliseid detsembris formeeriti kolm ning jaanuaris veel neljaski. Samal ajal moodustati lõunarindel tegutsemiseks jaanuaris ühtlasi kolm kitsarööpalist soomusrongi. 15. jaanuaril määrati ametisse Kitsarööpaliste soomusrongide juhataja (kapten Albert Peters), kes allus 2. diviisile.<sup>573</sup> Vahepeal oli kapten Parts'il ning L.-r. soomusrongi nr 1 ülemal, kapten Irv'el, tekkinud kava, formeerida Soomusrongide diviis, mis pidanuks alluma operatiivselt otse ülemjuhatajale, mitte aga 1. või 2. diviisi ülemale, mis, nagu väitis Irv oma päevikus, "meie sõjalist tegevust aina takistas". Laidoner oli kõnealuse väekoondise formeerimisega põhimõtteliselt nõus, tema ettepanekul võeti seejärel siiski kasutusele divisjoni nimetus, mis pidi tehnilisi väeosi ühendava väekoondise puhul sobivam olema.<sup>574</sup> Esialgu divisjoni moodustamine küll venis, ent kui Irv (alates 23. jaanuarist mäletatavasti Soomusrongide juhataja kohusetäitja) 10. veebruaril seda taas meelde tuletas, tehes ülemjuhatajale ettepaneku, anda laia- ning kitsarööpalised soomusrongid ühtse juhtimise alla, siis teatas Laidoner samal päeval, et allutabki nad Soomusrongide divisjoni ülemale. Ülema kohusetäitjaks, kuni Parts'i paranemiseni haavadest, määras ta Irve.<sup>575</sup> Pärast viimase langemist võttis 28. aprillil divisjoni juhtimise üle Parts. Administratiivselt allus divisjon ülemjuhatajale. Majandus- ja distsiplinaarlalal sai divisjoni ülem diviisiülema õigused.<sup>576</sup> Kuna soomusrongid eesotsas Irvega viibisid esialgu rindel, siis divisjoni staabi formeerimise alguseni jõuti Valgas 20. veebruaril.<sup>577</sup> Divisjoni koosseisus moodustati ka intendantuur, side-, komandandi- ja meditsiiniüksused. Soomusrongide ja soomusautode varustamise organiseerijaks jäi samas edasi J. Pitka, kes oli mäletatavasti sellele kohale nimetatud veel detsembris. Pitka isiklike töökodade juures oli moodustatud ühtlasi vastav staap, mis juhtis Tallinnas ka soomusautode ehitamist. Kuna pealinnas asuval ning niigi muude ülesannetega hõivatud Pitkal muutus rindel asuvate rongide ja autode varustaja amet siiski järjest raskemini täidetavaks, siis võeti 24.

<sup>573</sup> Kitsarööpaliste soomusrongide juh PVK 16.01.1919: ERA 632–1–4. L 1.

<sup>574</sup> Irv, A. Soomusrongil, lk 126; Parts, K. Kas võit või surm (3. osa), lk 20–22, 25.

<sup>575</sup> Soomusrongide juh – üljuh 10.02.1919: ERA 495–10–37. L 237–237p; üljuh – alluvad 10.02.1919: ERA 495–10–37. L 244.

<sup>576</sup> Üljuhstaabül – SRD ül 1.03.1919: ERA 495–10–79. L 303.

<sup>577</sup> Villemi, P. Kapten Anton Irv. Tartu, 1935, lk 230.

märtsil temalt see kohustus ära.<sup>578</sup> Soomusrongide divisjoni baasiks kujunes Valga, mis oli raudteede sõlmpunkt; samuti asusid seal raudteetehased rongide hooldamiseks ning ehitamiseks, mis toimus divisjoni inseneri juhtimisel.<sup>579</sup>

Divisjoni formeerimise hetkel oli selle koosseisus neli laiarööpalist soomusrongi, millele märtsis lisandus viies ning augustis ühtlasi kuues. Kitsarööpaliste soomusrongide arv oli veebruari lõpus neli, neist üks (nr 4) kaotati lahingus 7. aprillil. Mais anti divisjoni koosseisu ning nimetati ümber neljandaks kitsarööpaliseks eelnevalt, aprilli lõpus, 3. diviisis formeeritud Viljandi soomusrong. Juuli alguses jõudis divisjoni käsutusse ka hiljuti ehitatud K.-r. soomusrong nr 5. Lisaks sellele arvati veebruaris divisjoni koosseisu Soomusrongide ratsakomando, mis oli moodustatud jaanuari teisel poolel ning nimetati nüüd ümber eskadroniks. Samuti anti divisjoni koosseisu soomusautod. Veebruaris oli neid üks, märtsis lisandus kaks, samas kui üks ("Tasuja") kaotati. Aprillis lisandus veel neli soomusautot ning nende administreerimiseks moodustati divisjoni koosseisus nüüd Soomusautode kolonn. Märtsi lõpus viidi ülemjuhataja poolt divisjoni koosseisu üle ühtlasi rida jalaväeüksusi – Kuperjanovi partisanipataljon, Kalevlaste Maleva ning "Eesti Scouts" rügement, samuti kaks suurtükipatareid.<sup>580</sup> Kõik nimetatud väeosad, nagu soomusrongidki, olid tuntud hea lahinguvõime poolest, mistõttu divisjonist hakkas kujunema midagi eliitväekoondise taolist. Veel allutati divisjonile märtsi teisel poolel kapten Sarapuu kaitseliidu salk (aprillis nimetati ümber Võru kaitsepataljoniks).<sup>581</sup> Märtsis formeeriti ühtlasi divisjoni tagavarapataljon ning kuulipildujate kursused. Oma tagavarapataljoni oli hädasti vaja, kuna seni oli divisjon täiendust pidanud manguma mujalt.<sup>582</sup> Soomusrongide divisjoni tagavarapataljonist kujunes järgnevalt tegelikult rindeüksus – vaid üks osa selle roodudest oli mõeldud täienduse ettvalmistamiseks.<sup>583</sup> Divisjoni juhtkond unistas samas aga diviisi nimetusest,<sup>584</sup> mille

---

<sup>578</sup> Mölder, H. Auto-tangirügement 20-aastane. // Sõdur. 1939, nr 16, lk 352; Pitka, J. Minu, lk 105–106.

<sup>579</sup> Paul, I. Soomusrongide kasutamine möödunud sõdades ja väljavaated nende kasutamiseks tulevikus. Masinakiri. Tallinn, 1939: ERA 495–12–754. L 71.

<sup>580</sup> Üljuh – Üljuhstaabül, divül2, SRD ül 26.03.1919: ERA 495–10–79. L 1008.

<sup>581</sup> Üljuh – divül2, SRD ül, kapten Sarapuu 29.03.1919: ERA 495–10–80. L 24.

<sup>582</sup> Vt SRD ül – üljuh 12.02 ja viimase resol 14.02.1919: ERA 495–10–37. L 352; Kitsarööpaliste soomusrongide juh – Opstaabül 21.02.1919 ERA 495–10–79. L 138; Üljuh – divül2 22.02.1919: ERA 495–10–79. L 137.

<sup>583</sup> Vt SRD tagavarapataljoni STP: ERA 567–1–7. L 1–14.

<sup>584</sup> Hinnom, A. Suurte murrangute päewil (1. osa): ERA 2124–3–198. L 172.

Laidoner lõpuks, 22. augustil andiski, põhjendades, et divisjoni koosseisus olevate üksikute väeosade arv oli tõusnud üle kaheteistkümne.<sup>585</sup>

Omaaegne Vabadussõja ajalugu väitis et Soomusrongide divisjon oli vaid administratiivne väekoondis, samas kui operatiivselt allusid soomusrongid selle diviisi või rinde juhatusele, mille piirkonnas tegutsesid.<sup>586</sup> See pole siiski õige, sest Soomusrongide divisjoni juhatuse tegeles täpselt samuti vägede operatiivjuhtimisega. Kõik eelmises lõigus mainitud väeosad kuulusid divisjoni koosseisu nii administratiivselt kui ka operatiivselt. Lisaks võidi divisjonile operatiivselt ajutiselt allutada divisjoni koosseisu mitte kuuluvaid väeosi. Nagu juba osutatud, soovis divisjoni juhatuse tegelikult operatiivselt alluda vaid ülemjuhatajale, mis aga 1919. a alguses lõunarindel kujunenud tingimustes otstarbekas polnud. Laidoneril oli nimelt võimatu Tallinnast tõhusalt kooskõlastada divisjoni allüksuste ning nende naabrite koostööd. Seega jäeti divisjon esialgu Lõunarinde juhataja, seejärel 2. diviisi ülemale käsutusse. Divisjoni staabis teeninud A. Hinnomi meenutuste kohaselt jäi Irv rahulolematuks – ta pidanud nimelt soomusrongide senist rolli Vabadussõjas niivõrd tähtsaks, et ei soovinudki alluda ei kellelegi muule kui ülemjuhatajale.<sup>587</sup> Võimalik, et Irv ei mõistnud täiel määral sõjaväe kõrgema operatiivse juhtimise põhimõtteid. Irv oli küll ilmselt vapper sõjamees, kes oli maailmasõjas selle eest ka ohvitseriks ülendatud; ühtegi sõjakooli ta samas lõpetanud polnud.<sup>588</sup> Divisjoni juhatuse reageeris ka rahulolematusega kui divisjoni koosseisus olevaid väeosi kavatseti operatiivselt allutada mõnele teisele operatiivstaabile. Ühtlasi ei soovinud divisjoni väeosade komandörid heameelega operatiivselt alluda kellelegi muule, kui “oma” staabile.<sup>589</sup>

Ilmselt, et soomusronglasi eesotsas nende juhtidega mingilgi määral rahuldada, kujunes lõunarindel välja operatiivjuhtimise organisatsioon, mida võib iseloomustada kui üpris kohmakat. Soomusrongide juhataja oli veebruari alguses allutatud operatiivselt otse Lõunarinde juhatajale ning taoline korraldus säilis ka Soomusrongide divisjoni puhul. Pärast Wetzteri lahkumist Lõunarinde juhataja kohalt allus divisjon operatiivselt 2. diviisi ülemale. Divisjoni juhatuse operatiivalluvuses oli samas pidevalt oma rindelõik, täpsemalt koguni kolm

---

<sup>585</sup> SÜP 22.08.1919: ERA 495–6–8. L 247p.

<sup>586</sup> Eesti Vabadussõda. 1. kd, lk 449.

<sup>587</sup> Hinnom, A. Suurte murrangute päevil (1. osa): ERA 2124–3–198. L 172.

<sup>588</sup> A. Irve teenistusleht: ERA 495–7–1156. L 5–8.

<sup>589</sup> Vt SRD ül – Opstaabül 25.02.1919: ERA 495–10–79. L 239, 239p; Üljuhstaabül – SRD ül 26.02.1919: ERA 495–10–79. L 215; kõnelus üljuh – divül2 ja divstaabül2 23.03.1919: ERA 495–10–79. L 849; divstaabül2 – üljuh 4.04.1919: ERA 496–10–12. L 52.

rindelõiku: Võru–Pihkva raudtee suunal, Valga–Alüksne raudtee suunal ning Valga–Võlmariraudtee suunal.<sup>590</sup> Kokku oli divisjoni alluvuses seega kolm operatiivgruppi, mis olid üksteisest eraldatud nende vahel asuvate 2. diviisi (alates aprillist ka 3. diviisi) osadega. Peab märkima, et Soomusrongide divisjoni staap oli kitsalt operatiivjuhtimise seisukohalt võttes siinjuures tegelikult ilmselt täiesti tarbetu vahelüli ning kindlasti olnuks tõhusam divisjoni operatiivgruppide otsene allutamine, kas 2. diviisile või siis 2. diviisile alluvatele brigaadistaapidele. Ent siinkohal polnud Eesti väejuhatusel võimalik arvestada vaid operatiivjuhtimise põhimõtetega, vaid ühtlasi Soomusrongide divisjonis valitsevate meeleoludega. Olgu lisatud, et 1. diviisi rindel tegutsevad divisjoni osad allusid siiski operatiivselt otse nimetatud diviisile.

Kui Laidoner otsustas märtsi lõpus anda divisjoni käsutusse rida jalaväeosi, siis tekkis olukord, kus divisjoni juhatus võis neid oma äranägemise järgi divisjonile alluvate operatiivgruppide käsutusse anda. Soomusrongide ning jalaväe vahetu allutamine ühele operatiivgrupi ülemale tagas nende tõhusama koostöö. Varem oli näiteks 2. diviisi jalaväe ning soomusrongide koostööd vormiliselt koordineerima pidanud 2. diviisi ülem, ehkki tegelikult polnud ta selleks sideolude tõttu võimeline. Seetõttu sõltus soomusrongide ning naabruses asuvate jalaväeosade koostöö tegelikult nende ülemate initsiatiivist ning heast tahtest.

Nagu hiljem näeme, allutas Laidoner lõpuks, 25. aprillil, Soomusrongide divisjoni siiski ka operatiivselt otse endale,<sup>591</sup> mis oli seotud asjaoluga, et 2. diviisi juhatus oli täielikult hõivatud vaenlase pealetungi tõrjumisega Võrule, samas kui Soomusrongide divisjoni jõude oli suuremal määral tarvis rakendada 3. diviisi toetuseks Valga–Ruhja piirkonnas, et aidata seal kaasa vaenlase pealetungi likvideerimisele. 2. diviisi juhatus polnud võimeline Soomusrongide divisjoni ning 3. diviisi koostööd koordineerima, mistõttu Laidoner otsustaski divisjoni otse endale allutada. Näib, et divisjoni ei allutatud samas 3. diviisile, kuna sellisel juhul oleks nimetatud diviisi juhatusel tekkinud raskused Soomusrongide divisjoni Valga–Alüksne sihil tegutsevate osade ning 2. diviisi parema tiiva kooskõlastamisega. Pärast ohu möödumist Valga–Ruhja piirkonnas andis Laidoner Soomusrongide divisjoni taas operatiivselt 2. diviisi käsutusse.<sup>592</sup> 26. mail allutas ta aga divisjoni jälle operatiivselt otse endale.<sup>593</sup> Võib oletada, et see otsus oli eelkõige vastutulek divisjoni juhatuse soovidele,

<sup>590</sup> Vt nt SRD operatiivkäsud 1919. a märtsis ja aprillis: ERA 529–2–21. L 1–9p.

<sup>591</sup> Üljuh – divül1, divül2, divül3, SRD ül 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 796–796p.

<sup>592</sup> Üljuh – divül2, SRD ül 11.05.1919: ERA 495–10–84. L 350–350p.

<sup>593</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 26.05.1919: ERA 495–10–84. L 969–969p.

alluda otse ülemjuhatajale. Kuna Laidoneril tegelikult puudus võimalus divisjoni ning 2. ja 3. diviisi osade tegevust vähegi tõhusamalt kooskõlastada, siis ilmselt jäi ta lootma kohalike väeülemate sõbralikule koostööle, mis oli end, peab rõhutama, sõja jooksul üldiselt tõestanud.

Pärast Vabadussõda ilmunud sõjandusalastes artiklites ning töödes kinnitati sageli, et Soomusrongide divisjonist (diviisist), kujunes ülemjuhatus jaoks strateegiline reserv. Nii väitis keegi sõjaväelane Laidoneri 50. sünnipäevale pühendatud artiklis, et kõnealune väekoondis oli “küllalt tugev, kiiresti liikuv, iseseisev ja alaliselt löögivalmis, strateegiline varu. ... selle suure strateegilise varukoondise olemasolus tuleb otsida paljudegi meie Vabadussõja otsustavate võitude saladust.”<sup>594</sup> Sarnasele seisukohale asus ka Ilmar Paul oma Kõrgema Sõjakooli lõputöös, leides, et tegemist oli kiiresti ümberpaigutatava väekoondisega, mida väejuhatus sai vajadusel paisata ühest rindelõigust teise.<sup>595</sup> Sama kinnitas ka ajaloolane H. Walter, väites sealjuures, et “Soomusdiviisile ei andnud ülemjuhataja kunagi pikemaks ajaks püsivat rindelõiku. ... Olnuks ülimalt keeruline sarnast hulka vägesid (Soomusrongide diviisi asemel – R. R.) välja kiskuda mõnest rindelõigust, sest Eesti armee sõdis alati tugevama vaenlasega.”<sup>596</sup> J. Soots oli oma 1921. a ilmunud artiklis siiski tagasihoidlikum. Ta osutas, et definitsiooni kohaselt tähendab strateegiline reserv väeosi ülemjuhataja reservis, eesmärgiga neid kasutada vastase suurema läbimurde likvideerimiseks või siis oma vägede pealetungile mineku soodustamiseks, kui olukord kujuneb strateegiliselt soodsaks. Reserv pidi olema piisavalt tugev, et kirjeldatud ülesandeid edukalt täita. Vägede vähesuse ning rindel kujunenud olukorra tõttu moodustati Sootsi sõnul Vabadussõjas ülemjuhataja reservi siiski harva. Seetõttu võis Sootsi arvates omamoodi strateegiliseks reserviks lugeda liikuvamaid väeosi, näiteks soomusronge ja nendega koos tegutsevad jalaväeosi, mille abil ülemjuhataja neid sisemistel operatsiooniliinidel rakendades sai operatsioonide käiku reguleerida.<sup>597</sup>

Ülaltoodud väidetega ei saa siiski suuremal või vähemal määral nõustuda. Tõepoolest, vajaduse tõttu omada rindel ülekaaluka vaenlasega võitlemiseks võimalikult palju vägesid, oli ülemjuhataja strateegiline reserv Vabadussõja esimesel poolel väga harv ning lühiajaline nähe. Sõja teisel poolel oli ülemjuhataja reservi olemasolu siiski mõnevõrra sagedasem nähtus. Samal ajal, nagu hiljem näeme, sõja esimesel poolel ülemjuhataja Soomusrongide

<sup>594</sup> Kindral J. Laidoner Ülemjuhatajana Vabadussõjas. Tema 50-aasta sünnipäeva puhul. // Sõdur. 1934, nr 5/6, lk 137.

<sup>595</sup> Paul, I. Soomusrongide: ERA 495–12–754. L 70.

<sup>596</sup> Walter, H. Johan Laidoner, lk 11.

<sup>597</sup> Soots, J. Vabadussõja strateegia ja taktika võtted (nr 5), lk 3–4.



divisjoni jõudude ümberpaigutamist lõunarindel reeglina ei otsustanud, tehes seda vaid harvadel juhtudel. Veebruaris viidi divisjoni koosseisust ülemjuhataja käsul 1. diviisi käsutusse üle vaid üks soomusrong, mis sealt märtsis naases. Samas aga paigutas Laidoner sõja esimesel poolel 1. diviisist lõunarindele ja vastupidi ümber terve rea “tavalisi” polke ja pataljone koos patareidega. Kokkuvõttes pole Vabadussõja esimese poole puhul mõtet rõhuda Soomusrongide divisjonile kui ülemjuhataja strateegilisele reservile, ning seda isegi mitte mööndustega. Vabadussõja teisel poolel paigutas ülemjuhatus diviiside vahel soomusronge ja divisjoni jalaväeosi küll sagedamini ümber, kuid samal ajal paigutas ta ka ümber näiteks hulgaliselt jalaväepolkusid. Sealjuures võiks osutada, et Soomusrongide divisjoni jalaväeosad polnud ümberpaigutamise juures sugugi liikuvamad kui “tavaline” jalavägi, sest raudtee-ešelonide liikumiskiiruse juures neis olevate väeosade päritolu erilist rolli ei mänginud. Tõepoolest, konkreetset soomusrongid olid kiiremini ümberpaigutatavad kui jalavägi, kuid nad olid võimelised olukorda rindel mõjutama vaid kitsas lõigus, mistõttu neid strateegiliseks reserviks nimetada on liialdus.

### **3. Võitlused 1919. aasta veebruari keskpaigast kuni aprillikuu esimese pooleni: vastaspoolled ei saavuta oma eesmärgi**

#### **3.1. Eesti väejuhatuse operatsioonikavad veebruaris. Poolte jõud veebruari keskpaigast kuni aprilli esimese pooleni**

Olles Eesti piiride saavutamisel veebruarikuu alguses pealetungi lõunarindel peatanud, valmistus Eesti väejuhatuse seda peagi jätkama, eesmärgiga heita vaenlane Eesti piiridest kaugemale. 4. veebruari hilisõhtul suundus Laidoner isiklikult lõunarindele,<sup>598</sup> kus järgnevatel päevadel külastas nii Tartut, Valgat, Võrut kui ka Piusa jaama.<sup>599</sup> Laidoner vaatas üle rea väeosi ning arutas kohapealsete juhtidega nii administratiivküsimusi kui ka olukorda rindel, samuti edasisi tegevuskavu. Paraku puuduvad teated, täpselt milliseid mõttekäike kõneluste ajal välja käidi, ent nende tulemusena<sup>600</sup> andis 8. veebruaril<sup>601</sup> Tallinnasse tagasi jõudnud

<sup>598</sup> SÜP 4.02.1919: ERA 495–6–8. L 67; Opstaabül – divstaabül2, 2. diviisi operatiivadjutant 4.02.1919: ERA 495–10–55. L 148.

<sup>599</sup> Vt Aug. G. Wägede ülemjuhataja Lõuna väerinna. (Meie eri-sõjakirjasaatjalt.) // Postimees. 8.02.1919, lk 1.

<sup>600</sup> Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 95.

Laidoner samal päeval direktiivi pealetungi jätkamiseks. Direktiivis märgiti, et Lõunarinde vägede (Lõunarinde juhatajale allusid operatiivselt 2. diviisi ülem, 2. diviisi brigaadi ülem ja Soomusrongide juhataja, lisaks veel rinde reserv) ülesandeks on puhastada vaenlasest lõplikult Lõuna-Võrumaa ning hõivata Eesti piiride edasiseks kaitseks võimalikult soodsad positsioonid. Selleks tuli Petseri–Pihkva sihil eelvägedega vallutada Irboska jaama–Irboska–Panikovitši–Laura joon. Ajutiselt tuli Pihkvani välja tungida, et purustada sillad üle Velikaja jõe Pihkva juures. Võru–Alüksne suunal pidid Eesti väed liikuma kuni Riia–Pihkva kiviteeni ning võtma enda alla Vana-Laitsna ja Apukalnsi. Valga–Alüksne suunal tuli vallutada Hopa. Kui Lõunarinde juhataja pidanuks edasise kaitse seisukohalt vajalikuks, siis jättis Laidoner talle vabaduse vallutada ka Alüksne alev. Valga–Võlmaris sihis pidid Eesti väed tungima kuni Koiva jõeni ning seal Strenči juures sillad lõhkuma. Lõunarinde parem tiib pidi samas tungima oma eelvägedega Sade ja Salatsi jõeni ning seal sillad hõivama. Rannikul tuli vallutada Heinaste. Operatsiooni alguse aja jättis Laidoner Lõunarinde juhataja otsustada. Ta lisan, et pärast osutatud ülesannete täitmist tuleks positsioone võimalikult kindlustada, ühtlasi käskis ta vaenlase vastupealetungide tõrjumiseks moodustada võimalikult suure reservi. Peipsi ja Pihkva järve kaldal pidid Eesti väed kaitseks jääma. Lõunarinde ning 1. diviisi tiibade vahetamiseks Peipsi ääres määras Laidoner Lohusoo (viimane Lõunarindele). 1. diviisi ülesandeks Narva rindel jäi samal ajal aktiivne kaitse. Diviis pidi hõivama Narva jõe mõlemad kaldad, seda eriti Narva ümbruses. Ka nõudis ülemjuhataja sildade hävitamist Luuga jõel Jamburgi juures.<sup>602</sup> Ülemjuhataja direktiivil põhinev Lõunarinde juhataja kindralmajor Wetzleri direktiiv alluvatele järgnes alles 11. veebruaril. Taolise kolmepäevase viivituse põhjused pole teada.<sup>603</sup> Alüksne vallutamist Wetzler siiski ei planeerinud, vaid üks eskadron pidi sinna retke sooritama (seegi retk jäi hiljem ära, käies eskadronile ilmselt üle jõu)<sup>604</sup>. Võru–Alüksne suunal tuli hõivata Hopa–Vana-Laitsna–Apukalnsi joon. Pealetung pidi algama Wetzleri erikäsu järel. Ta käskis alluvatele ühtlasi selgitada, et pärast direktiivis märgitud ülesannete saavutamist enam edasi ei tungita, vaid jäädakse uutel positsioonidel Eesti piiride ette kaitsele.<sup>605</sup> Järgmisel päeval andis Wetzler käsu, alustada pealetungi 13. veebruari hommikul. Tegelikult läksid sel päeval pealetungile vaid Võru–Alüksne suunal

---

<sup>601</sup> SÜP 8.02.1919: ERA 495–6–8. L 70.

<sup>602</sup> Üljuh direktiiv 8.02.1919: ERA 495–10–37. L 210–210p.

<sup>603</sup> Ōunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 95–97.

<sup>604</sup> Samas, I. 123–124.

<sup>605</sup> Lõunarinde juh direktiiv 11.02.1919: ERA 518–1–147. L 5–5p.

tegutsevad 2. diviisi osad, samas kui ülejäänud rinde vägede pealetungi algus venis mitmesugustel põhjustel järgmise hommikuni.<sup>606</sup>

Seega ei kavatsenud Eesti väejuhatas veebruari esimesel poolel esialgu veel kuigi sügavale Venemaale ning Põhja-Läti tungida. Sellel polnud ka mõtet, kuna osa Põhjakorpusest oli alles ümberkorraldamisel tagalas, samas kui Läti väeosade formeerimine Eesti ülemjuhatause alluvuses polnud veel alanudki. 10. veebruaril päris Laidoner siiski 2. diviisi ülemalt alampolkovnik Puskarilt, kas diviisi alluvuses tegutsev Põhjakorpuse Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk oleks võimeline Pihkvasse tungima. Puskar arvas, et see tuleks kõne alla vaid Eesti vägede suurema toetuse korral, kusjuures tõenäoliselt ei suudaks koondsalk Pihkvat seejärel üksinda kaitsta. Siiski otsustas 2. diviisi juhatus seejärel, samaaegselt pealetungiga Petseri–Pihkva suunal, saata Bulak-Balahhovitši koondsalga üle Lämmijärve, misjärel see piki Pihkva järve idakallast liikudes oleks pidanud üle Torošino Pihkvasse tungima.<sup>607</sup> Juba pärast pealetungi algust, 15. veebruaril, avaldas 2. diviisi operatiivadjutant staabikapten Mutt arvamust, et lõunarinde paremal tiival peaks seni saavutatud edu jätkama ning vallutama ka Volmari ja Lemsalu, et hõivatud alal Läti väeosi organiseerima hakata.<sup>608</sup> Sellega oli põhimõtteliselt nõus ka Wetzer, rõhutades küll, et taolisel operatsioonil on mõte vaid siis kui Põhja-Läti on tõepoolest võimalik Läti väeosi hakata moodustama.<sup>609</sup> Samal ajal olid mäletatavasti Tallinnas lõppemas kõnelused Eesti ja Läti sõjaliseks koostööks ning 16. veebruaril teataski Laidoner Wetzerile ja Puskarile, et Volmari vallutamine oleks väga tähtis. Ta lisas, et kui seejärel ka Alüksne Eesti vägede kätte langenuks, olnuks hõivatud juba suurem platsdarm lätlaste organiseerimiseks. Ülemjuhataja jättis Volmari vallutamise siiski Wetzeri enese otsustada. Nagu Laidoner põhjendas, ei pidanud ta võimalikuks selleks kategoorilist käsku anda, kuna ei saanud Wetzerile selle ülesande täitmiseks täiendavaid jõude anda. Laidoner lubas võimaluse korral saata vaid vintpüsse, ehkki ka nende tagavara oli kokku kuivanud.<sup>610</sup>

Kui välja arvata Rakveres asuv 1. soome vabatahtlike rügement, siis ülemjuhataja reservi veebruari keskel ei eksisteerinud. Nimetatud väeosa kasutamisevõimalused olid aga piiratud, sest soomlasi üle Eesti piiride Wetzer mäletatavasti saata ei soovinud. Veebruari

---

<sup>606</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 100–111.

<sup>607</sup> Kõnelus üljuh – divül2 10.02.1919: ERA 495–10–37. L 266; kõnelus Tallinn – 2. diviisi staap u. 12.02.1919: ERA 495–10–37. L 219; kõnelus üljuh – divstaabül2 14.02.1919: ERA 495–10–37. L 368.

<sup>608</sup> 2. diviisi operatiivadjutant – üljuh 15.02.1919: ERA 495–10–37. L 443–444.

<sup>609</sup> Kõnelus Lõunarinde juh – Opstaabül 16.02.1919: ERA 495–10–37. L 441–441p.

<sup>610</sup> Üljuh – Lõunarinde juh, divül2 16.02.1919: ERA 495–10–37. L 426–426p.

esimesel poolel olid kõik formeerimise järel lahinguvalmiduse saavutanud osad kohe rindele saadetud. Nii jõudsid 9.–11. veebruaril Tallinnast Lõunarinde juhataja käsutusse Soome vabatahtlike väeosade välipatarei ning 2. suurtükiväepolgu 3. patarei, lisaks täiendati umbes samal ajal 2. diviisi koosseisus tegutsevat Põhjakorpuse koondsalka ühe suurtükirühmaga.<sup>611</sup> 1. diviisi alluvusse jõudis 13. veebruaril, nagu juba märgitud, Põhjakorpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalk. Lisaks oli 9. veebruaril lõunarindelt 1. diviisi käsutusse saabunud L.-r. soomusrong nr 4. Nimelt oli ametiasjus Narvas viibinud Peastaabi Suurtükiväe valitsuse ülem Soome kindralmajor P. Londén sealt toonud kaasa kuulujutud, et 10. veebruaril kavatseb vaenlane Narva suunas pealetungi alustada, mistõttu soovitas 1. diviisile toetuseks saata ühe soomusrongi. Kuigi 1. diviisi staabiülem polkovnik Rink arvas seejärel, et taolisi kuuldusi ei maksa tõsiselt võtta, nõudnud Londén Sootsi sõnul “kui luupainaja” abi saatmist, misjärel Laidoner andiski igaks juhaks 8. veebruaril vastava käsu.<sup>612</sup> Mingit pealetungi nimetatud kuupäeval ei järgnenud, ent soomusrong jäeti siiski Narva. 13. veebruaril viibis Laidoner ka isiklikult Narva rindel,<sup>613</sup> kus 1. diviisi juhatusel mitmesuguseid küsimusi arutas. Kindlasti puudutati ka sõjaplaane, ent täpsemad detailid selle kohta, millest räägiti, puuduvad. 1. diviisi ülesanded igatahes jäid ilmselt samaks, nagu need olid märgitud Laidoneri 8. veebruari direktiivis. Diviisi juhatus palus samas Narva rindele saata täiendavalt raskesuurtükiväge, eriti kaugelaskjaid, mis ulatunuks maha suruma Narvat tulistavat vastase suurtükiväge. Laidoner telegrafeeris sealjuures Sootsile Tallinnasse, et 1. diviisile saadetak võimaluse korral muuhulgas kaks 122-mm haubitsat, mis olid kuperjanovlastele jaanuaris sõjasaagiks langenud. Viimased olid seejärel haubitsatest patarei formeerinud, mis tegutses Kuperjanovi partisanipataljoni juures. Pataljoni ülem leitnant Jaan Unt aga tõrkus haubitsaid ära saatmast, misjärel Laidoner otsustas kuperjanovlaste seas rahulolematuse vältimiseks sellest nõudmisest loobuda, tehes pataljoni ülemale siiski märkuse.<sup>614</sup> 21. veebruaril jõudis 1. diviisi käsutusse

---

<sup>611</sup> Vt Tabel 3.

<sup>612</sup> Kõnelus Opstaabül – divstaabül 1 u. 8.02.1919: ERA 495–10–37. L 186–187; kõnelus Opstaabül – divül2 8.02.1919: ERA 495–10–37. L 195–195p; üljuh – Lõunarinde juh, divül2 8.02.1919: ERA 495–10–37. L 196; Soomusrongide juh – Lõunarinde juh, Opstaabül 9.02.1919: ERA 495–10–37. L 227–227p.

<sup>613</sup> SÜP 12. ja 14.02.1919: ERA 495–6–8. L 76, 79.

<sup>614</sup> Üljuh – Opstaabül 13.02.1919: ERA 495–10–37. L 338; 2. diviisi operatiivadjutant – Kuperjanovi partisanipataljoni ül 14.02.1919: ERA 495–10–37. L 361; Kuperjanovi partisanipataljoni ül – Opstaabül, Lõunarinde juh, 2. diviisi brigaadi ül ja üljuh resol 16.02.1919: ERA 495–10–43. L 5–5p; Unt, J. Kuperjanovi partisanide patarei. Käsikiri, 1937: ERA 2124–3–1586. L 1–2.

Tallinnas formeerimise lõpetanud 2. kindluse raskesuurtükiväedivisjoni 2. patarei, kuid tegu polnud siiski kaugelaskjatega, vaid 152-mm kahuritega.<sup>615</sup>

Veebruari esimesel poolel valmistus Eesti rindel pealetungiks samuti Punaarmee väejuhatuse, lõppeesmärgiga Eesti ala vallutada. Juba jaanuaris oli Eesti rindele paisatud suuremal hulgal täiendavaid vägesid ning veebruaris nende koondamine siia jätkus. Samal ajal korrastati Eesti vägede jaanuarikuise vastupealetungi ajal kannatada saanud väeosi. Eriti viletsas seisukorras olid seetõttu Nõukogude Läti armee Nõukogude Läti 1. kütidiviisi osad, samuti 7. armee 6. kütidiviis, samas kui Pihkva–Võru suunal ning järvede kallastel tegutsev 7. armee 10. kütidiviis (endine 2. Novgorodi jalaväediviis) koosnes enamjaolt diviisi käsutusse hiljuti antud värsketest vägedest. Pärast väeosade lahinguvõime taastamist, kavatseti tervel Eesti rindel üle minna pealetungile.<sup>616</sup> Seda aga ennetasid Eesti väed, jätkates veebruari keskel lõunarindel ise pealetungi.

Enne kui asume jälgima võitluste käiku, heidame pilgu vastaspoolte jõudude tugevusele perioodil veebruari keskpaik kuni aprilli esimene pool, samuti sellele, millised olid Eesti väejuhatuse käsutuses olevad andmed vastasest. Veebruari keskpaigas oli Eesti 1. diviisi käsutuses ning Rakveres ülemjuhatuse varus asuvas 1. soome vabatahtlike rügemendis kokku ligi 5400 tääki ja mõõka, 110 kuulipildujat, 33 välisuurtükki (neist 4 vananenud 87-mm), üks soomusrong (2 suurtükiga).<sup>617</sup> Diviisi vastas tegutseva Punaarmee 6. kütidiviisi käsutuses oli samas ligi 9000 tääki ja mõõka ning 120 kuulipildujat. Välisuurtükke võis diviisi käsutuses olla umbes 33, samuti üks soomusrong (4 suurtükiga).<sup>618</sup> Suurtükiväe ja kuulipildujate osas olid vastaspoolled siin seega üsna võrdsed, ent elavjõu osas oli Punaarmeel ligi 1,6-kordne ülekaal. Kuna pärast veebruari teisel poolel läbi kukkunud pealetungi Narvale asetas nõukogude väejuhatuse 6. kütidiviisile operatsioonides Eesti-vastasel rindel teisejärgulise rolli, siis järgnevalt hakkas diviisi koosseis vähenema. Osaliselt toimus see kaotuste ja haiguste tõttu, samuti viidi siit väeosi üle teistele rinnetele, sealjuures 10. kütidiviisi käsutusse, mis sai

<sup>615</sup> Vt Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. II: ERA 2124–3–1170. L 7.

<sup>616</sup> Vt Директивы командования фронтов ... Т. 1, lk 526, 530–531, 533–535.

<sup>617</sup> Sõjavägede ülemjuhatuse STP: ERA 495–10–19. I osa, l. 79–79p; Vabadussõja Ajaloo Töökomitee koostatud ülevaated Narva rinde koosseisust Vabadussõja ajal: ERA 2124–3–1251. L 39–40; Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 80; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. II: ERA 2124–3–1170. L 10–21.

<sup>618</sup> Kokkuvõtte Punaarmee 6. kütidiviisi koosseisust 7.02.1919: ERA R-1534–1–6. L 2; 6. kütidiviisii käsk 11.02.1919: ERA 495–10–102. L 124–128.

ülesande, anda Eesti rindel pealööks. 12. märtsil loeti 6. kütidiviisi koosseisus veel ümmarguselt 5400 tääki ja mõõka, 26 välisuurtükki, 3 soomusautot,<sup>619</sup> lisaks veel improviseeritud soomusronge. 5. aprillil loeti diviisis ligi 5000 tääki ja mõõka ning 18 välisuurtükki.<sup>620</sup> Samal ajal hoidis Eesti väejuhatuse Narva rindel kuni maikuuni pidevalt 5000–6000 täägi ja mõõga suurust grupeeringut. Viidi küll läbi väeosade ümberpaigutamist Narva rindelt lõunarindele, ent samas täiendati 1. diviisi uute osadega (eelkõige Põhjakorpuse koosseisust). 5. aprilliks tõusis 1. diviisi koosseis ligi 5900 täägi ja mõõgani, millega oldi tegelikult vaenlase suhtes isegi ülekaalus. Sama kehtib suurtükiväe kohta – 5. aprillil oli 1. diviisi käsutuses 38 välisuurtükki (neist 14 rasket- ning vaid kaks vananenud 87-mm kahurit) ehk ligi kahekordne ülekaal vastase suhtes.<sup>621</sup> Eesti väejuhatuse oli jõudude taolisest vahekorra Narva rindel ilmselt teadlik. Kui veebruaril keskel hindas Operatiivstaabi Maakuulamise osakonna kokkuvõtte vaenlase jõude 1. diviisi vastas ligi 6600 täägile ja mõõgale, mis oli mõnevõrra väiksem tegelikkusest, siis märtsi alguses oli see hinnang ligi 8000 tääki ja mõõka. Välisuurtükkide arvuks arvati märtsi alguses 45, mis oli mõnevõrra liialdatud. 13. märtsil arvati 1. diviisi vastas olevat umbes 5500 tääki ja mõõka koos 23 välisuurtükiga ja 25. märtsil umbes 5000 tääki ja mõõka koos vähemalt 16 suurtükiga.<sup>622</sup> Need hinnangud, mis põhinesid valdavalt vangide ülekuulamisest saadud andmetel, olid üsna realistlikud. Ilmselt arvestas Eesti ülemjuhatuse võimalusega, et vaenlane võib oma Narva rindel tegutsevat grupeeringut siiski suuremate jõududega täiendada ning seal pealetungile minna. Arvatavasti seetõttu hoiti 1. diviisi koosseis igasuguste ootamatuste vältimiseks pidevalt enam-vähem ühetugevusena.

Lõunarindel tegutsevate Eesti vägede koosseisus võis veebruarikuu keskpaigas olla ümmarguselt 10 500 tääki ja mõõka, 46 välisuurtükki (neist 24 vananenud 57- ja 87-mm kahurid<sup>623</sup>), 3 laiarööpalist- (5 suurtükiga) ning 3 kitsarööpalist soomusrongi (4 suurtükiga; kitsarööpalistel rongidel olid kuni kevadeni vaid 57-mm ja väiksema kaliibriga kahurid),

<sup>619</sup> Kokkuvõtte Punaarmee 6. kütidiviisi koosseisust 12.03.1919: ERA R-1534-1-6. L 26-29.

<sup>620</sup> Типнер, И. В огне, lk 189.

<sup>621</sup> Vt Sõjavägede ülemjuhatus STP: ERA 495-10-19. I osa, l. 110p-111; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124-3-1171. L 37-47.

<sup>622</sup> Maakuulamise osakonna skeem vastase jõudude asetusest 14.02.1919: ERA 495-10-76. L 46; Maakuulamise osakonna skeemid vastase jõudude asetusest 1.03., 13.03., 25.03.1919: ERA 495-10-81. L 1, 81a, 178.

<sup>623</sup> Edaspidi mõeldakse töös kasutatud mõiste “vananenud tüüpi” suurtükid all just 57- ja 87-mm kahureid.

samuti üks soomusauto.<sup>624</sup> Nimetatud tääkide ja mõõkade arvule peab lisama umbes tuhat Võru maakonna kaitseliitlast, keda järgnevate kuude jooksul samuti pidevalt rindel rakendati.<sup>625</sup> Eesti vägede lõunarinde idatiiva vastas tegutseva 10. kütidiviisi koosseisus võis veebruari keskel olla ligi 8000 tääki ja mõõka, 27 välisuurtükki, 3 soomusrongi (12 suurtükiga).<sup>626</sup> Samal ajal Nõukogude Läti 1. kütidiviisis, mille rinne ulatus Liivi lahest kuni Alüksne piirkonnani (viimane kaasa arvatud), võis olla ligi 9000 tääki ja mõõka, samuti 28 väli- ja õhutõrjesuurtükki, 4 soomusautot ja tõenäoliselt üks soomusrong.<sup>627</sup> Kokku võis Punaarmeel Eesti lõunarinde vastas veebruari keskel olla seega ligi 17 000 tääki ja mõõka, 55 väli- ja õhutõrjesuurtükki, 4 soomusautot, 3 või 4 soomusrongi (vähemalt 12 suurtükki). Punaarmeel oli siin seega ligi 1,5-kordne ülekaal elavjõus, samas kui ülekaal suurtükkides oli umbes 1,2-kordne, ent peab meeles pidama, et märgatava osa Eesti välisuurtükiväest moodustasid vananenud tüüpi kahurid, mida Punaarmee enam ei kasutanud. Laiarööpaliste soomusrongide arvu osas oli olukord enam-vähem võrdne, ent Eesti poole eeliseks olid kitsarööpalised soomusrongid – need vastasel puudusid. Samal ajal arvas Eesti Operatiivstaabi Maakuulamise osakond veebruari keskel vaenlasel lõunarindel olevaks 10 000 täägi ja mõõga ringis koos ligi 40 suurtükiga.<sup>628</sup> Seega eriti just elavjõu osas alahinnati vaenlast märgatavalt, mis on seletatav asjaoluga, et veebruari esimesel poolel oli sõjategevus rindel soikunud, mille tagajärjel võeti tunduvalt harvemini vange. Võib arvata, et vaenlase alahindamine oli ka üks põhjusi, mis lubas Eesti väejuhatusel optimistlikke pealetungiplaane koostada. Näiteks 20. veebruaril märkis peaminister Päts oma kirjas Eesti välisdelegatsiooni esimehele Jaan Poskale, et vaenlase jõud Eesti piiridel on raugemas.<sup>629</sup> Küllap andis Päts siin tegelikult edasi Eesti väejuhatuse seisukohta. Muide, juba ülalpool kirjeldatud Wetzleri 11.

---

<sup>624</sup> Lipstok, H. Kaitseväge: ERA 2124–3–646. L 232, 312; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. II: ERA 2124–3–1170. L 24–52; Sõjavägede ülemjuhatus STP: ERA 495–10–19. I osa, l. 78–79p; Vabadussõja Ajaloo Töökomitee koostatud ülevaated lõunarinde koosseisust Vabadussõja ajal: ERA 2124–3–1176: ERA 2124–3–1176. L 28.

<sup>625</sup> Lühikene tagasiwaade, lk 6–7.

<sup>626</sup> Vt kokkuvõtte Punaarmee 10. kütidiviisi koosseisust 18.02.1919: ERA R-1534–1–6. L 1; 10. kütidiviisii Petseri grupi suurtükiväe ülema käsud 18.02.1919 ja 19.02.1919: ERA R-1534–1–37. L 7–8; 10. kütidiviisii käsk 24.02.1919: ERA R-1534–1–37. L 26.

<sup>627</sup> Vt Volmari grupi käsud 10.02.1919 ja 18.02.1919; Nõukogude Läti 2. kütidiviisi 2. brigaadi käsud 13.02.1919 ja 15.02.1919: ERA R-1534–1–55. L 26–35, 45–50, 56–58; Директивы командования фронтов ... Т. 4, lk 55.

<sup>628</sup> Maakuulamise osakonna skeem vastase jõudude asetusest 14.02.1919: ERA 495–10–76. L 46.

<sup>629</sup> Peaminister – Eesti välisdelegatsiooni esimees 20.02.1919: ERA 944–1–12. L 5p.

veebruari direktiivi on tagantjärele kritiseeritud, kuna selles puudus operatiivne manööver – Lõunarinde väed pidid üheaegselt tervel rindel pealetungile minema, ilma et mingil suunal oleks loodud suuremat jõudude kontsentratsiooni ehk pealetungi raskuspunkt.<sup>630</sup> Võib oletada, et direktiivi koostaja alahindas samuti vastase tugevust.

Veebruari keskel lõunarindel pealetungile läinud Eesti vägede edenemine takerdus õige pea ning selgus, et vaenlane on siiski ootamatult tugev. Märtsi alguses arvestas Maakuulamise osakond lõunarinde vastas seisvaks juba umbes 17 000 tääki ja mõõka koos ligi 90 suurtükiga.<sup>631</sup> Tegelikult tõusis Punaarmee 10. kütidiviisi koosseis 4. märtsiks ligi 12 300 täägi ja mõõgani koos 31 välisuurtükiga ja 4 soomusrongiga (17 suurtükki).<sup>632</sup> Samas Nõukogude Läti 1. kütidiviisi käsutuses võis märtsi alguses olla ligi 10 000 tääki ja mõõka ühes 35 välisuurtükiga ning ühe laiarööpalise soomusrongiga.<sup>633</sup> Seega alahindas Maakuulamise osakonna kokkuvõtte vaenlast lõunarindel ligi 5000 täägi ja mõõga osas. 25. märtsil koostatud kokkuvõtte kohaselt arvati vaenlasel lõunarindel olevaks endiselt mitte oluliselt rohkem kui 17 000 tääki ja mõõka.<sup>634</sup> Eesti lõunarinde vägede koosseis oli samas 5. märtsiks tõusnud ligi 11 400 täägi ja mõõgani (lisaks veel umbes 1000 kaitseliitlast). Välisuurtükke oli 38 (neist 24 vananenud tüüpi), samuti kolm laiarööpalist soomusrongi (6 suurtükki), 4 kitsarööpalist soomusrongi (6 suurtükki), 3 soomusautot.<sup>635</sup> Niisiis oli Punaarmee lõunarindel saavutanud elavjõus ligi 1,8-kordse ülekaalu, samas kui suurtükkide osas oli ülekaal tõusnud 1,6-kordseks.

Järgnevalt märtsikuu jooksul Punaarmee jõud lõunarindel üldiselt siiski mõnevõrra kahanesid, ehkki samal ajal saabus täienduseks ka terve rida väeosi. Taolise kahanemise põhjuseks olid ühelt poolt tuntavad kaotused ja haigused, aga samuti oli 10. kütidiviis sunnitud kuu teisel poolel kaks polku ja ühe tugeva soomusrongi saatma täienduseks Nõukogude Läti armee vägedele Kuramaa rindele, kus Saksa 6. reservkorpus oli märtsi alguses pealetungile läinud. 5. aprilli seisuga arvestati 10. kütidiviisi koosseisus ligi 11 500

---

<sup>630</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 114.

<sup>631</sup> Maakuulamise osakonna skeem vastase jõudude asetusest 1.03.1919: ERA 495–10–81. L 1.

<sup>632</sup> Kokkuvõtte Punaarmee 10. kütidiviisi koosseisust 4.03.1919: ERA R-1534–1–6. L 4, 7; 10. kütidiviis 2. brigaadi koosseis 1.03.1919 ja kokkuvõtte 10. kütidiviisi suurtükiväest 4.03.1919: ERAF 27–4–2. L 139, 143.

<sup>633</sup> Vt Peniķis, M. Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. gada jūliam. Rīgā, 1932, lk 46; История латышских стрелков (1915–1920). Рига, 1972, lk 384, 368.

<sup>634</sup> Maakuulamise osakonna skeem vastase jõudude asetusest 25.03.1919: ERA 495–10–81. L 178.

<sup>635</sup> Vt Sõjavägede ülemjuhataste STP: ERA 495–10–19. I osa, l. 85p–87, 89p; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 55–71.



tääki ja mõõka, 31 välisuurtükki, 3 laiarööpalist soomusrongi (7 suurtükiga) ning 4 soomusautot.<sup>636</sup> Ka Nõukogude Läti 1. kütidiviisi koosseisust suunati märtsi esimesel poolel Kuramaale üks läti kütipolk, samuti tõenäoliselt mõningal määral suurtükiväge. Kuu keskpaigas järgnesid veel üks läti ratsapolk, üks eskadron ja üks soomusrong; kuu teisel poolel üks pataljon. Aprilli alguses lahkus üks läti kütipolk ka Põhja-Leedusse. Vahepeal saabus diviisile täienduseks kaks polku.<sup>637</sup> Võib oletada, et diviisi arvuline koosseis polnud võrreldes märtsi keskpaigaga (ligi 10 000 täaki ja mõõka) aprilli alguseks oluliselt muutunud.<sup>638</sup> Diviisi välisuurtükiväe arvuks võib aprilli alguses hinnata umbes 25. Kokku võis aprilli alguses Eesti lõunarinde vastas hinnaguliselt seista ligi 21 000 täaki ja mõõka ning umbes 63 suurtükki. Samas Eesti lõunarinde vägede arvukus kasvas 5. aprilliks ligi 14 000 täagi ja mõõgani (lisaks veel umbes 1000 kaitseliitlast) ja 56 välisuurtükini (neist 22 vananenud tüüpi). Samuti 5 laiarööpalist soomusrongi (12 suurtükiga), 4 kitsarööpalist soomusrongi (7 suurtükiga) ja 6 soomusautot. Eesti vägede arvukuse kasvu põhjuseks oli nende täiendamine elavjõuga tagavaraväeosadest, samuti mõningate väeosadega, sealjuures paigutati neid lõunarindele ümber 1. diviisist. Vahepeal oli lahkunud küll valdav enamus Põhja Poegade rügemendist, millega oldi ilma jäänud ligi 1500 täagist ja mõõgast, kuid seevastu oli lahinguvalmiduse saavutanud Läti 1. Volmari jalaväepolk.<sup>639</sup> Seega oli aprilli alguses lõunarindel Punaarmee ülekaal elavjõus ligi 1,4-kordne, samas kui suurtükkide osas oli umbes 1,2-kordne ülekaal hoopis Eesti vägedel.

Kokkuvõttes kujuneb vastaspoolte jõududest rindel Liivi lahest kuni Narva laheni veebruari keskpaiga ning aprilli alguse seisuga järgmine pilt:

<sup>636</sup> Kokkuvõtted Punaarmee 10. kütidiviisi koosseisust 20.03.1919 ja 27.03.1919: ERA R-1534–1–6. L 17–17p 20, 28–30; 10. kütidiviisi staabül – 7. armee staabül 30.03.1919: ERA R-1534–1–6. L 32; 10. kütidiviisi suurtükiväe koosseis 4.04.1919: ERAF 27–4–2. L 149; 1. eesti kütibrigaadi koosseis 1.04.1919: ERAF 27–4–2. L 150; Типнер, И. В огне, lk 189; Социалистическая Советская Республика Латвии в 1919 г. и иностранная интервенция. Том 2. Рига, 1960, lk 125–128.

<sup>637</sup> Vt Борьба за советскую власть в Литве в 1918–1920 гг. Сборник документов. Вильнюс, 1967, lk 248–250; Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Т. 2. Москва, 1972, lk 64; История латышских, lk 371, 374–375. Социалистическая Советская, lk 125–128.

<sup>638</sup> Vt Директивы командования фронтов ... Т. 2, lk 61; Борьба за советскую власть в Прибалтике. Москва, 1967, lk 421; Янель, К. От Пскова, lk 86.

<sup>639</sup> Vt Sõjavägede ülemjuhatuses STP: ERA 495–10–19. I osa, l. 109–110p.

	<b>Punaarmee</b>	<b>Eesti väed</b>	
Veebruari keskpaik	26 000 tääki/mõõka	16 900 tääki/mõõka	Veebruari keskpaik
	104 suurtükki	90 suurtükki (32 vananenud tüüpi)	
Aprilli algus	u. 26 000 tääki/mõõka	20 900 tääki/mõõka	Aprilli algus
	u. 80 suurtükki	113 suurtükki (31 vananenud tüüpi)	

Märkus 1: suurtükkide arv hõlmab nii välisuurtükke kui ka suurtükke soomusrongidel.

Märkus 2: Eesti tääkide ja mõõkade arvud sisaldavad Võru maakonna kaitseliitlasi, kelle hulgaks on võetud 1000.

### **3.2. Eesti vägede ebaõnnestunud pealetung ning initsiatiivi loovutamine vaenlasele (veebruari esimene pool–märtsi algus)**

Esimesena asus ülemjuhataja 8. veebruari direktiivi täitmisele 1. diviis, millel Laidoner oli mäletatavasti käskinud läbi viia aktiivset kaitset ning hõivata Narva jõe idakallas, aga ühtlasi purustada sillad üle Luuga jõe Jamburgi juures. Diviisi ülem kindralmajor Tõnisson ei pidanud Narva–Jamburgi sihis pealetungi võimalikuks enne, kui selle operatsiooni läbi viima pidanud grupeeringu mõlemad tiivad olnuks kindlustatud vaenlase võimalike vastulöökkide eest. Sel eesmärgil vallutasid diviisi parema tiiva osad 10. veebruaril Nizõ ja Polja, ent pidid need samas vaenlase survele maha jätma. 11. veebruaril ebaõnnestus ka diviisi vasaku tiiva osade samal eesmärgil ette võetud katse Fedorovka ning Orlõ vallutamiseks. 1. diviisi juhatus loobus nüüd suurematest pealetungiüritustest, ehkki üldiselt Eesti vägede aktiivne tegevus reidide näol vastase asetusse Narva rindel jätkus.<sup>640</sup> Ülemjuhataja direktiivi 1. diviisi aga taaskord täita ei suutnud.

13.–14. veebruaril alanud Eesti Lõunarinde vägede üldpealetung kulges esialgu edukalt. Rinde paremal tiival 14. veebruaril pealetungile läinud 2. diviisi brigaadi osad saavutasid ühe soomusrongi toetusel järgmiseks päevaks joone Heinaste–Salatsi jõgi–Asti järve põhjakallas–Ärluikas–Talli–Kurēlis–Turna–Egle–Vijciems, millega väejuhatuse püstitatud eesmärk suuremalt jaolt täideti. Vaid Säde jõe ülemjooksu ning Koiva jõe sillad jäid veel hõivamata. Kuid edasine pealetung takerdus vaenlase visa kaitse tõttu. Samas alustas viimane mitmel pool vasturünnakuid, mille tulemusena olid Eesti väed sunnitud kohati tagasi

<sup>640</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 63–72.

tõmbuma. Sealjuures 15. veebruaril langes Heinaste ning 22. veebruaril Väike-Salatsi taas Punaarmee kätte. 24. veebruaril 2. diviisi brigaadi rinne stabiliseerus (rinde asetust vt Skeem 6), misjärel lahingutegevus siin vaibus.<sup>641</sup> Nagu 2. diviisi brigaadi ülem alampolkovnik Kann 23. veebruaril hindas, polnud brigaad üldiselt võimeline ilma täiendavate jõudude saabumiseta pealetungi jätkama.<sup>642</sup>

Valga–Alüksne ning Võru–Alüksne suunal oli Eesti vägedel vahepeal siiski tunduvalt rohkem edu. 17. veebruari õhtuks saavutati siin Hopa–Vana-Laitsna–Käbli üldjoon, millega Wetzteri 11. veebruari direktiivis püstitatud eesmärk oli peaaegu saavutatud. Seejärel jätkas aga Põhja Poegade rügemendi ülem polkovnik Kalm (allus operatiivselt otse Lõunarinde juhatajale) vastupidiselt Wetzteri kavadele Hopa rajoonist pealetungi Alüksnele, viies sellega Soome vabatahtlikud väljaspoole Eesti piire, mida Wetzter polnud lubanud. Kõigele lisaks tõi Kalm Wetzteri käsku rikkudes Valgast rindele Põhja Poegade II pataljoni, mis oli Lõunarinde juhataja ainuke suurem lahinguvalmis reserv. Kalm leppis samas Võru–Alüksne suunal tegutseva Tallinna 1. kaitsepataljoni ülemaga, leitnant O. Sternbeckiga kokku, et viimane jätkab samuti Alüksnele pealetungi. 21. veebruaril langeski Alüksne alev Soome vabatahtlike kätte ning järgmisel päeval saabus sinna põhja suunast ka Tallinna 1. kaitsepataljon. 20. veebruaril olid 2. diviisi osad vallutanud ka Misso.<sup>643</sup> Pealetungikäsus Põhja Poegadele põhjendas Kalm Alüksne vallutamise vajadust küll sõjasaagi hankimisega,<sup>644</sup> kuid võib oletada, et see oli eelkõige vabatahtlike meeleolu mõjutamiseks, kellest paljud ei soovinud väljaspool Eestit sõdida. Küllap oli Kalm isiklikult teadlik Laidoneri seisukohtadest, mis puudutasid sõjategevuse viimist väljapoole Eesti piire ning, olles ju ka päritolult ise eestlane, soovis sellele kaasa aidata. 23. veebruaril võis Laidoner Ajutisele Valitsusele aga teatada, et Eesti on täielikult vaenlasest vaba.<sup>645</sup>

2. diviisi ja soomusrongide 14. veebruaril alanud pealetung Petseri–Pihkva suunal samas olulist edu kaasa ei toonud. Soomusrongid vallutasid veel samal päeval küll Irboska jaama, ent jalavägi tiibadel takerdus peagi vastase kaitseesse ega suutnud rongidega ühele

---

<sup>641</sup> 3. jvp STP: ERA 542–1–11. L 18–20; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 169–194; Tuisk, Tomson, Maasik. Eesti, lk 22–30.

<sup>642</sup> 2. diviisi 2. brigaadi ül – Opstaabül ja üljuh resol 23.02.1919: ERA 495–10–79. L 144–146.

<sup>643</sup> Lõunarinde juh – üljuh ja viimase resol 3.03.1919: ERA 495–10–73. L 86–86p; Groundstroem, E. Kindral Wetzteri Staabis. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936, lk 100; Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 103–111.

<sup>644</sup> Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 103.

<sup>645</sup> Üljuh – Ajutine Valitsus 23.02.1919: ERA 495–10–39. L 50.

joonele tungida. Tugeva suurtükitle poolt toetatud vaenlane sooritas pidevalt vasturünnakuid ning 18. veebruaril olid soomusrongid sunnitud Irboska jaama pärast ägedaid võitlusi maha jätma, misjärel Eesti väed asusid üldjoonele Rääptsova–Liivamäe–Vašina Gora–Panikovitši. Vaenlane jätkas Pihkva–Petseri sihil aktiivset tegevust, asudes 25. veebruaril juba tervel rindel Pihkva järvest kuni Panikovitšini üldisele pealetungile.<sup>646</sup>

Lämmijärve ääres ja Piirissaarel asuvat Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalka oli 2. diviisi juhatus mäletatavasti kavatsenud saata piki Pihkva järve idakallast Pihkva peale. Kuid alampolkovnik Puskari ärrituseks ei täitnud koondsalga ülem alampolkovnik S. Bulak-Balahhovitš käsku, piirdudes 14.–15. veebruaril vaid reididega Lämmijärve idakaldale. Tõenäoliselt ei lugenud Bulak-Balahhovitš tema käsutuses olevate üpris nõrkade jõududega (kokku ligi 1200 meest, 4 suurtükki) seda ülesannet lihtsalt võimalikuks täita, mis oli tegelikult ka üpris realistlik hinnang.<sup>647</sup>

Kokkuvõttes oli Eesti lõunarinde vägede pealetung, kui Alüksne suund välja arvata, takerdunud vaenlase kaitsesse ning ülemjuhataja püstitatud eesmärged saavutada ei suudetud. Ülemjuhatause võimalused Lõunarinde pealetungi toetada olid samas olnud kasinad. Laidoneri käsuga 17. veebruarist viidi eelnevalt 1. diviisile tugevduseks antud L.-r. soomusrong nr 4 taas lõunarindele tagasi.<sup>648</sup> 21. veebruari paiku suunati lõunarindele ka Tallinnas äsja valminud K.-r. soomusrong nr 4. Vahepeal, 18. veebruaril, viibis Laidoner isiklikult Tartus,<sup>649</sup> kus küllap arutas kohalike väeülematega ka olukorda rindel, ent kahjuks üksikasju selle kohta teada pole. Tõenäoliselt tegi Laidoner samas korralduse, anda soomusauto “Tasuja” 2. diviisi käsutusest üle Soomusrongide divisjonile, et seda kasutada Valga–Alüksne suunal.<sup>650</sup> Samuti rääkis ta arvatavasti läbi 2. diviisi 1. brigaadi juhatuse loomise üle.<sup>651</sup> Nimelt oli 2. diviisi juhatus talle paar päeva varem ette pannud, luua taoline staap operatiivtegevuse juhtimiseks Kagu-Eestis. Tartus asuval 2. diviisi staabil oli see sideolude tõttu raskendatud.<sup>652</sup> Jõudnud

<sup>646</sup> Öunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 110–113; Sõjategevuse päevaraamat, lk 60–75; Villemi, P. Kahe soomusrongi viiepäevane sõjaretk Irboskasse 14.–18.02.19. // Sõdur. 1938, nr 48, lk 1188–1200.

<sup>647</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 101–104.

<sup>648</sup> Üljuh – divül1 17.02.1919: ERA 495–10–37. L 465.

<sup>649</sup> Opstaabül – Lõunarinde juh, divül2 17.02.1919: ERA 495–10–37. L 467; divstaabül2 – Peastaabi komandant 18.02.1919: ERA 495–4–11. L 33.

<sup>650</sup> Vt Soomusauto “Tasuja” ül – divül2 19.02.1919: ERA 518–1–149. L 146; Operatiivstaabi Operatiivosakonna ül – divstaabül2 23.02.1919: ERA 495–10–79. L 151; 2. diviisi operatiivadjutant – Opstaabül 24.02.1919: ERA 495–10–79. L 173.

<sup>651</sup> Vt kõnelus üljuh – divül2 u. 19.02.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–79. L 61p.

<sup>652</sup> Divstaabül2 – üljuh 16.02.1919: ERA 495–10–16. L 709–709p.

Tallinnasse, andis Laidoner 19. veebruaril käsu nimetatud brigaadi asutamiseks eesotsas alampolkovnik Kubboga. Edela-Eestis tegutsev endine 2. diviisi brigaad eesotsas alampolkovnik Kanniga nimetati nüüd ümber 2. diviisi 2. brigaadiks.<sup>653</sup> 1. brigaadi staabi formeerimine algas Võrus 27. veebruaril.<sup>654</sup> Brigaad allus operatiivselt 2. diviisi ülemale, kelle operatiivalluvusse jäid lisaks veel Peipsi ja Lämmijärve kaldal tegutsevad Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk ning Peipsi rannakaitsepataljon. Olgu veelkord rõhutatud, et Petseri–Pihkva, Valga–Alūksne ning Valga–Võlmaru suunal tegutsevad Soomusrongide divisjoni osad olid samal ajal operatiivselt allutatud Soomusrongide divisjoni ülemale, kes omakorda allus Lõunarinde juhatajale.

Ülalkirjeldatud võitluste ajal Narva- ja lõunarindel saabus Tallinnasse 16. veebruaril Saarte Kaitseliidu ülemalt ootamatult telegramm teatega, et Saaremaal ja Muhus on puhkenud mäss. Kuivastu sadamasse kogunenud mobiliseeritud olid samal päeval tapnud neid mandrile saatma pidanud ohvitseri. 17. veebruaril sundisid mässajad, keda kogunes vabatahtlikult ja vastuhaku liidrite poolt välja kuulutatud mobilisatsiooniga ümmarguselt tuhat meest (tõsi, neist ligi pooled püssideta; ohvitseri oli vaid üksikuid)<sup>655</sup>, pärast paari kokkupõrget kohalike kaitseliitlastega, viimased Kuressaarese tõmbuma. Nimetatud linn piirati maismaa poolt ümber ning linn kavatseti vallutada pärast täiendavaid ettevalmistusi.<sup>656</sup> Kuressaares oli ligi 130 kaitseliitlast (Kuressaare kaitsepataljon, mille formeerimist oli alustatud 24. jaanuaril; hilisem Saaremaa kaitsepataljon), kellele mobiliseeriti linnas nüüd kiiresti paarsada meest lisaks.<sup>657</sup> Saanud 16. veebruaril teada mässu puhkemisest, tegi Laidoner koheselt Sisemise kaitse ülemale kindralmajor Põdderile korralduse, saata hiljemalt järgmisel päeval Tallinnast saartele seal korra taastamiseks sõjajõud.<sup>658</sup> Saarte kaitseliidu ülema kohusetäitjale lipnik Karl Tammele kinnitas Laidoner samas, et abi saadetakse.<sup>659</sup> Merejõudude juhataja Pitka soovitas mässu mahasurumiseks, lisaks Põdderi käsutuses olevatele üksustele, kasutada talvekorterites

---

<sup>653</sup> Üljuh – Lõunarinde juh, divül1, divül2, 2. diviisi brigaadi ül 19.02.1919: ERA 495–10–79. Ln; üljuh – Lõunarinde juh, divül2, 2. diviisi brigaadi ül 19.02.1919: ERA 495–10–79. Ln.

<sup>654</sup> 2. diviisi 1. brigaadi ül – Korraldusvalitsuse ül 14.04.1919: ERA 518–1–6. L 104.

<sup>655</sup> Saaremaa rahutused. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1854. L 40, 42.

<sup>656</sup> Saaremaa ülestõus 1919. Tallinn, 1988, lk 62, 70–75, 82, 133–134.

<sup>657</sup> Saaremaa rahutused: ERA 2124–3–1854. L 20, 33; Kuressaare kaitsepataljoni PVK 24.01.1919: ERA 3589–1–1. L 2.

<sup>658</sup> Saarte kaitseliidu ül – Sisemise kaitse ül, Risti etapikomandant ja üljuh resol 16.02.1919: ERA 509–1–225. L 6.

<sup>659</sup> Saaremaa rahutused: ERA 2124–3–1854. L 19.

seisvate sõjalaevade mehi. Pitka ettepanekul määrati saartele saadetava väesalga juhiks suurtükipaadi “Lembit” komandör mitšman Jaen Klaar.<sup>660</sup> 17. veebruari õhtul lahuski eesotsas viimasega Tallinnast saartele kokku 242-meheline salk (selle täpsemat koosseisu vt Tabel 3).<sup>661</sup> Kindralmajor Põdder oli vahepeal Läänemaa Kaitseliidule andnud käsu, võtta enda valve alla mandri rannik Muhu vastas, samuti Hiiumaa lõunarannik. Rannikule Muhu vastas saadeti seejärel Risti etapi komandandikomando mehi koos paarikümne kaitseliitlasega, samas kui Hiiumaale Suuremõisale jõudis 17. veebruaril ülalnimetatud komandandikomando ratsakomando.<sup>662</sup> Võttes Risti komandandikomando mehed enda käsutusse, jõudis mitšman J. Klaari salk 18. veebruaril Muhule, mille järgmisel päeval pärast väikseid kokkupõrkeid mässulistest puhastas. Klaar soovis seejärel enne Saaremaale tungimist saada Muhule täiendavalt paarsada meest seljataguse kaitseks, kuid Laidoner teatas, et kedagi saata pole.<sup>663</sup> 20. veebruaril astus Klaari salk Saaremaa pinnale ning järgmisel päeval purustati Kuressaare all kerge vaevaga mässajate peajõud, mis olid kavatsenud peagi linnale otsustavat pealetungi alustada. Järgnevate päevade jooksul allutas Klaari salk terve Saaremaa, millega mäss lõplikult likvideeriti.<sup>664</sup>

Mäletatavasti oli Punaarmee väejuhatuse veebruari esimesel poolel valmistunud ise tervel Eesti rindel pealetungile asuma, milliseid plaane ei muutnud ka Eesti vägede veebruarikuine pealetung lõunarindel. 17. veebruaril andis Punaarmee Põhjarinde (alates 19. veebruarist – Läänerinne) juhataja 7. armee 6. ja 10. kütidiviisile käsu üle minna pealetungile, et niiviisi abistada Nõukogude Läti armee 1. kütidiviisi, mis oli 13.–14. veebruaril alanud Eesti pealetungi tõttu kannatada sattunud. Direktiividega 21. ja 22. veebruarist nõudis Läänerinde juhatus 7. armeelt Narva, Võru ja Valga vallutamist. Viimase hõivamisel pidi kaasa aitama Nõukogude Läti armee. 7. armee pealöögi pidi andma 10. kütidiviis.<sup>665</sup> Pärast kirjeldatud ülesannete täitmist kavatseti jätkata pealetungi Tallinna vallutamiseks.<sup>666</sup> Nagu nägime, algaski 10. kütidiviisi üldpealetung Petseri sihis 25. veebruaril. Nõukogude Läti 1.

---

<sup>660</sup> Pitka, J. Minu, lk 110.

<sup>661</sup> Saaremaa ülestõus, lk 151.

<sup>662</sup> Saaremaa rahutused: ERA 2124–3–1854. L 19.

<sup>663</sup> Saarte sõjavägede juh – üljuh ja viimase resol 19.02.1919: ERA 509–1–225. L 31–31p.

<sup>664</sup> Saaremaa ülestõus, lk 76, 78, 83–89, 151–159.

<sup>665</sup> Директивы командования фронтов ... Т. 1, lk 538; Директивы командования фронтов ... Т. 2, lk 57; Директивы командования фронтов ... Т. 4, lk 606.

<sup>666</sup> Директивы Главного командования Красной Армии (1917–1920). Москва, 1969, lk 362.

kütidiviisi parem tiib valmistus samas vastupealetungiks Alüksne suunal, milleks sinna koondati täiendavaid, äsja Nõukogude Läti armee käsutusse saabunud jõude, samuti viidi läbi vägede mõningane ümbergrupeerimine nimetatud diviisi vasakult tiivalt paremale.<sup>667</sup> Samas Narva rindel püstitati 6. kütidiviisi esialgseks eesmärgiks Sillamäe–Vasknarva joone hõivamine. Diviisi osad alustasid pealetungi kohati veel 18. veebruaril, vallutades Eesti 1. diviisi vasakul tiival Kallivere piirkonna. Järgmisel päeval avaldas Punaarmee survet Jamburg–Narva suunal, ehkki edutult.<sup>668</sup> 21. veebruaril palus kindralmajor Tõnisson ülemjuhatajalt, et tema käsutusse saadetak igaks juhaks Rakverest vähemalt paar 1. soome vabatahtlike rügemendi kompaniid.<sup>669</sup> Samal õhtul jooksis Eesti vägede poole üle üks endine kapten, kes teatas, et järgmisel päeval alustab Punaarmee tervel Narva rindel üldist pealetungi, ning informeeris ka pealetungikavadest täpsemalt.<sup>670</sup> 22. veebruaril järgneski tõepoolest vaenlase pealetung tervel rindel Narva lahest kuni Peipsi järveni. Laidoner andis samas käsu, saata 1. diviisi käsutusse Rakverest terve Ekströmi rügement ning lõunarindelt üks soomusrong.<sup>671</sup> Mäletatavasti oli L.-r. soomusrong nr 4 alles hiljuti 1. diviisist lõunarindele lahkunud, ent nüüd naases taas. Sealjuures Eesti lõunarinde jaoks tegi olukorra raskeks asjaolu, et nr 4 lahkumisega jäi sinna hetkel vaid üks lahinguvalmis laiarööpeline soomusrong, sest kaks ülejäänut viibisid ajutiselt remondis.<sup>672</sup> 22. veebruaril saabus 1. diviisile täienduseks ka üks Põhjakorpuse äsjaformeeritud partisanisotnja<sup>673</sup> ning tõenäoliselt umbes neil päevil ka rootsi vabatahtlikest formeeritud Rootsi Vabakorpus Eestis.<sup>674</sup> 23. veebruaril jõudis Rakveresse ühtlasi Soome vabatahtlike väeosade välipatarei.<sup>675</sup> Tegemist oli Lõunarinde juhataja käsutuses oleva patreiga ning jääb tegelikult selgusetuks, kelle initsiatiivil ümberpaigutamine sündis, võimalik, et Wetzter tegi seda omal initsiatiivil, soovides toetada Ekströmi rügementi. 1. diviisi osad tõrjusid 22. veebruaril tervel rindel

<sup>667</sup> Vt Volmari grupi käsk 24.02.1919: ERA R-1534–1–55. L 60; История латышских, lk 367; Социалистическая Советская, lk 108–109.

<sup>668</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 79–84.

<sup>669</sup> Divstaabül – üljuh 21.02.1919: ERA 495–10–79. L 109–109p.

<sup>670</sup> Divstaabül – Opstaabül 21.02.1919: ERA 495–10–79. L 129; divstaabül – Opstaabül 22.02.1919: ERA 495–10–76. L 70.

<sup>671</sup> Üljuh – Lõunarinde juh, divül1, divül2, SRD ül, 1. soome vabatahtlike rügemendi ül 22.02.1919: ERA 495–10–79. L 135–135p; Opstaabül – Lõunarinde juh, SRD ül 22.02.1919: ERA 495–10–79. L 111.

<sup>672</sup> Kõnelus Opstaabül – divül1 22.02.1919: ERA 495–10–79. L 130.

<sup>673</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 85.

<sup>674</sup> Vt Rootsi sõjawägi Narwas. // Postimees. 27.02.1919, lk 2.

<sup>675</sup> Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 24.

vaenlase pealetungid üldiselt tagasi ning Punaarmee poolt kohati saavutatud vähene edu likvideeriti samas 1. diviisi osade vastulöökidega. 23. veebruaril järgnesid veel nõrgad punavägede rünnakuüritused Jamburg–Narva suunal ning 25. veebruaril mõnevõrra tugevamad pealetungid 1. diviisi vasakul tiival, ent ka need kukkusid läbi. Suuri kaotusi kandnud ning niigi madala meeleoluga 6. kütidiviisi osad polnud seejärel enam võimelised pealetungi jätkama.<sup>676</sup> Samas oli Punaarmee kirjeldatud pealetungide ajal taas intensiivselt Narvat pommitanud, mistõttu 1. diviisist paluti järjekordselt kaugelaskjaid suurtükke.<sup>677</sup> Taolisi korras välisuurtükke polnud küll kuskilt võtta, ent Tallinnas asuti nüüd Narva rindel vaenlase patareide vastu võitlemiseks raudteeplatvormile asetama suurtükipaadilt “Lembit” maha võetud 120-mm kahurit, mis jõudis koos “Lembitult” pärit meeskonnaga 1. diviisi käsutusse 3. märtsil.<sup>678</sup>

Võib oletada, et veebruari viimastel päevadel oli Eesti ülemjuhatus edasiste arengute suhtes siiski veel üsna optimistlik. Olid ju vaenlase pealetungid Narva rindel tagasi löödud, mäss Saaremaal likvideeritud ning Alüksne piirkond endiselt Eesti vägede valduses. Ligi kuu hiljem märkis Laidoner ühes telegraafi teel toimunud vestluses 2. diviisi juhatusega muuseas, et “Omal ajal oligi meil plaan üle Marienburgi Kreitzburgi peale minna”.<sup>679</sup> Üpris tõenäoliselt pidas Laidoner siin silmas veebruari lõpupäevi. Löök Alüksnest Krustpilsis sihis ähvardanuks ära lõigata Nõukogude Läti armee kommunikatsioonid Venemaaga ning sundinud teda loodetavasti Kuramaad ja Kesk-Lätit maha jätma, nagu see 1919. a mai lõpus–juuni alguses tegelikult ka juhtus. Meenutame ühtlasi, et veebruari teisel poolel olid Eesti juhtkonna seas eriti kõrgel lootused Soome peatsest sõttaastumisest Petrogradi vallutamise eesmärgil. Seega tõenäoliselt kangastusid sel hetkel üpris suurejoonelised perspektiivid. Kuid õige pea selgus, et optimism oli liialdatud. Nagu nägime, muutus Punaarmee Eesti-vastasel rindel veebruari viimasel dekaadil üha aktiivsemaks. 2. diviisi 2. brigaadi lõigus oli suurem lahingutegevus 24. veebruaril küll vaibunud ning kumbki pool ei olnud siin võimeline pealetungi jätkama, ent lõunarinde idatiival alustas Punaarmee, nagu juba märgitud, 25. veebruaril Pihkva järve ja Panikovitši vahelises lõigus üldist pealetungi. Laidoner rõhutas järgmisel päeval Lõunarinde

---

<sup>676</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 86–93.

<sup>677</sup> Divistaabül1 – Opstaabül 24.02.1919: ERA 495–10–79. L 238.

<sup>678</sup> Üljuhstaabül – divistaabül1 26.02.1919: ERA 495–10–79. L 216; 2124-3-692; suurtükipaadi “Lembit” vanem suurtükiohvitser – Merejõudude juh 11.03.1919: ERA 527–1–26. L 8, 8p; Maide, J. Merisõda Eesti Vabadusvõitluses a. 1918–1920. Masinakiri, 1921: ERA 2124–3–692. L 86–91.

<sup>679</sup> Kõnelus üljuh – divül2 ja divistaabül2 22.03.1919: ERA 495–10–79. L 827.



juhatusele, et vastasel ei tohi lubada seal edu saavutada.<sup>680</sup> 26. veebruaril avaldas 2. diviisi staabiülem Mutt arvamust, et ehkki jõudude vähesust arvestades on rinnet selle pikkuse tõttu raske kaitsta, pole olukorda põhjust väga halvaks pidada. Ta osutas ka, et 24.–25. veebruaril Alüksnest Valka Lõunarinde reservi viidud Põhja Poegade rügementi võiks muidu kasutada 2. diviisi brigaadi toetamiseks, et selle vahepeal takerdunud pealetungi jätkata, ent Wetzer ei lubanud soomlasi väljaspool Eestit kasutada. Siiski polnud pealetungi jätkamine lõunarinde paremal tiival Põhja-Lätis Muti hinnangul ka niivõrd oluline, sest Läti väeosad, kellele kavatseti ju Põhja-Lätis rinne üle anda, olid alles organiseerimise algjärgus.<sup>681</sup>

Olukord Alüksne rajoonis oli Eesti vägedele aga äärmiselt ebasoodsaks kujunenud. 27. veebruaril võttis Alüksnest lõunas Tallinna 1. kaitsepataljonilt positsioonid üle Lõunarinde juhataja reservist saabunud Tartu kaitsepataljon, samas kui Tallinna pataljon koondati rindejuhataja reservi Mõniste piirkonda.<sup>682</sup> Samas oli terve Valga ning Alüksne vaheline lõik vaid kitsarööpaliste soomusrongide kaitsta, mis viimastele üle jõu käis.<sup>683</sup> Tartu kaitsepataljoni vasakul tiival, Ziemerist kuni Missoni, haigutas Eesti vägede poolt katmata tühimik.<sup>684</sup> Kui Nõukogude Läti 1. kütidiviisi parem tiib 28. veebruaril Alüksne sihis pealetungile läks, siis löödi Tartu kaitsepataljon samal päeval põgenema. Pataljon koosnes peamiselt jaanuarikuise vastupealetungi tulemusena mobiliseeritud meestest, samas kui kooliõpilased olid sellest veebruaris eemaldatud, millega väeosa kaotas, nagu Laidoner hindas, oma “moraalse selgroo”.<sup>685</sup> Puskar soovitas lisaks veel ohvitseride nappuse käes vaevleva pataljoni Alüksne kaotamise järel koguni laiali saata,<sup>686</sup> millises küsimuses ülemjuhataja soovitas tal toimida oma äranägemise järgi. 18. märtsil järgneski Puskari käsk liita pataljon Tallinna 1. kaitsepataljoniga.<sup>687</sup> Seda järgnevalt siiski enne mai esimest poolt

---

<sup>680</sup> Üljuh – Lõunarinde juh, divül2 26.02.1919: ERA 495–10–79. L 218.

<sup>681</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül2 26.02.1919: ERA 495–10–79. L 198–199, 213–214.

<sup>682</sup> 2. diviisi staabül – Tallinna 1. kapat ül 27.02.1919: ERA 518–1–154. L 247; Tallinna 1. kapat ül – divül2 28.02.1919: ERA 518–1–162. L 31–32. Koguteoses Eesti Vabadussõda on ekslikult väidetud, et Tallinna 1. kaitsepataljon arvati Mõniste piirkonnas ülemjuhataja reservi. (Vt Eesti Vabadussõda. 1. kd, lk 497.)

<sup>683</sup> Kitsarööpaliste soomusrongide juh – üljuh 9.03.1919: ERA 495–10–79. L 452–455.

<sup>684</sup> Vt Tallinna Kaitseliidu 7. jaoskonna üksiku roodu STP: ERA 570–1–9. Ln; Eesti Vabadussõda. 1. kd, lk 508.

<sup>685</sup> Üljuh – sõjaminister 25.03.1919: ERA 495–10–66. L 134.

<sup>686</sup> Divül2 – üljuh ja viimase resol 4.03.1919: ERA 495–10–79. L 347.

<sup>687</sup> 2. diviisi PVK 18.03.1919: ERA 518–1–700. L 73.

läbi ei viidud, mil mõlema pataljoni baasil moodustati 8. jalaväepolk. Samas veel alates märtsi algusest tegutses Tartu pataljon operatiivselt Tallinna 1. kaitsepataljoni ülema alluvuses.<sup>688</sup>

Niisiis oli veebruari lõpuks kujunenud olukord, kus Punaarmee oli tervel lõunarinde vasakul tiival Pihkva järve ning Valga vahelises lõigus pealetungile läinud, sundides Eesti väed siin järk-järgult taganema (Eesti vägede asetust 4. märtsi õhtu seisuga vt Skeem 7).<sup>689</sup> Lõunarinde paremal tiival leidis samal ajal aset positsioonisõda. Punaarmee 6. kütidiviis Narva rindel sai märtsi alguses samuti käsu taas pealetungile minna, esialgse eesmärgiga, saavutada Sillamäe–Vasknarva joon. Kuid diviisi väeosade võitlusvõime oli õige madal – 4. märtsil Narva ja Krivasoo suunal ning 5. märtsil 1. diviisi vasakul tiival ette võetud nõrgad pealetungikatsed ei andnud mingeid tulemusi, misjärel pealetung katkestati. Narva rindel jätkus positsioonisõda, milles aktiivsemaks pooleks oma luureretkedega ning reididega olid endiselt Eesti väed.<sup>690</sup>

Lõunarinde juhataja kindralmajor Wetzeri lahkudes ametiasjus Tallinnasse, pani Laidoner 5. märtsil rindejuhataja kohused 2. diviisi ülema, alampolkovnik Puskari peale.<sup>691</sup> Seni operatiivselt otse Wetzerville allunud väekoondised – 2. diviisi brigaad ja Soomusrongide divisjon – läksid nüüd Puskari käsutusse, nagu ka senine Lõunarinde juhataja reserv. Wetzer, olles selleks ajaks põhjalikult tülli läinud Põhja Poegade rügemendi ülemaga polkovnik Kalmiga ning ilmselt mõistes ka, et on eestlaste silmis tegelikult üpris soovimatu isik, enam Tartusse ei naasenudki, vaid lahkus Soome.<sup>692</sup> Enne seda andis Wetzer käsu, laiali saata Soome vabatahtlike vägede staap, mida 14. märtsiks ka tehti.<sup>693</sup>

---

<sup>688</sup> Väli, O. Tallinna 1. kaitsepataljon Vabadussõjas 1918. a detsembrist 1919. a maini. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, 2007, lk 33.

<sup>689</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 20–20p; Tallinna kaitseliidu 7. jaoskonna üksiku roodu STP: ERA 570–1–9. Ln; Sõjategevuse päevaraamat, lk 74–83; Kitsarööpaliste soomusrongide STP: ERA 632–1–9. L 24–29; Väli, O. Tallinna, lk 34–35.

<sup>690</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 93–102.

<sup>691</sup> Üljuh – divül2, 2. diviisi 2. brigaadi ül, Põhja Poegade rügemendi ül 5.03.1919: ERA 495–10–79. L 780

<sup>692</sup> Vt kõnelus üljuh – divstaabül2 1.02.1919: ERA 495–10–37. L 1–1p. kõnelus üljuh – divstaabül2 1.02.1919: ERA 495–10–37. L 1–1p; Helanen, V. Suomalaiset, lk 162; Kalm, H. Pohjan, lk 171–176; Kattai, M. Soome, lk 161; Vares, V. Hans Kalm, lk 59.

<sup>693</sup> Kattai, M. Soome, lk 215.

### 3.3. Vahelduva eduga võitlused lõunarindel märtsis ning aprilli esimesel poolel

Olukorras, kus vaenlane oli lõunarinde idatiival initsiatiivi haaranud, ei jäänud Eesti väejuhatusel muud üle, kui loota, et vaenlase pealetung õnnestub peatada. Laidoneri 4. märtsi direktiivis ei olnud tal Lõunarinde juhatajale ning 1. diviisi ülemale muud käsku kui et vaenlase pealetungid tuleb tagasi lüüa.<sup>694</sup> Nagu Päts umbes samal ajal Poskale Pariisi teatas: “Niipea kui rohkem varustust saame, kui järv lahti läheb ... siis võtame Pihkva ära ja tõmbame väerinna sirgeks – seni tuleb aga veel kaitsesõda pidada.” Päts lisas, et formeerimisel olevad lätlased on endiselt kavas seejärel Volmari piirkonda paigutada, sealjuures Volmari rajooni vallutamiseks kavatseti pärast mere jääkattest vabanemist sooritada Salatsi piirkonnas Eesti vägedega meredessant.<sup>695</sup> Mis puutub Peipsi- ja Pihkva järve jääst vabanemisse, siis see asjaolu võtnuks vaenlaselt võimaluse ähvardada Eesti lõunarinde vasakut tiiba ümberhaaramisega. Punaarmee 10. kütidiviisi juhatus tegelikult kavatseski seda teha, arendades selleks pealetungi Pihkva järve läänerannikul Treski–Räpina suunas, ning paisates samas 5. märtsil üle Lämmijärve suuremad jõud. Järve läänekalda kaitsel olevad Põhjakorpuse koondsalga ning Peipsi rannakaitsepataljoni ja kaitseliidu osad sunniti tõmbuma Rasina–Mooste–Kauksi–Pindi joonele. Vastupealetungi tagajärjel löödi punaväed 8. märtsil siiski idakaldale tagasi.<sup>696</sup> Vahepeal saabusid ka agentuurandmed, justkui kavatses Punaarmee Oudova piirkonda koondatud vägedega üle Peipsi tungida ning Mustvee juures maabuda,<sup>697</sup> et niiviisi ilmselt Narva rindele selja tagant lööki anda. Need teated siiski tõele ei vastanud, pealegi käinuks taolise sügava ulatusega operatsiooni edu tagamine logistilisest küljest Punaarmeele tõenäoliselt üle jõu.

Laidoneril polnud võimalik ka rinnet olulisel määral uute väeosadega täiendada. 28. veebruaril saadeti Tallinnast 2. diviisi alluvuses tegutseva Põhjakorpuse koondsalga käsutusse küll äsjaformeeritud 53. Volõõnia jalaväepolk, kuid tegu oli siiski võrdlemisi väikesearvulise väeosaga (kokku ligi 600 inimest).<sup>698</sup> 1. märtsil suunati Valka ka Tallinnas äsja valminud

---

<sup>694</sup> Üljuh – Lõunarinde juh, divül 1 4.03.1919: ERA 495–10–79. L 777.

<sup>695</sup> Peaminister – Eesti välisdelegatsiooni esimees, dateerimata (sisu järgi 1919. a märtsi esimene pool): ERA 944–1–12. L 8, 10.

<sup>696</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 106–109.

<sup>697</sup> 2. diviis – Kinstaabül 6.03.1919: ERA 495–10–81. L 14.

<sup>698</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 108.

soomusauto “Vahur”.<sup>699</sup> Tallinnas paiknes endiselt soomusauto “Estonia”, mille mootor oli liiga nõrk välioludes tegutsemiseks, kuid 12. märtsil saadeti ka see Valka – nimelt hindas soomusrongide- ja soomusautode varustaja Pitka, et “Estonia” seismisest seal on rohkem kasu, kui pealinnas. Tulevikus kavatsiti soomusmasin ümber ehitada.<sup>700</sup> Samas oli Tallinnas käsil veel kolme soomusauto ehitamine.<sup>701</sup> Ühtlasi alustati Tallinnas 5. märtsil Merejõudude koosseisus Meredessantpataljoni formeerimist, kuhu arvati seejärel nii kooliõpilasi kui ka Ekströmi rügemendi Eestisse jäänud mehi.<sup>702</sup> Ilmselt peeti taolise pataljoni moodustamise juures silmas ülalpool kirjeldatud dessandikavasid Läti rannikul. Märtsi alguses alustati Tallinnas veel viienda laiarööpalise soomusrongi ehitamist. Samas 1. diviisi käsutuses olevat L.-r. soomusrongi nr 4 ei soovinud Laidoner esialgu, arvestades vaenlase pealetungide jätkumise võimalust Narvale, veel lõunarindele ümber paigutada.<sup>703</sup>

Vaenlase pealetung lõunarinde idatiival samas jätkus. 11. märtsil pidi Eesti väed loovutama Petseri (Eesti vägede asetust 12. märtsi õhtu seisuga vt Skeem 7).<sup>704</sup> Lõunarinde paremal tiival 2. diviisi 2. brigaadi lõigus toimus samal ajal vaid luuretegevus. 11. märtsil sooritasid brigaadi osad ka demonstratiivse iseloomuga pealetungi Valga–Strenči suunas. Viimane vallutati, misjärel tõmbuti endistele positsioonidele tagasi.<sup>705</sup>

10. märtsil oli 2. diviisi ülem alampolkovnik Puskar Laidonerile teatanud, et olukord lõunarinde idaosas kujuneb üha tõsisemaks. Eesti vägede seas oli märgata väsimust. Puskar rõhutas, et Põhjakorpuse ning Läti väeosade organiseerimist tuleb kiirendada, millega Laidoner muidugi nõus oli.<sup>706</sup> Järgmisel päeval andis ülemjuhataja 1. diviisile käsu, vahetada rindel välja 1. ratsapolk ning valmistada see hiljemalt 15. märtsiks ette lõunarindele lahkumiseks.<sup>707</sup> 1. diviisi oli eelnevalt, 8.–10. märtsini, täiendatud Põhjakorpuse kahe sotnjaga ning ühe suurtükirühmaga. Ühtlasi olid diviisi alluvuses tegutsevad Vene valged 8. märtsil

<sup>699</sup> Vt Tammekand, K. Soomusautode kolonne. Masinakiri, 1927: ERA 2124–3–1405. L 14.

<sup>700</sup> Staabikaptan Uus – SRD ül 12.03.1919: ERA 529–2–70. L 33, 36.

<sup>701</sup> Vt kõnelus üljuh – divül2 10.03.1919: ERA 495–10–79. L 773.

<sup>702</sup> Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses.

<sup>703</sup> SRD ül – üljuh 6.03.1919 ja viimase resol 7.03.1919: ERA 495–10–79. L 759.

<sup>704</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 20p–21; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 105–107; Kitsarööpaliste soomusrongide STP: ERA 632–1–9. L 30–33; Möttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu ajalugu. Tartu, 2007, lk 208–209; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 109–110; Sõjategevuse päevaraamat, lk 83–92; Väli, O. Tallinna, lk 35–38.

<sup>705</sup> 3. jvp STP: ERA 542–1–11. L 21–23.

<sup>706</sup> Kõnelus üljuh – divül2 10.03.1919: ERA 495–10–79. L 772–773.

<sup>707</sup> Üljuh – divül1 11.03.1919: ERA 495–10–79. L 781.

vallutanud ühe vaenlase patarei, mille kohe kasutusele võtsid, ning paar päeva varem oli Balti pataljonile täienduseks saabunud patarei.<sup>708</sup> Samas oli kavas 1. soome vabatahtliku rügemendi puhkusele siirdumine Soome – väeosas oli nimelt viimasel ajal märgata tugevaid distsipliiniprobleeme ning koduigatsust. 13. märtsil lahkusidki soomlased Tallinnasse; rügemendi kaks poolpatareid, nagu ka Soome vabatahtlike väeosade välipatarei, saadeti enne seda laiali. Ekströmi väeosa isikkoosseisust jäi väike osa siiski edasi Eesti sõjaväe teenistusse, samas kui Soome puhkusele suundunud sealt enam tegelikult tagasi ei jõudnudki.<sup>709</sup> 13. märtsil lahkus 1. diviisist distsipliiniprobleemide tõttu Paldiskisse ümberformeerimisele Rootsi Vabakorpus Eestis.<sup>710</sup>

12. märtsi hommikul saabus Laidoner isiklikult Tartusse. Nagu ikka, lisaks mitmesugustele administratiiviselloomuga küsimustele, arutati ka olukorda rindel. Samal hommikul käskis Tartus viibiv Laidoner 2. diviisi juhatuse palvel lõunarindele 1. diviisist üle tuua L.-r. soomusrong nr 4. 1. ratsapolgu pealelaadimine ešeloni pidi Laidoneri käsul aset leidma 17. märtsil, misjärel see tuli saata Võrru.<sup>711</sup> Ka käskis Laidoner Sootsil ning Pitkal kiirustada soomusrongide ehitamist Tallinnas, sealjuures oli rindel tarvis kuulipildujavaguneid, et vahepeal pihta saanud seda tüüpi vagunid välja vahetada.<sup>712</sup> Lisaks tegi ta Tagavaravägede ülemale kindralmajor Larkale korralduse, saata Valka kiiremas korras kaader Soomusrongide divisjoni tagavarapataljoni formeerimiseks;<sup>713</sup> pataljoni formeerimine algas seejärel 17. märtsil Valgas.<sup>714</sup>

2. diviisi juhatuse kavatses samas asuda lõunarinde idaosas üldisele vastupealetungile, milleks 13. märtsil järgnes Puskari käsk.<sup>715</sup> Tõenäoliselt oli see eelmisel päeval ka Laidoneriga läbi arutatud. Käsu järgi pidid 2. diviisi 1. brigaad ning Soomusrongide divisjon Alüksne suunal oma seniseid positsioone kaitsma, aga ka “igal vähemal võimalusel” välja tungima Riia–Pihkva kiviteeni. Samas Võru–Pihkva sihil käskis Puskar tagasi vallutada

---

<sup>708</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 125–128; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 22–23.

<sup>709</sup> L. Kettunen – “Veli hyvä” 18.01.1920: ERA 2124–2–226. L 11; Helanen, V. Suomalaiset, lk 326–334; Kattai, M. Soome, lk 215; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 25.

<sup>710</sup> 4. jvp ül – divstaabül 13.03.1919: ERA 515–1–635. L 277.

<sup>711</sup> Divül2 – üljuh 12.03.1919: ERA 495–10–79. L 763; üljuh – Üljuhstaabül, divül1 12.03.1919: ERA 495–10–79. L 762.

<sup>712</sup> Üljuh – Üljuhstaabül, Merejõudude juh 12.03.1919: ERA 495–10–79. L 553a.

<sup>713</sup> Üljuh – Tagavaravägede ül 12.03.1919: ERA 2315–1–26. L 365.

<sup>714</sup> SRD tagavarapataljoni STP: ERA 567–1–7. L 1.

<sup>715</sup> Vt Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 210–211.

Petseri ning seejärel hõivata Viski–Irboska joon, mida tuli kindlustama hakata. 2. diviisi 2. brigaad lõunarinde läänetiival pidi samal ajal vastupealetungi idatiival toetama enda ees seisva vastase aktiivse häirimisega, milleks tuli kasutada suuremaid allüksusi. Võimaluse korral pidi brigaad ka edasi tungima. Vastupealetungi algusaeg Petseri suunal pidi määratama erikäsuga. 18. märtsi hommikul andiski Puskar käsu, alustada seda samal päeval, ent tegelikult venis operatsiooni algus 19. märtsi hommikuni.<sup>716</sup> Enne vastupealetungi alustamist oli kavatsatud ära oodata 2. diviisi käsutusse saabuvad täiendavad jõud. Viimaste kohalejõudmine kulges alljärgnevalt. Umbes märtsi keskpaiku tugevdati Põhjakorpuse 2. kütibrigaadi kahe suurtükirühmaga.<sup>717</sup> 16. märtsi õhtul lahkusid Tallinnast lõunarindele äsjaalminud L.-r. soomusrong nr 5 ning Meredessantpataljon koos Merejõudude juhatajaga Pitkaga isiklikult. Nimetatud pataljoni koosseisus oli 293 meest, neist 178 olid samal päeval võetud sõjalaevade meeskondadest. Pärast lõunarindele jõudmist anti pataljoni käsutusse lisaks 28 meest Peipsi laevastiku divisjonist. Tallinnasse jäi veel pataljoni soomlastest koosnev rood, mille formeerimist oldi alustatud samal päeval.<sup>718</sup> Laidoner käskis Puskaril pataljon pärast planeeritud vastupealetungi läbiviimist kohe Tallinnasse tagasi saata.<sup>719</sup> Ilmselt tuli arvestada, et mereväelaste näol oli tegemist spetsialistidega, kelle suuremal arvul väljalangemine mõjunuks laevastikule halvavalt. Läbisõidul Tapa jaamast võttis soomusrong sealt kaasa raudteeplatvormile paigutatud “Lembitu” 120-mm suurtüki, mille Laidoner 1. diviisil oli samuti lõunarindele käskinud saata. Samas alustati Narva rinde jaoks Sadamatehastes ühe 130-mm meresuurtüki raudteeplatvormile monteerimist.<sup>720</sup> 17. märtsil 1. diviisist lahkunud 1. ratsapolk (350 tääki ja mõõka) jõudis Võrru 19. märtsil, sealjuures saatis kindralmajor Tõnisson omal initsiatiivil polguga kaasa 1. suurtükiväepolgu 5. patarei.<sup>721</sup> Tegemist oli endise Ratsa-poolpatareiga, millel oli koostöö osas ratsapolguga pikem kogemus. Laidoner andis eelnevalt käsu, koondada pärast 1. ratsapolgu päralejõudmist kõik kolm seni rindel üksikult teiste väeosade operatiivalluvuses tegutsenud 2. ratsapolgu

<sup>716</sup> Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide diviis vabadussõjas. II. Wõitlused piiridel. Tallinn, 1929, lk 109–110, 114.

<sup>717</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 616.

<sup>718</sup> Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses.

<sup>719</sup> Üljuh – divül2 15.03.1919: ERA 495–10–79. L 765.

<sup>720</sup> Üljuh – divül1 15.03.1919. ERA 495–10–79. L 918; Merejõudude juh – Sadamatehase ül 16.03.1919: ERA 527–1–30. L 19p.

<sup>721</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – divstaabül1 17.03.1919: ERA 495–10–79. L 766; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 37, 40–41.

eskadroni (kaks neist olid 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses) hiljemalt 25. märtsiks Viljandisse, kus oli käsil 2. ratsapolgu ülejäänud allüksuste formeerimine.<sup>722</sup> 25. märtsil määras Laidoner 2. ratsapolgu oma reservi, käskides samas selle formeerimise lõpuleviimisega kiirustada (näiteks oli varustamata veel polgu voor, samuti oli puudus sadulatest).<sup>723</sup> Polku loodeti seega varsti iseseisva väeosana rindele saata. Sarnasel eesmärgil oli Laidoner 15. märtsil käskinud Viljandisse 20. märtsiks koondada “Eesti Scouts” rügemendi kaks kompaniid, mis seni olid rindel üksikult tegutsenud. Viljandis oli selleks ajaks formeerimise lõpetanud skoutide kolmas ning Tallinnas veel neljaski kompanii. 18. märtsil lahkus viimane koos rügemendi ülejäänud üksustega (välja arvatud tagavararühm) Viljandisse. Neli kompaniid moodustasid järgnevalt rügemendi I pataljoni.<sup>724</sup> 19. märtsil saabus Tallinnast 2. diviisi käsutusse ka hiljuti saabunud briti haubitsatega relvastatud 3. raske välisuurtükiväe divisjoni 1. patarei.<sup>725</sup> 18. märtsil käskis Laidoner Valka jõudnud Pitka ettepanekul Soomusrongide divisjoni käsutusse suunata väikesearvulise Sõjavägede seljataga korraldava salga. Salk oli hiljuti Saaremaalt Laidoneri korraldusel Tallinnasse naasnud, olles eelnevalt veebruaris sinna alamleitnant Klaari grupi koosseisus saadetud.<sup>726</sup> 20. märtsil järgnes 1. diviisile Laidoneri käsk, saata 2. diviisi käsutusse Kalevlaste Maleva. Samas pidi 1. diviis lähiajal moodustama ühepolgulise reservi.<sup>727</sup> Malevat ennast soovitas Laidoner Puskaril võimaluse korras esialgu ümberkorraldamise eesmärgil reservi jätta,<sup>728</sup> kuid olukord rindel sundis väeosa seejärel siiski koheselt võitlusse paiskama.

15. märtsil andis ülemjuhataja alluvatele käsu, milles teatati, et viimaste päevade sündmused rindel annavad “enam-vähem õigust otsustada, et vaenlane lootuse – meid toore jõuga ära võita – kaotanud on”. Seevastu oli aga tugevnenud enamlik agitatsioon sisemaal ning rindevägedes, mille vastu kõikide abinõudega kästi võidelda. Sealjuures tuli valvata, et varustus jõuaks õigeaegselt rindele, samuti, et sõdurite toit oleks võimalikult hea. Tuletati

<sup>722</sup> Üljuh – divül2, 2. diviisi 2. brigaadi ül, 2. ratsapolgu ül 17.03.1919: ERA 495–10–79. L 924.

<sup>723</sup> Üljuh – divül2 25.03.1919: ERA 495–10–79. L 926; 2. diviisi 2. brigaadi ül – üljuh 26.03.1919 ja viimase resol 27.03.1919: ERA 495–10–3. L 148; 2. ratsapolgu ül – üljuh 3.04.1919 ja viimase resol 4.04.1919: ERA 495–10–80. L 136.

<sup>724</sup> Üljuh – SRD ül, “Eesti Scouts” rügemendi ül 15.03.1919: ERA 495–10–79. L 623; Võting, A. Scouts, lk 157.

<sup>725</sup> Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 77.

<sup>726</sup> Üljuh – Saarte komandant 10.03.1919: ERA 495–10–79. L 488; Merejõudude juh – üljuh 17.03.1919 ja viimase resol 18.03.1919: ERA 495–10–4. L 90; Kinstaabül – Sisemise kaitse ül 18.03.1919: ERA 495–10–79. L 703.

<sup>727</sup> Üljuh – divül1, divül2 20.03.1919: ERA 495–10–79. L 788.

<sup>728</sup> Kõnelus üljuh – divül2 20.03.1919: ERA 495–10–79. L 731–732p.

meelde ka ülemjuhataja 28. jaanuari sundmäärust, millega korruptandid ning riigivara riisujad lubati sõjakohtu alla anda.<sup>729</sup> Mis puutub ülal antud hinnagusse eelnevate päevade rindesündmustele, siis peab arvama, et ilmselt oli tegu lihtsalt alluvate julgustamisega. Nimelt, samal ajal, kui Eesti väejuhatuse planeeris vastupealetungi ning koondas selleks vägesid, oli vaenlane tegelikult lõunarinde idatiival pealetungi jätkanud ning kohati endiselt edu saavutanud. Puskar oli 12. märtsil oma reservist Valgast rindele suunanud Põhja Poegade rügemendi II pataljoni koos poolelise patareiga, millele 18. märtsil järgnes ka I pataljon. 14. veebruaril lülitusid Põhja Pojad Vastseliina piirkonnas lahingusse, lüües seejärel koostöös nende vasakul tiival tegutsevate eesti osadega vaenlase Vastseliina alt kagu suunas tagasi (14. märtsil vallutati muuseas üks soomusauto). Petseri–Võru suunal Punaarmee samas enam olulist edu ei saavutanud; sealt põhja pool õnnestus vaenlasel küll Eesti vägesid mõnevõrra Rāpina suunas tagasi suruda. Küll aga jätkus Nõukogude Läti 1. kütidiviisi parema tiiva osade edasitung Alüksne–Võru ning Alüksne–Valga suunal (Eesti vägede asetust 18. märtsi õhtu seisuga vt Skeem 8).<sup>730</sup> 17. märtsil olid lõunarinde läänetiival Idus–Egle lõigus pealetungile läinud ka Nõukogude Läti 1. kütidiviisi vasaku tiiva osad, kuid viimaste poolt saavutatud vähene edu likvideeriti täielikult samal ja järgmisel päeval Eesti vägede vastulöökidega, misjärel punaväe pealetung katkestati.<sup>731</sup> Eesti väejuhatusel oli samas põhjust mõningaseks optimismiks, sest teati, et Kuramaal oli märtsi alguses pealetungile läinud Saksa 6. reservkorpus, mistõttu Punaarmee oli seal sunnitud taanduma. Loodetavasti pidi see Punaarmee jõude Eesti vastast Kuramaale tõmbama.<sup>732</sup> Nagu juba eelnevalt nägime, see tõepoolest ka sündis, mis kindlasti kergendas järgnevalt Eesti vägede tegevust.

Eesti vastupealetung Võru–Petseri sihil algas 19. märtsil, kuid saavutati vaid vähest edu. Põhja pool raudteed sunniti vaenlast pisut tagasi tõmbuma, ent viimase vasturünnakutega 23. märtsil taastus endine olukord, sealjuures hukkus siin soomusauto “Tasuja”. Lämmijärve

<sup>729</sup> Üljuh – alluvad 15.03.1919: ERA 495–10–79. L 636–636p.

<sup>730</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 20–21; Põhja Poegade rügemendi I pataljoni STP: ERA 595–1–15. L 28–29; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 107–122; Kattai, M. Soome, lk 161; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 211–220; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 39–44; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 110–113; Sainio, J. E. Põhja Pojad Eestis. Viljandi, 2003, lk 137–139; Sõjatetgevuse päevaraamat, lk 92–96; Väli, O. Tallinna, lk 38–58.

<sup>731</sup> 3. jvp STP: ERA 542–1–11. L 23; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 206–212; История латышских, lk 377.

<sup>732</sup> Vt Üljuh – divül2, SRD ül, 2. diviisi 2. brigaadi ül 17.03.1919: ERA 495–10–79. L 663; Eesti esindaja Lätis – Ülemjuhataja staap 19.03.1919: ERA 496–2–20. L 2; kõnelus üljuh – divül2 20.03.1919: ERA 495–10–79. L 731p.



ääres ning Räpina suunal samas nimetamisväärset muutust olukorras ei toimunud – suuremat vastupealetungi Eesti väed seal ette võtta ei suutnud. Koostöös 2. polgu parema tiivaga vahepeal Vastseliinast kagu suunas pealetungi jätkanud Põhja Pojad saavutasid küll Riia–Pihkva kivitee, ent samas hakkas soomlaste seas üha enam ilmsiks tulema sõjaväsimus ning meeoleolu langus. Võru–Alüksne ja Valga–Alüksne suunal oli vaenlase surve kohati vahepeal endiselt jätkunud ning võitlused kestsid seal vahelduva õnnega. 22. märtsi seisuga asusid Eesti väed siin joonel raudteesild üle Ujaste jõe–Karula–Tsooru–Sänna–Rõuge–Simula–Uue-Saaluse. Järgmisel päeval algas Valga–Alüksne sihil siiski Soomusrongide divisjoni, ning Võru–Alüksne suunal 2. diviisi 1. brigaadi üldine vastupealetung, mis kujunes edukaks. Sealjuures oli nimetatud brigaadi vahepeal täiendatud 1. ratsapolguga, samas kui Soomusrongide divisjoni käsutusse oli äsja antud Kalevlaste Maleva. (Eesti vägede asetust 23. märtsi õhtu seisuga vt Skeem 8.)<sup>733</sup>

22. märtsil oli Puskar telegraafikõneluses Laidonerile teatanud, et Eesti vägede pealetungi Võru–Petseri suunal pole võimalik külmade ilmade tõttu jätkata. Nii oli võrdlemisi kergelt rõivastatud Meredessantapataljonis ligi kolmandik mehi külmetamise ning haigestumise tõttu rivist välja langenud ning pataljon viidi samal päeval rindelt ära Valka. Samas informeeris Puskar ülemjuhatajat vastupealetungikavadest Alüksne suunas, mis Laidoneri poolt heaks kiideti. Loodeti, et õige pea on võimalik ka Tartus formeerimisel olev läti polk rindele saata. Laidoner osutas samas, et juhul kui Petseri suunas on 2. diviisi pealetung peatatud, siis tuleks seda teha ka Vastseliinast kagus, kus Põhja Poegade rügemendi osad kiviteele välja jõudmas olid. Tema hinnangul polnud Põhja Poegade taolisest tegevusest kasu, kui naabrid samas edasi ei tunginud.<sup>734</sup> 2. diviisi staabiülem Mutt teatas seejärel diviisi 1. brigaadi ülemale, et ei nõustu Laidoneriga, hinnates kiviteele väljajõudmist väga tähtsaks.<sup>735</sup> Muti seisukohta võib mõista, sest oli ju samal ajal kavas 2. diviisi vastupealetung Alüksne sihil ning diviisi selles suunas tegutseva grupeeringu edenemisel oli tarvilik ka diviisi Petseri sihil tegutseva grupeeringu parema tiiva ehk Põhja Poegade edasitung. Samuti oluks pärast kiviteele väljajõudmist sealt võimalik tulevikus anda löök Irboska sihis. Tegelikult

---

<sup>733</sup> Põhja Poegade rügemendi I pataljoni STP: ERA 595–1–15. L 29, 30; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 122–136; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 220–226; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 43–44; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 43–54, 114–119; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 112–113; Sainio, J. E. Põhja, lk 139–140; Stokkebi, H. Soomusrongide divisjoni vastupealetung Mõniste sihis 22.03.19.–29.03.19. Masinakiri: 1935: ERA 2124–3–1354. L 1–4; Väli, O. Tallinna, lk 58–65.

<sup>734</sup> Kõnelus üljuh – divül2 ja divstaabül2 22.03.1919: ERA 495–10–79. L 822–829.

<sup>735</sup> Kõnelus divstaabül2 – 2. diviisi 1. brigaadi ül 22.03.1919: ERA 518–1–163. L 197.

lõikasidki soomlased veel 22. märtsil kohati kivitee läbi, misjärel nende pealetung siin ka peatus.<sup>736</sup>

Samas saabus 22. märtsil lõunarindelt Tallinnasse Pitka, kes ilmselt edastas Laidonerile Soomusrongide divisjoni ülema kapten Irve ettepaneku, mille kohaselt tulnuks Soomusrongide divisjoni käsutusse (nii operatiivses kui administratiivses mõttes) anda “Eesti Scouts” rügement, Kalevlaste Maleva ning Kuperjanovi partisanipataljon. Laidoner põhimõtteliselt nõustus.<sup>737</sup> 22. märtsil määras Laidoner “Eesti Scouts” rügemendi oma reservi, käskides väeosa Viljandist üle viia Valgasse, kus selle I pataljoni formeerimine pidi lõpule viidama.<sup>738</sup> Järgmisel päeval saadeti Tallinnast skoutide pataljoni käsutusse äsjamoodustatud 2. suurtükiväepolgu 3. patarei.<sup>739</sup>

Pitka tõi Tallinnasse kaasa ühtlasi teate, et soomusrongidel napib ohvitseri, mistõttu ka isiklikult Laidoner asus nüüd kiiruga veel tagalas viibivate ohvitseride seast sobivaid mehi otsima.<sup>740</sup> 23. märtsi õhtul lahkus Pitka taas lõunarindele, võttes kaasa kogutud ohvitserid, samuti Meredessantpataljoni soomlastest koosneva 4. roodu ning raudteeplatvormile paigutatud 130-mm meresuurtüki (sai hüüdnime “Kalewipoeg”). Viimane oli esialgu küll tegelikult mõeldud saatmiseks Narva rindele, ent olukorda lõunarindel hinnati tähtsamaks. Pealegi hakkas seal viibiva “Lembitu” 120-mm meresuurtüki jaoks laskemoon lõppema.<sup>741</sup> Viimane saabus koos Pitkaga 31. märtsil Tallinnasse tagasi, misjärel Sadamatehastes võeti kahur platvormilt maha ning asendati 130-mm meresuurtükiga (hilisem “Rasputin”). Viimane lahkus 12. aprillil soomusrongide divisjoni käsutusse.<sup>742</sup>

24. märtsil avaldas 2. diviisi ülem Laidonerile arvamust, et Irboska suunal oleks operatsiooni vajalik kiiresti jätkata enne, kui vaenlane taas initsiatiivi haarab. Puskar tegi ettepaneku tuua Irboska alla täiendavalt skoudid. Laidoner kahtles, kas vaid üks pataljon suudaks oluliselt olukorda mõjutada. Ta osutas ühtlasi, et sellisel juhul ei jääks ülemjuhatus

---

<sup>736</sup> Vt Põhja Poegade rügemendi I pataljoni STP: ERA 595–1–15. L 29–30.

<sup>737</sup> Vt kõnelus üljuh – divül2 ja divstaabül2 23.03.1919: ERA 495–10–79. L 855; kõnelus üljuh – divül2 24.03.1919: ERA 495–10–79. L 902; Pitka, J. Minu, lk 126–127.

<sup>738</sup> Üljuh – 2. diviisi 2. brigaadi ül, “Eesti Scouts” rügemendi I pataljoni ül 22.03.1919: ERA 495–10–79. L 844.

<sup>739</sup> Üljuh – divül2 23.03.1919: ERA 495–10–79. L 848.

<sup>740</sup> Merejõudude juh – SRD ül 22.03.1919: ERA 527–1–30. L 21.

<sup>741</sup> Kõnelus üljuh – Merejõudude juh u. 22.03.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–79. L 793; Merejõudude juh – SRD ül 23.03.1919: ERA 527–1–30. L 21p.

<sup>742</sup> Merejõudude Tehnika ja varustuse ameti tegevuse kokkuvõte 6.04–12.04.1919: ERA 527–1–1000. L 124; Pitka, J. Minu, lk 135; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses.

reservi taas mingeid väeosi. Valgas reservi omamine oluks ka tähtis igasuguste ootamatuste puhuks lõunarinde läänelõigus. Pealegi kavatses ülemjuhatus, niipea kui jää sulanuks, läbi viia meredessantoperatsiooni Läti rannikul, samas kui lõunarinde läänetiib pidanuks Volmari suunas pealetungile minema. Puskar osutas aga, et Volmari operatsiooni saab alustada vaid siis, kui ollakse edukad ka Võru–Irboska suunal. Samas oli nii Laidonerile kui Puskarile selge, et seoses soomlaste järjest halveneva meeleoluga tuleb viimased varsti rindelt ära tõmmata. Laidoner lubas 26. märtsil isiklikult lõunarindele tulla ning seejärel lõplikult skoutide võimaliku Irboska suunal kasutamise kohta otsus teha.<sup>743</sup> Mis puutub kavatsetud dessantoperatsiooni, siis 26. märtsil ja järgnevatel päevadel toodi Meredessantpataljon lõunarindelt tagasi Tallinnasse (välja arvatud soome 4. rood, mis jäi esialgu veel rindele). 27. märtsil aga alustati Tallinnas soomlastest veel 2. merejalaväepataljoni formeerimist. Tõsi, aprilli alguses sellest mingil põhjusel siiski loobuti ning Pitka saatis soomlased Soomusrongide divisjoni käsutusse, kus neist üherooduline soome pataljon moodustati.<sup>744</sup>

Vahepeal jätkasid Eesti väed edenemist Valga–Alüksne ning Võru–Alüksne suunal. Kui lisaks veel hakkasid levima kuulujutud, et Saksa vägede kätte on langenud Riia, siis teatas 2. diviisi staabiülem staabikapten Mutt 25. märtsil Laidonerile, et kui taolised jutud on tõesed, siis tuleks pärast Alüksne hõivamist kohe jätkata pealetungi ka Gulbene vallutamiseks, millega samaegselt lõunarinde idatiival aset leidev isegi nõrk surve vaenlasele garanteeriuks Muti hinnangul Punaarmee taandumise Põhja-Lätist. Ähvardas ju pealetung Gulbenele punaväe kommunikatsioonid Venemaaga läbi lõigata. Samuti leidis Mutt, et koheselt tuleks jätkata pealetungi Irboska suunal, et hõivata seal Petški–Irboska liin.<sup>745</sup> Teade Riia langemisest, nagu hiljem selgus, oli siiski ekslik, ent Laidoner andiski samal päeval käsu, pealetung Irboska suunal läbi viia, lubades selleks kasutada ühtlasi skoute.<sup>746</sup> 26. märtsil jõudis Laidoner isiklikult lõunarindele edasist tegutsemiskava lõplikult kokku leppima. Tõenäoliselt just sel päeval peetud kõnelusi meenutas hiljem parajasti Tartus haiglaravil viibinud kapten Parts. Viimase sõnul hellitati koguni lootust vähemalt ajutiselt Pihkva vallutada, et sealt tarvilikku sõjasaaki – näiteks raudteevaguneid ja vedureid – saada. Samas Petški–Irboska üldjoone vallutamisega oleks Eesti vägede positsioonid Võru–Pihkva suunal tunduvalt lühenenud, toetudes sealjuures, pärast peatselt oodatavat jää sulamist, ühe tiivaga Pihkva järvele, samas kui Irboskast edelas asuvad sood ja rabad oleksid vaenlasel

<sup>743</sup> Kõnelus üljuh – divül2 24.03.1919: ERA 495–10–79. L 902–904.

<sup>744</sup> Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses.

<sup>745</sup> Divistaabül2 – üljuh 25.03.1919: ERA 495–10–79. L 940.

<sup>746</sup> Üljuh – divül2, Merejõudude juh, SRD ül 25.03.1919: ERA 495–10–79. L 929.

raskendanud selle positsiooni lõunatiiva haaramist. Soodsaid kaitsepositsioone töotasid ka nimetatud joonel asuvate kõrgendike nõlvad. Kõigele lisaks ulatunuks soomusrongide suurtükid katma suurt osa Irboska-esisest rindelõigust.<sup>747</sup> Kindasti arutati ka 3. diviisi loomise üle lõunarinde läänetiival, milleks 27. märtsil ka ülemjuhataja päevakäsk järgnes. Nimetatud diviisi moodustamisega seotud asjaoludest tuleb eraldi juttu hiljem. 26. märtsil vaatas Laidoner ühtlasi Valgas üle 3. polgu allüksusi, samuti “Eesti Scouts” rügemendi I pataljoni.<sup>748</sup> Nimetatud rügemendi, nagu ka kuperjanovlased ja kalevlased, samuti 2. suurtükiväepolgu 3. patarei ja 3. raske välisuurtükiväe divisjoni 4. patarei (kuperjanovlaste patarei) andis ta samal päeval Soomusrongide divisjoni koosseisu.<sup>749</sup> Ühtlasi telegrafeeris Laidoner Sootsile, et kiirustataks läti 1. Volmari patareile suurtükkide saatmisega, samuti, et Soots paneks parajasti Tallinnas viibivale Põhja Poegade ülemale polkovnik Kalmile ette, hoida oma rügemendi rindel vähemalt 31. märtsini. Kalm oli nimelt lootnud rügemendi, meeskonna meeoleolu arvestades, Valka koondada.<sup>750</sup>

Tallinnasse 27. märtsil tagasi jõudnud Laidoner rääkis seejärel ilmselt ka isiklikult Kalmiga, mille tulemusena võis Puskarile teatada, et soomlastele on antud käsk kuni 31. märtsile rindele jääda.<sup>751</sup> Veel keskööl vastu 27. märtsi suundus Laidoner taas lõunarindele, kaasas peaminister Päts ning Soome esindaja Eestis Oswald Kairamo.<sup>752</sup> Tõenäoliselt vaadati Tartus üle rindele lahkuma valmistuv läti 1. Volmari jalaväepolk,<sup>753</sup> misjärel järgmisel päeval suunduti Valka, kust Laidoner tegi Larkale korralduse, saata Soomusrongide tagavarapataljonile 500 meest, kusjuures tuli hoolitseda, et nad saabastega võimalikult varustatud oleks.<sup>754</sup> Pärast seda sõitis Laidoner koos kaaslastega rindele Piusa jaama. Sealjuures läbisõidul Vastseliina jaamast selgus, et selle ümbruses on suurem hulk äsja omavoliliselt rindelt lahkunud Põhja Poegade mehi, kes seal korralgedust tekitasid. Sarnaselt Ekströmi rügemendiga oli Põhja Poegade seas eelnevalt distsipliin nõrgenenud ning

<sup>747</sup> Parts, K. Kas võit või surm (3. osa), lk 120–122. Vt ka üljuh – divül2, SRD ül 3.04.1919: ERA 496–10–12. L 51; E. Laamani märkmed vestlusest J. Laidoneriga, dateerimata: ERA 827–1–24. L44.

<sup>748</sup> A. Saksa päevik 26.03.1919: ERA 2124–3–1269. L 29–29p; Vöting, A. Scouts, lk 160–161.

<sup>749</sup> Üljuh – Üljuhstaabül, divül2, SRD ül 26.03.1919: ERA 495–10–79. L 1008.

<sup>750</sup> Üljuh – Üljuhstaabül 26.03.1919: ERA 495–10–79. L 1009; kõnelus üljuh – Üljuhstaabül 26.03.1919: ERA 495–10–79. L 899–900.

<sup>751</sup> Vt kõnelus üljuh – Üljuhstaabül 26.03.1919: ERA 495–10–79. L 985; üljuh – divül2 27.03.1919: ERA 495–10–79. L 980.

<sup>752</sup> Üljuh – divül2, Merejõudude juh, SRD ül 27.03.1919: ERA 495–10–79. L 991.

<sup>753</sup> Vt Eesti Vabadussõda. 1. kd, lk 521; -ne. Edu meie väerindadel. // Päewaleht. 31.03.1919, lk 1.

<sup>754</sup> Üljuh – Tagavaravägede ül 28.03.1919: ERA 495–10–79. L 1029.

koduigatsus süvenenud, mis märtsi lõpuks viis sisuliselt lahinguvõimetuseni. Vihane Laidoner nõudis samas viibivalt soome lipnikult korra taastamist ning süüdistanud omavoliliselt rindelt lahkujaid äraandmises.<sup>755</sup> Soomlastest siiski enam sõdijaid polnud ning veel samal päeval saadeti nad Valka, kus neist valdav enamus järgnevalt kodumaale lahkus. Põhja Poegade asemele rindele oli 2. diviisil panna vaid 80-meheline komandandirood, millega Vastseliina suund jäi ohtlikult nõrgaks. See siiski mingeid negatiivseid tagajärgi endaga kaasa ei toonud, sest järgmisel päeval alustasid Eesti väed Petseri suunal üldist pealetungi, samas kui komandandiroodu vahetas välja Võru–Alüksne suunalt üle toodud Viljandi kaitsepataljoni.<sup>756</sup> 28. märtsil Piusa jaama jõudnud Laidoner ja Päts vaatasid üle soomusrongide dessandid, kusjuures peaministri kõne ajal avanud vaenlane suurtükitle, mis ilmselt küll kedagi ei tabanud, ent seega olnud ka ülemjuhataja ning peaminister Vabadussõjas vähemalt korra tule all.<sup>757</sup> Küllap Soomusrongide divisjoni juhtide ettepanekul tegi Laidoner samas suusõnalise korralduse, täiendada Petseri sihil tegutsevat Soomusrongide divisjoni operatiivgruppi veel ka kuperjanovlastega ning kalevlastega, kes tuli Valga–Alüksne suunal 2. diviisi 1. brigaadi osade poolt välja vahetada,<sup>758</sup> mis seejärel ka sündis.<sup>759</sup>

29. märtsiks jõudis ülemjuhataja tagasi Tallinnasse, kus andis käsu, arvata Soomusrongide divisjoni koosseisu ühtlasi kapten Sarapuu kaitseliidu salk,<sup>760</sup> mis oli seni divisjoni lõigus tegutsenud. Samuti palus Laidoner teedeministrilt organiseerida Mõisaküla–Alüksne raudtee sildade täielikku parandamist. Seni olid need vaid hädapärases korras, mistõttu oodatava kevadise suurveega ähvardas nende kasutamine ohtlikuks muutuda.<sup>761</sup> Tegelikult ei suutnud Teedeministeeriumi personal, mis sõjavägesid sildade parandamisel abistama pidi, sellega järgnevalt õigeaegselt hakkama saada.<sup>762</sup> 31. märtsil andis Laidoner ühtlasi käsu, saata seni Põhja Poegade rügemendi käsutuses olnud kaks 107-mm suurtükki (kaugelaskjad) Narva rinde suurtükiväe käsutusse.<sup>763</sup> Samas eelnevalt, 28. märtsil, oli

<sup>755</sup> Parts, K. Kas võit või surm (3. osa), lk 96–97

<sup>756</sup> Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 141–142; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolk, lk 232; Sainio, J. E. Põhja, lk 140; Põhja Poegade rügemendi I pataljoni STP: ERA 595–1–15. L 31–32.

<sup>757</sup> Vt Ülevaade Meredessantpataljoni ajaloost: ERA 527–1–5. L 14.

<sup>758</sup> SRD staabül – divstaabül 29.03.1919: ERA 518–1–149. L 286.

<sup>759</sup> Pirm, O. Ülevaade: ERA 2124–3–1004. L 55; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 131.

<sup>760</sup> Üljuh – divül2, SRD ül, kapten Sarapuu 29.03.1919: ERA 495–10–80. L 24.

<sup>761</sup> Üljuh – Teedeminister 29.03.1919: ERA 495–10–80. L 26.

<sup>762</sup> Vt SRD ül – üljuh 11.04.1919 ja viimase resol 12.04.1919: ERA 495–10–13. L 222–223.

<sup>763</sup> Üljuh – divül2, Põhjade Poegade rügemendi ül 31.03.1919: ERA 495–10–80. L 32; Põhja Poegade rügemendi ül – üljuh 31.03.1919: ERA 495–10–80. L 60.

lõunarindele Tallinnast saabunud äsjamoodustatud ning briti haubitsatega varustatud 3. raske välisuurtükiväe divisjoni 2. patarei.<sup>764</sup> 1. diviisi käsutusse jõudsid 25.–28. märtsil Põhjakorpuse 2. Ostrovi kütipolk ning üks suurtükirühm, mis olid samuti äsja formeerimise lõpetanud.<sup>765</sup>

Vahepeal, pärast 23. märtsi, oli Eesti vägede pealetung Valga–Alüksne ning Võru–Alüksne suunal endiselt edukalt kulgenud. Võru–Pihkva sihil oli vaenlane üritanud ise peale tungida – raudteest põhjas ning raudtee ümbruses vähem, ent sealt lõuna pool intensiivsemalt, kuid punavägede vähene edu likvideeriti vastulöökidega. Räpina piirkonnas oli vaenlane 27. märtsil pealetungi alustanud ning Räpina ka vallutanud, kuid ta edasised pealetungikatsed siin löödi tagasi. (Eesti vägede asetust 28. märtsi õhtu seisuga vt Skeem 9). 2. diviisi juhatus täiendas märtsi lõpus Alüksne suunda veel ka läti 1. Volmari jalaväepolguga, millel tuli pärast Alüksne vallutamist jätkata pealetungi Gulbene suunas.<sup>766</sup> Lõunarinde läänetiival 2. diviisi 2. brigaadi lõigus oli olukord vahepeal muutumatuks jäänud – siin toimusid endiselt luuretegevus ning kohaliku tähtsusega kokkupõrked. Ilmselt ei pidanud brigaadi ülem võimalikuks suuremat aktiivsust alluvatel osadelt nõuda. 28. märtsil võeti rinde mereäärsel tiival küll ette piiratud ulatusega pealetung, mille tulemusena vallutati samal päeval Heinaste, ent 30. märtsil vastupealetungile tulnud vaenlase survele oldi sunnitud endistele positsioonidele taanduma.<sup>767</sup> Kasutades ära Eesti vägede üldist passiivsust Liivi lahe ning Valga vahelises lõigus, grupeeris Nõukogude Läti 1. kütidiviisi juhatus märtsi lõpus oma jõude vasakult tiivalt ümber paremale tiivale Alüksne rajooni, kus nende abil seejärel vastupealetungile üle läks.<sup>768</sup>

29. märtsil läks Irboska suunas pealetungile ka Eesti 2. diviisi vasak tiib lüües järgnevalt vaenlase tervel rindel taanduma. Veel 29. märtsil langes soomusronglaste kätte Petseri, sealjuures võeti saagiks kolm suurtükki. Pealetungi edenedes andis Laidoner 3. aprillil käsu, Petški–Irboska liinile jõudmise järel asuda koheselt Petški–Luki–Senno–Irboska joont kindlustama (mille peale talle 2. diviisist vastati, et selleks on juba kõik eelkorraldused

---

<sup>764</sup> Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 17–18.

<sup>765</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 128–129.

<sup>766</sup> Põhja Poegade rügemendi I pataljoni STP: ERA 595–1–15. L 30–31; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 137–141; Möttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 224–232; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 44–46; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 119–121; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 113–114; Sainio, J. E. Põhja, lk 140; Stokkebi, H. Soomusrongide: ERA 2124–3–1354. L 4–10; Väli, O. Tallinna, lk 65–67.

<sup>767</sup> 3. jvp STP: ERA 542–1–11. L 23–24; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 212–215; Tuisk, Tomson, Maasik. Eesti rahvaväe, lk 35–42.

<sup>768</sup> Penikis, M. Latvijas armijas ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–1919. V osa, lk 11–12.

tehtud). Samuti osutas Laidoner, et Panikovitši ning Irboska teedesõlmede vallutamise järel tõmbub vaenlane põhja pool tõenäoliselt ise tagasi, mistõttu tegi 2. diviisile esmaseks ülesandeks vallutada Irboska alev.<sup>769</sup> Vastavalt Soomusrongide divisjoni ülemalt kapten Irvelt saadud ettepanekule, andis Laidoner 5. aprillil 2. diviisile käsu, alustada koheselt Ivanovo Boloto–Gverston–Lezgi–Vašina Gora–Mitkovitši joone kindlustamist. Nõnda oluks paremini tagatud seni kättevõidetud positsioonide säilitamise ning Petški–Irboska liini vallutamise puhul jäänuks Ivanovo Boloto–Mitkovitši liin varupositsiooniks. Pealegi hargnesid Vašina Gora–Lezgi rajoonis Võru–Pihkva raudteest paremale ning vasakule lühikesed raudteeharud, mis pakkunuks pärast mõningast parandamist soomusrongidele selle positsiooni kaitsmisel häid võimalusi.<sup>770</sup> (Mingil põhjusel neid raudteeharusid siiski järgnevalt kasutusele ei võetud.) Samas, nagu ülalpool nägime, ei välistanud Eesti väejuhatuse hea õnne korral ilmselt ka Pihkva hõivamist – vähemalt ajutiselt. Sealjuures 2. diviisi alluvuses tegutseva Põhjakorpuse 2. kütibrigaadi ülem kindralmajor Rodzjanko kavatseski Pihkva vallutada. Üks osa tema brigaadi jõududest tungis aprilli alguses piki Pihkva järve läänerannikut kagu suunas, samas kui teine osa tegutses Lämmijärve ääres. 4. aprillil andis ta oma Pihkva järve läänekaldal tegutsevale grupile käsu, jätkata pealetungi, eesmärgiga vallutada Pihkva. Lämmijärve ääres tegutsevad brigaadi jõud pidid samas hõivama platsadarmi idakaldal. Lisaks pidi Bulak-Balahhovitši nimeline ratsapolk tungima üle Peipsi järve ning vallutama Oudova. Samal päeval palus Rodzjanko, et rünnakut Oudovale toetataks 1. diviisi parema tiiva osade (Põhjakorpuse 1. kütibrigaad ning Balti pataljon) pealetungiga Oudova suunas. Niisiis oli Põhjakorpusel kavas sisuliselt terve Peipsi ja Pihkva idakalda hõivamine, lisaks veel Pihkva rajoon. Rodzjanko sõnul oli tal agentuurandmete põhjal alust uskuda, et Põhjakorpuse ilmumine järvede idakaldale toob kaasa üleüldise enamlaste-vastase mässu Oudova maakonnas. Vastavalt samal päeval ülemjuhatajalt saadud käsule, 2. kütibrigaadi pealetungi Oudovale toetada, tegi kindralmajor Tõnisson 1. diviisi parema tiiva osadele ülesandeks, vallutada 6. aprillil Narva jõe idakallas Omuti–Vtroja piirkonnas.<sup>771</sup> Ilmselt soovis Tõnisson ära oodata Oudova vallutamise, alles misjärel kavatses diviisi parema tiiva osadega Omuti–Vtroja piirkonnast Oudova sihis pealetungi jätkata. Muide, tegelikult oli

<sup>769</sup> Üljuh – divül2, SRD ül 3.04.1919: ERA 495–10–80. L 112–112p; üljuh – divül2, SRD ül 3.04.1919: ERA 495–10–12. L 51; divstaabül2 – üljuh 4.04.1919: ERA 495–10–80. L 139.

<sup>770</sup> SRD ül – üljuh 5.04.1919: ERA 495–10–80. L 168–168p; üljuh – divül2, SRD ül 5.04.1919: ERA 495–10–80. L 167.

<sup>771</sup> Divstaabül2 – üljuh ja viimase resol 4.04.1919: ERA 495–10–80. L 157–157p; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 117–118, 130.

Laidoner veel 23. märtsil Puskarile teatanud, et Põhjakorpus kavatseb 1. ja 2. kütibrigaadi ühisoperatsiooniga Oudova ning Raskopeli (vaenlase Peipsi laevastiku baas) vallutada, kuid selle kava teostamine venis ilmselt ebasoodsa olukorra tõttu rindel.<sup>772</sup> Nüüd aga, olude muutudes, lisandus sellele veel ka Pihkva vallutamine.

Laidoneril endal arvestatav reserv aprilli alguses puudus. 2. aprilliks oli Paldiskis ümberformeerimisel olev Rootsi Vabatahtlik Korpus saavutanud ilmselt enam-vähem rahuldava seisukorra, mistõttu Laidoner käskis selle järgmisel päeval Soomusrongide divisjoni "Eesti Scouts" rügemendi käsutusse saata.<sup>773</sup> Umbes poolesaja rootslase näol oli rinde jaoks tegemist muidugi tühise täiendusega.<sup>774</sup> Lisaks jõudsid 4. aprillil Valka kaks ning 9. kuupäevaks veel üks Tallinnas valminud soomusauto, kuid samas suunati ülejäänud kaks seni Soomusrongide divisjoni käsutuses olnud soomusautot 7. aprillil pealinna remonti.<sup>775</sup> 8. aprillil saadeti 1. diviisile täienduseks Tallinnas formeerimise lõpetanud 2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 4. patarei.<sup>776</sup>

Pea kõik eelnevalt kirjeldatud Eesti väejuhatuse kavad siiski ebaõnnestusid. Märtsi viimastel päevadel jätkus pealetung Alüksne suunas küll endiselt edukalt, kusjuures kitsarööpalised soomusrongid koos läti polguga lähenesid alevile kagust ligi 8 kilomeetri kaugusele. Ent 31. märtsil algas siia rajooni täiendust saanud vaenlase vastu pealetung Alüksne–Võru suunas ning 1. aprillil ka Alüksne–Valga suunas. Eesti väed olid sunnitud järkjärgult taanduma, katsed vastu pealetungile üle minna ebaõnnestusid. 6. aprillil kaotati Hopa all K.-r. soomusrongi nr 4 materjaalosa. 8. aprillil nimetatud suundadel rindejoon siiski stabiliseerus. Samal ajal Võru–Irboska sihil ning Räpina rajoonis oli vaenlane küll endiselt taganema sunnitud, ent osutas sageli visa vastupanu ning tuli ka vasturünnakutele, mistõttu Eesti vägede edenemine polnud kuigi kiire. Põhjakorpuse 2. kütibrigaadi piki Pihkva järve läänekallast edasi tungiv grupp takerdus Ivanovo Boloto rajoonis vastase kaitsesse ega suutnud sealt Pihkva suunas edasi tungida. Lämmijärve idakaldal platsadarmi hõivata ei suudetud, sest 5. aprillil tuli siin hoopis vaenlane pealetungile, vallutades Piirissaare, mille ta 9. aprillil küll taas loovutama pidi. Nina külast lähtunud Bulak-Balahhovitši ratsapolk vallutas 5. aprillil küll Oudova, ent selgusetutel põhjustel loobus seejärel selle enda käes hoidmisest, naastes veel samal päeval Peipsi läänekaldale. Vaid 1. diviisi parema tiiva osad täitsid 6.

<sup>772</sup> Kõnelus üljuh – divül2 ja divstaabül2 23.03.1919: ERA 495–10–79. L 849, 856.

<sup>773</sup> Üljuh – Rootsi vabakorpuse Eestis ül 2.04.1919: ERA 495–10–80. L 88.

<sup>774</sup> Vt Võting, A. Scouts, lk 211.

<sup>775</sup> SRD PVK 8.04. ja 9.04.1919: ERA 529–2–18. L 48, 50p.

<sup>776</sup> Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 21.



aprillil oma ülesande – vallutasid Narva idakaldal Omuti–Vtroja piirkonna. Samas algas 6. aprilli paiku saabunud soojade ilmade tõttu lume sulamine, millega kaasnes teedelagunemine. Samas täitusid orud ning madalikud veega (külmunud maa ei suutnud esialgu palju vett endasse vastu võtta), mis kõik tegi pealetungitegevuse raskeks. Taoline olukord kestis umbes kuu keskpaigani. Ühtlasi muutus tõusuvee tõttu hädapäraselt parandatud raudteesildade kasutamine soomusrongidele ohtlikuks. 10. aprillil viis vesi lausa Piusa jõe raudteesilla minema, millega rindel olevad soomusrongid jäid sisuliselt lõksu. Suurte jõupingutustega õnnestus sild võrdlemisi kiiresti, 18. aprilliks, siiski taastada. 10. aprillil<sup>777</sup> pealetung Irboska suunal katkestati. (Eesti vägede asetust 11. aprilli seisuga vt Skeem 9.) Järgnevalt, kuni 16. aprillini, võttis Punaarmee Võru–Pihkva raudtee ning Kābli vahelises rindelõigus mitmel pool ette pealetunge (ilmselt eesmärgiga, hõivata terve Riia–Pihkva kivitee), millega saavutatud kohatine vähene edu likvideeriti siiski Eesti vägede vastulöökidega.<sup>778</sup> Kirjeldatud perioodil Soomusrongide divisjoni operatiivadjutandina teeninud A. Hinnom arvas hiljem, et ilma sula tulekuta oleks Irboska tõenäoliselt peagi Eesti vägede kätte langenud.<sup>779</sup> Välistada seda ilmselt ei saa, kuid kahtluse alla seada siiski võib – nimelt oli Irboska suunal Eesti vägede pealetung pärast Petseri vallutamist vaenlase vastupanu tõttu siiski üpris visalt edenenud ning taolise vastupanu jätkumist võis ilmselt oodata ka edaspidi.

### **3.4. 3. diviisi moodustamine. Laidoneri konflikt 2. diviisi staabiülemaga**

Kuni aprillikuu alguseni teostas Eesti lõunarinde vägede keskset operatiivjuhtimist 2. diviisi juhatus, vahepeal ka Lõunarinde juhataja, kellele allus rindelõik Liivi lahest kuni Peipsi järveni. Maastik ning teedevõrk jagasid lõunarinde kaheks peamiseks iseseisvaks operatiivsuunaks – üks Liivi lahe ja Valga vahel, teine Valga ning Pihkva järve vahel.<sup>780</sup> Nende vahekohta jäi Valgast lõunas ning kagus Koiva jõe lõunakaldal asuv väheste teedega metsamassiv. Taolises olukorras oli mäletatavasti loodud lõunarinde parema tiiva juhtimiseks

---

<sup>777</sup> SRD operatiivkäsk 10.04.1919: ERA 529–1–21. L 6p.

<sup>778</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 21p–22p; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 142–168; Möttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 233–252; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 46–56; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 60–67; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 118–120, 130; Vöting, A. Scouts, lk 125–143; 162–218.

<sup>779</sup> Hinnom, A. Suurte murrangute päewil (1. osa): ERA 2124–3–198. L 201.

<sup>780</sup> Reek, N. III diviis Vabadussõjas. // Sõdur. 1929, nr 14/15, lk 313–314.

2. diviisi brigaadi (hilisem 2. brigaad) staap, mis operatiivselt allus esialgu Lõunarinde juhatajale, seejärel, pärast Wetzleri lahkumist, 2. diviisi ülemale. Nagu Laidoner hiljem meenutas, oli ülemjuhatus juba pikemat aega planeerinud Liivi lahe ning Valga vahelise rinde juhtimiseks omaette diviisijuhatus loomist, kuid diviisi juhtkonna ning staabi komplekteerimiseks ei leitud võimalik olevat mujalt jõude eraldada. Lõpuks, kui see juba hädavajalikuks muutus, otsustati siiski 2. diviisi 2. brigaadi staabi baasil moodustada 3. diviisi juhatus.<sup>781</sup> Diviisi ülemaks otsustati nimetada senine Sisemise kaitse ülem (ühtlasi Kaitseliidu ülem) kindralmajor Põdder. Olukorda tagalas loeti ilmselt juba piisavalt kindlaks, et Põdder selle julgeoleku korraldamise juurest mujale viia. Samas 3. diviisi staabiülemaks kavatseti 1. diviisi staabiülema kohalt ära tuua kõrgema sõjalise haridusega alampolkovnik Reek. Kindralmajor Tõnisson avaldas küll soovi, et Reeki temalt ära ei võetaks või vastasel juhul asendataks samuti kindralstaabi ohvitseriga. Nagu Tõnisson väitis, ei pidanud Narva rindel tegutsevad Põhjakorpuse 1. kütibrigaadi juhid ilma “kindralstaablerita” staapi autoriteetseks, pealegi saanud Reek Vene valgetega hästi läbi. Kuid Laidoner teatas, et suurte kogemustega Reeki on siiski rohkem vaja lõunarindel.<sup>782</sup> See osutab ka, et ülemjuhatus silmis oli Narva rinne omandanud teisejärgulise tähtsuse, mis oli ka olukorrale vastav hinnang. Reek ise oli 3. diviisi staabiülema kohast samuti huvitatud.<sup>783</sup>

23. märtsil selgitas Laidoner 3. diviisi moodustamisega seotud kavatsusi telegraafi teel ka Puskarile ning Mutile. Laidoner märkis, et 3. diviisi (staabiga Mõisakülas) loomise puhul oleks võimalik 2. diviisi staap Võrru üle tuua, mis kergendaks viimasel rinde operatiivjuhtimist. Mäletatavasti oli veebruari lõpus kagurindel tegutsevate vägede operatiivjuhtimise eesmärgil loodud Võrru 2. diviisi 1. brigaadi staap, sest 2. diviisi staabil Tartus oli sideolude tõttu sõjategevuse vahetu juhtimine raskendatud. 3. diviisi loomisel polnuks aga enam tarvidust 2. diviisi staabi Tartusse jätmiseks ning Võrus võinuks likvideerida ka 1. brigaadi staabi, mille personal vabanenuks muudeks ülesanneteks. Laidonerile vastati, et see kava oleks alles siis läbiviidav, kui vaenlane on lõuna poole Riia–Pihkva kiviteed tõrjutud, sest praeguses olukorras, kus arengud rindel olid ebaselged, ei saaks diviisi staap Võrus ohutult töötada. Diviisi staabi sunnitud taganemisel Võrust katkenuks side alluvatega ning keskne operatiivjuhtimine kadunuks ajutiselt täielikult. Pealegi olnuks sealt

<sup>781</sup> Kokkuvõtte J. Laidoneri kõnest Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloolisel ekskursioonil 31.08.1935: ERA 2124–3–1767. L 2; J. Laidoneri kõne Kõrgema Sõjakooli 8. lennu lõpuaktusel 1.09.1938: ERA 2124–2–60. L 48–49.

<sup>782</sup> Divül1 – üljuh 23.03.1919 ja viimase resol 25.03.1919: ERA 495–10–79. L 927; divül1 – üljuh 26.03.1919: ERA 495–10–79. L 964.

<sup>783</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül1 u. märtsi lõpp (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–84. L 507–509.

raskendatud Lämmijärve kaldal tegutsevate osade juhtimine. Osutati ka, et 3. diviisi staap Mõisakülas jääks diviisi aktiivse rindelõigu tiivale. Nimelt oli mere ning Väike-Salatsi vahelises rindelõigus pikemat aega valitsenud vaikus, samas kui Väike-Salatsi ning Valga vahel oli vaenlane mäletatavasti 17. märtsil suurema pealetungi ette võtnud. Laidoner vastas, et staapide asukoha küsimus on siiski kõrvalise tähtsusega, mida annab hiljem täpsustada. Kuni jää sulamiseni järvedel võinuks 2. diviisi staap edasi Tartusse ning 2. diviisi 1. brigaadi oma Võrru jääda. Kuid Puskar ja Mutt leidsid ka üleüldiselt, et kujunenud oludes poleks otstarbekas 3. diviisi luua. Seda võinuks nende arvates kaaluda siis, kui vallutatakse Lemsalu–Volmari–Alüksne joon. Kuid siis pidi “asjaolude loomulik arenemine iseenesestki” rinnet tunduvalt lühendama – ilmselt mõeldi selle all vaenlase taganemist Ida-Lätisse kui Eesti väed pärast Alüksne vallutamist sealt Gulbene suunas pealetungi jätkanuks. Samas pidid Vene valged loodetavasti ka Pihkva rajooni hõivama. Rinde lühenemisega oleks aga 2. diviisi juhatuse koormus vähenenud, mistõttu, nagu Mutt ja Puskar hindasid, polnuks ka siis 3. diviisi juhatust tarvis. Laidoner teatas vastuseks, et taolise rinde lühenemise lootuse peale ei saa panust teha, mistõttu jääb 3. diviisi moodustamise kava juurde.<sup>784</sup> Sisuliselt oli 2. diviisi juhatusel niisiis alust kritiseerida vaid ülemjuhatuse esialgseid kavasad diviisistaapide asukoha suhtes, millist kriitikat Laidoner ka arvestas. Samas ei olnud Puskaril ja Muttil tõsisemaid argumente, mis näidanuks, et 3. diviisi juhatuse loomise tagajärjel operatiivjuhtimise tõhusus lõunarindel oluliselt halveneks või ei paraneks. 3. diviisi loomisega olnuks 2. diviisil võimalus täielikult kontsentreeruda lõunarinde idalõigule, samas kui 3. diviis keskendunuks läänelõigule. 2. ja 3. diviisi tiibade tegevuse kooskõlastamine ei töötanud ülemjuhatusele erilisi raskusi valmistada, sest diviisid tegutsenuks iseseisvatel operatiivsuundadel.

27. märtsil järgnes ülemjuhataja päevakäsk, millega 3. diviisi koosseisu määrati seni 2. diviisi 2. brigaadi alluvuses tegutsenud osad, samuti formeerimisel olev 2. ratsapolk, mis oli vahepeal ülemjuhataja reservi määratud. Diviisi staabi asukoht pidi olema Viljandi. Samas kinnitati tegelikult Laidoneri poolt veel eelmisel päeval lõunarindel viibides antud käsku, millega “Eesti Scouts” rügement, Kuperjanovi partisanipataljon ning Kalevlaste Maleva anti Soomusrongide divisjoni koosseisu. 2. ja 3. diviisi vahejooneks määrati Võrtsjärv–Väike-Emajõgi kuni Sooru mõisani–Niği–Koiva jõgi kuni Tilderini.<sup>785</sup> Kirjeldatud kord hakkas Laidoneri 3. aprillil järgnenud käsu järgi kehtima alates 5. aprillist. Kuna kindralmajor Põdderil venis Kaitseliidu ülema kohuste uuele ülemale üleandmine, siis pidi diviisi ülema

<sup>784</sup> Kõnelus üljuh – divül2 ja divstaabül2 23.03.1919: ERA 495–10–79. L 852–855.

<sup>785</sup> SÜP 27.03.1919: ERA 495–10–79. L 1013–1013p.

kohusetäitjaks kuni tema saabumiseni jääma senine 2. diviisi 2. brigaadi ülem alampolkovnik Kann.<sup>786</sup> Niisiis võib alates 5. aprillist lõunarindel rääkida 3. diviisist. 2. diviisi 1. brigaadi ülem alampolkovnik Kubbo nimetati 3. aprillil 2. diviisi ülema abiks.<sup>787</sup> Tegelikult juhtis Kubbo edaspidi 2. diviisi Petseri–Irboska suunal tegutsevat operatiivgruppi, mida ilmselt niiõelda inertsist nimetati endiselt 2. diviisi 1. brigaadiks.<sup>788</sup>

5. aprillil andis alampolkovnik Reek 1. diviisi staabiülema koha üle kapten Rotschildile, misjärel lahkus Tallinnasse. 14. aprillil jõudis Reek sealt Viljandisse. Samal päeval andis kindralmajor Põdder Kaitseliidu ülema kohused üle Eduard Alverile ning jõudis kaks päeva hiljem samuti Viljandisse, kus Kannilt diviisi juhtimise üle võttis.<sup>789</sup> Reegi mälestuste kohaselt andis ülemjuhataja talle ning Põdderile enne Viljandisse lahkumist ka instruksioonid, milles põhjendas diviisi loomise vajadust operatiivsete kaalutlustega, aga teatas ühtlasi, et Lätis on Läti Vabariigi valitsuse ning sakslaste vahel suhted teravnenud, mistõttu sellelt suunalt võis oodata tulevikus igasuguseid ootamatusi. Reek kinnitas mälestustes, et Laidoner nägi juba siis ette sõja puhkemise võimalust Landeswehriga tulevikus, milleks ettenägelikult Viljandi–Volmari–Võnnu operatiivsuunale juba märtsi lõpus diviisistaabi käskis luua. Samas 2. diviisil üksinda oleks taolises olukorras raskendatud olnud üheaegse tegevuse juhtimine nii Landeswehri vastu kui ka Punaarmee vastu Ida-Lätis.<sup>790</sup> Peab küll märkima, et ehkki Laidoner võis tõepoolest Reegile ning Põdderile avaldada arvamust võimalike ootamatuste osas kaugemas tulevikus seoses sakslastega Lätis, on siiski selge, et käskides märtsi lõpus luua 3. diviisi juhatuse, oli Laidoneri prioriteediks operatiivjuhtimise tõhustamine lõunarindel Punaarmee vastu. Küll võib nõustuda Reegiga, et 3. diviisi loomise otsus tõestas oma õigsust aprilli lõpus, mil Punaarmee tungis üheaegselt peale nii Alüksne–Võru kui ka Volmari–Ruhja suunal. Taolises olukorras oli 2. diviisi tähelepanu täielikult hõivatud võitlustega Võru all, samas kui 3. diviis sai keskenduda Ruhja läbimurde likvideerimisele. Lõunarinde endise operatiivjuhtimisorganisatsiooni säilimise juures oluks 2. diviisil tõsiselt raskendatud üheaegse tõhus mõlema suunaga tegelemine.<sup>791</sup> Olgu lisatud, et

<sup>786</sup> Üljuh – divül2, 2. diviisi 2. brigaadi ül 3.04.1919: ERA 495–10–80. L 41.

<sup>787</sup> E. Kubbo teenistusleht: ERA 495–7–2191. L 23.

<sup>788</sup> Vt divül2 – 2. diviisi ül abi 17.04.1919: ERA 518–1–154. L 480.

<sup>789</sup> 1. diviisi PVK 5.04.1919: ERA 515–1–994. Ln; 3. diviisi PVK 16.04.1919: ERA 1560–1–1. L 21p; Sisemise kaitse ül PVK 14.04.1919: ERA 509–1–6. L 117p.

<sup>790</sup> N. Reek. III diviis, lk 313–314; Reek, N. Kõrgema juhina. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934, lk 187.

<sup>791</sup> Reek, N. Kõrgema, lk 186.

3. diviisi staap omas telegraafi otseühendust ka 2. diviisi staabiga<sup>792</sup> ning järgnevalt vahetasid nimetatud staabid operatiivkokkuvõtteid otse, ilma Kindralstaabi vahetalitusega.<sup>793</sup>

Laidoneri poolt antud käsk 2. diviisi moodustamiseks, nagu ka kolme jalaväeosa Soomusrongide divisjoni koosseisu andmiseks, vihastas aga lõplikult välja 2. diviisi staabiülem alamkapten Muti. Olgu osutatud, et Muti ning ülemjuhatus vahel valitses juba alates jaanuari algusest vimm. Mutt oli 1918. a detsembri alguses keeldunud täitmast käsku, asuda 1. diviisi 1. brigaadi staabiülemale kohale, soovides selle asemel enese määramist sõjaväe keskorganitesse, mille eesotsas olevate inimeste senist tegevust ta samas, muide, teravalt ning emotsionaalselt kritiseeris.<sup>794</sup> Mutt anti käsutäitmatuse eest aga hoopis sõjakohtu alla. Laidoner otsustas seejärel siiski Mutti, kui kõrgema sõjaväelise haridusega spetsialisti, ära kasutada. Uurimine tema suhtes lõpetati ja talle avaldati ülemjuhataja päevakäsus vaid laistust.<sup>795</sup> 5. jaanuaril andis Soots Mutile edasi ülemjuhataja käsu, suunduda 2. diviisi staapi operatiivadjutandiks.<sup>796</sup> Ilmselt ei antud Mutile kõrgemat kohta just tema käitumise tõttu detsembrikuus. Mutt, kelle “enesearmastust” 2. diviisi ülem Puskar hiljem “öiete suureks” hindas,<sup>797</sup> ei hiilanud aga paraku samas sugugi enesekriitilise meelega ning väljendas enese niivõrd madalale kohale määramise üle tagantjärele solvumist.<sup>798</sup> Kui Laidoner seejärel, 3. aprillil, juba mainitud direktiivi andis, milles Petški–Irboska liini kiiremaks savutamiseks osutati kõigepealt Irboska vallutamise vajadusele, siis otsustas Mutt ülemjuhatajale avaldada, mida tema sammudest ja juhtnööridest arvab. 5. aprillil saadi Tallinnas kätte Muti eelmisel päeval koostatud telegramm<sup>799</sup> Laidonerile, milles osutati, et 2. diviisi juhatus teab niigi Irboska vallutamise tähtsust ning Petški–Irboska joone saavutamise nimel on vajalikud sammud astutud. Samuti ei pidanud Mutt liigseks väita, et Laidoneri 3. aprilli telegrammis oli kästud nimetatud joone asemel saavutada hoopis Petseri–Irboska liin. Mutt soovis siin ilmselt ülemjuhatusle osutada lohakust direktiivi edasiandmisel, kuid viga ei tehtud igatahes mitte Tallinnas, sest sealt saadetud telegrammis oli kirjas “Petscheki”, aga mitte “Petscheri”, nagu

---

<sup>792</sup> Vt Telegraafiside skeem 28.03.1919: ERA 495–10–122. L 3.

<sup>793</sup> Vt nt 2. diviisi staabist 3. diviisi staabile aprillis saadetud operatiivkokkuvõtted 1919: ERA 1560–1–269.

<sup>794</sup> V. Mutt – Sõjaministri abi ja viimase resol 7.12.1918: ERA 496–10–12. L 58–60.

<sup>795</sup> V. Mutt – üljuh ja viimase resol 3.01.1919: ERA 495–10–39. L 2; sõjaministri abi – üljuh ja viimase resol 3.01.1919: ERA 2135–1–26. L 34; SÜP 4.01.1919: ERA 495–6–8. L 21.

<sup>796</sup> Opstaabül – V. Mutt 5.01.1919: ERA 495–10–3. L 8.

<sup>797</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – divül2 15.06.1919: ERA 495–10–87. L 624.

<sup>798</sup> Divstaabül2 – divül2 7.07.1919: ERA 496–10–12. L 72–72p.

<sup>799</sup> Divstaabül2 – üljuh 4.04.1919 ja viimase resol 8.04.1919: ERA 496–10–12. L 52–53.

heitis ette Mutt. Mutt kritiseeris ka 3. diviisi loomist, väites, et rinde jaotus jääb sisuliselt samaks, ent kui varem oli manööverdamine rinde lääne- ja idatiiva vahel 2. diviisi juhatuse otsustada, siis nüüd tuleb selleks Tallinnaga läbirääkimisi pidada. See Muti väide oli põhimõtteliselt õige, kuid vaevalt, et taoline aja lisakulu siiski olulist rolli mängis, pealegi oldi väeosade ümberpaigutamist lõunarinde ida- ja läänetiiva vahel seni siiski harva ette võetud. Mutt teatas ka, et “mina tunnen siinseid olusid, tunnen meie praeguse sõjahinge paremini kui seda Tallinnas tuntakse ja et mina de facto operatiiv tegevuses juhtamisest Tartu vabastamise päevast tänine siin Lõuna väerinnal rohkem teisi osavõtsin, siis võtan omale õiguse Teile ütelda seda, mis tarviliseks ja ainult õigeks pean.” Sellega osutas ta ju ühtlasi, et tema arvates pole ülemjuhatuse Tallinnas kompetentne otsutama lõunarinde mõlema tiiva juhtimise koostöölastamise osas, vähemalt mitte nii kompetentne kui Mutt ise. Mutt süüdistas samuti, et 3. diviisi loomisega saab vaid “uus suurem staap loodud, et uutele inimestele jällegi staabides kohti anda, selle asemel et neid väerinnale, kus ohvitseridest äärmine puudus, roodudega ehk pataljonidega saata. ... Meil ei ole võimalik vene suurte armeede juhatamist järele kopeerida ...”

Samuti polnud Mutt rahul Soomusrongide divisjoni täiendamisega löögiosadega, nagu kuperjanovlased, kalevlased ja skoudid – ta ei pidanud nende tegutsemise sidumist soomusrongidega juba teoreetiliselt vajalikuks, kuid praktikas olnud see lausa “suuremaks õnnetuseks”. Nimelt hävitas see samm Muti sõnul “ka selle vahekorra varju” Soomusrongide divisjoniga, mis seni 2. diviisil oli olnud. Võib oletada, et divisjoni ülem kapten Irv, soovimata alluda 2. diviisile, oli tõepoolest hakanud divisjoni operatiivselt otse Laidonerile alluvaks väekoondiseks pidama – oli ju nüüd divisjoni käsutuses niipalju väeosi, et sellele iseseisev rindelõik anda. Samas aga tegutses divisjoni operatiivgrupp Petseri–Pihkva raudtee ümbruses 2. diviisi 1. brigaadi väeosade vahel ning 2. diviisi juhatusel oli kahtlemata vajalik soomusrongide operatiivgrupi ning 1. brigaadi tegevust koostöölastada. Olukorras, kus Irv enam 2. diviisilt käsk vastu võtma ei hakanud, oli see muidugi võimatu. Igatahes 6. aprillil veidi pärast keskööd teatas Laidoner, et annab Soomusrongide divisjoni Irboska ja Alüksne operatsioonide läbiviimiseks 2. diviisi käsutada. Samas pidi divisjon abistama 3. diviisi Valga–Võlmarit sihi kaitsmisel. 3. diviis omakorda pidi oma jõududega aitama katta Soomusrongide divisjoni paremat tiiba Valga–Alüksne sihil.<sup>800</sup> Ühest küljest jääb siit justkui mulje, et kui divisjon anti 6. aprillil 2. diviisi käsutusse, siis seega oli ta enne seda kellegi teise käsutuses. Teisest küljest jällegi teadis Laidoner kindlasti kuivõrd oluline küsimus see Irvele

<sup>800</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 6.04.1919: ERA 495–10–80. L 183.

on, mistõttu näib võimalikuna, et ta ei hakanud Irvele tema eksitust selgitama, vaid lahendas olukorra delikaatse sõnastusega, mis andis mõista, et kunagi tulevikus võidakse divisjon ülemjuhatajale allutada. Kavatses ju Eesti väejuhatust pärast Alüksne operatsiooni vaenlasest puhastada terve Põhja-Läti, misjärel loodeti rindejoone lühenemisele. Taolises olukorras võinuks Soomusrongide divisjonist tõepoolest kujundada ka ülemjuhataja strateegilise reservi. Tegelikult solvus Irv sellegi peale, küsides oma telegrammis Laidonerilt, kas tema, Irv, kui väejuht pole ülemjuhataja rahulolemist ära teeninud. Nagu Laidoner siis selgitas, polnud küsimus muidugi selles, vaid operatiivjuhtimise põhialustes.<sup>801</sup> Igatahes on raske uskuda, et Laidoner oleks märtsi lõpus Irvele otseselt lubanud Soomusrongide divisjoni operatiivset allutamist otse ülemjuhatajale. Kui Laidoner oleks kavatsenud märtsi lõpus divisjoni operatiivselt otse endale allutada, siis oleks ta ilmselt ka vastava selge käsu formuleerinud. Muti osutusel ju hävitas endise “vahekorra varju” 2. diviisi ning soomusronglaste vahel Laidoneri 27. märtsi päevakäsk, kuid ka selles ei nähtud ette lõunarinnet mitte kolmeks või enamaks jagada, vaid ainult kaheks – 2. ning 3. diviisi rindelõiguks.<sup>802</sup> Laidoneri 3. aprilli direktiivis oli 2. diviisile ja Soomusrongide divisjonile ülesandeks tehtud Irboska vallutamine ning lisati küll: “Soomusrongid peavad selleks pommitamisega ja oma jõududega ligi aitama”.<sup>803</sup> Üksikuna võetuna on taoline sõnastus mitmeti mõistetav, ent kontekstis, kus eelnevalt poldud antud käsku divisjoni operatiivseks allutamiseks otse ülemjuhatajale, on see üheselt mõistetav – tegutseda, nagu seni oli tegutsetud. Tõenäoliselt oli Irv aga nii 27. märtsi päevakäsu kui ka 3. aprilli direktiivi põhjal endale asjadest väära arusaama kujundanud.

Mis puutub Mutti, siis 8. aprillil käskis Laidoner tema tegevuse suhtes uurimist algetada, sest Muti telegramm “näitab, et kapten Mutt’il sõjaväe distsipliinist vähe aimu on. Üks on minul selge – kui kindralstaabi ohvitser vastutava koha peal ei ole tema kohane”. Juurdluse läbi viinud Kindralstaabi ülem polkovnik Rink jõudis järeleusele, et lisaks väeteenistusest kõrvalhoidmisele 1918. a detsembris, oli Mutt rikkunud sõjaväemäärustikku. Tal polnud otse ülemjuhataja poole pöördumiseks vormilist õigust, pealegi veel telegrammiga, mille toon oli lubamatu. Selgus ka, et Muti tegelik viimane auaste Vene armees oli staabikapten ning mitte kapten, nagu Mutt end oli esitlenud (tõele au andes peab lisama, et Muti ülendamine Vene armees oli mingitel temast sõltumatutel asjaoludel veninud). Laidoneri resolutsioonis 9. aprillil märgiti, et igas teises olukorras tuleks Mutt reameheks alandada, kuid

---

<sup>801</sup> Villemi, P. Kapten, lk 249.

<sup>802</sup> SÜP 27.03.1919: ERA 495–10–79. L 1013–1013p.

<sup>803</sup> Üljuh – divül2, SRD ül 3.04.1919: ERA 495–10–12. L 51.

seoses raske olukorraga rindel jääb Mutt oma kohale ning asja loetakse üleüldse lõpetatuks. Millegi taolise kordumise puhul lubas ta Muti siiski sõjakohtu alla anda.<sup>804</sup> Mutt oli vahepeal ka Tallinnasse kutsutud, kus Laidoner pärast juurdluse tulemuste selgumist talle kõikide pealinnas viibinud kindralstaabi ohvitseride juuresolekul noomituse tegi. Sootsi mälestuste kohaselt pidas Mutt end pärast kirjeldatud vahejuhtumit edaspidi korrektselt üleval.<sup>805</sup> Vabadussõja kestel ülendati Mutt tema Vene armees välja teenitud aega arvestades järkjärgult ka polkovniku auastmesse. Olgu lisatud, et puudub selgus, milline roll oli Muti 4. aprilli telegrammi koostamise juures 2. diviisi ülemal Puskaril, kuid arvestades, et ka tema oli 23. märtsil 3. diviisi loomisele vastuseisu avaldanud, siis võib oletada, et põhimõtteliselt kiitis Puskar Muti kriitika heaks.

#### **4. Punaarmee kevadpealetungide läbikukkumine ning initsiatiivi haaramine Eesti vägede poolt kõikidel rinnetel (1919. aasta aprilli keskpaik–juuni algus)**

##### **4.1. Eesti väejuhatuse operatsioonikavad aprillis**

Kevadise sula tõttu aprilli esimesel poolel olid suuremad pealetungioperatsioonid ajutiselt niisiis vaibunud. Ehkki Eesti väed olid märtsis tagasi löönud vaenlase pealetungi Kagu-Eestis, ei suutnud nad sellele järgnenud vastupealetungiga täita esialgseid eesmärke – vallutada Irboska ja Alüksne. Jää sulamine Peipsi ning Pihkva järvel, samuti merel, tõotas Eesti olukorda mõnevõrra parandada – langes ära oht, et vaenlane haarab üle järvede lõunarinde vasakut tiiba. Tõsi, Soome lahe jääst vabanemine tähendas ühtlasi tegevusvabadust vaenlase Balti laevastikule, mis hoolimata oma viletsast olukorrast, oli Eesti laevastikuga võrreldes siiski tõsine jõud. Eesti rannakaitse suurtükivägi hõlmas aprillis vaid kokku kolme võitlusvõimelist patareid Aegnal ja Naissaarel,<sup>806</sup> millele ei saanud küllap samuti kuigi suuri lootusi asetada. Taolises olukorras oli kahtlemata kergenduseks veel 3. aprillil Londonist

---

<sup>804</sup> Kinstaabül ettekanne ja üljuh resol 9.04.1919: ERA 496–10–12. L 54–56.

<sup>805</sup> Soots, J. Lahkarvamisi, lk 180.

<sup>806</sup> Vt Tabel 5.



saabunud teade, mille kohaselt briti admiraliteedi operatiivosakonna ülem oli vestluses Eesti esindajatega kinnitanud, et briti laevastik naaseb kevadel Soome lahele.<sup>807</sup>

Eesti ülemjuhatuses kavades strateegilises plaanis kevade hakul midagi ei muutunud. Endiselt oli kavas Põhja-Läti hõivamine, samas kui Põhjakorpusele tuli aidata vallutada Pihkva piirkond. Umbes 7. aprillil toimus Tallinnas ka Põhjakorpuse vanemate juhtide nõupidamine väekoondise edasise tegevuskava üle. Selle tulemusena andis Laidoner 9. aprillil 1. diviisile käsu, korpuse 1. kütibrigaad Narva rindel 15. aprilliks välja vahetada, misjärel see tuli saata 2. diviisi käsutusse Petserisse. Nimelt oli otsustatud, et korpus peab sealt piirkonnast seejärel Pihkva vallutamiseks pealetungile asuma.<sup>808</sup> Nagu Laidoner Puskarile selgitas, pidanuks pärast korpuse esialgset loodetavat edu pealetungile minema terve Eesti lõunarinne Liivi lahe ja Pihkva järve vahel, ning umbes samaegselt Pihkva vallutamisega tulnuks enda alla võtta ka Alüksne ja Volmari. Hinnati, et jääolud lubavad mõne aja pärast ka laevastikul Läti rannikul dessantoperatsiooni teostada.<sup>809</sup> 1. diviisi ülem kindralmajor Tõnisson ei soovinud küll hästi vene 1. kütibrigaadist loobuda, arvates, et rinde suurtükivägi jääb sellisel juhul liiga nõrgaks. Soots osutas selle peale, et Narva jõe jääst vabanemisel saab jõe joont olema kergem kaitsta.<sup>810</sup> Niisiis oli Eesti väejuhatusel kavas esimesel võimalusel lõunarindel üldisele pealetungile minna, samas kui Narva rindel pidanuks 1. diviis kaitsetse jääma.

Juba ööl vastu 11. aprilli algaski Põhjakorpuse 1. kütibrigaadi väljavahetamine rindelt, kuid seejärel, samal päeval, teatas Laidoner, et plaanidesse on tulnud muutus – hoopis korpuse 2. kütibrigaad tuli 2. diviisist Narva rindele koondada. Selle asemele käskis Laidoner 1. diviisist 2. diviisi saata ühe polgu koos ühe patareiga. Pärast viimaste saabumist sinna, tuli teele saata vene 2. brigaad.<sup>811</sup> Tõenäoliselt polnud polgu ning vene brigaadi üheaegseks transportimiseks lihtsalt piisavalt vabu vaguneid.<sup>812</sup> 5. jalaväepolk koos 1. suurtükiväepolgu 4. patareiga saabuski 1. diviisist 14.–16. aprillini ešelonide kaupa Piusa jaama.<sup>813</sup> Samas lahkusid 16.–18. aprillil 2. diviisi käsutusest 2. kütibrigaadi osad. Mingil selgusetul põhjusel viidi brigaadi Bulak-Balahhovitši nimeline ratsapolk ning Georgi kütisalk esialgu Tallinnasse,

<sup>807</sup> Merejõudude vanem raadiohvitser Tomingas – Merejõudude juh 3.04.1919: ERA 495–10–4. L 273p.

<sup>808</sup> Üljuh – divül1, divül2, PÜK juh 9.04.1919: ERA 495–10–80. L 251; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 135–136.

<sup>809</sup> Kõnelus üljuh – divül2 10.04.1919: ERA 495–10–80. L 271.

<sup>810</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – divstaabül1 9.04.1919: ERA 495–10–80. L 262–262p.

<sup>811</sup> Kõnelus üljuh – divül1 11.04.1919: ERA 495–10–80. L 300; üljuh – divül1, divül2, divül3, PÜK juh 11.04.1919: ERA 495–10–80. L 303.

<sup>812</sup> Vt kõnelus Kinstaabül – divstaabül1 11.04.1919: ERA 495–10–80. L 293p.

<sup>813</sup> G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel aprillis. // Sõdur. 1930, nr 47/48, lk 1370.

ent 19. aprillil andis Laidoner käsu ka need järgmisel päeval 1. diviisi saata.<sup>814</sup> 2. kütibrigaadi osad saabusid 1. diviisi käsutusse 21.–23. aprillini.<sup>815</sup> 15. aprillil oli Laidoner käskinud Tallinnas ja Kohila piirkonnas asuvad Põhjakorpuse Tagavarabrigaadi allüksused 25. aprilliks Rakvere–Jõhvi rajooni koondada. Samuti pidi Tallinnast Rakveresse suunduma korpuse staap, mida see 30. aprilliks tegigi.<sup>816</sup> Põhjakorpuse Tagavarabrigaadi üks pataljon lahkus Tallinnast Rakveresse küll millegipärast alles 11. mail.<sup>817</sup> Niisiis valmistati ette terve Põhjakorpuse Vene pinnale tungimist Narva rinde kaudu. Miks oldi aga esialgseid kavasad – korpus Pihkvasse saata – muudetud?

Nagu Laidoner hiljem meenutas, olid nii tema ise kui ka Põhjakorpuse juhid ning Eestis viibivad vene poliitikategelased seisukohal, et korpuse tegevuse kaugemaks eesmärgiks peab olema Petrogradi vallutamine. Selleks kavatseti esialgu hõivata Vene territoorium Pihkva ümbruses, mida korpus saanuks kasutada oma elavjõu täiendamiseks ning baasina edasiste pealetungide ettevalmistamisel. Laidoner ise leidis, et pärast Pihkva piirkonna vallutamist ning korpuse täiendamist, pidanuks väekoondis jätkama pealetungi Pihkva–Staraja Russa–Bologoje suunas või siis teise võimalusena nägi ta Pihkva–Luuga–Novgorod–Tšudovo sihti. Sellega oleks ähvardatud Petrogradi maismaaühendus ülejäänud enamlaste kontrolli all olevast territooriumist ära lõigata, mistõttu vaenlane oleks suurlinna loodetavasti ise maha jätanud.<sup>818</sup> Laidoneri hilisemal sõnul oli ta 1918. a veebruaris, pärast Eestist lahkumist, näinud läbisõidul Petrogradist sealset paanikat, mida tekitasid (alusetud) kuulujutud Bologoje vallutamisest Saksa vägede poolt. See tõukaski teda Vabadussõja ajal ülalkirjeldatud plaani kasuks otsustama.<sup>819</sup> Taolist kava pooldasid ka kindralmajor Rodzjanko ning teda toetavad ohvitserid, samuti poliitikategelane Ivanov,<sup>820</sup> kuid sellele leidis korpuse juhtide seas ühtlasi palju vastaseid. Viimaste arvates tulnuks Petrograd vallutada pealetungidega Narva–Jamburg–Gattšina üldsihil. Edu korral olnuks oodata Petrogradi kiiremat langemist, sest oli ju vahemaa

---

<sup>814</sup> Käskudetäitja staabiohvitser polkovnik Rosenberg – sõjaminister 19.04.1919: ERA 495–10–80. L 776–776p; üljuh – PÜK juh 19.04.1919: ERA 495–10–11. L 73.

<sup>815</sup> Divstaabül – Kinstaabül 21.04.1919: ERA 495–10–80. L 534; divstaapül – Kinstaabül 22.04.1919: ERA 495–10–80. L 565; 1. diviisi PVK 24.04.1919: ERA 515–1–994. Ln.

<sup>816</sup> Üljuh – PÜK juh, divül 15.04.1919: ERA 495–10–80. L 448; PÜK juh – üljuh 30.04.1919: ERA 495–10–80. L 1000.

<sup>817</sup> Aruanne 4.–11.05.1919 Tallinnast lahkunud väeosade kohta: ERA 495–10–84. L 372.

<sup>818</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 7, 9.

<sup>819</sup> E. Laamani märkmed vestlusest J. Laidoneriga 14.11.1931: ERA 827–1–24. L 61 p.

<sup>820</sup> N. Ivanov – divül 2 31.03.1919: ERA 518–1–11. L 86–86p; Иванов, Н. О событиях, lk 39; Родзянко, А. Воспоминания, lk 31.

Narvast Petrogradi lühem kui Pihkvast Tšudovosse või Bologjesse. Kindlasti oli põhjakorpuslaste sooviks üldiselt võimalikult kiiresti Eesti ülemjuhatuselt vabaneda ning iseseisvaks saada. Laidoner aga leidis kõnealuse pealetungiplaani miinuseks olevat asjaolu, et korpuse peajõud suunataks otse Petrogradi peale, misjärel nad suurlinna sisenedes võisid kontrolli alt väljuda ning demoraliseeruda. Ka polnud maastik Petrogradist lõunas edasise kaitse organiseerimiseks soodne. Linna jooksis lõunast kokku ka rida raudteeliine, mida vaenlane võinuks kasutada täienduste kiireks kohaletoomiseks ning seejärel juba kontsentreeritud vastulöögi andmiseks, et Petrograd tagasi vallutada.<sup>821</sup> Korpuse juhtide nõupidamine kaldus siiski esialgu Pihkva suuna kasuks, milleks Laidoner, nagu nägime, 9. aprillil ka korraldused tegi. Ent varsti pärast seda saabus korpuse ülemale, polkovnik Dzerožinskile kiri kindral Judenitšilt Helsingist. Judenitš avaldas selles soovi, et korpus koondataks Narva suunale, samuti, et korpuse juhatuse koosseisus muudatusi ei tehtaks (mäletatavasti oli kavas Rodzjanko nimetamine korpuse juhatajaks, mis Judenitši soove arvestades nüüd ka ära jäi). Judenitš olevat kirjast ühtlasi väitnud, et temale on lubatud briti laevastiku toetust Läänemerel, samuti lubanud Entente korpust varustada. Uuesti kogunenud korpuse juhtide nõupidamisel saavutasidki nüüd ülekaalu Narva–Petrogradi pealetungisuuna pooldajad.<sup>822</sup> Seejärel andiski Laidoner käsu, terve korpus hoopis Narva rindele koondada, nimelt ei pidanud ta võimalikuks Venemaal toimuvate sõjaliste operatsioonide läbiviimise osas venelastele oma tahtmist peale suruda.<sup>823</sup> Pärast seda saabus Judenitšilt ka Laidonerile endale kiri (dateeritud 13. aprillile), milles paluti korpuse tegevussuunana säilitada Jamburgi siht. Samas andis Judenitš mõista, et talle on Entente'i poolt lubatud sõjavangide kontingent ning vahendid armee organiseerimiseks, mistõttu ta vajaks vaid luba kasutada selleks baasina Eestit. Judenitš avaldas lootust, et Laidoner teda selles aitab.<sup>824</sup> Pole tegelikult teada, et Judenitšile Entente taolisi lubadusi oleks andnud, nagu pole ka teada, et keegi temaga briti laevastiku saatmise üle läbirääkimisi oleks pidanud. Mis puutus Vene baasi organiseerimisse Eestis, siis oli see Eesti ülemjuhatusel käsil juba jaanuarikuust saadik ning nüüd valmistuti ka Venemaale tungima. Judenitšit, kellel polnud tegelikult ei sõdureid ega vahendeid, ent kelle Eesti iseseisvuse vastane suhtumine oli teada, polnud Eesti väejuhatusel hetkel ilmselt mitte millekski vaja.

---

<sup>821</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 6–7.

<sup>822</sup> Родзянко, А. Воспоминания, lk 30–31.

<sup>823</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 7.

<sup>824</sup> N. Judenitš – J. Laidoner 13.04.1919: ERA 495–10–11. L 175–176.

Võib, muide, hinnata, et Judenitš oli oma kirjadega teinud enese teadmata Eesti väejuhatuse jaoks olulise teene. Nimelt kui Laidoner 9. aprillil andis käsu, Põhjakorpus Pihkva suunale koondada, siis ei teadnud Eesti väejuhatust, et vaenlane on 2. diviisi vastu tegelikult värskeid jõude koondamas, misjärel 17. aprillil taas Võru suunas pealetungi alustab, sealjuures esialgu edukalt. Tagantjärele tarkusega võiks spekuloida, et kui Põhjakorpus viibinuks sel hetkel lõunarindel, siis valitsenuks oht, et ettevalmistused pealetungiks Pihkvale saanuks segatud, kui Eesti väejuhatust otsustanuks korpuse osi hoopis vastase pealetungi tõkestamiseks ära kasutada. Kui oletada siiski, et väejuhatusel jätkunuks külma närvi, ning korpuse osi selleks poleks kasutatud, siis valitsenuks ikkagi oht, et Põhjakorpuse pealetung, mis alanuks tõenäoliselt millalgi mai esimesel poolel poleks lihtsalt andnud loodetud tulemusi vaenlase suure ülekaalu tõttu. Kui korpus olekski suutnud vaenlase rindest läbi murda, siis jäänuks ikkagi võimalus, et vastane paisanuks oma jõudude ümbergrupeerimise tulemusena korpuse vastu üha uusi vägesid ning korpuse pealetungihoo vaibunuks. Narva rindel, nagu hiljem näeme, vastasel ülekaalu ei olnud. Samuti ei oodanud nõukogude väejuhatust seal vaenlase pealetungi, samas kui lõunarindel olid pealetungid ja vastupealetungid vaheldunud juba rohkem kui paar kuud.<sup>825</sup> Koguteoses “Eesti Vabadussõda” aga väideti, et Eesti vägede kevadise üldpealetungi juures oli “poliitilistel põhjustel ... esimese löögi andjaks ette nähtud” Põhjakorpus.<sup>826</sup> Sellel, et Põhjakorpus 13. mail Eesti kevadise üldpealetungi avas, olid eelkõige siiski vaid sõjalised põhjused. Nimelt, nagu hiljem näeme, polnud Eesti väed lõunarindel samal ajal võimelised suuremaulatuslikku pealetungi arendama. Kui nad seda suutnuks, siis polnuks Põhjakorpus esimese löögi andja.

Pärast Narva rindele koondamist anti Põhjakorpuse 2. kütibrigaadi üksustele, mis olid lõunarindel eelnevalt tõsiseid kaotusi kandnud, pikemat aega puhkust.<sup>827</sup> Korpust täiendati veel ka Eesti sõjavangilaagritest saabunud meestega.<sup>828</sup> Samas asus korpuse juhatus pealetungiplaani väljatöötamisele, mis kooskõlastati Eesti väejuhatusega.<sup>829</sup>

Vahepeal olid valminud ka kavad mereoperatsioonideks Kroonlinna ja Balti laevastiku vastu. Tõsi, jääb selgusetuks, kellelt tuli nende väljatöötamiseks initsiatiiv. Igatahes esitas 10.

<sup>825</sup> Vt ka Rosenthal, R. Loodearmee, lk 144–145.

<sup>826</sup> Eesti Vabadussõda, 2. kd, lk 80.

<sup>827</sup> PÜK 2. kütibrigaadi ül – PÜK juh 23.04.1919: ERA 495–10–84. L 65–65p; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 131.

<sup>828</sup> Vt PÜK staabül – Üljuhstaabül 27.04.1919: ERA 495–10–84. L 64; üljuh – divül2, Kaitseliidu ül, PÜK juh 2.05.1919: ERA 495–10–84. L 63.

<sup>829</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 139.

aprillil hävitaja “Lennuk” suurtükiohvitser vanemleitnant Benno von Gebhardt Merejõudude juhatajale Pitkale üpris detailse kava, mille kohaselt tuli Eesti merejõudude ootamatu öise reidiga Kroonlinna sadamasse uputada seal seisvad laevad ning maandada sadamas dessant. Seejärel tulnuks Kroonlinnast Petrogradi viivasse merekanalisse uputada üks laev, mis takistanuks parjasti Petrogradi sadamas seisvatel vaenlase laevastikujõududel sealt edaspidi väljumast. Samas pidanuks paarisajameheline dessantsalk maabuma ka Krasnaja Gorka fordi juures ning õhkima selle suurtükid.<sup>830</sup> Võimalik, et Eesti väejuhatuse ei lükanud seda kava esialgu tagasi. Nimelt seejärel peagi Helsingisse jõudnud B. von Gebhardt kinnitas seal Judenitši lähikondlasele kontradmiraal V. Pilkinile, et taoline operatsioon on ettevalmistamisel, mistõttu palus Pilkinilt viimase käsutuses olevaid agentuurandmeid Balti laevastiku kohta. Pilkin andnudki neid.<sup>831</sup> Kui von Gebhardti plaani eesmärk oli muuta Balti laevastik tegevusvõimeks ning selles polnud ette nähtud briti laevastiku osalust, siis 19. aprillil “Lennuki” komandöri nõuniku vanemleitnant Georgi Weigelini poolt esitatud kava Kroonlinna vallutamiseks põhines briti laevastiku osalusel ning eesmärgiks oli Petrogradi vallutamise kergendamine. Plaan nägi ette dessantoperatsiooni Krasnaja Gorka rajoonis, eesmärgiga fort vallutada, misjärel selle suurtükkidest tulnuks avada tuli Kroonlinnale. Samaaegselt pidanuks Kroonlinna tungima laevastik koos dessandiga. G. Weigelini hinnangul oli operatsiooni tarvis muuhulgas vaja kaks-kolm lahingulaeva või monitori, 10 hävitajat, 8 traalerit, üks vesilennukite baaslaev.<sup>832</sup> Ei Eesti ega briti laevastik enne oktoobrikuud siiski mingit operatsiooni Kroonlinna või Krasnaja Gorkat vallutamiseks ette ei võtnud.

Umbes aprilli keskel esitas muide ka poliitik N. Ivanov Laidonerile kirjalikul kujul oma nägemuse strateegilisest pealetungist Baltikumi regioonis Eesti, Vene valgete, Läti, Saksa ja Leedu vägede osavõtul. Plaani detailid ei vääri siinkohal arutamist, sest, nagu osutas ka Laidoner oma resolutsioonis 18. aprillil, tegemist oli fantastikaga, mis ei arvestanud olemasolevaid võimalusi ning reaalsel olukorda. Huvi pakub aga Laidoneri märkus sealjuures, et pole veel selge kui sõbralikud Saksa väed Eestile on. Olemasolevate jõududega pidi Laidoneri hinnangul olema võimalik püstitada vaid järgmised eesmärgid: enamlaste väljatõrjumine Liivi lahe äärest, mille tagajärjel moodustuks ühtne rinne (Laidoner mõtles siin ilmselt Eesti ja Läti, aga võimalusel ka Saksa koostööd) ning, teiseks, Põhjakorpuse saatmine

---

<sup>830</sup> Vanemleitnant B. Gebhardti memorandum 10.04.1919: ERA 527–1–28. L 36–37p.

<sup>831</sup> Пилкин, В. В Белой, lk 164.

<sup>832</sup> Vanemleitnant G. Weigelin – Merejõudude juh 19.04.1919: ERA 527–1–28. L 7–8p.

pealetungile Petrogradi suunas, mille tulemusena võib-olla õnnestuks see linn ka vallutada.<sup>833</sup> Kokkuvõttes oli Eesti väejuhatuse aprilli keskpaiga seisuga eesmärgiks seadnud üldpealetungi Põhja-Lätis koos Põhjakorpuse pealetungiga Narva rindel.

16. aprillil väljus Tallinna sadamast Eesti laevastikukoondis Pitka juhtimisel. Kaasa võeti Meredessantpataljon, aga ka soomusauto “Wahur” ning hiljuti ehitatud K.-r. soomusrong “Heinaste”. Viimane kavatseti pärast Heinaste vallutamist sealsel sadamasillal olevatele rööbastele asetada.<sup>834</sup> (Hiljem olevat küll selgunud, et sadamasillalt olid rööpad veel maailmasõja alguses ära võetud.)<sup>835</sup> Näib, et enne dessanti kavatses Pitka siiski Liepājas asuva briti laevastikukoondise ülema, kontradmiral *Sir* Walter Henry Cowaniga kohtuda, et oma tegevus temaga kooskõlastada.<sup>836</sup> Liivi lahes osutusid jääolud aga ikka veel laevastiku tegevuseks sobimatuks ning Ruhnust kaugemale ei suudetud tungida. 23. aprilli seisuga hinnati, et dessandi Heinastesse saab läbi viia mitte enne nädala möödumist.<sup>837</sup> Kuna Tallinnas levisid samas ärevad kuulujutud, et Eesti Vabariigile vaenulikud jõud plaanivad Asutava Kogu kokkuastumise puhul pealinnas mässu, siis kutsuti Pitka 23. aprilliks koos sõjalaevadega ning Meredessantpataljoniga sinna igaks juhuks tagasi korda tagama.<sup>838</sup> Nimelt olid sakslased Liepājas hiljuti, 16. aprillil, sooritanud putši, kukutades Läti Vabariigi valitsuse. Ilmselt kardeti, et kohalikud baltisaksa ringkonnad üritavad nüüd ka Eestis midagi sarnast, et takistada Asutava Kogu kokkuastumise järel planeeritavaid uuendusi, sealhulgas maareformi.<sup>839</sup> Laidoner isiklikult ei näinud siiski põhjust eriliseks muretsemiseks, märkides 2. diviisi ülemale Puskarile, et Asutavat Kogu ollakse valmis kaitsma, “ükskõik, kust küllest pealetungimie tuleks”. Puskar arvas samas aga, et Balti pataljon tuleks laiali saata ning soovitas karta ka Vene valgeid, kes olid ta sõnul samuti Asutava Kogu vastaselt meelestatud.<sup>840</sup>

---

<sup>833</sup> “Operatsiooniplaani projekt Vene enamlaste vastu, mis põhineb ühisel rindel Loode-Venemaal”, dateerimata ja üljuh resol 18.04.1919: ERA 495–10–61. L 13–15p.

<sup>834</sup> Kirchhoff, R. Soomusauto osavõtt Heinaste dessantoperatsioonist. Masinakiri, 1936: ERA 2124–3–403. L 1–2.

<sup>835</sup> Ambassador. Mälestused sõjalaewastikust 1918–1919 aastal. // ”Sõduri” lisa. 1921, nr 5, lk 24.

<sup>836</sup> Vt Merejõudude juh – üljuh 18.04.1919: ERA 527–1–26. L 12.

<sup>837</sup> Kinstaabül – divstaabül 23.04.1919: ERA 495–10–80. L 608.

<sup>838</sup> Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Varma, A. Merevägi, lk 65.

<sup>839</sup> Vt allkirjastamata ja dateerimata ettekanne ning Üljuhstaabül resol 3.05.1919: ERA 495–10–23. L 54.

<sup>840</sup> Kõnelus üljuh – divül 2 19.04.1919: ERA 495–10–80. L 498–502.

## 4.2. Punaarmee aprilli- ja maipealetungide tagasilöömine

Samal ajal, kui Eesti väejuhatuse planeeris kevadist suurpealetungi, oli aga ka vaenlane valmistunud uueks pealetungiks, koondades aprilli esimesel poolel Eesti-vastasele rindele täiendavaid jõude. Sealjuures allutati Alüksne–Võru suunal tegutsevad väed 11. kütidiviisi juhatusel. Järvede idakaldal ning Pihkva–Võru suunal tegutsevad väed kuulusid endiselt 10. kütidiviisi alluvusse. 10. ning 11. diviis allutati samas Eestimaa armee<sup>841</sup> operatiivjuhtimisele. Pealöögi pidi pealetungil andma 11. kütidiviis Alüksne–Võru suunas.<sup>842</sup> Eesti 3. diviisi vastas seisev Nõukogude Läti armee Nõukogude Läti 1. kütidiviis pidi pealetungiga liituma alles pärast Võru vallutamist Eestimaa armee poolt.<sup>843</sup> Narva rindel tegutsevale 7. armee 6. kütidiviisile tema nõrkuse tõttu pealetungiülesannet anda ei kavatsatud.<sup>844</sup> Eestimaa armee pealetung algas 17. aprillil. Armeeskoosseis arvestati selleks ajaks ligi 19 200 tääki ja mõõka, 79 välisuurtükki, 3 laiarööpalist soomusrongi (12 suurtükiga) ja 5 soomusautot.<sup>845</sup> Järgnevalt, kuni mai alguseni täienes armee kolme kütipolguga, ühe kursantide koondsalgaga, ühe eskadroniga, kahe tõkestussalgaga, kahe patareiga, ühe laiarööpalise- ning ühe kitsarööpalise soomusrongiga. Samas lahkus või saadeti laiali üks kütipolk, üks eskadron, kaks tõkestussalka, kaks patareid, üks laiarööpaline soomusrong. Ühtlasi kandis Eestimaa armee aprilli teisel poolel ilmselt suuri kaotusi ja nii jäi mai alguseks armee koosseisu veel vaid ligi 16 500 tääki ja mõõka, 71 välisuurtükki, kolm laiarööpalist soomusrongi (9 suurtükiga), üks kitsarööpaline soomusrong (ühe suurtükiga) ning 5 soomusautot.<sup>846</sup> Nõukogude Läti 1. kütidiviisi tääkide ja mõökade arvu kohta usaldusväärsed andmed puuduvad, ent võib oletada, et aprilli teisel poolel ning mai alguses oli neid ligi 4000–5000 koos 20–30 suurtükiga.<sup>847</sup> 6. kütidiviisi tugevus, mis 5. aprillil oli olnud 5000 tääki ja mõõka koos 18 suurtükiga, langes vägede ümbergurpeerimiste tulemusena 30. aprilliks ajutiselt 2700

<sup>841</sup> Armees ametlik nimetus vene keeles: Estljandskaja armija.

<sup>842</sup> Punaarmee 11. kütidiviisi ül – Eestimaa armee juh 12.04.1919: ERA R-1534–1–7. L 8–9; Eestimaa armee käsud 12.04.1919 ja 16.04.1919: ERA R-1534–1–1. L 37, 72.

<sup>843</sup> История латышских, lk 396.

<sup>844</sup> Типнер, И. В огне, lk 190.

<sup>845</sup> Punaarmee Eestimaa armee koosseis 16.04.1919: ERA R-1534–1–6. L 96–97p.

<sup>846</sup> Punaarmee 11. lütidiviisi käsk 3.05.1919: ERA R-1534–1–13. L 5; kokkuvõte 1. eesti kütibrigaadi koosseisust 3.05.1919, kokkuvõte 10. kütidiviisi suurtükiväest 4.05.1919 ja kokkuvõte 10. kütidiviisi koosseisust 7.05.1919: ERAF 27–4–2. L 153–154, 160; Директивы командования фронтов ... Т. 2, lk 73.

<sup>847</sup> Võrdle: Penikis, M. Latvijas, lk 178; История латышских, lk 402, Skeem nr 1. Vt ka Nõukogude Läti 1. kütidiviisi 2. ja 3. brigaadi koosseis 18.04.1919: ERA 2124–1–803. Ln.

täägile ja mõõgale koos 18 suurtükiga,<sup>848</sup> seejärel aga tõusis 10. maiks 4672 täägi ja mõõgani ühes 25 suurtükiga.<sup>849</sup>

Eesti Kindralstaabi valitsuse Maakuulamise osakonna 25. aprillil kokkuvõtte kohaselt tegutses lõunarindel Eesti vägede vastu kokku 21 700 tääki ja mõõka ühes 116 suurtükiga, samas kui Narva rindel asus vaenlasel 8300 tääki ja mõõka koos ligi 75 suurtükiga.<sup>850</sup> Kui lõunarinde puhul oli hinnang suurtükiväe osas üpris täpne, ehkki elavjõu osas vaenlast pisut alahinnati, siis Narva rindel hinnati Punaarmee elavjõus ilmselt ligi kolm korda ning suurtükiväe osas ligi neli korda tugevamaks tegelikkusest. 9. mail hindas Maakuulamise osakond vastase grupeerimist lõunarindel 24 700 täägile ja mõõgale koos 112 suurtükiga, samas kui Narva rindel arvati olevat 9600 tääki ja mõõka koos ligi 65 suurtükiga.<sup>851</sup> Taoline tääkide ja mõõkade arv oli lõunarinde vastas tegelikult olnud aprilli keskel, misjärel aga, nagu nägime, tunduvalt vähenes. Mis puutub Narva rindel tegutsevasse vaenlasesse, siis hinnati tema elavjõu suurust endiselt üle.

Punaarmee Eestimaa armee vastas tegutseva Eesti 2. diviisi ning Soomusrongide divisjoni käsutuses arvestati 18. aprillil (ilma Põhjakorpuse 2. kütibrigaadita, mis oli teel Narva rindele) ligi 9300 tääki ja mõõka, 32 välisuurtükki (neist 7 vananenud tüüpi), 4 laiarööpalist soomusrongi (14 suurtükiga), 3 kitsarööpalist soomusrongi (4 suurtükiga), 4 soomusautot. Eesti 3. diviisi käsutuses loeti samas ligi 4800 tääki ja mõõka, 14 välisuurtükki (neist 6 vananenud tüüpi). Lisaks toetas diviisi üks laiarööpaline soomusrong (ühe suurtükiga). 1. diviisis arvestati (koos Põhjakorpuse 2. kütibrigaadiga) ligi 5800 tääki ja mõõka, 44 välisuurtükki (neist 4 vananenud tüüpi).<sup>852</sup> Eesti Merejõudude juhataja käsutuses oli samas, lisaks ujuvalustele, ligi 150-täägiline Meredessantpataljon, üks soomusauto ja üks kitsarööpaline soomusrong.<sup>853</sup> Punaarmeel oli pealöögi suunal (Eestimaa armee rindel) pea kahekordne ülekaal elavjõus ning ligi 1,8-kordne ülekaal suurtükiväes. Samas Eesti 3. diviisi rindel olid pooled elavjõus enam-vähem võrdsed, samas kui suurtükiväes oli Nõukogude Läti 1. kütidiviisil seal ülekaal, võimalik, et isegi kuni kahekordne. Lisaks peab osutama, et Eesti lõunarinde suurtükkidest moodustasid endiselt märgatava osa – ligi veerandi – vananenud ja

---

<sup>848</sup> Надежный, Д. На подступах к Петрограду. Москва; Ленинград, 1928, lk 35.

<sup>849</sup> Смолин, А. Белое, lk 138.

<sup>850</sup> Kindralstaabi kokkuvõtte vaenlase jõududest 25.04.1919: ERA 495–10–45. L 16.

<sup>851</sup> Kindralstaabi Maakuulamise osakonna kokkuvõtte vaenlase jõududest 9.05.1919: ERA 496–2–2. L 146.

<sup>852</sup> Vt Sõjavägede ülemjuhataste STP: ERA 495–10–19. I osa, l. 120; II osa, l. 1p; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 47, 81–90.

<sup>853</sup> Vt Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses.



vähetõhusad suurtükimudelid. Samas Narva rindel oli Eesti vägedel elavjõus ülekaal, võimalik, et isegi kuni pooleteisekordne, suurtükiväes võib-olla isegi kuni kahekordne. Üleüldine jõudude vahekord rindel oli Punaarmee kasuks: elavjõus ligi 1,3–1,5-kordne ülekaal ning suurtükkides 1,1–1,2-kordne ülekaal.

Eesti ülemjuhatusel aprilli keskel reserv puudus. Moodustamisel oli väikesearvuline taani väeüksus, paar ingeri roodu ning kaks patareid (neist üks saadeti 15. aprillil 3. diviisi käsutusse, kus kuni mai alguseni formeerimist jätkas), samuti oli ümberehitamisel üks soomusauto.<sup>854</sup> 14. aprillil käskis Laidoner küll Kalevlaste Maleva rindel välja vahetada, misjärel see pidi jääma ülemjuhataja reservi, kus väeosa tuli täiendada isikkoosseisuga.<sup>855</sup> Kuid kalevlaste väljavahetamine esialgu venis – ilmselt polnud seda kellegagi teha. 18. aprillil andis Laidoner 3. diviisile käsu, alustada Viljandis järgmisel päeval 2. ratsapolgu ešelonidesse laadimist, et see 2. diviisi ülema käsutusse Valka saata. Polgu sinna saabumisel tuli Kalevlaste Maleva kohe Valka ülemjuhataja reservi koondada.<sup>856</sup> Kuid vahepeal, 17. aprillil oli alanud vaenlase pealetung Võru suunas, mistõttu kalevlaste reservi koondamise kavast tuli loobuda. Mis puutub 2. ratsapolku, siis see osutus järgnevalt madala võitlusvõimega väeosaks. Polgu formeerimine oli kulgenud vaevaliselt. Selle endisel, alles hiljuti välja vahetatud ülemal rittmeister Artur Stolzenil olid olnud isikkoosseisuga ilmselt mingisugused konfliktid<sup>857</sup> ning distsipliin polgus jättis üleüldiselt soovida.<sup>858</sup> 20. aprillil Viljandist Valka lahkunud polgu sõdurikond keeldus järgmisel päeval sealt esialgu rindele suundumast, nõudes “ärevaid jutte laotades” hoopis väeosa Tallinnasse viimist.<sup>859</sup> Võib oletada, et polgus tunti muret peagi kokku kutsutava Asutava Kogu turvalisuse pärast. Muide, Laidoner käskis 19. aprillil Soomusrongide divisjonil igaks juhuks valmis olla ühe “tubli” soomusrongi Tallinnasse saatmiseks, kui seda Asutava Kogu kaitseks vaja peaks minema.<sup>860</sup>

17. aprillil alanud vaenlase pealetung Võru sihil tuli Eesti väejuhatusele ilmselt ootamatult. 11. kütidiviisi saavutas Alüksne–Võru suunal koheselt edu, sundides Tartu ning

---

<sup>854</sup> Vt Tabel 5.

<sup>855</sup> Üljuh – SRD ül 14.04.1919: ERA 495–10–80. L 367.

<sup>856</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 18.04.1919: ERA 495–10–58. L 581; üljuh – divül2, SRD ül 18.04.1919: ERA 495–10–80. Ln.

<sup>857</sup> Vt divül3 – üljuh 9.04.1919 ja viimase resol 10.04.1919: ERA 495–10–80. L 283.

<sup>858</sup> Vt Kröönström, M. Eesti ratsaväe juhid Vabadussõjas. // Tuna. 2005, nr 2, lk 65.

<sup>859</sup> SRD ül – üljuh 24.04.1919: ERA 495–10–80. L 777–777p.

<sup>860</sup> Üljuh – SRD ül 19.04.1919: ERA 495–10–80. L 494.

Tallinna 1. kaitsepataljoni kiiresti Võru suunas tagasi tõmbuma. 22. aprillil jõudsid 11. kütidiviisi eelosad juba Vana-Kasaritsa piirkonda. Alüksne–Valga sihil olid Eesti väed selleks ajaks sunnitud taanduma Mustjõe taha. Esialgu oli nimetatud jõe näol tegu eriti soodsa kaitsepositsiooniga, sest see oli suurvee tõttu laienenud ligi kilomeetriseks; aprilli lõpuks tõmbus jõgi järk-järgult siiski endistesse kallastesse tagasi. Samas Alüksne–Vasteliina suunal edenes 11. kütidiviisi parem tiib Eesti vägede visa vastupanu tõttu aeglasemalt. Pihkva–Võru sihil tegutsev 10. kütidiviis jäi esialgu oma paremal tiival, põhja pool raudteed passiivseks, piirdudes suurtükitulega ning luurega, samas kui diviisi tsenter raudteest lõunas võttis ette rea pealetunge, mis aga tagasi löödi. Diviisi pealetungi raskuspunkt pidi samas olema selle vasakul tiival Panikovitši rajoonis, kus arenesidki ägedad võitlused. Panikovitši teedesõlm käis käest kätte ning 24. aprillil õnnestus punavägedel see sel korral lõplikult vallutada. Sellega aga 10. kütidiviisi edu piirduski. Tekkis olukord, kus 11. kütidiviisi rinne Alüksne–Võru suunal moodustas haavatavate tiibadega kiilu. Eesti 2. diviisi juhatuse otsustas seda ka ära kasutada. 22. aprillil pidid Soomusrongide divisjoni osad minema vastupealetungile Mõniste–Vana-Laitsna sihis, samas kui 2. jalaväepolk ning 1. ratsapolk pidid peale tungima Misso–Vana-Laitsna suunas. Nii loodeti Võru alla jõudnud 11. diviisi osade tagalasse tungida ning need sisse piirata. Samaaegselt pidid 2. diviisi osad minema vastupealetungile ka Võrust lõunas. Kirjeldatud plaan siiski nurjus. Soomusrongide divisjoni osad vallutasid 22. aprillil küll Mõniste, kuid seejärel sealt pealetungi jätkama pidanud 2. ratsapolk sattus vaenlase tule all paanikasse ning põgenes, kaotades ajutiselt lahinguvõime. Misso suunal alles 23. aprillil vastupealetungile üle minna suutnud 2. polk ning 1. ratsapolk saavutasid järgnevalt vaid vähest edu ning järgmisel päeval nende edenemine takerdus. Siiski õnnestus Eesti vägedel peatada vaenlase liikumine Võru suunas ning teda kohati ka tagasi suruda, andes samaaegselt löögi ühtlasi Mõniste–Sänna sihis. (Eesti 2. diviisi ning Soomusrongide divisjoni asetust 24. aprilli õhtu seisuga vt Skeem 10).<sup>861</sup>

2. diviisi ülem Puskar oli veel 19. aprillil telegraafi teel ülemjuhatajale selgitanud juba kirjeldatud diviisi juhatuse vastupealetungi kava, mis nägi ette löökide andmist vaenlase Võru suunas tungivate vägede tiibadele. Puskar palus selleks ühtlasi luba kasutada Kalevlaste Malevat, mis mäletatavasti hiljuti ülemjuhataja reservi olid määratud. Samuti soovis Puskar,

<sup>861</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 23p–25p; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, 168–184; E. P. L-r. s-rong 3. dessantsalga osa Mustjõe forsseerimisel ja lahingutes Mõniste juures 22.04.19. // Sõdur. 1937, nr 31/32, lk 776–783; G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel aprillis, lk 1370–1375; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 256–280; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 56–64; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 144–163, 167–172; Väli, O. Tallinna, lk 73–78.

et tema käsutusse Valga–Alüksne suunale antaks 3. diviisist üks 3. jalaväepolgu pataljon. Laidoner kiitis kiitis need kavad heaks. Kalevlased tuli Valka ülemjuhataja reservi koondada alles pärast operatsiooni lõppu.<sup>862</sup> Järgnes Laidoneri korraldus 3. diviisile, saata Puskarile kaks 3. jalaväepolgu roodu, lisaks juba 2. diviisi alluvuses olevale kahele 3. polgu roodule.<sup>863</sup> Puudub selgus, millal ja kelle korraldusel oli eelnevalt kaks 3. polgu roodu 2. diviisi käsutusse antud (pole võimatu, et see toimus 2. ja 3. diviisi omavahelisel kokkuleppel), samuti puuduvad andmed nende roodude nimetuse ja asukoha kohta. Võib vaid oletada, et tegu oli 3. polgu vasaku tiiva kahe rooduga, mis asusid Koikküla piirkonnas ja sealt läänes.<sup>864</sup>

22. aprillil hindas 2. diviisi staabiülem Mutt olukorda Võru all “kaunis tõsiseks”. Võrust olid juba evakueeritud haiged ja sõjavangid, ülejäänud asutused pidid valmis olema seda tegema. Mutt avaldas siiski lootust, et planeeritud vastupealetung annab tulemusi. Samas raskendas olukorda asjaolu, et tagalas lõigati läbi sideliine.<sup>865</sup> Laidoner juhtis samal päeval Puskari ning Irve tähelepanu niigi “kaunis ärevale” meeleolule Tallinnas seoses Asutava Kogu kokkutulemisega – ka meeleolude huvides oli tingimata vajalik vaenlane Võru alt tagasi lüüa. Ühtlasi loobus Laidoner varem Soomusrongide divisjonile antud nõudest, pidada valmis üks soomusrong Tallinnasse saatmiseks – kõiki ronge tuli kasutada Võru kaitsel.<sup>866</sup> Samuti käskis Laidoner 1. ning 3. diviisil moodustada võimalikult suur reserv (soovitavalt tervete pataljonidena), mida olnuks vajadusel võimalik Võru alla saata. 1. diviis pidi reservi moodustama eesti väeosadest, mis tuli välja vahetada äsja diviisi käsutusse saabunud Põhjakorpuse 2. kütibrigaadi osadega.<sup>867</sup> 1. diviisi ülem kindralmajor Tõnisson määras oma reservi 1. jalaväepolgu I pataljoni,<sup>868</sup> samas kui 3. diviisi ülem kindralmajor Põdder, nagu ta ise selgitas, pidas võimalikuks oma varus hoida kokku vaid kolme roodu, sealjuures kahes erinevas paigas. Põdder planeeris lisaks Viljandimaa kaitseliitlastest ühe pataljoni moodustada, milleks palus Tallinnast saata 500 püssi. Laidoner avaldas Põdderile lootust, et Võru all laheneb olukord siiski ehk ka ilma 3. diviisi reservi abita.<sup>869</sup> 2. ratsapolgu

<sup>862</sup> Kõnelus üljuh – divül2 19.04.1919: ERA 495–10–80. L 501–502.

<sup>863</sup> Üljuh – divül2, divül3 19.04.1919: ERA 495–10–80. L 481.

<sup>864</sup> Vt 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 4–6p.

<sup>865</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül2 22.04.1919: ERA 495–10–80. L 547–559.

<sup>866</sup> Üljuh – divül2, SRD ül 22.04.1919: ERA 495–10–80. L 583; üljuh – divül2, SRD ül 22.04.1919: ERA 495–10–80. L 563.

<sup>867</sup> Üljuh – divül1, divül3 22.04.1919: ERA 495–10–80. L 564; Kinstaabül – divül1 22.04.1919: ERA 495–10–80. L 561.

<sup>868</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 107.

<sup>869</sup> Kõnelus üljuh – divül3 23.04.1919: ERA 495–10–80. L 590p.

lahinguvõime taastamiseks käskis Laidoner 24. aprillil kõige “karmimad abinõud” kasutusele võtta ning polgu tegevuse kohta juurdlus teostada. Kui polgust ikkagi ei pidanuks “asja saama”, siis tulnuks see laiali saata.<sup>870</sup> Seejärel, 27. aprillil nõustus Laidoner Puskari ettepanekul 2. ratsapolku laiali saatma ning selle isikkoosseisu 1. ratsapolgu käsutusse andma. Puskari hinnangul oli polgu ohvitserkond üldiselt vilets.<sup>871</sup> Sellega olevat olnud päri ka Põdder. Ent 3. mail, mil Laidoner Valgas viibis, veensid Soomusrongide divisjoni juhid eesotsas Partsiga polku siiski alles jätma, arvates, et sellest on ikkagi võimalik veel rahuldav väeosa kujundada.<sup>872</sup> Laidoner andis seejärel polgu ümberformeerimiseks Partsi käsutusse. Kõlbmatud ohvitserid tuli Ohvitseride reservi saata ning käskude täitmisel tõrkujad välikohtu alla anda. Kui 20. maiks ikkagi soovitud tulemused käes polnuks, siis pidi polk laiali saadetama.<sup>873</sup>

Tuleme nüüd aga tagasi 24. aprilli juurde, mil olukord Võru all oli endiselt tõsine. Laidoner ise hindas hiljem aprilli teist poolt Vabadussõja kõige raskemaks perioodiks, isegi raskemaks kui sõja algust: “Olin siis ööd läbi üleval ja mõtlesin, mis nüüd teha, sest reservisid ei olnud kusagilt võtta.”<sup>874</sup> Nagu ta põhjendas – kui vaenlase edu Võru all jätkunuks, siis olnuks tal sellega tekkinud ka võimalus, anda Petseri piirkonnas tegutsevatele Eesti vägedele löök tiivale ja tagalasse. See oht toonuks kaasa Petseri rajooni mahajätmise Eesti vägede poolt. Laidoner ei uskunud sel hetkel, et suurema taganemise järel enam teistkordselt vaenlast Eestist välja suudetakse tõrjuda.<sup>875</sup> Ent järgneva paari päeva sündmused pidid Eesti väejuhatuses, sealjuures ka Laidoneris, ilmselt veelgi sügavama kriisitunde tekitama. Nimelt oli vaenlase väejuhatuse, nähes punase Eestimaa armee pealetungi takerdumist Võru sihis, otsustanud seda toetada Nõukogude Läti 1. kütidiviisi pealetungiga Volmari–Ruhja ning Volmari–Valga suunal. Samuti oli 6. kütidiviis Narva rindel saanud käsu, seal vastase jõudude sidumiseks peale tungida.<sup>876</sup> Ehkki 6. kütidiviisi 25. aprillil ette võetud nõrgad pealetungid tõrjuti suurema vaevata tagasi (tugevasti kannatas vastase suurtükitlest küll Narva linn),

---

<sup>870</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül, 2. ratsapolgu ül 24.04.1919: ERA 495–10–80. L 763.

<sup>871</sup> Kõnelus üljuh – divül2 27.04.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–80. L 758p–759p.

<sup>872</sup> Hinnom, A. Suur heitlus, lk 293–294; Parts, K. Kas võit või surm (3. osa), lk 194–196.

<sup>873</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül, 2. ratsapolgu ül 4.05.1919: ERA 495–10–84. L 96–96p.

<sup>874</sup> Kures, V. Seitsme, lk 25 (päeviku sissekanne 4.01.1929).

<sup>875</sup> Raskemad ajajärgud, lk 5; Villemi, P. Võru kaitsmisest aprillis 1919, ja soomusrong nr. 1. dessandi osa selles. // Sõdur. 1931, nr 15/16, lk 488.

<sup>876</sup> Директивы командования фронтов ... Т. 2, lk 66; История латышских, lk 396.

misjärel punaväed siin operatsiooni katkestasid,<sup>877</sup> sundis Nõukogude Läti 1. kütidiviis terve Eesti 3. diviisi tsentri samal päeval oma positsioonidelt taganema, vallutades ka Ruhja. Samal päeval andis Laidoner direktiivi, milles avaldas arvamust, et kõikidel rinnetel pealetungile läinud vaenlane soovib arvatavasti Asutava Kogu tööd takistada. Ülemjuhataja tegi 1. diviisile ülesandeks Narva rinde kaitsmise. 2. diviis pidi tagasi lööma pealetungi Võrule. 3. diviisi ülesandeks jäi Valga–Mõisaküla raudteeliini joone tagasivallutamine. Soomusrongide divisjon pidi Valgat kaitsma ning 2. ja 3. diviisi võimalikult palju toetama. Laidoner juhtis tähelepanu, et vastane kavatseb “muidugi” ka anda löögi Ruhja–Valga suunas.<sup>878</sup> Esialgu oli Laidoner kavatsenud veel lisada, et Soomusrongide divisjon jääb 2. diviisi operatiivalluvusse, kuid seejärel oli ta selle lause maha tõmmanud. Seega võttis ta divisjoni 2. diviisi alt ära, mis oli ka mõistetav – 2. diviis oli täielikult hõivatud vaenlase pealetungi tõrjumisega Võrule, samas kui Soomusrongide divisjoni jõude oli tarvis 3. diviisi tiivale Valga rajooni koondada, et Valgat kaitsta ning 3. diviisi vastupealetungil toetada. Nii koondatuks divisjoni osad (kui välja arvata Pihkva raudtee ümbruses tegutsevad) 2. ja 3. diviisi vahele. Soomusrongide divisjoni Võru–Pihkva raudtee ümbruses tegutseva grupi ning nende tiibadel asuvate 2. diviisi osade tegevuse kooskõlastamise oli Puskar 17. aprillil andnud alampolkovnik Kubbo kätte (viimane oli ühtlasi 2. diviisi Võru–Pihkva suunal tegutseva operatiivgrupi ülem), sealjuures 24. aprillil allutas Puskar Scouts pataljoni otse Kubbole.<sup>879</sup> Soomusrongide divisjoni allutamine 25. aprillil operatiivselt otse ülemjuhatajale ilmselt Võru–Pihkva suunal selleks ajaks kujunenud alluvussuhetele mõju ei avaldanud.

Kõigele lisaks jõudsid Eesti väejuhatuse käsutusse teated, et Kroonlinnast on väljunud Balti laevastik. Laidoner teatas sellest ööl vastu 26. aprilli raadiogrammiga Liepājas viibivale Pitkale, misjärel ise 3. diviisi rindele suundus.<sup>880</sup> Pitka oli “Lennukil” Liepājasse jõudnud 24. aprillil, et seal viibiva kontradmiral Cowaniga oma tegevust kooskõlastada. Cowan, kellega anglofiilist<sup>881</sup> Pitka ilmselt kohe hea klapi saavutas, ning kellele ülemused olid andnud muuhulgas instruktsioonid, Balti riike enamlaste vastu toetada, oli pärast Laidoneri teate

---

<sup>877</sup> Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 109–110.

<sup>878</sup> Üljuh – divül1, divül2, divül3, SRD ül 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 796–796p.

<sup>879</sup> J. Saidlo väljakirjutused 2. diviisi operatiivmaterjalidest 1919. a aprillist: ERA 2124–3–1256. Ln.

<sup>880</sup> Kõnelus üljuh – divül2 27.04.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–80. L 758p; Pitka, J. Minu, lk 138. Päevakäsk ülemjuhataja kohuste üleandmise kohta Sootsile on dateeritud veel 25. aprillile. (SÜP 25.04.1919: ERA 495–6–8. L 168.)

<sup>881</sup> Vt Kolonelleitnant Jaan Lepa VR II/2 ja 3 mälestused põrandaalusest Omakaitsest ja Kaitseliidust Saksa okupatsioonist kuni Vabadussõja alguseni. Käsikiri, 1938: ERA 2124–3–613. L 3.

kättesaatmist kohe nõus Pitkaga Tallinnasse sõitma. Ööl vastu 27. aprilli jõudsidki “Lennuk” ning üks briti kergeristleja ja kaks hävitajat sinna.<sup>882</sup> Teade Balti laevastiku kohta osutus siiski ekslikuks, nagu ka ühe sõjavangi väide, et 1. mail on nimetatud laevastikul kavas dessant Loksa all.<sup>883</sup> Briti laevastiku, mille jõud Soome lahel järgnevalt veelgi kasvasid, saabumine oli Eesti väejuhatusele aga kahtlemata suureks kergenduseks.

Kui 3. diviisi ülem kindralmajor Põdder ning tema staabiülem alampolkovnik Reek aprilli keskel 3. diviisi juhtimise üle võtsid, siis oli nende esimesi samme rinde külastamine sealse olukorraga tutvumise eesmärgil.<sup>884</sup> Selgus, et diviisi tsentris asuva 6. jalaväepolgu isikkosseisu seas levivad meeleolud on vägagi murettekitavad. 23. aprillil oli Põdder ülemjuhatajale teatanud, et peab vajalikuks polgu 10. roodu rindelt välja vahetada, aga võimalik, et seda tulnuks teha terve polguga. Põdder lisas, et saatis alampolkovnik Kanni (3. diviisi ülema abi) isklikult ülemjuhatust olukorrast informeerima. Niivõrd ärev kirjeldus meeleolude kohta 6. polgus oli Laidonerile ootamatuseks.<sup>885</sup> 6. polgu rindelõigus oli aktiivses sõjategevuses pikemat aega valitsenud paus. Toimus vaid harv luuretegevus. Taoline tegevuseta olek nõrgestas paratamatult distsipliini, valvepostid muutusid hooletuks. Samas üritas vastane polgu sõduritega vennastamisi korraldada, mis osaliselt ka õnnestus. Polgu juhatus, aga ilmselt ühtlasi ohvitserkond ei võidelnud kõige sellega piisavalt energiliselt – küllap kardeti sõdureid ärritada. Enamlaste rahupropaganda koos Eesti vasakpoolsete poliitikute seas avalikkuses üha enam esile tõstetud rahu saavutamise küsimusega, suurendas sõdurites, aga küllap ka paljudes ohvitserides, soovimatust oma eluga peatse rahu ootuses riskida. Polgu ülemale alampolkovnik J. Puskarile heitsid tema tollased alluvad hiljem üldiselt ette passiivset tegutsemist igas mõttes. Samuti närvilisust, arglikkust, pehmust korra ja distsipliini nõudmisel. Kinnitati ka, et rindel allüksustega tutvumas teda kordagi ei nähtud. Vennastamisest ta oma ülemustele polevat teatanud.<sup>886</sup> Viimane väide seletaks, miks 2. diviisi

---

<sup>882</sup> Bennett, G. Balti mere vabastamine. Tallinn, 2003, lk 73–74, 104; Pitka, J. Minu, lk 137–139.

<sup>883</sup> Divistaabül2 – Kinstaabül 26.04.1919: ERA 495–10–80. L 861.

<sup>884</sup> 3. diviisi PVK 16.04.1919: ERA 1560–1–1. L 22; Reek, N. III diviis, lk 315.

<sup>885</sup> Kõnelus üljuh – divül3 23.04.1919: ERA 495–10–80. L 590–591.

<sup>886</sup> Vt nt 6. jvp adjutandi ülekuulamisprotokoll 12.05.1919: ERA 495–10–158. L 740–740p, 6. jvp kuulipildujakomando ül ülekuulamisprotokoll 13.05.1919: ERA 495–10–158. L 741–741p; 6. jvp ül (K. Tallo) ülekuulamisprotokoll 13.05.1919: ERA 495–10–158. L 742p–743; 6. jvp ajalookirjutaja ülekuulamisprotokoll 14.05.1919: ERA 495–10–158. L 744p–745; 6. jvp III pataljoni ül ülekuulamisprotokoll 16.05.1919: ERA 495–10–158. L 746–747.

2. brigaadi ülem ning seejärel 3. diviisi ülema ajutine kohusetäitja alampolkovnik Kann taolisest olukorrast 6. polgu rindel eelnevalt midagi ei teadnud. Sellisel juhul peab aga osutama, et Kann näitas üles vähest aktiivsust rinde olude selgitamisel. Mis puutub ülalpool toodud J. Puskari iseloomustusse, siis ehkki see võis kõik tõsi olla, on ometi selge, et ka polgu ohvitserkond polnud siinkohal süüst vaba.<sup>887</sup> Niisiis kui vaenlane 25. aprilli hommikul 3. diviisi rindel pealetungile tuli, õnnestus tal osa 6. polgu 10. roodust vangistada ning seejärel rindesse tekkinud lõhet ära kasutades vangi võtta ka polgu III pataljoni staap. Kokku langes sel päeval vangi 82 6. polgu võitlejat.<sup>888</sup> Nagu Rink ning Põdder üksteisega nõustused, polnud teateid, et vastane olnuks viimasel ajal 3. diviisi rindele olulisel määral täiendavaid vägesid koondanud (mis oli ka tõsi)<sup>889</sup> ning seega võib nõustuda Põdderi seisukohaga, mille kohaselt oli vaenlase edu eelduseks 6. polgu rindel viimase nõrk distsipliin ja meeleolu.<sup>890</sup>

26. aprilli hommikuks asus 3. diviisi tšenter joonel Rauskas–Zenteri–Çoñi–Lilli–Taagepera–Talli–Turna joonel. 26.–27. aprillil jätkas vaenlane pealetungi vaid Talli–Turna rajoonis, lootusega sealt Valga suunas löök anda. Võitlused siin arenesid vahelduva õnnega, ent olulist edu punaväed ei saavutanud. Samas õnnestus vastasel 26. aprillil mõnevõrra taanduma sundida ka 3. polgu osi Volmari–Valga suunal.<sup>891</sup> Kindralmajor Põdder valmistus samal ajal vastupealetungiks. 25. aprillil oli ta 6. polgu lõiku täienduseks saatnud terve oma reservi ning tegi ka korralduse, Viljandimaa kaitseliitlastest pataljoni formeerimiseks (Viljandi 2. kaitsepataljon). Kavatsatud pataljoni jaoks oli seni Tallinnast saadud vaid 300 püssi, nüüd lubas Rink ka ülejäänud 200 saata.<sup>892</sup> Samuti lubati pealinnast 3. diviisile täienduseks saata Tallinna tagavarapataljonis formeeritud vene rood (Eestist pärit venelased, kes polnud soovinud Põhjakorpusesse astuda)<sup>893</sup> ning Ratsapolkude tagavaraeskadroni koosseisust eraldatud marsieskadron.<sup>894</sup> Soomusrongide divisjoni ülemalt palus Põdder saata Pikksaare jaama suunas kitsarööpeline soomusrong. Kuna Põdder esialgu vastust ei saanud,

---

<sup>887</sup> Vt leitnant N. Kivi ülekuulamisprotokoll 14.05.1919: ERA 1560–1–417. L 46–46p.

<sup>888</sup> Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 224–230.

<sup>889</sup> Vt История латышских, lk 396–398.

<sup>890</sup> Kõnelus Kinstaabül – divül3 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 819–819p.

<sup>891</sup> 3. jvp STP: ERA 542–1–11. L 24, 25; Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 224–251; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 73–74.

<sup>892</sup> Kõnelus Kinstaabül – divül3 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 818p; kõnelus Kinstaabül – divül3 ja divstaabül3 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 806–806p.

<sup>893</sup> Üljuhstaabül – divül3 23.04.1919: ERA 495–10–80. L 615–615p.

<sup>894</sup> Divstaabül3 – 6. jvp ül 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 828.

siis andis Rink seejärel ka ise Irvele vastava korralduse.<sup>895</sup> Rong saabuski järgmiseks hommikuks ning 28. aprilli hommikul veel teinegi, millega Alüksne sihile jäi vaid üks kitsarööpeline rong. Samuti koondas Irv 26. aprilliks Valga–Vormari suunale, lisaks seal juba olevale soomusrongile, veel kaks laiarööpelist soomusrongi. Pihkva raudteele jäi seega veel kaks sellist soomusrongi.<sup>896</sup> Valka toodi 27. aprillil Alüksne suunalt ära soomusauto “Kalewipoeg”, mis oli sel hetkel ainuke töökorras soomusauto Soomusrongide divisjoni käsutuses (ülejäänud olid remondis).<sup>897</sup> Samas saadeti Viljandist 26. aprilli paiku rindele raudteeplatvorm kahe 57-mm kahuriga ning järgmisel päeval alustati Mõisakülas 3. diviisi koosseisus ühe soomusrongi moodustamist (Viljandi kitsarööpeline soomusrong), millega jõuti lõpule 30. aprillil. Rong oli iseenesest valmis veel 28. aprillil, ent oodati Tallinnast selle jaoks saadetavaid kuulipildujaid.<sup>898</sup> Marsieskadron (81 meest) ning vene rood (99 meest) jõudsid 3. diviisi käsutusse 27. aprilliks.<sup>899</sup>

Vahepeal, 26. aprillil, saabus Laidoner isiklikult 3. diviisi olukorraga tutvuma. Ülemjuhataja tegevusest sel päeval on teada, et koos kindralmajor Põdderiga külastas ta rindelähedast Kirbla jaama. Samas andis ta 6. polgu ülema abile, alamkapten Karl Tallole käsu, polgu juhtimine üle võtta, polgus kord taastada ning Ruhja tagasi vallutada. K. Tallo lubanud seepeale habet mitte enne ajada, kui Ruhja taas tema käes on.<sup>900</sup> Põdder oli tegelikult veel eelmisel päeval kaalunud Tallole, kes “tõesti tubli mees on”, polgu juhtimine üle anda, milleks talle Tallinnast tegelikult ka luba anti.<sup>901</sup> Samal öhtul lahkus Laidoner tagasi pealinna.<sup>902</sup>

27. aprilli hommikul teatas 3. diviisi ülem kõneluses Sootsiga aga, et 6. polgu kaks ja pool roodu on keeldunud vastupealetungile asumast, teatades, et “vendadega” nad sõdida ei

<sup>895</sup> Kõnelus Kinstaabül – divül3 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 819p; Kinstaabül – SRD ül 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 798.

<sup>896</sup> Kitsarööpaliste soomusrongide STP: ERA 632–1–9. L 45; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 74.

<sup>897</sup> Vt Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 4p, 6p, 8.

<sup>898</sup> Vt kõnelus Üljuhstaabül – divül3 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 897; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 241–242.

<sup>899</sup> Ratsapolkude tagavaraeskadroni PVK 25.04.1919: ERA 622–1–2. L 118p; teateleht 26.–29.04.1919 Tallinnast lahkunud väeosade üle: ERA 495–10–58. L 640; kõnelus Üljuhstaabül – divül3 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 897; kõnelus Kinstaabül – divstaabül3 28.04.1919: ERA 495–10–80. L 911; Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 241.

<sup>900</sup> Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 238.

<sup>901</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül3 25.04.1919: ERA 495–10–80. L 826.

<sup>902</sup> 3. diviisi ül abi – Üljuhstaabül 26.04.1919: ERA 495–10–80. L 470.



soovi. Põdder palus 6. polgu “puhastamiseks” appi saata rood kooliõpilasi Tallinnast, samuti soovis ta 2. diviisist tagasi saada 3. polgu pataljoni ning abiks veel ühte lahinguvõimelist pataljoni. Soots lubas selle kõik ülemjuhatajale ette kanda, märkides, et korra taastamise juures ei tule abinõude ees tagasi kohkuda.<sup>903</sup> Samas teatas kapten Irv, et hoolimata tema nõudmistest, pole 2. diviis enda rindel olevaid Soomusrongide divisjoni löögiosi vabastanud.<sup>904</sup> Peagi, samal hommikul, Irv langes, olles isiklikult läinud Valga–Volvamari suunal vastupealetungi organiseerima.<sup>905</sup> (Divisjoni ülema kohuseid asus täitma staabiülem kapten Poopuu, misjärel 28. aprillil Tartust Valka saabunud äsja enam-vähem paranenud kapten Parts divisjoni juhtimise üle võttis.)<sup>906</sup> 27. aprilli pärastlõunal andis Laidoner direktiivi, milles märgiti, et vaenlane tungib Ruhja poolt Valga suunas ning rõhutati, et Valgat ei tohi mingil tingimusel loovutada. Kitsarööpalised soomusrongid pidid vaenlase tagasitõrjumiseks andma löögi Valga–Ruhja sihis. 2. diviis pidi võimalikult palju Soomusrongide divisjoni osi oma rindelt Valka saatma ning samuti 3. polgu pataljoni 3. diviisile tagasi andma. 3. diviisi ülesandeks tehti Ruhja tagasivallutamine, milleks pidi kasutama ka oma paremal tiival asuvat Pärnu kaitsepataljoni. 1. diviisi reservis oleva 1. polgu I pataljoni käskis Laidoner Valka üle viia (hoolimata sellest, et alles äsja oli vaenlane Narva rindel pealetunge sooritanud).<sup>907</sup> Kui esialgu polnud ülemjuhatus veel kindel, kelle käsutusse nimetatud pataljon anda, siis hilisõhtul allutas Laidoner pataljoni Soomusrongide divisjonile, rõhutades, et divisjon peab aitama 3. diviisil Ruhja tagasi võtta.<sup>908</sup> Tallinnas kaaluti ka Meredessantpataljoni 3. diviisile toetuseks saatmist,<sup>909</sup> ent seda siiski mingil põhjusel ei tehtud. Samas rääkis Laidoner läbi Kaitseliidu ülemaga E. Alveriga, kes arvas, et ta saab ka ilma tema käsutuses oleva Tallinna üksiku eskadronita hakkama, misjärel see (83 meest) 28. aprillil 3. diviisi käsutusse lahkus.<sup>910</sup> 2. diviis saatis 27. aprillil Valka Soomusrongide divisjoni tagavarapataljoni, samuti kaks laiarööpaliste soomusrongide dessantpataljoni, mis seni Võru all tegutsenud olid. Puskar lubas 3. diviisi toetada ühtlasi sellega, et jätkab 2. diviisi

<sup>903</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – divül3 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 893–894, 896, 898.

<sup>904</sup> SRD ül – üljuh 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 869p.

<sup>905</sup> Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 74–75.

<sup>906</sup> SRD PVK 27.04.1919 ja 28.04.1919: ERA 529–2–18. L 73, 78.

<sup>907</sup> Üljuh – divül1, divül2 divül3, SRD staabül 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 876–876p.

<sup>908</sup> Kinstaabül – divül1 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 873; Üljuh – divül1, divül2, divül3, SRD ül 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 872.

<sup>909</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – divstaabül1 25.04.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–80. L 803.

<sup>910</sup> Kõnelus üljuh – divül3 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 902; Kaitseliidu ül PVK 28.04.1919: ERA 509–1–17. L 12p.

lõigus vastupealetungi.<sup>911</sup> 1. polgu I pataljon jõudis Valka 29. aprillil.<sup>912</sup> 3. polgu pataljoni saabumine 2. diviisi käsutusest Valka siiski esialgu venis.<sup>913</sup> Tallinnast kooliõpilasi 3. diviisile ei saadetud, küll aga tegi Pödder 30. aprillil korralduse, moodustada Viljandi ja Pärnu kaitseliidu juures kooliõpilaste rood. Õpilasi kogunes tegelikult kahe roodu jagu, millest üks saadeti ööl vastu 1. maid rindele Ruhja alla.<sup>914</sup> Äsja formeeritud Viljandi 2. kaitsepataljoni kavatses 3. diviis kasutada 6. polgu väeliinilt tagalasse põgenenud meeste püüdmiseks.<sup>915</sup> Nimetatud pataljon rindele igatahes järgnevalt ei jõudnud ning pärast Ruhja läbimurde likvideerimist saadeti see mai keskel laiali.<sup>916</sup>

Niisiis tegi Eesti väejuhatas aprilli lõpus pingutusi, et vaenlase edu 3. diviisi rindel likvideerida. Valga langemine oleks tõenäoliselt viinud ka Võru kaotamiseni, sest see võtnuks soomusrongide tegutsemise võimaluse Valga–Võru raudteel. Viimases hädas saadeti 27. aprillil Eesti sõjalisele esindajale Lätis telegramm, milles kästi Saksa rindejuhatajale Kuramaal teatada, et vangide sõnul on vaenlane Riia-esise rinde pea kaitseta jätanud, olles koondanud sealt jõud Eesti vastu.<sup>917</sup> Ilmselt oli see kavaldamine lootuses, et Saksa väed seejärel pealetungile lähevad ja niiviisi loodetavasti ka Eesti olukorda kergendavad. Kuid Kuramaa rindel oli lahingutegevus aprillis pärast sula saabumist vaibunud. Igatahes ei jätanud sakslased seal pealetunge enne mai teist poolt.<sup>918</sup> Samuti saadeti aprilli lõpus Helsingisse kindralmajor Larka, kes koos Eesti esindajaga Soomes Oskar Kallasega palusid Soomelt appi kuni 10 000 meest koos nende jaoks vaja mineva rahaga. Soome valitsus, kes polnud muidugi huvitatud Eesti langemisest Punaarmee kätte, oli põhimõtteliselt nõus, kuid soovis enne otsustamist konsulteerida parlamendiga ning Entente'iga. Vastavalt parlamendi soovidele järgnes lõpuks 22. mail otsus, toetada Eestit 500 vabatahtlikuga ning 5 miljoni margase laenuga. Soome lootis vastutasuks saada kontsessioone Eesti maavarade osas. Kuid selleks ajaks pöördus Eesti vägede sõjaõnn järsult paremuse poole ning ehkki Eesti uus

---

<sup>911</sup> Kõnelus üljuh – divül2 27.04.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–80. L 758–760.

<sup>912</sup> 1. jvp STP: ERA 539–1–3. L 58.

<sup>913</sup> Divstaabül2 – Kinstaabül 30.04.1919: ERA 495–10–80. L 1006.

<sup>914</sup> Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 242; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 35/36), lk 966.

<sup>915</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül3 28.04.1919: ERA 495–10–80. L 912.

<sup>916</sup> Res. kapten J. Põdra isklikke mälestusi ja dokumente 1915–1924. a. Käsikiri, 1937: ERA 2124–3–1050. L 64.

<sup>917</sup> Üljuhstaabül – Eesti sõjaline esindaja Lätis 27.04.1919: ERA 495–10–80. L 874.

<sup>918</sup> Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Zweiter Band, lk 104–108; Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Dritter Band. Die Kämpfe im Baltikum nach der zweiten Einnahme von Riga. Berlin, 1938, lk 169–171; История латышских, lk 393, 398.

peaminister Otto Strandman kaalus veel mai lõpus igaks juhuks vabatahtlike palkamist, siis järgnevalt selgus üha enam, et olulist tarvidust nende jaoks pole.<sup>919</sup>

Samal ajal kui 3. polk Soomusrongide divisjoni toel 27. aprillil oma paar päeva varem kaotatud positsioonid Valga–Volmari suunal taastas, kukkus 6. polgu vastupealetung Mõisaküla–Ruhja suunal läbi ning vaenlase vastulöögi mõjul oldi seal sunnitud veelgi taanduma. 28. aprillil püüdis 3. diviisi mereäärsel tiival asuva Pärnu kaitsepataljoni vasak tiib omakorda Ruhja sihis pealetungi arendada, ent löödi tagasi. Samal päeval asusid 3. diviisi tsenter ning vasak tiib joonel Kiisa–Zenteri–Jaunāmuiža–Arakste–Metsküla–Lilli–Taagepera–Talli–Härgmäe–Salanek–Egle–Koiva jõgi. Vaenlane, kes ei omanud reserve pealetungi edasiarendamiseks, jäi seejärel valdavalt passiivseks, võttes veel vaid mõnel pool ette üksikuid rünnakuid. 30. aprillil asusid koostöös 3. diviisi 3. ja 6. polgu allüksustega Valga–Ruhja sihis vastupealetungile Soomusrongide divisjoni osad (sealhulgas ka divisjoni tagavarapataljon ja 1. polgu I pataljon) ning 1. mail läks Ruhja suunas pealetungile ühtlasi 6. polgu parem tiib. Vaenlane löödi taanduma, misjärel 3. mai õhtul asusid Eesti väed joonel Salatsi jõe ülemjooks–Asti järv–Säde jõgi kuni Tireli sooni–Egle–Koiva jõgi.<sup>920</sup> Ruhja läbimurre oli seega likvideeritud.

2. diviisi jätsime 24. aprillil mäletatavasti olukorda, kus diviisil oli õnnestunud vaenlase 11. kütidiviisi edenemine Alüksne–Võru suunal peatada ning ka mõnevõrra tagasi tõrjuda. Samas oli ebaõnnestunud kava, anda löök 11. kütidiviisi mõlemale tiivale ning vaenlase Võru alla tunginud väed sisse piirata. Järgnevatel päevadel jätkus vaenlase tagasisurumine Võru–Alüksne sihis, ehkki punaväed osutasid kohati visa vastupanu ning tulid ka vasturünnakule. 30. aprillil stabiliseerus rinne Võru–Alüksne suunal Sänna–Märdi–Muduri joonel. Samas üritasid Eesti väed Vastseliina–Misso sihill pealetungi jätkata, ent saavutati vaid vähest edu, misjärel 3. maiks stabiliseerus rindejoon ka siin (asetust 3. mail vt Skeem 10). Pihkva–Võru suunal tegutsev nõukogude 10. kütidiviis, mis oli kuni 24. aprillini peale tunginud peamiselt oma vasakul tiival Panikovitši piirkonnas, sooritas 25. ja 26. ning 29. ja

---

<sup>919</sup> Zetterberg, S. Suomi, lk 246–262.

<sup>920</sup> 3. jvp STP: ERA 542–1–11. L 25–27; Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 238–273; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 74–75.

30. aprillil mitmel pool terve oma rinde ulatuses pealetunge, millega saavutatud vähene edu aga likvideeriti samas Eesti vägede vastulöökidega.<sup>921</sup>

3. mail saabus Laidoner koos Sõjaväe varustusvalitsuse ülemaga, polkovnik Reimanniga Valgasse. Seal toimus suurem nõupidamine, kuhu olid kutsutud ka Parts, Puskar ning Põdder.<sup>922</sup> Nõupidamisel puudutatud küsimustest annavad aimu Laidoneri poolt Valgast ning järgmisel päeval, pärast pealinna naasmist, antud korraldused. 3. mail käskis Laidoner Sootsil anda korraldus Valga piirkonda lennuvälja rajamiseks ning sinna kahe lennuki suunamiseks (brittidelt oldi aprilli lõpus saadud neli lennukit).<sup>923</sup> 4. mail käskis Laidoner Pärnu kaitsepataljoni ümber formeerida 9. jalaväepolguks.<sup>924</sup> (Eelnevalt, 1. mail, oli ta Puskari ettepanekul käskinud moodustada Tallinna ja Tartu kaitsepataljoni põhjal 8. jalaväepolk.)<sup>925</sup> Samuti käskis Laidoner 4. mail Viljandi kaitsepataljoni eriti aprillikuistes lahingutes üles näidatud vapruse eest nimetada Sakala partisanide pataljoniks. Ühtlasi tegi ta korralduse 2. diviisi tagavarapataljonis formeeritud pommipildujate komando 3. diviisi 3. polgu käsutusse anda.<sup>926</sup>

Valga nõupidamisel puudutati küllap ka edasisi operatiivkavasid, mis nägid ette pealetungi Volmari suunas. Selle abistamiseks oldi lõpuks asutud ka ammu planeeritud meredessandi läbiviimisele Läti rannikul. Laidoner oli veel 1. mail 3. diviisi ülemale teatanud, et laevastik saab kahe päeva pärast Heinastet pommitama, misjärel, nagu ülemjuhataja nõudis, nimetatud küla pidi 4. maiks vallutatud saama.<sup>927</sup> 2. mail järgnes Laidoneri käsk 3. diviisile vaenlane Salatsi ja Säde jõe taha lüüa.<sup>928</sup> Kui Salatsi jõe kesk- ning alamjooks välja arvata, siis, nagu nägime, 3. maiks see ülesanne ka täideti. Seega pidi esmalt jätkuma diviisi mereäärse tiiva pealetung, et koostöös dessandiga Heinaste hõivata. Merejõudude juhataja,

---

<sup>921</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 23p–25p; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, 168–184; G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel aprillis, lk 1370–1375; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 256–280; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 56–64; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 144–163, 167–172; Võting, A. Scouts, lk 228–232; Väli, O. Tallinna, lk 73–78.

<sup>922</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 2.05.1919: ERA 495–10–84. L 37.

<sup>923</sup> Üljuh – Üljuhstaabül 3.05.1919: ERA 495–10–84. L 78; Gerdessen, F., Kitvel, T., Tilk, J. Aeg. Mehed. Lennukid : Eesti lennunduse arengulugu kuni 1940. aastani. Tallinn, 2001, lk 70.

<sup>924</sup> Kinstaabül – divül3 4.05.1919: ERA 495–10–84. L 95.

<sup>925</sup> Divül2 – üljuh ja viimase resol 30.04.1919: ERA 497–1–2. L 103; üljuh – divül2 1.05.1919: ERA 495–10–84. L 7.

<sup>926</sup> Üljuh – divül2 4.05.1919: ERA 495–10–84. L 94; Üljuhstaabül – divül2 4.05.1919: ERA 495–10–84. L 115.

<sup>927</sup> Üljuh – divül3 1.05.1919: ERA 495–10–84. L 15.

<sup>928</sup> Üljuh – divül3 2.05.1919: ERA 495–10–84. L 67.

kapten Pitka oli vahepeal, 29. aprillil, käinud suurtükipaadiga “Herkules” pommitamas vaenlase positsioone 1. diviisi mereäärsel tiival,<sup>929</sup> misjärel suunduski Liivi lahte dessanti läbi viima. Halva ilma ning ka jääolude tõttu lükati see siiski edasi.<sup>930</sup> 4. mail, pärast Valga nõupidamiselt naasmist, andis Laidoner 3. diviisile käsu, Salatsi ja Säde jõe joone saavutamisel nende ääres kindlustuda, nagu ka Koiva jõe kaldal. Pärast Säde ja Salatsi jõe liini hõivamist tuli Soomusrongide divisjoni osad 3. diviisi toetamisest vabastada.<sup>931</sup> Peale seda, kui Pitka maandanuks Heinaste piirkonnas edukalt Meredessantpataljoni koos soomusrongi ja soomusautoga, pidi Soomusrongide divisjon andma löögi Valga–Võlma suunal.<sup>932</sup>

Laevastik asus dessandi maandamisele Heinaste all 6. mail. Samal ajal pidi maismaad mööda Heinaste sihis tungima 3. diviisi 9. polk, mida oli operatsiooniks tugevdatud 3. diviisi tagavarapataljoni kahe rooduga. Laevastiku pardal viibis ka 3. diviisi staabiülem Reek, kes pidi koordineerima diviisi ja Merejõudude tegevust. Esialgu kavatseti Meredessantpataljoni maandamist Salatsi juures, et sealt löögiga Heinaste vallutada, kuid Salatsi juures rannikul osutus vesi dessandiks liiga madalaks. Heinaste all aga ei suutnud dessant seejärel maabuda, kuna võeti kaldalt vastu tugeva suurtüki- ning kuulipildujatulega. Samas lõi vastane tagasi ka 9. polgu pealetungi.<sup>933</sup> Järgmisel päeval saadeti dessantpataljon maale, et koos 9. polguga Heinaste vaid maismaad mööda ära võtta. Soomusrong “Heinaste” ning soomusauto “Wahur” pandi Pärnus maha, neist viimane sõitis seejärel Heinaste alla toetuseks, kuid läks poolel teel rikki.<sup>934</sup> Samas ei hiilanud dessantpataljon ja 9. polk pealetungimeeleoluga ning 8. mail sooritatud rünnakud Heinaste suunas kukkusid läbi. Ebaedule oli kaasa aidanud asjaolu, et pealetungil puudus kohapeal ühtne juht – dessantpataljon allus Pitkale, samas kui 9. polk oli 3. diviisi käsutuses. Mereväelt saabus Tallinnasse küll ekslik sõnum, et dessantpataljon tungis Heinastesse, misjärel Laidoner käskis 9. mail 3. diviisil oma paremal tiival pealetungi arendada. 9. polgu ülem aga otsustas pealetungi mitte jätkata, kuna ei pidanud edu

---

<sup>929</sup> Merejõudude juh – üljuh 29.04.1919: ERA 495–10–80. L 950.

<sup>930</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül3 u. 3.05.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–84. L 4.

<sup>931</sup> Üljuh – divül3, SRD ül 4.05.1919: ERA 495–10–84. L 102.

<sup>932</sup> Vt Pitka, J. Minu, lk 136.

<sup>933</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül3 u. 3.05.1919 (dateeritud sisu järgi): ERA 495–10–84. L 6; kõnelus Kinstaabül – divstaabül3 7.05.1919: ERA 495–10–84. L 203; 3. diviisi tagavarapataljoni päevik: ERA 566–1–10. L 9.

<sup>934</sup> Kirchhoff, R. Soomusauto: ERA 2124–3–1182. L 3–4.

saavutamist võimalikuks.<sup>935</sup> Laidoner teatas seepeale 3. diviisile, et Heinaste vallutamine on just 3. diviisi ülesanne, samas kui dessantpataljon pidi olema vaid abistaja. Ta käskis operatsiooni lõpetamisega kiirustada, sest laevastikul seisis ees juba uus ülesanne – Põhjakorpuse pealetungi toetamine.<sup>936</sup> 8. mail oli 3. diviisi ülem Põdder suundunud Tallinnasse ülemjuhatajale Heinaste operatsiooni kohta ettekannet tegema, ilmselt mille tulemusena otsustati operatsioon katkestada. Laidoner andis 10. mai hommikul ka vastava käsu.<sup>937</sup> Pitka suundus samal päeval koos laevastikuga ning dessantpataljoniga Tallinnasse.<sup>938</sup> Tulles vastu Läti brigaadi juhtide soovidele, andis Laidoner 13. mail käsu, brigaadi staap, tagavara- ning formeerimisel olevad üksused Tartust Läti pinnale Ruhja ümbrusse viia, kus nad pidid 3. diviisi alluvusse minema.<sup>939</sup> 1. Volmari polku samas ilmselt ei loetud võimalikus Võru suunal veel ära saata.

2. diviisi rindel oli vaenlase 11. kütidiviis 5. mail taas Alüksne–Võru suunal pealetungi alustanud, eesmärgiga Võru vallutada.<sup>940</sup> 7. mail liitus pealetungiga ka 10. kütidiviis Pihkva–Võru suunal, ent viimase kuni 11. maini ette võetud rünnakud pea mingit edu kaasa ei toonud. 12. mail diviisi pealetung peatati.<sup>941</sup> Vahepeal suutis 11. kütidiviis Eesti vägesid siiski mõnevõrra tagasi suruda. 16. mail olid Eesti 2. diviisi osad Alüksne–Võru suunal taandunud joonele Sänna–Rõuge–Tsiämäe–Uue-Saaluse–Vana-Saaluse–Rauba–Kirikumäe–Möldre–Natalino–Russki Bor. Mujal jäi rindejoon võrreldes 3. maiga muutumatuks. 16. mail nõukogude 11. kütidiviisi pealetung aga katkes, mille põhjuste juurde naaseme hiljem.<sup>942</sup> Laidoner oli vahepeal, 9. mail, andnud 3. diviisile käsu, 1. jalaväepolgu I

<sup>935</sup> Kõnelus Kinstaabil – divstaabil 8.05.1919: ERA 495–10–84. L 284, 285; Merejõudude juh – üljuh 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 337; üljuh – divül 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 273; kõnelus Kinstaabil – divstaabil 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 288; 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 15p–20p.

<sup>936</sup> Üljuh – divül 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 274.

<sup>937</sup> 3. diviisi PVK 8.05.1919: ERA 1560–1–2. L 15p; kõnelus divül – divstaabil 9.05.1919: ERA 1560–1–248. L 25; üljuh – Merejõudude juh 10.05.1919: ERA 495–10–84. L 344.

<sup>938</sup> Merejõudude juh – üljuh 10.05.1919: ERA 495–10–84. L 307.

<sup>939</sup> Divül2 – üljuh 8.05.1919 ja viimase resol 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 229; üljuh – divül2, divül3, Läti brigaadi ül 13.05.1919: ERA 495–10–84. L 442–442p.

<sup>940</sup> Punaarmee Eestimaa armee juh direktiiv 4.05.1919: ERA R-1534–1–8. L 11–12.

<sup>941</sup> Punaarmee 10. kütidiviisi ülema käsk 12.05.1919: ERA R-1534–1–13. L 48–49.

<sup>942</sup> 7. jvp STP: ERA 548–1–3. L 25p–26p; Peipsi rannakaitsepataljoni STP: ERA 577–1–8. L 11; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, 185–187; G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a kevadel mais. // Sõdur. 1930, nr 50/51/52, lk 1464–1470; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 280–281; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 64–67; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 171–172; Võting, A. Scouts, lk 232–234.

pataljon Sæde jõe ääres välja vahetada (pataljon oli 8. mail ilmselt Soomusrongide divisjoni ning 3. diviisi ülema kokkuleppel operatiivselt 3. diviisi käsutusse läinud)<sup>943</sup> ning Valka ülemjuhataja reservi koondada, et vajadusel seda sealt edasi Võru alla saata.<sup>944</sup> 11. mail teatas Laidoner 2. diviisile ja Soomusrongide divisjonile, et nähtavasti pingutab vaenlane Võru sihil “viimast jõudu”. Ülemjuhataja käskis Võrut mitte ära anda, sealjuures allutas ta väed Valgast idas 2. diviisile.<sup>945</sup> Seega läks ka Soomusrongide divisjoni rindelõik Koiva ja Mustjõe ääres taas 2. diviisi alluvusse (läbi Soomusrongide divisjoni juhatuse). Samal päeval teatas Puskar, et 8. polk on vaenlase pealetungi tagajärjel “täiesti demoraliseeritud” seisus, mistõttu palus enda reservi 1. polgu I pataljoni. Laidoner andiski pataljoni 2. diviisi ülema käsutusse, soovitudes seda mitte killustada. Ülemjuhataja lisas, et on teinud korralduse 2. diviisi jaoks Tallinnast appi saata 10 ohvitseri, samuti, et tehakse kõik Soomest abi saamiseks.<sup>946</sup> 5. mail oli 3. diviisi käsutusest 2. diviisile saadetud ka 3. suurtükiväepolgu 5. patarei 2. rühm (puudub selgus, kas see toimus diviisiülemate omavahelisel kokkuleppel või oli Laidoner selleks näiteks 3. mail Valgas viibides andnud suulise korralduse). Puskari palvel käskis Laidoner 12. mail terve patarei võimalikult ruttu 2. diviisile saata. Patarei jõudis Võrru 15. mail.<sup>947</sup>

Eesti väejuhatuse hindas olukorda Alüksne–Võru suunal mai keskel väga tõsiseks. Seal tegutsevad Eesti väed (1. Volmari polk, 8. polk, 1. ratsapolk, 2. polk) olid eelneva kuu jooksul kandnud tõsiseid kaotusi ning olid äärmiselt kurnatud, meeleolu oli madaldunud.<sup>948</sup> Samas oli aprillis enamlaste rahupropaganda rindel massiliseks muutunud.<sup>949</sup> Eesti väeosades tegutsesid aktiivselt vaenlase agendid.<sup>950</sup> Rindel provotseerisid enamlased vennastumisi, milles neil näiteks 2. polgu ja ilmselt veelgi rohkem 7. polgu rindel ka edu oli.<sup>951</sup> Kui 3. diviisis hindas

<sup>943</sup> Vt 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 17p.

<sup>944</sup> Kinstaabül – divül2, divül3, SRD ül 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 351.

<sup>945</sup> Üljuh – divül2, SRD ül 11.05.1919: ERA 495–10–84. L 350–350p.

<sup>946</sup> Kõnelus üljuh – divül2 11.05.1919: ERA 495–10–84. L 411, 412; Kinstaabül – divül2, SRD ül 11.05.1919: ERA 495–10–84. L 375.

<sup>947</sup> Divül2 – üljuh 12.05.1919: ERA 495–10–84. L 405; Kinstaabül – divül3 12.05.1919: ERA 495–10–84. L 399; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 93–94.

<sup>948</sup> Vt Läti brigaadi ül – üljuh 6.05.1919 ja viimase resol 7.05.1919: ERA 495–10–100. L 43; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 66; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 288–289; Zolk, K. Kriitiline moment Võru all ja sellele järgnevad sündmused. Käsikiri, 1935: ERA 2124–3–292. L 12p.

<sup>949</sup> Vt 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 7.

<sup>950</sup> Mattisen, E. Tartu, lk 89–90.

<sup>951</sup> Tartu trükitööde sõjakontrollpunkti aruanne 16.05.1919: ERA 518–1–149. L 520–520p; Tartu trükitööde sõjakontrollpunkti aruanne 24.05.1919: ERA 496–2–17. L 102.

trükitööde sõjakontrolli mai keskel ühe osa sõdurite meeleolu rahuldavaks ning teise osa oma viletsamaks,<sup>952</sup> siis 2. diviisi sõdurite kirjade üldist tooni leiti sarnanevaks koguni Vene armee lagunemisele eelnenuga.<sup>953</sup> 12. mai hilisõhtul hindas Soomusrongide divisjoni ülem oma telegrammis Laidonerile, et divisjonis on meeleolu “rahuloldav”, ehkki osutas samas skoutide, kuperjanovlaste ning kalevlaste kurnatusele. Seevastu meeleolu 2. diviisis oli Partsi arvates “kriitiline” ning lõunarinde idaosa edasiseks edukaks kaitseks leidis ta olevat ainukese pääsetee suuremate reservide muretsemise.<sup>954</sup> Kuid reserve polnud olulisel määral tulemas, ka mitte Soomest. Formeerimise lõppjärgus olid vaid paar väikest väeosa – Taani Balti Abikorpuse jalaväekompanii, mis, koosseisus 175 meest, 19. mail ka 2. diviisi käsutusse lahkus,<sup>955</sup> ning paarirooduline Ingeri pataljon, mida kavatseti kasutada Põhjakorpuse pealetungi toetamiseks. Mai teisel poolel algas veel ka läti 2. Võnnu polgu moodustamine. Tallinnas oli formeerimisel üks raskepatarei ning 17. mail alustati veel ühe moodustamist. Lisaks toodi ülemjuhataja 13. mail antud käsu tagajärjel Naissaarelt ära üks raskepatarei, misjärel seda valmistati ette rindele saatmiseks.<sup>956</sup> Patarei oli Naissaarel seni rannakaitseülesannetel seisnud. Briti laevastiku viibimise tõttu Soome lahel oli Tallinna kaitse mere poolt nõrgendamine sel hetkel siiski üpris ohutu.

Kokkuvõttes polnud Eesti väejuhatuse mai keskpaigaks suutnud veel aprilli esimesel poolel paika pandud Põhja-Lätimaa hõivamise kava teostada. Vaenlane oli aprilli teisel poolel tervel lõunarindel hoopis ise initsiatiivi haaranud. Eesti vägedel õnnestus Punaarmee edasitung siiski peatada ning vaenlane mai alguseks tagasi suruda, ent pealetungi edasiseks jätkamiseks Põhja-Lätisse jõudu polnud. Läbi oli kukkunud ka dessantoperatsioon Heinaste all. Peale selle alustas Punaarmee Alüksne–Võru suunal 5. mail taas pealetungi, mis talle ka mõningast edu kaasa tõi. 2. diviisi olukord oli üldiselt raske. Soomest olulist abi tulemas ei olnud. Eesti väejuhatusel oli jäänud seega vaid üks lootus olukorra mingilgi määral parandamiseks – Põhjakorpuse pealetung Jamburgi ning Ouodva suunas, mis algaski 13. mail. Järgnevalt, kuni juuni alguseni, tõi selle pealetungiga kaasnenud ootamatult suur edu kaasa terve sõjalis-strateegilise olukorra muutumise Eestis, Loode-Venemaal ja Lätis.

---

<sup>952</sup> Pärnu trükitööde sõjakontrollpunkti aruanne 10.–17.05.1919: ERA 496–1–4, 33–33p.

<sup>953</sup> Tartu trükitööde sõjakontrollpunkti aruanne 16.05.1919: ERA 518–1–149. L 520–520p.

<sup>954</sup> SRD ül – üljuh 12.05.1919: ERA 827–1–24. L 21 (dokumendi ärakiri).

<sup>955</sup> Kinstaabül – divül2 18.05.1919: ERA 495–10–84. L 653.

<sup>956</sup> Vt Tabel 6 ja SÜP 13.05.1919: ERA 495–6–8. L 186.



### 4.3. Eesti väed haaravad initsiatiivi: pealetungid mais ning juuni alguses

Põhjakorpuse pealetungiplaani kohaselt seati väekoondise esialgseks eesmärgiks saavutada üldjoon Aleksejevka–Veimarni jaam–Muraveino–Lõtšna–Samro järv–Kotorskoje järv–Jana jõgi–Kunesti jõgi. Seega kavatseti hõivata ka Jamburgi ning Oudova linn. Pealetung Petrogradi sihis pidi jätkuma alles pärast korpuse täiendamist kohaliku elanikkonna arvel. Korpuse pealetungi operatiivjuhtimist pidi teostama korpuse 2. kütibrigaadi ülem kindralmajor Rodzjanko.<sup>957</sup> Kui Ülemjuhataja staabi ülem polkovnik Soots 1. diviisi ülemalt kindralmajor Tõnissonilt päris, kas viimane eelistab Põhjakorpuse operatsiooni ise juhtida (see tähendab – Rodzjanko allunuks Tõnissonile), siis Tõnisson loobus.<sup>958</sup> Põhjakorpuse staap asus 9. mail Rakverest ümber Vaivarasse.<sup>959</sup> Sealsamas, Vaivara jaamas, paiknes endiselt ka 1. diviisi staap.

5. mail teatas Laidoner Tõnissonile, et on Põhjakorpuse pealetungiplaaniga rahul, lisades: “Meil on väga tähtis, et nemad võimalikult aktiivselt töötaks, et sellega teiste väerindadelt (see tähendab lõunarindelt – R. R.) oma peale tõmbaks.” Laidoner käskis 1. diviisi jõududega korpust aidata nii palju, kui võimalik, sealjuures soovitatavalt tulnuks põhja pool Narva–Jamburgi raudteed peale tungival 1. diviisil hõivata seal Luuga jõe joon. Tõnisson lubaski Põhjakorpust toetada. Ühtlasi kavatseti korpuse käsutusse ajutiselt anda Balti pataljon (nagu Laidoner märkis – “väga hea” kui pataljon Peipsi taha läinuks)<sup>960</sup>, samuti kaaluti Tallinnas korpuse pealetungi toetamist kahe ingeri rooduga, mis pidid koos Eesti laevastikuga sooritama dessandi Luuga jõesuus. Hõivatud Ingerimaa aladel avanenuks ühtlasi võimalus ingeri väeosi isikkoosseisuga täiendada. Laidoner avaldas 5. mail ka lootust, et saab peagi lõunarindel asuva 1. polgu I pataljoni 1. diviisile tagasi anda. Nimelt oli vahepeal üks Põhjakorpuse pataljon asetatud positsioonile Narva-Jõesuu ette ning Tõnisson ei lugenud seda

---

<sup>957</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 139.

<sup>958</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – divül 1 8.05.1919: ERA 495–10–84. L 230.

<sup>959</sup> PÜK ülemkortermeister – Kinstaabül 10.05.1919: ERA 495–10–84. L 312.

<sup>960</sup> Balti pataljoni ülem polkovnik Constantin Alexander Clemens von Weiss meenutas hiljem, et initsiatiiv pataljoni osalemiseks pealetungis tuli kindralmajor Rodzjankolt veel aprilli lõpus. Osalemisega nõustus ka Tõnisson, ent Laidoner olevat esialgu kõhelnud, kartes Põhjakorpuse tugevnemist. (Üks ajalooline strateegiline otsus 40 aasta eest. // Võitleja. 1958, nr 11, lk 3.) Mis puutub kirjeldatud Laidoneri seisukohta, siis tundub see siiski väheusutav. Nimelt Eesti väejuhatuse strateegiline plaan nägi tegelikult ette just Põhjakorpuse maksimaalset tugevnemist Eesti idapiiri taga, et seal niivisi enamlaste ja Eesti vahel tõhus puhver luua.

võimalikuks enne sealt ära lubada, kui 1. polgu I pataljon tagasi saabub. Tegelikult oli Laidoner, nagu juba nägime, peagi sunnitud nimetatud pataljoni hoopis 2. diviisi käsutusse andma, kuna 5. mail algas taas vaenlase pealetung Võru suunal. Tõnisson kahtles samas, kas Põhjakorpuse pealetung õnnestub, kuna korpus polevat suutnud oma plaane saladuses hoida.<sup>961</sup> 1. diviisi ülema kartused osutusid siiski asjatuks, sest ehkki vastase väejuhatuse kõrvu olid tõesti jõudnud mingisugused kuuldused Põhjakorpuse kavatsustest, ei pööratud neile erilist tähelepanu, kuna arvati, et tõsist ohtu väekoondis endast ei kujuta. Eestlastest aga ei usutud, et nad jätkaksid pealetungi oma etnograafiliste piiride taha.<sup>962</sup> Pealegi oli 7. armee juhatuse, kelle alla Narva rindel tegutsev 6. kütidiviis kuulus, tähelepanu pööratud Soome-vastasele rindele, kus 21. aprillil oli Karjalas Petrozavodski sihis pealetungi alustanud Aunuse vabatahtlik armee. Olgu öeldud, et Punaarmee õnnestus vastane siin tagasi lüüa alles juuli alguseks, kuna Põhjakorpuse pealetung tõmbas nõukogude väejuhatuse peatähelepanu järgnevalt Narva–Petrogradi suunale.<sup>963</sup> Mis puutub hinnangusse, et Eesti väed ei tunginuks oma etnograafiliste piiride taha, siis selles oli tõetera sees. Nimelt ei soovinud Eesti sõjaväelaste enamik endiselt kuigi kaugele oma piiridest tungida. Nii teatas ka Tõnisson 8. mail kõneluses Sootsiga, et Põhjakorpuse pealetungi toetamine 1. diviisi poolt võib ka demonstratiivseks jääda, sest “meie mehed ei soovi Venemaa sisse tungida”. Tõnisson lootis siiski, et ehk õnnestub eesti väeosadega Luuga jõeni välja tungida.<sup>964</sup>

7. mail teatati Põhjakorpuse staabist ülemjuhatusale, et korpuse pealetungi algustähtajaks on määratud 10. mai hommik.<sup>965</sup> Planeeriti, et operatsioon kestab vähemalt mõned päevad.<sup>966</sup> 8. mail andis Laidoner 2. diviisi ülemale polkovnik Puskarile käsu, saata Peipsi laevastiku alused ründama vaenlase Peipsi flotilli baasi Raskopelit või siis tuli vähemalt Oudovat tulistada. Lisaks märkis ülemjuhataja, et “väga soovitav” oleks ühtlasi 2. diviisi pealetung Pihkva sihis.<sup>967</sup> Kui enne oli Laidoner seda Tõnissonile vaid soovitanud, siis 9. mail andis ta 1. diviisile käsu, hõivata samaaegselt Põhjakorpuse pealetungiga Luuga jõe

<sup>961</sup> Kõnelus üljuh – divül1 5.05.1919: ERA 495–10–84. L 141–141p. Vt ka kõnelus Üljuhstaabül – 1. diviisi ül abi 5.05.1919: ERA 495–10–84. L 139–140.

<sup>962</sup> Караев, Г. В боях за Петроград. Разгром Юденича в 1919 году. Москва, 1951, lk 26; Надежный, Д. На подступах, lk 37.

<sup>963</sup> Мусаев, В. Олонецкая экспедиция и позиция западных держав. // Интервенция на Северо-Западе России. Санкт-Петербург, 1995, lk 230–236.

<sup>964</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – divül1 8.05.1919: ERA 495–10–84. L 231.

<sup>965</sup> PÜK ülemkortermeister – Kinstaabül 7.05.1919: ERA 495–10–84. L 258.

<sup>966</sup> PÜK juh – üljuh 8.05.1919: ERA 495–10–84. L 297.

<sup>967</sup> Üljuh – divül2 8.05.1919: ERA 495–10–84. L 547.

liin Jamburgi raudteest põhjas.<sup>968</sup> Merelt polnud pealetungile siiski enne 11. või 12. maid toetust Eesti laevastiku ja dessantide näol oodata, sest Pitka oli alles naasemas Heinaste operatsioonilt.<sup>969</sup>

10. mai ennelõunal teatas Põhjakorpuse staabiülem polkovnik O. von Krusenstiern aga Tallinnasse, et eelmisel õhtul otsustas korpuse juhatus nõupidamisel 2. kütibrigaadi staabiga pealetungi alguse edasi lükata 13. maile, kuna kõiki väeosi poldud veel suudetud pealetungi lähtepositsioonidele koondada. Sellest ei saadud O. von Krusenstierni väitel eelmisel õhtul teada anda, kuna side 2. kütibrigaadi staabi ja Põhjakorpuse staabi vahel oli ajutiselt katkenud. Kuna O. von Krusenstierni sõnul oli oodata vaenlase Peipsi flotilli ületulekut Põhjakorpuse poole, siis soovitas ta ka Eesti Peipsi laevastiku tegevuse alguse edasi lükata 13. maile.<sup>970</sup> Peipsi laevastik saigi seejärel vastava korralduse,<sup>971</sup> olles jõudnud veel enne seda, 10. mai varahommikul, juba vaenlase positsioonidele Peipsi kirderannikul tule avada.<sup>972</sup> Samas andis Laidoner 10. mail Põhjakorpusele käsu, pealetungi teist korda mitte edasi lükata, vastasel juhul, nagu ta põhjendas, pole maismaavägede ning Merejõudude tegevuse koordineerimine võimalik.<sup>973</sup> Eesti väejuhatusel oli muidugi ühtlasi tarvis, et korpuse pealetungi tagajärjel nõrgeneks võimalikult ruttu vaenlase surve 2. diviisi rindel. Lisaks olid hiljuti 1. diviisi rindel võetud vangid teatanud, et sinna on peagi lisaks oodata veel tervet vaenlase diviisi, mistõttu kardeti, et Põhjakorpus ei suuda siis enam edu saavutada.<sup>974</sup> Tegelikult oli vaenlane kavatsenud 6. kütidiviisi kuus polku Narva rindel välja vahetada 19. kütidiviisi kolme polguga ning rinde juhtimise 19. diviisile allutada,<sup>975</sup> kuid Aunuse vabatahtliku armee pealetungi tõttu Karjalas oldi sellest plaanist vahepeal loobunud.

Eesti 1. diviisis arvestati 12. mail 3159 tääki ja mõõka ning 28 välisuurtükki,<sup>976</sup> lisaks veel Põhjakorpuses koos Balti pataljoniga 2721 tääki ja mõõka ning 14 välisuurtükki. Põhjakorpuse vastas seisev 6. kütidiviisi vasak tiib oli koosseisult tunduvalt nõrgem diviisi

---

<sup>968</sup> Üljuh – divül1, PÜK juh 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 269.

<sup>969</sup> PÜK juh – üljuh 8.05.1919: ERA 495–10–84. L 296; Kinstaabül – PÜK juh 9.05.1919: ERA 495–10–84. L 302.

<sup>970</sup> Kõnelus Kinstaabül – PÜK staabül 10.05.1919: ERA 495–10–84. L 338–339.

<sup>971</sup> Kinstaabül – divül2 10.05.1919: ERA 495–10–84. L 321.

<sup>972</sup> Varma, A. Merevägi, lk 102.

<sup>973</sup> Üljuh – PÜK juh, divül1 10.05.1919: ERA 495–10–84. L 357.

<sup>974</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül1 10.05.1919: ERA 495–10–84. L 334.

<sup>975</sup> Punaarmee 7. armee käsk 20.04.1919: ERAF 27–4–3. L 28–29.

<sup>976</sup> Vabadussõja Ajaloo Töökomitee koostatud ülevaated Narva rinde koosseisust Vabadussõja ajal: ERA 2124–3–1251: ERA 2124–3–1251. L 53.

tsentrist ja paremast tiivast ning korpusel oli oma pealetungilõigus vastase suhtes ligi kolmekordne ülekaal elavjõus ja suurtükiväes.<sup>977</sup> Kokku oli 6. kütidiviisis ligi 4700 tääki ja mõõka ühes 25 suurtükiga.<sup>978</sup> Muide, Kindralstaabi valitsuse Maakuulamise osakonna kokkuvõtted hindasid vaenlast Narva rindel endiselt tugevasti üle. Nõnda arvati 13. mai seisuga Punaarmee seal olevat ligi 9600 tääki ja mõõka koos 65 suurtükiga.<sup>979</sup>

Narva jõe ülem- ning keskjooksult 13. mai hommikul pealetungile läinud Põhjakorpus saavutas koheselt suurt edu. Vastasseisvad punaväe osad purustati täielikult veel pealetungi esimesel päeval, misjärel korpuse vasak tiib hõivas 15.–16. mail Luuga ülekäigud Muraveino–Lõtšna piirkonnas. Sealt jätkati edenemist Veimarni jaama suunas eesmärgiga, tungida vaenlase Jamburg–Narva suunal tegutseva grupeeringu tagalasse. 16. mai õhtuks olid korpuse osad jõudnud Killi–Veimarn–Gorki piirkonda. Korpuse parem tiib, mida Peipsi järvelt toetasid Peipsi laevastiku suurtükipaadid, vallutas veel 14. mai õhtul Oudova, ning asus 16. mai õhtul Lunevštšina–Tšernovo üldjoonel. Korpuse parema ja vasaku tiiva grupeeringute vahel Samro järve piirkonnas tegutsesid vaid valvetõkked. Eesti 1. divisi rindel leidis 13.–15. mail aset suurtükitle vahetus ning luuregruppide tegevus. 14. mail koondusid Narva lahele ka Eesti merejõud kapten Pitka juhatusel, pardal Meredessantpataljon.<sup>980</sup> Ingeri pataljon pidi niipea, kui selle varustamine Tallinnas lõppenuks, sealt järele saadetama.<sup>981</sup> Lisaks Eesti laevastikule tegutsesid Soome lahes briti alused, sealjuures oli Laidoner brittidelt palunud Pitkat Ingerimaa rannikul toetada.<sup>982</sup>

14. mail avaldas Põhjakorpuse staabiülem arvamus, et terve vaenlase Narva rinne on purustatud (mis kehtis tegelikult küll vaid 6. kütidiviisi vasaku tiiva kohta) ning pani ette vaenlase tagalas olevate jõudude kindlakstegemiseks lennukiga süvaluuret teostada. Kuid selgus, et lennukite jaoks puudub hetkel täielikult bensiin.<sup>983</sup> Ühtlasi tegi O. von Krusenstiern samal päeval ettepaneku, Eesti vägedega Pihkva suunal survet avaldada. Nimelt oldi saadud

---

<sup>977</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 146–147.

<sup>978</sup> Смолин, А. Белое, lk 138.

<sup>979</sup> Kindralstaabi Maakuulamise osakonna kokkuvõtte vaenalse jõududest 13.05.1919: ERA 496–2–2. L 147–147p.

<sup>980</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 149–157.

<sup>981</sup> Pitka, J. Minu, lk 144, 149.

<sup>982</sup> Bennett, G. Balti, lk 115.

<sup>983</sup> Kõnelus Kindralstaabi Operatiivosakonna ül – PÜK staabül 14.05.1919: ERA 495–10–84. L 487; Kinstaabül – PÜK staabül 14.05.1919: ERA 495–10–84. L 474.

luureandmeid, et vaenlane grupeerib oma jõude sealt Põhjakorpuse vastu ümber, mis oli ka tõsi. Kuid Soots vastas talle, et olukord lõunarindel pole kiita. Võru suunal tegutsevad Eesti väed olid seal vaenlase surve all ning kurnatud. Soots lubas siiski, et kui vaenlase vägede äraviimine lõunarindelt jätkub, siis üritatakse seal piiratud ulatusega pealetungi.<sup>984</sup>

Laidoner, olles teada saanud Põhjakorpuse edust, andis 14. mai päeval 1. diviisile ning Pitkale käsu, vallutada Jamburg ning Luuga jõe liin sellest põhja pool. Laevastik pidi sealjuures tegutsema dessantidega. Laidoner lisas: “Aktiiviline operation Petrogradi poole kergendab väga meie rasket seisukorda lõuna väerinna”.<sup>985</sup> Pitkale anti käsk edasi raadio teel, kusjuures ilmselt oli sellele märkimata jäänud teine adressaat (1. diviisi ülem). Pitka osutas seepeale mälestustes, et tema käsutuses olevatele nõrkadele jõududele anti pea võimatu ülesanne – võtta enda alla ligi 50 kilomeetrit Luuga jõge.<sup>986</sup> Eelnevalt, Tallinnast lahkumisel, oli ülemjuhatus Pitkale andnud juhised dessandi maabumiskoha osas, ning tegelikult ootas Laidoner Pitkalt muidugi vaid Luuga jõe joone enda alla võtmist kuni kokkupuutekohani 1. diviisi vasaku tiivaga. Igatahes maandas Pitka, pärast 1. diviisi staabiülemaga Narva-Jõesuus 14. mail tegevuse kooskõlastamiseks peetud kõnelusi, järgmisel hommikul Luuga jõesuus dessandi.<sup>987</sup> 1. diviisi ning Merejõudude tegevuse edasine ühtlustamine pidi käima üle Tallinna, sest 1. diviisil polnud laevastikuga sidepidamiseks raadiojaama. 15. mai hommikul teatas Pitka Laidonerile, et kavatseb pärast Luuga jõesuus maabumist mööda jõge edasi tungida, mida palus ka 1. diviisile edasi öelda.<sup>988</sup> Kaks traalerit dessantsalgaga tungisidki samal päeval piki jõge kuni Bolšoje Kuzemkinoni, kuid pöördusid sealt pärast lahingut tagasi. Tegelikult oli juba dessant Luuga jõesuus oma mõju avaldanud – kuna dessant ähvardas tungida 6. kütidiviisi parema tiiva selja taha, siis jätsid nimetatud tiival asuvad osad 16. mai hommikul maha Karostelli–Bolšaja Kuzemkino piirkonna, ning tõmbusid Luuga jõe joonele. Neile järgnesid Eesti 1. diviisi osad.<sup>989</sup>

Pärast seda kui Tallinnas saadi 16. mai hommikul teada vaenlase taandumise algusest 1. diviisi rindel, soovitas Kindralstaabi valitsuse ülem polkovnik Rink Pitkale, vastavalt 1. diviisi staabist tulnud ettepanekule, suunata dessantväed Luuga jõesuust üle Kotlõ Veimarni

---

<sup>984</sup> Kõnelus Üljuhstaabül – PÜK staabül 14.05.1919: ERA 495–10–84. L 489.

<sup>985</sup> Üljuh – divül1, Merejõudude juh 14.05.1919: ERA 495–10–84. L 502.

<sup>986</sup> Vt Pitka, J. Minu, lk 144.

<sup>987</sup> Vt Kõnelus Kinstaabül – divstaabül1 14.05.1919: ERA 495–10–84. L 479–480.

<sup>988</sup> Merejõudude juh – üljuh 15.05.1919: ERA 495–10–84. L 526a.

<sup>989</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 157.

peale.<sup>990</sup> Sellega kavatseti vaenlase 6. kütidiviisi taganemistee ilmselt ära lõigata. Peagi jõudsid ülemjuhatuseni ka teated, et Põhjakorpus on vallutanud Veimarni, misjärel Laidoner andis 16. mail kell pool kolm direktiivi, milles käskis saavutatud edu veelgi arendada. Põhjakorpus pidi jätkama pealetungi Moloskovitsõ suunas ja selle vallutama. 1. diviisi pidi hõivama Jamburgi. Laevastik pidi koos dessantidega tegutsema Koporje lahes. Ühtlasi said 2. ja 3. diviis koos Soomusrongide divisjoniga käsu “julgesti pealetungida” Pihkva, Alüksne ja Volmari suunas (selle direktiivi tagajärgi lõunarindel vaatame pisut hiljem). Peipsi laevastik pidi endiselt abistama Põhjakorpuse tiiba, vallutama Raskopeli baasi ning võimaluse korral toetama ka 2. diviisi Pihkva suunal.<sup>991</sup> Viis minutit hiljem järgnes Laidonerilt Pitkale korraldus, sooritada Koporje lahes dessant ja vallutada Koporje alev.<sup>992</sup> Ilmselt arvestati Tallinnas, et üle Kotlõ Veimarni suunas tungivad dessantväed ei suudaks enam õigeaegselt vaenlase taganemisteed ära lõigata, mistõttu dessant tuli maandada sügavamal vastase tagalas. Pitka lubaski 17. mail Koporje lahe rannikul dessantpataljoni maale saata, samas kui 16. mail tema käsutusse saabunud Ingeri pataljoniga kavatses ta esialgu peale tungida maismaad mööda Koskolova–Kotlõ sihis. 16. mai õhtu seisuga asusid Eesti väed Luuga jõesuu rajoonis Krakolje–Koskolova joonel. Järgmisel päevaks mõtles Pitka ingerlaste kasutamise osas ümber, suunates nad üle Kuplja samuti Koporje peale, kus pidid koos dessantpataljoniga moodustama rinde Koporje jõe joonel merest kuni Koporje alevini.<sup>993</sup>

Samas alustas vaenlase 6. kütidiviisi juhatus 16. mai õhtul terve diviisi tagasitõmbamist uutele positsioonidele Koskolova–Killi–Kerjakovo üldjoonele, et diviis vaenlase haardest välja tõmmata – olid ju Põhjakorpuse osad tunginud 6. kütidiviisi selja taha Killi–Veimarni rajooni, samas kui Eesti dessant diviisi paremal tiival ähvardas sealt anda lööki diviisi tagalasse. Tegelikuses kujunes 6. kütidiviisi järgnev taganemine üldiselt paaniliseks põgenemiseks (kui välja arvata diviisi äärmise parema tiiva polk) ning peatuma jäädi nimetatud joonest tunduvalt ida pool. Sealjuures Killi–Kerstovo piirkonnas asuvatest Põhjakorpuse osadest 17. mail ida suunas suure vaevaga läbi murdes jätsid punaväed maha 11 välisuurtükki. Üks osa 6. kütidiviisi jõududest taganes Begunitsõ sihis ning teine osa Koporje

---

<sup>990</sup> Divistaabül1 – Kindralstaabi valitsus 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 546; Kinstaabül – Merejõudude juh 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 589.

<sup>991</sup> Üljuh – PÜK juh, divül1, divül2, divül3, SRD ül, Peipsi laevastiku divisjoni ül 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 564–564p.

<sup>992</sup> Üljuh – Merejõudude juh 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 582.

<sup>993</sup> Merejõudude juh – üljuh 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 550a–551; Merejõudude juh – üljuh 17.05.1919: ERA 495–10–84. L 640–641; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 157.

suunas, sealjuures jõuti järgnevalt Koporje piirkonda enne, kui Pitka poolt sellel sihil välja saadetud osad. Eesti 1. diviis hõivas 17. mail Luuga jõe joone põhja pool Jamburgi; diviisi ning Põhjakorpuse osad sisenesid ka vastase poolt maha jäetud Jamburgi linna. Pitka maandas samal päeval Peipija juures Meredessantpataljoni, mis mööda rannikut edasi tungides vallutas järgmisel päeval Kernovo, ent seejärel Peipijasse tagasi tõmbus. Nimelt oldi satutud fordi Krasnaja Gorka suurtükitle alla ning pealegi sisenesid Koporje lahte vaenlase Balti laevastiku alused. Viimased sunniti küll samas briti laevastiku poolt sealt lahkuma. 19. mai hommikul Koporjet vallutada üritanud Ingeri pataljon aga löödi sealt raskete kaotustega tagasi, misjärel väeosa tõmbus Kuplja piirkonda. Põhjakorpus jätkas vahepeal, 17. mail pealetungi Moloskovitsõ sihis, mille järgmisel päeval vallutas ning seejärel ka Vruda jaama.<sup>994</sup>

17. mail saabus Laidoner isiklikult 1. diviisi staapi Vaivara jaama.<sup>995</sup> Näib, et visiidi peamiseks põhjuseks oli kindralmajor Tõnissoni ning tema staabiülemade kapten Rotschildi vahel tekkinud suurem tüli. Seda lahendada ei õnnestunudki ning Rotschild kutsuti ära Tallinnasse Ülemjuhataja staapi.<sup>996</sup> 17. maist kuni 20. juunini täitis 1. diviisi staabiülemade kohuseid alamleitnant Rudolf Freudenstein, misjärel selle ameti võttis üle alampolkovnik Viktor Liivak.<sup>997</sup> Täpsemaid andmeid selle kohta, mida ülemjuhataja 17. mai visiidi ajal veel arutati, napib. Teada on, et Laidoner telegrafeeris 1. diviisi staabist Teedeministeeriumi Raudteevalitsuse ülemale, paludes kiiresti Narva ja Pljussa raudteesildade parandamisele asuda. Vaenlase poolt taandumisel vigastatud Jamburgi raudteesild pidi Põhjakorpuse hooleks jääma.<sup>998</sup> Tegelikult oli Laidoner ka veel eelmisel päeval teedeministrilt Narva silla parandamist palunud.<sup>999</sup> Esimese rongi sõitmiseni üle Narva jõe jõuti siiski alles 10. juulil.<sup>1000</sup> 17. mai õhtul suundus ülemjuhataja tagasi Tallinnasse.<sup>1001</sup>

18. mai õhtul päris Pitka Laidonerilt Põhjakorpuse vasaku tiiva asukohta, teatades, et tema vägede parem tiib asub Koporjes, mistõttu soovis, et venelased sellega seal ühendusse

---

<sup>994</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 157–161.

<sup>995</sup> Vt Kinstaabil – divstaabil 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 576.

<sup>996</sup> Divül – üljuh 16.05.1919 ja viimase resol 18.05.1919: ERA 495–10–84. L 664; divstaabil – Kinstaabil 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 577.

<sup>997</sup> 1. diviisi PVK 18.05. ja 20.06.1919: ERA 515–1–994. Ln.

<sup>998</sup> Üljuh – Teedeministeeriumi Raudteevalitsuse ül 17.05.1919: ERA 495–10–84. L 623.

<sup>999</sup> Kinstaabil – teedeminister 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 548.

<sup>1000</sup> Narwa teated. // Päewaleht. 15.07.1919, lk 3.

<sup>1001</sup> Üljuh adjutant – Kindralstaabi valitsus 17.05.1919: ERA 495–10–84. L 594.

astuksid.<sup>1002</sup> Puudub selgus, kust võttis Pitka teated Koporje vallutamise kohta talle alluvate osade poolt, igatahes oli tegu valeandmetega. Mäletatavasti löödi ingerlaste Koporje vallutamise katse tagasi, kusjuures see toimus alles 19. mai hommikul. Rink andis aga Pitka teatele toetudes 18. mai õhtul Põhjakorpusele korralduse, oma vasakul tiival Pitka osadega Koporje juures ühendusse astuda. Pitkale saadeti ööl vastu 19. maid Tallinnast täienduseks veel sinna jäänud Ingeri pataljoni osad. Samas ei omanud Põhjakorpuse staap 18. mai õhtul täpseid teateid, kus korpuse vasak tiib asub.<sup>1003</sup> Korpuse staabis olid hetkel vaid andmed, et väeosad jätkavad pealetungi Vruda jaama sihis, kus luureandmeil oli maha laetud kolm vastase polku.<sup>1004</sup> Need andmed polnud küll päris täpsed – 15. mai õhtul oli 6. kütidiviisile Moloskovitsõsse täienduseks saabunud üks polk ning 17. mail jõudis Vruda rajooni veel üks.<sup>1005</sup> Veidi pärast keskööd vastu 19. maid andis Laidoner Põhjakorpusele käsu, vallutada ka Vruda ning purustada seal mahalaetavad polgud, et ennetada viimaste võimalikku vasupealetungi. Laidoner soovitas korpusel tähelepanu pöörata ühtlasi oma Oudova suunal tegutsevate grupeeringule. Kui vaenlane asunuks seal vastupealetungile, siis pidi Eesti Peipsi flotill venelastel seda tagasi aitama lüüa.<sup>1006</sup> Selleks ajaks olid aga Põhjakorpuse staap ning seega ka ülemjuhatus sündmuste käigust rindel maas – korpuse osad olid nimelt Vruda veel 18. mail vallutanud. Mis puutub vaenlase võimalikku vastupealetungi korpuse paremal tiival Oudova suunas, siis 19. mail andiski vaenlase Läänerinde juhatus punasele Eestimaa armeele vastava käsu,<sup>1007</sup> ent tegelikult vägede koondamine selleks järgnevalt venis, misjärel Pihkva langemine Eesti vägede kätte tõmbas punaste vastupealetungikavale Oudova sihis kriipsu peale.<sup>1008</sup>

18. mai hilisõhtul oli Põhjakorpuse ülem polkovnik Dzerožinski Laidonerile ühtlasi esinenud pikema ettekandega operatsiooni senisest käigust. Ta lisas, et nõupidamisel rindel tegutsevate osade ülematega oli otsustatud korpuse peajõududega Gattšina suunal enda alla võtta Ilješi–Vruda–Uhhora joon, mis leiti ka maastiku poolest kaitseks soodus olevat. Sealt lõunas pidi enda käes hoitama Luuga ülekäikusid ning Samro järve piirkonda. Dzerožinski

---

<sup>1002</sup> Merejõudude juh – üljuh 18.05.1919: ERA 495–10–84. L 651.

<sup>1003</sup> Kinstaabül – PÜK staabül 18.05.1919: ERA 495–10–84. L 634; Kinstaabül – Merejõudude juh 18.05.1919: ERA 495–10–84. L 637.

<sup>1004</sup> PÜK ülemkortermeister – Kinstaabül 18.05.1919: ERA 495–10–84. L 646.

<sup>1005</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 156, 161.

<sup>1006</sup> Üljuh – PÜK juh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 862–862p.

<sup>1007</sup> Директивы командования фронтов ... Т. 2, lk 79.

<sup>1008</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 166–167, 171–173.



palus ühtlasi Põhjakorpuse käsutusse anda Ingeri pataljon, mis pidanuks oma alla võtma Kernovo–Koporje–Kortšanõ liini. Ühtlasi tegi ta ettepaneku, asuda Eesti 2. diviisiga pealetungile Pihkva suunas ning võimalusel linn ka vallutada.<sup>1009</sup> Rink teatas 19. mail ülemjuhataja käsul Dzerožinskile vastuseks, et 2. diviis on juba saanud korralduse Pihkva suunas pealetungile asumiseks. Mis puutus ingerlastesse, siis pidid nad oma voori ja väeosa majanduse puudumise põhjendusel jääma Merejõudude käsutusse, kes neid varustas.<sup>1010</sup> Samas sai Pitka käsu, hõivata enda vägedega Kernovo–Koporje–Kortšanõ liin ning astuda kontakti Põhjakorpuse vasaku tiivaga Ilješi juures.<sup>1011</sup> Pitka palus samas Ingeri pataljonile saata veel toetuseks ratsaväge ja paar patareid, misjärel ingerlased pidid tema hinnangul olema võimelised looma rinde lausa merest kuni Jamburg–Gattšina raudteeni.<sup>1012</sup> See oli ingerlaste nõrkust arvestades muidugi täiesti ebarealistlik ning see kava langes ka kohe ära kui selgus, et ingerlased löödi Koporje alt suurte kaotustega tagasi.<sup>1013</sup> Samas oli Peipijas Meredessantpataljoni koosseisus selleks ajaks haiguste ning hõõrutud jalgade tagajärjel rivvi jäänud veel vaid ligi 70 meest, mistõttu Pitka soovis 1. diviisist ajutiselt paar roodu abiks saada.<sup>1014</sup> Laidoner käskis ingerlaste ebaõnnest teada saades neile 1. diviisist kiiresti sanitaarabi saata. Dessantpataljoni soovitas ta Pitkal reservi puhkusele tõmmata. Samas ei pidanud ta võimalikuks enne Põhjakorpuse olukorra kindlustumist 1. diviisi olulisel määral nõrgendada, käskides sellel Pitka käsutusse saata vaid üks kergesuurtükirühm. Samuti tegi ta korralduse, saata Tallinnast ingerlaste relvastamiseks täiendavalt 300 püssi.<sup>1015</sup> Pärast suurtükirühma saabumist Peipijasse, alustas Pitka taas pealetungi Kernovo–Koporje liini vallutamiseks, kuid Koporje oli vahepeal, 20. mai hommikul, vallutatud Põhjakorpuse vasaku tiiva osade poolt – ilmselt täideti sellega ülemjuhatus 18. mai õhtul antud korraldust, astuda Pitka parema tiivaga Koporje juures ühendusse. 24. mail Koporjesse jõudnud Meredessantpataljon ja Ingeri pataljon avastasid niisiis sealt eest Vene valged. Järgnevalt tegi Põhjakorpuse 2. Ostrovi kütipolgu ülem Ingeri pataljonile ettepaneku, asuda Ostrovi polgu

<sup>1009</sup> PÜK juh – üljuh 18.05.1919: ERA 495–10–84. L 693–695.

<sup>1010</sup> Kinstaabül – PÜK juh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 654–654p.

<sup>1011</sup> Kinstaabül – Merejõudude juh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 717.

<sup>1012</sup> Merejõudude juh – üljuh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 713.

<sup>1013</sup> Vt Merejõudude juh – üljuh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 712.

<sup>1014</sup> Merejõudude juh – üljuh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 711; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses.

<sup>1015</sup> Üljuh – divül 1 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 723; üljuh – Merejõudude juh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 702a; üljuh – divül 1 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 702.

vasakule tiivale Kernovo–Gotobuži joonele, millega ingerlaste juhtkond ka nõustus. See ei meeldinud Pitkale, kes oli ingerlastel käskinud enda alla võtta Kernovo–Koporje joon. Pitka lahkus nüüd 25. mail koos laevastikuga ja dessantpataljoniga Tallinnasse, ühtlasi saatis ta kergesuurtükirühma tagasi 1. diviisi.<sup>1016</sup>

Põhjakorpuse pealetung oli vahepeal, 19. mail, jätkunud, sealjuures ületati esialgu planeeritud Ilješi–Vruda joon – tõenäoliselt soovisid korpuse Jamburg–Gattšina suunal tegutseva grupeeringu juhid edu ära kasutada, et võimalikult suurt territooriumit enda alla võtta. Vallutatud oli ka vaenlase Peipsi flotilli baas Raskopel, sealjuures oli kaks flotilli alust alistunud baasi blokeerivale Eesti Peipsi laevastikule. Hoolimata Põhjakorpuse juhatuse kinnitusest, et laevad tulid üle just Vene valgete juurde ning korpuse agentide töö tulemusena, mis oli ilmselt ka tõsi, otsustas Laidoner alused siiski Eesti Peipsi laevastiku koosseisu jätta.<sup>1017</sup> 22. mai pealelõunal teatas Laidoner Põhjakorpuse ülemale, et loeb Põhjakorpuse “esimese operatsiooni” lõppenuks, samas ühtlasi kiites pealetungi eelnevat läbiviimist.<sup>1018</sup> Hilisõhtul järgnes Laidoneri direktiiv, milles ta püstitas korpuse esialgseks ülesandeks, kindlustada saavutatud positsioone. Laidoner lisas, et “edasitungimist täiendamata ning väsinud osadega loen enneaegseks ja ohtlikuks”. Korpuse kaitse pidi olema aktiivne – vaenlase võimalikele pealetungidele tuli vastata omapoolsetega vastulöökidega.<sup>1019</sup> Põhjakorpuse pealetung Gattšina suunal nüüd ka peatus (korpuse asetust 22. mail vt Skeem 11).<sup>1020</sup> Vaenlane tegi järgnevalt, 23.–27. maini, Gattšina–Jamburgi suunal korduvalt pealetungikatseid, mille tulemusena saavutatud edu oli aga minimaalne.<sup>1021</sup> 29. mail alustas Punaarmee nimetatud suunal üldpealetungi, millega seotud sündmuste juurde pöördume tagasi veel allpool.

Nagu Laidoner hiljem meenutas, polnud Põhjakorpusele maikuus Petrogradi vallutamine jõukohane.<sup>1022</sup> Taolisel seisukohal oli ühtlasi kindralmajor Rodzjanko.<sup>1023</sup>

---

<sup>1016</sup> Pitka, J. Minu, lk 156, 157; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 163–164.

<sup>1017</sup> Peipsi laevastiku divisjoni ül – üljuh 20.05.1919: ERA 495–10–84. L 752–753; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 165; üljuh – Peipsi laevastiku divisjoni ül 23.05.1919: ERA 495–10–84. L 845.

<sup>1018</sup> Üljuh – PÜK juh 22.05.1919: ERA 495–10–84. L 864–865.

<sup>1019</sup> Üljuh – PÜK juh 22.05.1919: ERA 495–10–84. L 863–863p.

<sup>1020</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 162–168. Koguteoses “Eesti Vabadussõda” (2. kd, lk 91, 241) esitatud väide, nagu jätkanuks korpus hoolimata Laidoneri hoiatusest pealetungi, ei vasta tõele. (Vt ka Rosenthal, R. Loodearmee, lk 169.)

<sup>1021</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 169–171.

<sup>1022</sup> Laidoner, J. Mõned mälestused: ERA 2124–3–563. L 9.

<sup>1023</sup> Родзянко, А. Воспоминания, lk 44.

Vestluses Taani kindralkonsuliga 18. mail teatas Laidoner, et ehkki Petrogradi vallutamine oleks suhteliselt kerge, poleks sellel mõtet, kuna nälgivat suurlinna ei suudetaks hetkel ei toita ega hallata.<sup>1024</sup> 3. juunil kinnitas Laidoner Rodzjanko lõpuks ka Põhjakorpuse ülema kohale.<sup>1025</sup> Viimane asus juuni alguses koheselt korpuse reorganiseerimisele, moodustades selle koosseisus ühtlasi kaks diviisi.<sup>1026</sup>

Mäletatavasti oli Laidoner 16. mail 2. ja 3. diviisile andnud käsu, minna üle pealetungile Pihkva, Alüksne ning Volmari suunas – ehk kavas oli terve Eesti lõunarinde üldpealetung. Laidoner soovitas samas ühtlasi lõunarindel vaenlase sõdureile teada anda, et Punaarmee põgeneb Jamburgi ning Oudova alt, samuti, et Petrograd ning Kroonlinn on sattunud hädaohtu.<sup>1027</sup> Loodetavasti pidi see punarmeeleste meeleolu veelgi langetama. Olukord üldisele pealetungile üleminekuks lõunarindel oli kujunemas üha soodsamaks, seda eriti rinde idatiival. Nimelt, nagu oli üdjoontes teada ka Eesti väejuhatusele, sundis Põhjakorpuse pealetung vaenlast oma jõude Pihkva–Võru ning Alüksne–Võru suunalt ümber grupeerima Põhjakorpuse-vastasele rindele. Sellega seoses andis punase Eestimaa armee juhatus 16. mail oma 11. kütidiviisile ka käsu, katkestada pealetung Võru suunas.<sup>1028</sup> 3. mai paiku oli punase Eestimaa armee koosseisus mäletatavasti olnud ligi 16 500 tääki ja mõõka, 71 välisuurtükki, kolm laiarööpalist soomusrongi (9 suurtükiga), üks kitsarööpaline soomusrong (ühe suurtükiga) ning 5 soomusautot. 23. maiks oli armee koosseis kahanenud umbes 13 000 täägile ja mõõgale. Välisuurtükke oli ligi 75, soomusronge 3 või 4 (neist üks kitsarööpaline; soomusrongidel kokku vähemalt 6 suurtükki), samuti umbes 5 soomusautot. Neist jõududest tegutses ligi 3400 tääki ja mõõka, 15 välisuurtükki, üks soomusrong (4 suurtükki) Põhjakorpuse-vastasel rindel ida pool Peipsi järve. Seega Eesti 2. diviisi vastu oli 23. maiks veel jäänud umbes 9600 tääki ja mõõka (neist umbes 800 olid tegelikult samuti lahkumas Põhjakorpuse-vastasele rindele), 60 välisuurtükki, 2 või 3 soomusrongi (vähemalt 2 suurtükki), 5 soomusautot. Eriti oli ümbegrupeerimiste tulemusena nõrgenenud 11. kütidiviis. Lisaks sellele, et nimetatud diviis oli osa oma jõude saatnud 10. kütidiviisi ning 7. armee käsutusse, oli mai keskel üks läti kütipolk selle koosseisust lahkunud Nõukogude Läti

---

<sup>1024</sup> Taube, A. v. Die Tagebuchaufzeichnungen und Berichte des Kgl. Dänischen Generalkonsuls in Reval Jens Christian Johansen aus den Jahren 1918/19. // Baltische Hefte. Band 20. Hannover-Döhren, 1974, lk 80.

<sup>1025</sup> Üljuh käsk 3.06.1919: ERA 495–10–11. L 107–107p.

<sup>1026</sup> PÜK juh – üljuh 2.06.1919: ERA 495–10–87. L 94–94p.

<sup>1027</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 16.05.1919: ERA 495–10–84. L 559.

<sup>1028</sup> Типнер, И. В огне, lk 199.

armeesse, ning 22. mail järgnes sinna veel üks läti kütipolk koos kahe patareiga. Pärast seda jäi 11. kütidiviisi käsutusse veel vaid umbes 3200 tääki ja mõõka, 16 välisuurtükki, üks kitsarööpeline soomusrong (üks suurtükk), üks soomusauto.<sup>1029</sup> Samal ajal Eesti 2. diviisi ja Soomusrongide divisjoni lõigus asus ligi 9700 tääki ja mõõka (lisaks veel Võru maakonna Kaitseliit), 36 välisuurtükki (neist 7 vananenud), 4 laiarööpelist soomusrongi (12 suurtükiga), 5 kitsarööpelist soomusrongi (umbes 8 suurtükiga) ja 5 soomusautot (neist kaks remondis). Sealjuures 11. kütidiviisi vastas paiknes umbes 4100 tääki ja mõõka koos 17 välisuurtükiga, lisaks veel kolm kitsarööpelist soomusrongi. Niisiis 23. maiks kujunes lõunarinde idaosas olukord, kus vastaspoolte jõud olid nii tääkide ja mõõkade kui ka suurtükkide arvu poolest enam-vähem võrdsed. Samas olid Eesti väed konkreetselt Võru–Alüksne suunal vastase suhtes elavjõus ligi 1,3-kordses ülekaalus ning suurtükkide arvu poolest pisut suuremaski. Samas Võru–Pihkva sihil oli omakorda Punaarmeeel mõningane ülekaal. Eesti 3. diviisi ning teda toetavate Soomusrongide divisjoni osade koosseisus võis 23. mail olla ligi 4600 tääki ja mõõka, 14 välisuurtükki (neist 10 vananenud), üks laiarööpeline soomusrong (ühe suurtükiga) ning 2 soomusautot.<sup>1030</sup> 3. diviisi vastas seisva Nõukogude Läti 1. kütidiviisi grupeeringu arvukuse kohta usaldusväärsed andmed puuduvad, ent kuna teadaolevalt diviisi koosseisus suuri muutusi vahepeal ei olnud toimunud, siis võib oletada, et selles oli 23. mai paiku endiselt umbes 4000–5000 tääki ja mõõka ühes 20–30 suurtükiga. Seega võis Eesti 3. diviisi rindel jõudude vahekord elavjõu osas olla enam-vähem võrdne, samas kui suurtükiväe osas oli vastasel tunduv ülekaal, eriti kui arvestada, et suurem osa Eesti suurtükkidest olid vananenud mudelid.

Saanud ülemjuhataja 16. mai direktiivi kätte, läks 3. diviis juba järgmisel hommikul Ruhja–Volmari ning Valga–Volmari, aga ka Heinaste suunas pealetungile, eesmärgiga Heinaste ja Volmari vallutada. Sealjuures oli Valga–Volmari sihile koondatud kolm Soomusrongide divisjoni laiarööpelist soomusrongi ning üks soomusauto. Punaarmeeel

<sup>1029</sup> Vt Eestimaa armee juh – 10. kütidiviisi ül, 11. kütidiviisi ül 20.05.1919: ERA R-1534–1–2. L 56–60p; kõnelus Eestimaa armee staabül – 11. kütidiviisi staabül 19.05.1919: ERA R-1534–1–8. L 54–56; kõnelus Läänerinde staap – Eestimaa armee staap 22.05.1919: ERA R-1534–1–8. L 92; käsk Marienburgi grupile 17.05.1919: ERA R-1534–1–13. L 74; 10. kütidiviisi ül – Eestimaa armee juh 20.05.1919: ERA R-1534–1–13. L 106–108; 11. kütidiviisi staap – Nõukogude Läti armee juh 22.05.1919: ERA R-1534–1–13. L 120; 10. kütidiviisi suurtükiväe koosseis 20.05.1919: ERAF 27–4–2. L 162; Tummeltau, H. Wõitlused Pihkwa all (mai 1919). Seisukord Eestimaa väeliinil maikuus 1919. // Proletaarne Revolutsioon Eestis. 1927, nr 2, lk 40–42.

<sup>1030</sup> Sõjavägede ülemjuhataste STP: ERA 495–10–19. II osa, l. 83–84; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III: ERA 2124–3–1171. L 93–103; Tammekand, K. Soomusautode; ERA 2124–3–1405. L 4p, 6p, 8, 12, 14, 15.

tegutses siin üks soomusrong. Kuid saavutatud edu oli vähene ning seegi likvideeriti 18.–19. mail vaenlase vastulöökidega. Sealjuures oli 9. polgu käsutuses tegutsev 3. diviisi tagavarapataljoni 2. rood 18. mail tõrkunud pealetungile minemast.<sup>1031</sup> Soomusrongide divisjoni ülem kapten Parts palus 17. mail Tallinnast saata Valka üks lennuk, et luurata vaenlase suurtükiväe asetuse üle Strenči piirkonnas. Ilma kõnealuse suurtükiväe hävitamiseta ei lugenud Parts pealetungi jätkamist võimalikuks.<sup>1032</sup> Lennuki saatmise kohta Valka siiski teateid pole, võib arvata, et seda takistas bensiinipuudus. 3. diviisi staabiülem alampolkovnik Reek avaldas 19. mail arvamust, et pealetungi jätkamiseks ning edu saavutamiseks Volmari suunal oleks sinna vajalik täiendavalt Soomusrongide divisjoni löögiosi koondada. Rink soovitas Reegil selles osas kapten Partsiga läbi rääkida.<sup>1033</sup> Ent löögiosade koondamisest 3. diviisi lõiku tuli loobuda, sest peagi selgus, et neid ootab ees hoopis Pihkva vallutamine.

2. diviisi juhatus, olles 16. mail saanud käsu Pihkva ning Alüksne suunas peale tungida, ei pidanud siiski võimalikuks oma üldiselt kurnatud vägedega seda esialgu teha. Planeeriti vaid 20. mail alustada diviisi vasakul tiival piiratud ulatusega pealetungi, eesmärgiga hõivata Irboska jaam ning alev.<sup>1034</sup> Võru–Alüksne suunal pealetungile minna veel ei kavatsetud. Mäletatavasti oli vaenlase 11. kütidiviis seal kuni 16. maini ise peale tunginud. Pärast pealetungi katkestamist tõmbus diviis rindejoone õgvendamise eesmärgil Võru alt mõnevõrra tagasi. 19. mail järgnesid Eesti 2. diviisi osad seal taganevale vastasele, hõivates vastupanuta Plaksi–Hämkoti–Pressi–Kõo joone.<sup>1035</sup> Samal õhtul saabus 2. diviisi staapi ootamatult teade, et punase Eestimaa kütidiviisi ülem Leonhard Ritt on saatnud läbi rinde kirja, milles anti mõista, et diviisi koosseisus tegutsevad eesti punased kütiväeosad soovivad Eesti Vabariigiga rahu teha, see tähendab – poolt vahetada, mille tagajärjel avanenuks Riti arvates Eesti vägedel ühtlasi võimalus vallutada Pihkva linn koos seal olevate varadega. Olgu lisatud, et Eestimaa kütidiviis allus operatiivselt 10. kütidiviisile ning Ritt juhtis Pihkva–Petseri suunal ühte lahingulõiku. Eesti 2. diviisi staabiülem alamkapten Mutt andis nüüd koheselt käsu, järgmisel hommikul Irboska suunal pealetungi mitte alustada ning teavitas juhtunust Laidoneri.<sup>1036</sup> Kui Muti telegramm 19. mai õhtul ülemjuhataja staabis vastu võeti,

<sup>1031</sup> 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 24–28p; divstaabül3 – Kinstaabül 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 656; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 86–87.

<sup>1032</sup> SRD ül – üljuh ja üljuh kohusetäitja resol 17.05.1919: ERA 495–10–41. L 65p.

<sup>1033</sup> Kõnelus Kinstaabül – divstaabül3 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 688–691.

<sup>1034</sup> R. T. Pihkva vallutamine 1919. a. maikuus. // Sõdur. 1937, nr 21/22, lk 542.

<sup>1035</sup> Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 291–293.

<sup>1036</sup> Divstaabül2 – üljuh 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 1159–1161.

viibis seal juhuslikult ka Asutava Kogu esimees, sotsiaaldemokraat August Rei. Nüüd kutsuti kiiresti staapi ka peaminister Otto Strandman ning ühisel nõupidamisel otsustasid Laidoner, Soots, Strandman ning Rei, et eesti punaküttide ületuleku organiseerimine on sõjaline operatsioon, mistõttu see jäeti ülemjuhataja valdkonda. Ööl vastu 20. maid sõitis ülemjuhataja volinikuna Tallinnast Petserisse välja Soots, et isiklikult ületulekut korraldada.<sup>1037</sup> Järgnevalt kohtus Soots Ritiga kolmel korral – 20., 21. ja 23. mail. Läbirääkimiste juurde oli kaasatud ka 8. polgu ülem sotsiaaldemokraadist leitnant O. Sternbeck. Seda oli soovitanud Rei,<sup>1038</sup> sest, nagu väljendus Laidoner ise, “see oleks sealsete (mõeldud on – enamlaste poolel olevate – R. R.) sotsiaaldemokraatide jaoks kasulik”.<sup>1039</sup> Või nagu Mutt hiljem meenutas – taheti näidata, et “see Eesti polegi nii “valge”...”.<sup>1040</sup> Läbirääkimistel, millest Soots Laidoneri telegraafi teel ka üksikasjalikult informeeris, selgus, et vandenõuga on ühinenud ühtlasi Eestimaa kütidiviisi staabiülem K. Masik ning nimetatud diviisi 1. brigaadi ülem August Aints, aga samuti rida eesti kütiväeosade komandöre. Sootsi sõnul oli kõigile neile selge, et enamlaste võimu lõpp on lähedal (oli ju sel hetkel Koltšaki armee oma edu tipul, millele oli äsja lisandunud Põhjakorpuse edukas pealetung Peipsi taha), mistõttu soovisid poolevahetusega oma “nahka päästa”.<sup>1041</sup>

Esialgsete, 20. mail koostatud plaanide kohaselt pidi Ritt eesti punased kütipolgud sellisel viisil rindel grupeerima, et neid olnuks lihtne ümber piirata ja vangi võtta (Ritt tegi sealjuures ettepaneku, kõiki vangistatud kommuniste mitte maha lasta, sest osale neist pidi piisama vaid vanglakaristusest). Samal ajal pidid Eesti soomusronglased vallutama ootamatu öise rünnakuga vaenlase kolm soomusrongi Irboska jaama rajoonis (järgnevate päevade jooksul jäi ronge siia siiski vaid üks) ning nendega kohe seejärel Pihkvasse tungima. Operatsiooni algust planeeriti kas 22. või 23. mai ööle. Laidoner kiitis kõik need kavad heaks ning rõhutas, et peasihiks peaks olema eesti punaküttide likvideerimine sõjalise jõuna ning Pihkva vallutamine, mis kõik pidi sõjalist olukorda kergendama. Sõjasaagi kogus pidi sealjuures olema teisejärgulise tähtsusega.<sup>1042</sup> 21. mai õhtul informeeris Soots Laidoneri, et

<sup>1037</sup> Soots, J. Katkendid, lk 67–68; volitus ülemjuhatajalt J. Sootsile 19.05.1919: ERA 495–10–84. L 1181; üljuh – divül2, divstaabül2 20.05.1919: ERA 495–10–84. L 727–727p.

<sup>1038</sup> Rei, A. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm, 1961, lk 262; Soots, J. Katkendid, lk 68.

<sup>1039</sup> Kõnelus üljuh – divstaabül2 20.05.1919: ERA 495–10–84. L 833p.

<sup>1040</sup> Mutt, V. Petserist Pihkwasse. (24.–25. mai 1919.) // Aja-Kaja. 1931, nr 8, lk 216.

<sup>1041</sup> Kõnelus üljuh – üljuhstaabül 20.05.1919: ERA 495–10–84. L 1162. Vt ka Soots, J. Eesti punase diivisi ülema Ritti ületulek Eesti sõjaväkke. // Kaja. 5.12.1921, lk 2.

<sup>1042</sup> Kõnelus üljuh – Üljuhstaabül 20.05.1919: ERA 495–10–84. L 1162–1168.

ettevõtmist on otsustatud alustada ööl vastu 23. maid, kuna enne seda ei jõuta Eesti rinde ees oleva lõhutud raudteesilla parandamisega valmis. Samas oldi Ritilt saadud kaart vastase väeosade täpse asetusega. Riti teateil oli Punaarmee Pihkva–Irboska suunal rindel üldse umbes 12 000 meest, neist 4000 eestlast. Soots palus ka suure hulga loodetavasti võetavate vangide jaoks raudteevaguneid ning toitu saata.<sup>1043</sup>

22. mai õhtul aga teavitas Soots, et raudteesilla parandus on veninud, kuna parandustööd toimusid vaenlase suurtükitle all. Ritt aga ei suutnud suurtükiväe tegevust takistada. Soots leidis, et ilmselt peaks operatsiooni alustama ööl vastu 23. maid siiski ilma silla valmimist ära ootamata, sest edasise venitamise korral suureneuks oht, et Riti ja tema kaaslaste vandneõu paljastatakse enamlaste poolt, millega operatsioon täielikult nurjuks. Laidoner nõustus.<sup>1044</sup> Kuid nagu Soots seejärel, 23. mai pealelõunal, telegrafeeris, otsustati pealetungi ikkagi edasi lükata. Nimelt ei suutnud Soomusrongide divisjoni juhatus 23. mai ööseks kõiki pealetungiks vajalikke vägede koondamisi läbi viia, ning üha enam selgus, et Ritt, olles ka juba langenud enamlaste kahtlustuse alla, ei oma täit kontrolli teisel pool rinnet toimuva suhtes. Pealetungi algus määrati nüüd ööle vastu 24. maid, sealjuures pani Soots operatsiooni üldise juhtimise 2. diviisi ülema peale, kellele pidi alluma ka kapten Parts. Loodeti, et Irboska alevi ning jaama vallutamiseiga alistuvad raudteest põhja pool olevad punaväed, kui Ritt neile seejärel teatab, et taandumistee on ära lõigatud, kuna Põhjakorpuse osad on vallutanud Pihkva. Isegi kui need väed seal ei pidanuks ikkagi alistuma ning taganenuks Pihkva poole, pidi see ometi olema soodsam kui nende taandumine Ostrovi sihis, kus terve see väemass jäänuks Eesti vägede Irboska rajoonis tegutseva grupeeringu paremat tiiba ähvardama. Soots, olles andnud kohapeal kõik vajalikud juhtnõõrid, lahkus seejärel 23. mail Laidoneri loal Tallinnasse.<sup>1045</sup> Nagu Soots ise meenutas, ei soovinud ta operatsiooni läbiviimise juures “soovimata kontrolõri või kupja osa etendada”.<sup>1046</sup> 23. mai hilisõhtul käskis Laidoner Peipsi laevastiku divisjoni ülemal teha, mis võimalik, et 2. diviisi tiiba Pihkva sihil toetada.<sup>1047</sup> Samas ei hakanud Laidoner operatsiooni kooskõlastama Põhjakorpusega, mille parem tiib seisis sel hetkel Želtša jõe joonel. Võimalik, et ta pidas korpuse parema tiiva paiknemist Pihkvast liiga kaugeks, et selle tegevusest Pihkva operatsioonile mingit mõju olnuks. Igatahes tuli operatsioon Rodzjankole üllatusena ning venelaste kahtluste

<sup>1043</sup> Kõnelus üljuh – Üljuhstaabül 21.05.1919: ERA 495–10–84. L 1169–1172.

<sup>1044</sup> Kõnelus üljuh – Üljuhstaabül 22.05.1919: ERA 495–10–84. L 1173–1176.

<sup>1045</sup> Kõnelus üljuh – Üljuhstaabül 23.05.1919: ERA 495–10–84. L 1177–1180.

<sup>1046</sup> Soots, J. Katkendid, lk 72.

<sup>1047</sup> Üljuh – Peipsi laevastiku divisjoni ül 23.05.1919: ERA 495–10–84. L 843.

hajutamiseks kinnitas Laidoner talle seejärel, et Eesti ei pretendeeri Vene maadele ning tegu oli vaid sõjalistest huvidest lähtunud operatsiooniga.<sup>1048</sup>

2. diviisi vasaku tiiva ning Soomusrongide divisjoni osade pealetung Pihkva sihis algaski ööl vastu 24. maid. Enne seda, samal ööl, tulid Mitkovitsõ juures Eesti vägede poole üle Ritt, Aints, samuti 1. Eestimaa kommunistliku kütipolgu ülem koos sama polgu 2. roodu ja ratsamaakuulajate komandoga. Eestimaa kütidiviisi staabiülem K. Masik jäi esialgu veel mõneks ajaks diviisi staapi, kus vähemalt tema enda väitel takistas kõikide rindelt saabuvate ning Eesti vägede alanud pealetungist kõnelevate ettekannete edasijõudmist ülespoole.<sup>1049</sup> Igatahes oli punase eesti diviisi rindelõigus selle juhtkonna poolevahetuse tõttu keskne operatiivjuhtimine 24. mail täielikult desorganiseeritud, mis kindlasti soodustas Eesti vägede järgnevat edu. Mitkovitsõ juures rindesse tekkinud lõhet ära kasutades läks soomusautode toel Irboska alevi suunas pealetungile Kuperjanovi partisanipataljon, vallutades selle samal hommikul. Sealjuures tabati alevis une pealt pea terve seal reservis seisev vene 48. kütipolk. Kuid soomusrongide pealetung oli takistatud purustatud raudteesildade tõttu, samuti ei suutnud L.-r. soomusrongi “Kapten Irw” dessant vallutada Irboska jaama lähedal vaenlase soomusrongi. Igatahes õnnestus valdaval enamikul vastase vägedest (sealhulgas enamikul eesti punaküttidest) nii põhja- kui ka lõuna pool raudteed end kiire tagasitõmbumisega Pihkva suunas päästa. 25. mai õhtul tungisid Soomusrongide divisjoni osad Pihkvasse, mille vastane oli maha jätnud, jõudes eelnevalt seal sillad üle Velikaja jõe õhku lasta (raudteesild taastati Soomusrongide divisjoni inseneri juhtimisel 27. juuniks).<sup>1050</sup> Samaaegselt löögiga Pihkva sihis oli 24. mail pealetungile läinud ühtlasi 2. diviisi osad Vastseliina–Misso ning Vastseliina–Panikovitši sihis, samuti liiguti 26. mail mõnevõrra edasi Võru–Alüksne suunal. (Eesti vägede asetust lõunarinde idataiival 26. mai seisuga vt Skeem 12.)<sup>1051</sup> 2. diviisi staabi poolt 24. mai hommikul antud teade, et vangi oli langenud terve 1. Eestimaa kommunistlik

<sup>1048</sup> Üljuh – PÜK juh kohusetäitja 26.05.1919: ERA 495–10–84. L 937–937p.

<sup>1049</sup> Masik, K. Pihkva langemise eellugu. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930; Unt, J. Pihkva vallutamine. // Fraternitas Tartuensis MCMXXIX–MCMLIX. Fraternitas studiosorum et philistorum Estonorum. Toronto, 1962, lk 115.

<sup>1050</sup> Masik, K. Pihkva, lk 209, 210, 212; Mutt, V. Petserist Pihkwasse. (24.–25. mai 1919.) II. // Aja-Kaja. 1931, nr 9, lk 249; R. T. Pihkva, lk 543–545.

<sup>1051</sup> Peipsi rannakaitsepataljoni STP: ERA 577–1–8. L 11p–12; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 194–204; G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel mais, lk 1470–1471; Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 293–296; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 174–188; Võting, A. Scouts, lk 240–255.



kütipolk,<sup>1052</sup> oli siiski ekslik. Viimase koosseis kahanes ajavahemikul 20. maist kuni 1. juunini küll rohkem kui 640 mehe ehk veidi rohkem kui poole võrra, samal ajal kui ülejäänud kolme selles rindelõigus tegutsenud eesti kütipolgu koosseis kahanes kokku vaid pisut rohkem kui paarisaja mehe võrra.<sup>1053</sup>

Vahepeal, 23. mail, oli 3. diviisi ülem kindralmajor Põdder andnud oma diviisi osadele käsu, järgmisel ööl taas Volmari suunas pealetungile asuda, esialgu küll vaid ida pool Asti järve. Määratud ajal alanud operatsioon tõi kohe kaasa edu – vastane löödi oma positsioonidelt taganema.<sup>1054</sup> Samas hakkas sündmustele 3. diviisi lõigus mõju avaldama asjaolu, et Saksa-Läti väed olid 22. mail ootamatu pealetungiga vallutanud Riia linna. Punaste väejuhatuse otsustas seetõttu ala Koiva jõe paremal kaldal maha jätta ning tõmbuda nimetatud jõe vasaku kalda joonele.<sup>1055</sup> Võib ühtlasi oletada, et teade Riia langemisest avaldas Eesti 3. diviisi vastas seisvatele läti kütiosadele üldiselt demoraliseerivat mõju. 25. mail lääne pool Asti järve pealetungile läinud Eesti 3. diviisi osad vaenlast enda ees enam ei leidnud, sest viimane oli veel eelmisel päeval siit taandumist alustanud. Samamoodi alustasid ida pool Asti järve tegutsevad Nõukogude Läti 1. kütidiviisi osad taandumist Koiva jõe joonele. Neile järgenud 3. diviisi osad vallutasid 26. mai õhtul Volmari linna. Samal õhtul asus diviis Uue-Salatsi–Päle–kitsarööpalise raudtee–Volmari–Strenči–Koiva jõe üldjoonel.<sup>1056</sup>

Eesti ülemjuhatuse oli Riia langemisest teada saanud hiljemalt 24. mail.<sup>1057</sup> 25. mai päeval järgnesid Laidoneri korraldused, mille kohaselt 2. ja 3. diviisi koos Soomusrongide divisjoniga pidid vaenlase rasket olukorda Riia all ära kasutama ning peale tungima Alüksne ja Volmari sihis. 2. diviis pidi, pärast vaenlase Pihkva suunal Velikaja jõe taha tõrjumist, alustama koheselt Petški–Irboska jaama–Senno–Irboska alevi liini kindlustamist.<sup>1058</sup> 26. mail andis Laidoner direktiivi, milles kordas ülnimetatud liini kindlustamise käsku. Seal tuli korraldada ka piirivalve. Eesti vägede kätte langenud Pihkva linn tuli üle anda sinna

<sup>1052</sup> Divstaabül2 – Kinstaabül 24.05.1919: ERA 518–1–162. L 475.

<sup>1053</sup> Vt 1. eesti kütibrigaadi koosseis 20.05.1919: ERAF 27–4–2. L 163; Типнер, И. В огне, lk 213.

<sup>1054</sup> Vt 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 29–30; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 291–314; Tuisk, Tomson, Maasik. Eesti rahvaväe, lk 56–60.

<sup>1055</sup> Penikis, M. Latvijas armijas ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–1919. V osa, lk 37; Социалистическая Советская, lk 460.

<sup>1056</sup> Vt 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 29–33; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 314–320; Tuisk, Tomson, Maasik. Eesti rahvaväe, lk 60.

<sup>1057</sup> Vt Kindralstaabi Operatiivoskaonna ül – divül1, divül2, divül3, SRD ül 24.05.1919: ERA 495–10–23. L 78.

<sup>1058</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 25.05.1919: ERA 495–10–84. L 915; üljuh – divül2, SRD ül 25.05.1919: ERA 495–10–84. L 913.

Põhjakorpuse poolt suunatud alampolkovnik Bulak-Balahhovitšile. Kuni Vene valged polnud end Pihkvas kindlustunud, tuli 2. diviisi eelväed jätta Velikaja läänekalda joonele. 2. diviis pidi vallutama Laura ning Alüksne. Viimasesse pidid seejärel asuma läti 1. Volmari polk koos 2. diviisi eelvägedega, samas kui diviisi parema tiiva peajõud pidid kindlustuma Hopa–Vana-Laitsna üldjoonel. 3. diviisi ülesandeks jäi Volmari vallutamine, milleks pidi kasutama muuhulgas läti 2. Võnnu polku. Seejärel pidi diviis alustama kindlustustöid liinil Salatsi jõgi–Säde jõgi–Tireli soo–Strenči–Vijciems–Jaunāmuiža joonel. Viimatinimetatud punkt pidi olema ka 2. ja 3. diviisi vahekohaks. Soomusrongide divisjon pidi oma jõududega mõlemat diviisi toetama.<sup>1059</sup> Soomusrongide divisjoni jõud allutati ilmselt otse ülemjuhatajale. Tõsi, operatiivjuhtimise seisukohalt oluks otstarbekam, kui Alüksne sihis pealetungi arendavad Soomusrongide divisjoni osad jäänuks 2. diviisi käsutusse. Kindlasti Laidoner tegelikult ka mõistis seda, ent võib oletada, et ta soovis lihtsalt vastu tulla Soomusrongide divisjoni juhatuse soovile, alluda otse ülemjuhatajale. Tõenäoliselt arvestas Laidoner sealjuures, et divisjoni ning 2. diviisi omavaheliste tiibade koostöö pealetungil Alüksne suunas kooskõlastatakse koha peal tegutsevate ülemate poolt, mis tegelikult ka järgnevalt sündis. Enne kirjeldatud direktiivi andmist oli Laidoner selles sisalduvad 2. diviisi ülesanded põhijoontes kokku leppinud telegraafi teel toimunud kõneluses diviisi ülemaga. Viimane planeeris Alüksnesse, lisaks 1. Volmari polgule, saata 1. ratsapolgu.<sup>1060</sup> 3. diviis, nagu nägime, vallutas Volmari veel 26. mai õhtuks, ehkki 2. Võnnu polku veel rindele saata polnud võimalik, kuna selle 1400 mehest olid vaid 400 välja õpetatud, pealegi puudus polgul voor.<sup>1061</sup> 27. mail järgnes 3. diviisile Laidoneri korraldus, suruda võimaluse korral peale Volmarist Smiltene sihis, et nii toetada samal päeval alanud 2. diviisi parema tiiva pealetungi Alüksne suunas. 2. Võnnu polk tuli samas kohe Volmarisse saata, kus pidi formeerimist jätkama.<sup>1062</sup> 28. mail alustaski 3. diviisi vasak tiib pealetungi Smiltene sihis, mida, nagu maakuulajad teatasid, kaitses vaid vaenlase järelvägi, samas kui tema peajõud olid alustanud taandumist Ida-Lätisse. 29. mail langes Smiltene Eesti vägede kätte. Eelmisel hommikul olid 3. diviisi parema tiiva eelosad vastupanuta hõivanud ka Lemsalu.<sup>1063</sup>

Nõukogude Läti armee alustas tõepoolest umbes samal ajal tagasitõmbumist Ida-Lätisse, mille põhjuseks oli Eesti vägede 27. mail alanud pealetungi edu Võru–Alüksne ning

<sup>1059</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 26.05.1919: ERA 495–10–84. L 969–969p.

<sup>1060</sup> Kõnelus üljuh – divül2 26.05.1919: ERA 495–10–84. L 961–962.

<sup>1061</sup> Kõnelus Kinstaabül – divül3 26.05.1919: ERA 495–10–84. L 988p.

<sup>1062</sup> Üljuh – divül3 27.05.1919: ERA 495–10–84. L 1117.

<sup>1063</sup> 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 34p–35.

Valga–Alüksne sihis. Saksa–Läti väed ei olnud nimelt pärast Riia piirkonna vallutamist pealetungi ida suunas jätkanud, mistõttu Punaarmee väejuhatuse oli esialgu hellitanud lootust oma positsioone Lätis säilitada.<sup>1064</sup> Kuid need lootused luhtusid, kui 11. kütidiviisi rinne sunniti 27. mail täies ulatuses taanduma. Juba 28. mail hilisõhtul vallutas Eesti 1. ratsapolk Alüksne alevi.<sup>1065</sup> 11. kütidiviisi peajõud taganesid Alüksne piirkonnast segaduses ida ja kagu suunas. Alüksne vallutamisega tekkis Nõukogude Läti armee jaoks oht, et Eesti väed jätkavad sealt pealetungi lõunasse, millega lõikavad läbi põhja pool Väina jõge asuvate punavägede ühendusteed Venemaaga. Selle vältimiseks alustaski Nõukogude Läti armee kiiret taganemine Ida-Lätisse.<sup>1066</sup> Eesti ülemjuhatuse sai samas, 28. mail, 3. diviisist teateid, mille kohaselt võis Võnnu olla langenud Riia rajoonist saabunud Läti vägede kätte. Laidoner andis nüüd korralduse nendega sellisel juhul side luua, ent kui tegu oluks endiste punaarmeevastastega, kes nüüd “valgeteks” olid hakanud, siis tuli nendega läbikäimises ettevaatlik olla.<sup>1067</sup> 30. mail Ruhjast Volmarisse jõudnud läti 2. Võnnu polk suunas oma eelosad ühes Põhja-Läti partisanipolguga veel samal päeval ka Võnnusse, mis siiski kellegi teise vägedest tühjaks osutus. Järgmisel päeval hõivasid lätlased veel ka Lenči ning Rauna.<sup>1068</sup> Samas Eesti 3. diviisi ülejäänud osad ei alustanud veel kohe tagasitõmbumist ülemjuhataja 26. mai direktiivis näidatud joonele, mida tuli mäletatavasti kindlustama hakata. Nagu kindralmajor Põdder põhjendas, poleks muidu jõutud Põhja-Lätis saadud rikkalikku sõjasaaki välja vedada. Rink teatas seepeale 28. mail 3. diviisi ülemale, et võib selles osas toimida, nagu heaks arvab.<sup>1069</sup> 29. mail määras Laidoner ülemjuhataja kohusetäitjaks Tallinnas Sootsi ning lahkus ise lõunarindele,<sup>1070</sup> teatades enne seda, hilisõhtul, Asutava Kogu esimehele ja peaministrile, et Eesti pind on vaenlasest lõplikult vabastatud, samuti, et ollakse ühendusse astunud Riist tulnud Läti vägedega.<sup>1071</sup> 28. mail oli Lemsalusse nimelt jõudnud Saksa 6. reservkorpuse alluvuses tegutseva Balti Landeswehri läti brigaadi 1. üksik eskadron.<sup>1072</sup> Kõigepealt sõitis Laidoner oma erarongiga Valka, kuhu 30. mai lõunaks olid nõupidamisele kutsutud 2. ja 3.

<sup>1064</sup> Vt Директивы командования фронтов ... Т. 2, lk 87–88; Социалистическая Советская, lk 460.

<sup>1065</sup> Vt Mutt, V. Võru, lk 40–55.

<sup>1066</sup> Vt Социалистическая Советская, lk 161–162.

<sup>1067</sup> Üljuh – divül3 28.05.1919: ERA 495–10–84. L 1026–1026p.

<sup>1068</sup> Penikis, M. Latvijas armijas ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–1919. V osa, lk 38.

<sup>1069</sup> Kõnelus Kinstaabül – divül3 28.05.1919: ERA 495–10–84. L 1054–1055p.

<sup>1070</sup> SÜP 29.05.1919: ERA 495–6–8. L 193p.

<sup>1071</sup> Üljuh – Asutava Kogu esimees, pea- ja sõjaminister 29.05.1919: ERA 495–10–84. L 1063.

<sup>1072</sup> Vt Kinstaabül – Suurbritannia kindralkonsul Eestis 29.05.1919: ERA 495–10–99. L 39.

diviisi, samuti Soomusrongide divisjoni ning Läti brigaadi ülem.<sup>1073</sup> Sellest, millest seal kõneldi, teateid napib. Igatahes telegrafeeris Laidoner Valgast Sootsile, et Sõjaväe varustusvalitsus muretseks võimalikult ruttu lõunarinde polguülemate jaoks sõiduaudod, samuti tuli 2. diviisi arsti käsutusse koheselt üks või kaks arsti saata.<sup>1074</sup> Seejärel suundus Laidoner koos Põdderiga ning Läti brigaadi ülemaga, polkovnik J. Zemitānsiga Volmarisse, kus vaatas ka üle 6. polgu II pataljoni.<sup>1075</sup> Pärast seda lahkus ülemjuhataja autoga Pihkvasse.<sup>1076</sup> Tee peal Irboska jaamas vaatas Laidoner, kellega oli muuhulgas kaasas Puskar, üle 5. polgu 4. roodu, vestles 5. polgu ülemaga ning sõi õhtust sealsamas seisval L.-r. soomusrongil “Kapten Irw”.<sup>1077</sup> 31. mail võeti Laidoner Pihkva raudteejaamas kuperjanovlaste orkestri saatel vastu soomusronglastest moodustatud aukompanii poolt.<sup>1078</sup> Laidoneri Pihkvas käigust säilinud rida ülesvõtteid näitavad, et temaga üheaegselt viibisid seal ka Põdder, Puskar ning Parts.<sup>1079</sup> Paraku pole ühtlasi täpsemaid andmeid ülemjuhataja ning väeülemate vahel Pihkvas toimunud kõnelustest. Samas oli 29. mail Pihkvasse jõudnud alampolkovnik Bulak-Balahhovitš, kelle käsutuses oli esialgu aga vaid väike väesalk, mistõttu ta palus Eesti väed mõneks ajaks veel Pihkva ette Velikaja idakaldale jätta. Laidoner andiski selleks nõusoleku ning Velikaja paremale kaldale poolringis Pihkva ette jäid edasi Soomusrongide divisjoni osad. Linn ise anti 31. mail Bulak-Balahhovitšile üle.<sup>1080</sup> Pihkva langemise tõttu Eesti vägede kätte olid Želtša jõe joonel tegutsevad punaväed alustanud 25. mail taandumist üldsuunaga kagusse (Novoselje jaama sihis). Neile järgnesid Põhjakorpuse parema tiiva osad. Samas arendasid korpuse osad mai lõpus ka pealetungi Oudova–Strugi-Belõje sihis ning 29. mail langes viimatinimetatud asula valgete kätte.<sup>1081</sup>

---

<sup>1073</sup> Üljuhstaabül – divül2, divül3, SRD ül, Läti brigaadi ül 29.05.1919: ERA 495–10–84. L 1088.

<sup>1074</sup> Üljuh – Üljuhstaabül 30.05.1919: ERA 495–10–84. L 1118.

<sup>1075</sup> Vt Eesti Vabadussõda, 2. kd, lk 121.

<sup>1076</sup> Maasing, R. Ülemjuhataja, lk 119.

<sup>1077</sup> P. Villemi päevik 30.05.1919: ERA 2124–3–1704. L 11; G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel mais, lk 1472.

<sup>1078</sup> Unt, J. Lühilugusid Vabadussõjast. // Fraternitas Tartuensis MCMXXIX–MCMLXIX. Fraternitas scholasticorum et alumnorum Estonorum in tempore rei publicae propriae et in exsilio. Toronto, 1972, lk 246, 248.

<sup>1079</sup> Vt Eesti Vabadussõda, 2. kd, lk 106; Vabadussõja Lood. 1937, nr 6, lk 163; Vabadussõja Tähistel. 1937, nr 5, lk 192.

<sup>1080</sup> Üljuh – Üljuhstaabül 31.05.1919: ERA 495–10–84. L 1140; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 190–191.

<sup>1081</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 173–175, 179–181.

31. mail sõitis Laidoner Pihkvast tagasi Valka ning 1. juunil võttis ta Tallinnas ülemjuhataja kohused Sootsilt taas üle.<sup>1082</sup> Mäletatavasti oli 2. diviisi parem tiib koos Soomusrongide divisjoniga alates 27. maist edukalt peale tunginud Alüksne sihis, mille tulemusena see alev 28. mai hilisõhtul 1. ratsapolgu kätte langes. 29. mail jõudsid Alüksne piirkonda järele ka jalaväeosad ning õhtuks asusid Soomusrongide divisjon ning 2. diviisi parem tiib üldjoonel Koiva jõgi–Jaunāmuiža–Hopa–Alsviķi–Strautiņi–Zeltiņi–Nēķene–Vecanna–Ploskums–Kalnapēdēze–Šilovo.<sup>1083</sup> Laidoneri 26. mai direktiivi kohaselt pidanuks nüüd järgnema 2. diviisi kindlustumine Eesti piiridel, samas kui Alüksne piirkonnas jätkanuks enda organiseerimist lätlased. Saanud teada Alüksne langemisest, ei andnud Laidoner 2. diviisile uusi korraldusi pealetungi jätkamise kohta, vaid suundus mäletatavasti isiklikult lõunarindele diviisiülematega kohtuma. 2. diviisi parema tiiva operatiivjuhtimist teostanud diviisi staabiülem alamkapten Mutt otsustas aga omal algatusel saavutatud edu veelgi ära kasutada, andes 29. mail 1. ratsapolgule korralduse, võimalusel ka Gulbene vallutada, mille tulemusena pidanuks vaenlane loodetavasti terve Põhja-Läti maha jätma. Tegelikult oli veel pisut enne selle korralduse saabumist Alüksnesse, seal kogunenud väeosade ülemate nõupidamine (1. ratsapolgu ülem rittmeister Gustav Jonson, 2. ratsapolgu ülem alamrittmeister Richard Uritam, 1. Volmari polgu ülem kohusetäitja kapten Kārlis Bojars, 1. polgu I pataljoni ülem alamkapten Oskar Pajusson) võtnud vastu otsuse, 30. mail pealetungi Gulbene suunas jätkata. Seda ka tehti. 30. mail Alüksnes viibinud Mutt, veendunud, et pealetung jätkub, suundus tagasi Võrru.<sup>1084</sup> Pisut enne keskööd teatas ta sealt Tallinnasse, et operatsioon kestab edasi Gulbene sihis, kusjuures vaenlane põgeneb. Mutt pani ette seda ära kasutada ning 3. diviisil korraldus teha, hõivata ka Ieriki jaam Võnnust lõunas, misjärel Eesti vägedel tulnuks koos lätlastega (tõenäoliselt mõtles ta Läti brigaadi) luua rinne Ida-Lätis Pededze jõe–Krustpils üldjoonel.<sup>1085</sup>

Mutt kritiseeris hiljem oma mälestustes, et pärast 26. maid ei saanud 2. diviis ülemjuhatuselt mingeid edasisi tegevusjuhiseid ega saabunud neid esialgu ka peale tema poolt 30. mai hilisõhtul Tallinnasse saadetud telegrammi. Lisaks arvustas ta, et Laidoneri 26. mai direktiiv oli üldiselt mitte asjakohane, sest Alüksne enda alla võtmine vaid ühe läti polguga ning 2. diviisi eelvägedega poleks kindlustanud selle punkti Eesti vägede kätte jäämist, vaid vaenlane võinuks selle piirkonna vastupealetungiga tagasi vallutada. Mutt osutas, et kohe

<sup>1082</sup> Vt üljuh adjutant – Üljuhstaabül 30.05.1919: ERA 495–10–84. L 114; SÜP 1.06.1919: ERA 495–6–8. L 194.

<sup>1083</sup> Animāgi, P., Kagro, P. Sakala, lk 211–212; Mutt, V. Võru, lk 54–55; Võru kapat STP: ERA 529–2–123. L 3.

<sup>1084</sup> Mutt, V. Võru, lk 56–57, 59; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 75.

<sup>1085</sup> Divstaabül2 – üljuh 30.05.1919: ERA 495–10–84. L 1131–1131p.

olnuks tarvis anda käsk, välja tungida Krustpilsini, millega vaenlane Põhja-Lätist taanduma oleks sunnitud. Pealegi olnuks kaitseliin Alüksne–Krustpils joonel ka maastikuliselt soodsam kui Laidoneri poolt ette nähtud liin Eesti lõunapiiril.<sup>1086</sup> Iseenesest polnud plaan, pealetungiga Alüksne–Krustpils suunal vaenlast Põhja-Lätist taanduma sundida, midagi uut. Mäletatavasti oli Eesti väejuhatuse seda ilmselt veel pärast Alüksne esimest vallutamist veebruari teisel poolel kavatsenud. Ent mai lõpus ei kavatsenud ülemjuhatuse tõepoolest pärast Alüksne vallutamist sealt kohe pealetungi lõuna suunas jätkata. Nagu juba märgitud, puudub kahjuks selgus, täpselt milliseid tegevuskavu Laidoner 30.–31. mail diviisiülematega ning Läti brigaadi ülemaga kohtudes edasiseks paika pani. On teada Läti brigaadi ülema Zemitānsi hilisem väide, mille kohaselt leppis ta Laidoneriga kokku, et Eesti väeosad Volmarist kaugemale lõuna poole ei tungi.<sup>1087</sup> Küllap oldi samal seisukohal ka Eesti vägede Alüksnest lõuna poole tungmise suhtes. Esiteks pidi arvestama Eesti sõjaväelaste soovimatust väljaspool Eestit võidelda, aga samuti tegutseti võõra riigi territooriumil, mille valitsusega 18. veebruaril sõlmitud lepingus oli sätestatud Eesti osavõtt vaid Põhja-Läti vallutamisest. Lepingu kohaselt pidid Eesti väejuhatuse alluvuses tegutsevad Läti väeosad pärast seda, kui Eesti vägede poolt saavutatuks Lemsalu–Volmari–Smiltene–Alüksne joon, Eesti ülemjuhatuse alluvusest väljuma. Eestlaste edasitungi Lätis võiduks tõlgendada kui okupatsiooni, mis olnuks vaid vesi Lätis tegutsevate sakslaste ning neile orienteerunud läti poliitikute propagandaveskile.<sup>1088</sup> Seega ilmselt pidanuks Eesti ülemjuhatuse esialgsete kavade kohaselt pealetung Põhja-Lätis jätkuma peamiselt Läti brigaadi jõududega, mida sai teha aga alles pärast brigaadi täiendamist kohaliku elanikkonna arvel. Muti väitel oli Laidoner mai lõpus Puskarile selgitanud, et sel hetkel võinuks kõne alla tulla veel ka Gulbene vallutamine lätlaste poolt, mida 1. ratsapolk võinuks toetada, misjärel see tagasi tõmmataks.<sup>1089</sup> Nagu Soots hiljem väitis, eeldas ülemjuhatuse sellel hetkel, et vastane paneb Alüksne suunal veel tugevasti vastu ning alles järgnevate päevade jooksul selgus, et punaväe jõud siin on murtud.<sup>1090</sup> Muide, 26. mail Puskari ning Laidoneri vahel aset leidnud telegraafi teel toimunud kõnelusest ei jää mingit muljet, nagu kavatsenuks 2. diviisi juhatuse sel hetkel pärast Alüksne vallutamist kohe

<sup>1086</sup> Mutt, V. Võru, lk 33–34, 58–59, 68.

<sup>1087</sup> A. Needra, dr. Vankini ja J. Ausbergi kohtuprotsess. H. Täht'i kokkuvõte. Väljavõtted. Käsikiri, dateerimata. ERA 2124–3–1572. L 4p.

<sup>1088</sup> Vt Reek, N. Lemsalu – Roopa – Võnnu Ronneburgi lahing 19.–23. VI. 1919. a. Märkmeid ja mälestusi. // Sõdur. 1928, nr 6/7/8, lk 142.

<sup>1089</sup> Mut, V. Võru, lk 81.

<sup>1090</sup> Soots, J. Lahkarvamisi, lk 180.

Gulbene sihis pealetungi jätkata. Plaani, hõivata Alüksne 2. diviisi eelvägedega, misjärel diviisi põhijõud kindlustunuks Eesti lõunapiiril, käis kõneluse ajal välja just Puskar ning Laidoner nõustus sellega.<sup>1091</sup> Kokkuvõttes näib, et Muti kriitika seda osa, milles leiti, et Laidoneri 26. mai direktiiv polnud olukorrale vastav, võib pidada lihtsalt tagantjärele tarkuseks, milles küllap mitte viimast rolli ei mänginud Muti Vabadussõja-aegne terav konflikt ülemjuhatuses. Küll võib mõningal määral põhjendatuks lugeda Muti kriitikat selles, mis puudutab ülemjuhatuses-passiivsust edasiste direktiivide andmise osas pärast Alüksne vallutamist. Mäletatavasti oli Laidoner ööl vastu 30. maid lõunarindele lahkunud ning jätnud Tallinnasse oma asetäitjaks Sootsi. Olgu aga samas märgitud, et ehkki Muti 30. mai hilisõhtul Tallinnasse saadetud telegrammile, milles teatati pealetungi jätkamisest Gulbene sihis, Sootsi poolt mingit vastust ei tulnud (Laidoner telegrammist midagi ei teadnud, kuna oli ringsõidul lõunarindel, kus Mutiga ei kohtunud), ei saanud Mutt Tallinnast järgnevalt ka mingit keeldu pealetungi jätkamise suhtes. Kokkuvõttes võib öelda, et Mutt näitas üles tervitatavat initsiatiivi, kuid tema kriitikat võib õigustatuks lugeda vaid Sootsi suhtes, kes ülemjuhataja kohusetäitjana Tallinnas mingil põhjusel Mutile edasiseks tegutsemiseks juhtnööre saata ei soovinud.

1. juunil Tallinnasse tagasi jõudnud Laidoner sai õhtul Mutilt Võrust telegrammi, milles teatati Gulbene vallutamisest (31. mail) ning vaenlase paanikas taganemisest. Mutt lisas, et kavatseb järgmisel päeval pealetungi Krustpilsis suunas jätkata. Ta soovis, et ka 3. diviisi osad jätkaksid Smiltene ümbrusest pealetungi lõuna suunas. Mutt palus ühtlasi 2. diviisi operatiivalluvusse anda 2. ratsapolgu, mis oli seni Soomusrongide divisjoni Valga–Alüksne suunal tegutseva operatiivgrupi käsutuses olnud (polgu ülem oli küll pealetungi jooksul nõustunud Muti juhtnööride järgi tegutsema).<sup>1092</sup> Millised ei olnud ka ülemjuhatuses esialgsed plaanid, ent nüüd otsustati vahepeal Alüksne–Gulbene suunal saavutatud edu igatahes ära kasutada.<sup>1093</sup> Hilisõhtul järgnesid ülemjuhataja direktiiv ning korraldused, millega 2. diviisile koos 1. Volmari polguga (viimane oli seni samuti operatiivselt Soomusrongide divisjoni käsutuses olnud) tehti ülesandeks pealetung Gulbenest Krustpilsis sihis, samas kui 3. diviis pidi arendama pealetungi Smiltene–Krustpilsis suunal. Pärast Krustpilsis piirkonna vallutamist tuli sinna paigutada lätlased. Laidoner juhtis ühtlasi 2. diviisi tähelepanu diviisi Krustpilsis suunas edeneva grupeeringu tiiva kaitsmisele võimaliku Põtalovo sihist tuleva

---

<sup>1091</sup> Kõnelus üljuh – divül2 26.05.1919: ERA 495–10–84. L 961–962.

<sup>1092</sup> Divstaabül2 – üljuh 1.06.1919: ERA 495–10–84. L 58–60.

<sup>1093</sup> Vt kõnelus üljuh – divül2 1.06.1919: ERA 495–10–87. L 7–8.

vaenlase pealetungi suhtes. Soomusrongide divisjon pidi 2. ja 3. diviisi abistama sideliinide korrastamisel Põhja-Lätis. 2. ratsapolk allutati 2. diviisile.<sup>1094</sup> Mis puutub võimalikku ohtu Põtalovo suunast, siis äsja Alūksne piirkonnast rajooni põhja pool Lubani järve segaduses taganenud nõukogude 11. kütidiviisi osad polnud siin siiski pikemat aega mingiks suuremaks pealetungiks suutelised.

1. juuni hilisõhtul tegi Laidoner 3. diviisile ning Soomusrongide divisjonile ühtlasi ülesandeks, selgitada välja, kas Võnnu on Riist tulnud Läti vägede käes või mitte. Nagu 3. diviis seejärel selgitas, oldi seda tehtud veel 30. mail, kusjuures linnas Läti vägesid ei avastatud.<sup>1095</sup> Seejärel, 1. juunil koondati Võndu kõik 2. Võnnu polgu valmisformeeritud allüksused, misjärel 2. juunil asus sinna ka Läti brigaadi juhatus. Brigaadi 1. juunil antud käsu kohaselt pidid selle osad Võnnu rajoonist jätkama liikumist Lubani järve, Rēzekne ning Krustpilsu suundadel. Ilmselt soovis brigaadi juhatus nõnda hõivata vaenlase poolt maha jäetud Läti territoorium. 2. juunil alustasidki 2. Võnnu polgu üks rood ning Põhja-Läti partisanipolk ülesande täitmist, saavutades mõne päeva pärast Ida-Lätis ühenduse Eesti 2. diviisi jõududega. 2. Võnnu polgu ülejäänud osad koos Lõuna-Läti brigaadi 1. üksiku eskadroniga (eskadron oli ennast andnud Zemitānsi käsutusse) pidid Võnnust väljuma järgmisel päeval, kuid käsk võeti tagasi kui 2. juunil selgus, et Ieriki jaama on Riia suunast saabunud Balti Landeswehri osad.<sup>1096</sup> Eesti 3. diviis määras samas 2. juunil pealetungiks Krustpilsu suunas suurema osa oma jõududest (kaks jalaväepolku ning neli patareid), mis asusid sel hetkel Puikule–Volvmar–Smiltene–Vīciemsu piirkonnas.<sup>1097</sup> Diviisi juhatuse kavade kohaselt pidi edasilikumine algama mitte enne 5. juunit, kui pealetungiks vägede koondamine on läbi viidud.<sup>1098</sup> Olgu lisatud, et ilmselt loeti Läti brigaadi nüüd vormiliselt terves koosseisus Eesti väejuhatuse alluvusest lahkunuks.<sup>1099</sup> Sisuliselt oli olukord aga selline, et brigaad sõltus oma tegevuses Eesti väejuhatusest, mistõttu oli sunnitud arvestama viimase nõudmistega. Samuti nõustus brigaadi juhatus oma Ida-Lätis tegutsevad osad jätma Eesti 2.

---

<sup>1094</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül 1.06.1919: ERA 495–10–87. L 4, 4p; üljuh – SRD ül 1.06.1919: ERA 495–10–87. L 5; üljuh – divül2, SRD ül 1.06.1919: ERA 495–10–87. L 2.

<sup>1095</sup> Üljuh – divül3, SRD ül 1.06.1919: ERA 495–10–87. L 6; divstaabül3 – üljuh 2.06.1919: ERA 495–10–87. L 61.

<sup>1096</sup> Peniķis, M. Latvijas armijas ... eesti keelne tõlge: ERA 2124–3–1919. V osa, lk 38–40.

<sup>1097</sup> Reek, N. Lemsalu, lk 143.

<sup>1098</sup> Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 325–326; Reek, N. Võnnu lahing. (Minu mälestused landesvehrisõjast). Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1855. L 2p.

<sup>1099</sup> Vt Villemi, P. Operatiivse: ERA 495–12–833. L 67.



diviisi operatiivalluvusse, ilmselt, kuna brigaadi staap polnud sideolude tõttu võimeline neid ise juhtima.

3. juuni päeval järgnes Laidoneri direktiiv, milles lõunarindel tegutsevatel vägedel kästi enda alla võtta Ieriki–Gulbene üldjoon ning takistada Saksa vägedel ületamast liini Koiva jõgi–Sigulda–Nitaure–Vecpiebalga–Jaungulbene.<sup>1100</sup> Sisuliselt tähendas see seda, et kui sakslased heaga Ieriki piirkonnast ei pidanuks lahkuma, siis tuli neid selleks jõuga sundida. 3. juuni hilisõhtul telegraafikõneluses Puskariga täpsustas Laidoner, et 2. diviisi ülesandeks jääb, pärast Krustpilsit vallutamist, tõmbuda sealt tagasi joonele Gulbenest kuni Jaunpiebalgani (Krustpilsit piirkonda pidid jääma lätlased). Sealt lääne poole, Ieriki–Jaunpiebalga joonele pidid asuma 3. diviisi ning Läti brigaadi osad. Laidoner avaldas arvamust, et kui Ieriki–Gulbene raudtee pole rikutud, siis saab Gulbenesse toetuseks saata ühtlasi laiarööpalise soomusrongi, ent seda vaid juhul “kui teda Riia poole tarvis ei lähe. Väga võimalik, et Riia pool tuleb löömine lätlaste ja sakslaste vahel”. Puskar aga leidis samas, et 2. diviis ei suuda oma jõudude vähesuse tõttu Gulbene–Jaunpiebalga lõiku enda alla võtta, pealegi arvas ta, et selles lõigus pole mingit sakslaste-poolset ohtu karta. Laidoner lubas seepeale Põdderilt pärida, kas viimane peab võimalikuks ka Gulbene–Jaunpiebalga joone hõivata.<sup>1101</sup> Niisiis ei sundinud sakslaste ilmumine Võnnu alla Eesti väejuhatust oma plaane esialgu olulisel määral muutma. Endiselt kavatseti 2. ja 3. diviisi jõududega arendada pealetungi Krustpilsit suunas. Relvastatud konflikti sakslastega peeti küll võimalikuks, sealjuures oldi seda valmis ka ise alustama, ent nähtavasti arvati esialgu, et selle konflikti teiseks peamiseks osapooleks on Läti brigaadi väed. Ilmselt peeti võimalikuks ka Balti Landeswehri koosseisus tegutsevate läti väeosade väljaastumist sakslaste vastu.<sup>1102</sup>

Vahepeal jätkus 2. diviisi pealetung Krustpilsit suunas edukalt ning 4. juunil osutas Mutt Laidonerile, et Krustpilsit vallutamisega lõigatakse Punaarmee taganemistee Lätis ära. Vältimaks, et terve see vastase väemass koos oma varustusega Riia suunast ida poole liikuva Landeswehri kätte ei jääks, soovis Mutt, et 3. diviis alustaks kasvõi vähemalt ühe polguga võimalikult ruttu kavatsetud pealetungi Krustpilsit sihis.<sup>1103</sup> 5. juuni hommikul palus Mutt taas 3. diviisi osade liikumist lõuna suunas, põhjendades ühtlasi, et 2. diviis ei suuda muidu üksinda tervet Ida-Lätis moodustunud rinnet kaitsta.<sup>1104</sup> Rink saatis Muti telegrammi ilma

<sup>1100</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül, Läti brigaadi ül 3.06.1919: ERA 495–10–87. L 106.

<sup>1101</sup> Kõnelus divül2 – üljuh 3.06.1919: ERA 495–10–87. L 108–110.

<sup>1102</sup> Vt divstaabül3 – Kinstaabül 29.05.1919: ERA 495–10–84. L 1083.

<sup>1103</sup> Divstaabül2 – üljuh 4.06.1919: ERA 495–10–87. L 142.

<sup>1104</sup> Divstaabül2 – üljuh 5.06.1919: ERA 495–10–87. L 200–200p.

kommentaari deta 3. diviisile edasi.<sup>1105</sup> Samal päeval langes Krustpils, nagu ka Jēkabpils Eesti vägede kätte. 3. diviis, mis oli mäletatavasti esialgu kavatsenud edasiliikumist lõuna suunas 5. juuni paiku alustada, seda aga ei teinud, sest vahepeal olid suhted Landeswehriga pingestunud. Siiski käskis Laidoner 5. juuni õhtul 3. diviisil Ieriki–Gulbene raudteeliin oma vastutusalas hõivata, et kindlustada 2. diviisi seljatagust.<sup>1106</sup> Sel hetkel Laidoner veel sõjategevuse puhkemisest Võnnu all 5. juunil ilmselt ei teadnud.<sup>1107</sup> Sõja algus Landeswehriga ning 3. diviisi järgnevate päevade ebaedu ei võimaldanud tal Ieriki–Gulbene raudteed hõivata. Mutt aga kritiseeris hiljem oma mälestustes 3. diviisi passiivsust, osutades ühtlasi, et “neil päevil tundus selgesti, et puudus meie lõunaväerinna ühine juhatus, kes kõik meie siinsed väeosad nüüd nii selgele ühisele eesmärgile oleks liikuma pannud...” Mutt lisas, et 3. diviisi aktiivsema tegevuse korral oleks “Riia ümbruskonnas end juba liigutava Saksa-Balti röövlandesvehrile ennem piir pandud; ka enamlastele antud hoop oleks raskem olnud.”<sup>1108</sup> Need märkused olid ilmselt Muti omalaadne kättemaks Laidonerile 3. diviisi moodustamise eest. Kuid nagu nägime, vajasid 3. diviisi peajõud edasiliikumise ettevalmistuseks aega, samas kui Läti brigaadi mõned allüksused alustasid Võnnu piirkonnast veel 2. juunil kagu suunas liikumist. Need üksused ei kohanud seejärel mingit vastupanu, sest Punaarmee oli sel hetkel juba täie hooga taganemas Ida-Lätisse. 3. diviisi suuremate jõudude neile järgnemine poleks Punaarmeele enam kuidagi veelgi raskemat hoopki andnud. Ülemjuhatusel võib aga ette heita, nagu Mutt seda ka tegi,<sup>1109</sup> hilinemist käsuga 3. diviisile, võtta enda alla Ieriki raudteesõlm. Mutt oli ju tegelikult seda palunud veel oma 30. mai hilisõhtul saadetud telegrammis, millele Soots ei reageerinud. Aga ka isegi pärast teadet Gulbene langemisest 2. diviisi kätte, ei käskinud Laidoner veel Ierikit hõivata, et nii viisi Gulbenega laiarööpeline raudteeühendus luua. Laidoneri taoline korraldus, nagu nägime, leidis aset alles 3. juunil, mil Landeswehri osad aga juba Ierikis sees olid. Ülemjuhatusel tegutsemismotiivid jäävad siinkohal selgusetuteks. Võimalik, et Landeswehri niivõrd kiiret

---

<sup>1105</sup> Kinstaabül – divül3 5.06.1919: ERA 495–10–87. L 249.

<sup>1106</sup> Üljuh – divül2, divül3, SRD ül, Läti brigaadi ül 5.06.1919: ERA 495–10–87. L 185–185p.

<sup>1107</sup> N. Reek väitis mälestustes, et kõnealune Laidoneri direktiiv saabus pärast seda, kui ta oli ülemjuhatajale ette kandnud 5. juuni sündmustest, sealhulgas lahingutegevuse puhkemisest Landeswehriga. (Reek, N. Lemsalu, lk 146.) Kuid see pole võimalik, sest telegramm ettekandega saadeti Võnnust Tallinnasse alles ööl vastu 6. juunit. (Vt divstaabül3 – üljuh, divül3, SRD ül 6.06.1919: ERA 495–10–87. L 268–270.)

<sup>1108</sup> Mutt, V. Võru, lk 90.

<sup>1109</sup> Samas, lk 98.

Võnnu alla ilmumist sel hetkel lihtsalt ei osatud oodata.<sup>1110</sup> Samuti oli raudteesild üle Koiva Strenči juures enamlaste poolt taganemisel purustatud ning selle parandamine lõppes alles 2. juunil,<sup>1111</sup> milline asjaolu võis samuti mõjutada ülemjuhatus Ieriki hõivamise käsuga mitte kiirustama – enne silla parandamist polnud võimalik Valga ja Gulbene vahel laiarööpalist raudteeühendust luua.

Olukord Põhjakorpuse rindel oli vahepeal endiselt rahuldav. Tõsi, 29. mail oli Punaarmee Gattšina–Jamburgi suunal üldist vastupealetungi alustanud ning seejärel rindel põhja pool raudteed ka suuremat edu saavutanud. Laidoner käskis 3. juunil Eesti 1. diviisil teha kõik, et Luuga jõe liini mitte ära anda. Mure oli siiski enneaegne, sest veel samal hommikul oli alanud Põhjakorpuse vastupealetung, mis kestis edukalt kuni 13. juunini.<sup>1112</sup> Alates mai lõpust viibis Koporje lahes pidevalt ka üks või kaks Eesti sõjalaeva, toetades rannikul tegutsevat Ingeri väeosa.<sup>1113</sup> Pihkva piirkonnas organiseeris samas Pihkva rajooni vägesid alampolkovnik Bulak-Balahhovitš. Vaenlase 10. kütidiviisi osad olid pärast Pihkva mahajätmist üldiselt demoraliseeritud seisus ning vajasis pikemat aega enese korrastamiseks. Samas leidis juuni esimesel poolel aset massiline ülejooks 10. kütidiviisi osadest Bulak-Balahhovitši vägedesse. 2. ja 5. juunil tegi 10. kütidiviis küll talle äsja täienduseks saabunud värskete jõudude abil katset Pihkva tagasi vallutada, ent löödi Põhjakorpuse osade poolt tagasi, sealjuures abistasid viimaseid olulisel määral Eesti suurtükivägi ning soomusautod. Järgnevalt läksid Vene valged vastupealetungile ning paiskasid Eesti soomusautode toel Punaarmee Pihkva alt kaugemale. 11. juuniks Põhjakorpuse Pihkva rajooni vägede rindejoon stabiliseerus.<sup>1114</sup>

Kokkuvõttes olid Eesti ülemjuhatus alluvuses tegutsevad väed alates 13. maist läbi viidud pealetungidega Punaarmee Eesti piiridest kaugemale sundinud tõmbuma. Vallutatud oli terve Peipsi-tagune ala koos Pihkva piirkonnaga, samuti Põhja-Läti, kus nüüd Põhjakorpus ning Läti brigaad endale täiendust võisid saada. Ehkki Nõukogude Läti armee põhimassil põhja pool Väina jõge oli siiski õnnestunud Ida-Lätisse taganeda (läbi Cesvaine–Laudona–

---

<sup>1110</sup> Vt V. K. 3. jaanuar. // Kaitse Kodu. 1933, nr 1, lk 7.

<sup>1111</sup> SRD STP: ERA 529–2–44. L 1.

<sup>1112</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 192–201.

<sup>1113</sup> Kõnelus Kindralstaabi Operatiivosakonna ül – divstaabül 30.05.1919: ERA 495–10–84. L 1101; hävitaja “Wambola” päevik: ERA 1665–1–5. L 84p–94p; hävitaja “Lennuk” päevik: ERA 1664–1– 3. L 48–53; suurtükipaadi “Lembit” päevik: ERA 1666–1–9. L 15–19.

<sup>1114</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 201–203.

Krustpils rajooni),<sup>1115</sup> kahanes armee koosseis taandumisel ligi 40 protsendi võrra – seda eelkõige väejooksu tõttu.<sup>1116</sup> Olgu lisatud, et armee vasak tiib tegutses mai lõpus Kirde-Leedus. Seejärel, seoses parema tiiva taganemisega Lätis, tõmmati vasak tiib Kirde-Leedust Daugavpils piirkonda.<sup>1117</sup> Punaarmee poolt maha jäetud Kirde-Leedu hõivati Leedu vägede poolt. 8. juuniks saabus Jēkabpils muide ka üks Leedu ratsasalk,<sup>1118</sup> mis ilmselt muutus hilisemas ajalookirjanduses ekslikult Poola eskadroniks. Ida-Lätisse taganenud Punaarmee osad vajasisid reorganiseerimist ning polnud pikema aja jooksul pealetungiks võimelised.

Eesti vägede poolt Alūksne–Jēkabpils operatsiooni ajal võetud registreeritud vangide hulgaks oli ühtedel andmetel umbes 4000,<sup>1119</sup> samas kui V. Muti teatel oli neid ligi 5000, lisaks veel suur hulk registreerimata vange, kes vabaks lasti. Osa vange anti üle Läti brigaadi käsutusse.<sup>1120</sup> Välisuurtükke sai 2. diviis kõnealuses operatsioonis saagiks neli.<sup>1121</sup> Gulbenes olid enamlased raudteelt välja lükanud ühtlasi oma kitsarööpalise soomusrongi (ehitatud endise Eesti K.-r. soomusrongi nr 4 baasil). Samuti jäeti sinna maha kitsarööpaline dessantrong. 1. ratsapolk ehitas Gulbenes 2. juuniks kitsarööpalise soomusrongi jäänuste ning laiarööpaliste kaubavagunite baasil ühe laiarööpalise soomusrongi.<sup>1122</sup> 3. diviis oli Põhja-Läti hõivamisel alates 24. maist saanud ligi 600 vangi ühes kahe välisuurtükiga.<sup>1123</sup> Pihkva vallutamise operatsioonis olid Eesti väed saanud rohkem kui tuhat vangi koos kuue välisuurtükiga.<sup>1124</sup> Samas Põhjakorpus arvestas 13. maist kuni 13. juunini võtnud olevat ligi 20 000 vangi (sealhulgas ka ülejooksikud). Saagiks oldi muuhulgas saadud umbes 30

<sup>1115</sup> Vt Mutt, V. Võru, lk 104, 106.

<sup>1116</sup> История латышских, lk 410.

<sup>1117</sup> Samas, lk 422.

<sup>1118</sup> Läti brigaadi staabül – divül3 8.06.1919: ERA 1560–1–257. L 76.

<sup>1119</sup> Põhja-Lätimaa wabastamine. (Meie sõja-kirjasaatjalt.) // Päewaleht. 13.06.1919, lk 2.

<sup>1120</sup> Mutt, V. Võru, lk 94–95.

<sup>1121</sup> Sõjavägede ülemjuhatus STP: ERA 495 –10 –19. II osa, l. 45p.

<sup>1122</sup> Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 80, 83.

<sup>1123</sup> 3. diviisi STP: ERA 1560–1–234. L 36p.

<sup>1124</sup> Vt divistaabül2 – Kinstaabül 24.05.1919: ERA 518–1–162. L 475; Üljahstaabül – SRD ül 6.06.1919: ERA 495–10–87. L 254; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 200; G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel mais, lk 1471.

välisuurtükki, 237 kuulipildujat, samuti 6 soomusrongi (improviseeritud).<sup>1125</sup> Mai teise poole ning juuni alguse edukad pealetungid põhjustasid Eesti vägedes ka üldise meeleolu tõusu.<sup>1126</sup>

Seega olid Eesti ülemjuhatuse alluvuses tegutsevad väed juuni alguseks teostanud Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna kava, mille kohaselt Punaarmee tuli Eesti piiridest võimalikult kaugele lüüa, kusjuures Eesti piiride ning enamlaste vahel pidi moodustatama puhver Vene valgete ja Läti Vabariigi jõudude näol. Vallutatud oli terve Peipsi-tagune ala ühes Pihkva piirkonnaga, samuti Põhja-Läti, kus nüüd Põhjakorpus ning Läti brigaad endale täiendust võisid saada. Tõsi, juunikuus leidis Läti alal aset veel Landeswehri sõda, mille käigus otsustati, kas Lätis kehtestub Ulmanise või Niedra valitsuse võim, ent see pole enam käesoleva töö teema. Eesti vägede maikuised ning juuni alguse pealetungid olid põhjustanud murrangu terves sõjalis-strateegilises olukorras Baltikumis, aga ühtlasi Nõukogude Venemaa poliitikas Eesti suhtes. Enamlased nimelt loobusid Eesti allutamise kavadest relvajõul, asudes 1919. a suvel otsima Eestiga Vabariigiga rahu võimalust.

---

<sup>1125</sup> Vt Rosenthal, R. Loodearmee, lk 204.

<sup>1126</sup> Pärnu trükitööde sõjakontrollpunkti aruanded 17.05.–7.06.1919: ERA 496–1–4. L 36–42p; 2. diviisi Teadete kogumise punkti ül – divistaabül 21.11.1919: ERA 495–10–23. L 155–156.

## Kokkuvõte

Johan Laidoneri näol oli ilmselt tegemist andeka sõjaväelasega. Sellele osutavad tema väga head tulemused õpingutel Vilno sõjakoolis ja Nikolai akadeemias, samuti õppejõudude, ülemuste ning teenistuskaaslaste hinnangud tema isikule. Laidoneri tegevus maailmasõjas näitab ühtlasi et ta suutis vajadusel üles näidata nii külma verd kui ka isiklikku initsiatiivi. Väärtusliku kogemuse andis talle osalemine maailmasõja ajal luureohvitserina rindestaabi töös. Võib hinnata, et Laidoneri haridus oli piisav, et asuda Vabadussõjas Eesti sõjaväe ülemjuhataja kohale. Mis puutub Laidoneri kogemustesse seoses sõjaliste operatsioonide juhtimisega, siis oli ta enne 1918. aastat pikemat aega lähedal seisnud diviisi ja korpuse operatiivjuhtimisele, ehkki otseselt kogemus diviisi või korpuse ülemana tal puudus.

Polkovnik Laidoneri nimetamine Eesti armee Operatiivstaabi ülemaks 1918. a 14. detsembril ning Sõjavägede ülemjuhatajaks 23. detsembril olid seotud Vabadussõjas selleks hetkeks kujunenud raske olukorraga rinnetel ning puudustega sõjaväe keskse juhtimise korralduses. Operatiivstaabi loomine oli vajalik sõjategevuse keskse operatiivjuhtimise tõhustamiseks. Sõjavägede ülemjuhataja koha loomine toimus relvajõudude üldise keskse juhtimise tõhustamise eesmärgil.

Pärast määramist Operatiivstaabi ülemaks asus Laidoner koheselt nimetatud staapi formeerima. Kuna tõhus side rindel tegutsevate staapide ning Tallinna vahel seni puudus, siis oli Laidoneri esimeseks ettevõtmiseks selle organiseerimine. Samuti kehtestas ta regulaarsete ettekannete saatmise nõude rindestaapidest Operatiivstaapi, pannes samas ka aluse rindestaapide regulaarsele informeerimisele üldisest olukorrast. Pärast ülemjuhataja kohale nimetamist 23. detsembril, andis Laidoner Operatiivstaabi ülema koha üle kindralstaabi alampolkovnik J. Sootsile. Samas allutas Laidoner rindel tegutsevad operatiivstaabid otse endale, mis tähendab, et sisuliselt vägede operatiivjuhtimise organisatsioonis Sõjavägede ülemjuhataja institutsiooni loomisega midagi ei muutunud. Operatiivstaabi ülem oli ülemjuhataja abiline sõjategevuse operatiivjuhtimise juures. Samas on selge, et operatiivvotsuste langetamise juures pidas Laidoner nõu oma lähemate kaastöölistega, eriti Sootsiga. Viimasel oli näiteks õigus ka ülemjuhataja nimel vägedele operatiivkäske anda, ent seda siiski ülemjuhataja poolt langetatud otsustega kooskõlas. Asudes Operatiivstaabi ülema kohale, jätkas Soots selle formeerimist, mis viidi põhiliselt lõpule jaanuari esimesel poolel. Eesti sõjaväele oli Vabadussõja jooksul üldiselt omane kõrgema sõjalise haridusega ning

kogenud staabiohvitseride nappus, mis andis tunda ka Operatiivstaabi moodustamise juures. Staabi isikkoosseisu valiku juures loodeti, et puudujääke hariduse ning kogemuste vallas asendab vähemalt osaliselt inimeste energilisus ning kohanemisvõime oma uute ülesannetega.

Eesti väejuhatuse strateegiliseks eesmärgiks 1918. a detsembris oli Punaarmee pealetungi peatamine ning omapoolse vastupealetungiga vaenlase Eestist välja tõrjumine. Samas valitsesid nii Eesti sõjaväe juhtide, sealhulgas Laidoneri, kui ka poliitikute seas tugevad kahtlused, kas seda ikkagi teha suudetakse. Suured lootused pandi välismaisele abile, mida oodati eelkõige Suurbritannialt ja Soomelt. Toetus nimetatud riikidest tõepoolest ka saabus ning selle tähtsus järgneva pöörde saabumisel sõjategevuses oli väga oluline. Samas polnuks välisabist mingit kasu, kui sellega ei oleks kaasnenud Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna energilist riiklik-sõjaväelist organiseerimistööd, mille juures toetuti rahva sellele osale, kes kujunenud rasketes tingimustes soovis ja julges Eesti riigi kaitsmise juures oma panuse anda.

Võttes kokku Laidoneri tegevuse Eesti vägede kõrgema operatiivjuhina kriitilise taandumisperioodi ning murdelahingute ajal (1918. a detsember ja 1919. a jaanuari algus), võib märkida järgmist. Laidoneri peamiseks vahendiks lahingute käiku mõjutada oli tagalas formeerimise lõpetanud väeosade suunamine rindele täienduseks. Valdava enamiku täiendustest saatis ta taandumisperioodi jooksul Narva–Tallinna suunale. Sellel sihil asus pealinn Tallinn, mille enda käes hoidmine oli elutähtis, pealegi avaldas vaenlane just Narva–Tallinna suunal suuremat aktiivsust. Mis puutub Laidonerile otse allunud väekoondiste omavaheliste tiibade tegevuse koostööstamise, siis peab märkima, et kuni detsembri lõpuni olid tiivad üksteisest eraldatud suurte vahemaadega ning tarvidust nende tegevuse täpsemaks koostööstamiseks ei tekkinud. 1. diviis ning 1. diviisi 1. brigaad (seejärel 2. diviis) tegutsesid pealegi erinevatel operatsioonisuundadel. 23. detsembrist 1. ja 2. diviisi vahele, piirkonda Paidest idas asunud Järvamaa kaitsepataljoni abistamiseks püüdis Laidoner järgnevalt rakendada 1. diviisi parema tiiva osi, mis ka osaliselt õnnestus, ehkki, tõsi, kõik ei läinud päris Laidoneri kavade kohaselt. Samuti osutas Laidoner õigeaegselt 2. diviisile võimaliku ohtu, et vaenlane, vallutades Paide piirkonna, võib läbi lõigata Tallinn–Viljandi raudtee, mida 2. diviis takistama pidi. Ülemjuhatuse õlgadel oli samas ühtlasi Eesti merejõudude ning 1. diviisi vasaku tiiva tegevuse koostööstamine. Laidoneri ja J. Pitka eestvõttel alates 23. detsembrist ette võetud meredessandid täitsid täielikult oma eesmärgi – häirida vaenlase tagalat, mistõttu viimane oli sunnitud märkimisväärse osa oma jõududest ranniku kaitseks rakendama. Alluvatele operatiivjuhtidele jättis Laidoner samas laialdase vabaduse, toimida oma parema äranägemise järgi, ent nõudis, et tegutsemine oleks sealjuures energiline. Samuti nõudis ta

kindlalt korratuste ning enamlaste aktiivsuse likvideermist tagalas. Laidoner ei kõhelnud ka tagandamast silmnähtava saamatusega silma paistnud ülemaid, mille üheks näiteks on polkovnik E. Limbergi asendamine alampolkovnik V. Puskariga 2. diviisi ülema kohal. Vajadusel suunas ülemjuhataja rindele olukorda kontrollima oma voliniku.

Laidoner püüdis taandumisperioodil alluvaid igati julgustada, rõhutades, et vaenlane pole tugev. See oli ka tegelikult tõsi. Kui detsembri teisel poolel omas Punaarmee veel mõningast üldist ülekaalu (tõsi – pealöögi suunal oli ülekaal suurem kui Lõuna-Eestis), siis jaanuari alguses vastaspoolte jõud Eestis tegelikult enam-vähem võrdsustusid, otseselt rindel aga kujunes Eesti vägedel isegi ülekaal. Laidoner asus alluvaile ühtlasi juba varakult sisendama peatse vastupealetungi mõtet, ehkki tõenäoliselt polnud ta selle asetleidmises sel hetkel ka ise sugugi kindel. Veel 25. detsembri paiku ehk enne kõikide tagalas formeerimisel olevate vägede, nagu ka Soome vabatahtlike rindelejäudmist, käskis Laidoner üritada 1. diviisi rindel vastupealetungi Tapa tagasivallutamiseks, et vaenlase edenemine Tallinna suunal peatada. Sealjuures töötas ta vastupealetungiplaani üldjoontes ise välja. Laidonerist mittesõltuvatel põhjustel kirjeldatud kava ei õnnestunud ning esialgu Eesti vägede taandumine hoopis jätkus. Ülemjuhatusel jäi seega vaid üle jätkata täiendavate vägede formeerimist, lootes, et ühel hetkel on neid koos appi saabuvate Soome vabatahtlikega vaenlase peatamiseks piisavalt.

2. jaanuariks jõudis vaenlane Tallinnale lähemale kui ei kunagi varem, millele aga järgnes ootamatu pööre sõja käigus. 2.–6. jaanuarini toimunud murdelahingute käigus peatasid Eesti väed vaenlase edasitungi, sundides ta kohati ka tagasi tõmbuma. Kirjeldatud edu põhjusteks olid jõudude vahekorra enam-vähem võrdsustumine, Eesti vägede moraali tõus seoses Soome vabatahtlike saabumisega, samuti seoses eduga murdelahingutes, aga ühtlasi Tallinna suunas edasi tungiva Punaarmee üldine kurnatus. Peab ka osutama, et diviisiülemad kindralmajor A. Tõnisson ning alampolkovnik Puskar paistsid üldiselt silma energilise tegutsemisega ning püüdsid läbi viia aktiivset kaitset, nagu seda nõudis ka Laidoner. Ootamatu edu murdelahingutes andis ülemjuhatusel lootuse, et üldisele vastupealetungile üleminek on lähema aja küsimus. Saades 6. jaanuari päeval teada edusammudest 2. diviisi lõigus, nõustus Laidoner 2. diviisi ülema ettepanekuga, minna terves rindelõigus Võrtsjärve ning Liivi lahe vahel üle vastupealetungile. Samas kavatses ülemjuhatus peagi vastupealetungile üle minna ka Põhja-Eestis, tõsi, ilmselt mitte siiski juba järgmisel päeval, nagu see tegelikkuses sündis. Ent seoses 6. jaanuari jooksul selgunud 1. diviisi märgatava kohaliku tähtsusega eduga, järgnes juba ööl vastu 7. jaanuarit 1. diviisi osadele käsk, minna üle üldisele vastupealetungile. Pole küll päris kindel, kas initsiatiiv



selleks tuli ülemjuhatuselt, nagu väitis omaaegne Vabadussõja ametlik ajalugu või hoopis 1. diviisi juhatuselt, kuid see pole tegelikult ka kuigi tähtis, sest kindlasti jõudis ka ülemjuhatus selleks ajaks tegelikult arusaamisele, et kätte on jõudnud sobiv moment üldiseks vastupealetungiks.

Kokkuvõttes tegutses Laidoner taandumisperioodi ning murdelahingute ajal energiliselt, tehes ilmselt kõik endast sõltuva, et vaenlase peatamisele kaasa aidata.. Rõhutama peab tema tegevust optimismi sisendamisel alluvaisse, samuti kõhklematust, nõudes korratuste, allumatuse ning vaenlase kaastööliste aktiivsuse likvideerimist. Laidoneri aktiivse kaitse nõue rindevägedele oli õigustatud. Siinkirjutaja ei oska samas osutada ühelegi Laidoneri poolt tehtud märkimisväärsele veale. Laidoneri rolli kõnealusel perioodil peab seega hindama igati positiivseks.

7. jaanuaril alanud Eesti vägede vastupealetungi tulemusena vabastati veebruari alguseks pea terve maa, millega Eesti ülemjuhatus saavutas ka oma esialgse strateegilise eesmärgi. Olles otsustanud üldisele vastupealetungile üle minna, oli ülemjuhatus eesmärgiks vaenlase võimalikult kiire Eestist väljatõrjumine. Ülemjuhatusel võimalused vastupealetungioperatsiooni käigule mõju avaldada seisnesid peamiselt, esiteks, rinde täiendamises väeosadega ülemjuhataja reservist, ning teiseks, direktiivide ja käskude andmises alluvatele väekoondistele, samuti vajadusel nende väekoondiste tiibade koostöö tagamises. Rinnet oli võimalik täiendada kas äsja formeerimise lõpetanud väeosadega, Soomest saabunud vabatahtlike üksustega või siis eelnevalt, jaanuari alguseks, ülemjuhataja reservi puhkusele koondatud Põhjakorpuse osadega. Enamus täiendustest suunati ülemjuhatusel poolt 2. diviisi käsutusse, mis on ka mõistetav, sest eelnevalt, kuni vastupealetungi alguseni, oli suurem osa ülemjuhataja reservist (äsja formeerimise lõpetanud osad) suunatud 1. diviisi käsutusse, mis tegutses vaenlase pealöögi suunal. Alates 7. jaanuarist arenes 1. diviisi vastupealetung aga igati edukalt, mistõttu diviisi täiendamiseks polnud teravat tarvidust. 11. jaanuaril pidas Laidoner koguni võimalikuks anda Järvamaa kaitsepataljoni koos ühe patareiga, mis olid seni, sarnaselt 1. diviisiga, tegutsenud Tallinn–Narva üldsuunal, 2. diviisi käsutusse, et neid rakendada Lõuna-Eesti vabastamisel. Igatahes ülemjuhatus ei eksinud, kui arvestas, et 1. diviis on võimeline ilma olulisema täienduseta ning ka Järvamaa pataljonita Põhja-Eesti vabastamise lõpule viima. Taoline õige olukorrahinnang lubas koondada Lõuna-Eestisse selle hõivamiseks vajaliku tugevusega grupeeringu.

Teiseks ülemjuhatusel võimaluseks vastupealetungi käiku mõjutada oli, nagu märgitud, direktiivide ning käskude andmine alluvatele väekoondistele, samuti vajadusel nende

väekoondiste tiibade koostöö tagamine. Nagu eelnevaltki, oli Laidonerile vastupealetungi jooksul omane jätta alluvatele neile pandud ülesannete läbiviimisel laialdane vabadus toimida oma äranägemise järgi, ent igal juhul energiliselt. Ehkki vastupealetungi alguses ülemjuhatusel ilmselt puudus mingi vähegi üksikasjalikum üldine tegevuskava, oli üldjoontes küllap juba siis selge, et 1. diviisi ülesandeks jääb pealetung Tallinn–Narva üldsuunal, samas kui 2. diviis peab tegutsema Lõuna-Eesti hõivamise nimel. Veendudes, et 1. diviisi pealetung areneb edukalt, andis Laidoner 8. jaanuaril ka otse ülemjuhatajale alluvale Järvamaa kaitsepataljonile ning 1. ratsapolgule (viimane kuulus vormiliselt 1. diviisi käsutusse, ent sideolude tõttu käsutas seda vastupealetungi alguses ülemjuhataja) käsu, üle minna vastupealetungile. Järvamaa pataljonil venisid ettevalmistused selleks siiski kuni 10. jaanuarini, mis tekitas olukorra, kus pataljon oli jäänud tunduvalt maha tema paremal tiival asuvatest 2. diviisi osadest Jõgeva piirkonnas. Kuid vaenlasele ei jäänud kasvõi teoreetilist võimalust olukorda, kus 2. diviisi tiib oli ajutiselt täielikult paljastatud, ära kasutada – selle välistasid 1. diviisi alluvuses tegutsevad soomusrongid Rakke vallutamise 10. jaanuaril. Võiks osutada, et soomusrongi lööki Tapa–Rakke suunas nägi oma 9. jaanuari hilisõhtul antud direktiivis ette ka Laidoner. Samas direktiivis käskis ta 1. diviisil koostöös merejõududega jätkata pealetungi Tallinn–Rakvere sihil, samas kui 2. diviis, olles veel eelmisel päeval saanud temalt käsu, vallutada Ruhja, pidi hõivama Tartu ning võimalusel ka Valga. Seega kui 2. diviisi parem tiib, kus veel 9. jaanuaril vallutatigi Ruhja, välja arvata, siis lootis ülemjuhatus kõikidel rinnetel üheaegselt peale tungida. Järgnevad sündmused näitasid, et need kavad olid liiga optimistlikud, mistõttu 11. jaanuaril sai 2. diviis ülemjuhatajalt ülesandeks keskenduda vaid Tartu vallutamisele oma vasakul tiival, samas kui Valga sihil tuli jääda esialgu kaitsesse. Ülemjuhatus hindas samas täiesti õigesti, et olukord 1. diviisi paremal tiival on soodne diviisi vastas seisva vaenlase vasaku tiiva haaramiseks 1. ratsapolguga, mida diviisi juhatus vastavalt Laidoneri direktiivile järgnevalt tegigi. Samas 11. jaanuarile järgnevate päevade jooksul ülemjuhatus ülesanded mõnevõrra kergenesid – kadus vajadus pöörata tähelepanu 1. ja 2. diviisi sisemiste tiibade koostööle, kuna need asusid nüüd toetuma Peipsi järvele ning eraldusid üksteisest üha enam. 14. jaanuari hilisõhtul püstitas ülemjuhataja 1. diviisi ülesandeks koostöös Merejõududega Narva jõe joone hõivamise, mida 19.–20. jaanuaril tehti. Samas peab rõhutama, et ülemjuhatus ning Merejõudude energiline juhataja Pitka jätkasid ka vastupealetungi jooksul maavägede toetamist dessantidega vastase tagalasse, mis andis häid tulemusi. Pärast Narva jõe joone vallutamist tegi Laidoner 1. diviisile ülesandeks ühtlasi terve Narva jõe idakalda hõivamise, sealjuures pidi Narva jääma väljaspoole vaenlase suurtükitle ulatust, ent mitmesugustel põhjustel ei suutnud diviisi seda

ülesannet täita ning veebruari alguseks kujunes Narva rindel välja positsioonisõda. 1. diviisi kaitse oli sealjuures aktiivne, mis vastas ka ülemjuhataja poolt nõutule.

Kui 2. diviisi ülema alampolkovnik Puskari operatiivkava Tartu vallutamiseks nägi muuhulgas ette piiratud ulatusega lööki Pikasilla–Puka sihis vaenlase Tartu piirkonnas oleva grupeeringu tagalasse, siis Laidoner tegi sellesse paranduse, mis nägi ette ulatuslikumat pealetungi Pikasilla–Räpina sihis, lootes vaenlase Tartu-grupeeringu täielikult ära lõigata. Samas käskis Laidoner 14. jaanuari hilisõhtul Tartu suunale saata ka soomusronge. Peab märkima, et 2. diviisi ning ülemjuhatus poolt ühiselt välja töötatud pealetungikava Tartu vallutamiseks oleks ilmselt andnud tulemusel alles vähemalt mitme päeva pärast. Kui kaks soomusrongi ning kuperjanovlased 14. jaanuaril Tartu omal initsiatiivil vabastasid, siis võisid ülemjuhatus ning 2. diviisi juhatus ilmselt sellest headmeelt tunda, sest neil jäi nüüd vaid üle eelnevalt Tartu vallutamiseks määratud väed kiiresti Tartu piirkonda koondada. Laidoner käskis nüüd ühtlasi kõik soomusrongid Tartu alla ümber grupeerida. Lõuna-Eesti lõpliku vabastamise kavatses ülemjuhatus läbi viia pärast lõunarinde täiendamist Põhja Poegade rügemendiga, mis saabus Eestisse osade kaupa 23. jaanuariks. Vahepeal jätkas 2. diviisi juhatus omal initsiatiivil kohati pealetungi. 25. jaanuaril otsustas ülemjuhatus lääne pool Võrtsjärve tegutsevate 2. diviisi osade operatiivjuhtimise tõhustamiseks luua 2. diviisi brigaadi juhatuse. Samas nimetas Laidoner kindralmajor Wetzert Lõunarinde juhatajaks, mis oli aga selgesti mitte rindel kujunenud operatiivolukorrast lähtuv, vaid poliitiline otsus. Põhja Poegade rügement koondati lõunarindele 26.–27. jaanuaril, kusjuures võiks rõhutada, et Laidoner ei lubanud 2. diviisi ülemal rügementi kasutada vaenlase kohaliku tähtsusega eduklikvideerimiseks Valga–Viljandi suunal, nagu Puskar oli seda kavatsenud. Ülemjuhatus hindas õigesti, et Põhja Poegade kasutamine, nagu eelnevalt oli kavatsatud, lõõgiks Tartu–Valga suunal, samaaegselt 2. diviisi brigaadi osade pealetungiga Ruhja–Valga sihil likvideerib automaatselt ka vaenlase kohaliku tähtsusega edu Valga–Viljandi sihil. 30. jaanuarist kuni 4. veebruarini järgnes Eesti vägede üldpealetung lõunarindele, mille tulemusena puhastati vaenlasest pea terve Lõuna-Eesti. Pealetung viidi läbi Lõunarinde juhataja Wetzert juhtimisel, ent selle plaan oli läbi räägitud ülemjuhatusel.

Vastupealetungi jooksul külastas Laidoner kaks korda isiklikult rinnet, kus olukorrast täpsema ülevaate hankis ning kohalike ülematega edasise tegevuse üle läbi rääkis. Ühtlasi vaatas ta üle rida väeosi, millega ilmselt soovis ka nende moraalsele mõju avaldada.

Kokkuvõttes võib öelda, et Laidoner tegutses vastupealetungi jooksul energiliselt ning oma võimete piires tegi ilmselt kõik võimaliku, et Eesti vägede edule kaasa aidata. Laidoneri sammudes vastupealetungi ajal on raske leida olulisemat viga või möödalaskmisi, samas kui,

nagu nägime, leidis aset hoopis juhtum, mil Laidoner põhjendatult korrigeeris 2. diviisi ülemplaane seoses Põhja Poegade rügemendi kasutamisega. Samuti oli õigustatud Laidoneri nõue 1. diviisi ülemale, jätkata kohe pärast Narva vallutamist pealetungi Narva jõe idakalda hõivamiseks, samas kui kindralmajor Tõnisson oli eelnevalt otsustanud sellest loobuda. Üldiselt näib, et terve vastupealetungi jooksul hindas Laidoner operatiivolukorda rinnetel õigesti ning langetas ka vastavalt otsuseid. Tõsi, võiks ju küll arutleda, kas oleks nii ülemjuhatus kui ka 2. diviisi juhatus, planeerides pealetungi Tartule, võinud ehk julgemalt tegutseda, ning mitte kulutada aega vägede koondamisele, andes selle asemel hoopis 2. diviisi vasaku tiiva osadega Tartule kiire ja ootamatu löögi, nagu seda tegid ju soomusrongid ja kuperjanovlased. Peab aga osutama, et kapten K. Partsi ja leitnant J. Kuperjanovi tegevust Tartu vabastamisel võib iseloomustada kui hulljulgust – loodeti täielikult heale õnnele, samas kui ülemjuhatus ning 2. diviisi juhatus planeerisid operatsiooni, mis pidanuks edu kaasa tooma võimalikult suure tõenäosusega.

Laidoneri roll Eesti vägede vastupealetungi juures oli niisiis igati positiivne. Ent milliseks hinnata tema osatähtsust saavutatud operatiivedu juures? Kõrgema operatiivjuhi olemasolu oli edu saavutamiseks kahtlemata hädavajalik, kuid kas saanuks see juht teha niivõrd suuri vigu, et vastupealetung täielikult ebaõnnestunuks? Võib oletada, et see olnuks võimalik. Kõigepealt jääb Laidoneri ning tema lähimate kaastööliste tähtsaks teeneks esimese vastupealetungile üleminekuks soodsa momendi tabamine ning selle kohene ärakasutamine. Mõni teine, passiivsem väejuht, võinuks ju ka näiteks mitte riskida üldisele vastupealetungile üleminekuga enne, kui kohale olnuks saabunud kõik Soome vabatahtlikud. Ent igal juhul oli Eesti riigile eluliselt tähtis maa võimalikult kiiresti vaenlasest vabastada. Passiivsem väejuht, isegi kui riskinuks üldisele vastupealetungile asuda, võinuks selle läbi viia palju kõhklevamalt. Võimalik, et taolisel juhul ei vaibunuks vastupealetung mitte Eesti piiridel, vaid rinne stabiliseerunuks kuskil Eesti territooriumil. Laidoneri rolli ei saa seega vähetähtsaks pidada. Samas peab aga rõhutama, et väga olulist osa mängis Eesti vägede edu juures nii vastupealetungi ajal kui ka terve järgneva Vabadussõja jooksul Eesti rindeväeosade ohvitserkonna üldine taktikaline üleolek võrreldes vastasseisvate Punaarmee komandöridega. Samamoodi mängis edu juures olulist rolli Eesti vägede reeglina kõrgem moraal. Vastupealetungi ajal ning hilisemategi operatsioonide käigus sõltus edu ulatus ühtlasi paljuski polgu- ning pataljoniülemate isiklikust initsiatiivist ja omavahelise koostöö ulatusest. Samas olid viletsa side tõttu vastupealetungi jooksul näiteks 1. diviisi juhatusel olukorrast rindel sageli ebatäpsed või vananenud andmed, mistõttu diviisi staabis võis tegelikult puududa õige arusaam rindel kujunenud üldisest olukorrast. Tagantjärele hinnates jäi seega kasutamata

võimalusi, mis lubanuks vaenlast veelgi põhjalikumalt lüüa kui see tegelikkuses sündis. Ülemjuhatus aga langetas otsuseid eelkõige just diviisistaapidest saadud andmete põhjal, mis Tallinnasse jõudes olid veelgi enam vananenud kui eelnevalt diviisistaapi saabudes. See kõik tegi ka väga raskeks näiteks 1. diviisi ja merejõudude koostöö tõhusa koordineerimise ülemjuhatusel poolt. Kuid sideraskustest tulenevad probleemid olid paljuski paratamatud, mistõttu üldiselt peab nii ülemjuhatus kui ka diviisijuhatus tegevust vastupaletungi jooksul ikkagi kõrgelt hindama.

1919. a jaanuaris-veebruaris seadsid Eesti ülemjuhatus ning Ajutine Valitsus oma strateegiliseks eesmärgiks viia sõjategevus Eesti piiridest võimalikult kaugele. Sealjuures loodeti Eesti idapiiri taga sõjaliselt jalule aidata Eesti teenistuses olev Vene valgete Põhjakorpus, samas kui Põhja-Lätis toetatuks Läti Vabariigi vägesid. Need jõud pidid, kui mitte täielikult, siis vähemalt osaliselt moodustama Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel puhvri. Samal ajal kerkis ajutiselt esile ka lootus, vallutada koostöös Soomega Petrograd ning seega ühtlasi terve Peipsi-tagune ala ja Pihkvamaa, millise kava õnnestumise korral pidanuks enamlased loodetavasti maha jätma ka Läti. Loode-Venemaal tulnuks samas võimule aidata sõbralik Vene valgete valitsus, mis Eesti ja Soome iseseisvust tunnustanuks ning nõnda nimetatud riikide rahvusvahelist seisundit parandanuks. Kuid märtsis selgus, et Soome ei kavatse lähemas tulevikus aktiivselt sõtta astuda ja nii jäi Eesti juhtkonnal teha üle panus Vene valgetele ning lätlastele. Vene valitsuse loomine Loode-Venemaal jäi sealjuures lahtiseks. Baltikumis tegutsevad tuntud Vene valged poliitikud ning kõrgemad sõjaväelased ei soovinud Eesti iseseisvust tunnustada, samas kui Eesti tunnustamiseks valmis olevaid vähemtuntud ja vähemautoriteetseid poliitikuid ei soovinud aktsepteerida Põhjakorpuse juhatus. Koostöö Vene valgetega oli samas Eesti avaliku arvamuse, aga ka paljude sõjaväelaste silmis üldiselt ebapopulaarne ettevõtmine, ent Ajutine Valitsus ning ülemjuhatus, olles otsustanud Eesti huvides ära kasutada kõiki võimalikke jõude, ei lasknud ennast sellest heidutada ning jätkasid Põhjakorpuse täiendamist ja organiseerimist, valmistades väekoondist ette sõjakäiguks Venemaale. Arvestades Põhjakorpuse järgnevat olulist rolli sõjategevuse üleviimisel Eesti piiride taha, peabki rõhutama eriti Laidoneri ning peaminister K. Pätsi rolli selle juures, et koostöö Põhjakorpusega kõigest hoolimata jätkus. Koostöö Läti Vabariigiga põhines Eesti ja Läti esindajate vahel 18. veebruaril sõlmitud lepingul, mille kohaselt moodustati Eesti ülemjuhatuses alluvuses Läti väeosi. Eesti väed pidid viimastel aitamata hõivata Põhja-Läti. Aprilli lõpus moodustati Eesti väejuhatuses alluvuses formeeritud Läti väeosade juhtimiseks Läti brigaadi staap. Nii Läti brigaad kui ka Põhjakorpus jäid esialgu

siiski üpris väikesearvuliseks, nende suuremaulatuslik täiendamine isikkoosseisuga pidi võimalikuks saama alles pärast sügavamale Venemaale ning Põhja-Lätisse tungimist.

Asudes 1919. a veebruaris oma strateegilist plaani, teostama, oli ülemjuhatusel võimalik toetuda Eesti inimressursidele ning veebruaris saabuma hakanud Entente'i (eriti Suurbritannia) relvastuse-, varustuse- ja toiduabile. Lääne toetusest hoolimata tundsid Eesti väed Vabadussõja esimesel poolel siiski tuntavat nappust vormiriietusest ning eriti jalanõudest. Samuti andis vägedes tunda ohvitseride puudus. Vedusid raudteel, sealhulgas vägede ümberpaigutamist raskendas raudtee veerevkoosseisu ja vedurite vähesus. Seevastu relvastust ning laskemoona oli enam-vähem piisavalt.

Veebruarikuus aset leidnud ümberkorraldused sõjaväe kõrgemas juhtimises, mil moodustati Ülemjuhataja staap, vägede operatiivjuhtimise organisatsiooni seisukohalt muutusi kaasa ei toonud. Mõningaid ümberpaigutusi toimus vaid operatiivjuhtimisorganite kaadri seas. 1919. aasta veebruaris Laidoneri käsul ning kapten Partsi ja kapten A. Irve ettepanekul moodustatud Soomusrongide divisjonile (hilem – diviis) omistati pärast Vabadussõda ilmunud sõjaajaloolises kirjanduses lahingutegevuses eriline roll. Peale selle, et tegu oli valdavalt lõõgiosi koondava väekoondisega, kirjeldati seda ka kui ülemjuhataja strateegilist reservi või siis osutati, et divisjoni näol oli tegemist väekoondisega, mida ülemjuhataja sai kiiresti ühelt rindelt teisele ümber paigutada. Siiski peab osutama, et terve Vabadussõja kestel divisjon tegelikult ülemjuhataja reservis ei viibinud; samuti ei paigutatud divisjoni üksusi rinnete vahel tihedamini ümber, kui teisi väeosi. Samas on senises ajalookirjanduses pea täielikult tähelepanuta jäänud asjaolu, et seoses divisjoni juhtide seas valitseva meeoleluga kujunes kevadtalvel Eesti lõunarindel üpris kohmakas operatiivjuhtimise organisatsioon. Nimelt soovis divisjoni juhatus juhtida divisjoni koosseisus olevaid väeosi ka operatiivselt, samas kui divisjoni väeosade ülemad ei soovinud hea meelega kellegile muule kui divisjoni juhatusele alluda. Eesti väejuhatuse otsustas divisjoni juhtide soovidele võimalikult vastu tulla. Kevadtalvel allus divisjoni operatiivjuhtimisele kolm üksteisest eraldatud operatiivgruppi, samas kui divisjon ise oli suurema osa ajast operatiivselt Lõunarinde juhataja, seejärel 2. diviisi ülema käsutuses. Kitsalt operatiivjuhtimise põhimõtetest lähtudes oli divisjoni juhatus tarbetu vahelüli ning otstarbekam oluks divisjoni operatiivgruppide allutamine kas otse Lõunarinde juhatajale (2. diviisi ülemale) või siis viimasele alluvatele brigaadistaapidele. Seda aga ei tehtud, soovides rahuldada divisjoni ning selle väeosade juhte.

Olles veebruari alguseks vaenlase Eesti piiridele tõmbuma sundinud, kavatses ülemjuhatus lähemal ajal pealetungi jätkata. 8. veebruaril, pärast lõunarindel sealsete oludega tutvumist, andis Laidoner ka vastava direktiivi. Esialgseks eesmärgiks seati hõivata Eesti etnilise piir vahetus läheduses olevad alad Põhja-Lätis ning Irboska ümbruses. 1. diviis pidi samas vallutama terve Narva jõe idakalda. Ilmselt ei peetud oma jõude esialgu piisavalt tugevateks (oli ju terve rida väeosi alles täiendamisel ning ümberformeerimisel), et suuremaulatuslikku pealetungi üritada. Siiski, pärast 13.–14. veebruaril alanud pealetungi esialgset edu, ning toetudes 2. diviisi ja Lõunarinde juhatuse optimistlikele olukorrahinnagutele, andis Laidoner 16. veebruaril käsu, vallutada võimaluse korral ka Volmari–Alüksne piirkond ehk suurem osa Põhja-Lätist. Ilmselt kallutas Eesti väejuhatust niivõrd suurte ülesannete püstitamisele ka asjaolu, et vaenlast ei hinnatud kuigi tugevaks. Tegelikult aga oli vastase ülekaal veebruari keskel elavjõus ligi 1,5-kordne (suurtükiväes küll mõnevõrra väiksem) ning märtsi alguseks kasvas ülekaal elavjõus ligi 1,8-kordseks. Eesti vägede pealetung lõunarindel igatahes peagi takerdus Laidoneri 8. veebruari direktiivis püstitatud eesmärgi üldiselt saavutamata. 21. veebruaril vallutati küll Alüksne, ent naaberlõikudes ei suudetud kuigi palju edasi tungida, millega Eesti vägede Alüksne grupeering jäi tugevasti ettenihutatuks ning seega tiibadelt haaratavaks. Samamoodi ei suutnud talle 8. veebruari direktiivis pandud ülesannet täita 1. diviis, lüües samas veebruari teisel poolel tagasi vaenlase suurema pealetungi.

Veebruari lõpupäevil, pärast Alüksne vallutamist, oli ülemjuhatus ilmselt veel üpris optimistlik, lootes seni saavutatud positsioone hoida, et hiljem pealetungi jätkata. Tõenäoliselt juba sel ajal kavandati hiljem, mais-juunis, teostunud lööki Alüksne–Krustpils sihis, millega tekitatuks oht, et vaenlase Lätis tegutseva grupeeringu ühendusteed Venemaaga lõigatakse ära, misjärel Punaarmee Lääne- ja Kesk-Läti loodetavasti maha jätnuks. Siiski haaras ülekaalukas vaenlane veebruari lõpus lõunarinde vasakul tiival initsiatiivi, sundides Eesti väed järk-järgult taganema. Enamlaste eesmärgiks oli endiselt Eesti allutamine, milleks otsustati pealööki anda Kagu-Eestis. 28. veebruaril langes Alüksne, ning 11. märtsil Petseri Punaarmee kätte. Eesti vägede vastupealetungikatsed esialgu ebaõnnestusid. Ülemjuhatusel jäi üle loota, et olemasolevatest jõududest ning välismaalt saabuvast varustusest piisab vaenlase peatamiseks, misjärel kavatseti soodsal võimalusel taas ise initsiatiiv haarata. Eesti olukord pidanuks kergenema kevadise sulaga, mil langenuks ära lõunarinde vasaku tiiva haaramise oht üle Peipsi ja Pihkva järve. Samas asuti veel märtsi esimesel poolel planeerima dessanti Läti rannikul (pärast merejää sulamist), et nõnda Põhja-Läti vallutamisele kaasa aidata.

Hinnates Laidoneri rolli vägede operatiivjuhtimise juures veebruarist kuni aprilli esimese pooleni toimunud lahingute ajal, peab märkima, et see jäi tagasihodilikuks, sest operatiivjuhtimise põhiraskus oli langenud 1. diviisi ning Lõunarinde (alates 5. märtsist – 2. diviisi) juhatusele. Kuna Lõunarinde (2. diviisi) ning 1. diviisi omavahelised tiivad toetusid endiselt Peipsi järvele, siis polnud Laidoneril tarvidust nende tegevust kooskõlastada. Samas peab osutama, et Laidoner oli pidevalt Lõunarinde (2. diviisi) operatsiooniplaanidest informeeritud, osaledes ühtlasi nende koostamisel, mis toimus kas siis telegraafi kaudu või ülemjuhataja isiklike visiitide ajal lõunarindele. Viimaseid leidis veebruaris aset kolm ning märtsis samuti kolm. Laidoneri kui kõrgema operatiivjuhi tegevus seisnes veebruari- ning märtsikuiste lahingute ajal eelkõige rinde tugevdamises uute valmisformeeritud väeosadega, samuti vägede ümbergrupeerimises Narva- ning lõunarinde vahel. Reeglina suunas ülemjuhatus kõik valmisformeeritud väeosad kohe rindele. Tugevam lahinguvalmis reserv Laidoneril tavaliselt puudus. Veebruari alguseks oli ülemjuhataja reservi määratud küll 1. soome vabatahtlike rügement, ent ka selle andis Laidoner veebruari teisel poolel, kui vastane Narva rindel pealetungi ette võttis, 1. diviis käsutusse. Suurem osa täiendustest suunati samas lõunarindele, ühtlasi grupeeriti märtsis sinna 1. diviisi käsutusest ümber 1. ratsapolk, Kalevlaste Maleva, üks patarei ning üks eelnevalt, veebruaris, 1. diviisi alluvusse saadetud soomusrong. Kuna lahingutegevuse põhiraskus koondus märtsis täielikult lõunarindele, samas kui 1. diviisi lõigus leidis aset positsioonisõda, siis oli lõunarinde täiendamine Narva rinde arvelt õigustatud.

Lõunarindele suunatud täiendused, nagu ka asjalolu, et Punaarmee nõrgendas mõningal määral oma Eesti vastu tegutsevat grupeerimist, olles sunnitud selle koosseisust jõude saatma Kuramaa rindele, lubasid Eesti vägedel vaenlase pealetungi Kagu-Eestis märtsi teisel poolel peatada ning vastupealetungile asuda. Aprilli alguseks oli lõunarindel Punaarmee ülekaal elavjõus kahanenud ligi 1,4-kordseks, samas kui suurtükkides oli kerge ülekaal Eesti vägedel. 29. märtsil loovutas Punaarmee taas Petseri ning märtsi lõpus liginesid Eesti väed Alüksnele, sealjuures oli rindele toodud ka äsjaformeeritud läti 1. Volmari polk. Pärast Alüksne vallutamist kavatseti pealetungi jätkata Gulbene suunas, samas kui Petseri–Pihkva suunal tuli vallutada Irboska piirkond, mis kujutanuks Eesti vägede jaoks tulevikus soodsat kaitsepositsiooni. Need kavad olid kokku lepitud Laidoneri 25.–29. märtsil toimunud lõunarinde külastuste ajal. Ülemjuhataja oli küll eelnevalt kõhelnud pealetungi edu suhtes Petseri–Pihkva suunal, ent 2. diviisi juhatuse ettepanekul otsustas siiski selleks eraldada oma reservis seisva äsjaformeeritud “Eesti Scouts” rügemendi I pataljoni. Põhjakorpuse juhatus



lootis samas vallutada ühtlasi Pihkva ning Oudova piirkonna, millele Eesti ülemjuhatusel ei saanud midagi vastu olla.

Kõik ülalkirjeldatud kavad siiski ebaõnnestusid. Vaenlasel õnnestus Alüksne suunal märtsi lõpus vastupealetungi alustada ning Eesti vägesid tagasi suruda. Pihkva sihil osutas Punaarmee reeglina tõsist vastupanu ning Eesti vägede edenemine siin oli aeglane. Ühtlasi oli 2. diviis nõrgenenud, kui märtsi lõpus tuli demoraliseerumise tõttu rindelt ära tõmmata Põhja Poegade rügement. Aprilli esimese nädala lõpus alanud sula muutis pealetungitegevuse äärmiselt raskeks ning mõne päeva pärast Eesti vägede edenemine lõplikult peatuski, sealjuures Irboska piirkonda ei suudetud hõivata. Siiski, hoolimata püstitatud eesmärkide mittesaavutamisest, oldi ometi nurjatud vaenlase järjekordne katse Eestit vallutada. Samas võiks osutada ka ühele olulisemale puudujäägile Eesti väejuhatuse tegevuses märtsi teisel poolel. Nimelt samal ajal, kui lõunarinde idatiival leidis aset Eesti vägede pealetung, jäadi läänetiival valdavalt passiivseks, mis lubas vaenlasel sealt idatiivale jõude ümber grupeerida ning neid Alüksne suunal vastupealetungiks kasutada. Et seda võimalikult takistada, pidanuks Eesti väejuhatust samaaegselt ka lõunarinde läänetiival suuremat aktiivsust avaldama. Läänetiiva eest vastutas küll 2. diviisi juhatust, ent samas pole ühtlasi andmeid, et Laidoner oleks nõudnud seal suuremat aktiivsust. Tõsi, kõik Laidoneri poolt märtsis 2. diviisile antud suulised juhtnõuad pole ka teada.

Vastavalt ülemjuhataja märtsi lõpust ning aprilli algusest pärinevatele korraldustele jagati lõunarinne alates 5. aprillist kaheks diviisiks: 2. diviis, mille alluvusse jäi Soomusrongide divisjon, vastutas lõunarinde idatiiva eest, samas kui 3. diviisile allutati rinne Liivi lahest Valgani. Mõlemad diviisid allusid otse ülemjuhatajale ning tegutsesid iseseisvatel operatsioonisuundadel, mis pidi Laidoneril kergendama nende omavaheliste tiibade tegevuse kooskõlastamist. Lõunarinde läänetiiva allutamine omaette diviisistaabile oli olnud kavas juba pikemat aega, ent selle teostamine venis, kuna diviisi juhatuse moodustamiseks ei olnud esialgu võimalikuks loetud kaadreid eraldada. 3. diviisi juhatuse loomise taga oli eelkõige soov, tõhustada lõunarinde operatiivjuhtimist. Lõunarinde jagamisele kaheks diviisiks oli vastu aga 2. diviisi juhatust. Samas viimase ainukeseks veidigi tõsisemaks argumendiks oli osutamine, et võimalik jõudude ümbergrupeerimine lõunarinde tiibade vahel nõudnuks sel puhul rohkem aega, kuna pidanuks toimuma läbirääkimise kaudu ülemjuhatajaga. Peab aga osutama, et taolist ajakulu ei saa pidada kuigi oluliseks. Samas õigustasid 3. diviisi juhatuse loomist näiteks järgnevad sündmused aprilli teisel poolel, mil terve lõunarinne oli üheaegselt vaenlase tugeva surve all. Taolistes tingimustes oli 2. diviisi juhatusel võimalik täielikult keskenduda vaenlase pealetungi tagasilöömisele Võru all, samas kui 3. diviis võis

kontsentreeruda Ruhja läbimurde likvideerimisele. 3. diviisi juhatuse loomise puhul näitas erilist rahulolematust üles 2. diviisi staabiülem alamkapten V. Mutt, kes koostas Laidonerile sel puhul ka teravas toonis märgukirja. Selles avaldati muuhulgas arvamust, et ülemjuhatus ei suudaks 2. ja 3. diviisi koostööd tõhusalt kooskõlastada ning 3. diviisi loomist hinnati üldse täiesti tarbetuks. Ühtlasi väljendas Mutt rahulolematust Laidoneri otsusega, mille kohaselt kuperjanovlased, skoudid ja kalevlased olid märtsi lõpus antud Soomusrongide divisjoni käsutusse. See samm nimelt tõukas divisjoni juhatust ilmselt seisukohale, mille järgi oli divisjoni näol nüüd tegu piisavalt suure väekoondisega, et operatiivselt otse ülemjuhatajale alluda. Laidoner oli sunnitud Soomusrongide divisjonile osutama, et see kuulub operatiivselt endiselt 2. diviisi käsutusse. Mis puutub alamkapten Mutti, siis viimasel oli tegelikult ülemjuhatusega konflikt veel 1919. a algusest, kui Mutt oli eelneva temapoolse käsutäitmatuse tõttu nimetatud madalamale kohale, kui ta ise seda soovis. Muti puhul peab ühtlasi osutama tema auahnele iseloomule. Laidoner otsustas Mutti tema märgukirja tõttu siiski mitte tagandada ega degradeerida, jättes ta, kui väärtusliku sõjalise kõrgharidusega spetsialisti 2. diviisi staabiülemale kohale edasi. See osutab, muide, ühtlasi, et Laidoner suutis oma isklikud emotsioonid allutada üldistele huvidele.

Aprilli esimesel poolel, mil pealetungitegevus oli sula tõttu ajutiselt peatunud, planeeris Eesti ülemjuhatus ilmastikuolude paranemisel pealetunge jätkata. Endiselt oli kavas Põhja-Läti vallutamine, milleks pidi Läti rannikul ühtlasi maale saadetama dessant. Koostöös Kuramaal tegutsevate Saksa-Läti vägedega loodeti Kesk-Läti vaenlasest puhastada. Samas polnud Laidoner kindel, kas Eesti suhted Lätis asuvate sakslasestega sõbralikuks kujunevad, olid ju viimased aprillis kukutanud Läti Vabariigi valitsuse.

Kui esialgu planeeriti, et pealetungiks Petseri–Pihkva suunal koondatakse sinna terve Põhjakorpus, samas kui Narva rindel pidanuks 1. diviis kaitsetse jääma, siis umbes 11. aprilli paiku langetati otsus, kontsentreerida Põhjakorpus pealetungiks hoopis Narva rindele. Laidoner ning üks osa korpuse juhtidest olid tegelikult Pihkva suuna poolt – pärast Pihkva piirkonna vallutamist pidanuks Põhjakorpus sealt andma löögi Bologoje või Tšudovo sihis, millega tekitatuks Petrogradi ülejäänud Venemaast äralõikamise oht, misjärel vaenlane jätnuks linna loodetavasti ise maha. Teine osa korpuse juhtidest soovis pealetungi Petrogradile läbi viia aga Narva suunalt mis pidi nende arvates kiirema tulemuse andma. Laidoner kartis samas, et sellisel juhul demoraliseeruksid korpuse väed suurlinna sisse tungides, pealegi olnuks vaenlasel Petrograd–Narva suunal tegutsevale korpusele kergem vastupealetungi organiseerida. Kui Helsingis resideeruv kindral N. Judenitš samuti Narva–

Petrogradi sihile toetust avaldas, siis otsustaski Põhjakorpuse juhtide nõupidamine selle kasuks, samas kui Laidoner ei lugenud võimalikuks Vene valgetele oma tahet Venemaal tegutsemise asjus peale suruda. Vaenlase jõudude grupeerikut arvestades võib tagantjärele aga hinnata, et tõenäoliselt oli Põhjakorpusel suurem võimalus edu saavutada just Narva–Petrogradi suunal kui Pihkva sihil. Aprilli teisel poolel koondatigi terve korpus Narva rindele, misjärel algasid ettevalmistused pealetungiks. Selle esialgseks eesmärgiks seati vallutada Jamburg–Narva piirkond. Edasitung Petrogradile pidanuks järgnema alles pärast korpuse täiendamist kohaliku elanikkonna arvel. Eesti vägede mereäärset tiiba pidanuks kindlustama oodatav briti laevastiku taassaabumine Soome lahele, mis seejärel, aprilli lõpus, sündiski.

Enne aga, kui Eesti väejuhatuse jõudis oma ülalkirjeldatud plaanide teostamisele asuda, haaras initsiatiivi vaenlane, kes 17. aprillil ligi kahekordses ülekaalus olevate jõududega Võru suunas pealetungi alustas, saavutades esialgu ka edu. Eesti 2. diviisil õnnestus küll vaenlase edenemine Võru lähistel peatada ning teda omapoolse vastupealetungiga mõnevõrra tagasi suruda. Samas alustas vaenlane 25. aprillil pealetungi ka lõunarinde läänetiival, murdes siin 3. diviisi tsentrist läbi ja vallutades Ruhja. Saabunud oli üks Vabadussõja kriitisemaid hetki. Laidoneri võimalused olukorrale mõju avaldada olid aga piiratud. Ta oli äsja oma reservist 2. diviisile vastupealetungiks andnud formeerimise lõpetanud 2. ratsapolgu, misjärel ülemjuhataja reservi taaskord sisuliselt ei eksisteerinud. 25. aprillil käskis Laidoner 2. diviisil Võrut kindlalt kaitsta, samas kui 3. diviis pidi vaenlase läbimurde likvideerima. Ülemjuhataja korraldusel koondati järgnevalt 3. diviisi toetuseks Valga piirkonda suur osa Soomusrongide divisjoni jõududest, sealjuures 25. aprillil oli divisjon 2. diviisi käsutusest ära võetud ning operatiivselt otse Laidonerile allutatud – 2. diviisi juhatuse tähelepanu oli sel hetkel täielikult keskendunud Võru suunale ning ilmselt poleks seda võrdsel määral saanud jaguda veel ka Valga piirkonnale. Tallinnast saadeti 3. diviisile toetuseks paar eskadroni ja üks rood. 26. aprillil käis Laidoner ka isiklikult seisukorraga Ruhja suunal tutvumas, sealjuures tagandas ta oma kohalt eelnevalt saamatust üles näidanud 6. jalaväepolgu ülema. Järgmisel päeval käskis Laidoner 1. diviisil Valka saata 1. polgu I pataljon, mille 1. diviisi reservi tõmbamiseks oli ülemjuhatus õigeaegselt korralduse teinud veel 25. aprillil. 3. diviisi ja Soomusrongide divisjoni juhatuse energilisel tegevusel ning ülemjuhatause poolt saadetud täienduste abil suudeti Ruhja läbimurre vastupealetungi tagajärjel 3. maiks likvideerida. Samamoodi stabiliseerus mai alguses rinne 2. diviisi lõigus Võru suunal. Ülemjuhatause võimalused sündmustele rindel aprilli teisel poolel kujunenud kriitilises olukorras mõju avaldada seisnesid niisiis peamiselt vägede ümbergrupeerimises, kusjuures sellekohaseid korraldusi võib hinnata õigeaegseteks ning asjakohasteks, mis aitasid kaasa edu saavutamisele.

Mai alguses kavatses Eesti ülemjuhatus lõunarinde läanetiival pealetungi jätkata, et vallutada Volmari piirkond. Kuid 6. mail ebaõnnestus dessant Heinaste all ning 3. diviis polnud ilmselt samuti võimeline edasitungi edukalt jätkama. Samas oli vaenlane 5. mail taas Võru suunal pealetungi alustanud. Eesti vägede rinnet Punaarmee seal läbi murda ei õnnestunud, ent 2. diviis oli sunnitud mõnevõrra Võru suunas tagasi tõmbuma ning, mis veelgi olulisem, diviisi osad olid eelnevate lahingute tulemusena tugevasti kurnatud ning madaldunud meeleoluga. Vaenlase läbimurde korral Võru suunal oli karta Eesti vägede suuremas ulatuses taganemist. Laidoner oli 9. mail 1. polgu I pataljoni 9. mail Valka oma reservi tõmmanud, misjärel andis selle 11. mail 2. diviisi käsutusse. Samuti allutas ta Soomusrongide divisjoni taas 2. diviisile, et Võru suuna kaitse ühe juhi kätte koondada. Ülemjuhatusel samas vähegi olulisemad reservid endiselt puudusid. Aprilli lõpus pöördus Eesti valitsus abi saamiseks Soome poole, ent sealt polnud seda suuremas ulatuses oodata.

Punaarmee pealetung Võru sihis aga katkes 16. mail. Selle põhjuseks oli 13. mail Narva rindel pealetungi alustanud Põhjakorpuse suur edu, mille tulemusena Punaarmee asus Lõuna-Eestist jõude korpuse vastu ümber grupeerima. Seda oli, muide, lootnud ka Eesti ülemjuhatus. Põhjakorpus allus alates 13. maist operatiivselt otse ülemjuhatajale ning viimase ülesandeks jäi seejärel Põhjakorpuse, 1. diviisi ning merejõudude koostöö koordineerimine. Pealetungi alguses enda ees seisva vastase suhtes mitmekordses ülekaalus olev Põhjakorpus oli veel 13. mail purustanud täielikult vaenlase 6. kütidiviisi vasaku tiiva, vallutanud 15. mail Oudova ning tunginud 16. maiks 6. kütidiviisi Jamburgi ümbruses asuva grupeeringu selja taha. Samas olid Eesti merejõud 15. mail maandanud 6. kütidiviisi mereäärsel tiival Luga lahes dessandi. 6. kütidiviisi lõunatiiva ümberhaaramisega Põhjakorpuse poolt ning põhjatiiva haaramisega dessandi abil, lootis ülemjuhatus vaenlase Jamburgi piirkonnas asuva grupeeringu sisse piirata või siis selle vastava ohu tõttu oma positsioonidelt taganema sundida. Ehkki sisepiiramine täielikult ei õnnestunud ning 6. kütidiviisi peajõududel õnnestus ida suunas läbi murda, olid diviisi osad üldiselt demoraliseeritud seisus. Laidoner, veendudes Põhjakorpuse edus, ning saades andmeid vaenlase jõudude ümbergrupeerimisest Lõuna-Eestist korpuse vastu, tegi korpusele 16. mail ülesandeks, vallutada ka Moloskovitsõ, samas kui lõunarindel pidid Eesti väed üldisele pealetungile asuma. Võiks rõhutada, et nagu jaanuarikuu alguses Eesti vägede vastupealetungile ülemineku puhul, oli Laidoner nüüdki valmis koheselt ära kasutama esimest näiliselt üles kerkinud võimalust olukorda murrangu toomiseks. 18.–19. mail laiendas ülemjuhataja Põhjakorpuse ning merejõudude ülesannet veelgi, käskides neil hõivata Koporje–Vruda joon. Tegelikult olid korpuse osad Vruda selleks ajaks juba vallutanud, jätkates pealetungi ida sihis. 22. mail järgnes Laidoneri direktiiv, milles

pidas soovitavaks korpuse pealetung ajutiselt peatada, et seda pärast vägede täiendamist Petrogradi sihis jätkata. Korpuse edasitung katkeski 22. mail, sealjuures Jamburg–Gattšina suunal oldi saavutatud liin, mis asus ligi kaks korda kaugemal idas, kui esialgu, enne pealetungi algust planeeritud eesmärk.

Saanud ülemjuhatajalt 16. mail käsu, asuda pealetungile, tegigi 3. diviis seda järgmisel päeval, kuid olulist edu saavutamata, misjärel ettevõtmine peagi katkestati. 2. diviis, mille rindel oli Punaarmee alles 16. mail surve katkestanud, pidas võimalikuks ette võtta vaid piiratud ulatusega pealetungi Irboska piirkonna vallutamiseks, millega nõustus ilmselt ka ülemjuhatus. Kui aga seejärel selgus, et Pihkva–Petseri suunal tegutseva punase Eestimaa kütidiviisi juhtkond soovib poolt vahetada, siis otsustas Eesti ülemjuhatus teha katset, vallutada kohe ka Pihkva. Sealjuures peeti tähtsaks, et õnnestuks hävitada eesti punakütid kui sõjaline jõud. Viimane eesmärk siiski ülemjuhatuses sõltumatutel põhjustel ebaõnnestus, ent 24. mail alanud pealetungi tulemusena jättis Punaarmee järgmisel päeval Pihkva maha. Edule aitas olulisel määral kaasa vaenlase Pihkva-esise rindeõigu kaitse desorganiseeritus seoses Eestimaa kütidiviisi juhtide ülejooksmisega. Samuti peab rõhutama, et üldine jõudude vahekord lõunarindel oli enam-vähem võrdsustunud, kui Punaarmee oli eelnevalt ühe osa oma jõududest Lõuna-Eestist Põhjakorpuse vastu ümber grupeerinud. Pihkva anti seejärel üle Põhjakorpusele, mille toetuseks jäeti sinna ajutiselt Soomusrongide divisjoni osi.

Vahepeal, 24. mail, oli 3. diviis lõunarinde paremal tiival taas pealetungi alustanud, mille tulemusena hõivati järgnevate päevade jooksul Lemsalu–Volmari–Smiltene piirkond, samuti Võnnu. Nendele edusammudele aitas kaasa ühtlasi Riia vallutamine Saksa-Läti vägede poolt 22. mail. 25. mail käskis Laidoner 2. diviisil hõivata ka Alüksne, samas kui 3. diviis pidi vallutama Volmari. Soomusrongide divisjoni, mis pidi 2. diviisi Alüksne sihis toetama, allutas Laidoner otse endale. Tõenäoliselt arvestas ta, et divisjoni ning 2. diviisi omavaheliste tiibade koostöö pealetungil Alüksne suunas kooskõlastatakse koha peal tegutsevate ülemate poolt, mis tegelikult ka sündis. Pärast Põhja-Läti hõivamist pidi seal esialgu aset leidma Läti vägede täiendamine kohaliku elanikkonna arvel. 2. ja 3. diviisi põhijõud kavatseti samas tagasi tõmmata Eesti etnograafilise piiri lähedale, kus tuli asuda kindlustatud liini looma. Pealetung Lätis pidi ülemjuhatuses esialgsete plaanide kohaselt jätkuma ilmselt alles pärast Läti väeosade täiendamist, kusjuures põhijõuks pealetungi jätkamise juures pididki arvatavasti olema Läti väed. Taolised plaanid olid läbi räägitud ühtlasi 2. diviisi ülemaga, kes oli sellega päri olnud. Tõenäoliselt pidi väejuhatus arvestama ka sõjaväes levinud meeleoludega, mille kohaselt ei soovitud väljaspool Eesti piire võidelda. Pealegi, mis ilmselt veelgi olulisem, Eesti ja Läti

vahel 18. veebruaril sõlmitud lepingus oli sätestatud Eesti osavõtt vaid Põhja-Läti vallutamiseks.

27. mail alanud 2. diviisi ja Soomusrongide divisjoni pealetung Alüksne suunas tõi kaasa nimetatud asula langemise Eesti vägede kätte juba järgmisel öhtul. 27. mail käskis Laidoner 3. diviisil toetada pealetungi Alüksne sihis Smiltene vallutamiseks, mis 29. mail sündiski. Seega oli terve Põhja-Läti Eesti vägede valduses. Punaarmee väejuhatuse, kartes, et vaenlane jätkab Alüksne piirkonnast pealetungi Krustpilsis sihis, alustas oma vägede tagasitõmbamist Ida-Lätisse. Eesti ülemjuhatusel tegelikult vähemalt esialgu taolist kavatsust polnud, ehkki põhimõtteliselt polnud plaan löögist Krustpilsis sihis ülemjuhatusel jaoks midagi uut. Ent 2. diviisi staabiülem alamkapten Mutt, kes oli 2. diviisi Alüksne sihil tegutseva operatiivgrupi juht, veendudes, et tema ees seisev vaenlane on purustatud, otsustas 29. mail olukorda ära kasutada, ning pealetungi Alüksne–Gulbene–Krustpilsis sihis jätkata. Laidoner ise viibis 30. maist kuni 1. juunini lõunarindel, kus aga Mutiga ei kohtunud. Jõudes 1. juunil tagasi Tallinnasse, ning saanud teada edust Alüksne sihis, otsustas Laidoner samuti tekkinud olukorda ära kasutada ning kiitis Muti plaanid heaks. Vastavalt Muti ettepanekule andis Laidoner samas 3. diviisile käsu, arendada 2. diviisi toetuseks pealetungi Smiltene–Krustpilsis sihis. 3. diviisi kavatses pealetungi alustada 5. juuni paiku, ent see jäi ära, kuna 2. juunil ilmusid Võnnu piirkonda Riia sihilt tulnud Landeswehri osad, mille vastu 5. juunil puhkes sõjategevus. Hoolimata sellest, et Mutt oli 30. mail teinud ettepaneku, mille kohaselt 3. diviisil tulnuks jätkata edasitungi Ieriki suunas, et nimetatud raudteesõlm hõivata, ei järgnenud ülemjuhatuselt vastavat korraldust enne 3. juunit, mil Ieriki oli juba Landeswehri valduses. Pole selge, mis tõukas ülemjuhatus selle käsuga viivitama, võimalik et Landeswehri niivõrd kiiret Ieriki piirkonda ilmumist lihtsalt ei osatud oodata. 2. diviis suutis samas ka ilma 3. diviisi toetuseta pealetungi Krustpilsis sihis edukalt läbi viia, vallutades nimetatud linna 5. juunil. Punaarmee Lätis asunud grupeeringu enamiku taganemisteed poldud küll suudetud ära lõigata, ent taandudes Ida-Lätisse oli see kandnud suuri kaotusi (eriti desertööridena) ning polnud pikemat aega tõsisemateks pealetungioperatsioonideks võimeline.

Juuni alguseks olid Eesti ülemjuhatusel alluvuses tegutsevad väed seega teostanud Eesti sõjalis-poliitilise juhtkonna strateegilise kava. Vallutatud oli terve Peipsi-tagune ala ühes Pihkva piirkonnaga, samuti Põhja-Läti, kus nüüd Põhjakorpus ning Läti brigaad endale täiendust võisid saada. Eesti idapiiri taga oli Vene valgete näol moodustunud puhver. Tõsi, Läti saatus tuli veel otsustada juunikuus Landeswehri sõjas. Eesti vägede maikuised ning juuni

alguse pealetungid olid aga põhjustanud murrangu terves sõjalis-strateegilises olukorras Baltikumis, olles ka aluseks muutusele Nõukogude Venemaa poliitikas Eesti suhtes.

Lõppkokkuvõttes, kuidas siis hinnata Johan Laidoneri rolli Eesti vägede kõrgema operatiivjuhina Vabadussõja esimesel poolel, mil nurjati Nõukogude Venemaa katse Eestit sõjalisel teel enamlaste võimule allutada? Kindlasti oli see üldiselt positiivne ning Laidoneri teened olid märkimisväärsed. Laidoneri näol oli tegemist kõrgema sõjalise haridusega ning mitte väheste kogemustega sõjaväelasega, keda pealegi peeti andekaks. 1918. aastal Venemaal viibides oli tal võimalus tulevases vaenlasest – Nõukogude Venemaast ning Punaarmees – endale realistlik pilt luua. Laidonerile olid omased energilisus ning otsustavus, mida nõudis ka alluvatelt. Sõja raskel algusperioodil kasutas ülemjuhataja ära esimese soodsa võimaluse üldisele vastupealetungile üleminekuks, mis tõi kaasa esimese murrangu sõjas. Kindlasti mitte vähetähtis polnud sel kriitilisel ajal ka tema roll alluvatele optimismi sisendamisel. Pärast edukat vastupealetungi ei kavatsenud Laidoner passiivsesse kaitsesse tõmbuda, vaid asus koos Ajutise Valitsusega teostama suurejoonelist “aktiivse kaitsesõja” kava, mis pärast ligi kolme ja poolekuist võitluste perioodi viiski teise põhjaliku murrangu sõjas – vaenlase eemaletõrjumiseni Eesti piiridest ning puhvri moodustamiseni Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel. Sealjuures oli Laidoner, erinevalt paljudest kaasaegsetest, eesmärgi saavutamiseks valmis kasutama kõiki jõude, millest vähegi kasu võis olla. Maikuus oli Vene valgete Põhjakorpusel oluline roll sõjategevuse Eesti piiride taha viimisel, kusjuures see sai juhtuda paljuski just tänu Laidoneri eelnevale sihikindlale tegevusele koostöö arendamiseks korpusega, et seda väekoondist Eesti huvides kasutada.

Laidoner võis vajadusel üles näidata karmust, tagandades saamatusega silma paistnud juhte. Kriitilistel hetkedel võis ta kohapealsete ülemate tegevust kontrollima saata oma voliniku. Vaenlase otseste kaastööliste vastu nõudis ta halastamatust, mis tagas kõige kindlamini korra väeliini seljataga. Samas oli Laidoner võimeline allutama oma isiklikke emotsioone kainele mõtlemisele.

Laidoner tuli Eesti sõjaväe kõrgema operatiivjuhina oma ülesannetega edukalt toime. Saab küll osutada mõningatele juhtudele, mil temalt saanuks oodata teistsugust käitumist, mis andnuks tõenäoliselt parema tulemuse. Näiteks võinuks ka ülemjuhataja märtsikuus õhutada 2. diviisi 2. brigaadi aktiivsemale tegevusele, et niiviisi takistada vaenlase jõudude ümbergrupeerimist brigaadi vastast lõunarinde idatiivale. Pole vähemalt teada, et Laidoner seda õhutanuks. Möödalaaskmiste hulka võib lugeda hilinemist juuni alguses käsuga 3. diviisile, hõivata Ieriki. Mõnevõrra ebakindel paistab Laidoneri suhtumine Soomusrongide

divisjoni operatiivalluvuse küsimusse. Näiteks divisjoni otseallutamine ülemjuhatajale 25. mail ei näi olevat olnud otstarbekas. Vähemalt Alüksne operatsiooni ajaks olnuks tõhusam divisjoni jätmine 2. diviisi käsutusse. Samas ei maksa kahelda, et Laidoner mõistis seda, mistõttu on tõenäoline, et divisjoni ülemjuhatajale allutamise taga võis olla olulisi põhjuseid, mille kohta meieni lihtsalt andmeid pole jõudnud. Kõiki taolisi võimalikke vigu ning möödalaskmisi kaaluvad aga täielikult üles Laidoneri saavutused, millest olulisemad on, esiteks, otsustav vastupealetungile üleminek 1919. a jaanuari alguses ja vastupealetungi energiline läbiviimine; ning, teiseks, suurejooneline “aktiivse kaitsesõja” strateegia ja selle teostamine. Seega peab Laidoneri rolli Vabadussõja otsustaval esimesel poolel lugema väga oluliseks.



## Summary

### **Johan Laidoner as the Operational Commander of the Estonian Army during the First Half of the Estonian Independence War 1918–1920**

The goal of this thesis is to research and give an evaluation to Major-General Johan Laidoner's actions as the operational commander of the armed forces of the Estonian Republic during the first half of the Estonian Independence War. Laidoner's part in the development of the overall military-political strategy of the Estonian Republic is also looked. Laidoner held the positions of the Chief of the Operational Staff (14 December 1918-23 December 1918) and the Supreme Commander of the Estonian Military Forces (from 23 December 1918). The timeline of the thesis is December 1918 – beginning of June 1919. During this period the Estonian armed forces achieved two important breakthroughs during the war. Firstly, in the beginning of January 1919 the Estonian army managed to stop the invading Red Army and then start its own counteroffensive which resulted that by the beginning of February the Red Army was thrown back to the borders of Estonia. After that, in the battles from February until May the Estonian armed forces repelled enemy offensive attempts and took the initiative completele in its own hands. The Estonian offensives in the second half of May and in the beginning of June 1919 resulted the Red Army being forced to retreat far away from the Estonian borders. Between Soviet Russia and Estonia a buffer-zone was created which was controlled by Estonian-supported White Russian forces. Largely because of this the leadership of Soviet Russia decided to cancel attempts of conquering Estonia with the help of armed force and instead set its goal to achieving peace with the Estonian Republic.

Up to this date there has been no special research made on this topic. The sources used when wirting the thesis consist of five main cathegories: 1) archicval materials from the Estonian State Archive, 2) published archival materials, 3) published and unpublished memoirs, diaries and personal correspondence, 4) published and unpublished research works, 5) periodicals from the period 1918-1940.

Thesis is divided into two large parts. The first part starts with a short oweview of Laidoner's earlier experience in the service of the Russian Imperial Army. The following chapters of the first part are dealing with Laidoner's actions during the achievement of the first breakthrough in the Independence War. The second part of the thesis concentrates on

Laidoner's actions during the period from February until the beginning of June 1919 which resulted the second breakthrough. Thesis is accompanied with two appendixes. The first appendix includes a number of tables which describe systematically the operational order of battle of the Estonian army during the first half of the war. The second appendix includes twelve original maps which describe military operations of the Estonian army during the period December 1918-beginning of June 1919.

Available sources point that Laidoner, who had obtained higher military education in the Russian Imperial army, was obviously a talented officer. His experiences in World War One included being on the post of chief of staff of infantry divisions and he also served for longer time in the Staff of the Western Front as an intelligence officer. Laidoner was among the most experienced and well-educated Estonian officers who located in Estonia during the Estonian Independence War.

After being appointed to the post of the Chief of the Operational Staff, Laidoner's first task was to form such a staff – thus far there was no central staff for operational command. Laidoner started at the same time also to lead the organisation of effective communications between staffs on the front and central military command in Tallinn. Up to this moment the communications were poor. Laidoner also started to regularly inform the frontal staffs about the general situation and at the same time demanded regular reports from the frontal staffs – before the creation of the Operational Staff all this was irregular. After being appointed to the post of the Supreme Commander, Laidoner kept the operational staffs on the front directly under his operational command. Lieutenant-Colonel Jaan Soots, who was now named as the Chief of the Operational Staff, must be considered in the matters of operational command as Laidoner's aid. However it must be stressed that Laidoner's decisionmaking-style included consultations with his close co-workers amongst whom Soots had without doubt the most important role.

The strategic goal of the Estonian military command in December 1918 was to stop the enemy offensive and to start a counter-offensive in order to clear Estonia from the enemy. Estonia enjoyed by this the support from the British Navy and Finnish volunteers. Although foreign aid was of great importance in achieving the breakthrough in January 1919, it must be pointed out that equally important were also the actions of the Estonian military-political leadership and army. Laidoner's main possibility to influence the course of military operations during the period of retreat (December 1918-beginning of January 1919) was to reinforce the front with units which had just finished forming. Most of the time there was no

special need to co-ordinate the actions of the flanks of the units under Laidoner's direct command since the flanks were usually separated from each other with great distance. The Supreme Command also co-ordinated the actions of the Estonian Navy and land forces. Thanks to Laidoner's and Johan Pitka's (the operational commander of the Estonian Navy) initiative, the Navy made several amphibious landings in the enemy rear which resulted that the Red Army kept part of its forces for coastal protection instead of using them for offensive towards Tallinn. Though at the same time it must be stressed that the existence of the British Navy in the Gulf of Finland was very important in order to allow the Estonian Navy safely to operate.

Laidoner usually allowed his subordinates to act according to their best judgement and did not interfere in small details. But by this he demanded that the subordinates must act energetically and decisively. This means also that the actions of enemy supporters (local Bolsheviks) and insubordination in the rear were to be suppressed without hesitation. Laidoner did not hesitate to sack commanders who obviously were not capable of handling their tasks. At least twice Laidoner sent his envoy to check the situation on the more critical sections of the front.

Although because of the difficult situation in December 1918 Laidoner himself was too rather pessimistic concerning the outcome of the fight, he tried in public to keep optimistic spirits in order to encourage subordinates. Laidoner repeatedly and correctly assured subordinates that the Red Army is actually not a strong force – something which he had learned during his stay in Russia in 1918. He started already early to advocate the idea of a counter-offensive, which was to be started in the first possible moment.

In the battles between 2 and 6 January 1919 the Estonian army managed to stop the enemy advance and in some sectors the Red Army was even forced to carry out a local retreat. By this time the Estonian forces on the front were already numerically more or less equal with the enemy. The arrival of the Finnish volunteers gave an important morale boost to the Estonians while the Red Army was at the same time pretty much exhausted. It must be also stressed that the Estonian divisional commanders acted energetically as was demanded by Laidoner. Using the success and Laidoner's approval the Estonian 2nd Division started counter-offensive 6 January and on the following day also the 1st Division in Northern-Estonia joined. Laidoner's actions during the retreat and the battles between 2 and 6 January 1919 can be in overall described as energetical and decisive. He obviously made everything he could to help to stop the enemy. It is hard to point out any mistake of slightest importance which he made.

During the Estonian general counter-offensive in January Laidoner continued to reinforce the front with fresh troops. The Supreme Command estimated correctly that the 1st Division is able to liberate Northern-Estonia without significant reinforcements. Thus most of the reinforcements were in January sent to Southern-Estonia to the 2nd Division. During the counter-offensive Laidoner kept demanding energetical actions from subordinates. It was vital for the Estonian forces to liberate their land before the enemy was able to reinforce his forces significantly or before he could start mobilisation amongst the Estonian population under his control. Since the inner flanks of the 1st and 2nd Division started during the counter-offensive soon to rely upon the lake Peipus, the Supreme Command had little need to co-ordinate their actions. By 19-20 January the 1st Division had captured whole Northern-Estonia and the line of river Narva. Laidoner demanded that the division must move its front as far as possible towards East from the town of Narva in order to avoid the bombardment of the town. However the 1st Division failed in this task and on the Narva front developed position warfare. Southern-Estonia was captured by the Estonian army by the beginning of February, after the Supreme Command had reinforced the front there with a Finnish volunteer regiment which had just achieved combat readiness. By this Laidoner justifiably corrected the plans of the commander of the 2nd Division and forbade to use the regiment against enemy's local success in a sector of second-rate importance. The regiment was used in more important sector – success there nullified also enemy achievements elsewhere. 25 January Laidoner appointed Finnish Major-General Martin Paul Wetzter as the operational commander of all the Estonian forces on the Southern Front. It must be however stressed that this was clearly a political decision in order to please the Finnish governmental circles. Wetzter remained on this post until 5 March, after which he left to Finland.

During the counter-offensive Laidoner visited twice the front (he had also visited the front several times in December). During these visits he obtained more precise information concerning the situation there. He also inspected troops which obviously made a good impression on their morale. It can be said that during the counter-offensive Laidoner continued to act energetically. It is again hard to point out any significant mistakes in his actions. The Supreme Command evaluated the general situation correctly and accordingly correct decisions were made. It will remain Laidoner's and his co-workers' important achievement that the first possibility was used to start the counter-offensive and that the counter-offensive was carried out in a quick and decisive manner. This was vital for the survival of the Estonian Republic.

In January-February 1919 the Supreme Command and the Estonian Provisional Government set their goal to carry the war as far as possible from the Estonian borders. Behind the Estonian Eastern borders it was hoped to install the Russian Northern Corps (a White Russian unit which had entered the Estonian service in December 1918) and in Northern-Latvia the forces of the Latvian Republic were to be supported. If not entirely, then at least partially the Russian Whites and Latvians should have created a buffer between Estonia and the Bolsheviks. Laidoner called this strategy as “active defensive war”. It should be pointed out that the Estonian public opinion, many politicians and part of the military were because of different reasons against any kind of co-operation with the Northern Corps. Laidoner and the Prime Minister Konstantin Päts were the key figures who ensured that the co-operation with the Corps continued. Considering also the important role the Corps had in achieving the second breakthrough in May, one can say that Laidoner and Päts acted foresightfully. In February also an agreement was achieved with the Latvian Provisional Government that Estonia will help to liberate Northern-Latvia from the Bolsheviks whereas Latvian units were to be formed under Estonian command. From February Estonia started to receive large shipments arms, equipment and food from the Western Allies, which was important for being able to continue the war.

In the first half of February the Estonian Supreme Command planned to continue the offensive on the Southern Front in order to create prerequisites for the capturing of Northern-Latvia and Pskov area. The offensive started 13-14 February but the goals set by the Supreme Command were met only partially. The enemy, who had meanwhile received heavy reinforcements, turned out to be much stronger than anticipated. 21 February Alūksne was captured by the Estonians though. Laidoner hoped to continue the offensive in the direction of Alūksne–Krustpils in order to threaten to cut through the communications between Russia and the Red Army forces in Latvia. It was hoped that this will force the Red Army to abandon most of Latvia. However in the end of February the Red Army started counter-offensive on the Estonian Southern Front and forced the Estonian army in some sectors to retreat. During the battles from February to the first half of April Laidoner’s role in the operational command remained relatively moderate, leaving to the divisional commanders free hands. Laidoner was at the same time fully informed about the operational plans of the divisional commands and also participated in developing them. In February he made three and in March also three visits to the front. Laidoner continued to reinforce the front with newly formed units. There were though little of them under his disposal. Because of the difficult situation on the front the Supreme Commander had rarely the opportunity to keep any significant forces in his reserve.

Since of enemy's heavy pressure on the Southern Front Laidoner regrouped in March some of his forces from the Narva front to the Southern Front. These reinforcements and the fact that the Red Army had to regroup some of its troops from Southern-Estonia against the German Army in Courland, allowed the Estonian 2nd Division to stop the enemy advance and regain initiative. The Estonian counter-offensive halted when in the first half of April came the thaw. The planned goals – capturing the Izborsk–Alüksne area – were not achieved though. The enemy had regrouped its forces and even managed to start counter-offensive in the Alüksne sector and push the Estonian troops back. Such regrouping was partly possible because the right flank of the Estonian 2nd Division remained in March largely passive. Although the command of the 2nd Division was responsible for this, one can point out that it is also not known that Laidoner had ever demanded more energy from the actions of 2nd Division's right flank.

According to Laidoner's orders the Southern front was 5 April divided into two divisions – the 2nd and 3rd. This was actually planned long before but until then it was considered not possible to allocate personel for creating the staff of the 3rd Division. The goal in creating the new division was to make the operational command of the Southern Front more effective. The command of the 2nd Division was now able to concentrate solely to the left flank of the Southern Front whereas the 3rd Division was responsible for the right flank.

In the first half of April the Estonian Supreme Command planned to continue offensive into Northern-Latvia. At the same time Northern Corps had to start its offensive into Russia with the goal of capturing eventually Petrograd. In the second half of April the whole Corps was concentrated to the Narva front and preparations for the offensive were started. At the same time, before the Estonian army managed to go on offensive on the Southern Front, the Red Army managed to start there an offensive of its own. The Estonian troops were again forced to retreat and the situation developed into a rather critical one. Laidoner had little possibilities to help the 2nd and 3rd Division there. He reinforced the front with his small reserve and regrouped a battalion from the Narva front to the Southern Front. He also ordered to regroup some forces from the sector of the 2nd Division to the sector of the 3rd Division where especially difficult situation had developed. All these measures can be considered as seasonable as they helped to eliminate the enemy success in the sector of the 3rd Division. In the first half of May the Red Army continued offensive actions on the Southern Front and although the Estonian army managed to hold the enemy back, the Estonians themselves weren't able to start offensive into Northern-Latvia. At the same time the Estonian morale on

the Southern Front started to show signs of downfall – the soldiers were tired out because of constant battles against numerically superior enemy.

In the middle of May the Red Army however had to cancel its offensive in Southern Estonia because of the need to regroup forces against the Northern Corps. The latter had 13 May started its successful offensive on the Narva front. Such developments were actually hoped also by Laidoner. From 13 May the Corps was operationally directly subordinated to the Supreme Commander. The Estonian Navy, which was supported by British Fleet, carried according to Laidoner's orders out a couple of amphibious landings on the flank of the enemy which acted against the Northern Corps. Laidoner, after seeing the success of the Corps and receiving data that the enemy is regrouping its forces from the Southern Front against the Corps, gave 16 May to the 2nd and 3rd Division order to start offensive on the Southern Front. Like in January 1919, also now the Supreme Command decided to use the first possible chance in order to achieve breakthrough. Although it was planned that the Northern Corps will capture at first only Iamburg and Gdov area, then because of the unexpectedly great success of the Corps its offensive continued on Laidoner's permission far beyond these goals, being halted by him 22 May.

The Estonian 2nd and 3rd Division captured in the second half of May Pskov and Northern-Latvia. By this time the force ratio on the Southern Front had developed into equal. Also the success was greatly helped by the desertion of the command of the Red Estonian Rifle Division to the side of the Estonian Republic. Pskov was given over to the Northern Corps, while in the captured Alūksne-Valmiera area the Latvians should have started to reinforce their troops. The Estonian Supreme Command did not plan at this moment to continue the offensive deeper into Latvia. It was planned that the Latvian units should do this after their reorganisation. The Estonian main forces should have started to create fortified lines on Estonian borders. However it turned out that in the result of the Estonian offensive the enemy forces in Northern-Latvia were badly mauled. The Chief of Staff of the 2nd Division Staff-Captain Viktor Mutt ordered now the right flank of the division to continue the offensive from Alūksne towards Krustpils in order to clear most of Latvia completely from the Bolsheviks. Laidoner decided likewise to take use of the situation and approved Mutt's plans. The Estonian troops captured Krustpils 5 June having forced the Red Army to retreat into Eastern-Latvia.

So by the beginning of June the troops under the Estonian Supreme Command had carried out the plan of "active defensive war". Large territories behind the Eastern and

Southern borders of Estonia were captured where the Northern Corps and Latvians were now able to get reinforcements.

In final conclusion Laidoner's actions and role in the first half of the Independence War as operational commander of the Estonian Armed Forces can be without any doubt generally estimated as positive. He managed in his tasks with great success. Laidoner's achievements by far exceeded his possible mistakes. Among his most important merits remain his energetic role in starting and carrying out the counter-offensive in January 1919 and also his bold plan of "active defensive war" which he managed to carry out likewise.



## Lisa 1. Tabelid: Eesti sõjaväe operatiivkoosseis 1918. aasta 18. detsembrist–1919. aasta 5. juunini

Tabelid kujutavad Eesti sõjaväe operatiivkoosseisu rinde, diviisi ning brigaadi, samuti otse ülemjuhatusel allunud operatiivgruppide tasandil. Reeglina pole vaadeldud diviiside ja brigaadide alluvuses formeeritud ajutiste operatiivgruppide koosseisu. Tabelid käsitlevad ühtlasi Merejõudude lahingukoosseisu. Vaatluse alt on jäänud välja varustus-, etapi-, transpordi-, remondi-, inseneri-, sapööri-, töö-, raudtee-, meditsiini-, kohtu-, lennu-, auto-, side-, rannavalve-, konvoi- ja komandandiüksused ning -asutused. Merejõudude laevade puhul on tabelites ära toodud vaid hävitajad, suurtükipaadid ning suurtükkidega relvastatud vahilaevad. Lahinguväeosade puhul on sulgudesse märgitud pataljoni- ning roodude arv väeosas hetkel, mis osutab tabelis vaadeldava perioodi alguskuupäevale. Roodude arv viitab laskur- või suuskurroodudele; eskadronide arv osutab mõõga- või laskureskadronidele. Seega pole roodude arvu sisse arvestatud näiteks side-, kuulipilduja-, tagavara- sapööri- komandandi- või tööroode.

Tabelite koostamisel kasutatud allikate puhul on viidatud vaid neile, mis kinnitavad olukorras toimunud muutusi. Seega neid allikaid, mis kinnitavad endise olukorra säilimist, pole ära toodud.

**Tabel 1. Eesti vägede operatiivkoosseis 18.12.1918 ning muutused selles kuni 6.01.1919**

**1) Väed väljaspool otse Operatiivstaabi ülemale (alates 23.12 Sõjavägede  
ülemjuhatajale) alluvaid operatiivväekoondisi** <sup>1127</sup>

a) Väeosad formeerimisel ja reservis

1. jalaväepolk (2 pataljoni; neist 3. pataljon sisekaitseülesannetega) – formeerimisel Tallinnas; 26.12 lahkus 13. roodu 1. diviisi käsutusse; 2.01 lahkus polk 1. diviisi käsutusse (välja arvatud 3. pataljon)
6. jalaväepolk (2 pataljoni; 9 roodu) – formeerimisel Viljandis ja Pärnus; 19.12 allutati 1. diviisi 1. brigaadile
1. ratsapolk (4 eskadroni) – formeerimisel Tallinnas; lahkus 26.12 1. diviisi käsutusse
1. suurtükiväepolgu 1. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 26.12 1. diviisi käsutusse
1. suurtükiväepolgu 5. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 26.12 2. diviisi käsutusse
- Järvamaa löögipataljon – formeeriti Paides alates 18.12; alates 23.12 ülemjuhataja otseses operatiivalluvuses
- Ratsa-poolpatarei – formeeriti Tallinnas alates 20.12; lahkus 26.12 1. diviisi käsutusse
- Tallinna 1. löögipataljon – formeeriti Tallinnas alates u. 20.12; lahkus 26.12 1. diviisi käsutusse
1. suurtükiväepolgu 4. patarei – formeeriti Tallinnas alates 20.12
1. suurtükiväepolgu 6. patarei – formeeriti Tallinnas alates 20.12; lahkus 5.01 Järvamaa kaitsepataljoni käsutusse
- Kalevlaste Maleva – formeeriti Tallinnas alates 20.12; viibis 27.12–1.01 Merejõudude juhataja käsutuses; lahkus 2.01 1. diviisi käsutusse
- Laiarööpaline soomusrong nr 3 – formeeriti Tallinnas 21.12; lahkus 22.12 1. diviisi käsutusse
- Eesti Kaitse Liidu 1. Tallinna pataljon – formeeriti Tallinnas alates 22.12; alates 28.12 Tallinna 1. kaitsepataljon
1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalk – formeeriti Tallinnas alates 22.12 (alates 3.01 administratiivselt Põhjaarmee üksiku korpuse koosseisus)
1. löögiroodu (kapten Asmanni vabatahtlik salk) – formeeriti Tallinnas u. 23.12 ja lahkus samal päeval 1. diviisi käsutusse
- Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Iseseisev raskepatarei – formeeriti Tallinnas alates 27.12
1. soome vabatahtlike salga 1. kompanii – saabus 30.12 Tallinnasse; lahkus 5.01 1. diviisi käsutusse
- Põhjaarmee üksiku korpuse Idasalk (Bulak-Balakhovitši partisanisalk, Talabski salk, Georgi kütisalk, 1. Pihkva vabatahtliku küti-suurtükiväepolgu 1. patarei) – ülemjuhataja reservis Raplas alates detsembri lõpust (Georgi kütisalk ning osa Talabski salgast alates jaanuari algusest Tallinnas)

<sup>1127</sup> ERA 495–7–717. Ln; ERA 495–7–2546. L 1p, 7; ERA 563–1–1; ERA 565–1–5. L 1; ERA 582–1–1. L 1; ERA 642–1–1. L 7p, 9p; ERA 2315–1–104. L 1; Aro, J. Kalevi, lk 1280; Drevs, G. Mälestusi soomusautode ehitamisest. Masinakiri, 1936: ERA 2124–3–99. L 1; Järvamaa kapat PVK 13.01.1919: ERA 2124–1–618. Ln; Laaman, E. Soomusrongide, lk 40; Luzhkov, M. Retk Narvast Permiskülla. // Noored Narva Lahinglased. Mälestuste album. Narva, 1933, lk 71; Pitka, J. Minu, lk 68–69, 71; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. I: ERA 2124–3–1169. L 10; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 4, 7; Steinberg, A. Jõululaupäeval, lk 1441; Tomander, A. 1. jalaväe, lk 20–22; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 31/32), lk 853; Wiru roodu: ERA 2124–3–1748. L 2; Wäerinna. I. // Päewaleht. 31.01.1919, lk 1.

Viru kaitserood – formeeriti Tallinnas alates 1.01

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 57-mm poolpatarei – formeeriti Tallinnas alates jaanuari algusest

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalk (1. Pihkva vabatahtlik kütipolk, 2. Ostrovi vabatahtlik kütipolk, 3.

Rēzekne vabatahtlik kütipolk, 53. Volõõnia Suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk, Polkovnik Bibikovi partisanisalk) – ülemjuhataja reservis Kohila piirkonnas alates u. 2.01; hiljemalt jaanuari alguses nimetati Polkovnik Bibikovi partisanisalk ümber Ratsajäägrite divisjoniks

1. soome vabatahtlike salga 2. kompanii – saabus 3.01 Tallinnasse; lahkus 5.01 1. diviisi käsutusse

1. soome vabatahtlike salga 3. kompanii – saabus 4.01 Tallinnasse

2. suurtükiväepolgu 1. patarei – formeeriti Tallinnas alates 6.01

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – ehitamisel Tallinnas alates detsembri lõpust või jaanuari algusest

b) Väeosad sisekaitseülesannetega ning tagavaraväeosad

Tallinna linna ja Harju maakonna Kaitseliit

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit – allutati 23.12 Järvamaa löögipataljoni ülemale

Haapsalu linna ja Lääne maakonna Kaitseliit

Saare-, Hiiu- ja Muhumaa Kaitseliit

Ohvitseride reserv – Tallinnas

Peastaabi kuulipildujakomando – Tallinnas

1. jalaväepolgu 3. pataljon – Tallinnas

Tallinna kooliõpilaste rood – Tallinnas

Tallinna ratsapartisanide salk – Tallinnas

Narva linna kaitseliidu salk – saabus Tallinnasse 15.12 1. diviisist

Soomusauto nr 1 “Estonia” – ehitati Tallinnas u. 17.–20.12

Sõjaväe seljataga korraldav salk – moodustati 23.12

1. ratsapolgu 1. täienduseskadron – formeeriti Tallinnas 28.12

2. diviisi tagavarapataljon – formeeriti Haapsalus alates 31.12

1. diviisi tagavarapataljon – formeeriti Tallinnas alates 1.01

Kalevlaste Maleva reserv – jäi Tallinnasse kui Kalevlaste Maleva 2.01 rindele lahkus

Balti pataljoni marsitagavara – formeeriti Tallinnas alates 3.01

1. ratsapolgu 2. täienduseskadron – formeeriti Tallinnas 5.01

c) Kindluse raskesuurtükiväe divisjon (vastutas rannakaitse eest)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei (Naissaarel)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei (Aegnal)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Naissaare 6” patarei (lahingukõlbmatu)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 130-mm patarei (lahingukõlbmatu)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 12” patarei (lahingukõlbmatu)

## **2) 1. diviis – Operatiivstaabi ülema (alates 23.12 ülemjuhataja) alluvuses**<sup>1128</sup>

4. jalaväepolk (1 pataljon; 5 roodu)

5. jalaväepolk (2 pataljoni; 9 roodu; Balti ratsakuulipildujakomando) – Balti ratsakuulipildujakomando läks

29.12 Balti pataljoni koosseisu

1. ratsapolgu 1. eskadron

Rakvere linna, Narva linna ja Viru maakonna Kaitseliidu salgad

Harju maakonna Kaitseliidu salgad

1. suurtükiväepolgu 2. patarei

1. suurtükiväepolgu 3. patarei

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei – saadeti 28.12 laiali

Laiarööpaline soomusrong nr 2 – alates 25.12 allus Soomusrongide juhatajale, kes allus operatiivselt 1. diviisi ülemale

Laiarööpaline soomusrong nr 1 (16.–20.12 Tallinnas remondis) – alates 25.12 allus Soomusrongide juhatajale, kes allus operatiivselt 1. diviisi ülemale

Laiarööpaline soomusrong nr 3 – saabus 23.12 ülemjuhataja reservist; alates 25.12 allus Soomusrongide juhatajale, kes allus operatiivselt 1. diviisi ülemale

1. löögirood (kapten Asmanni vabatahtlik salk) – saabus 24.12 ülemjuhataja reservist

1. ratsapolk – saabus 26.12 ülemjuhataja reservist

Tallinna 1. löögipataljon – saabus 26.12 ülemjuhataja reservist; saadeti 27.12 laiali

1. jalaväepolgu 13. rood – saabus 26.12 ülemjuhataja reservist

1. suurtükiväepolgu 1. patarei – saabus 26.12 ülemjuhataja reservist

Ratsa-poolpatarei – saabus 26.12 ülemjuhataja reservist

Balti Kodumaakaitse – saabus 2. diviisist 26.12; läks 29.12 Balti pataljoni koosseisu

Balti pataljon – formeeriti 29.12

1. jalaväepolk – saabus 2.01 ülemjuhataja reservist

Kalevlaste Maleva – saabus 2.01 ülemjuhataja reservist

1. soome vabatahtlike salga 1. ja 2. kompanii – saabusid 5.01 ülemjuhataja reservist

## **3) Järvamaa löögipataljoni (alates 28.12 Järvamaa kaitsepataljoni) ülema grupp – ülemjuhataja alluvuses alates 23. detsembrist**<sup>1129</sup>

Järvamaa löögipataljon – 28.12 nimetati ümber Järvamaa kaitsepataljoniks

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit

---

<sup>1128</sup> ERA 495–10–16. L 26; ERA 496–2–1. L 84; Laaman, E. Soomusrongide, lk 33, 40; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. I: ERA 2124–3–1169. L 10, 12, 10, 19–21; Rägo, K. Põhja-rinne. I periood. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1204. L 63jj; Tomander, A. 1. jalaväe rügement iseseisvuse võitluspäevil. Lühike tegevuse ülevaade. 1. jalaväe rügemendi kirjastus, 1930, lk 23–24; Tuvikene, K. Rägavere, lk 927; Tuvikene, K. 5. Rakvere: ERA 2124–3–1556. L 163–166, 180, 219, 242; Wäerinnalt. I. // Päevaleht. 31.01.1919, lk 1.

<sup>1129</sup> 7. jalaväe polk, lk 1405.

1. suurtükiväepolgu 6. patarei – saabus 6.01 ülemjuhataja reservist

**4) 1. diviisi 1. brigaad** (nimetati 24.12 ümber **2. diviisiks**) – Operatiivstaabi ülema (alates 23.12 ülemjuhataja) alluvuses<sup>1130</sup>

2. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

3. jalaväepolk (2 roodu)

Põhjaarmee üksiku korpuse Bulak-Balahhovitši koondsalk (20.12 nimetati ümber Põhjaarmee üksiku korpuse Idasalgaks): Bulak-Balahhovitši partisanisalk (5 eskadroni; patarei), Talabski salk (2 roodu), Georgi kütisalk (1 rood), 1. Pihkva vabatahtliku küti-suurtükiväepolgu 1. patarei. Detsembri lõpus lahkus Põhjaarmee üksiku korpuse Idasalk ülemjuhataja reservi Raplasse

Balti Kodumaakaitse (2 kompaniid) – lahkus 26.12 1. diviisi käsutusse

Tartu linna ja maakonna Kaitseliit – maakonna kaitseliidu organisatsioon lagunes pärast Tartu mahajätmist 21.12, misjärel allesjäänud salgad läksid kas 2. jalaväepolgu või Leitnant Kuperjanovi partisanisalga koosseisu; Tartu linna Kaitseliidu põhjal moodustati pärast Tartu mahajätmist kooliõpilaste rood.

Viljandi linna ja maakonna Kaitseliit

Pärnu linna ja maakonna Kaitseliit

Võru linna ja maakonna Kaitseliidu salk

Kornet Korneli ratsasalk – nimetati 30.12 ümber 2. diviisi 1. üksikuks eskadroniks

6. jalaväepolk – allutati 19.12; 28.12–31.12 formeeriti Pärnus 6. jalaväepolgu soomusrong; alates 29.12 allus polk ülemjuhatajale (välja arvatud 2. pataljon, mis jäi 2. diviisi käsutusse)

“Eesti Scouts” väeosa – formeeriti alates 19.12

Põhjaarmee üksiku korpus: 1. Pihkva vabatahtlik kütipolk, 2. Ostrovi vabatahtlik kütipolk, 3. Rēzekne vabatahtlik kütipolk, 53. Volõõnia Suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk, Polkovnik Bibikovi partisanisalk – allutati 19.12; 20.12 moodustati nimetatud väeosadest Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalk; u. 2.01 lahkus Läänesalk ülemjuhataja reservi Kohila piirkonda

Leitnant Kuperjanovi partisanisalk – formeeriti alates 24.12

Viljandi vabatahtlike pataljon – formeeriti alates 25.12; nimetati 28.12 ümber Viljandi kaitsepataljoniks

1. suurtükiväepolgu 5. patarei – saabus 27.12 ülemjuhataja reservist

<sup>1130</sup> Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 23–24; ERA 495–10–16. L 26; ERA 518–1–6. L 257; ERA 518–1–159. L 11; Hasselblatt, W. Der Dorpater Heimatschutz. // Das Balten-Regiment ein Jahr im Felde. Dorpat, 1920, lk 42, 43; K. R. Pärnumaa Kaitseliidu, lk 233; K. R. Tartumaa Kaitseliidu, lk 46–51; K. R. Viljandimaa kaitseliidu, lk 125–128; Lühikene tagasiwaade, lk 5; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 16, 46, 49, 103; Pirn, O. Ülevaade: ERA 2124–3–1004. L 24–25; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 59–69; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. I: ERA 2124–3–1169. L 9; Tulnola, H. 3. jalaväe, lk 14; Võting, A. Scouts, 1936, lk 21–26.

**5) Põhjaarmee üksik korpus** – Operatiivstaabi ülema alluvuses; allutati 19.12. 1. diviisi 1. brigaadile <sup>1131</sup>

1. Pihkva vabatahtlik kütipolk (1 pataljon)
  2. Ostrovi vabatahtlik kütipolk (1 pataljon)
  3. Rēzekne vabatahtlik kütipolk
  53. Volõõnia Suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk
- Polkovnik Bibikovi partisanisalk

**6) 6. jalaväepolk** (ilma 2. pataljonita) – alates 29.12 ülemjuhataja alluvuses <sup>1132</sup>

Jaanuari esimesel nädalal alustati Pärnus polgu koosseisus soomusauto “Wanapagan” ehitamist

**7) Merejõudude juhataja** – Operatiivstaabi ülema (alates 23.12 ülemjuhataja) alluvuses <sup>1133</sup>

Vahilaev “Laene”

Suurtükipaat “Lembit” – lahingukõlblik alates 22.12

Hävitaja “Lennuk” – Merejõudude käsutuses alates 2.01; lahingukõlblik alates 5.01

Hävitaja “Wambola” – Merejõudude käsutuses alates 2.01; remondis

Dessantrood – formeeriti u. 22.12; läks 2.01 1. jalaväepolgu koosseisu

Kalevlaste Maleva – Merejõudude juhataja käsutuses 27.12–1.01

Dessantpataljon – formeeriti alates 2.01

---

<sup>1131</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 57–58, 70–75.

<sup>1132</sup> ERA 632–1–9. L 3; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 52, 101.

<sup>1133</sup> Aro, J. Kalevi, lk 1280; Baum, G. Suurtükilaev “Lembit” Vabadussõjas. Masinakiri, 1924: ERA 2124–3–51. L 2; Kivimägi, F. Vabadussõja: ERA 2124–3–418. L 138; Varma, A. Merevägi, lk 21–22, 35; Õun, M. Miiniristlejad, lk 26–27, 47.

## Tabel 2. Eesti vägede operatiivkoosseis 7.01.1919 ning muutused selles kuni 4.02.1919

### 1) Väeosad väljaspool otse Sõjavägede ülemjuhatajale alluvaid operatiiv-väekoondisi<sup>1134</sup>

a) Väeosad formeerimisel ja ülemjuhataja reservis

Tallinna 1. kaitsepataljon (5 roodu) – formeerimisel Tallinnas; lahkus 14.01 2. diviisi käsutusse

1. soome vabatahtlike salga 3. kompanii – reservis Tallinnas; lahkus 7.01 Merejõudude käsutusse

Viru kaitserood – formeerimisel Tallinnas; lahkus 16.01 1. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalk (2 roodu; eskadron; suurtükirühm) – formeerimisel Tallinnas; u. 15.01 läks väeosa koosseisust 30-meheline salk Merejõudude käsutusse, veebruari alguses naases salk oma väeosa juurde

Põhjaarmee üksiku korpuse Idasalk: Bulak-Balahhovitši partisanisalk (5 eskadroni; patarei), Talabski salk (2 roodu), Georgi kütisalk (1 rood), 1. Pihkva vabatahtliku küti-suurtükiväepolgu 1. patarei – reservis Raplas ja Tallinnas; jaanuari esimesel poolel nimetati Idasalk ümber Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalgaks; koondsalk lahkus u. 17.01 2. diviisi käsutusse, välja arvatud Pihkva vabatahtliku küti-suurtükiväepolgu 1. patarei, mis nimetati jaanuaris ümber Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 1. patareiks

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 1. Pihkva vabatahtlik kütipolk, 2. Ostrovi vabatahtlik kütipolk, 3. Rēzekne vabatahtlik kütipolk – reservis Kohila piirkonnas; jaanuaris saadeti polgud laiali

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 53. Volõõnia Suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk – reservis Kohila piirkonnas; formeeriti jaanuaris ümber Volõõnia salgaks

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga Ratsajäägrite divisjon – reservis Kohila piirkonnas; 7.01 lahkus Ratsajäägrite divisjoni eskadron Järvamaa kaitsepataljoni käsutusse, misjärel Kohila piirkonda jäi tõenäoliselt vaid divisjoni staap

1. suurtükiväepolgu 4. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus u. 8.01 2. diviisi käsutusse

2. suurtükiväepolgu 1. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 29.01 2. diviisi käsutusse

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 57-mm poolpatarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 9.01 2. diviisi käsutusse

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Iseseisev raskepatarei – formeerimisel Tallinnas; 2. rühm lahkus 14.01 2. diviisi käsutusse; 1. rühm lahkus 29.01 1. diviisi käsutusse

<sup>1134</sup> ERA 495–10–16. L 249; ERA 495–6–8. L 24, 32; ERA 497–1–30. L 25; ERA 509–1–6. L 12, 12p; ERA 594–1–6. L 17; ERA 569–1–7. Ln; ERA 620–2–1. L 1, 6; ERA 622–1–2. L 6p, 7; ERA 632–1–9. L 5, 6; ERA 642–1–19. L 7p, 9p; ERA 3589–1–1. L 2; 10. Üksik Jalaväepataljon 25.02.19.–25.02.39. // Sõdur. 1939, nr 7/8, lk 148; Lübik, E. Rootsi abi Vabadussõjas. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–679. L 2–3; Naber, R. Eesti Merejõudude juhatajad 1918–1940. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, 2004, lk 36, 135; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 83–85; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 1–8, 24; Tuvikene, K. (nr 31/32), lk 854; Võting, A. Scouts, lk 73, 89–90, 103.

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – ehitamisel Tallinnas; lahkus 14.01 2. diviisi käsutusse; alates u. 28.01 remondis Tallinnas

Kitsarööpaline soomusrong nr 2 – formeeriti Tallinnas alates 7.01; lahkus 15.01 2. diviisi käsutusse

1. soome vabatahtlike salga 4. kompanii – saabus 8.01 Tallinnasse; lahkus u. 12.01 1. diviisi käsutusse

Tartu kaitserood – formeeriti Tallinnas enne 11.01; lahkus 15.01 2. diviisi käsutusse

Põhja Poegade rügement – saabus Tallinnasse 12.–23.01 (sealjuures 1. pataljon 12.01 ning 2. pataljon 23.01); 19.01 saadeti 1. pataljon Tapale; 23.01 formeeriti rügemendi koosseisus kolm patareid; 25.01 läks rügement Lõunarinde juhataja käsutusse

Kitsarööpaline soomusrong nr 3 – formeeriti Tallinnas alates 15.01; lahkus 26.01 2. diviisi brigaadi käsutusse

“Eesti Scouts” väeosa – alates 15.01 staap ja osa allüksusi formeerimisel Tallinnas; 20.01 lahkus A kompanii 3. rühm 2. diviisi käsutusse; 21.01 saabus A kompanii 1. rühm 2. diviisist Tallinnasse; 29.01 nimetati “Eesti Scouts” väeosa ümber “Eesti Scouts” rügemendiks; 30.01 lahkus A kompanii 1. rühm 2. diviisi brigaadi käsutusse

2. ratsapolk – formeeriti Tallinnas alates 16.01; 17.01 lahkus 1. eskadron 2. diviisi käsutusse; 18.01 lahkus polk 2. diviisi käsutusse

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – formeeriti Tallinnas alates 28.01

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei – formeeriti Tallinnas alates 28.01; lahkus 31.01 1. diviisi käsutusse

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei – formeeriti Tallinnas alates 29.01

Balti pataljoni patarei – formeeriti Tallinnas alates 28.01

2. suurtükiväepolgu 4. patarei – formeeriti Tallinnas alates 1.02

1. soome vabatahtlike rügement – ülemjuhataja reservis Rakveres alates 30.01

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga partisanisotnjad – formeerimisel Kohila piirkonnas alates jaanuarist; 1. partisanisotnja lahkus u. 2.02 1. diviisi käsutusse

Kitsarööpaline soomusrong nr 4 – formeeriti Tallinnas alates 3.02

Rootsi Vabakorpus Eestis – formeeriti Tallinnas alates jaanuari lõpust või veebruari algusest

#### b) Väeosad sisekaitseülesannetega ja tagavaraväeosad

Tallinna linna ja Harju maakonna Kaitseliit – 15.01 lahkus Tallinna Kaitseliidu 7. jaoskonna üksik rood 2. diviisi käsutusse

Haapsalu linna ja Lääne maakonna Kaitseliit

Saare-, Hiiu- ja Muhumaa Kaitseliit

Ohvitseride reserv – Tallinnas

Peastaabi kuulipildujakomando – Tallinnas

Sõjaväe seljataga korraldav salk

Tallinna ratsapartisanide salk – Tallinnas

Narva linna Kaitseliidu salk – Tallinnas; läks 15.01 Merejõudude käsutusse

1. jalaväepolgu 3. pataljon – Tallinnas; alates 9.01 1. diviisi tagavarapataljoni koosseisus

Tallinna kooliõpilaste rood – Tallinnas; alates 14.01 formeeriti ümber Tallinna kooliõpilaste pataljoniks

Soomusauto nr 1 “Estonia” – Tallinnas



1. ratsapolgu 1. ja 2. täiendueskadron – Tallinnas; liideti 1.02 Ratsapolkude tagavaraeskadroniga

1. diviisi tagavarapataljon – Tallinnas

2. diviisi tagavarapataljon – Haapsalus

Kalevlaste Maleva reserv – Tallinnas

Balti pataljoni marsitagavara – Tallinnas

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit – alates hiljemalt 11.01 Sisemise kaitse ülema käsutuses

Mereväe tagavararood – formeeriti 11.01; läks 27.01 Merejõudude juhataja käsutusse

Tallinna 2. kaitsepataljon – formeeriti Tallinnas alates 17.01

Kuressaare kaitsepataljon – formeeriti Kuressaares alates 24.01

Tagavarapatarei – formeeriti Tallinnas alates 25.01

Ratsapolkude tagavaraeskadron – formeeriti Tallinnas alates 1.02

c) Kindluse raskesuurtükiväe divisjon (alates 30.01 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjon; vastutas rannakaitse eest):

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei (Naissaarel)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei (Aegnal)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Naissaare 6” patarei (lahingukõlbmatu)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 130-mm patarei (lahingukõlbmatu)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 12” patarei (lahingukõlbmatu)

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Naissaare 42” patarei – formeeriti alates 14.01

## **2) 1. diviis – ülemjuhataja alluvuses** <sup>1135</sup>

1. jalaväepolk (1 pataljon; 3 roodu)

4. jalaväepolk (2 pataljoni; 5 roodu)

5. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

1. ratsapolk (4 eskadroni, neist 1. eskadron tegutses 4. jalaväepolgu operatiivalluvuses ja lahkus 27.01 Tallinnasse, kus läks ümberformeerimiseks Ratsapolkude tagavaraeskadroni käsutusse)

Balti pataljon (4 jalaväerühma; 1 eskadron)

Kalevlaste Maleva (1 rood)

1. soome vabatahtlike salga 1. ja 2. kompanii

1. löögirood

---

<sup>1135</sup> ERA 495–3–18. L 127; ERA 539–1–3. L 1p; ERA 544–1–29. L 10; ERA 556–1–5. L 7–8; ERA 2124–2–533. L 3; Helanen, V. Suomalaiset, lk 302, 303; Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–430. L 155; Kronoloogilised andmed kaitseliidu (omakaitse) ajaloost. // Kaitse Kodu. 1927, nr 13, lk 545; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 13, 24; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 93; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 6–6a, 8, 15, 18; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Wiru roodu: ERA 2124–3–1748. L 2; Wrangell, W. Geschichte, lk 34–35.

Rakvere linna ja Viru maakonna Kaitseliidu salgad – vastupealetungi kestel jaanuaris asusid sisekorra tagamisele Rakveres ja Viru maakonnas; Rakvere linna ja Viru maakonna Kaitseliit jäi samas 1. diviisi operatiivalluvusse Harju maakonna Kaitseliidu salgad – vastupealetungi kestel jaanuaris asusid sisekorra tagamisele Harju maakonnas

1. suurtükiväepolgu 1. patarei

1. suurtükiväepolgu 2. patarei

1. suurtükiväepolgu 3. patarei

Ratsa-poolpatarei

Soomusrongide juhataja: Laiarööpaline soomusrong nr 1, Laiarööpaline soomusrong nr 2, Laiarööpaline soomusrong nr 3 – alates 8.01 formeeriti Laiarööpaline soomusrong nr 4; alates 15.01 läks Soomusrongide juhataja 2. diviisi käsutusse, välja arvatud Laiarööpaline soomusrong nr 4, mis läks 1. diviisist Soomusrongide juhataja käsutusse u. 16.01

1. soome vabatahtlike salga 3. kompanii – saabus 8.01 Merejõudude käsutusest

Järvamaa kaitsepataljoni 1. rood – alates 11.01 Järvamaa kaitsepataljoni käsutusest; Järvamaa kaitsepataljon nimetati 30.01 ümber 7. jalaväepolguks

Ratsajäägrite divisjoni eskadron – alates 11.01 Järvamaa kaitsepataljoni käsutusest

1. soome vabatahtlike salga 4. kompanii – saabus 12.01 ülemjuhataja reservist

2. suurtükiväepolgu 2. patarei – formeeriti 13.–16.01

Viru kaitserood – saabus 17.01 ülemjuhataja reservist

Dessantpataljon – allutati u. 20.01; saadeti 25.01 laiali

Põhjaarmee üksiku korpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalga 30-meheline salk – allutati u. 20.01; veebruari alguses lahkus Tallinnasse oma väeosa käsutusse

Narva linna Kaitseliidu salk – allutati u. 20.01

Narva linna Kaitseliit – formeeriti alates 21.01

1. soome vabatahtlike salga 5. kompanii – saabus ülemjuhataja reservist 24.01

1. soome vabatahtlike salk formeeriti 24.01 ümber 1. soome vabatahtlike rügemendiks; eelnevalt, 16. ja 19.01, oli salga koosseisus moodustatud ühtlasi kokku kaks poolpatareid. 30.01 läks rügement ülemjuhataja reservi Rakveresse

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Iseseisva raskepatarei 2. rühm – saabus 2. diviisist 29.01; 30.01 nimetati patarei ümber 2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patareiks

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Iseseisva raskepatarei 1. rühm – saabus 30.01 ülemjuhataja reservist; 30.01 nimetati patarei ümber 2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patareiks

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei – saabus 1.02 ülemjuhataja reservist

Narva kaitsepataljon – formeeriti alates 1.02

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 1. partisanisotnja – saabus 3.02 ülemjuhataja reservist

### 3) Järvamaa kaitsepataljoni ülema grupp – ülemjuhataja alluvuses; saadeti 11.01 laiali<sup>1136</sup>

Järvamaa kaitsepataljon (5 roodu) – 11.01 anti 2. diviisi käsutusse (välja arvatud 1. rood, mis läks 1. diviisi käsutusse)

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit – läks hiljemalt grupi lailaisaatomisel Sisemise kaitse ülema käsutusse

1. suurtükiväepolgu 6. patarei – läks 11.01 2. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Ratsajäagrite divisjoni eskadron – saabus 8.01 ülemjuhataja reservist; läks 11.01 1. diviisi käsutusse

### 4) 6. jalaväepolk ülema grupp – ülemjuhataja alluvuses; 8.01 allutati 2. diviisile<sup>1137</sup>

6. jalaväepolk (1 pataljon; 7 roodu; 6. jalaväepolgu soomusrong; soomusauto “Wanapagan”, viimane ehitamisel)

### 5) 2. diviis – ülemjuhataja alluvuses; 25.01 allutati Lõunarinde juhatajale; 25.01 moodustati diviisi koosseisus 2. diviisi brigaad, mis alates 28.01 allus otse Lõunarinde juhatajale. Alljärgnevalt on antud diviisi koosseis perioodil 7.01–27.01<sup>1138</sup>

2. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

3. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu) – alates 25.01 2. diviisi brigaadi alluvuses

6. jalaväepolgu 2. pataljon (4 roodu) – alates 25.01 2. diviisi brigaadi alluvuses

Viljandi kaitsepataljon (1 rood) – alates 25.01 2. diviisi brigaadi alluvuses

Leitnant Kuperjanovi partisanisalk (4 roodu) – 21.01 nimetati ümber Leitnant Kuperjanovi partisanipataljoniks; 25.01 nimetati ümber Tartu partisanipataljoniks; 25.–27.01 formeeriti pataljoni koosseisus patarei

“Eesti Scouts” väeosa (1 kompanii) – staap lahkus 15.01 Viljandist Tallinnasse; 23.–31.01 formeeriti Viljandis B kompanii; 17.01 läksid A kompanii 1. ja 2. rühm Kitsarööpaliste soomusrongide juhataja käsutusse; 29.01 nimetati “Eesti Scouts” väeosa ümber “Eesti Scouts” rügemendiks

Tartu linna Kaitseliidu kooliõpilaste rood – formeeriti 8.01 ümber Tartu kaitsepataljoniks

Viljandi linna ja maakonna Kaitseliit – läks 25.01 2. diviisi brigaadi käsutusse

Pärnu linna ja maakonna Kaitseliit – läks 25.01 2. diviisi brigaadi käsutusse

Võru linna ja maakonna Kaitseliidu salk – liideti 11.01 2. diviisi komandandirooduga

2. diviisi 1. üksik eskadron – nimetati 17.01 ümber 2. ratsapolgu 2. eskadroniks; alates 25.01 2. diviisi brigaadi käsutuses

---

<sup>1136</sup> ERA 548–1–3. L 9.

<sup>1137</sup> ERA 496–2–1. L 112; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 16, 49, 52.

<sup>1138</sup> ERA 496–2–13. L 278; ERA 518–1–145. L 7; ERA 571–1–1. L 13; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 28, 29; H. S. Jooni Eesti, lk 326; Kronoloogilised andmed kaitseliidu, lk 545; Lipstok, H. Kaitseväe: ERA 2124–3–646. L 243; Lühikene tagasiwaade, lk 5; Möttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 115; Pirn, O. Ülevaade: ERA 2124–3–1004. L 33; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 6a; Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 1–1p; Tulnola, H. 3. jalaväe, lk 21; Tomson, J. Lõunarinde: ERA 2124–3–188. L 8; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 33/34), lk 909; Võting, A. Scouts, lk 73, 76; Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 62.

1. suurtükiväepolgu 5. patarei – alates 25.01 2. diviisi brigaadi käsutuses

6. jalaväepolk – allutati 8.01; alates 25.01 2. diviisi brigaadi käsutuses

6. jalaväepolgu soomusrong – allutati 8.01; nimetati 16.01 ümber Kitsarööpaliseks soomusrongiks nr 1 ja allutati Kitsarööpaliste soomusrongide juhatajale

1. suurtükiväepolgu 4. patarei – saabus 9.01 ülemjuhataja reservist

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 57-mm poolpatarei – saabus 9.01 ülemjuhataja reservist; alates 25.01 2. diviisi brigaadi käsutuses

Järvamaa kaitsepataljon – allutati 11.01

1. suurtükiväepolgu 6. patarei – allutati 11.01

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – saabus 14.01 ülemjuhataja reservist; alates 25.01 2. diviisi brigaadi käsutuses

Tartu linna ja maakonna Kaitseliit – moodustati alates 14.01

Soomusrongide juhataja (Laiarööpaline soomusrong nr 1, Laiarööpaline soomusrong nr 2, Laiarööpaline soomusrong nr 3) – alates 15.01 1. diviisist; u. 16.01 saabus Soomusrongide juhataja käsutusse 1. diviisist ka Laiarööpaline soomusrong nr 4

Tallinna 1. kaitsepataljon – saabus 15.01 ülemjuhataja reservist

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Iseseisva raskepatarei 2. rühm – saabus 15.01 ülemjuhataja reservist; lahkus 28.01 1. diviisi käsutusse

Tallinna Kaitseliidu 7. jaoskonna üksik rood – saabus 15.01 Sisemise kaitse ülema käsutusest

Tartu kaitserood – saabus ülemjuhataja reservist umbes 15.01; liideti 19.01 Tartu kaitsepataljoniga

Kitsarööpaline soomusrong nr 2 – saabus 15.01 ülemjuhataja reservist; allutati 16.01 Kitsarööpaliste soomusrongide juhatajale

Kitsarööpaliste soomusrongide juhataja – ametikoht loodi 16.01, mil sellele allutati Kitsarööpaline soomusrong nr 1 ja 2; 17.01 allutati “Eesti Scouts” väeosa A kompanii 1. ja 2. rühm (21.01 lahkus 1. rühm Tallinnasse, samas kui sealt saabus 3. rühm); 25.01 allutati Kitsarööpaliste soomusrongide juhataja 2. diviisi brigaadile; 26.01 allutati Kitsarööpaliste soomusrongide juhatajale Kitsarööpaline soomusrong nr 3, mis oli samal päeval saabunud ülemjuhataja reservist

Pärnu kaitsepataljon – formeeriti alates 16.01; alates 25.01 2. diviisi brigaadi käsutuses

2. ratsapolgu 1. eskadron – saabus ülemjuhataja reservist 18.01

2. ratsapolk – saabus ülemjuhataja reservist 20.01 Viljandisse, kus polgu formeerimist jätkati (polgu 1. ja 2. eskadron tegutsesid juba rindel)

Põhjaarmee üksiku korpuse Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk (Bulak-Balahhovitši partisanisalk, Talabski salk, Georgi kütisalk) – saabus ülemjuhataja reservist 18.01; alates 25.01 2. diviisi brigaadi käsutuses

## **6) Lõunarinde** koosseis 28.01–4.02 – Lõunarinde juhataja allus ülemjuhatajale <sup>1139</sup>

### **6.1) 2. diviis** – Lõunarinde juhataja alluvuses

2. jalaväepolk

Tallinna 1. kaitsepataljon

Järvamaa kaitsepataljon – nimetati 30.01 ümber 7. jalaväepolguks

Tallinna Kaitseliidu 7. jaoskonna üksik rood

2. ratsapolk – formeerimisel (polgu 1. eskadron tegutses rindel 2. diviisi käsutuses, samas kui 2. eskadron tegutses 2. diviisi brigaadi käsutuses; alates veebruari algusest formeeriti Ruhjas 2. diviisi brigaadi käsutuses ka 3. eskadroni)

1. suurtükiväepolgu 4. patarei

1. suurtükiväepolgu 6. patarei (patarei 2. rühm oli 28.01 kuni veebruari alguseni Põhja Poegade rügemendi ülema grupi käsutuses)

Tartu linna ja maakonna Kaitseliit

Põhjaarmee üksiku korpuse Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk (Bulak-Balahhovitši partisanisalk, Talabski salk, Georgi kütisalk) – allutati 28.01 2. diviisi 2. brigaadist; veebruari alguses formeeriti koondsalga koosseisus ka tagavarapataljon

2. suurtükiväepolgu 1. patarei – saabus ülemjuhataja reservist 29.01

Peipsi rannakaitsepataljon – formeeriti alates 1.02

Võru linna ja maakonna Kaitseliit – formeeriti alates 2.02

### **6.2) 2. diviisi brigaad** – Lõunarinde juhataja alluvuses

3. jalaväepolk

6. jalaväepolk

Viljandi kaitsepataljon – alates 1.02 Lõunarinde juhataja reservis

Pärnu kaitsepataljon

Põhjaarmee üksiku korpuse Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk (Bulak-Balahhovitši partisanisalk, Talabski salk, Georgi kütisalk) – läks 28.01 2. diviisi käsutusse

“Eesti Scouts” väeosa B kompanii – 29.01 nimetati “Eesti Scouts” väeosa ümber “Eesti Scouts” rügemendiks

2. ratsapolgu 2. eskadron

1. suurtükiväepolgu 5. patarei

Kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 57-mm poolpatarei (30.01 sai divisjon järjekorranumbriks 1.)

---

<sup>1139</sup> ERA 495–10–37. L 24–24p; ERA 518–1–147. L 1, 1p; ERA 529–2–70. L 106; ERA 577–1–8. L 1; ERA 632–1–9. L 12; Laaman, E. Soomusrongide, lk 179; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 159, 168; Penikis, M. Latvias armijas ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–1919: V osa, lk 2–3; ERA 2124–3–1919; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 68; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 86; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 8, 27, 31, 36, 46; Võting, A. Scouts, lk 103.

Kitsarööpaliste soomusrongide juhataja: Kitsarööpeline soomusrong nr 1, Kitsarööpeline soomusrong nr 2 , Kitsarööpeline soomusrong nr 3, “Eesti Scouts” väeosa (alates 29.01 – rügemendi) A kompanii 2. ja 3. rühm; 1.02 saabus Tallinnast “Eesti Scouts” väeosa A kompanii 1. rühm

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – lahkus 28.01 remonti Tallinnasse

Viljandi linna ja maakonna Kaitseliit

Pärnu linna ja maakonna Kaitseliit

2. ratsapolgu 3. eskadron – formeerimisel alates veebruari algusest

Kapten Jurkase läti partisanisalk – moodustus jaanuari lõpus Väike-Salatsi piirkonnas, misjärel liitus Eesti vägedega

### **6.3) Põhja Poegade rügemendi ülema grupp – moodustati 28.01; Lõunarinde juhataja alluvuses; saadeti 1.02 laiali**

Põhja Poegade rügement – määrati 1.02 Lõunarinde juhataja reservi

Tartu partisanipataljon – määrati 1.02 Lõunarinde juhataja reservi

Tartu kaitsepataljon – määrati 1.02 Lõunarinde juhataja reservi

Tartu partisanipataljoni patarei – määrati 1.02 Lõunarinde juhataja reservi

1. suurtükiväepolgu 6. patarei 2. rühm – läks veebruari alguses 2. diviisi käsutusse

Soomusrongide juhataja (Laiarööpeline soomusrong nr 1, Laiarööpeline soomusrong nr 2, Laiarööpeline soomusrong nr 3, Laiarööpeline soomusrong nr 4; 29.01 formeeriti ka Soomusrongide ratsakomando) – allutati 1.02 Lõunarinde juhatajale

### **6.4) Väeosad Lõunarinde juhataja otsealluvuses ning reservis**

Soomusrongide juhataja (Laiarööpeline soomusrong nr 1, Laiarööpeline soomusrong nr 2, Laiarööpeline soomusrong nr 3, Laiarööpeline soomusrong nr 4; Soomusrongide ratsakomando) – alates 1.02

Põhja Poegade rügement – alates 1.02 rinde juhataja reservis

Tartu partisanipataljon (koos pataljoni patareiga) – alates 1.02 rinde juhataja reservis; nimetati 3.02 ümber Kuperjanovi partisanipataljoniks

Viljandi kaitsepataljon – alates 1.02 rinde juhataja reservis

Tartu kaitsepataljon – alates 1.02 rinde juhataja reservis

### **7) Merejõudude juhataja – ülemjuhataja alluvuses <sup>1140</sup>**

Hävitaja “Lennuk”

Hävitaja “Wambola” (remondis)

Suurtükipaat “Lembit”

Vahilaev “Laene”

Dessantpataljon (2 roodu) – läks u. 20.01 1. diviisi käsutusse

---

<sup>1140</sup> ERA 594–1–6. L 17; Kivimägi, R. Vastupealetung: ERA 2124–3–430. L 216; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Varma, A. Merevägi, lk 99, 100.

1. soome vabatahtlike salga 3. kompanii – allutati 7.01; läks 8.01 1. diviisi käsutusse

Narva Kaitseliidu kooliõpilaste salk – allutati 15.01; läks u. 20.01 1. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalga 30-meheline salk – allutati u. 15.01; läks u. 20.01 1. diviisi käsutusse

Mereväe tagavararood – allutati 27.01; nimetati 1.02 ümber Mereväe ekipaažiks

Peipsi laevastiku divisjon – moodustati 31.01 (suurtükipaadid “Wanemuine”, “Taara” ja “Uku”)

**Tabel 3. Eesti vägede operatiivkoosseis 5.02.1919 ning muutused selles kuni 5.03.1919**

**1) Väeosad väljaspool otse Sõjavägede ülemjuhatajale alluvaid operatiiv-väekoondisi**<sup>1141</sup>

a) Väeosad formeerimisel ja ülemjuhataja reservis

1. soome vabatahtlike rügement (2 pataljoni; 5 kompaniid; 2 poolpatareid) – reservis Rakveres; läks 22.02 1. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalk (2 roodu; eskadron; suurtükirühm) – reservis Tallinnas; lahkus 12.02 1. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga Volõõnia salk – reservis Kohila piirkonnas; veebruari teisel poolel formeeriti salk ümber 53. Volõõnia suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolguks; lahkus 26.02 2. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga Sotnjade staap, 2., 3. ja 4. partisanisotnja ning Ohvitseride sotnja – formeerimisel Kohila piirkonnas; 3. partisanisotnja lahkus u. 22.02 1. diviisi käsutusse; 4. partisanisotnja lahkus u. 4.03 1. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 1. patarei – reservis Kohila piirkonnas; millalgi ajavahemikul 4.02–14.02 saadeti patarei üks rühm 2. diviisi käsutusse

Rootsi Vabakorpus Eestis – formeerimisel Tallinnas; lahkus veebruari lõpus (enne 27.02) 1. diviisi käsutusse “Eesti Scouts” rügement (1 pataljon; 1 kompanii; lisaks asusid A ja B kompanii Lõunarindel) – formeerimisel Tallinnas; 17.02 saadeti D kompanii Viljandisse

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 11.02 Lõunarinde juhataja käsutusse

2. suurtükiväepolgu 4. patarei – formeerimisel Tallinnas; nimetati 14.02 ümber 1. suurtükiväepolgu 6. patareiks

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 20.02 1. diviisi käsutusse

Balti pataljoni patarei – formeerimisel Tallinnas

Kitsarööpaline soomusrong nr 4 – formeerimisel Tallinnas; lahkus u. 21.02 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – remondis Tallinnas; lahkus u. 14.02 2. diviisi käsutusse

<sup>1141</sup> ERA 495–10–13. L 365; ERA 495–10–37. L 168, 304; ERA 495–10–43. L 119; ERA 495–10–56. L 185; ERA 495–10–16. L 696; ERA 495–10–79. L 30, 135, 135p; ERA 497–1–3. L 160; ERA 509–1–35. L 3–4; ERA 509–1–6. L 78p; ERA 509–1–225. L 38–41p; ERA 518–1–149. L 146; ERA 529–2–18. L 28; ERA 529–2–41. L 1p; ERA 569–1–7. Ln; ERA 631–1–1. L 1; ERA 642–1–19. L 7p; ERA 2127–1–1. L 117–118, 123–124; ERA 2476–1–45. L 12; ERA 3589–1–1. L 2, 8; Aalberg, A. Lühikene 10 jalgväe rügemendi ajalugu ajaloo kirjeldus 12. detsembrist 1918 kuni 1. juulini 1926 aast. Tallinn, 1926, lk 4; Poopuu, J. Andreller, J. Soomusrongide, lk 113; Lübik, E. Rootsi: ERA 2124–3–679. L 3; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 13; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 79, 85, 108, 125–126; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 3, 5, 6a–6b, 7; Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 14; Мальцев, Ю. Ревельские русские белые отряды. // Труды Русского Исследовательского центра в Эстонии. Выпуск III. Таллин, 2004, lk 47–48.



Soome vabatahtlike väeosade välipatarei – formeeriti Tallinnas alates 7.02; lahkus 9.02 Lõunarinde juhataja käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 2. patarei – formeeriti Rapla–Kohila piirkonnas tõenäoliselt veebruaris

Soomusauto nr 3 “Wahur” – ehitati Tallinnas veebruaris; lahkus 1.03 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Laiaarööpaline soomusrong nr 5 – formeeriti Tallinnas alates märtsi algusest

b) Väeosad sisekaitseülesannetega ja tagavaraväeosad

Tallinna linna ja Harju maakonna Kaitseliit

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit

Haapsalu linna ja Lääne maakonna Kaitseliit

Saare-, Hiiu- ja Muhumaa Kaitseliit

Peastaabi kuulipildujakomando – Tallinnas; alates märtsi algusest nimetati Tallinna kuulipildurite rooduks

Tallinna 2. kaitsepataljon (5 roodu) – Tallinnas

Tallinna kooliõpilaste pataljon (2 roodu) – Tallinnas

Soomusauto nr 1 “Estonia” – Tallinnas

Kuressaare kaitsepataljon (1 rood) – Kuressaares; alates märtsi algusest nimetati Saaremaa kaitsepataljoniks

Ohvitseride reserv – Tallinnas

Sõjaväe seljataga korraldav salk – läks 17.02 mitšman Klaari grupi käsutusse

Tallinna ratsapartisanide salk – Tallinnas; läks 17.02 mitšman Klaari grupi käsutusse

1. diviisi tagavarapataljon – Tallinnas; pataljoni koosseisus olev 1. jalaväepolgu 3. pataljon nimetati 25.02 ümber Vahipataljoniks

2. diviisi tagavarapataljon – Haapsalus; 14.–15.02 viidi pataljon üle Tartusse; 19.02 allutati 2. diviisile

Kalevlaste Maleva reserv – Tallinnas

Balti pataljoni marsitagavara – Tallinnas

Ratsapolkude tagavaraeskadron – Tallinnas

Tagavarapatarei – Tallinnas

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavararood – formeeriti 8.02 Tallinnas

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavaraeskadron – formeeriti 8.02 Tallinnas

Mitšman Klaari grupp – moodustati 17.02 Saaremaa mässu mahasurumiseks; allus Sisemise kaitse ülemale.

Grupi koosseisu arvati: Tallinna ratsapartisanide salk; Kalevlaste Maleva reservi ratsasalk; Sõjaväe seljataga korraldav salk; Risti etapi komandandikomando salk (alates 18.02); Peastaabi kuulipildujakomando salk; komandod suurtükipaadilt “Lembit”, hävitajalt Lennuk”, miiniveeskaja-traaleritelt “Kalew” ja “Olew”, Mereväe ekipaažist. 26.02 naases osa Risti etapi komandandikomando salgast Saaremaalt mandrile teenistuskohata, saartele jäi vaid komando ratsakomando; 1.03 naasesid hävitaja “Lennuk” komando ning Mereväe ekipaaži komando Tallinnasse

c) 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjon (vastutas rannakaitse eest):

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei (Naissaarel)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei (Aegnal)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Naissaare 42''' patarei – nimetati 20.02 ümber 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patareiks
1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Naissaare 6'' patarei (lahingukõlbmatu)
1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 130-mm patarei (lahingukõlbmatu)
1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 12'' patarei (lahingukõlbmatu) – allutati 23.02 Merejõududele

## 2) 1. diviis – ülemjuhataja alluvuses <sup>1142</sup>

1. jalaväepolk (1 pataljon; 7 roodu)
4. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)
5. jalaväepolk (2 pataljoni; 6 roodu)
1. ratsapolk (3 eskadroni)
- Kalevlaste Maleva (2 roodu)
- Balti pataljon (4 jalaväerühma; 1 eskadron)
- Narva kaitsepataljon (4 roodu)
7. jalaväepolgu 1. rood – lahkus 13.02 2. diviisi käsutusse
1. löögirood – liideti u. 7.02 4. jalaväepolguga
- Viru kaitserood
- Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 1. partisanisotnja
- Põhjaarmee üksiku korpuse Ratsajäägrite divisjoni eskadron
- Rakvere linna ja Viru maakonna Kaitseliit
- Narva linna Kaitseliit
1. suurtükiväepolgu 1. patarei
1. suurtükiväepolgu 2. patarei
1. suurtükiväepolgu 3. patarei
2. suurtükiväepolgu 2. patarei – nimetati 14.02 ümber 1. suurtükiväepolgu 4. patareiks
- Ratsa-poolpatarei – nimetati 8.02 ümber 2. suurtükiväepolgu 5. patareiks; nimetati 14.02 ümber 1. suurtükiväepolgu 5. patareiks
2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei
2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei
- Põhjaarmee üksiku korpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalk – saabus 13.02 ülemjuhataja reservist
2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei – saabus 21.02 ülemjuhataja reservist
- Laiarööpaline soomusrong nr 4 – saabus 10.02 Lõunarindelt; lahkus 17.02 Lõunarindele; saabus 23.02 Lõunarindelt
- Soome vabatahtlike väeosade välipatarei – saabus 23.02 Lõunarinde juhataja käsutusest

<sup>1142</sup> ERA 495–3–18. L 127; ERA 495–10–37. L 264p; Kapten Mets. Wiru väerind 1918 –1920. Käsikiri, dateerimata: ERA 515–1–18. L 92p; ERA 527–1–26. L 8; ERA 544–1–29. L 11, 11p; ERA 544–1–68. L 49; ERA 548–1–3. L 18p; ERA 556–1–5. L 8; Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 36, 57, 62, 85; Rootsi sõjawägi Narwas. // Postimees. 27.02.1919, lk 2; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 124–125; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 3, 6, 6a–6b, 7; Tomander, A. 1. jalaväe, lk 38.

1. soome vabatahtlike rügement – alates 22.02 ülemjuhataja reservist

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 3. partisanisotnja – saabus 22.02 ülemjuhataja reservist; allus Sotnjade staabile

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga Sotnjade staap – saabus 24.02 ülemjuhataja reservist

Rootsi vabakorpus Eestis – saabus veebruari lõpus (enne 27.02) ülemjuhataja reservist

Suurtükipaadi “Lembit” raudteeplatvormile asetatud 120-mm suurtükk – saabus 3.03 Merejõudude käsutusest

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 4. partisanisotnja – saabus 5.03 ülemjuhataja reservist; allus Sotnjade staabile

### **3) Lõunarinne (5.03 võttis Lõunarinde juhataja kohused üle 2. diviisi ülem) – ülemjuhataja alluvuses**

#### **3.1) Lõunarinde juhataja reservis**<sup>1143</sup>

Põhja Poegade rügement (2 pataljoni; 7 kompaniid; 3 patareid)

Viljandi kaitsepataljon (5 roodu) – anti 5.03 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse

Tartu kaitsepataljon (3 roodu) – anti 23.02 2. diviisi käsutusse (13.02 pataljoni koosseisus formeeritud Tartu keskkooliõpilaste reservrood jäi pataljoni rindeleminekul Tartusse)

Kuperjanovi partisanipataljon (4 roodu; patarei) – läks 11.02 2. diviisi brigaadi käsutusse

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – saabus 11.02 ülemjuhataja reservist; anti 14.02 2. diviisi brigaadi käsutusse

Soome vabatahtlike väeosade välipatarei – saabus u. 9.02 Tallinnast; lahkus u. 23.02 1. diviisi käsutusse

Tallinna 1. kaitsepataljon – Lõunarinde juhataja reservis alates 27.02; 2.03 anti 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse

#### **3.2) 2. diviis (27.02 moodustati diviisi alluvuses 2. diviisi 1. brigaad) – Lõunarinde juhataja alluvuses; 5.03 läksid Lõunarinde juhataja kohused 2. diviisi ülema peale**<sup>1144</sup>

2. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu) – alates 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses

7. jalaväepolk (1 pataljon; 4 roodu, lisaks asus 1. rood ajutiselt 1. diviisi käsutuses, kust saabus tagasi 14.02) – alates 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses

2. ratsapolk (2 eskadroni; lisaks asusid 2. ja 3. eskadron 2. diviisi brigaadi käsutuses) – formeerimisel Viljandis (1. eskadron rindel ning alates 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses)

<sup>1143</sup> ERA 495–10–13. L 365; ERA 518–1–154. L 211, 247, 258, 258p; Animägi, P., Kangro, P. Sakala, lk 55, 74, 90–93; Helanen, V. Suomalaiset, lk 357; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 168; Meos, E. Tartu kaitsepataljon. 1. I.–1. V. 1919 a. // Sõdur. 1926, nr 7/8, lk 152–153; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 5–6, 46, 50; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 33/34), lk 909–910.

<sup>1144</sup> ERA 495–10–37. L 168; ERA 495–10–79. L 30; ERA 518–1–147. L 11; ERA 518–1–154. L 211, 247, 258, 258p; ERA 518–1–149. L 146; ERA 518–1–700. L 35; ERA 518–1–701. L 74, 86; ERA 548–1–3. L 17p–18p; ERA 620–2–1. L 35; ERA 2476–1–45. L 12; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 86, 99, 101; Möttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu, lk 152–153; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 3, 44; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 58–59; Väli, O. Tallinna, lk 19, 26, 29, 33–34; Õunapuu, E. Meie vägede: ERA 495–12–837. L 84–85.

Tallinna 1. kaitsepataljon (4 roodu) – läks 27.02 Lõunarinde juhataja reservi

Tallinna Kaitseliidu 7. jaoskonna üksik rood – alates 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses

Põhjaarmee üksiku korpuse Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk: Bulak-Balahhovitši partisanisalk (u. 5 eskadroni; patarei), Talabski salk (2 roodu), Georgi kütisalk (1 rood), Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalga tagavarapataljon

1. suurtükiväepolgu 4. patarei – nimetati 14.02 ümber 2. suurtükiväepolgu 4. patareiks; alates 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses

1. suurtükiväepolgu 6. patarei – nimetati 14.02 ümber 2. suurtükiväepolgu 2. patareiks; alates 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses

2. suurtükiväepolgu 1. patarei – alates 6.02 2. diviisi brigaadi käsutuses

Tartu linna ja maakonna Kaitseliit

Võru linna ja maakonna Kaitseliit – alates 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutuses

Peipsi rannakaitsepataljon – formeerimisel

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 1. patarei üks rühm – saabus ülemjuhataja reservist millalgi ajavahemikul 4.02–14.02; läks Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalga käsutusse

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – saabus Tallinnast umbes 14.02; läks 19.02 Soomusrongide divisjoni käsutusse

1. Volmari jalaväepolk – formeeriti Tartus alates 18.02

2. diviisi tagavarapataljon – allutati 19.02 (Peastaabi ülema käsutusest)

Tartu kaitsepataljon – allutati 23.02 (Lõunarinde juhataja reservist); läks 27.02 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse 53. Volõõnia suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk – saabus ülemjuhataja reservist veebruari lõpus; läks Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalga käsutusse

### **3.3) 2. diviisi brigaad (alates 19.02 2. diviisi 2. brigaad) – Lõunarinde juhataja alluvuses; alates 5.03 2. diviisi ülema alluvuses**<sup>1145</sup>

3. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

6. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu; soomusauto “Wanapagan”, viimane rindel alates 27.02)

Pärnu kaitsepataljon (4 roodu)

“Eesti Scouts” rügemendi B kompanii

2. ratsapolgu 2. ja 3. eskadron

Kapten Jurkase läti partisanisalk

1. suurtükiväepolgu 5. patarei – nimetati 14.02 ümber 2. suurtükiväepolgu 5. patareiks

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 57-mm poolpatarei – liideti 13.02 2. suurtükiväepolgu 6. patareiga

Kitsarööpaliste soomusrongide juhataja: Kitsarööpeline soomusrong nr 1, Kitsarööpeline soomusrong nr 2, Kitsarööpeline soomusrong nr 3, “Eesti Scouts” rügemendi A kompanii – 10.02 allutati Kitsarööpaliste soomusrongide juhataja Soomusrongide divisjonile

Pärnu linna ja maakonna Kaitseliit

---

<sup>1145</sup> ERA 509–1–6. L 77p; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 49, 184, 201; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 3, 6, 44, 46, 50; Tomingas. Pärnu kaitsepataljon. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1182. L 5.

Viljandi linna ja maakonna Kaitseliit

2. suurtükiväepolgu 1. patarei – saabus 6.02 2. diviisist

2. suurtükiväepolgu 6. patarei – formeeriti 10.–13.02

Kuperjanovi partisanipataljon – allutati 11.02 Lõunarinde juhataja reservist; 17.02 nimetati pataljoni patarei ümber 2. suurtükiväepolgu 7. patareiks

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – allutati 14.02 Lõunarinde juhataja reservist

Valga linna ja maakonna Kaitseliit – formeeriti alates 4.03

### **3.4) Soomusrongide juhataja (10.02 nimetati Soomusrongide juhataja Soomusrongide divisjoni ülemaks) – Lõunarinde juhataja alluvuses; alates 5.03 2. diviisi ülema alluvuses**

1146

Laiarööpaline soomusrong nr 1

Laiarööpaline soomusrong nr 2

Laiarööpaline soomusrong nr 3

Laiarööpaline soomusrong nr 4 – lahkus 9.02 1. diviisi käsutusse; saabus u. 17.02 tagasi; lahkus u. 22.02 1. diviisi käsutusse

Soomusrongide ratsakomando – nimetati 20.02 ümber Soomusrongide divisjoni eskadroniks

Kitsarööpaline soomusrong nr 1 – allutati 10.02

Kitsarööpaline soomusrong nr 2 – allutati 10.02 (2.03 anti käsk soomusrongi allutamiseks 2. diviisi 1. brigaadile, kuid tegelikult jäi rong edasi Soomusrongide divisjoni käsutusse)

Kitsarööpaline soomusrong nr 3 – allutati 10.02 (2.03 anti käsk soomusrongi allutamiseks 2. diviisi 1. brigaadile, kuid tegelikult jäi rong edasi Soomusrongide divisjoni käsutusse)

“Eesti Scouts” rügemendi A kompanii – allutati 10.02

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – saabus 19.02 2. diviisist (2.03 anti käsk soomusauto allutamiseks 2. diviisi 1. brigaadile, kuid auto vajab parandust ja saadeti Valka remonti, jäädes tegelikult edasi Soomusrongide divisjoni käsutusse)

Kitsarööpaline soomusrong nr 4 – saabus ülemjuhataja reservist 22.02

Soomusauto nr 3 “Wahur” – saabus ülemjuhataja reservist märtsi alguses

### **4) Merejõud – ülemjuhataja alluvuses** <sup>1147</sup>

Hävitaja “Lennuk”

Hävitaja “Wambola” (kuni 16.02 remondis)

---

<sup>1146</sup> ERA 495–10–37. L 227–227p; ERA 518–1–147. L 11; ERA 518–1–149. L 146; ; ERA 518–1–154. L 265; ERA 529–2–18. L 20, 28; ERA 529–2–130. L 3p; ERA 632–1–9. L 23; Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 14; Väli, O. Tallinna, lk 34.

<sup>1147</sup> ERA 495–10–43. L 119; ERA 527–1–26. L 8; ERA 638–1–75. L 14p; ERA 2124–3–617. L 65; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Varma, A. Merevägi, lk 100; Õun, M. Miiniristlejad, lk 27.

Suurtükipaat "Lembit" – 2.03 saadeti suurtükipaadi "Lembit" raudteeplatvormile asetatud üks 120-mm suurtükk koos meeskonnaga 1. diviisi käsutusse

Vahilaev "Laene" (alates 13.02 remondis)

Peipsi laevastiku divisjon: suurtükipaadid "Wanemuine", "Taara", "Uku"; alates 1.03 ka suurtükipaat "Tartu"

Mereväe ekipaaž

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 12" patarei – allutati 23.02

Meredessantpataljon – formeeriti Tallinnas alates 5.03

## Tabel 4. Eesti vägede operatiivkoosseis 6.03.1919 ning muutused selles kuni 5.04.1919

### 1) Väeosad väljaspool otse Sõjavägede ülemjuhatajale alluvaid operatiiv-väekoondisi<sup>1148</sup>

a) Väeosad formeerimisel ja ülemjuhataja reservis

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 2. partisanisotnja – ülemjuhataja reservis Kohila piirkonnas; lahkus u.

7.03 1. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga Ohvitseride sotnja – ülemjuhataja reservis Kohila piirkonnas; lahkus u.

9.03 1. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 1. patarei 2. rühm – ülemjuhataja reservis Kohila piirkonnas; lahkus 9.03 1. diviisi käsutusse

“Eesti Scouts” rügement (1 pataljon; 2 kompaniid; lisaks asusid A ja B kompanii 2. diviisi käsutuses) – formeerimisel Tallinnas (D kompanii Viljandis); 18.03 viidi rügement üle Viljandisse 2. diviisi 2. brigaadi käsutusse, välja arvatud rügemendi tagavararühm, mis jäi Tallinnasse; 23.03 arvati rügement ülemjuhataja reservi; 26.03 allutati rügement Soomusrongide divisjonile

1. suurtükiväepolgu 6. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 18.03 2. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 2. patarei – formeerimisel Rapla–Kohila

piirkonnas; üks rühm lahkus millalgi ajavahemikul 11.03–16.03 2. diviisi käsutusse; u. märtsi keskel nimetati teine rühm ümber Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patarei 2. rühmaks, mis lahkus u. 26.03 1. diviisi käsutusse

Balti pataljoni patarei – lahkus 6.03 1. diviisi käsutusse

Laiarööpaline soomusrong nr 5 – formeerimisel Tallinnas; lahkus 16.03 2. diviisi käsutusse

Rootsi Vabakorpus Eestis – alates 13.03 ülemjuhataja reservis Paldiskis; lahkus 3.04 Soomusrongide divisjoni käsutusse

1. soome vabatahtlike rügement – saabus 14.03 ülemjuhataja reservi Tallinnasse, misjärel saadeti laiali (22.03 lahkus suurem osa rügemendi isikkoosseisust Soome)

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva suurtükiväebrigaadi 5. patarei – formeeriti tõenäoliselt u. märtsi keskel; patarei 1. rühm moodustati 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalga suurtükirühma baasil, mis u. 11.03 Tallinnasse parandusse saabus; patarei 2. rühm lahkus u. märtsi keskel 2. diviisi käsutusse

3. raske välisuurtükiväe divisjoni 2. patarei – formeeriti Tallinnas alates 16.03; lahkus 26.03 2. diviisi käsutusse

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – formeeriti Tallinnas alates 17.03; lahkus 23.03 2. diviisi käsutusse

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 4. patarei – formeeriti Tallinnas alates 22.03

<sup>1148</sup> ERA 495–6–8. L 113, 139; ERA 495–10–57. L 35; ERA 495–10–79. L 488, 703, 850; ERA 509–1–35. L 4, 6; ERA 529–2–18. L 28; ERA 529–2–70. L 33; ERA 566–1–10. L 6; ERA 1560–1–1. L 1–1p; ERA 3589–1–1. L 10, 15p–17; Aalberg, A. Lühikene, lk 4; Helanen, V. Suomalaiset, lk 334; Kattai, M. Taani, lk 373–374; Kendra, J. Soomusauto "Vibuanega" Vabadussõjas. Masinakiri, 1938: ERA 2124–3–383. L 1; Lübik, E. Rootsi: ERA 2124–3–679. L 4; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 125–126, 616; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 14–15, 17–18, 22–23; Vöting, A. Scouts, lk 157–163.

2. ratsapolk – alates 25.03 ülemjuhataja reservis; anti 5.04 3. diviisi käsutusse

Taani Balti Abikorpus – isikkoosseis saabus 4.04 Tallinnasse; väeosa formeeriti järgnevalt Nõmmel

Soomusauto “Toonela” – ehitati Tallinnas märtsis; lahkus u. 4.04 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Soomusauto “Kalewipoeg” – ehitati Tallinnas märtsis; lahkus u. 4.04 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Soomusauto nr 6 “Wibuane” – ehitamisel Tallinnas alates märtsist

b) Väeosad sisekaitseülesannetega ja tagavaraväeosad

Tallinna linna ja Harju maakonna Kaitseliit

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit

Haapsalu linna ja Lääne maakonna Kaitseliit

Saare-, Hiiu- ja Muhumaa Kaitseliit

Tallinna 2. kaitsepataljon (5 roodu) – Tallinnas

Ohvitseride reserv – Tallinnas

Tallinna kuulipildurite rood – Tallinnas

Tallinna kooliõpilaste pataljon (2 roodu) – Tallinnas

Soomusauto nr 1 “Estonia” – lahkus 12.03 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Saaremaa kaitsepataljon (1 rood) – Kuressaares

Mitšman Klaari grupp (Tallinna ratsapartisanide salk, Kalevlaste Maleva reservi ratsasalk, Sõjaväe seljataga korraldav salk, Risti etapi komandandikomando ratsakomando, Tallinna kuulipildurite roodu salk, komandod suurtükipaadilt “Lembit”, miiniveeskaja-traaleritelt “Kalew” ja “Olew”) – 6.03 saadeti grupp laiali ning selle allüksused allutati Saarte komandandile, välja arvatud komandod suurtükipaadilt “Lembit”, ning miiniveeskaja-traaleritelt “Kalew” ja “Olew”, mis lahkusid 7.03 Tallinnasse. 14.03 lahkusid Tallinnasse Tallinna ratsapartisanide salk, Kalevlaste Maleva reservi ratsasalk ja Sõjaväe seljataga korraldav salk; 4.04 lahkus Tallinnasse Tallinna kuulipildurite roodu salk

1. diviisi tagavarapataljon (pataljoni koosseisus ühtlasi Vahipataljon) – Tallinnas

Kalevlaste Maleva reserv – Tallinnas

Balti pataljoni marsitagavara – Tallinnas

Ratsapolkude tagavaraeskadron – Tallinnas

Tagavarapatarei – Tallinnas

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavararood – Tallinnas; tõenäoliselt märtsi teisel poolel liideti Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavarabrigaadiga

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavaraeskadron – Tallinnas; tõenäoliselt märtsi teisel poolel liideti Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavarabrigaadiga või saadeti laiali

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavarabrigaad – formeeriti märtsi teisel poolel

Sõjaväe seljataga korraldav salk – lahkus u. 20.03 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Tallinna 3. kaitsepataljon – moodustati 31.03 Tallinna kaitseliidu 7. jaoskonna baasil

3. diviisi tagavarapataljon – formeeriti alates 1.04; alates 5.04 3. diviisi käsutuses



c) 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjon (vastutas rannakaitse eest) – divisjoni patareid allutati 9.03 operatiivselt Merejõududele

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei (Naissaarel)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei (Aegnal; lahingukõlbmatu?)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei (Naissaarel)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Naissaare 6” patarei (lahingukõlbmatu)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 130-mm patarei (lahingukõlbmatu)

## **2) 1. diviis – allus ülemjuhatajale**<sup>1149</sup>

1. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

4. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

5. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

1. soome vabatahtlike rügement (2 pataljoni; 4 kompaniid; 2 poolpatareid) – poolpatareid saadeti 9.03 ja 13.03 laiali; 13.03 lahkus rügement ülemjuhataja reservi Tallinnasse

1. ratsapolk (3 eskadroni) – lahkus 17.03 2. diviisi käsutusse

Kalevlaste Maleva (2 roodu) – lahkus 21.03 2. diviisi käsutusse

Balti pataljon (2 kompaniid; 1 eskadron) – 6.03 saabus Tallinnast Balti pataljoni patarei

Narva kaitsepataljon (4 roodu)

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 1. partisanisotnja – allutati 9.03 Sotnjade staabile

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga Sotnjade staap (3. ja 4. partisanisotnja; alates 8.03 ka 2. partisanisotnja; alates 9.03 ka 1. partisanisotnja; alates 10.03 ka Ohvitseride sotnja) – allutati 9.03 Põhjaarmee üksiku korpuse Vene koondsalgale (allus 1. diviisile; märtsi keskel nimetati ümber 1. kütibrigaadiks); liideti märtsi lõpus Põhjaarmee üksiku korpuse 2. Ostrovi kütipolguga

Põhjaarmee üksiku korpuse 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalk (2 roodu; eskadron; suurtükirühm) – allutati 9.03 Põhjaarmee üksiku korpuse Vene koondsalgale (allus 1. diviisile; märtsi keskel nimetati ümber 1. kütibrigaadiks); suurtükirühm lahkus 11.03 parandusse Tallinnasse; märtsi teisel poolel nimetati 1. Tallinna vene ohvitseride partisanisalk ümber 1. Tallinna koond-kütipolguks

Põhjaarmee üksiku korpuse Ratsajäägrite divisjon – formeeriti märtsis ümber Ratsajäägrite polguks

Viru kaitserood

Rootsi Vabakorpus Eestis (1 kompanii) – lahkus 13.03 ülemjuhataja reservi Paldiskisse

Rakvere linna ja Viru maakonna Kaitseliit

Narva linna Kaitseliit

1. suurtükiväepolgu 1. patarei

1. suurtükiväepolgu 2. patarei

1. suurtükiväepolgu 3. patarei

---

<sup>1149</sup> ERA 495–3–18. L 92; ERA 495–10–79. L 669, 762, 789; ERA 515–1–635. L 277; Helanen, V. Suomalaiset, lk 329, 330, 332; Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 57, 71, 97–98; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 37; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 125–129, 616; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 6, 22–23, 25.

1. suurtükiväepolgu 4. patarei

1. suurtükiväepolgu 5. patarei – lahkus 17.03 2. diviisi käsutusse

Soome vabatahtlike väeosade välipatarei – saadeti 13.03 laiali

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei

Suurtükipaadi “Lembit” raudteeplatvormile asetatud 120-mm suurtükk – lahkus 17.03 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Laiarööpeline soomusrong nr 4 – lahkus 12.03 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga 2. partisanisotnja – saabus 8.03 ülemjuhataja reservist; läks Sotnjade staabi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse Vene koondsalga patarei – moodustati 9.03; allus Vene koondsalgale (märtsi keskpaigast 1. kütibrigaad); u. märtsi keskel nimetati ümber Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva suurtükiväebrigaadi 3. patareiks

Põhjaarmee üksiku korpuse Läänesalga Ohvitseride sotnja – saabus 10.03 ülemjuhataja reservist; läks Sotnjade staabi käsutusse; märtsi teisel poolel nimetati Üksikuks ohvitseride sotnjaks, võeti Sotnjade staabi käsutusest ära, jäädes Põhjaarmee üksiku korpuse 1. kütibrigaadi alluvusse (brigaad allus 1. diviisile)

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 1. patarei 2. rühm – saabus 10.03 ülemjuhataja reservist; allus Vene koondsalgale (märtsi keskpaigast 1. kütibrigaad); u. märtsi keskel nimetati ümber Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei 2. rühmaks

Põhjaarmee üksiku korpuse 2. Ostrovi kütipolk – saabus ülemjuhataja reservist 25.–28.03; läks Põhjaarmee üksiku korpuse 1. kütibrigaadi käsutusse (brigaad allus 1. diviisile)

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patarei 2. rühm – saabus 27.03 ülemjuhataja reservist; läks Põhjaarmee üksiku korpuse 1. kütibrigaadi käsutusse (brigaad allus 1. diviisile)

### 3) 2. diviis – ülemjuhataja alluvuses

#### 3.1) Väed 2. diviisi ülema otsealluvuses<sup>1150</sup>

Põhja Poegade rügement (2 pataljoni; 7 kompaniid; 3 patareid) – reservis Valgas; 12.03 läksid 2. pataljon, 1. patarei ja 2. patarei üks rühm 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse; 17.03 läks 1. pataljon 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse; 14.03 said rügemendi osad rindel saagiks ühe soomusauto, mis jäi rügemendi käsutusse (21.03 saadeti soomusauto Tallinnasse parandusse; nimetati “Pohjan Poikaks”); 28.03 saabus 1. pataljon tagasi Valka rügemendi juurde; 29.03 järgnesid neile 2. pataljon, 1. patarei, 2. patarei üks rühm ning vahepeal rindel 18.03

<sup>1150</sup> ERA 495–10–79. L 926, 1008; ERA 495–10–100. L 24; ERA 518–1–154. L 338; ERA 518–1–671. L 444; ERA 518–1–700. L 145; ERA 529–2–26. L 6; ERA 577–1–8. L 1p; ERA 595–1–15. L 28–54; Kattai, M. Soome, lk 161, 162, 235; Penikis, M. Latvijas ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–1919. V osa, lk 4–5; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 86–87, 616; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 26, 28, 64–65, 76, 79; Tallinna teated. // Waba Maa. 22.03.1919, lk 1; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 33/34), lk 910; Õun, M., Noormets, T. Eesti soomusmasinad, lk 27.

- formeeritud uus 3. patarei; 31.03 saadeti nii vana kui ka uus 3. patarei laiali; aprilli alguses algas isikkoosseisu massiline naasmine Soome, mille tulemusena enamikus rügemendi allüksusustes säilis vaid kaader
2. ratsapolk (1 eskadron; lisaks tegutsesid polgu 1., 2. ja 3. eskadron rindel 2. diviisi 1. ja 2. brigaadi käsutuses) – formeerimisel Viljandis; 25.03 arvati polk ülemjuhataja reservi
- Peipsi rannakaitsepataljon (5 roodu)
1. Volmari jalaväepolk – formeerimisel Tartus; alates 31.03 administratiivselt Läti brigaadi koosseisus
- Põhjaarmee üksiku korpuse Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalk: Bulak-Balahhovitši partisanisalk (3 eskadroni; patarei), Talabski salk (3 roodu), Georgi kütisalk (1 rood), 53. Volõõnia suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk (2 pataljoni; 6 roodu), Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 1. patarei üks rühm, Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalga tagavarapataljon (4 roodu) – u. 5.03 nimetati koondsalk ümber Pihkva salgaks ning u. märtsi keskel 2. kütibrigaadiks; Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 1. patarei üks rühm nimetati u. märtsi keskel ümber Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei 1. rühmaks; Bulak-Balahhovitši partisanisalga patarei nimetati u. märtsi keskel ümber Pihkva suurtükiväebrigaadi 4. patareiks ja võeti salga koosseisust ära; Ataman Bulak-Balahhovitši koondsalga tagavarapataljon saadeti märtsis laiali; Talabski salk nimetati märtsi teisel poolel ümber 3. Talabski kütipolguks; Bulak-Balahhovitši partisanisalk nimetati 25. märtsil ümber Bulak-Balahhovitši nimeliseks ratsapolguks
2. diviisi tagavarapataljon – Tartus
- Tartu keskkooliõpilaste reservrood – Tartus
- Tartu linna ja maakonna Kaitseliit
- Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva ratsasuurtükiväedivisjoni 2. patarei üks rühm – saabus ülemjuhataja reservist millalgi ajavahemikul 11.03–16.03; läks Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva salga (2. kütibrigaadi) käsutusse; u. märtsi keskel nimetati ümber Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patarei 1. rühmaks
- Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva suurtükiväebrigaadi 5. patarei 2. rühm – saabus ülemjuhataja reservist u. märtsi keskel; läks Põhjaarmee üksiku korpuse 2. kütibrigaadi käsutusse
- Meredessantpataljon – saabus Merejõudude käsutusest 17.03 ja anti tõenäoliselt 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse
1. ratsapolk – saabus 18.03 1. diviisist ja anti 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse
1. suurtükiväepolgu 5. patarei – saabus 18.03 1. diviisist ja anti 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse
1. suurtükiväepolgu 6. patarei – saabus 19.03 ülemjuhataja reservist ja anti 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse; nimetati 19.03 ümber 3. raske välisuurtükiväe divisjoni 1. patareiks
1. Volmari patarei – formeeriti Tartus alates 20.03; alates 31.03 administratiivselt Läti brigaadi koosseisus
- Kalevlaste Maleva – saabus 22.03 1. diviisist ja anti Soomusrongide divisjoni käsutusse
- Läti tagavarapataljon – formeeriti Tartus alates 23.03; alates 31.03 administratiivselt Läti brigaadi koosseisus
2. suurtükiväepolgu 3. patarei – saabus 23.03 ülemjuhataja reservist; läks 26.03 Soomusrongide divisjoni käsutusse
3. raske välisuurtükiväe divisjoni 2. patarei – saabus 28.03 ülemjuhataja reservist ja anti 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse

### **3.2) 2. diviisi 1. brigaad – 2. diviisi ülema alluvuses** <sup>1151</sup>

2. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu)

7. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)

Tallinna 1. kaitsepataljon (5 roodu)

Tartu kaitsepataljon (6 roodu)

Viljandi kaitsepataljon (5 roodu)

Tallinna kaitseliidu 7. jaoskonna üksik rood – lahkus osade kaupa 12. ja 14.03 Tallinnasse Sisemise kaitse ülema käsutusse

2. ratsapolgu 1. eskadron – lahkus u. 24.03 2. ratsapolgu (allus otse 2. diviisile) käsutusse Viljandisse

Võru linna ja maakonna Kaitseliit – 23.03 läks Võru maakonna Kaitseliidu 8. jaoskond (Kapten Sarapuu kaitseliidu salk) Soomusrongide divisjoni käsutusse

2. suurtükiväepolgu 2. patarei – nimetati 5.04 ümber 2. suurtükiväepolgu 6. patareiks

2. suurtükiväepolgu 4. patarei

2. ratsapolgu 2. eskadron – saabus 10.03 2. diviisi 2. brigaadist; lahkus u. 24.03 2. ratsapolgu (allus otse 2. diviisile) käsutusse Viljandisse

Põhja Poegade rügemendi 2. pataljon ning 1. patarei ja 2. patarei üks rühm – saabusid 13.03 2. diviisi reservist; lahkusid 28.03 2. diviisi reservi

Põhja Poegade rügemendi 1. pataljon – saabus 18.03 2. diviisi reservist; lahkusid 28.03 2. diviisi reservi

Põhja Poegade rügemendi 3. patarei – formeeriti rindel 18.03; lahkus 28.03 2. diviisi reservi

Meredessantpataljon – saabus 18.03 Merejõudude käsutusest; 22.03 läks Soomusrongide divisjoni käsutusse

1. ratsapolk – saabus 19.03

1. suurtükiväepolgu 5. patarei – saabus 19.03; nimetati 5.04 ümber 2. suurtükiväepolgu 5. patareiks

3. raske välisuurtükiväe divisjoni 1. patarei – saabus 19.03; nimetati 5.04 ümber 2. suurtükiväepolgu 1. patareiks

3. raske välisuurtükiväe divisjoni 2. patarei – saabus 28.03; nimetati 5.04 ümber 2. suurtükiväepolgu 2. patareiks

2. suurtükiväepolgu 5. patarei 2. rühm – alates 3.04 2. diviisi 2. brigaadist; 5.04 nimetati patarei ümber 3. suurtükiväepolgu 5. patareiks

### **3.3) 2. diviisi 2. brigaad (alates 5.04 3. diviis) – kuni 5.04 2. diviisi ülema alluvuses** <sup>1152</sup>

3. jalaväepolk (3 pataljoni; 10 roodu; lisaks oli veebruaris Võru ja Tartu maakonna komandantuuride baasil formeeritud 4. pataljon sisekorra tagamiseks nimetatud maakondades)

<sup>1151</sup> ERA 495–10–79. L 923, 1008; ERA 518–1–162. L 249; ERA 570–1–9. Ln; Kattai, M. Soome, lk 139, 161; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 168, 184, 199; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 40; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II: ERA 2124–3–1170. L 6; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 10, 16–17, 28, 18, 64–65, 77, 80, 83–84; Varma, A. Merevägi, lk 61–63; Väli, O. Tallinna 1. kaitsepataljon, lk 26, 33.

<sup>1152</sup> ERA 495–10–79. L 1010; ERA 518–1–162. L 249; ERA 518–1–700. L 18–18p; ERA 527–1–30. L 24; ERA 542–1–36. L 38, 48, 50, 67; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 168; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 40; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 11, 14–16, 63, 75, 79; Vöting, A. Scouts, lk 157–160.

6. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu; soomusauto “Wanapagan”; lisaks oli veebruaris Pärnu ja Viljandi maakonna komandantuuride baasil formeeritud 4. pataljon sisekorra tagamiseks nimetatud maakondades)

Pärnu kaitsepataljon (4 roodu) – 15.03 formeeriti pataljoni koosseisus patarei

Kuperjanovi partisanipataljon (4 roodu) – 14.03 läks 3. rood ning 22.03 terve pataljon Soomusrongide divisjoni käsutusse

“Eesti Scouts” rügemendi B kompanii – alates 23.03 ülemjuhataja reservis

2. ratsapolgu 2. ja 3. eskadron – 2. eskadron läks 10.03 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse; 3. eskadron läks 1.04 2. ratsapolgu käsutusse Viljandisse (polk asus ülemjuhataja reservis)

Kapten Jurkase läti partisanisalk – liideti märtsis 1. Volmari jalaväepolguga

Pärnu linna ja maakonna Kaitseliit

Viljandi linna ja maakonna Kaitseliit

Valga linna ja maakonna Kaitseliit – läks 26.03 Soomusrongide divisjoni alluvusse

2. suurtükiväepolgu 1. patarei – nimetati 23.03 ümber 3. raske välisuurtükiväe divisjoni 5. patareiks; nimetati 5.04 ümber 3. suurtükiväepolgu 3. patareiks

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – nimetati 19.03 ümber 3. raske välisuurtükiväe divisjoni 3. patareiks; nimetati 5.04 ümber 3. suurtükiväepolgu 1. patareiks

2. suurtükiväepolgu 5. patarei – patarei 1. rühm viibis 22.–30.03 Soomusrongide divisjoni käsutuses; patarei 2. rühm lahkus 3.04 2. diviisi 1. brigaadi käsutusse; 5.04 nimetati patarei ümber 3. suurtükiväepolgu 5. patareiks

2. suurtükiväepolgu 6. patarei – nimetati 5.04 ümber 3. suurtükiväepolgu 6. patareiks

2. suurtükiväepolgu 7. patarei – nimetati 19.03 ümber 3. raske välisuurtükiväe divisjoni 4. patareiks; läks 26.03 Soomusrongide divisjoni käsutusse

“Eesti Scouts” rügement – saabus 18.03 Tallinnast ülemjuhataja reservist; 21.03 saabus rügemendi käsutusse Soomusrongide divisjoni alluvusest ka rügemendi A kompanii; 23.03 läks rügement ülemjuhataja reservi

3. diviisi tagavarapataljon – alates 5.04

### **3.4) Soomusrongide divisjon – 2. diviisi ülema alluvuses**<sup>1153</sup>

Laiarööpaline soomusrong nr 1

Laiarööpaline soomusrong nr 2

Laiarööpaline soomusrong nr 3

Kitsarööpaline soomusrong nr 1

Kitsarööpaline soomusrong nr 2

Kitsarööpaline soomusrong nr 3

<sup>1153</sup> ERA 495–10–79. L 703, 850, 1008, 1010; ERA 495–10–80. L 24; ERA 529–2–18. L 28, 37, 38, 48, 50p, 60; ERA 529–2–26. L 6; ERA 529–2–70. L 106p; ERA 529–2–122. L 2; ERA 567–1–7. L 1; ERA 573–1–1. L 1; ERA 632–1–9. L 31; Kendra, J. Soomusauto: ERA 2124–3–383. L 1; Pirn, O. Ülevaade Kuperjanovi: ERA 2124–3–1004. L 55, 59, 60; Pitka, J. Minu, lk 135; Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide, lk 57–58; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 24; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 2, 7; Varma, A. Merevägi, lk 61–63.

Kitsarööaline soomusrong nr 4

Soomusauto nr 2 “Tasuja” – kaotati 23.03

Soomusauto nr 3 “Wahur”

Soomusrongide divisjoni eskadron

“Eesti Scouts” rügemendi A kompanii – lahkus 20.03 2. diviisi 2. brigaadi käsutusse

Laiarööaline soomusrong nr 4 – saabus 12.03 1. diviisist

Soomusauto nr 1 “Estonia” – saabus 13.03 Tallinnast ülemjuhataja reservist

Kuperjanovi partisanipataljoni 3. rood – allutati 14.03

Soomusrongide divisjoni tagavarapataljon – formeeriti alates 17.03

Laiarööaline soomusrong nr 5 – saabus 17.03 ülemjuhataja reservist

Suurtükipaadi “Lembit” raudteeplatvormile asetatud 120-mm suurtükk – saabus 17.03 1. diviisist; lahkus märtsi lõpus Tallinnasse, kus suurtükk taas “Lembitule” paigutati

Soomusrongide divisjoni kuulipildujate kursused – formeeriti Valgas 19.03

Sõjaväe seljataga korraldav salk – saabus u. 21.03 Sisemise kaitse ülema käsutusest; liideti 22.03 Soomusrongide divisjoni eskadroniga

Meredessantpataljon – alates 22.03 2. diviisi 1. brigaadist; lahkus 26.03 Tallinnasse Merejõudude käsutusse (2. rood lahkus u. 31.03), välja arvatud 24.03 Tallinnast saabunud 4. rood, mis jäi dessandiks Kitsarööpalisele soomusrongile nr 2

Kalevlaste Maleva – allutati 22.03

Kuperjanovi partisanipataljon – allutati 22.03

2. suurtükiväepolgu 5. patarei 1. rühm – saabus 22.03 2. diviisi 2. brigaadist; lahkus 30.03 2. diviisi 2. brigaadi käsutusse

Kapten Sarapuu kaitseliidu salk (Võru maakonna Kaitseliidu 8. jaoskond) – allutati 23.03; 1.04 formeeriti salga koosseisus suurtükirühm; 2.04 nimetati salk ümber Kapten Sarapuu kaitsepataljoniks

“Eesti Scouts” rügement – allutati 26.03 ülemjuhataja reservist

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – allutati 26.03 2. diviisi reservist

3. raske välisuurtükiväe divisjoni 4. patarei – alates 26.03 2. diviisi 2. brigaadist; nimetati 5.04 ümber 3. suurtükiväepolgu 2. patareiks

Valga linna ja maakonna Kaitseliit – alates 26.03

2. merejalaväepataljon – saabus 3.04 Merejõudude juhataja käsutusest ning samal päeval moodustati selle baasil Soomusrongide divisjoni soomlaste pataljon

Soomusauto “Kalewipoeg” – saabus 4.04 ülemjuhataja reservist

Soomusauto “Toonela” – saabus 4.04 ülemjuhataja reservist

#### **4) Merejõud – ülemjuhataja alluvuses**<sup>1154</sup>

Hävitaja “Lennuk”

Hävitaja “Wambola”

---

<sup>1154</sup> ERA 495–6–8. L 113; ERA 527–1–30. L 19–20; ERA 642–1–19. L 7p; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Varma, A. Merevägi, lk 61–63.

Suurtükipaati "Lembit"

Vahilaev "Laene" (remondis)

Peipsi laevastiku divisjon (suurtükipaadid "Wanemuine", "Taara", "Uku" ja "Tartu")

Mereväe ekipaaž

Meredessantpataljon – formeerimisel Tallinnas; 16.03 lahkus 2. diviisi käsutusse (sealjuures anti pataljoni alluvusse hävitajate "Lennuk" ja "Wambola", suurtükipaadi "Lembit", miiniveeskaja-traalerite "Kalew" ja "Olew" ning 20.03 ka Peipsi laevastiku divisjoni meeskondadest moodustatud komandod; 26.03 saabus pataljon tagasi Tallinnasse Merejõudude käsutusse (välja arvatud 2. rood, mis saabus tagasi 31.03 ning 4. rood, mis oli Tallinnast lahkunud 23.03 ning jäi pataljoni Tallinnasse naasmisel edasi Soomusrongide divisjoni käsutusse)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 12" patarei (lahingukõlbmatu)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei (Naissaarel) – allutati 9.03; nimetati 1.04 ümber 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patareiks

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei (Aegnal; lahingukõlbmatu?) – allutati 9.03

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei (Naissaarel) – allutati 9.03; lahkus 1.04 (patarei koosseis läks seejärel tõenäoliselt 2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 5. patarei formeerimiseks)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Naissaare 6" patarei (lahingukõlbmatu) – allutati 9.03; nimetati 1.04 ümber 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patareiks

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 130-mm patarei (lahingukõlbmatu) – allutati 9.03

2. merejalaväepataljon – formeeriti Tallinnas alates 27.03; lahkus 3.04 Soomusrongide divisjoni käsutusse

## Tabel 5. Eesti vägede operatiivkoosseis 6.04.1919 ning muutused selles kuni 5.05.1919

### 1) Väeosad väljaspool otse Sõjavägede ülemjuhatajale alluvaid operatiiv-väekoondisi<sup>1155</sup>

#### a) Väeosad formeerimisel ja ülemjuhataja reservis

Taani Balti Abikorpus – formeerimisel Nõmmel

Põhjaarmee üksiku korpuse Pihkva suurtükiväebrigaadi 5. patarei 1. rühm – suurtükid parandusel Tallinnas; aprilli esimesel poolel saabus 2. diviisist Tallinnasse parandusse ka patarei 2. rühm; tõenäoliselt saadeti patarei seejärel laiali

2. kindluse raskesuurtükiväe diviisjoni 4. patarei – formeerimisel Tallinnas; lahkus 8.04 1. diviisi käsutusse

Soomusauto “Wibuane” – ehitamisel Tallinnas; lahkus u. 9.04 Soomusrongide diviisjoni käsutusse

3. suurtükiväepolgu 4. patarei – formeeriti Tallinnas alates 7.04; lahkus 15.04 3. diviisi käsutusse

2. kindluse raskesuurtükiväe diviisjoni 5. patarei – formeeriti Tallinnas alates 10.04; lahkus 27.04 1. diviisi käsutusse

Soomusauto “Estonia” – saabus u. 7.04 Tallinnasse remonti

Soomusauto “Wahur” – saabus u. 7.04 Tallinnasse remonti; läks 16.04 Merejõudude käsutusse

#### b) Väeosad sisekaitseülesannetega ja tagavaraväeosad

Tallinna linna ja Harju maakonna Kaitseliit

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit

Haapsalu linna ja Lääne maakonna Kaitseliit

Saare-, Hiiu- ja Muhumaa Kaitseliit

Tallinna 2. kaitsepataljon (3 roodu) – Tallinnas

Tallinna 3. kaitsepataljon (4 roodu) – Tallinnas

Saaremaa kaitsepataljon (1 rood) – Kuressaares

Ohvitseride reserv – Tallinnas

Tallinna kuulipildurite rood – Tallinnas

Tallinna kooliõpilaste pataljon (2 roodu) – Tallinnas

Tallinna ratsapartisanide salk – läks u. 14.04 Tallinna üksiku eskadroni koosseisu

1. diviisi tagavarapataljon (sealhulgas Vahipataljon) – Tallinnas; nimetati 17.04 ümber Tallinna tagavarapataljoniks

Kalevlaste Maleva reserv – Tallinnas; alates 10.04 Kalevlaste Maleva tagavararood

<sup>1155</sup> ERA 495–6–8. L 153, 155, 160; ERA 509–1–17. L 1, 1p, 12p; ERA 529–2–18. L 50p; ERA 569–1–7. Ln; ERA 570–1–4. Ln; ERA 622–1–2. L 118p; ERA 631–1–1. L 1; ERA 2127–1–4. L 1; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 18, 21, 22; Tallinna Sõjakool 20-aastane. Lühike ülevaade möödunud tegevusest. // Sõdur. 1939, nr 14/15, lk 309; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 31/32), lk 853; Võting, A. Scouts, lk 205.



Balti pataljoni marsitagavara – Tallinnas; alates 10.04 Balti pataljoni tagavararood

“Eesti Scouts” rügemendi tagavararühm – Tallinnas; alates 10.04 “Eesti Scouts” rügemendi tagavararood

Ratsapolkude tagavaraeskadron – Tallinnas; 25.04 saadeti eskadroni koosseisust moodustatud marsieskadron 3. diviisi käsutusse

Tagavarapatarei – Tallinnas

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavarabrigaad – Tallinnas ja Kohilas

Vabariigi Sõjakool – alustas tööd 14.04

Tallinna üksik eskadron – formeeriti alates u. 14.04 Tallinna ratsapartisanide salga ja Risti etapikomando ratsasalga põhjal; saadeti 28.04 3. diviisi käsutusse

## **2) 1. diviis – ülemjuhataja alluvuses** <sup>1156</sup>

1. jalaväepolk (3 pataljoni; 10 roodu) – polgu 1. pataljon lahkus 28.04 Soomusrongide divisjoni käsutusse

4. jalaväepolk (3 pataljoni; 10 roodu)

5. jalaväepolk (3 pataljoni; 9 roodu) – lahkus 12.–13.04 2. diviisi käsutusse

Põhjaarmee üksiku korpuse 1. kütibrigaad:

1. Tallinna koond-kütipolk (2 pataljoni; kuni 4 roodu; eskadron)

2. Ostrovi kütipolk (2 pataljoni; 6 roodu)

Ratsajäägrite polk (2 eskadroni)

Üksik ohvitseride sotnja

Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei 2. rühm

Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patarei 2. rühm – 2. patarei nimetati aprilli teisel poolel ümber Pihkva suurtükiväebrigaadi 3. patareiks

Pihkva suurtükiväebrigaadi 3. patarei – nimetati aprilli teisel poolel ümber Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patareiks

Balti pataljon (2 kompaniid; eskadron; patarei)

Narva kaitsepataljon (4 roodu)

Viru kaitserood – liideti 4.05 1. jalaväepolguga

Rakvere linna ja Viru maakonna Kaitseliit

Narva linna Kaitseliit

1. suurtükiväepolgu 1. patarei

1. suurtükiväepolgu 2. patarei

1. suurtükiväepolgu 3. patarei

1. suurtükiväepolgu 4. patarei – lahkus 12.04 2. diviisi käsutusse

---

<sup>1156</sup> ERA 495–10–11. L 73; ERA 495–10–80. L 515, 534, 565; ERA 515–1–635. L 919, 920, 995; ERA 539–1–3. L 57p, 61; ERA 545–1–7. L 4p; ERA 564–1–1. L 1; Kraus, P. Viru: ERA 495–12–677. L 98; ERA 1684–1–1. L 124; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 87–89, Skeem 11; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 21, 22; Traksmäa, A. 5. Rakvere jalaväe polk Vabadussõjas. I. Masinakiri, dateerimata: ERA 545–1–679. L 240.

- 2. kindluse raskesuurtükiväe diviisjoni 1. patarei
- 2. kindluse raskesuurtükiväe diviisjoni 2. patarei
- 2. kindluse raskesuurtükiväe diviisjoni 3. patarei
- 2. kindluse raskesuurtükiväe diviisjoni 4. patarei – saabus 9.04 ülemjuhataja reservist

Põhjaarmee üksiku korpuse 2. kütibrigaad:

- Bulak-Balahhovitši nimeline ratsapolk – saabus osade kaupa 17. ja 20.04 2. diviisist
- Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei 1. rühm, 2. patarei 1. rühm, 4. patarei – saabusid 19.04 ja 21.04 2. diviisist; 2. patarei nimetati aprilli teisel poolel ümber Pihkva suurtükiväebrigaadi 3. patareiks
- 53. Volõõnia suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk – saabus 21.04 2. diviisist
- Georgi kütisalk – saabus u. 20.04 2. diviisist; nimetati tõenäoliselt aprilli lõpus ümber Georgi pataljoniks
- 3. Talabski kütipolk – saabus 22.04 2. diviisist
- 1. diviisi tagavarapataljon – formeeriti Rakveres alates 20.04
- 2. kindluse raskesuurtükiväe diviisjoni 5. patarei – saabus 27.04 ülemjuhataja reservist

### 3) 2. diviis – ülemjuhataja alluvuses <sup>1157</sup>

- 2. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu)
- 7. jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu)
- Läti brigaadi 1. Volmari jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu) – läks 20.04 Soomusrongide diviisjoni käsutusse
- 1. ratsapolk (4 eskadroni)
- Tallinna 1. kaitsepataljon (4 roodu) – liideti 1.05 8. jalaväepolguga
- Tartu kaitsepataljon (6 roodu) – liideti 1.05 8. jalaväepolguga
- Viljandi kaitsepataljon (5 roodu) – nimetati 4.05 ümber Sakala partisanide pataljoniks
- Peipsi rannakaitsepataljon (6 roodu)
- Põhjaarmee üksiku korpuse 2. kütibrigaad:
  - 3. Talabski kütipolk (2 pataljoni; 6 roodu) – lahkus 17.–18.04 1. diviisi käsutusse
  - 53. Volõõnia suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk (2 pataljoni; 6 roodu) – lahkus u. 17.–18.04 1. diviisi käsutusse
  - Bulak-Balahhovitši nimeline ratsapolk (3 eskadroni) – lahkus 16.04 1. diviisi käsutusse
  - Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei 1. rühm – lahkus u. 17.–18.04 1. diviisi käsutusse
  - Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patarei 1. rühm – lahkus u. 17.–18.04 1. diviisi käsutusse
  - Pihkva suurtükiväebrigaadi 4. patarei – lahkus u. 17.–18.04 1. diviisi käsutusse
  - Pihkva suurtükiväebrigaadi 5. patarei 2. rühm – lahkus aprilli esimesel poolel parandusse Tallinnasse

<sup>1157</sup> ERA 495–6–8. L 173, 175; ERA 518–1–148. L 6; ERA 518–1–154. L 516, 531; ERA 518–1–164. L 315, 316; ERA 529–2–21. L 7p, 8; ERA 577–1–8. L 1p; ERA 2476–1–186. L 9; G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a kevadel aprillis, lk 1370; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 37; Penikis, M. Latvias ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–1919: V osa, lk 6–7, 35; Rosenthal, R. Loodearmee, lk 87–88, 616; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 7, 16, 27, 29, 82–83, 87, 93–94; Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 15; Võting, A. Scouts, lk 227; Väli, O. Tallinna, lk 39–41, 68.

Põhja Poegade rügement (2 pataljoni; 7 kompaniid; 2 patareid; soomusauto “Pohjan Poika”) – rügement lahinguvõimetu, kuna isikkoosseisu enamus lahkus Soome; 16.04 saadeti rügemendi 1. patarei laiali; 20.04 läks rügemendi 2. patarei Soomusrongide divisjoni käsutusse; 26.04 läks soomusauto “Pohjan Poika” Soomusrongide divisjoni käsutusse

Tartu linna ja maakonna Kaitseliit

Võru linna ja maakonna Kaitseliit

Tartu keskkooliõpilaste reservrööd

2. diviisi tagavarapataljon

Läti brigaadi tagavarapataljon

2. suurtükiväepolgu 1. patarei

2. suurtükiväepolgu 2. patarei

2. suurtükiväepolgu 4. patarei

2. suurtükiväepolgu 5. patarei

2. suurtükiväepolgu 6. patarei

3. suurtükiväepolgu 5. patarei 2. rühm – lahkus 16.04 3. diviisi käsutusse; saabus 5.05 2. diviisi käsutusse

Läti brigaadi 1. Volmari patarei – läks 20.04 Soomusrongide divisjoni käsutusse

1. suurtükiväepolgu 4. patarei – saabus 14.04 1. diviisist

5. jalaväepolk – saabus 14.–15.04 1. diviisist

2. ratsapolk – saabus 20.04 3. diviisist; anti samal päeval Soomusrongide divisjoni käsutusse

“Eesti Scouts” rügement – alates 24.04 Soomusrongide divisjonist

Rootsi Vabakorpus Eestis – alates 24.04 Soomusrongide divisjonist

2. suurtükiväepolgu 3. patarei – alates 24.04 Soomusrongide divisjonist

Läti brigaadi 1. üksik eskadron – formeeriti alates 25.04

8. jalaväepolk – moodustati 1.05 Tartu kaitsepataljoni ja Tallinna 1. kaitsepataljoni baasil

#### **4) Soomusrongide divisjon – 2. diviisi ülema alluvuses; alates 25.04 ülemjuhataja alluvuses**<sup>1158</sup>

Laiarööpaline soomusrong nr 1 – nimetati 30.04 ümber Laiarööpaliseks soomusrongiks “Kapten Irw”

Laiarööpaline soomusrong nr 2

Laiarööpaline soomusrong nr 3

---

<sup>1158</sup> ERA 495–6–8. L 162; ERA 527–1–30. L 24; ERA 529–2–18. L 50p, 78; ERA 529–2–20. L 147; ERA 529–2–21. L 7p, 8; ERA 539–1–3. L 58; ERA 567–1–7. L 1, 1p; ERA 632–1–9. L 41, 42; ERA 1560–1–234. L 6p; ERA 2476–1–186. L 9; Lübik, E. Rootsi: ERA 2124–3–679. L 4; Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 254–258; Poopuu, J. Andreller, J. Soomusrongide, lk 67; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 7, 28, 29, 87, 101; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Sarapuu, A. Võru kaitsepataljoni lühike ajalugu. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1264. L 3; Simmo, G. Sõjategevus Mõniste–V. Roosna, Sänna rajoonis 18.IV.–27.V.1919. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1902. L 1; Songi, V. Soomusrongide, lk 97; Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 15; Võting, A. Scouts, lk 227.

Laiarööpeline soomusrong nr 4  
 Laiarööpeline soomusrong nr 5  
 Kitsarööpeline soomusrong nr 1  
 Kitsarööpeline soomusrong nr 2  
 Kitsarööpeline soomusrong nr 3  
 Kitsarööpeline soomusrong nr 4 – materjaalosa kaotati 7.04, misjärel meeskond saadeti laiali  
 Soomusauto “Estonia” – lahkus 7.04 Tallinnasse remonti  
 Soomusauto “Wahur” – lahkus 7.04 Tallinnasse remonti  
 Soomusauto “Kalewipoeg”  
 Soomusauto “Toonela”  
 “Eesti Scouts” rügement (1 pataljon; 4 roodu) – läks 24.04 2. diviisi käsutusse  
 Kuperjanovi partisanipataljon (4 roodu)  
 Kalevlaste Maleva (2 roodu)  
 Kapten Sarapuu kaitsepataljon (2 roodu; suurtükirühm) – nimetati 18.04 ümber Võru kaitsepataljoniks  
 Soomusrongide divisjoni eskadron  
 Meredessantpataljoni 4. rood – lahkus u. 12.04 Tallinnasse Merejõudude käsutusse  
 Soomusrongide divisjoni soomlaste pataljon (1 kompanii)  
 Soomusrongide divisjoni tagavarapataljon (4 roodu)  
 Soomusrongide divisjoni kuulipildujate kursused  
 Valga linna ja maakonna Kaitseliit  
 2. suurtükiväepolgu 3. patarei – läks 24.04 2. diviisi käsutusse  
 3. suurtükiväepolgu 2. patarei  
 Rootsi Vabakorpus Eestis (1 kompanii) – saabus 6.04 ülemjuhataja reservist; läks 24.04 2. diviisi käsutusse  
 Soomusauto “Wibuane” – saabus 9.04 ülemjuhataja reservist  
 2. ratsapolk – allutati 20.04 2. diviisist  
 3. jalaväepolgu 4. ja 7. rood – allutati 20.04 3. diviisist; läksid u. mai alguses 3. diviisi käsutusse tagasi  
 Läti brigaadi 1. Volmari jalaväepolk – allutati 20.04 2. diviisist  
 Läti brigaadi 1. Volmari patarei – allutati 20.04 2. diviisist  
 Põhja Poegade rügemendi 2. patarei – alates 21.04 2. diviisist; saadeti 4.05 laiali  
 Soomusauto “Pohjan Poika” – võeti 26.04 Põhja Poegade rügemendilt üle ja nimetati seejärel ümber  
 “Pisuhännaks”  
 1. jalaväepolgu 1. pataljon – saabus 29.04 1. diviisist  
 1. suurtükiväepolgu 5. patarei – formeeriti alates 4.05

### 5) 3. diviis – ülemjuhataja alluvuses <sup>1159</sup>

3. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu; lisaks oli polgu koosseisus 4. pataljon Võru ja Tartu maakonna sisekorra tagamiseks; pataljon saadeti aprilli esimesel poolel laiali) – polgu 4. ja 7. rood läksid 20.04 Soomusrongide diviisjoni käsutusse ning naasesid 3. polgu alluvusse u. mai alguses

6. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu; soomusauto “Wanapagan”; lisaks oli polgu koosseisus 4. pataljon Pärnu ja Viljandi maakonna sisekorra tagamiseks; pataljon saadeti aprilli esimesel poolel laiali)

2. ratsapolk (4 eskadroni) – läks 20.04 2. diviisi käsutusse

Pärnu kaitsepataljon (5 roodu; patareid) – nimetati 4.05 ümber 9. jalaväepolguks

3. diviisi tagavarapataljon

Pärnu linna ja maakonna Kaitseliit

Viljandi linna ja maakonna Kaitseliit

3. suurtükiväepolgu 1. patareid

3. suurtükiväepolgu 3. patareid

3. suurtükiväepolgu 5. patareid (ilma 2. rühmata) – 16.04 saabus patareid 2. rühm 2. diviisist tagasi; 5.05 lahkus 2. rühm 2. diviisi käsutusse

3. suurtükiväepolgu 6. patareid

3. suurtükiväepolgu 4. patareid – saabus 15.04 ülemjuhataja reservist, misjärel kuni mai alguseni patareid formeerimist jätkati

Ratsapolkude tagavaraeskadroni koosseisust moodustatud marsieskadron – saabus Tallinnast 27.04; saadeti aprilli lõpus või mai alguses laiali

Tallinna tagavarapataljoni vene rood – saabus Tallinnast 27.04

Tallinna üksik eskadron – saabus 28.04 Kaitseliidu ülema käsutusest

Viljandi kitsarööpeline soomusrong – formeeriti 26.–30.04

Viljandi 2. kaitsepataljon – formeeriti alates 28.04

Viljandi kooliõpilaste rood – formeeriti 30.04

Viljandi kooliõpilaste reservrood – formeeriti 30.04

### 6) Merejõud – ülemjuhataja alluvuses <sup>1160</sup>

Hävitaja “Lennuk”

Hävitaja “Wambola” – alates 30.04 remondis

Suurtükipaat “Lembit”

<sup>1159</sup> ERA 495–6–8. L 175; ERA 495–10–80. L 897, 902, 965; ERA 495–10–84. L 402, 403; ERA 529–2–18. L 78; ERA 542–1–36. L 207; ERA 631–1–1. L 1; ERA 632–1–4. L 203p; ERA 572–1–3. L 1; ERA 1560–1–2. L 3p; ERA 1560–1–6. L 2p; ERA 1560–1–234. L 6p, 10; Maide, J. Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 222, 242, 254–258; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 16, 18, 82–83, 93, 94; Tomingas. Pärnu: ERA 2124–3–1182. L 5; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 35/36), lk 966.

<sup>1160</sup> ERA 527–1–30. L 2; ERA 529–2–121. L 57; ERA 635–1–75. L 50; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Varma, A. Merevägi, lk 61, 67; Õun, M., Walter, H., Sammalsoo, P. Võitlused, lk 65.

Vahilaev “Laene” (remondis kuni 25.04)

Peipsi laevastiku divisjon (suurtükipaadid “Vanemuine”, “Taara”, “Uku” ja “Tartu”)

Meredessantpataljon (1 rood; lisaks asus 4. rood Soomusrongide divisjoni käsutuses, kust saabus tagasi 12.04)

Mereväe ekipaaž

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei (Naissaarel)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei (Aegnal)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei (Naissaarel)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 130-mm patarei (lahingukõlbmatu)

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 12” patarei (lahingukõlbmatu)

Suurtükipaad “Herkules” – alates 9.04

Soomusauto “Wahur” – alates u. 16.04

Kitsarööpaline soomusrong “Heinaste” – alates u. 16.04; rong ehitati eelnevatel päevadel Tallinnas

**Tabel 6. Eesti vägede operatiivkoosseis 6.05.1919 ning muutused selles kuni 5.06.1919**

**1) Väeosad väljaspool otse Sõjavägede ülemjuhatajale alluvaid operatiiv-väekoondisi**<sup>1161</sup>

a) Väeosad formeerimisel ja ülemjuhataja reservis

Taani Balti Abikorpuse – formeerimisel Nõmmel; 19.05 lahkus abikorpuse jalaväekompanii 2. diviisi käsutusse

Soomusauto “Estonia” – remondis Tallinnas; lahkus hiljemalt 20.05 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Ingeri pataljon – formeeriti Tallinnas alates 6.05 Tallinna tagavarapataljoni koosseisus eelnevalt moodustatud kahe ingeri roodu põhjal; läks 15.05 Merejõudude käsutusse

Rootsi Vabakorpuse Eestis – saabus u. 8.05 2. diviisist; saadeti alates 17.05 laiali

1. jalaväepolgu 1. pataljon – viibis 10.–11.05 ülemjuhataja reservis Valgas; anti 11.05 2. diviisi käsutusse

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei – alates 13.05 ülemjuhataja reservis; lahkus 2.06 2. diviisi käsutusse

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei – formeeriti Tallinnas alates 17.05

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 4. patarei – formeeriti tõenäoliselt mai teisel poolel Tallinnas; lahkus 2.06 2. diviisi käsutusse

b) Väeosad sisekaitseülesannetega ja tagavaraväeosad

Tallinna linna ja Harju maakonna Kaitseliit

Paide linna ja Järva maakonna Kaitseliit

Haapsalu linna ja Lääne maakonna Kaitseliit

Saare-, Hiiu- ja Muhumaa Kaitseliit

Tallinna 2. kaitsepataljon (2 roodu) – Tallinnas

Tallinna 3. kaitsepataljon (4 roodu) – Tallinnas

Saaremaa kaitsepataljon (1 rood) – Kuressaares

Ohvitseride reserv – Tallinnas

Tallinna kuulipildurite rood – Tallinnas

Tallinna kooliõpilaste pataljon (3 roodu) – Tallinnas

Tallinna tagavarapataljon (sealhulgas Vahipataljon) – Tallinnas

Kalevlaste Maleva tagavararood – Tallinnas

Balti pataljoni tagavararood – Tallinnas

“Eesti Scouts” rügemendi tagavararood – Tallinnas

Ratsapolkude tagavaraeskadron – Tallinnas

Tagavarapatarei – Tallinnas

<sup>1161</sup> ERA 495–10–84. L 184, 351, 372, 375, 378, 637, 653; ERA 495–10–87. L 215–215p; ERA 569–1–7. Ln; Lübik, E. Rootsi: ERA 2124–3–679. L 5; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas IV: ERA 2124–3–1172. L 18, 19; Tuvikene, K. Kooliõpilaste (nr 31/32), lk 854.

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavarabrigaad – Tallinnas ja Kohilas; allüksused viidi 11. maiks üle Rakveresse, seejärel Narva

Vabariigi Sõjakool – Tallinnas

## **2) 1. diviis – ülemjuhataja alluvuses** <sup>1162</sup>

1. jalaväepolk (2 pataljoni; 6 roodu; lisaks asus polgu 1. pataljon lõunarindel)

4. jalaväepolk (3 pataljoni; 10 roodu)

Põhjaarmee üksiku korpuse 1. ja 2. kütibrigaad (läksid 13.05 Põhjaarmee üksiku korpuse alluvusse, välja arvatud

3. Talabski kütipolgu 2. pataljon, Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei 1. rühm ja 3. patarei 1. rühm, mis läksid Põhjaarmee üksiku korpuse alluvusse u. 17. mail):

1. Tallinna koond-kütipolk (2 pataljoni; kuni 5 roodu)

2. Ostrovi kütipolk (2 pataljoni; 6 roodu)

3. Talabski kütipolk (2 pataljoni; 6 roodu)

53. Volõõnia Suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk (2 pataljoni; 6 roodu)

Georgi pataljon (1 rood)

Ratsajäägrite polk (2 eskadroni)

Bulak-Balahhovitši nimeline ratsapolk (3 eskadroni)

Üksik ohvitseride sotnja

Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei

Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patarei

Pihkva suurtükiväebrigaadi 3. patarei

Pihkva suurtükiväebrigaadi 4. patarei

Balti pataljon (2 kompaniid; eskadron; patarei) – alates 13.05 Põhjaarmee üksiku korpuse käsutuses

Narva kaitsepataljon (4 roodu)

1. diviisi tagavarapataljon

Rakvere linna ja Viru maakonna Kaitseliit

Narva linna Kaitseliit

1. suurtükiväepolgu 1. patarei – patarei 1. rühm viibis 21.–27.05 Merejõudude käsutuses

1. suurtükiväepolgu 2. patarei

1. suurtükiväepolgu 3. patarei

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 4. patarei

2. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 5. patarei

---

<sup>1162</sup> ERA 495–10–84. L 548; ERA 515–1–648. L 30, 47, 66, 80; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 52; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas IV.: ERA 2124–3–1172. L 32.



### 3) 2. diviis – ülemjuhataja alluvuses <sup>1163</sup>

2. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu)

5. jalaväepolk (3 pataljoni; 9 roodu)

7. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu)

8. jalaväepolk (2 pataljoni; 9 roodu)

1. ratsapolk (4 eskadroni)

“Eesti Scouts” rügement (1 pataljon; 4 kompaniid)

Sakala partisanide pataljon (5 roodu)

Peipsi rannakaitsepataljon (6 roodu)

Rootsi Vabakorpus Eestis (1 kompanii) – lahkus u. 8.05 Tallinnasse ülemjuhataja reservi

Põhja Poegade rügemendi kaader (Tartus) – saadeti alates 28.05 laiali

Läti brigaadi 1. üksik eskadron – formeerimisel; läks mai viimasel nädalal 3. diviisi käsutusse

Tartu linna ja maakonna Kaitseliit

Võru linna ja maakonna Kaitseliit

Tartu kooliõpilaste reservrood – liideti 15.05 Tartu kooliõpilaste pataljoniga

2. diviisi tagavarapataljon

Läti brigaadi tagavarapataljon – alates 18.05 formeeriti pataljoni baasil 2. Võnnu jalaväepolk

1. suurtükiväepolgu 4. patarei

2. suurtükiväepolgu 1. patarei

2. suurtükiväepolgu 2. patarei

2. suurtükiväepolgu 3. patarei

2. suurtükiväepolgu 4. patarei

2. suurtükiväepolgu 5. patarei

2. suurtükiväepolgu 6. patarei

3. suurtükiväepolgu 5. patarei 2. rühm – alates 15.05 2. diviisi alluvuses terve patarei

1. jalaväepolgu 1. pataljon – alates 11.05 ülemjuhataja reservist

Tartu kooliõpilaste pataljon – formeeriti Tartus alates 15.05

Läti brigaadi 2. Võnnu jalaväepolk – formeeriti alates 18.05; läks 22.05 3. diviisi käsutusse

Taani Balti Abikorpuse jalaväekompanii – saabus 19.05 ülemjuhataja reservist

2. ratsapolk – alates 1.06 Soomusrongide divisjonist

Läti brigaadi 1. Volmari jalaväepolk – alates 1.06 Soomusrongide divisjonist

1. suurtükiväepolgu 5. patarei – alates 1.06 Soomusrongide divisjonist

1. ratsapolgu soomusrong – ehitati 1.06

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei – saabus u. 3.06 ülemjuhataja reservist

---

<sup>1163</sup> ERA 495–10–84. L 375, 653; ERA 495–10–87. L 2, 4, 4p; ERA 548–1–3. L 24; ERA 550–1–1. L 1; ERA 568–1–6. L 152; ERA 575–1–2. L 1; Kattai, M. Soome, lk 236; Lübik, E. Rootsi: ERA 2124–3–679. L 5; Onny, E. 1. ratsapolk: ERA 2124–3–886. L 80; Penikis, M. Latvijas ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–1919: V osa, lk 35–36, 40; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 93–94; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas IV: ERA 2124–3–1172. L 18–19.

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 4. patarei – saabus u. 3.06 ülemjuhataja reservist  
Latgale läti partisanisalgad – liitusid 2. diviisiga juuni alguses  
Läti brigaadi Põhja-Läti partisanipolk – alates u. 5.06 3. diviisist  
Läti brigaadi 2. Võnnu jalaväepolgu 2. rood – alates u. 5.06 3. diviisist

**4) Soomusrongide divisjon** – ülemjuhataja alluvuses; alates 11.05 2. diviisi ülema alluvuses;  
alates 26.05 ülemjuhataja alluvuses <sup>1164</sup>

Laiarööpaline soomusrong “Kapten Irw”

Laiarööpaline soomusrong nr 2

Laiarööpaline soomusrong nr 3

Laiarööpaline soomusrong nr 4

Laiarööpaline soomusrong nr 5

Kitsarööpaline soomusrong nr 1

Kitsarööpaline soomusrong nr 2

Kitsarööpaline soomusrong nr 3

Soomusauto “Kalewipoeg”

Soomusauto “Toonela”

Soomusauto “Wibuane”

Soomusauto “Pisuhänd”

Läti brigaadi 1. Volmari jalaväepolk (2 pataljoni; 8 roodu) – läks 1.06 2. diviisi käsutusse

1. jalaväepolgu 1. pataljon (4 roodu) – läks 8.05 3. diviisi käsutusse

2. ratsapolk (4 eskadroni) – läks 1.06 2. diviisi käsutusse

Kuperjanovi partisanipataljon (4 roodu)

Kalevlaste Maleva (2 roodu)

Võru kaitsepataljon (2 roodu; suurtükirühm)

Soomusrongide divisjoni tagavarapataljon (5 roodu)

Soomusrongide divisjoni soomlaste pataljon (1 kompanii)

Soomusrongide divisjoni eskadron

Soomusrongide divisjoni kuulipildujate kursused

Valga linna ja maakonna Kaitseliit

1. suurtükiväepolgu 5. patarei – formeerimisel; rindel alates mai keskpaigast; läks 1.06 2. diviisi käsutusse

3. suurtükiväepolgu 2. patarei

Läti brigaadi 1. Volmari patarei – läks 24.05 3. diviisi käsutusse

---

<sup>1164</sup> ERA 495–10–84. L 351, 378, 969–969p; ERA 495–10–87. L 4–4p; ERA 527–1–24. L 115; ERA 529–2–9. L 41 ERA 529–2–18. L 87p, 115p; ERA 567–1–7. L 1, 1p; ERA 632–1–4. L 203p, 216; ERA 1560–1–234. L 17p, 18; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 344; Neuland, A., Neuland, V., Neuland, F. Soomusauto "Vahuriga" Vabadussõjas. Masinakiri, 1936: ERA 2124–3–839. L 2; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 7, 28–29, 101; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas IV: ERA 2124–3–1172. L 58; Tammekand, K. Soomusautode: ERA 2124–3–1405. L 12, 26.

Kitsarööpaline soomusrong “Heinaste” – alates 12.05 Merejõudude käsutusest; 29.05 saadeti laiali  
Soomusauto “Wahur” – saabus tõenäoliselt mai teisel nädalal 3. diviisist  
Viljandi kitsarööpaline soomusrong – alates 12.05 3. diviisist; nimetati samal päeval ümber Kitsarööpaliseks  
soomusrongiks nr 4  
Soomusauto “Estonia” – alates hiljemalt 20.05 ülemjuhataja reservist

### **5) 3. diviis – ülemjuhataja alluvuses** <sup>1165</sup>

3. jalaväepolk (3 pataljoni; 12 roodu)  
6. jalaväepolk (3 pataljoni; 13 roodu; soomusauto “Wanapagan”)  
9. jalaväepolk (6 roodu; patarei)  
Viljandi 2. kaitsepataljon (4 roodu) – saadeti 14.05 laiali  
Viljandi kooliõpilaste rood  
Viljandi kooliõpilaste reservrood  
Tallinna tagavarapataljoni vene rood – liideti 7.05 6. jalaväepolguga  
Tallinna üksik eskadron  
3. diviisi tagavarapataljon  
Pärnu linna ja maakonna Kaitseliit  
Viljandi linna ja maakonna Kaitseliit  
3. suurtükiväepolgu 1. patarei  
3. suurtükiväepolgu 3. patarei  
3. suurtükiväepolgu 4. patarei  
3. suurtükiväepolgu 5. patarei (ilma 2. rühmata) – lahkus 15.05 2. diviisi käsutusse  
3. suurtükiväepolgu 6. patarei  
Viljandi kitsarööpaline soomusrong – läks 12.05 Soomusrongide divisjoni käsutusse, kus nimetati ümber  
Kitsarööpaliseks soomusrongiks nr 4; soomusrongi dessantrood jäi samas endiselt 3. diviisi käsutusse  
Soomusauto “Wahur” – alates 7.05 Merejõudude käsutusest; läks seejärel tõenäoliselt peagi Soomusrongide  
divisjoni käsutusse  
1. jalaväepolgu 1. pataljon – alates 8.05 Soomusrongide divisjonist; läks 10.05 ülemjuhataja reservi  
Läti brigaadi 2. Võnnu jalaväepolk – saabus 22.05 3. diviisist; alates u. 5.06 tegutses polgu 2. rood 2. diviisi  
rajoonis  
Läti brigaadi 1. Volmari patarei – saabus 24.05 Soomusrongide divisjonist  
Läti brigaadi 2. Võnnu patarei – formeeriti alates 26.05  
Läti brigaadi Põhja-Läti partisanipolk – formeeriti alates 26.05; alates u. 5.06 tegutses polk 2. diviisi rajoonis  
Läti brigaadi tagavarapataljon – formeeriti alates 28.05

---

<sup>1165</sup> ERA 495–10–84. L 285, 1082; ERA 529–2–18. L 87p; ERA 572–1–3. L 33–35; ERA 632–1–4. L 203p;  
ERA 1560–1–234. L 18, 19p; Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk, lk 274, 344; Neuland, A., Neuland, V.,  
Neuland, F. Soomusauto: ERA 2124–3–839. L 2; Penikis, M. Latvijas ... eesti-keelne tõlge: ERA 2124–3–  
1919: V osa, lk 35, 36, 40; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 93–94;  
Tomingas. Pärnu: ERA 2124–3–1182. L 5, 13.

Läti brigaadi 1. üksik eskadron – saabus mai viimasel nädalal 2. diviisist

Balti Landeswehri läti brigaadi 1. üksik eskadron – saabus Riia piirkonnast 3. diviisi tegevusrajooni 29.05 ning jäi Läti brigaadi käsutusse

## **6) Merejõud – ülemjuhataja alluvuses**<sup>1166</sup>

Hävitaja “Lennuk”

Hävitaja “Wambola” (kuni u. 28.05 remondis)

Suurtükipaat “Lembit”

Suurtükipaat “Herkules”

Peipsi laevastiku divisjon (suurtükipaadid “Wanemuine”, “Taara”, “Uku” ja “Tartu”) – 22.05 lisandus suurtükipaat “Ahti”

Vahilaev “Laene”

Meredessantpataljon (4 roodu) – saadeti 26.05 laiali

Mereväe ekipaaž

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 1. patarei (Naissaarel) – 13.05 võeti patarei 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni koosseisust ära, misjärel patarei nimetati Naissaare 6” patareiks

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 2. patarei (Aegnal) – 13.05 võeti patarei 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni koosseisust ära, misjärel patarei nimetati Aegna saare 6” patareiks

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni 3. patarei (Naissaarel) – alates 13.05 ülemjuhataja reservis

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 130-mm patarei (lahingukõlbmatu) – 13.05 võeti patarei 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni koosseisust ära, misjärel patarei nimetati Aegna saare 130 mm patareiks

1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni Aegna saare 12” patarei (lahingukõlbmatu) – 13.05 võeti patarei 1. kindluse raskesuurtükiväe divisjoni koosseisust ära, misjärel patarei nimetati Aegna saare 12” patareiks

Soomusauto “Wahur” – läks 7.05 3. diviisi käsutusse

Kitsarööpeline soomusrong “Heinaste” – läks 12.05 Soomusrongide divisjoni käsutusse

Ingeri pataljon – allutati 15.05 ülemjuhataja reservist; u. 2.06 formeeriti pataljoni juures patarei ning hiljemalt 5.06 ka teine patarei; 5.06 nimetati pataljon ümber Ingeri polguks

1. suurtükiväepolgu 1. patarei 1. rühm – viibis Merejõudude käsutuses 21.–27.05

---

<sup>1166</sup> ERA 495–6–8. L 186; ERA 495–10–84. L 285; ERA 498–8–30. L 130; ERA 527–1–24. L 115; ERA 529–2–121. L 57; ERA 578–1–2. L 1; ERA 635–1–75. L 50; Kirchhoff, R. Soomusauto: ERA 2124–3–403. L 3; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas III: ERA 2124–3–1171. L 52; Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas IV: ERA 2124–3–1172. L 18–19, 32.; Sammalsoo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses; Varma, A. Merevägi, lk 61; Õun, M. Eesti Merekindlused ja nende suurtükid 1918–1940. Tallinn, 2001, lk 11; Õun, M., Walter, H., Sammalsoo, P. Võitlused, lk 118.

**7) Põhjaarmee üksik korpus** – juhtis rindelõiku alates 13.05, alludes ülemjuhatajale; mai lõpus alustati korpuse koosseisus Pihkva rajooni vägede moodustamist; 1.06 moodustati 1. ja 2. kütidiviis <sup>1167</sup>

1. Tallinna koond-kütipolk – alates 1.06 1. kütidiviisi käsutuses; alates 2.06 2. kütidiviisi käsutuses (välja arvatud 3. ja 6. rood)

2. Ostrovi kütipolk – alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

3. Talabski kütipolk – alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

53. Volõõnia Suurvürst Nikolai Nikolajevitši jalaväepolk – alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

Balti pataljon – alates juuni algusest 2. kütidiviisi käsutuses

Georgi pataljon – formeeriti juuni alguses ümber Georgi kütipolguks; alates 1.06 1. kütidiviisi käsutuses

Ratsajäagrite polk – alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

Bulak-Balahhovitši nimeline ratsapolk – alates 1.06 1. kütidiviisi käsutuses

Üksik ohvitseride sotnja – saadeti mai lõpus või juuni alguses laiali

Pihkva suurtükiväebrigaadi 1. patarei – alates 1.06 1. kütidiviisi käsutuses

Pihkva suurtükiväebrigaadi 2. patarei – alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

Pihkva suurtükiväebrigaadi 3. patarei – alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

Pihkva suurtükiväebrigaadi 4. patarei – tõenäoliselt mai lõpus või juuni alguses nimetati Üksikuks ratsapatareiks; alates 1.06 1. kütidiviisi käsutuses

Põhjaarmee üksiku korpuse Tagavarabrigaad

Ataman Bulak-Balahhovitši koond-partisanieskadron – formeeriti mai teisel poolel; alates mai lõpust Pihkva rajooni vägede käsutuses; tõenäoliselt formeeriti eskadroni baasil Pihkva rajooni vägede koosseisus juuni alguses 1. ataman Bulak-Balahhovitši nimelist koond-partisanipolk

Rittmeister Pavlovski partisanisalk – formeeriti mai teisel poolel; alates mai lõpust Pihkva rajooni vägede käsutuses

Kapten Danilovi üksik partisanisalk – eraldus 2. Ostrovi kütipolgu koosseisust mai teisel poolel; alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

4. Oudova kütipolk – formeeriti alates mai teisest poolest; alates 1.06 1. kütidiviisi käsutuses

Soomusrong “Talabtšanin” – formeeriti mai teisest poolest

Soomusrong “Admiral Koltšak” – formeeriti mai teisest poolest

Soomusrong “Admiral Essen” – formeeriti mai teisest poolest

Semjonovi polk – moodustati 28.–29.05 valgete poole üle tulnud Punaarmee 3. Petrogradi kütipolgu baasil; alates 1.06 1. kütidiviisi käsutuses

Jamburgi kütidružiina – formeeriti alates mai lõpust

Pihkva suurtükiväebrigaadi 4. patarei – formeeriti alates mai lõpust; alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

Pihkva suurtükiväebrigaadi 5. patarei – formeeriti alates mai lõpust; alates 1.06 2. kütidiviisi käsutuses

Kapten Stavski pataljon – formeeriti mai lõpus või juuni alguses; läks 2. kütidiviisi käsutusse

Ataman Bulak-Balahhovitši isiklik sotnja – formeeriti alates juuni algusest Pihkva rajooni vägede koosseisus

---

<sup>1167</sup> Rosenthal, R. Loodearmee, lk 152, 171, 185–190, 194–195.

Ataman Bulak-Balahhovitši partisanide Voznessenski polk – moodustati 28.05 valgete poole üle tulnud Punaarmee 3. kütipolgu baasil; läks Pihkva rajooni vägede käsutusse

1. Ostrovi partisanipolk – formeeriti alates juuni algusest Pihkva rajooni vägede koosseisus

1. Pihkva partisanipolk – formeeriti alates juuni algusest Pihkva rajooni vägede koosseisus

1. ataman Bulak-Balahhovitši nimeline koond-partisanipolk – formeeriti alates juuni algusest Pihkva rajooni vägede koosseisus

1. kindral Denikini nimeline kütipolk – formeeriti alates juuni algusest Pihkva rajooni vägede koosseisus

Vjatka kütipolk – formeeriti alates juuni algusest Pihkva rajooni vägede koosseisus

## Lisa 2. Skeemide loetelu ning skeemidel kasutatud tingmärgid

### Skeemide loetelu

**Skeem 1.** Olukord Eesti vägede rinnetel 18.12.1918–2.01.1919

**Skeem 2.** Olukord Eesti vägede rinnetel 2.01.1919–9.01.1919

**Skeem 3.** Olukord Eesti vägede rinnetel 9.01.1919–14.01.1919

**Skeem 4.** Olukord Eesti vägede rinnetel 14.01.1919–23.01.1919

**Skeem 5.** Olukord Eesti vägede rinnetel 23.01.1919–4.02.1919

**Skeem 6.** Olukord Eesti vägede rinnetel 4.02.1919–24.02.1919

**Skeem 7.** Olukord Eesti vägede rinnetel 24.02.1919–12.03.1919

**Skeem 8.** Olukord Eesti vägede rinnetel 12.03.1919–23.03.1919





**Skeem 9.** Olukord Eesti vägede rinnetel 23.03.1919–11.04.1919

**Skeem 10.** Olukord Eesti vägede rinnetel 11.04.1919–3.05.1919

**Skeem 11.** Olukord Eesti vägede rinnetel 3.05.1919–22.05.1919

**Skeem 12.** Eesti vägede pealetungid lõunarindel 1919. a mai lõpus ning juuni alguses (kuni 5.06.1919)

### Skeemidel kasutatud tingmärgid

	- laiarööpaline raudtee
	- kitsarööpaline raudtee
	- maantee
	- soo, raba

Vastaspoolte vägesid tähistavad värvid:

**Sinine** – Eesti väed (sealhulgas Läti brigaad ja kuni 13.05.1919 Põhjaarmee üksik korpus)

**Roheline** – Põhjaarmee üksik korpus (alates 13.05.1919)

**Oranž** – Saksa 6. reservkorpus (välja arvatud Balti Landeswehri läti brigaad)

**Violetne** – Balti Landeswehri läti brigaad

**Punane** – Punaarmee

## **Kasutatud allikad ja kirjandus**

### **Allikad**

#### **Arhiivimaterjalid**

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Fond 15 – Asutava Kogu Valimiste Peakomitee ja Asutav Kogu (koondfond)

Fond 20 – Rahaministeerium

Fond 31 – Riigikantselei

Fond 49 – Teedeministeeriumi Raudteede Talitus

Fond 78 – Eesti Ajutine Maanõukogu

Fond 495 – Sõjavägede Staap

Fond 496 – Kindralstaap

Fond 497 – Korraldusvalitsus

Fond 498 – Sõjaväe Varustusvalitsus

Fond 509 – Vabariigi Kaitseliidu Staap

Fond 515 – 1. diviisi staap

Fond 518 – 2. diviisi staap

Fond 527 – Merejõudude staap

Fond 529 – Soomusrongide diviisi staap

Fond 539 – 1. jalaväepolk

Fond 542 – 3. jalaväepolk

Fond 544 – 4. jalaväepolk

Fond 545 – 5. jalaväepolk

Fond 548 – 7. jalaväepolk

Fond 550 – 8. jalaväepolk

Fond 556 – Kalevlaste Maleva polk

Fond 563 – Tallinna tagavarapolk

Fond 566 – 3. diviisi tagavarapataljon

Fond 567 – Soomusrongide diviisi tagavarapataljon

Fond 568 – Tallinna 1. kaitsepataljon

Fond 569 – Tallinna 2. kaitsepataljon



Fond 570 – Tallinna 3. kaitsepataljon  
Fond 571 – Tartu kaitsepataljon  
Fond 572 – Viljandi 2. kaitsepataljon  
Fond 575 – Tartu kooliõpilaste pataljon  
Fond 577 – Peipsi rannakaitsepataljon  
Fond 578 – Ingeri pataljon  
Fond 582 – Balti pataljoni reserv  
Fond 594 – 1. soome vabatahtlike salk  
Fond 595 – Põhja Poegade rügement  
Fond 620 – 2. ratsapolk  
Fond 622 – Ratsapolkude tagavaradivisjon  
Fond 632 – Kitsarööpaliste soomusrongide staap  
Fond 635 – Sidepataljon  
Fond 638 – Merelaevastiku divisjoni staap  
Fond 642 – Merekindluste staap  
Fond 827 – Eduard Laamani isikufond  
Fond 944 – Jaan Poska isikufond  
Fond 957 – Välisministeerium  
Fond R-1534 – Punaarmee osade dokumentaalsete materjalide kollektsioon  
Fond 1560 – 3. diviisi staap  
Fond 1621 – Eduard-Reinhold Virgo isikufond  
Fond 1664 – Miiniristleja “Lennuk”  
Fond 1665 – Miiniristleja “Vambola”  
Fond 1666 – Suurtükilaev “Lembit”  
Fond 1684 – Viru vabatahtlik rood  
Fond 2124 – Vabadussõja Ajaloo Komitee Töökomisjon  
Fond 2127 – Tallinna kuulipildurite rood  
Fond 2315 – Sõjaministeerium  
Fond 2476 – Soomusautode kolonn  
Fond 2477 – Laia -ja kitsarööpalised soomusrongid (koondfond)  
Fond 2553 – Johan Laidoneri isikufond  
Fond 3589 – Saaremaa kaitsepataljon

Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF)

Fond 27 – Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloo komisjon

Fond 129 – Kolleksioon lõpetamata uurimistoimikutest

Fond 130 – Kolleksioon lõpetamata uurimistoimikutest

Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum

Fond 3 – Johan Laidoner

Videointervjuu Vladimir Pooliga 1997 (intervjueerija Irene Lään). Vi 56

## **Publitseeritud allikad**

Eesti ja Läti suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Tallinn, 1999

I Riigikogu. VII istungjärg. [Tallinn, 1922]

Lään, I., Lään, T. Püünis kahele. J. Laidoner Pensas – aprill 1941. // Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2001. Laidoneri Muuseum, 2002

President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees: dokumente ja materjale. Tallinn, 1993

Sõjategevuse päevaraamat. 2se Eesti jalaväe polgu Sõjategevuse päevaraamat. Alatud: 21/XI. 1918. Lõpetatud: 31/XII. 1919. Tallinn, 2003

Балтийские моряки в борьбе за власть советов в 1919 г. Ленинград, 1974

Балтийские моряки в борьбе за власть советов (ноябрь 1917–декабрь 1918). Ленинград, 1968

Балтийский флот в Октябрьской революции и гражданской войне. Ленинград, 1932

Борьба за советскую власть в Литве в 1918–1920 гг. Сборник документов. Вильнюс, 1967

Директивы Главного командования Красной Армии (1917–1920). Москва, 1969

Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Т. 1. Москва, 1971

Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Т. 2. Москва, 1972

Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Т. 4. Москва, 1978

Латышские стрелки в борьбе за советскую власть в годах 1917–1920. Воспоминания и документы. Рига, 1962

Социалистическая Советская Республика Латвии в 1919 г. и иностранная интервенция. Том 2. Рига, 1960

## **Perioodika**

Eesti Päevaleht (Stockholm). 1973  
Kaja (Tallinn). 1920–1921, 1929  
Postimees (Tartu). 1918–1919, 1934  
Pärnu Postimees (Pärnu). 1919  
Päevaleht (Tallinn). 1919–1920, 1939  
Sõdur. 1919–1939  
Waba Maa (Tallinn). 1918–1920, 1929–1930, 1933

## **Kirjandus**

### **Uurimused ja ülevaated**

Aalberg, A. Lühikene 10 jalgväe rügemendi ajalugu ajaloo kirjeldus 12. detsembrist 1918 kuni 1. juulini 1926 aast. Tallinn, 1926  
Ahman, E. Kaardi tähtsusest sõjas. // Sõdur. 1938, nr 3  
Animägi, P., Kangro, P. Sakala partisanid. 1918–1934. Viljandi, 1934  
Aro, J. Kalevi Üksik Jalaväepataljon 20-aastane. 20.12.18.–20.12.38. // Sõdur. 1938, nr 50/51/52  
Bennett, G. Balti mere vabastamine. Tallinn, 2003  
Brüggemann, K. Die Gründung der Republik Estland und das Ende des “Einen und unteilbaren Rußland”. Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918–1920. Wiesbaden, 2002  
Ciganovs, J. Eesti sõjajõud Läti territooriumil kuni Cēsise (Võnnu) lahinguni 1918–1919. // Viljandi Muuseumi aastaraamat 2001. Viljandi, 2002  
Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Zweiter Band. Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga. Januar bis Mai 1919. Berlin, 1937  
Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Dritter Band. Die Kämpfe im Baltikum nach der zweiten Einnahme von Riga. Berlin, 1938

Eesti sõjaväe-walitsuse arenemine 12. novembrist 1918 a. kuni 24. veebruarini 1919 a. // Sõdur. 1919, nr 2

Eesti vabaduse sõda XI 1918–II 1920: terwishoidline osa. Tallinn, 1921

Eesti Vabadussõda. 1.–2. köide. Tallinn, 1996–1997

Eesti Vabariigi raudteede 1919. a tegevuse aruanne. Tallinn, 1920

E. P. L-r. s-rong 3. dessantsalga osa Mustjõe forsseerimisel ja lahingutes Mõniste juures 22.04.19. // Sõdur. 1937, nr 31/32

E. P. Peastaabist Ülemjuhataja Staabini. // Sõdur. 1937, nr 50

Gerdessen, F., Kitvel, T., Tilk, J. Aeg. Mehed. Lennukid : Eesti lennunduse arengulugu kuni 1940. aastani. Tallinn, 2001

G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel aprillis. // Sõdur. 1930, nr 47/48

G. S. 5. (Rakvere) jalaväe polk Petseri all 1919. a. kevadel mais. // Sõdur. 1930, nr 50/51/52

Harjula, M. Suomalaiset Venäjän sisälissodassa 1917–1922. Helsinki, 2006

Helanen, V. Suomalaiset Viron vapaussodassa. Helsinki, 1921

Hindrey, K. A. Admiral Johan Pitka – Eesti Vabadussõja hing. // Johan Pitka. Kodanik ja admiral 125. Kogumik. Tallinn, 1997

H. S. Jooni Eesti inseneriväe arenemisest. // Sõdur. 1928, nr 6/7/8

Irv, A. Soomusrongil. // Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930

Israel, R. Meie merekindluste tekkimise ajalugu. // Merendus. 1935, nr 2

Johan Laidoner. Stockholm, 1953.

Kaitseliidu Saaremaa maleva arengulugu. I osa. XI 1918–XII 1924. Kaitseliidu Saaremaa Maleva väljaanne, 1998

Kattai, M. Soome abi. Soome vabatahtlikkude osavõtt Eesti abistamisest, ühenduses Eesti Vabadussõja operatsioonidega 1919. a. alul. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936

Kindral J. Laidoner Ülemjuhatajana Vabadussõjas. Tema 50-aasta sünnipäeva puhul. // Sõdur. 1934, nr 5/6

Kramm, E. Eesti ratsavägi 11. XI. 1917.–11. XI. 1927. // Sõdur. 1927, nr 44/45

K. R. Ingerlaste organiseerimisest Eesti Vabadussõjas ja nende vahekorrast Põhjakorpusega. // Vabadussõja Tähistel. 1939, nr 3

Kronoloogilised andmed kaitseliidu (omakaitse) ajaloost. // Kaitse Kodu. 1927, nr 13

K. R. Pärnumaa Kaitseliidu organiseerimisest ja tegevusest Vabadussõja algpäevil. // Vabadussõja Tähistel. 1940, nr 6

- K. R. Tartumaa Kaitseliidu organiseerimisest ja tegevusest Vabadussõja algpäevil. // Vabadussõja Tähistel. 1940, nr 2
- K. R. Viljandimaa kaitseliidu organiseerimisest ja tegevusest Vabadussõja algpäevil. // Vabadussõja Tähistel 1940, nr 4
- Kröönström, M. Eesti ratsaväe juhid Vabadussõjas. // Tuna. 2005, nr 2
- Kröönström, M. Punaarmee üksuste juhtivkoosseis Eesti Vabadussõjas. // Akadeemia. 2004, nr 8
- Kümme aastat õppetööd sõjaväe õppeasutustes. // Sõdur. 1928, nr 6/7/8
10. Üksik Jalaväepataljon 25.02.19.–25.02.39. // Sõdur. 1939, nr 7/8
- Laaman, E. Eesti iseseisvuse sünn. Stockholm, 1964
- Laaman, E. Konstantin Päts. Poliitika- ja riigimees. Stockholm, 1949
- Laaman, E. Soomusrongide diivis vabadussõjas. I. Punaväe sissetungimine ja väljatõrjumine. Tallin, 1923
- Laaman, E. Sõjas sündinu. // Sõdur. 1933, nr 7/8
- Laaman, E. Ühistöö Eesti riigi rajamisel. Tallinn, 1927
- Larka, A. Akadeemias. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Loit, A. Välismaa humanitaarabi Eestile Vabadussõja ajal 1919–1922. // Acta Historica Tallinnensia. 2002, nr 6
- Lühikene tagasiwaade Võru maakonna Kaitse Liidu tegewuse peale, algusest kunni 1 juunini 1919 a. // Kaitseliitlane. 1920, nr 1
- Maasing, R. Kaukaasias ja Maailmasõjas. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Maide, J., Valdin, E. 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn 1938
- Maide, J. Ülevaade Eesti Vabadussõjast. Tallinn, 1933
- Marandi, R. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. I. Legaalne periood (1929–1934). Stockholm, 1991
- Mattisen, E. Tartu rahu. Tallinn, 1989
- Meos, E. Tartu kaitsepataljon. 1. I.–1. V. 1919 a. // Sõdur. 1926, nr 7/8
- Mutt, V. Võru alt Jakobstadti (27 V–5 VI 1919). Tartu, 1927
- Mõttus, J., Kippel, E. 2. jalaväepolgu ajalugu. Tartu, 2007
- Naber, R. Eesti Merejõudude juhatajad 1918–1940. Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused, 2004
- Naissaare merekindluse 10. aastapäeva puhul. 16. nov. 1918.–16. nov. 1928. // Sõdur. 1928, nr 46/47

- Nevalainen, P. Rautaa Inkerin rajoilla. Inkerin kansalliset kamppailut ja Suomi 1918–1920. Helsinki, 1996
- Noormets, T., Õun, M. Eesti soomusmasinad. Eesti soomusautod ja tankid 1918–1940. Tallinn, 1999
- Nõmm, T. Eesti suurtükivägi 1918–1940. Relvastus ja ülesehitus. // Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2004. Laidoneri Muuseum, 2005
- Peniķis, M. Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. gada jūliam. Rīgā, 1932
- Poopuu, J., Andreller, J. Soomusrongide diwiis wabadussõjas. II. Wõitlused piiridel. Tallinn, 1929
- Päts, K. Tulek Eesti rahvuslikkusesse väeosades. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Raud, M. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Tallinn, 1991
- Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917–1920). II köide. Tallinn, 1982
- Rosenthal, R. Loodearmee. Tallinn, 2006
- R. T. Pihkva vallutamine 1919. a. maikuus. // Sõdur. 1937, nr 21/22
- Saaremaa ülestõus 1919. Tallinn, 1988
7. jalaväe polk 18. XII 1918.–18. XII 1928. a. Rügemendi 10. aastapäeva puhul. // Sõdur. 1928, nr 51/52
- Soots, J. Eesti Vabadussõda 1918–1920. // Eesti. Maa · Rahvas · Kultuur. Tartu, 1926
- Soots, J. Meie praegustest sõjaväe juhtidest ja uute ettevalmistamistest. II. // Päevaleht. 18. september 1920
- Soots, J. Wabadussõja strateegia ja taktika võtted. // Sõdur. 1921, nr 4, 5
- Sõjavägede Ülemjuhataja võimupiiridest. // Sõdur. 1919, nr 1
- Zetterberg, S. Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunaaltpoliitikan alkuun. Helsinki, 1977
- Zetterberg, S. Ununenud utopia: Soome ja Eesti uniooni idee. // Looming. 1989, nr 4
- Tallinna Sõjakool 20-aastane. Lühike ülevaade möödunud tegevusest. // Sõdur. 1939, nr 14/15
- Tomander, A. 1. jalaväe rügement iseseisvuse võitluspäevil. Lühike tegevuse ülevaade. 1. jalaväe rügemendi kirjastus, 1930
- Tomander, A. 1. jal. rügement Vabadussõjas. Lühike ülevaade. // Sõdur. 1932, nr 15/16/17
- Tulnola, H. 3. jalaväe rügemendiga Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn, 1926
- Tummeltau, H. Sõjategevus Eestimaal detsembris ja jaanuaris 1918. ja 1919. a. // Proletaarne Revolutsioon Eestis. 1927, nr 3

- Tummeltau, H. Võitlused Pihkwa all (mai 1919). Seisukord Eestimaa väeliinil maikuus 1919. // Proletaarne Revolutsioon Eestis. 1927, nr 2
- Tuisk, M. Eluloolisi andmeid. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Tuisk, M. Ülemjuhataja kindral Johan Laidoner: Vabadussõja võidurikas juht. Tallinn, 1938
- Tuisk, Tomson, Maasik. Eesti rahvaväe 9. jalaväe polk. 16. jaanuarist 1919–1. jaanuarini 1921. Tallinn, 1921
- Tuvikene, K. Kooliõpilaste osa Vabadussõjas. // Sõdur. 1931, nr 31/32, 33/34, 35/36, 37/38, 39/40
- Tuvikene, K. Rägavere lahing 15. detsembril 1918. a. ja Rakvere langemine. // Sõdur. 1932, nr 37/38/39
- Tuvikene, K. Tallinna õppurkond Eesti iseseisvusvõitluses. // Vabadussõja Tähistel. 1938, nr 12
- Vares, V. Hans Kalm ja suurpolitiikka – tottelemattomuudella miltei maailmanistoriaan. // Sotahistoriallinen Aikakauskirja 9. Helsinki, 1990
- Varma, A. Merevägi Vabadussõjas. Tallinn, 1926
- Villemi, P. Kahe soomusrongi viiepäevane sõjaretk Irboskasse 14.–18.02.19. // Sõdur. 1938, nr 48
- Villemi, P. Kapten Anton Irv. Tartu, 1935
- Villemi, P. Võru kaitsmisest aprillis 1919, ja soomusrong nr. 1. dessandi osa selles. // Sõdur. 1931, nr 15/16
- Võting, A. Scouts Rügement Vabadussõjas. Tallinn, 1936
- Waga, A. Wiru väerind Vabadussõjas. I. Tallinn, 1923
- Walter, H. Johan Laidoner. // Ausalt & avameelselt Eesti suurmeestest. Tallinn, 1990
- Walter, H. Salaluure Eesti Vabariigi sünnimise ajal. // Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Artiklite ja dokumentide kogumik. Tallinn, 1999
- Wrangell, W. Geschichte des Baltenregiments. Das Deutschtum Estlands im Kampfe gegen den Bolschewismus 1918–1920. Reval, 1928
- Õun, M. Eesti Merekindlused ja nende suurtükid 1918–1940. Tallinn, 2001
- Õun, M. Miiniristlejad “Lennuk” ja “Wambola”. Nende ehitamise, sõjasõitude ja müümise lugu. Tallinn, 1997
- Õun, M., Walter, H., Sammalsoo, P. Võitlused Läänemerel 1918–1919. Suurbritannia ja Eesti laevastik Vabadussõjas. Tallinn, 2003
- Борьба за советскую власть в Прибалтике. Москва, 1967

- Ганин, А. Атаман А. И. Дутов. Москва, 2006
- История латышских стрелков (1915–1920). Рига, 1972
- Караев, Г. В боях за Петроград. Разгром Юденича в 1919 году. Москва, 1951
- Керсновский, А. История Русской армии. Часть III, 2004
- Мальцев, Ю. Ревельские русские белые отряды. // Труды Русского Исследовательского центра в Эстонии. Выпуск III. Таллин, 2004
- Мусаев, В. Олонецкая экспедиция и позиция западных держав. // Интервенция на Северо-Западе России. Санкт-Петербург, 1995
- Надежный, Д. На подступах к Петрограду. Москва; Ленинград, 1928
- Рутыч, Н. Белый фронт генерала Юденича: Биографии чинов Северо-Западной армии. Москва, 2002
- Смолин, А. Белое движение на Северо-Западе России. 1918–1920 гг. Санкт-Петербург, 1999
- Типнер, И. В огне революции. Таллин, 1964
- Янель, К. От Пскова до Виндавы и обратно (1918–1919 гг.) // Война и Революция. Кн. II, 1928

## **Mälestused**

- Alver, E. Suur organisaator. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Ambassador. Mälestused sõjalaewastikust 1918–1919 aastal. // "Sõduri" lisa. 1921, nr 4
- Animägi, J. Scout-rügement vabadussõjas. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930
- A. W. Meie rahvast, rahwawäest, seltskonnast ja wäejuhtidest. II. // Päewaleht. 18.11.1920
- Einbund, K. 8. üksikule jalaväepataljonile. // Sõdur. 1933, nr 20
- Freiberg, H. Kaitseväge organisatsiooni määravana. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Groundstroem, E. Kindral Wetzleri Staabis. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936
- Göös, H. Mälestusi. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934



- Hasselblatt, W. Der Dorpater Heimatschutz. // Das Balten-Regiment ein Jahr im Felde. Dorpat, 1920
- Heinze, O. Esimesi muljeid ja kokkupuuteid. // Eesti rahvusväeosade album I. Tallinn, 1935
- Hellat, A. Mõnda kindral Laidonerist. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Hellat, A. Tallinna raatuses ja Toompeal. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930
- Hinnom, A. Suur heitlus. Mälestusi rahvusväeosade ajast ja Vabadussõjast. Lund, 1955
- Inglismaa tuleb appi. Öine sõit Liibavi ujuvate miinide vahelt. – J. Laidoneri kindel korraldus. – Kapten P. Kask jutustab ühest ajaloolisest sõidust. // Uus Eesti. 31.01.1936
- Ipsberg, K. Raudteed Vabadussõja ajal. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Jaakson, A. Kärstna lahingud 2.–6. jaanuarini 1919. a. // Sõdur. 1934, nr 37/38
- Juhtund, J. “Kõnelen sarnase vihaga, et ise värisen...” // Rahvusväeosade loomisest Eestis. Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918. Tartu, 1998
- Jürgenstein, A. Minu mälestused. II jagu. Tartu, 1927
- Kalm, H. Pohjan Poikain retki. Porvoo, 1921
- Kanep, K. Mälestusi Vabadussõjast 18.12.18.–05.02.19. // Sõdur. 1938, nr 50/51/52
- Kanep, K. Seltskondlikult asutatud väeosa Vabadussõjas. // Võitleja. 1958, nr 11
- Kann, P. Inspektsioonikäigul Paides 1918. a. lõpus. // Sõdur. 1938, nr 50/51/52
- Kann, P. Kilde. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Kettunen, L. Laadogast Balatonini. Mälestusi 1918–1924. Tartu, 1999
- Kirotar, E. Eesti Üliõpilaste Selts ja Vabadussõda. // Eesti Üliõpilaste Seltsi Album XV. Stockholm, 1970
- Kirotar, E. Soome vabatahtlikest ja teistest. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936
- Kirschbaum, G. Juhi sünd. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Kui tulid soomlased. Murdepunkt wabadussõjas. K. Päts jutustab. // Waba Maa. 2.01.1929
- Kures, V. Seitsme lukuga suletud raamat. Tartu, 2006
- Laiarööpmeline Soomusrong Nr. 2 Vabadussõjas. Stockholm, 1972
- Laidoner, J. Inglaste tulek. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930

- Laidoner, J. K. Päts Eesti Ajutise Valitsuse juhina Vabadussõja algpäevil. // K. Päts. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn, 1934
- Les. Punaste kannul Tartust Valga poole. // Vabadussõja Tähistel. 1938, nr 2
- Lill, P. Mälestuste kilde. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Loorits, O. Meie, eestlased. Tartu, 2000
- Luiga, O. Kolmas rong. // Vabadussõja Lood. 1936, nr 1
- Luzhkov, M. Retk Narvast Permiskülla. // Noored Narva Lahinglased. Mälestuste album. Narva, 1933
- Maasing, R. Ülemjuhataja Staabis Vabadussõja päevil. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Maria Laidoneri Lugu. Kirja pandud Kaupo Deemanti poolt. // Kindral Johan Laidoner – 115 aastat sünnist. Tallinn, 1999
- Martna, M. Mõned päevaraamatu lehed. // Iseseisvuse tuleku päivilt. Mälestused. Tartu, 1923
- Martna, M. 1918–19 päevaraamatust. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930
- Matson. H. 2. jalaväe polgu 5. rooduga Aido külast Irboska alla. 10. jaan.–17. veebr. 1919. a. // Sõdur. 1929, nr 50/51/52
- Masik, K. Pihkva langemise eellugu. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930
- Meister, A. Endise eesti punase soomusrongiga kodusõjas. // Eesti punakaart ja punavägi kodusõjas. I. Moskva-Leningrad, 1934
- Meos, E. Vapramäe–Uderna–Kirepi. Isiklikke mälestusi ja elamusi Vabadussõjast // Aja-Kaja. September, 1929
- Murrang wabadussõjas. “Soomlased olid sädemeks, mis süütas usu ja julguse”. Meie osa sõjalises edus. Kindral Laidoneri mälestused. // Waba Maa. 3.01.1929
- Mutt, V. Kui Tartu lõpulikult vabanes... // Aja-Kaja. 1929, nr 2/3
- Mutt, V. Petserist Pihkwasse. (24.–25. mai 1919.) // Aja-Kaja. 1931, nr 8, 9
- Pals, J. Koolipoisid. Isiklikke mälestusi meie iseseisvuse saabumispäevadelt. // Kaitse Kodu. 1933, nr 6
- Parts, K. Kas võit või surm. Mälestusi võitluspäevilt isamaa eest. 1.–3. osa. Tallinn, 1991
- Pitka, J. Esimesi muljeid. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934

- Pitka, J. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni: 1914–1920. Tallinn, 1993
- Puskar, V. Mälestusi Eesti Vabariigi alguspäevilt. // Sõdur. 1933, nr 50/51/52
- Raamot, I. Mälestused. I. Turku, 1975
- Raskemad ajajärgud Vabadussõjas. // Waba Maa. 24.02.1928
- Reek, N. III diviis Vabadussõjas. // Sõdur. 1929, nr 14/15
- Reek, N. Kõrgema juhina. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Reek, N. Lemsalu – Roopa – Võnnu Ronneburgi lahing 19.–23. VI. 1919. a. Märkmeid ja mälestusi. // Sõdur. 1928, nr 6/7/8
- Reimann, R. Mälestusi ja soove. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Rei, A. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm, 1961
- Rätsep, A. Ruudi Toomsalu meenutab. Tallinn, 2001
- Saawel, P. Waendlase seljataga Kundas. // Waba Maa. 28.12.1918
- Sainio, J. E. Põhja Pojad Eestis. Viljandi, 2003
- Saral, K. J. Laidoner Tudulinna maapaos ja maapäeva usku kinnitamas. // Postimees 12.01.1934
- Seljamaa, J. Katked päewaraamatust. // Waba Maa. 28.11.1919
- Seljamaa, J. Politiline tegevus Venemaal Saksa okupatsiooni ajal. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Songi, V. Soomusrongide Diviisi kuulipildurite kursused Vabadussõja päevil. // Vabadussõja Tähistel. 1940, nr 3
- Soomlased Eesti wabadussõjas. Kindral J. Laidoneri seletused “Kaja” esitajale. // Kaja. 5.01.1929
- Soomlaste esimene kompanii rindel. “Ei usu enne kui ei ole näinud”. Kindral Tõnissoni jutustus. // Waba Maa. 5.01.1929
- Soots, J. Eesti punase diwisi ülema Ritti ületulek Eesti sõjawäkke. // Kaja. 5.12.1921
- Soots, J. Katkendid sõjamälestustest. // Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930
- Soots, J. Lahkarvamisi kindral Laidoneri ja kolonel Muti vahel. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934

- Soots, J. Mälestused rahutegemisest ja Tartu Eesti-Wene konwerentsilt. Tallinn, [1921]
- Strandman, O. Autonomia ja okupatsioon. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. I köide. Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn, 1927
- Steinberg, A. Jõululaupäeval punaste seljataga. // Kaitse Kodu. 1929, nr 51/52
- Šneider, P. Endise Vene kindralstaabi arvamine kindral Laidonerist. // Johan Laidoner. Kindralleitnant. Kaitseväge Ülemjuhataja Vabadussõjas. Mälestusi kaasaeglasilt. Tallinn, 1934
- Sternbeck, O. 8. jalaväepolgu sünnipäivilt. Muljeid ja mälestusi. // Sõdur. 1933, nr 20
- Tamminen, J. Põhja-Poegade võitlusi Valga pärast. // Vabadusmonument II. Soome Abiväed Eesti Vabadussõjas. Tallinn, 1936
- Tartust Pritsuni. (Meie eri-sõjakirjasaatjalt.) // Päewaleht. 29.01.1919
- Taube, A. v. Die Tagebuchaufzeichnungen und Berichte des Kgl. Dänischen Generalkonsuls in Reval Jens Christian Johansen aus den Jahren 1918/19. // Baltische Hefte. Band 20. Hannover-Döhren, 1974
- Tomingas, W. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992
- Tõde ei põle tuleski. Ühe eesti ohvitseri elutee ja sõjamälestused. Paul Laamann, reservkapten Vabadussõjaaegse Kitsarööpalise soomusrongi nr. 2 ülem. 1993
- Tõnisson, A. “1. Eesti polk oli suures Vene riigis ainuke väeosa, millest enamluse hammas jagu ei saanud ...” // Rahvusväeosade loomisest Eestis. Mälestusi ja kirju aastatest 1917–1918. Tartu, 1998
- Tõnisson, A. Mälestusi kindralmajor A. Larkast. // Võitlus. 6.03.1934
- Tõnisson, A. Visked vabadussõja mälestustest. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. II köide. Vabadussõda 1918–1920. Tallinn, 1930
- Unt, J. Lühilugusid Vabadussõjast. // Fraternitas Tartuensis MCMXXIX–MCMLXIX. Fraternitas scholasticorum et alumnorum Estonorum in tempore rei publicae propriae et in exsilio. Toronto, 1972
- Unt, J. Pihkva vallutamine. // Fraternitas Tartuensis MCMXXIX– MCMLIX. Fraternitas studiosorum et philistrorum Estonorum. Toronto, 1962
- Veiler, A. 7. jalaväe rügemendi sünd. // Sõdur. 1928, nr 51/52
- Vellner, H. Eesti Leegion Põhja-Venes. // Vabadussõja Tähistel. 1936, nr 3
- Vellner, H. Eesti sõjaväelaste koondamine N.-Venes 1918. a. // Vabadussõja Tähistel. 1936, nr 2
- Vellner, H. Teekond Põhja. Mälestusi matkast Arhangeli. // Kaitse Kodu. 1928, nr 3

15 aasta eest. Kol. Traksmanni loeng Eesti välispoliitilisest minevikust. Kindral Laidoneri hinnagud. // Waba Maa. 17.11.1933

Vildenau, N. Isiklikke mälestusi eesti rahvusväeosade asutamisest. // Eesti rahvusväeosade album I. Tallinn, 1935

V. K. 3. jaanuar. // Kaitse Kodu. 1933, nr 1

Vries, A. de. Närvitsev Riigikogu ja Laidoner. // Võitleja. 1954, nr 1

Wäerinnalt. I. // Päewaleht. 31.01.1919

Ühe vana Kuperjanovi partistani sõjamälestusi. Katkendeid lahinguist ja muust. // Sõdur. 1927, nr 3

Üks ajalooline-strateegiline otsus 40 aasta eest. // Võitleja. 1958, nr 11

Üks autasusaamise lugu. // Walwe. 1922, nr 15

Горн, В. Гражданская война на Северо-Западе России. Берлин, 1923

Иванов, Н. О событиях под Петроградом в 1919 г. Берлин, [1922]

Пилкин, В. В Белой борьбе на Северо-Западе: Дневник 1918–1920. Москва, 2005

Родзянко, А. Воспоминания о Северо-Западной армии. Берлин, 1921

## **Käsitkirjalised uurimused, ülevaated ja mälestused**

### **Käsitkirjalised uurimused ja ülevaated**

A. Needra, dr. Vankini ja J. Ausbergi kohtuprotsess. H. Täht'i kokkuvõte. Väljavõtted. Käsitkiri, dateerimata. ERA 2124–3–1572

Baum, G. Suurtükilaev “Lembit” Vabadussõjas. Masinakiri, 1924: ERA 2124–3–51

Jens, H., Saidlo, J. N.-Vene punaväe tegevusest Eesti vastu 1918–1920. Masinakiri, 1932–1934: ERA 2124–3–286

J. Saidlo väljakirjutused 2. diviisi operatiivmaterjalidest 1919. a aprillist: ERA 2124–3–1256

Kapten Mets. Viru väerind 1918–1920. Käsitkiri, dateerimata: ERA 2124–3–758

Kivimägi, F. 1. diviisi pealetung Jõhvi vallutamiseks 16.01.19. Masinakiri, 1937: ERA 2124–3–419

Kivimägi, F. Vabadussõja murdelahingud põhjarindel 1919. a. jaanuaris. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–418

Kivimägi, R. Vastupealetung Põhjarindel 1919. a. Masinakiri, 1939: ERA 2124–3–420

Kraus, P. Viru rinde kaitsmine 19. jaanuarist 13. maini 1919. a. Masinakiri. Tallinn, 1938: ERA 495–12–677

Lipstok, H. Kaitseväge varustamine Vabadussõja ajal. (Relv- ja tehn. varust.) 11.11.18–25.5.19 a. Masinakiri, 1933–1935: ERA 2124–3–646

Lübik, E. Rootsi abi Vabadussõjas. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–679

Maide, J. Merisõda Eesti Vabadusvõitluses a. 1918–1920. Masinakiri, 1921: ERA 2124–3–692

Martma, V. Meie suurtükiväge organisatsioon, relvastis, varustis ja tegevuse iseloomustus Vabadussõjas. Masinakiri. Tallinn, 1938: ERA 495–12–715

Onny, E. 1. ratsapolk Vabadussõjas 1918–1920. Masinakiri, 1932: ERA 2124–3–886

Org, J. Rahvaväge varustamine Vabadussõjas. Masinakiri. Tallinn, 1938: ERA 495–12–749 (Lisad: ERA 495–12–751)

Paul, I. Soomusrongide kasutamine möödunud sõdades ja väljavaated nende kasutamiseks tulevikus. Masinakiri. Tallinn, 1939: ERA 495–12–754

Peniķis, M. Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. gada jūliam. Rīgā, 1932. V, VI ja VII osa eesti-keelne tõlge. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1919

Pirn, O. Ülevaade Kuperjanovi Partisanide ajaloost. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1004

R. T[ammemägi]. Sõjavägede keskasutuste organiseerimine. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1846

Rubach, R. Kokkuvõtted mobilisatsiooni kohta Vabadussõja ajal. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124-3-1179

Rubach, R. Lätlaste mobilisatsioon. Masinakiri, 1938: ERA 2124–3–1179

Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. I. Nov. 1918–4. jaan. 1919. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1169

Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas II. 4. jaan.–16. veebr. 1919. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–1170

Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. III. 16. veebr. 1919–25. mai 1919. Masinakiri, 1935: ERA 2124–3–1171

Rubach, R. Suurtükivägi Vabadussõjas. IV. 25. mai 1919–25. aug. 1919. Masinakiri, 1936: ERA 2124–3–1172

Rubach, R. Sõjaväe arvuline ülevaade 6.01.1919. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1179

Rägo, K. Põhja-rinne. I periood. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1204

Saaremaa rahutused. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–1854.

Sammaloo, P. Merevägi Vabadussõjas. Käsikiri autori valduses

Sarapuu, A. Võru kaitsepataljoni lühike ajalugu. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124-3-1264

Simmo, G. Sõjategevus Mõniste-V. Roosna, Sänna rajoonis 18.IV.-27.V.1919. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124-3-1902

Stokkebi, H. Soomusrongide divisjoni vastupealetung Mõniste sihis 22.03.19.-29.03.19. Masinakiri: 1935: ERA 2124-3-1354

Tammekand, K. Soomusautode kolonne. Masinakiri, 1927: ERA 2124-3-1405

Tomingas. Pärnu kaitsepataljon. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124-3-1182

Tomson, J. Lõunarinde parem tiib Vabadussõja esimesel poolel. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124-3-188

Traksmäe, A. 5. Rakvere jalaväe polk Vabadussõjas. I. Masinakiri, dateerimata: ERA 545-1-679

Tuvikene, K. Eesti rahva suhtumine vabadusevõitlusele 1918-1920. Õpiseid ja järeldusi. Masinakiri, 1933: ERA 2124-3-1561

Tuvikene, K. 5. Rakvere jalaväe polk. Masinakiri, 1932: ERA 2124-3-1556

Unt, J. Murrang Vabadussõjas 1918. ja 1919. a. vahetusel, selle põhjused ja areng. Masinakiri. Tallinn, 1936: ERA 495-12-810 (Lisad: ERA 495-12-811)

Vabadussõja Ajaloo Töökomitee koostatud ülevaated lõunarinde koosseisust Vabadussõja ajal: ERA 2124-3-1176

Vabadussõja Ajaloo Töökomitee koostatud ülevaated Narva rinde koosseisust Vabadussõja ajal: ERA 2124-3-1251

Villemi, P. Kindral Laidoner ja soomusrongid. Masinakiri, 1933: ERA 2124-3-229

Villemi, P. Operatiivse ja taktikalise juhtimise põhijooned Vabadussõjas. Masinakiri. Tallinn, 1937: ERA 495-12-833

Volmari jalaväe polgu ajalugu. Kokku seadnud polgu ajaloo komisjon. Läti keelest tõlkinud E. Täht. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124-3-1839; ERA 2124-3-1940

Väli, O. Tallinna 1. kaitsepataljon Vabadussõjas 1918. a detsembrist 1919. a maini. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, 2007

Õunapuu, E. Meie vägede operatiivne ja taktikaline juhtimine vastupealetungi kestel Lõunarindel 1919. a. jaanuaris ja veebruaris. Masinakiri. Tallinn, 1939: ERA 495-12-837

## Käsitkirjalised mälestused

- A. Saksa päevik Vabadussõja perioodist: ERA 2124-3-1269
- Drevs, G. Mälestusi soomusautode ehitamisest. Masinakiri, 1936: ERA 2124-3-99
- Feldmann-Põldemaa, K. Mälestusi 1917-1919 a. a. Sündmusi ja olude kirjeldusi Viljandimaal ja Viljandi linnas. Käsitkiri, dateerimata: ERA 2124-3-128
- Hakk, H. L.r. Soomusrong Nr. 3 nii, nagu mina teda mäletan. Käsitkiri, 1940: ERA 2124-3-152
- Hansar, E. Andmed 5 jalgväe rügemendist. Käsitkiri, 1932: ERA 2124-3-158
- Hinnom, A. Põhja-korpus – Loode armee. Käsitkiri, dateerimata: ERA 2124-3-200
- Hinnom, A. Suurte murrangute päewil. Memuaare 1916-1921. 1. osa. Käsitkiri, dateerimata: ERA 2124-3-198
- Hinnom, A. Suurte murrangute päewil. Memuaare 1916-1921. 2. osa. Käsitkiri, dateerimata: ERA 2124-3-199
- Hinnom, A. Suurte murrangute päewil. Memuaare 1916-1921. 3. osa. Käsitkiri, dateerimata: ERA 2124-3-197
- J. Abring'i päewaraamat Tallinna kaitsepatalj. staabist 14.I.1919-10.IV.1919: ERA 2124-3-3
- Jakobson, V. Mõningaid sündmusi Vabariigi esimesilt loomispäevilt Tartus. Käsitkiri, 1940: ERA 2124-3-265
- Jakobson, V. Tartu langemine 1918. a. Mälestusi ja muljeid tollaegseist sündmusist. Käsitkiri, 1937: ERA 2124-3-258
- Jalak, J. Avinurme kaitseliit ja Aidu lahingud. Õppursõduri Joh. Jalak'i mälestusi. Käsitkiri, 1937: ERA 2124-3-274.
- J. Laidoneri mälestused. Masinakiri, 1934: ERA 2124-3-507
- Jung, A. Rahvus-sotsioloogilisi mälestusi wabadussõja kohta. Käsitkiri, 1938: ERA 2124-3-295
- Kaimik, J. Mälestused. Käsitkiri, 1936: ERA 2124-3-330
- Kann, P. Inspektsiooni käigul Paides 1918. a. lõpul. Käsitkiri, dateerimata: ERA 2124-3-359
- Kendra, J. Soomusauto "Vibuanega" Vabadussõjas. Masinakiri, 1938: ERA 2124-3-383
- Kirotar, J. Mälestusi revolutsiooni ja Saksa okupatsiooni aegadest. Käsitkiri, 1936: ERA 2124-3-405
- Kirchhoff, R. Soomusauto osavõtt Heinaste dessantoperatsioonist. Masinakiri, 1936: ERA 2124-3-403.



Kokkuvõtet J. Laidoneri kõnedest Kõrgema Sõjakooli sõjaajaloolisel ekskursioonil 31.08. ja 1.09.1935: ERA 2124–3–1767

Kolonelleitnant Jaan Lepa VR II/2 ja 3 mälestused põrandaalusest Omakaitsest ja Kaitseliidust Saksa okupatsioonist kuni Vabadussõja alguseni. Käsikiri, 1938: ERA 2124–3–613

Laidoner, J. Mõned mälestused ja mõtted Põhjakorpusest ja Põhja-Lääne armeest. Masinakiri, dateerimata: ERA 2124–3–563

Lepp, K. Mälestusi kaitseliidu mobiliseerimisest Tallinnas 1918/19. vahetusel. Käsikiri, 1936: ERA 2124–3–1291

Lipnik Jaan Raudsepa mälestusi soomusr. “Kapten Irve” lahingutegevusest. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1094

Manke, A. Soomusrong No 3 lahinguist. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–700

Neuland, A., Neuland, V., Neuland, F. Soomusauto "Vahuriga" Vabadussõjas. Masinakiri, 1936: ERA 2124–3–839

O. Põdra päevik Vabadussõjast: ERA 2124–3–550

Pedak, H. Sakala Partisanide Pataljoni varustamine Vabadussõja algpäevil. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–949

P. Villemi päevik: ERA 2124–3–1704

Reek, N. Võnnu lahing. (Minu mälestused landesvehrisõjast). Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1855

Res. kapten J. Põdra isklikke mälestusi ja dokumente 1915–1924. a. Käsikiri, 1937: ERA 2124–3–1050

Riive, V. Mälestusi kooliõpilaste tegevusest 1917–1918 a. Käsikiri, 1938: ERA 2124–3–1129

Zolk, K. Kriitiline moment Võru all ja sellele järgnevad sündmused. Käsikiri, 1935: ERA 2124–3–292

Unt, J. Kuperjanovi partisanide patarei. Käsikiri, 1937: ERA 2124–3–1586.

Viirja, E. Mälestusi Eesti rahvusvägede loomisest ja nende eelorganiseerimisest Soomemaal, Viiburi linnas ja mõningaid märkmeid Vabadussõjast. Käsikiri, dateerimata: ERA 2124–3–1684

Villa, H. Mälestusi Eesti Vabadussõjast. 3. jalaväepolguga sõjaväljal. Käsikiri, 1938: ERA 2124–3–1694

Villemi, P. Soomusrong nr 1 Kehra lahingus 4. jaanuaril 1919. Käsikiri, 1939: ERA 2124–3–838

Walter, R. Minu sõja mälestused vabaduse sõjas. Käsikiri, 1927: ERA 2124–3–834

Wiru roodu asutamine ja tegewus Wabadussõjas. A. Überi mälestused. Käsikiri, 1936: ERA  
2124–3– 1748

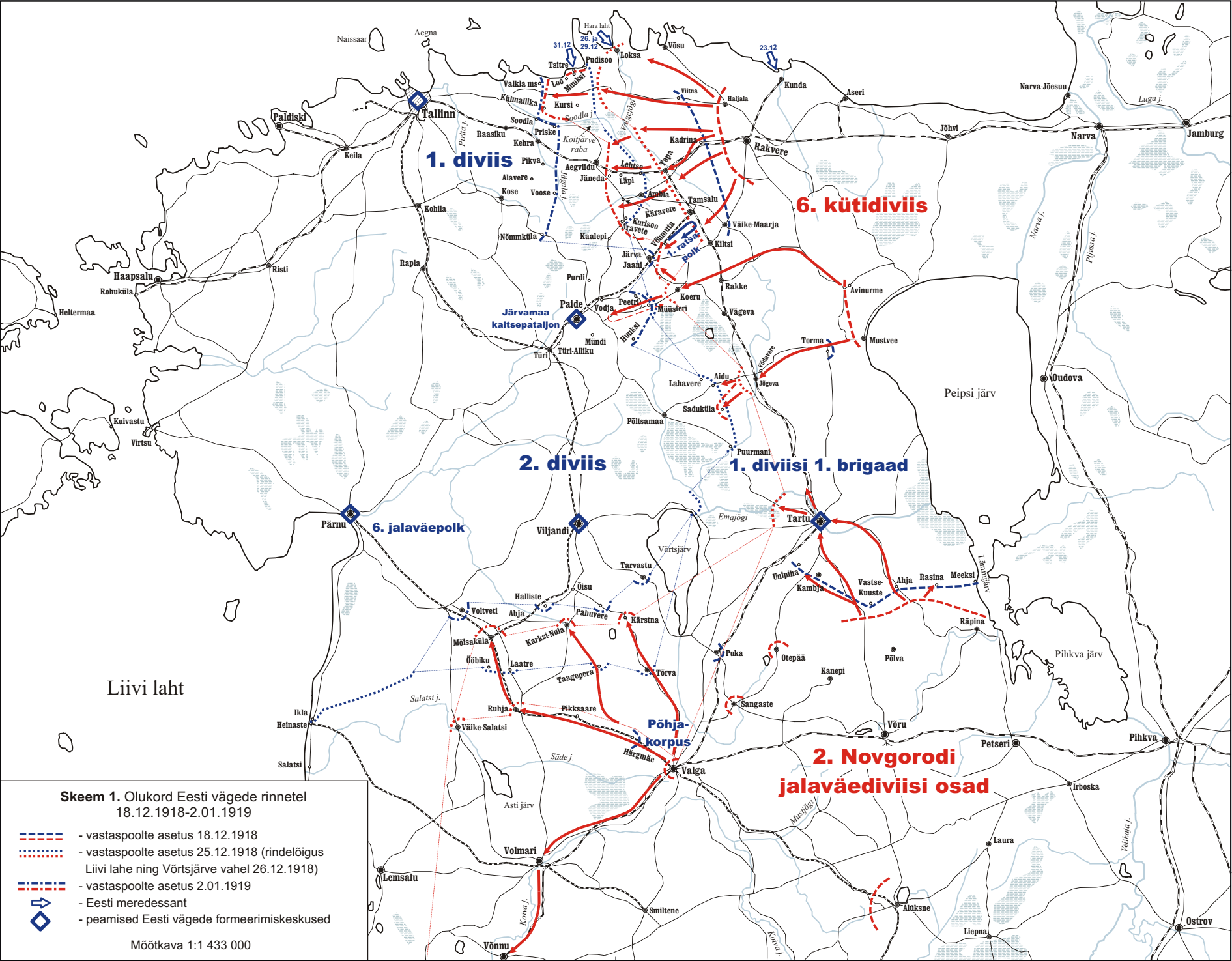
## **Internet**

J. Laidoneri isikuloolised andmed internetilehel “Русская армия в Первой мировой войне”.

// <http://grwar.ru> (vaadatud 10.02.2007)

Месснер, Е., Вакар, С., Вербицкий, Ф. Российские офицеры. //

<http://www.rovs.atropos.spb.ru> (vaadatud 10.02.2007)

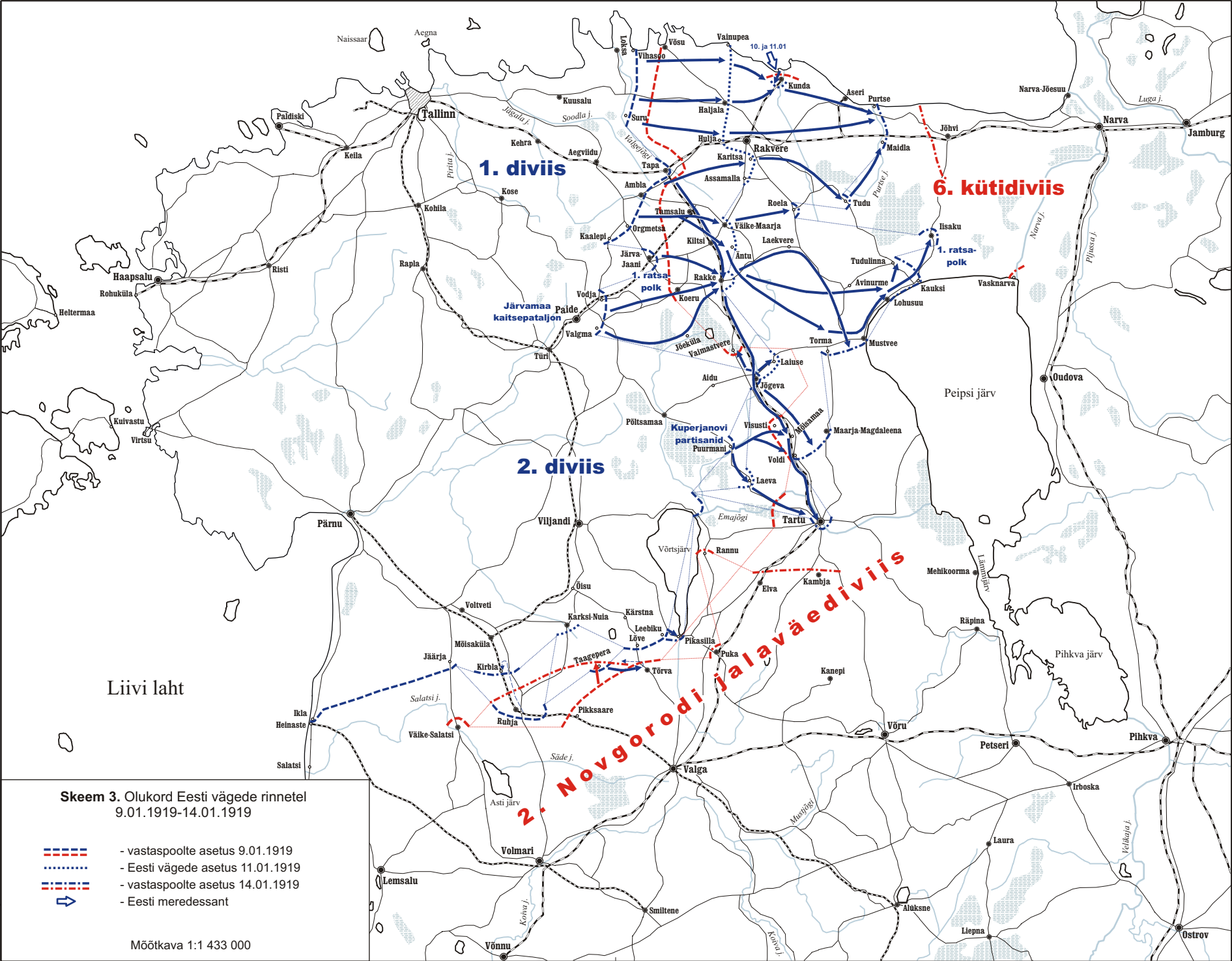


**Skeem 1.** Olukord Eesti vägede rinnetel  
18.12.1918-2.01.1919

- vastaspoolte asetus 18.12.1918
- vastaspoolte asetus 25.12.1918 (rindelõigus Liivi lahe ning Võrtsjärve vahel 26.12.1918)
- vastaspoolte asetus 2.01.1919
- Eesti meredessant
- peamised Eesti vägede formeerimiskeskused

Mõõtkava 1:1 433 000



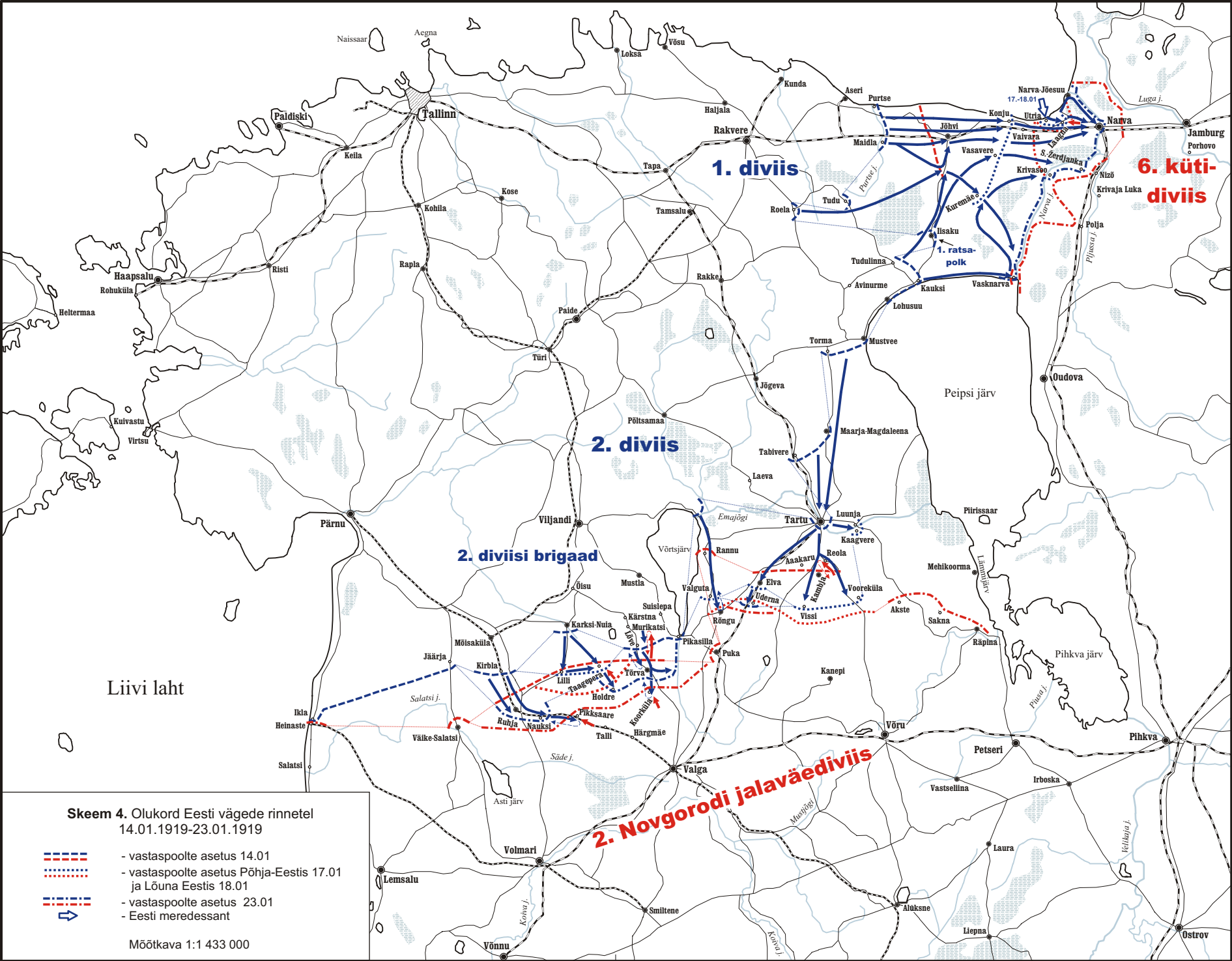


**Skeem 3.** Olukord Eesti vägede rinnetel  
9.01.1919-14.01.1919

- vastaspoolte asetus 9.01.1919
- Eesti vägede asetus 11.01.1919
- vastaspoolte asetus 14.01.1919
- Eesti meredessant

Möötkava 1:1 433 000

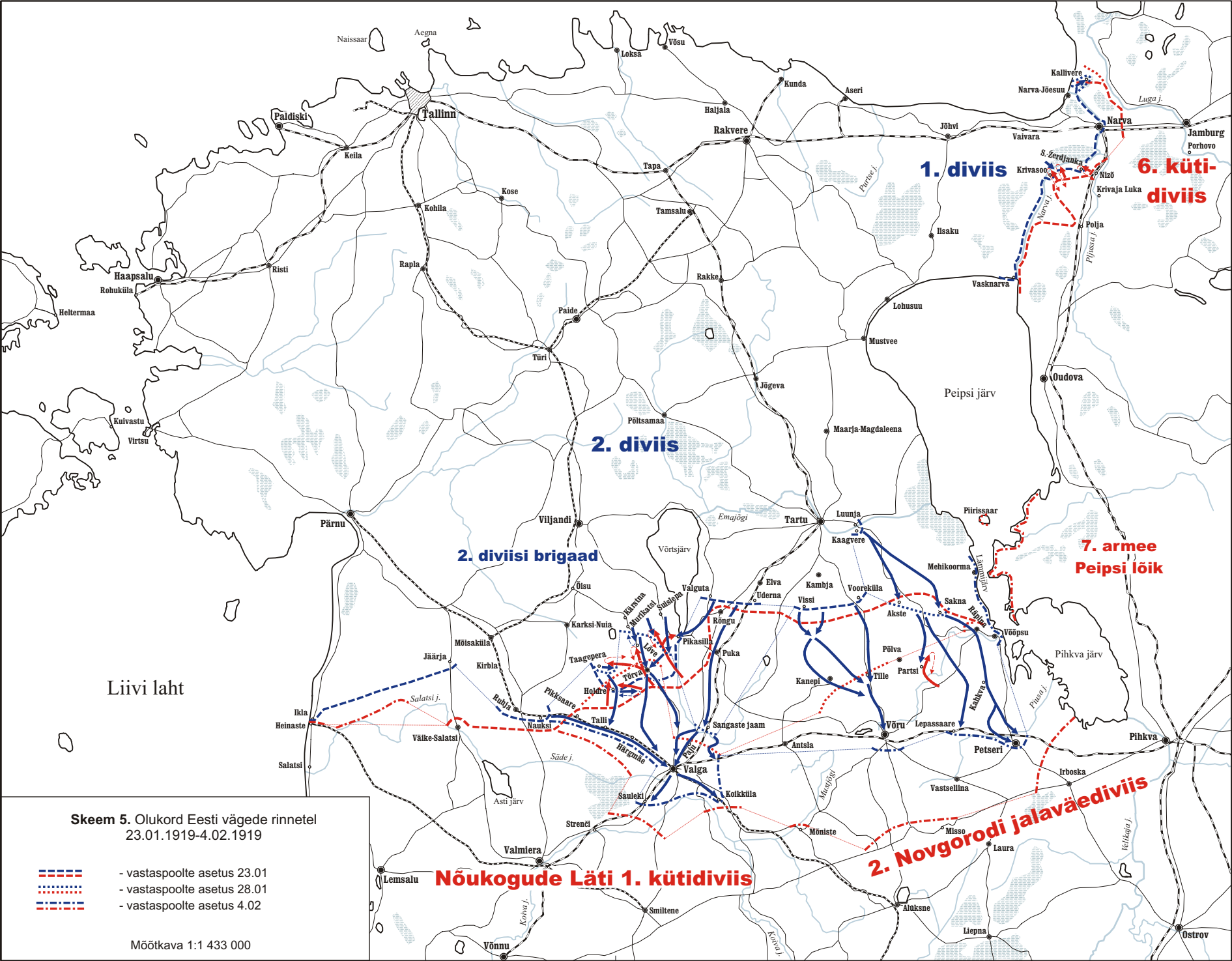




Skeem 4. Olukord Eesti vägede rindel  
14.01.1919-23.01.1919

- vastaspoolte asetus 14.01
- vastaspoolte asetus Põhja-Eestis 17.01 ja Lõuna Eestis 18.01
- vastaspoolte asetus 23.01
- Eesti meredessant

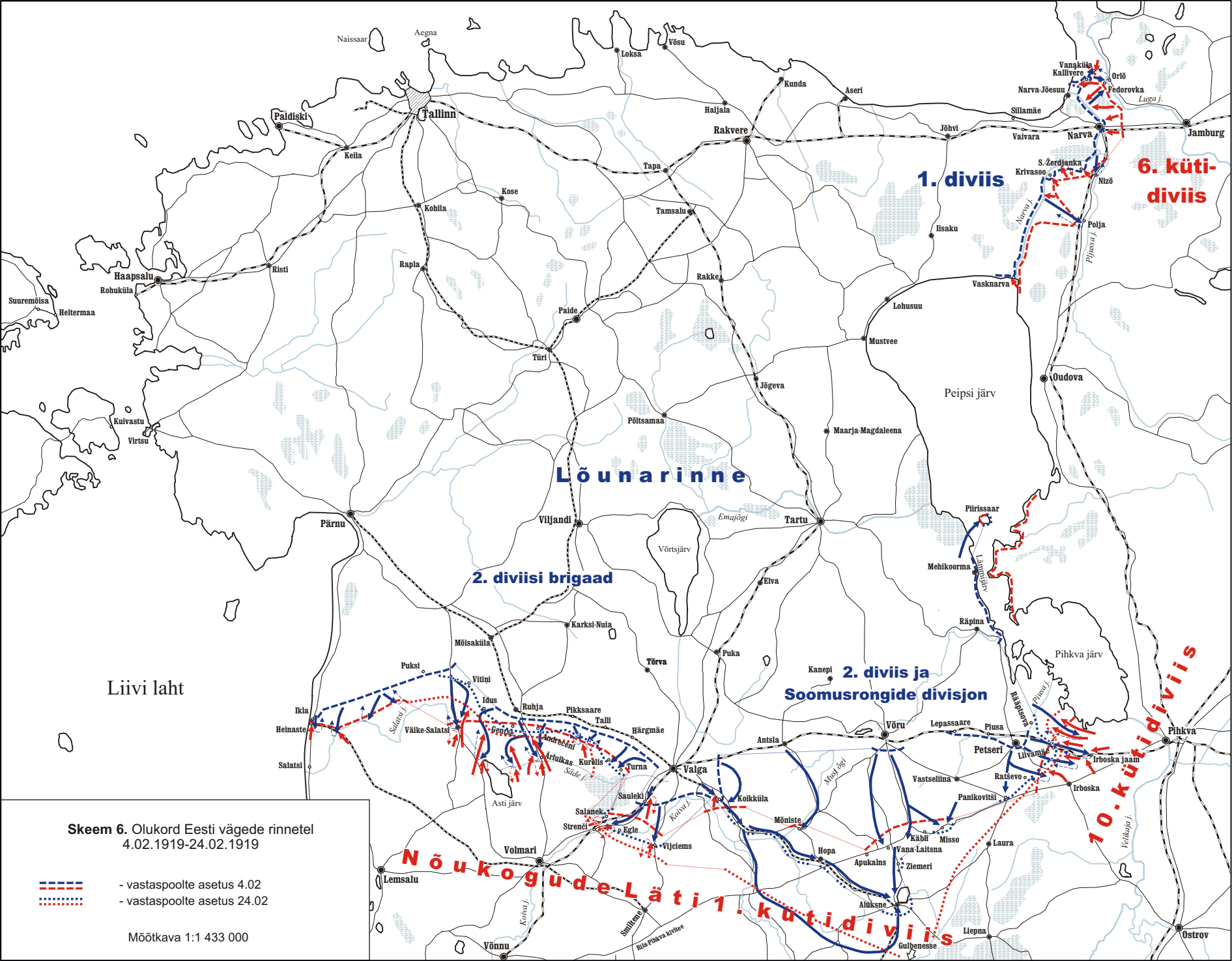
Mõõtkava 1:1 433 000



Skeem 5. Olukord Eesti vägede rindel  
23.01.1919-4.02.1919

- vastaspoolte asetus 23.01
- vastaspoolte asetus 28.01
- vastaspoolte asetus 4.02

Möötkava 1:1 433 000

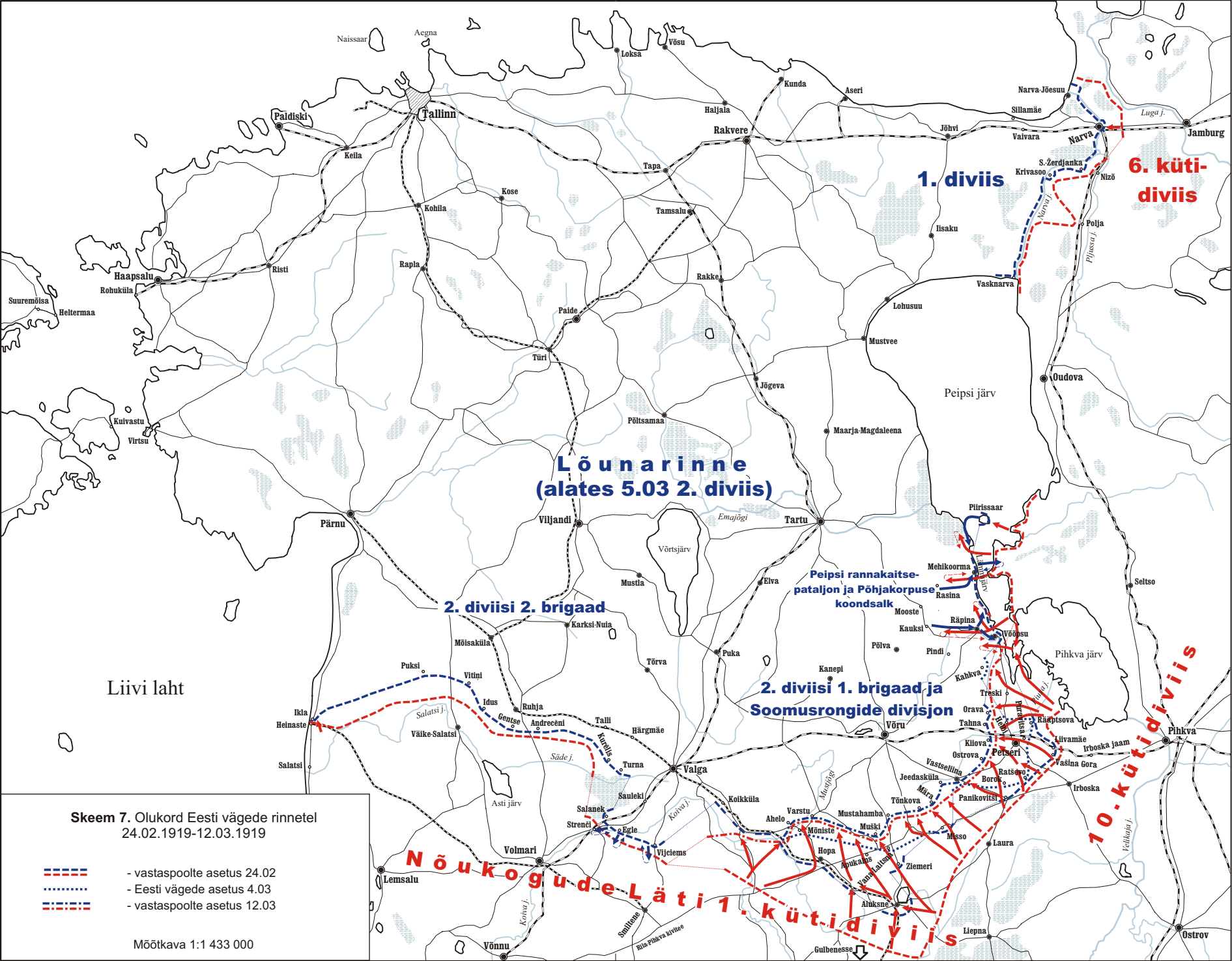


Skeem 6. Olukord Eesti vägede rinnetel  
4.02.1919-24.02.1919

- vastaspoolte asetus 4.02
- vastaspoolte asetus 24.02

Mõõtkaava 1:1 433 000





**Lõunarinne  
(alates 5.03 2. diviis)**

**2. diviis 2. brigaad**

**Peipsi rannakaitse-  
pataljon ja Põhjakorpuse  
koondsalk**

**2. diviis 1. brigaad ja  
Soomusrongide divisjon**

**1. diviis**

**6. küti-  
diviis**

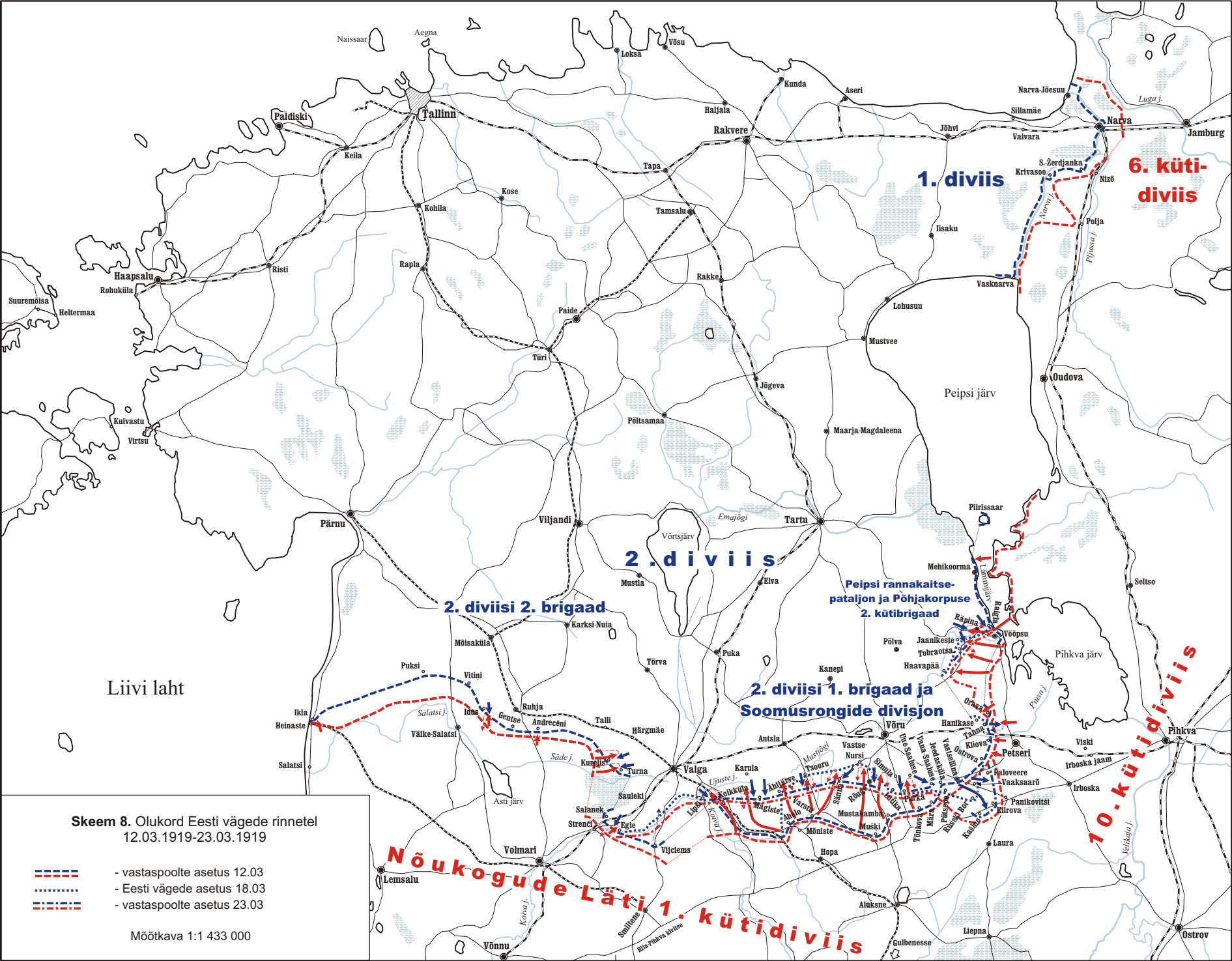
**10. küti-diviis**

**Nõukogude Lät 1. küti-diviis**

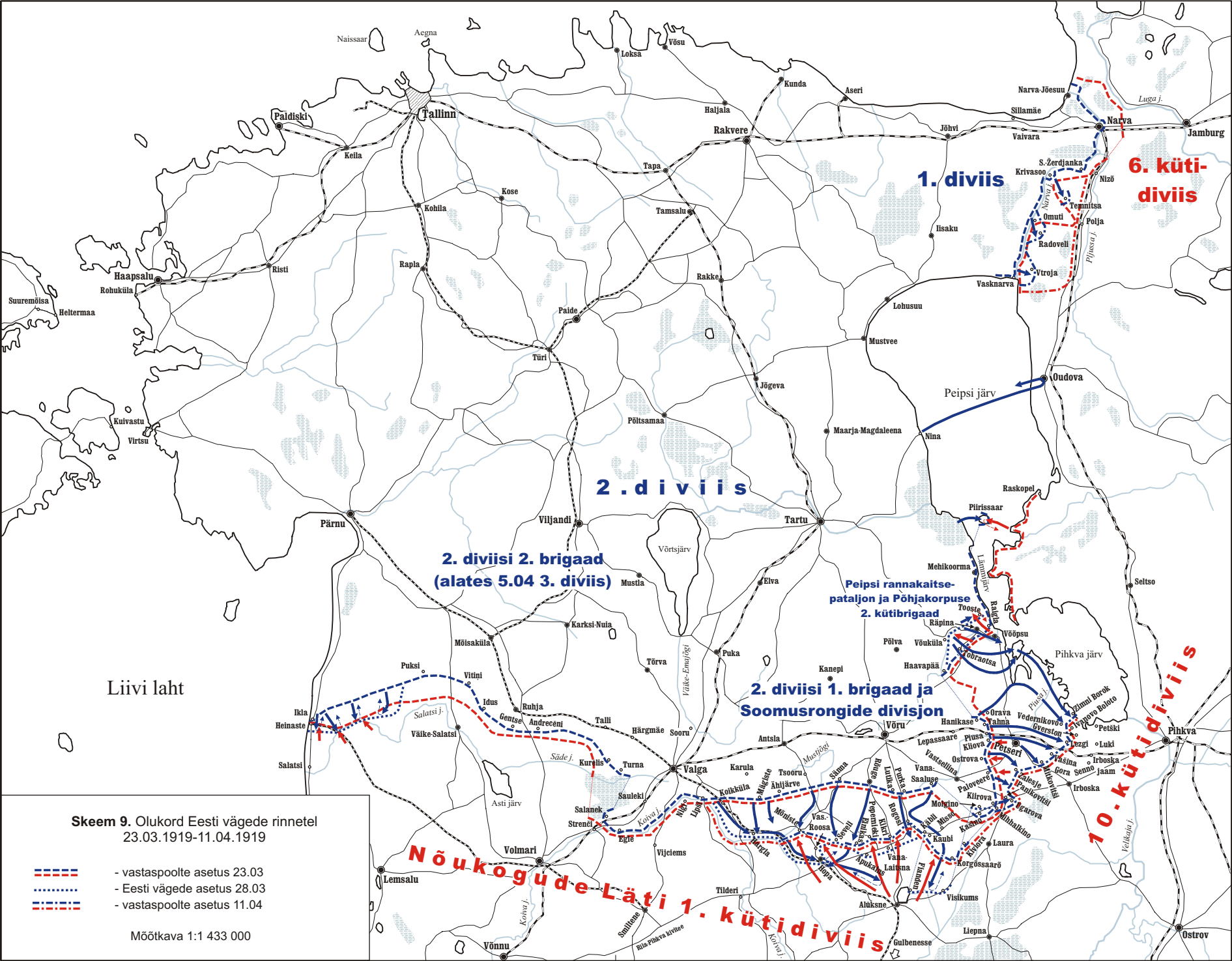
**Skeem 7. Olukord Eesti vägede rinnetel  
24.02.1919-12.03.1919**

- vastaspoolte asetus 24.02
- Eesti vägede asetus 4.03
- vastaspoolte asetus 12.03

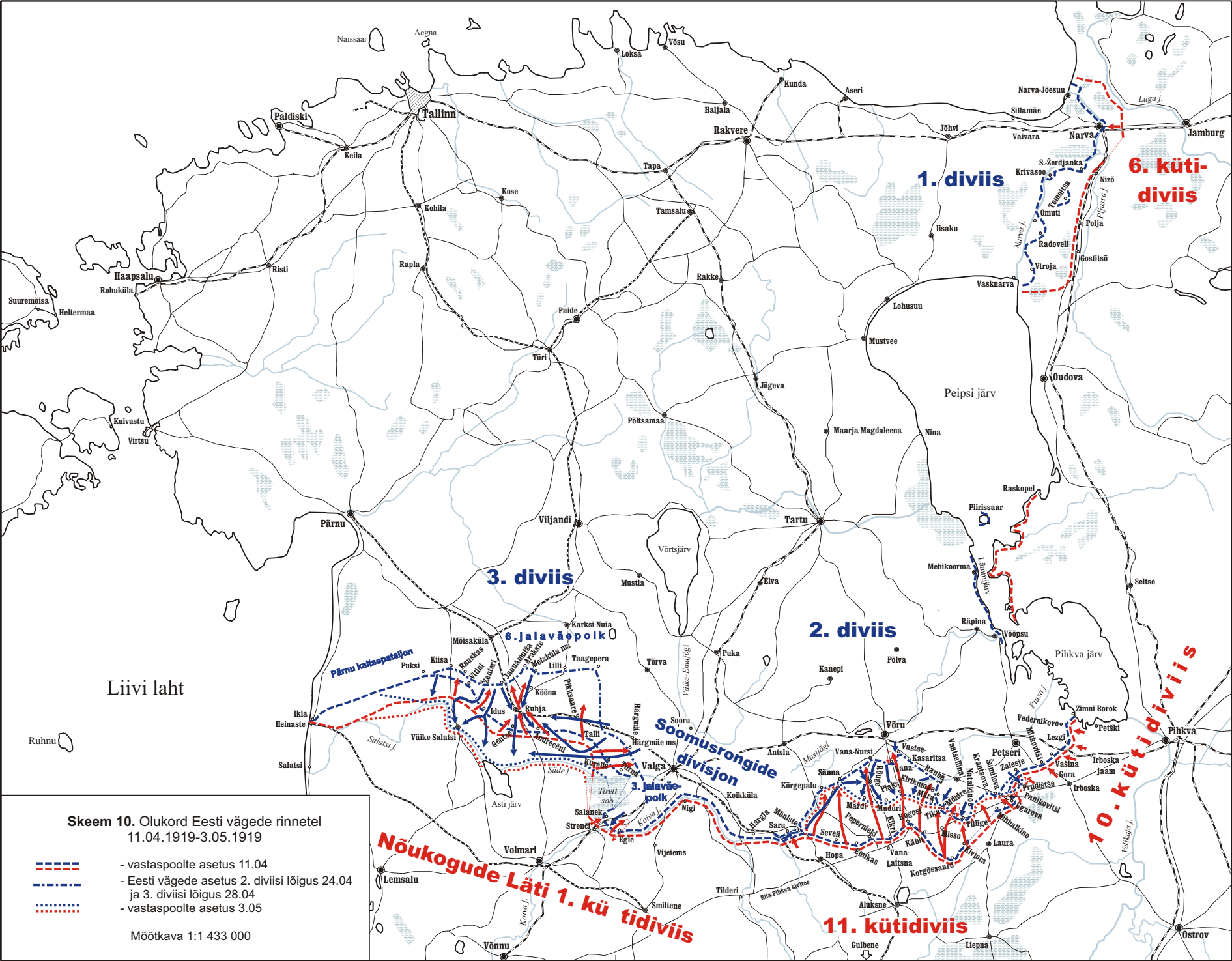
Mõõtkava 1:1 433 000

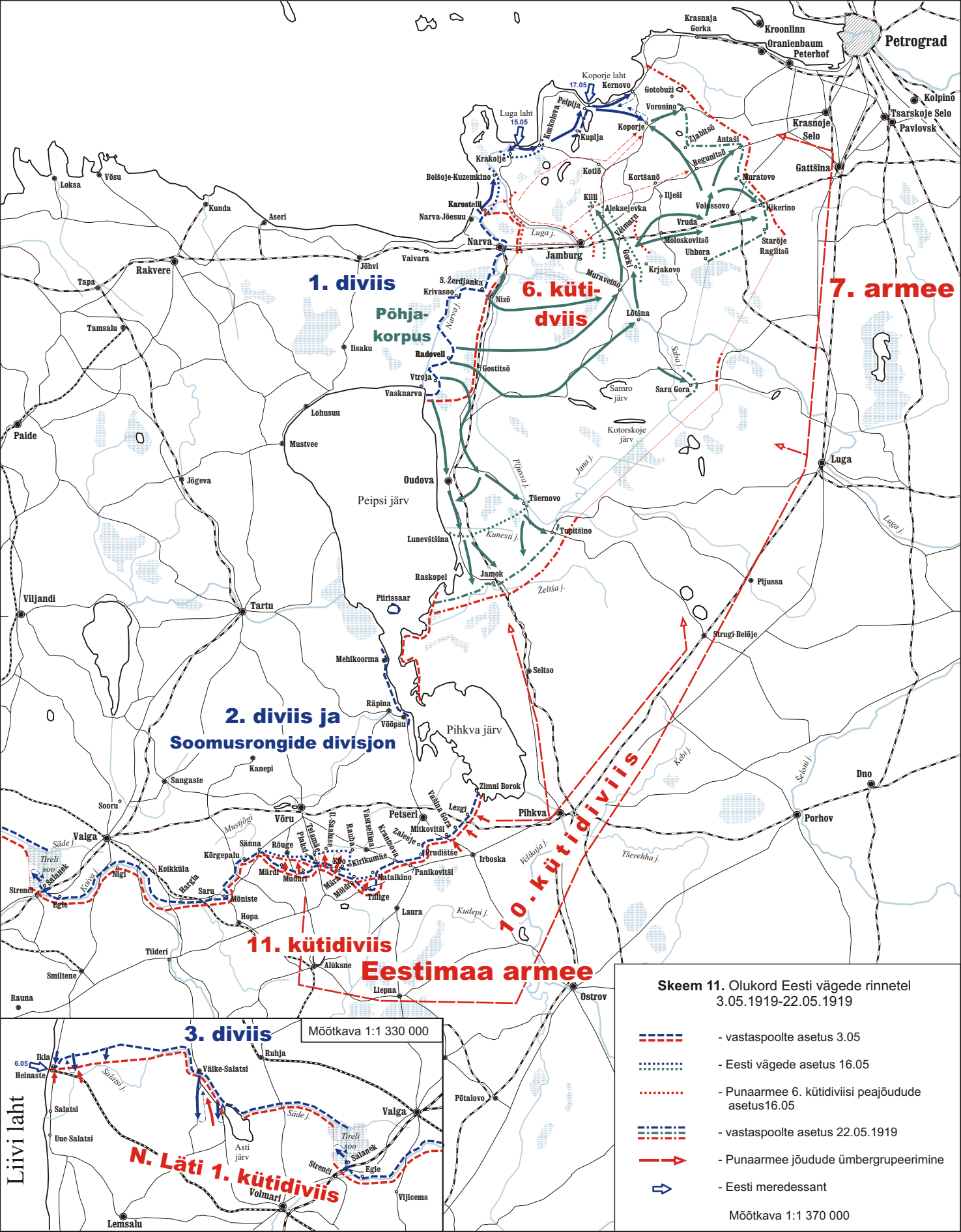


Skeem 8. Olukord Eesti vägede rinnetel  
12.03.1919-23.03.1919









1. diviis

Põhja-korpus

6. kütidiviis

7. armee

2. diviis ja  
Soomusrongide divisjon

11. kütidiviis  
Eestimaa armee

3. diviis

Möötkava 1:1 330 000





N. Läti 1. kütidiviis

Skeem 11. Olukord Eesti vägede rinnetel  
3.05.1919-22.05.1919

- vastaspoolte asetus 3.05
- Eesti vägede asetus 16.05
- Punaarmee 6. kütidiviisi peajõudude asetus 16.05
- vastaspoolte asetus 22.05.1919
- Punaarmee jõudude ümbergrupeerimine
- Eesti meredessant

Möötkava 1:1 370 000

**Skeem 12.** Eesti vägede pealetungid lõunarindel 1919. a  
mai lõpus ning juuni alguses (kuni 5.06.1919)

-  - vastaspoolte asetus 22.05
-  - vastaspoolte asetus 26.05
-  - Eesti vägede asetus 29.05
-  - Eesti vägede asetus 2.06

Mõõtkava 1:1 330 000

